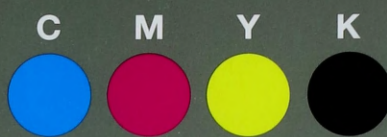

Grey Scale #13

DANES-PICTA.COM

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

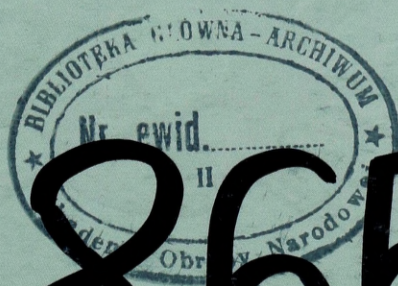

AKADEMIA
OBRONY
NARODOWEJ

Plk mgr Tadeusz MASIOWSKI

KONDYCJA
GOSPODARCZO-OBRONNA UKRAINY
NA PRZEŁOMIE XX i XXI WIEKU.
POMIAR, DIAGNOZA I PERSPEKTYWY

Rozprawa doktorska

58651

WARSZAWA

2005

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

**WYDZIAŁ STRATEGICZNO-OBRONNY
INSTYTUT EKONOMII I LOGISTYKI**

płk mgr Tadeusz MASIOWSKI

**KONDYCJA GOSPODARCZO-OBRONNA
UKRAINY**

**NA PRZEŁOMIE XX i XXI WIEKU
POMIAR, DIAGNOZA I PERSPEKTYWY**

ROZPRAWA DOKTORSKA

Kierownictwo naukowe:
płk dr hab. prof. AON
Zenon STACHOWIAK

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
1. TEORETYCZNE PODSTAWY DIAGNOZY, ANALIZY i OCENY KONDYCJI GOSPODARCZO-OBRONNEJ PAŃSTWA.....	12
1.1. Pojęcie kondycji gospodarczo-obronnej jako przedmiotu porównań i ocen....	12
1.2. Uwarunkowania kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej.....	22
1.3. Formuła obszarów wyznaczników, wskaźników i mierników kondycji gospodarczo-obronnej	30
1.3.1. Wskaźniki gospodarcze.....	39
1.3.2. Wskaźniki obronne.....	41
1.3.3. Wskaźniki gospodarczo-obronne.....	42
1.3.4. Inne wskaźniki ekonomiczno-obronne państwa.....	42
1.4. Ujęcie zasobowo-strumieniowe kondycji gospodarczo-obronnej	45
1.5. Pozostałe wskaźniki kondycji gospodarczo-obronnej	51
1.6. Założenia modelu kondycji gospodarczo-obronnej	55
2. ANALIZA KONDYCJI GOSPODARCZO-OBRONNEJ UKRAINY NA PRZEŁOMIE XX i XXI WIEKU	72
2.1. Analiza sytuacji geofizycznej, historycznej i politycznej Ukrainy	72
2.1.1. Ocena geofizyczna i historyczna	72
2.1.1.1. Warunki geofizyczne.....	74
2.1.1.2. Rys historyczny	76
2.1.2. Analiza sytuacji politycznej.....	81
2.1.3. Analiza partii politycznych.....	97
2.1.4. Analiza organizacji religijnych na Ukrainie	98
2.2. Analiza sytuacji ekonomicznej Ukrainy.....	103
2.2.1. Analiza ekonomiczna gospodarki ukraińskiej.....	103
2.2.1.1. Ocena budżetu państwa	110
2.2.1.2. Ocena bilansu płatniczego.....	113
2.2.1.3. Narodowy Bank Ukrainy.....	117
2.2.2. Analiz polityki gospodarczej w handlu zagranicznym.....	118
2.2.2.1. Podstawy zagranicznej polityki gospodarczej.....	118
2.2.2.2. Struktura towarowa handlu zagranicznego	122
2.2.2.2.1. Struktura towarowa eksportu.....	122
2.2.2.2.2. Struktura towarowa importu.....	124
2.2.2.3. Struktura geograficzna eksportu i importu towarowego....	126
2.2.2.3.1. Eksport.....	126
2.2.2.3.2. Import.....	127
2.2.3. Gospodarka Ukrainy w latach 1991-2004.....	129
2.2.3.1. Analiza sytuacji gospodarczej Ukrainy w latach 1991-1999.	129
2.2.3.2. Lata 2000-2004.....	131
2.2.3.3. Płace i dochody społeczeństwa.....	133
2.2.3.4. Potencjał badawczo- naukowy.....	134
2.2.3.5. Rolnictwo.....	135

3.2.1.1. Ocena społeczno-polityczna.....	244
3.2.1.2. Polska mniejszość narodowa.....	253
3.2.1.3. Ocena gospodarcza – analiza wymiany handlowej.....	256
3.2.1.4. Ocena współpracy wojskowej.....	266
3.2.2. Ocena porównawcza w odniesieniu do Rosji.....	275
3.2.2.1. Wyznacznik geopolityczny.....	275
3.2.2.2. Ocena społeczno-polityczna.....	279
3.2.2.3. Ocena współpracy gospodarczej.....	282
3.2.2.4. Ocena współpracy polityczno-wojskowej.....	296
3.2.2.5. Współpraca kompleksów wojskowo-przemysłowych(KWP)..	299
3.2.3. Ocena porównawcza w odniesieniu do Białorusi.....	305
3.2.3.1. Ocena stosunków ukraińsko-białoruskich.....	305
3.2.3.2. Aktywizacja białorusko-ukraińskiej współpracy wojskowo- przemysłowej.....	307
3.3. Prognozy kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na początku XXI wieku.	312
3.3.1. Miejsce przemysłu obronnego Ukrainy na światowym rynku handlu uzbrojeniem i sprzętem wojskowym.	312
3.3.2. Kształtowanie kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na początku XXI wieku.....	320
3.3.3. Prognozowanie zagrożeń bezpieczeństwa dla Polski.....	322
ZAKOŃCZENIE.....	338
BIBLIOGRAFIA	344
WYKAZ MAP, SCHEMATÓW, TABEL I WYKRESÓW	361
ANEKS STATYSTYCZNY.....	363

2.2.3.6.	Przemysł.....	138
2.2.3.7.	Wydobycie ropy i gazu.....	139
2.2.3.8.	Hutnictwo i metalurgia.....	141
2.2.3.9.	Przemysł maszynowy i motoryzacyjny.....	142
2.2.3.10	Przemysł chemiczny.....	143
2.2.3.11	Przemysł spożywczy.....	144
2.2.3.12	Energetyka.....	145
2.2.3.13	Komunikacja.....	147
2.2.3.14	Transport rurociągowy.....	152
2.2.3.15	Telekomunikacja i komputeryzacja.....	154
2.2.3.16	Ochrona środowiska.....	159
2.2.3.17	Turystyka.....	162
2.2.3.18	Przekształcenia strukturalne.....	165
2.2.2.18.1.	Prywatyzacja zakładów przemysłowych.....	166
2.2.2.18.2.	Prywatyzacja gruntów.....	169
2.2.2.18.3.	Fundusz Majątku Państwa (FMP).....	170
2.3.	Analiza sytuacji militarno-obronnej Ukrainy.....	170
2.3.1.	Czynnik polityczny w tworzeniu potencjału militarnego	170
2.3.2.	Siły Zbrojne Ukrainy	177
2.3.3.	Struktura i funkcjonowanie kompleksu wojskowo-przemysłowego (KWP) Ukrainy oraz ocena jego możliwości produkcyjno – eksportowych.....	187
2.3.3.1.	Ocena ogólna.....	187
2.3.3.2.	Struktura ukraińskiego przemysłu obronnego oraz system zarządzania i kontroli.....	189
2.3.3.3.	Ocena sytuacji w ukraińskim KWP oraz analiza jego możliwości eksportowych.....	193
2.3.3.4.	Plan reform w ukraiński KWP.....	204
2.3.3.5.	Kierunek rosyjski w polityce wojskowo-technicznej Ukrainy.....	205
3.	OCENA KONDYCJI GOSPODARCZO-OBRONNEJ UKRAINY NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU.....	217
3.1.	Ocena kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy w oparciu o syntetyczny wskaźnik kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy.....	217
3.1.1.	Barometr ogólnogospodarczy B_O	217
3.1.2.	Barometr militarno-obronny B_{MO}	221
3.1.3.	Barometr żywnościowy B_Z	223
3.1.4.	Barometr energetyczny B_E	227
3.1.5.	Barometr infrastruktury B_I	230
3.1.6.	Barometr wielkości rezerw B_{RW}	233
3.1.7.	Barometr polityczny B_P	235
3.1.8.	Synteza wskaźnika kondycji gospodarczo-obronnej (W_{KG-O}) Ukrainy... ..	237
3.1.9.	Zmiany kondycji w poszczególnych obszarach jej kształtowania (zmiany barometrów kondycji).....	239
3.2.	Ocena porównawcza kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy i państw ościennych.....	244
3.2.1.	Ocena porównawcza w odniesieniu do Polski.....	244

3.2.1.1. Ocena społeczno-polityczna.....	244
3.2.1.2. Polska mniejszość narodowa.....	253
3.2.1.3. Ocena gospodarcza – analiza wymiany handlowej.....	256
3.2.1.4. Ocena współpracy wojskowej.....	266
3.2.2. Ocena porównawcza w odniesieniu do Rosji.....	275
3.2.2.1. Wyznacznik geopolityczny.....	275
3.2.2.2. Ocena społeczno-polityczna.....	279
3.2.2.3. Ocena współpracy gospodarczej.....	282
3.2.2.4. Ocena współpracy polityczno-wojskowej.....	296
3.2.2.5. Współpraca kompleksów wojskowo-przemysłowych(KWP)..	299
3.2.3. Ocena porównawcza w odniesieniu do Białorusi.....	305
3.2.3.1. Ocena stosunków ukraińsko-białoruskich.....	305
3.2.3.2. Aktywizacja białorusko-ukraińskiej współpracy wojskowo- przemysłowej.....	307
3.3. Prognozy kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na początku XXI wieku.	312
3.3.1. Miejsce przemysłu obronnego Ukrainy na światowym rynku handlu uzbrojeniem i sprzętem wojskowym.	312
3.3.2. Kształtowanie kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na początku XXI wieku.....	320
3.3.3. Prognozowanie zagrożeń bezpieczeństwa dla Polski.....	322
ZAKOŃCZENIE.....	338
BIBLIOGRAFIA	344
WYKAZ MAP, SCHEMATÓW, TABEL I WYKRESÓW	361
ANEKS STATYSTYCZNY.....	363

2.2.3.6.	Przemysł.....	138
2.2.3.7.	Wydobycie ropy i gazu.....	139
2.2.3.8.	Hutnictwo i metalurgia	141

WSTĘP

Podjęcie problemu „Kondycja gospodarczo-obronna Ukrainy na przełomie XX i XXI wieku. Pomiar, diagnoza i perspektywy” w ramach pracy doktorskiej znajduje uzasadnienie zarówno względami teoretycznymi, jak i praktycznymi.

Względy teoretyczne podyktowane były przede wszystkim brakiem uogólnień teoretycznych dotyczących metodologii oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa odpowiadającej wymaganiom porównawczym, a zwłaszcza brakiem odpowiedniej metodologii rozwiązania tego tematu.

Na arenie międzynarodowej powszechnym stało się uznanie „*mocarstwowości*” jako wypadkowej uwarunkowań społecznych, politycznych, gospodarczych i militarnych. Gdy kraj traci niezależność ekonomiczną, traci również niezależność polityczną. Dlatego też zachodziła uzasadniona potrzeba poznania możliwie przybliżonych rzędów wielkości określonych parametrów charakteryzujących kondycję gospodarczo-obronną Ukrainy, na podstawie, których będzie możliwe stworzenie warunków podejmowania trafnych decyzji, z wykluczeniem możliwości kierowania się wyczuciem. Uzyskanie informacji dotyczącej kondycji gospodarczo-obronnej, w postaci współczynnika, umożliwi nie tylko dokonanie oceny stosunku sił potencjalnych przeciwników w chwili rozpoczęcia otwartego konfliktu zbrojnego, ale także pozwoli ocenić możliwości ponoszenia wysiłku obronnego w trakcie jego trwania.

Względy praktyczne natomiast, to aktualność problematyki kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy w rzeczywistości politycznej, gospodarczej i militarnej współczesnego świata. Rozpad ZSRR stał się początkiem szeregu przemian w tworzących go podmiotach zarówno w sferze ustrojowej, jak i gospodarczej, a zwłaszcza militarnej. Ukraina w swych aspiracjach natrafiła na trudności spowodowane bardzo dużą zależnością gospodarczą od Federacji Rosyjskiej. Powodują one pogłębianie się antagonizmów między byłymi republikami czy też pomiędzy podmiotami Ukrainy, inicjując procesy dezintegracyjne, których powstrzymanie możliwe staje się tylko w wyniku szerokiego stosowania szantażu politycznego lub siły. Wiąże się to z koniecznością utrzymywania ponad 310 tys. żołnierzy sił zbrojnych, ok. 100 tys. pracowników cywilnych wojska oraz liczącego około 1810 przedsiębiorstw kompleksu wojskowo-przemysłowego, zatrudniającego ok. 2,7 mln pracowników. Gospodarka Ukrainy winna być zdolna do udźwignięcia takiego ciężaru.

Zadanie to jest bardzo trudne, gdyż, od 1993 roku do 1999 roku gospodarka ta osłabiana była cyklicznie występującymi kryzysami. Można przyjąć, że na przełomie 1999/2000 gospodarka Ukrainy rozpoczęła bardzo powolne wychodzenie z kryzysu, podstawowe wskaźniki wzrostu gospodarczego przyjęły wartości dodatnie.

Głównym problemem badawczym w pracy sformułowanym w postaci pytania jest: jak kształtowała się kondycja gospodarczo-obronna Ukrainy na przełomie XX i XXI wieku?

Znalezienie odpowiedzi na tak postawione pytanie, a w konsekwencji rozwiązanie problemu badawczego musi zostać poprzedzone daniem odpowiedzi na zbiór pytań szczegółowych będących w swej istocie problemami szczegółowymi rozprawy. Są nimi następujące pytania:

- co rozumiemy pod pojęciem „*kondycji gospodarczo-obronnej*” i jakie są uwarunkowania jej kształtowania?;
- jaka formuła wyznaczników, wskaźników i mierników jest konieczna dla stworzenia ich zbioru, który byłby przydatny dla porównań i ocen?;
- do jakiego modelu kondycji gospodarczo-obronnej należy odnieść się, by móc w sposób poprawny zweryfikować go w praktyce?;
- jaki był i jest wpływ sytuacji geograficznej, historycznej i politycznej na kondycję gospodarczo-obronną Ukrainy?;
- jak należy ocenić sytuację ekonomiczną Ukrainy, gospodarkę tego kraju oraz jego politykę ekonomiczną?;
- w jakim zakresie potencjał militarno-obronny Ukrainy wpływa na kondycję gospodarczo-obronną tego kraju?;
- jak kształtowała się kondycja gospodarczo-obronna Ukrainy oceniona w oparciu o syntetyczny wskaźnik kondycji gospodarczo-obronnej?;
- jak kształtowała się kondycja gospodarczo-obronna Ukrainy na tle Polski, Rosji i Białorusi?;
- jakie prognozy kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy można sformułować na lata początku XXI wieku?;
- czy dla bezpieczeństwa Polski wynikają jakieś zagrożenia ze strony potencjału gospodarczo-obronnego Ukrainy?;

Podjęte w pracy dociekania zostały ukierunkowane na osiągnięcie następujących celów:

po pierwsze – identyfikacji metodologii oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa;
po drugie – dokonania analizy i oceny gospodarczo-obronnej Ukrainy na tle krajów bezpośredniego otoczenia tj. Białorusi, Polski, Rosji.

Pomocnym w analizie podjętych zagadnień była weryfikacja dwóch hipotez roboczych:

1. Analiza i ocena kondycji gospodarczo-obronnej każdego państwa (w tym Ukrainy) determinowana jest dynamiką zmian dokonywujących się zarówno w danym kraju, jak i we współczesnym świecie. W tej sytuacji niezbędnym podejściem do jej określenia i oszacowania jest sformułowanie konkretnego zbioru obszarów wyznaczników, mierników i wskaźników. Koniecznym i pożądanym staje się również wykorzystanie nowych metod badawczych i narzędzi analitycznych do zweryfikowania modelu syntetycznej oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa. Bez przywołania tych instrumentów badawczych nie jest możliwe prowadzenie systematycznych pomiarów kondycji gospodarczo-obronnej państwa, jak również wypracowanie syntetycznych i poprawnych ocen tego stanu.
2. Kondycja gospodarczo-obronna Ukrainy, kraju przeżywającego głębokie trudności rozwojowe, wpływa w sposób znaczący z jednej strony na sytuację społeczną, polityczną oraz ekonomiczną państwa oraz społeczeństwa; z drugiej zaś strony na postrzeganie tego kraju na politycznej i gospodarczej mapie świata. Jednym z istotnych czynników wpływu na jej stan i poziom jest bieżąca sytuacja w kompleksie wojskowo-przemysłowym i jego rola w kształtowaniu gospodarki narodowej. Utrzymanie tego kompleksu w dotychczasowym stanie bazującym na planowym sposobie gospodarowania, a także jego powiązaniu z innymi kompleksami i działaniami gospodarki narodowej, będzie utrzymywać dotychczasowe trudności rozwojowe i osłabiać wszelkie próby transformacji gospodarki na rynkowy sposób gospodarowania. Doprowadzenie zaś do zmian powinno pozwolić na pokonanie trudności rozwojowych tego kraju, w konsekwencji zajmując mu odpowiednie miejsce na polityczno-gospodarczej i militarnej arenie europejskiej i światowej.

Rozważania podjęte w rozprawie zostały ograniczone zakresem podmiotowym, przedmiotowym, przestrzennym oraz czasowym.

Zakres podmiotowy podjętych rozważań stanowiła Ukraina oraz państwa będące punktem odniesienia tj. Białoruś, Rosja, a także Polska.

Z kolei zakres przedmiotowy rozważań to problem kondycji gospodarczo-obronnej postrzegany przez pryzmat podstawowych wyznaczników i wskaźników informujących o potencjale ekonomiczno-obronnym Ukrainy i państw sąsiadujących wraz z jego zmianami strukturalnymi i funkcjonalnymi.

Natomiast zakres przestrzenny pokrywał się z obszarem terytorialnym Ukrainy oraz państw przyjętych jako punkt odniesienia (Federacja Rosyjska, Białoruś, Polska).

Zakres zaś czasowy rozważań wyznaczała cezura lat przełomu XX i XXI wieku, konkretyzując lata 1991-2004. Przedział ten został podyktowany momentem rozpadu byłego ZSRR i powstaniem Ukrainy jako państwa, oraz możliwością uzyskania wiarygodnych danych. Natomiast prognoza obejmuje lata 2005-2007 a nawet do 2010.

Rozprawa ma charakter studium analityczno-empirycznego, a jej rozważania skoncentrowane zostały na dwóch płaszczyznach dociekań: teoretyczno-metodologicznej, na której to podjęto się identyfikacji obszaru wyznaczników, wskaźników kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy oraz na płaszczyźnie praktyczno-empirycznej uzewnętrzniającej analityczne studium kształtowania się kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na tle państw bezpośredniego sąsiedztwa, tj. Federacji Rosyjskiej, Białorusi oraz Polski.

Przedmiot rozważań, stanowiący problematykę kondycji gospodarczo-obronnej postrzeganej przez pryzmat podstawowych wyznaczników i wskaźników informujących o potencjale ekonomiczno-obronnym, mieści się w granicach zainteresowań m.in.: ekonomii, ekonomiki wojskowej, ekonomiki obrony oraz polityki gospodarczo-obronnej, dlatego też w rozprawie wykorzystano ich: język, metody badawcze i sposoby formułowania wniosków. Badania wstępne, w oparciu, o które sformułowany został problem badawczy, obejmowały:

- analizę literatury przedmiotu;
- analizę danych statystycznych.

Szczegółowa metodologia badań została zdeterminowana przez cele pracy i podjęte problemy badawcze. Zasadniczą metodą badawczą była analiza ekonomiczna, a badania były przeprowadzone w płaszczyźnie obejmującej analizę teoretyczną – dokonaną w oparciu o krytyczną analizę literatury. Analiza przebiegu zjawisk nie byłaby możliwa bez zilustrowania ich procesów w postaci tabel, schematów oraz wykresów pozwalających na wykrycie struktury i prawidłowości badanej rzeczywistości. Dlatego też ważną rolę odegrały w niniejszej rozprawie statystyka opisowa, będąca jednocześnie formą syntezy faktów.

W badaniach szeroko wykorzystano takie metody teoretyczne jak analogia, indukcja, dedukcja, abstrahowanie, synteza, za pomocą, których dokonano pewnych uogólnień i porównań pozwalających na formułowanie wniosków.

Bazę materiałów źródłowych wykorzystanych w toku podjętych dociekań stał się liczny zbiór materiałów źródłowych, składających się z publikacji zwartych (książek, opracowań naukowych, monografii), publikacje periodyczne zamieszczane w literaturze fachowej (zwłaszcza ekonomicznej) i wojskowej oraz dokumenty źródłowe analityczne i statystyczne – polskie i zagraniczne (szczególnie anglojęzyczne oraz ukraińskie, rosyjskie i białoruskie. Niestety, te ostatnie obejmują danymi okres sięgający najczęściej lata 1995-2002, przy czym występowały tu istotne różnice w zgodności tych danych ze źródłami statystyki międzynarodowej np: SIPRI, FAO, OECD, EUROSTAT, MILITARY BALANCE itp. Tylko niektóre z nich charakteryzują omawiane zjawiska występujące w latach wcześniejszych tj. od daty utworzenia Ukrainy - jako państwa. Należy tu zaznaczyć, że pomimo dużego dostępu do literatury i materiałów dotyczących spraw ogólnogospodarczych, brak jest dostępnej literatury fachowej stanowiącej syntezę wszystkich sfer działalności militarno-obronnej państw objętych badaniem. Nawet poszukiwania w Ośrodku Studiów Wschodnich, Ośrodkach Akademickich Ukrainy (poprzez Internet) i w Wydziale Ekonomiczno-Handlowym oraz Ataszacie Obrony Ambasady RP w Kijowie nie przyniosły oczekiwanych rezultatów.

Praca ta jest próbą chociażby częściowego wypełnienia tej luki oraz wskazania znaczenia na kondycję gospodarczo-obronną Ukrainy i państw sąsiedzkich. Autor jest świadom, że nie wyczerpuje całości tematu, lecz jedynie zgłębia jego wybrane elementy, co powoduje, że praca może stanowić przyczynek do dalszej dyskusji oraz badań tej sfery. Przedstawione wyniki badań oraz wnioski z nich wynikające, powinny pomóc wypracować i określić właściwe kierunki zmian we współpracy gospodarczo-obronnej Polski i Ukrainy w XXI wieku.

Efektem finalnym dociekań badawczych autora rozprawy jest dysertacja składająca się ze: wstępu, trzech zasadniczych rozdziałów, zakończenia, bibliografii, wykazu schematów i wykresów, tabel oraz załączników.

Układ części głównej pracy zawiera wykład treści uporządkowany w trzech grupach problemowych odpowiadających poszczególnym rozdziałom (schemat 1):

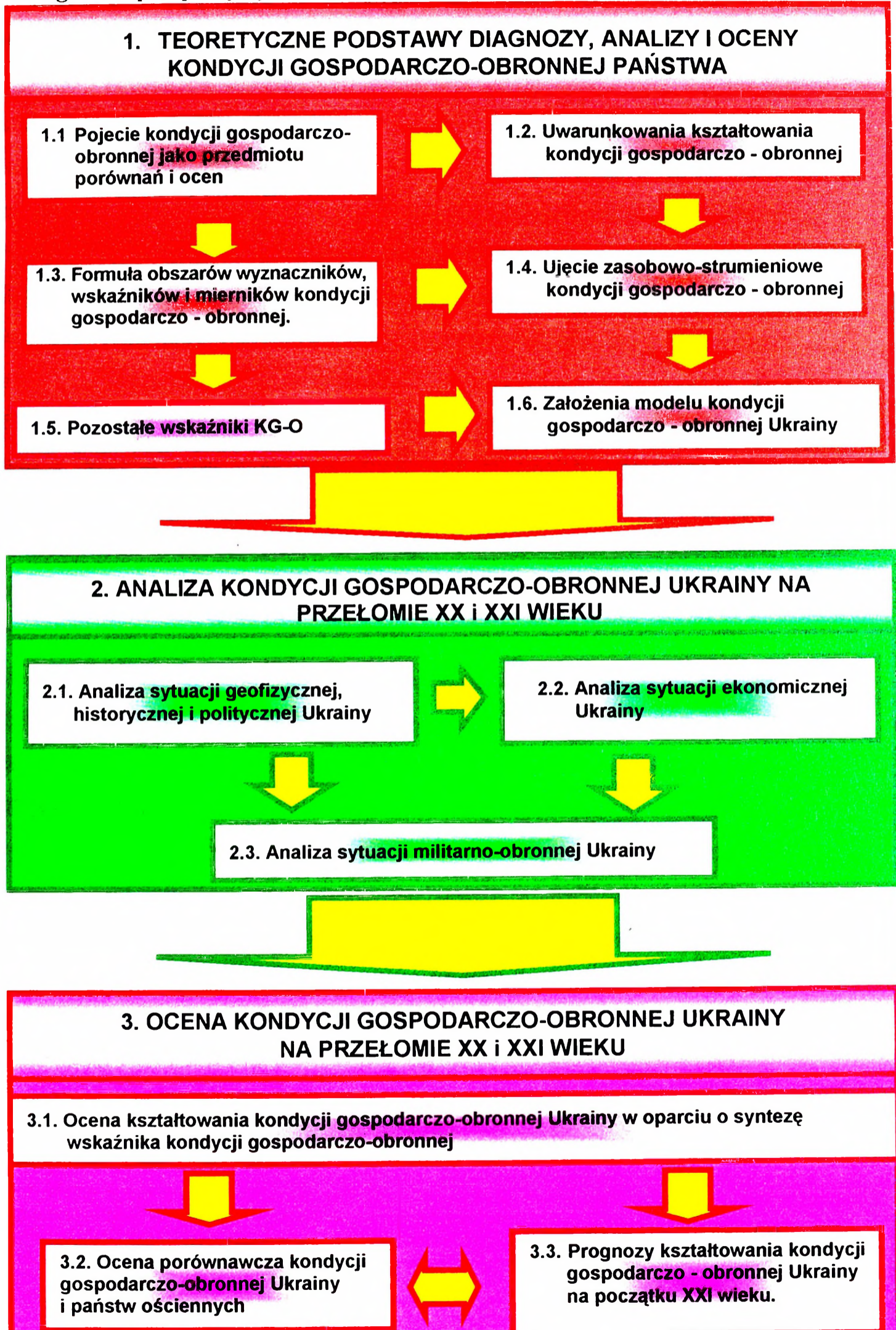
- **Rozdział I** zatytułowany „**Teoretyczne podstawy diagnozy, analizy i oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa**”. W rozdziale tym uwaga została skoncentrowana na identyfikacji pojęcia i przedmiotu oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa, rozpoznaniu uwarunkowań jej kształtowania a także zaproponowaniu formuły obszarów wyznaczników, wskaźników oraz mierników analizy i oceny.
- **Rozdział II** zatytułowanym „**Analiza kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na przełomie XX i XXI wieku**”, podejmuje kwestię analizy i diagnozy kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na płaszczyźnie sytuacji geofizycznej, historycznej, politycznej, ekonomicznej oraz militarno-obronnej.
- **Rozdział III** zatytułowany „**Ocena Kondycji gospodarczo-obronna Ukrainy na przełomie XX i XXI wieku**” odzwierciedla w układzie porównawczym – syntetyczną ocenę kondycji gospodarczo-obronnej Rosji, Białorusi oraz Polski – przy jednoczesnej egzemplifikacji barier i zagrożeń jej kształtowania. Ponadto, rozdział ten formułuje prognozę jej zmian dla Ukrainy - w ciągu najbliższych lat oraz prognozę zagrożeń bezpieczeństwa i wnioski dla Polski.

Taki układ rozprawy w przekonaniu jej autora zapewnił osiągnięcie założonych celów ściśle związanych z formułą problemów badawczych, oraz umożliwił wystarczającą, w przekonaniu autora, weryfikację przyjętych hipotez roboczych.

Jednocześnie pragnę podziękować mojemu promotorowi – Panu prof. Zenonowi STACHOWIAKOWI za kierowanie przebiegiem przygotowania rozprawy oraz za cenne uwagi i sugestie, które przyczyniły się do znacznego ulepszenia prezentowanej rozprawy.

Serdecznie dziękuję również wszystkim tym osobom, które życzliwie wsparły moje działania, udostępniły materiały analityczno-statystyczne, m.in. kmdr dr Wiesławowi TOPOLSKIEMU – Attache Obrony RP w Kijowie, Pani dr Marii BOGACKIEJ – sekretarzowi Wydziału Ekonomiczno-Handlowego Ambasady RP w Kijowie oraz instytucjom tj. Wojskowym Służbom Informacyjnym (WSI), Ośrodkowi Studiów Wschodnich (OSW), Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych (CASE) w Kijowie i w Warszawie, Głównemu Urzędowi Statystycznemu (GUS) w Warszawie oraz wielu innym instytucjom i osobom, które w różny sposób dopomogły mi w przygotowaniu i realizacji niniejszej dysertacji.

Logika wykładu dociekań podjętych i przeprowadzonych w rozprawie na temat: „Kondycja gospodarczo-obronna Ukrainy na przełomie XX i XXI wieku. Pomiar, diagnoza i perspektywy”

1. TEORETYCZNE PODSTAWY DIAGNOZY, ANALIZY I OCENY KONDYCJI GOSPODARCZO-OBRONNEJ PAŃSTWA

1.1. Pojęcie kondycji gospodarczo-obronnej jako przedmiotu porównań i ocen

Kondycja gospodarczo-obronna (KG-O) jest pojęciem wielowymiarowym i wieloaspektowym, trudnym w swej istocie do jednoznacznego określenia. Jest ona jedną z kategorii należących do ekonomiki obrony - „*dyscypliny naukowej poszukującej prawidłowości rządzących gospodarką obronną*”¹.

„*Kondycja*” - to sformułowanie powszechnie rozumiane, pod którym kryje się pewien „*stan sprawności fizycznej*”², przekładając to na sferę gospodarczą, czy też obronną można to pojęcie odnieść do stanu sprawności gospodarki, do realizacji określonych zadań i przeciwdziałaniu niekorzystnym zjawiskom. Odnosząc kondycję w stosunku do obronności można ją tłumaczyć jako poziom gotowości do przeciwdziałania zagrożeniom o charakterze militarnym. Drugi człon - to zestawienie dwóch obszarów wzajemnie od siebie zależnych. Obszar *gospodarczy i obronny* wzajemnie się przenikają w trakcie dziejów państwa. Trudno mówić o ich równowadze względem siebie, przewaga jednego z nich zależy od wielu aspektów - na różnym etapie rozwoju społecznego przewagę posiada pierwiastek militarny, na innym etapie taką przewagę osiąga pierwiastek gospodarczy. Reasumując, zestawienie tych pojęć można rozumieć jako zdolność określonego państwa (grupy państw) do zaspokajania potrzeb rodzących się w obszarze gospodarczym i obronnym, a także jako zdolność obu obszarów do współpracy w prognozowaniu i przeciwdziałaniu zagrożeniom o różnym charakterze (społecznym, politycznym, gospodarczym militarnym, itd.), które mogą zagrozić bezpieczeństwu państwa (grupy państw)³.

Wyraz „*kondycja*” wykorzystywany jest ostatnio coraz częściej. Zazwyczaj stosowany jest on podczas opisywania sytuacji, zdarzeń i faktów z obszaru szeroko rozumianej działalności społeczno-gospodarczej.

¹ Por. *Ekonomika obrony*, red. W. Stankiewicz, AON, Warszawa 1994, s.20.

² Por. *Słownik języka polskiego*, tom I, red. M. Szymczak, PWN, 1978, s.985.

³ Szerzej na ten temat (w:) *Kondycja gospodarczo-obronna Polski i państw sąsiedzkich*, Kryptonim „Kongos”, Część I - Identyfikacja problemu, Opracowanie naukowe pod kierownictwem Z. Stachowiak, AON, Warszawa 2000.

Dotyczy to zwłaszcza takich dziedzin życia jak: polityka, finanse, medycyna, kultura fizyczna, itp.⁴.

Prezentując pojęcie „*kondycja*” należy nadmienić, że przy wszelkiego typu analizach i ocenach dotyczących stanu gospodarki narodowej, można spotkać przypadki stosowania zamiennie terminu „*kondycja*” i „*koniunktura*”⁵. Podejście takie jest niewłaściwe, ponieważ oba pojęcia nie są tożsame, choć w tym szczególnym przypadku mają one podobny sens znaczeniowy i są ze sobą silnie skorelowane.

Pogląd na treść i istotę pojęcia „*kondycja*” został powyżej na tyle skrytykowany, iż można, w celu prowadzenia dalszych dociekań, przenieść go na grunt ekonomiki obrony i spojrzeć nań przez pryzmat gospodarki obronnej.

Analizując formułę „*kondycja gospodarczo-obronna*” można stwierdzić, iż składa się ona z dwóch członów. Pierwszy - „*kondycja*” - stanowi fundament, istotę pojęcia, drugi - „*gospodarczo-obronna*” - jest natomiast swoistym dopełnieniem, doprecyzowaniem, pierwszym. Drugi element terminu „*kondycja gospodarczo-obronna*” jest logicznym następstwem (wynikiem) wykorzystania słowa „*kondycja*” przez nauki wojskowe i informuje nas o tym, iż odnosi się ona do dwóch obszarów: gospodarki i obronności. Wzajemne przenikanie się tych dwóch pierwiastków wpływa na postrzeganie kondycji gospodarczo-obronnej jako jednego z elementów charakteryzujących stan systemu obronnego państwa. Należy podkreślić, że szersze zainteresowanie zarówno kręgów naukowych, jak i rządowych problemem kondycji gospodarki narodowej i jej wpływem na obronność datuje się, na dekadę lat dziewięćdziesiątych XX wieku.

W minionych latach wielu naukowców w swych opracowaniach podejmowało próby analizowania i oceniania kondycji gospodarczo-obronnej kraju, to jednak w literaturze przedmiotu bardzo trudno jest się doszukać pełnego definicyjnego ujęcia tego terminu.

Jedną z definicji zasługujących na uwagę, prezentuje w swojej pracy R. Zięba. Według tego autora „*kondycja gospodarczo-obronna to zespół parametrów*

⁴ Np. bank jest w dobrej kondycji finansowej; kondycja ekonomiczna państwa jest zła; kondycja pacjenta uległa znacznemu polepszeniu; itp.

⁵ Według *Leksykonu najnowszych wyrazów obcych*, koniunktura to „ogół wskaźników ekonomicznych, które charakteryzują stan gospodarki; ogólne położenie gospodarki”, Wydawnictwo „Twój Styl”, Warszawa 1996, s. 87.

ekonomiczno-militarnych decydujących o stanie potencjału gospodarczego i porównywalnym położeniu kraju na tle innych gospodarek"⁶.

Inne podejście do pojęcia „kondycji gospodarczo-obronnej” prezentuje J. Płaczek, który przedstawia definicję nie „kondycji gospodarczo-obronnej”, lecz „kondycji gospodarki obronnej”⁷ definiowanej jako „*stan sprawności funkcjonowania i rozwoju gospodarczych podstaw obronności państwa*”⁸.

Bardzo interesujące podejście do pojęcia „kondycja gospodarczo-obronna” ujawniają poglądy K. Polarczyka i K. Piątkowskiego.

Analiza stanowiska K. Polarczyka w sprawie posługiwania się pojęciem „kondycja gospodarczo-obronna” jest utrudniona, gdyż w swoich pracach nie prezentuje on jednoznacznej definicji tego terminu. Jednak na podstawie treści w nich zawartych „kondycję gospodarczo-obronną” można zdefiniować jako „*wypadkową kondycji gospodarczej i militarnej danego kraju*”⁹. Natomiast K. Piątkowski, który również nie definiuje samego terminu „kondycja gospodarczo-obronna”, w pierwszej kolejności zwraca uwagę na kwestie gospodarcze, a następnie militarne. Z jego punktu widzenia wynika, że „*kondycja gospodarczo-obronna poprzez wielkości wskaźników gospodarczo-militarnych odzwierciedla poziom wysiłku militarne państwa w danym okresie*”¹⁰. Podnosi on również kwestię przynależności danego kraju do struktur gospodarczych i militarnych, gdzie pojawia się dodatkowo pojęcie udzielania pomocy w obliczu ewentualnych zagrożeń lub trudności gospodarczych.

Inną próbę definiowania terminu „kondycja gospodarczo-obronna” przedstawiła w swojej pracy studyjnej M. Czarnecka-Ośka. Zaproponowana przez autorkę formuła przedstawia „kondycję gospodarczo-obronną” jako „*zespół*

⁶ Por. R. Zięba, *Pojęcie bezpieczeństwa zewnętrznego państwa. Determinanty polityki zagranicznej i międzynarodowej*, MON, Warszawa 1991, s. 51.

⁷ Pojęcie „kondycja gospodarki obronnej” jest tożsame z terminem „kondycja gospodarczo-obronna”, a co się z tym wiąże stosuje się je zamiennie.

⁸ Por. J. Płaczek, *Wydatki wojskowe na tle rozwoju społeczno-gospodarczego Polski*, AON, Warszawa 1995, s. 108.

⁹ Por. K. Polarczyk, *Gospodarka i bilans militarny. NATO i Polska na tle świata*, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Raport 109, maj 1997 oraz *NATO w świecie, Polska w NATO. Porównania międzynarodowej sytuacji społeczno-gospodarczej i militarnej*, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Raport 159, czerwiec 1999.

¹⁰ Por. K. Piątkowski, *Informator dla żołnierzy NATO*, MON, Warszawa 1997.

*wyznaczników i wskaźników gospodarczych i militarnych niezbędnych do określenia poziomu wysiłku militarnego w pewnym czasie*¹¹.

Natomiast S. T. Kurek w ramach pracy naukowej „Model oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa”¹², w ujęciu syntetycznym przybliżył teorię problemu kondycji gospodarczo-obronnej państwa, w której szczególną uwagę zwrócił na kwestie identyfikacji obszarów, wyznaczników, mierników i wskaźników. W procesie badań zostały one poddane weryfikacji - na bazie opracowanego przez S. T. Kurka, autorskiego modelu oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa.

W literaturze przedmiotu można znaleźć jeszcze kilka innych opisów służących definiowaniu pojęcia „kondycja gospodarczo-obronna”. Z uwagi jednak na fakt, że są one mało precyzyjne, lub też niewiele się różnią od zamieszczonych powyżej, ich prezentacja wydaje się zbędna.

Podsumowując ten etap rozważań nad istotą terminu „*kondycja gospodarczo-obronna*” należy stwierdzić, że różnice występujące w podanych definicjach mają swoje źródło między innymi w poglądach autorów na przedmiot ekonomiki obrony i gospodarki obronnej, różnym podejściu do problemu analizy i oceny tego agregatu¹³, jak również różnym interpretowaniu samego pojęcia „*kondycja*”. Z tego też względu wydaje się celowe sformułowanie jednolitej definicji „*kondycji gospodarczo-obronnej*” uwzględniającej te elementy z prezentowanych powyżej definicji, do których nie ma obecnie większych zastrzeżeń, a ściślej rzecz biorąc te, które służą ekonomice obronnej¹⁴.

Definicję tę – wychodząc z istoty pojęcia „*kondycja*” i obszaru, jakiego ona dotyczy – można wyrazić następująco: **kondycja gospodarczo-obronna – to ogólna sytuacja (forma), w jakiej znajduje się gospodarka narodowa rozpatrywana z punktu widzenia potrzeb obronnych, wyrażająca się poprzez sprawność**

¹¹ Por. M. Czarniecka-Ośka, *Identyfikacja i analiza kondycji gospodarczo-obronnej Polski i państw sąsiednich w końcu XX wieku*, Praca studyjna pod kierownictwem naukowym Z. Stachowiaka, WS-O AON, Warszawa 2000, s. 11.

¹² Zob. S. T. Kurek, *Model oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa*, Rozprawa doktorska pod kierownictwem naukowym Z. Stachowiaka, WS-O AON, Warszawa 2003.

¹³ Problem ten, w głównej mierze, wiąże się z przyjmowaniem różnych wskaźników wykorzystywanych do analiz i opisu kondycji gospodarczo-obronnej oraz różnej metodologii podczas tych czynności badawczych.

¹⁴ *Ekonomika obrony* – jako dziedzina wiedzy zajmująca się problemami gospodarczo-obronnymi w czasie pokoju – bada czynniki określające rozmiary, źródła, dynamikę i strukturę potrzeb obronnych, formy, metody i sposoby zaspokajania potrzeb oraz występujące w tym obszarze prawidłowości.

funkcjonalną oraz wytrzymałość i odporność na oddziaływanie wszelkich negatywnych czynników (zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych)¹⁵.

Jak wynika z zaprezentowanej definicji kondycja gospodarczo-obronna odnosi się do stanu gospodarki obronnej. Krótko ujmując można powiedzieć, że *kondycja gospodarczo-obronna to ogólna sytuacja gospodarki obronnej* lub inaczej *koniunktura gospodarczo-obronna*.

Z tak zaprezentowanej definicji, powstają następujące pytania:

a) co obejmuje swoim zakresem kondycja gospodarczo-obronna?

- obszar jej zainteresowania oraz sposób jego uchwycenia będzie zależny od sposobu podejścia do niego;
- dobór wyznaczników i czynników określających kondycję gospodarczo-obronną jest subiektywną decyzją badacza, dlatego w pierwszej kolejności będzie starał się ukazać ich obszar na dużym poziomie abstrakcji, aby następnie przejść do ukazania możliwych do doboru wyznaczników i czynników na poziomie makroekonomicznym.

b) czym się różni potencjał gospodarczo-obronny od kondycji gospodarczo-obronnej?

- w pierwszym momencie różnica jest dostrzegalna w samych sformułowaniach, jednak spotyka się czasem używanie obu pojęć zamiennie, co można uznać za błąd;
- odnoszą się one do tego samego obszaru jednak potencjał określa opcjonalne możliwości, podczas gdy kondycja mówi o faktycznym stanie dane systemu gospodarczo-obronnego;

c) czy kondycja gospodarczo-obronna ciąży podobnie jak potencjał gospodarczo-obronny w bardziej kierunku pierwiastka militarnego niż gospodarczego?

- wydaje się, iż przy współczesnej przewadze, a może wręcz deterministycznej roli gospodarki także kondycja gospodarczo-obronna nabiera szerszego, może pełniejszego, wymiaru;
- można dopatrywać się rozpatrywania w jej ujęciu sfery obronnej poprzez sferę gospodarczą, która decyduje o jej jakości;

¹⁵ Por. *Kondycja gospodarczo-obronna... op.cit.*, s. 11-14.

- można postawić tezę, iż kondycja gospodarczo-obronna nabiera przy współczesnym poziomie rozwoju gospodarczo-obronnym bardziej charakteru ogólnego.

d) co obejmuje swoim zakresem kondycja gospodarczo-obronna?:

- realne zdolności systemu gospodarczego (państwa, grupy państw, itd.) do takiego wykorzystania wewnętrznych czynników rozwoju i międzynarodowych współzależności ekonomicznych, aby zapewnić rozwój;
- wypadkową czynników rozwoju gospodarczego i potrzeb obronnych oraz ograniczających go barier, które tkwią we wszystkich czynnikach kształtowania obu obszarów;
- bilans potrzeb rozwojowych i możliwości ich zaspokojenia, tak w sferze gospodarczej, jak i obronnej;
- stan gospodarki, jej struktur, stosunków gospodarczych i powiązań umożliwiających skuteczne przeciwstawienie się negatywnym oddziaływaniom zewnętrznym, które mogą osłabić rozwój gospodarczy, stabilność systemu społeczno-politycznego i zdolność obronną;
- ogólny stan zależności ekonomicznych, określających ogólny stopień efektywności zewnętrznej integracji ekonomicznej mogącej przekształcić się w wewnętrzny rozwój gospodarczy, zdolność obronną i stabilność systemu społeczno-politycznego danego kraju (grupy państw);
- możliwości projekcyjne w zakresie rzeczywistych lub potencjalnych zagrożeń gospodarczych kraju, które określają stopień efektywności zewnętrznej integralności ekonomicznej w wewnętrzny rozwój gospodarczy, zdolność obronną i stabilność systemu społeczno-politycznego danego kraju;
- stopień wrażliwości danego państwa na oddziaływanie przez płaszczyznę gospodarczą, działaniami o charakterze politycznym skierowanych na osłabienie ogólnego bezpieczeństwa państwa;
- zdolność systemu gospodarczego do zaspokajania potrzeb obronnych;
- zdolność systemu obronnego do wypełniania zadań stawianych przez sferę gospodarczą;

- odporność systemu obronnego na działania o charakterze ekonomicznym i bojowym;
- zdolność do współpracy obu systemów w realizacji celów nadrzędnych.

Rozważania te można podsumować określając kondycję gospodarczo-obronną jako wypadkową grup następujących czynników:

- przyszłości (obszar o dużym stopniu niepewności, trudny do przewidzenia);
- położenia, obszaru i liczby ludności;
- posiadanych zasobów naturalnych;
- rozwoju gospodarczego, naukowo-technicznego, kulturowego itd.;
- międzynarodowych powiązań gospodarczych;
- oraz dwóch płaszczyzn zawartych w jego obszarze tzn.: społeczno-gospodarczej i wojenno-obronnej.

Pożądaną kondycję gospodarczo-obronną może być osiągnięty poprzez obranie jednej z dróg rozwoju gospodarczego:

- *pierwszej*, będącej wyrazem postawy konfliktogennej, sprowadzającej się do kształtowania rozwoju poprzez wzrost własnej siły ekonomicznej w stosunku do innych państw; jednak powodującej narastanie szeregu sytuacji kryzysowych w stosunkach międzynarodowych (może uwidaczniać się np. w sferze politycznej, ekonomicznej, militarnej, kulturowej itd.);
- *drugiej*, odzwierciedlającej postawę zrzeszeniową, która w swych założeniach ma stworzenie pomiędzy państwami (ugrupowaniami państw) szeregu powiązań, wytworzenie szerokiej współpracy; stosunki gospodarcze będą korzystnie stymulowały stosunki dwu- i wielostronne, poprzez budowę głębokich powiązań gospodarczych wykorzystywanie siły zbrojnej w stosunkach międzynarodowych byłoby nieopłacalne dla uczestników konfliktu (zapewne i dla krajów niezaangażowanych).

Kondycja gospodarczo-obronna rozpatrywana z punktu widzenia makro politycznego wyróżnia cztery zakresy: państwo, region, kontynent, świat:

1. *Państwo* – wówczas odnosi się tylko do problematyki wynikającej z funkcjonowania państwa, jego stanu gospodarki, stanu systemów bezpieczeństwa itd.

2. *Region* - odnosi się do grupy państw oraz tworzonych przez nie organizacji. Można ją określić jako stan systemu gospodarczego-obronnego określonej grupy państw, który w oparciu o potencjał każdego z nich oraz integrujące działania, zapewnia dokonanie istotnych przeobrażeń na rzecz przyspieszonego rozwoju poszczególnych gospodarek narodowych i systemów obronnych, przy jednoczesnym integrowaniu całych systemów, co ma na celu zapewnienie zbiorowej suwerenności ekonomicznej i bezpieczeństwa militarnego. Współpraca regionalna jest korzystna z punktu widzenia gospodarek poszczególnych państw i ich systemów obronnych, gdyż problemy narodowe nierozwiązywalne na poziomie pojedynczego kraju przestają być barierą na wspólnym forum. Bezpieczeństwo poprzez podnoszenie odporności poszczególnych systemów składających się na nie jest podnoszone na wyższy poziom. Wynika to z naturalnych powiązań gospodarek państw z określonego regionu, gdyż są one ze sobą powiązane i kondycja jednej zależy od kondycji innych. Ponadto interesy obronne w regionie są w znacznym stopniu zbieżne, co umożliwia wzajemne uzupełnianie się systemów obronnych. Mówiąc o integracji regionalnej w podtekście znajduje się pewna obawa, czy integracja regionalna nie doprowadzi do izolacji regionu (politycznej, ekonomicznej). Dotychczasowe przykłady świadczą, iż poprzez integrację gospodarczą i obronną poszczególne państwa zwiększają swój potencjał gospodarczo-obronny i przez to bez obaw skłaniają się do poszerzania szerokiej współpracy gospodarczej.
3. Szerszym ujęciem tej problematyki jest rozważanie jej z punktu widzenia *kontynentu*. Można powiedzieć, iż jest to nieznaczne poszerzenie ujęcia problemu w stosunku do ujęcia regionalnego. Integracja kontynentalna prowadzi do wzajemnego poziomu kondycji gospodarczo-obronnej dla kontynentu. Analogicznie do kondycji gospodarczo-obronnej regionu kondycja gospodarczo-obronna kontynentu jest także pewnym stanem systemu gospodarczego i obronnego, na które składają się potencjały gospodarek poszczególnych państw (organizacji) oraz ich potencjały obronne. Poziom kontynentalny stwarza szansę osiągnięcia jeszcze większej stabilności gospodarczej, społecznej, politycznej oraz zapewnienie większych szans rozwojowych dla gospodarki kontynentu, (przez co

należy rozumieć, iż również dla gospodarek poszczególnych krajów), a poprzez spojenie systemów obronnych osiągnąć wyższy poziom bezpieczeństwa militarnego.

4. *Globalna* kondycja gospodarczo-obronna wydaje się jeszcze być pojęciem jedynie analitycznym, który może służyć do porównania rozwoju gospodarczego i poziomu nakładów i ich efektów na obronność pomiędzy krajami, grupami krajów i regionami.

Bez względu na poziom, z jakiego rozpatrujemy dany aspekt kondycji gospodarczo-obronnej (państwa, regionu...) posiada ona dwie płaszczyzny:

1. *społeczno-ekonomiczną* – jest to taki stan rozwoju gospodarki kraju, który jest w stanie zapewnić utrzymanie trendu rozwojowego w gospodarce przy poddaniu jej międzynarodowej wolnorynkowej grze rynkowej, a także w sytuacji zamykania się gospodarek narodowych i regionalnych; gwarantującą stabilność funkcjonowania i odporność na zagrożenia zewnętrzne i wewnętrzne systemu społeczno-politycznego, a także zapewnienie odpowiedniego poziomu zdolności obronnych.;
2. *obronno-wojskową* - jest zjawiskiem bardzo złożonym i wielowymiarowym, wyrażana w swym praktycznym wymiarze jako zdolność systemu gospodarczego państwa (grupy państw, regionu, kontynentu) do efektywnego i niezachwianego rozwoju potencjału obronno-ekonomicznego i funkcjonowania zgodnie z istniejącymi potrzebami gospodarki obronnej.

Z tego wynika, iż kondycja gospodarczo-obronna posiada dwie płaszczyzny, które bezpośrednio rzutują na jej poziom:

a) *zewnętrzną*:

- w wymiarze pozytywnym: jest to zdolność do wykorzystywania szans rodzących się w otaczającym środowisku;
- w wymiarze negatywnym: jest to możliwość przeciwstawiania się zagrożeniom, jakie są generowane przez otaczające kraj środowisko;

b) *wewnętrzną*, w której szczególny nacisk jest kładziony na rozwój potencjału obronno-ekonomicznego (który jest filarem gospodarczym potencjału obronnego

państwa i jego zadaniem jest sprostanie wymogom ewentualnego konfliktu), który wypływa z potencjału ekonomicznego państwa; przy czym należy zaznaczyć, iż wzrost jednego (lub spadek) nie pociąga w każdym wypadku analogicznego zjawiska w drugim obszarze. Utrzymanie odpowiedniego poziomu potencjału obronno-ekonomicznego jest działaniem perspektywicznym i w zależności od potrzeb może obejmować okres do 25 lat. Przyjęte strategie rozwoju gospodarczego i potencjału gospodarczo-obronnego bezpośrednio przekładają się na kondycję gospodarczo-obronną.

Z perspektywy płaszczyzny obronno-wojskowej wynika następujący sposób ujmowania kondycji gospodarczo-obronnej:

- *po pierwsze*, jako poziom potencjału obronno-gospodarczego, który nie powoduje konieczności podejmowania dodatkowych działań chroniących trwanie i rozwój państwa;
- *po drugie*, jako poziom gospodarki, który zapewni zaspokajanie podstawowych potrzeb;
- *po trzecie*, jako system, którego sprawność zapewni trwanie i rozwój gospodarki narodowej w sytuacjach będących efektem powstałego zagrożenia (przewidywalnych i nieprzewidywalnych);
- *po czwarte*, jako system, który wygeneruje skuteczne mechanizmy przeciwdziałania sytuacjom konfliktowym na niwie wewnętrznej i zewnętrznej, których skutkiem mogłoby być powstanie np. konfliktu.

Kolejnym problemem jest stwierdzenie, poprzez jakie opcje jest kreowana istota kondycji gospodarczo-obronnej państwa. Pierwsza opcja pozytywna wyraża się:

- postrzeganiem bezpieczeństwa ekonomicznego przez perspektywę elementów tworzących i decydujących o jej poziomie tzn. dostrzeganie określonych cech i wartości kreujących kondycję gospodarczo-obronną, tj. określenie niezbędnego poziomu zaspokojenia potrzeb jednostki i narodu;
- wykreowaniem systemu gospodarczego i obronnego, które zapewniłyby trwanie, rozwój, integralność terytorialną, niepodległość, suwerenność (polityczną, ekonomiczną itp.), tożsamość (narodową, kulturalną itp.) oraz dobrobyt (w skali

państwa oraz jednostki). Opcja ta posiada dwie sfery, które decydują o jej kształcie a mianowicie: *realną*, (czyli to, co już istnieje, ze wszystkimi pozytywami i negatywami) oraz *regulacyjną* (sferę polityczną wraz z prognostycznym ujęciem). Takie podejście pozwala na ujęcie kondycji gospodarczo-obronnej jako zespołu możliwych lub posiadanych właściwości przez gospodarkę narodową, na które można posiadać wpływ.

Druga opcja negatywna sprowadza się do postrzegania kondycji gospodarczo-obronnej z perspektywy istniejących i zakładanych zagrożeń, czyli postrzeganie jej poprzez to, czemu ma zapobiegać.

Z takiego ujęcia kondycji gospodarczo-obronnej można wygenerować dwa przeciwstawne obszary:

1. *obszar obrony* – generujący odpornościowe zachowania zagrożonego systemu, przez co gospodarka narodowa i system obronny stają się mniej wrażliwe na destrukcyjne oddziaływania;
2. *obszar agresywny* – jest określany jako potencjał negatywny, którego wysiłki są skierowane na negatywne (destrukcyjne) oddziaływanie na inne podmioty.

1.2. Uwarunkowania kształtowania kondycji gospodarczo obronnej

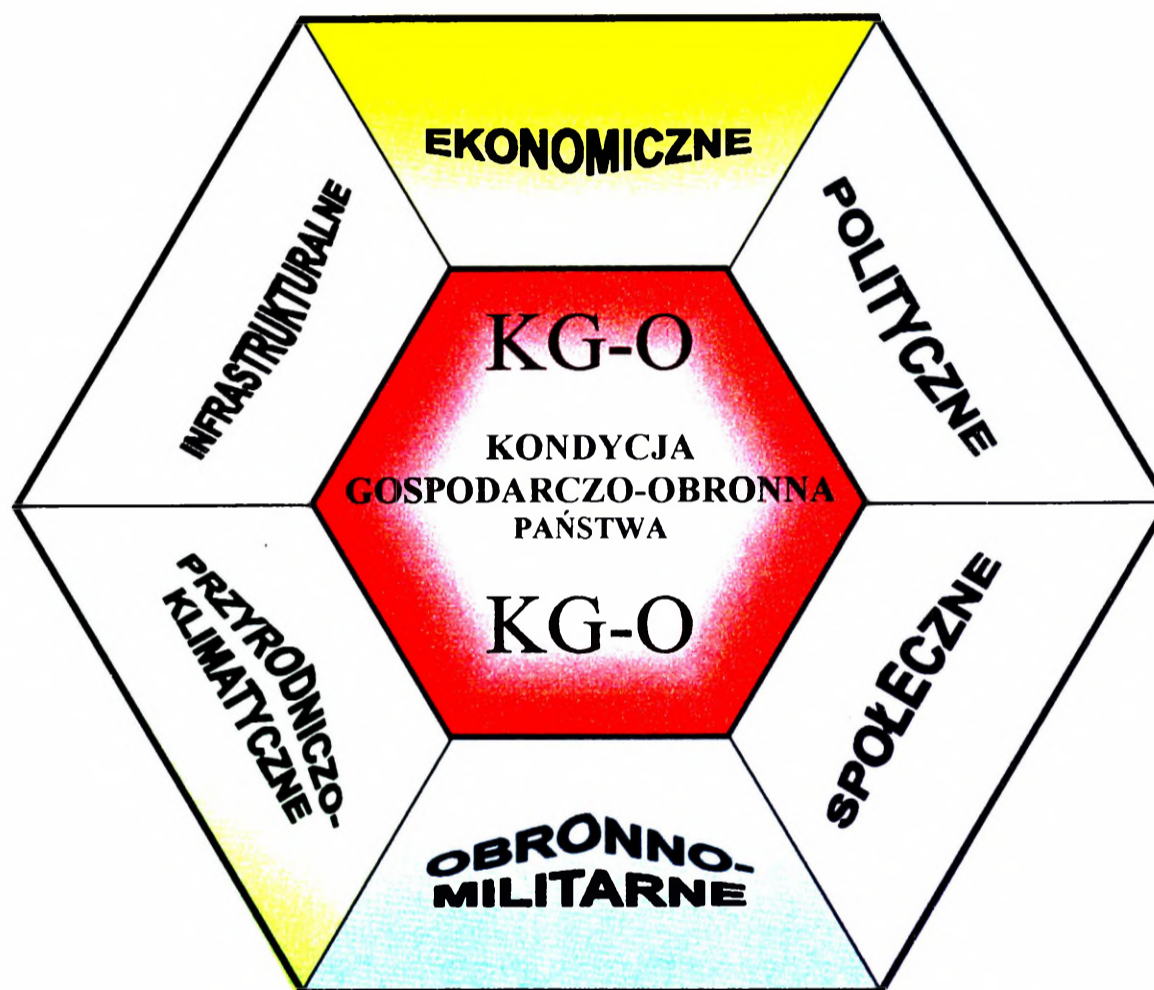
By móc w pełni określić kondycje gospodarczo-obronną, a ponadto, aby móc ją kształtować ważnym jest określenie jej uwarunkowań¹⁶. One to, bowiem wyznaczają możliwy do osiągnięcia poziom, czy też sprawność gospodarczo-obronną. Najważniejszym kryterium, które wykorzystuje się przy określaniu i kreowaniu, a także przy podtrzymaniu kondycji gospodarczo-obronnej są czynniki, które ją kształtują. Mówiąc zaś o czynnikach należy pamiętać, iż tworzą one niejednorodny system powiązań i zależności, o różnych siłach i kierunkach oddziaływania. Wyodrębnienie wszystkich uwarunkowań może spowodować pewne trudności, dlatego aby je jednoznacznie rozpoznać i scharakteryzować należałoby dokonać ich

¹⁶ Szerzej na ten temat (w:) P. Kopania, *Bezpieczeństwo ekonomiczne Polski w świetle wymagań strategii obronnej*, AON, Warszawa 2003, s. 40 i następne.

pogrupowania. Na ogólnym poziomie można wyróżnić następujące grupy uwarunkowań kondycji gospodarczo-obronnej: polityczne, ekonomiczne (gospodarcze), militarno-obronne, społeczne, przyrodniczo-klimatyczne i infrastrukturalne (schemat 1.2.).

Schemat 1.2.

Heksagon uwarunkowań kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej

Źródło: S.T.Kurek, *Model oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa*, AON, Warszawa 2003, s. 42

Wymienione uwarunkowania można rozważyć jako wypadkową dwóch grup czynników:

- o charakterze wewnętrznym, których genezy można dopatrywać się wewnątrz określonego państwa;
- o charakterze zewnętrznym, które są generowane przez środowisko otaczające określone państwo¹⁷.

¹⁷ Szerzej na ten temat (w:) *Polityka gospodarczo-obronna*, pod. red. S. Stachowiak, AON, Warszawa 1998, s. 69.

Uwarunkowania kondycji gospodarczo-obronnej można postrzegać jako czynniki jej kształtowania. Takie podejście będzie skutkowało określeniem trzech wpływów na kształtowanie kondycji gospodarczo-obronnej:

- dodatniego,
- ujemnego,
- obojętnego.

Dla celów analitycznych można rozpatrywać każdy z tych wpływów pojedynczo, jednak w rzeczywistości spotykamy się z występowaniem wszystkich trzech naraz, lecz z różnym nasileniem

Wpływ *dodatni* oznacza, iż występują czynniki sprzyjające tworzeniu i utrzymaniu wymaganego poziomu kondycji gospodarczo-obronnej.

Natomiast wpływ czynników *ujemnych* generuje zagrożenia dla utrzymania i kształtowania tejże kondycji. Z punktu widzenia bezpieczeństwa narodowego pożądane jest, aby przeważający wpływ posiadały czynniki dodatnie. Wpływ *obojętny*, jak sama nazwa wskazuje, nie uwidacznia żadnych trendów mogących decydować o poziomie kondycji gospodarczo-obronnej.

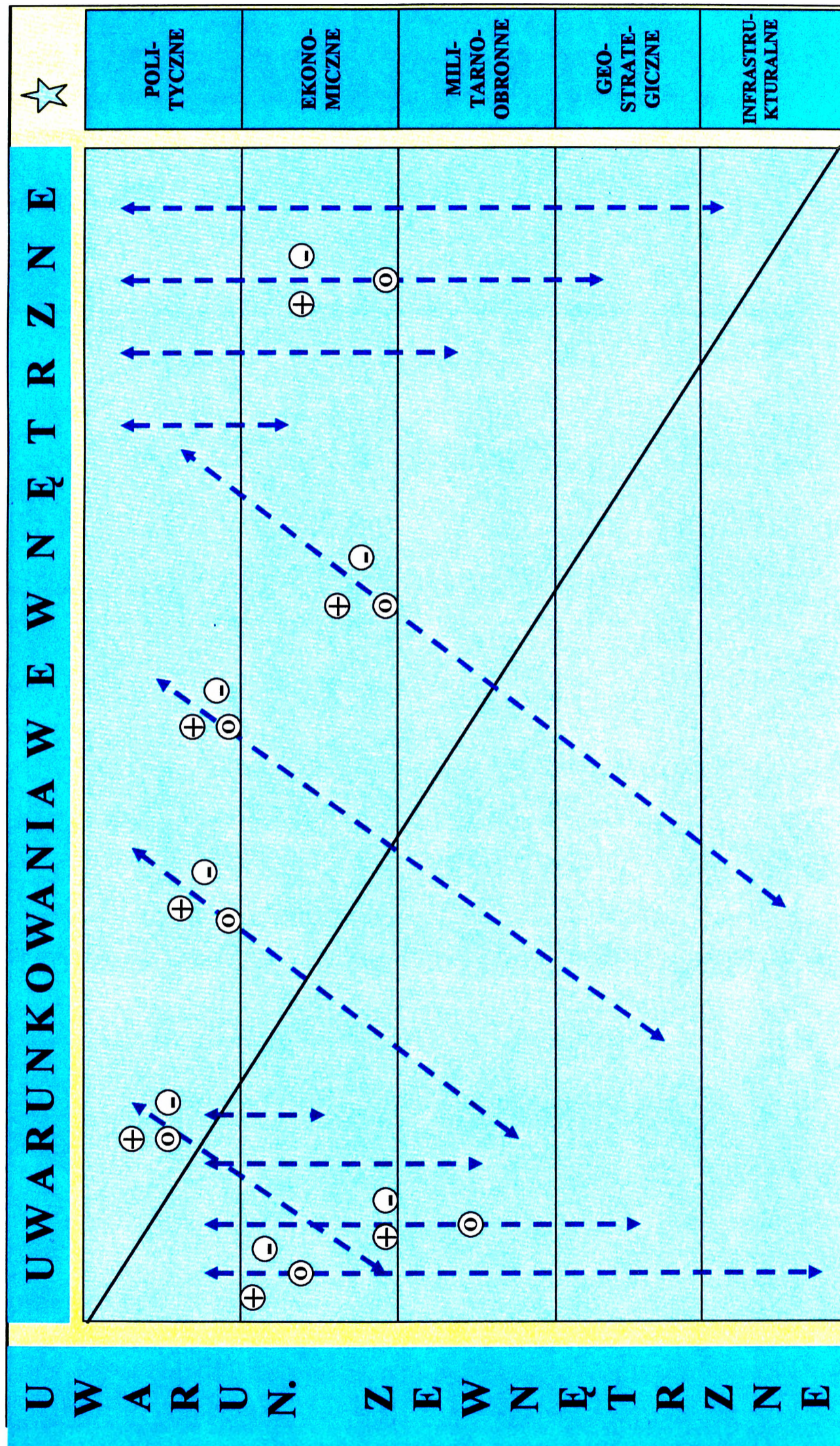
Prowadząc rozważania na temat problematyki uwarunkowań kondycji gospodarczo-obronnej uwidacznia się, iż wiodącymi są czynniki jej kształtowania, stąd wywodzi się podział uwarunkowań na polityczne, ekonomiczne, militarno-obronne, geostrategiczne i infrastrukturalne (schemat 1.3.).

Spośród wszystkich uwarunkowań wiodącą rolę, przy obecnym rozwoju międzynarodowych stosunków gospodarczych, posiadają uwarunkowania ekonomiczne. Bowiem to one formułują wymogi wobec poziomu kondycji gospodarczo obronnej w sferze podażowej, popytowej i infrastrukturalnej.

Sfera podażowa kondycji gospodarczo-obronnej państwa charakteryzuje uwarunkowania gospodarcze (sferę produkcyjną i usługową), natomiast sfera popytowa odnosi się do możliwości pozyskania surowców, siły roboczej, myśli technicznej, żywności, know-how itd. Sfera infrastrukturalna obejmuje obszar technologiczny, zarządzanie i instytucje.

Schemat 1.3

UMIEJSCOWIENIE KONDYCJI GOSPODARCZO-OBRONNEJ PAŃSTWA

Opracowanie własne. $\leftarrow \text{-----} \rightarrow$ zachodzące powiązania $\oplus \ominus \circ$ możliwy kierunek wpływu wyników na kondycję gospodarczo-obronną

Uwarunkowania ekonomiczne składają się z dwóch obszarów:

1. *Wewnętrznego* – wynikającego z konstrukcji systemu społeczno-politycznego, który w znacznym stopniu przyczynia się konstrukcji systemu gospodarczego, jego wewnętrznych powiązań sposobów i metod wymiany, zakresu działalności gospodarczej i zakresu swobód gospodarczych.
2. *Zewnętrznego* – wynikającego ze sposobów kontaktów gospodarki kraju z gospodarką otaczającego środowiska, jak i środowiskiem wewnętrznym państwa (otaczającym szeroko rozumianą sferę gospodarczą). Rozwój obszaru zewnętrznych ekonomicznych uwarunkowań zachowania i wzrostu poziomu kondycji gospodarczo-obronnej w dużym stopniu zależy od więzów, jakie posiada gospodarka narodowa z gospodarką światową i otoczeniem społecznym (ze wszystkimi implikacjami wpływającymi z tego otoczenia, tj. kulturowymi, naukowymi, konsumpcyjnymi itd.).

Znaczącą rolę wśród uwarunkowań kondycji gospodarczo-obronnej odgrywają uwarunkowania polityczne. Uwzględnienie uwarunkowań politycznych oznacza, iż problematyka kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej nie jest pojęciem samym w sobie, lecz jej poziom pozostaje w ścisłym związku z sytuacją społeczną i obroną państwa oraz z aktualnym układem politycznym. Jak z tego wynika uwarunkowania polityczne posiadają także dwie płaszczyzny: wewnętrzną i zewnętrzną. Naczelnym zadaniem wobec tego zjawiska winno być zdobywanie i gromadzenie wiedzy na jego temat. Tworzenie możliwości do jej przepływu i wykorzystania. Celem tych działań winno być określenie, czy z rozpoznanych uwarunkowań wpływają możliwości, czy też zagrożenia dla państwa.

Na *plaszczynie wewnętrznej* polityczne uwarunkowania kondycji gospodarczo-obronnej są kreowane przez sferę polityczną - politykę bezpieczeństwa państwa i jej oddziaływanie na płaszczyznę społeczno-gospodarczej, a także w polityce bezpieczeństwa ekonomicznego (poprzez określenie celów, zadań i systemu organizacyjnego).

Na *plaszczynie zewnętrznej* odnosi się do ustroju politycznego oraz przynależności do określonego bloku państw (organizacji), a także w zakresie

charakteru stosunków, jakie zostały wypracowane z innymi państwami i organizacjami (blokami państw).

Uwarunkowania polityczne kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej posiadają ściśle powiązania z uwarunkowaniami ekonomicznymi, gdyż wpływają z siebie wzajemnie i współcześnie nie występują samodzielnie.

Ponadto posiadają rolę kreatywnego i konstruktywnego determinanta kształtującego politykę gospodarczą i obronną państwa. BOWIEM nadają one formę zinstytucjonalizowaną uwarunkowaniom kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej. Jednocześnie szerokość i głębokość powiązań pomiędzy poszczególnymi grupami uwarunkowań kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej powoduje, iż stają się dla siebie wzajemnie weryfikatorami.

Kolejną grupą uwarunkowań kondycji gospodarczo-obronnej są uwarunkowania *obronno-militarne* będące pochodną uwarunkowań politycznych i ekonomicznych¹⁸. Tenże obszar uwarunkowań wypływa z założeń polityki bezpieczeństwa państwa poprzez nałożenie na gospodarkę narodową konieczności zaspokajania militarnych potrzeb państwa. Stanowią one duży zbiór czynników, które mogą warunkować utratę lub utrzymanie (a nawet rozwój) poziomu kondycji gospodarczo-obronnej państwa. Odnosi się to do wszystkich stanów tzn. pokoju, zagrożenia militarnego i wojny. Czynniki z tego obszaru mogą sprzyjać (jak i ograniczać) w utrzymywaniu lub osiąganiu wymaganego poziomu kondycji gospodarczo-obronnej państwa. Wyszczególnione stany, w jakich może się znajdować państwo są wypadkową zaistniałych konfliktów społecznych i narodowościowych, ekonomicznych itd.

Czynniki wpływające z obszaru obronno-militarnego są bodźcem do tworzenia i ciągłej aktualizacji systemu działań w sferze gospodarczej, działającego pod kątem tworzenia lub utrzymywania przez nią struktur odpowiadającym wymaganiom, jakie stawiane są przez szczególny stan zagrożenia, jakim jest wojna.

¹⁸ Por. *Polityka... op. cit.*, s.74.

Uwarunkowania obronno–militarne są obszarem złożonym i rozwiązywalnym poprzez działania wieloetapowe, gdyż wpływa to ze stopnia zmienności sytuacji, w jakiej znajduje się dany kraj.

Rozpatrując z punktu widzenia problematyki kondycji gospodarczo-obronnej trzy stany, w jakich może znajdować się państwo, wpływają z tego następujące kwestie do rozstrzygnięcia:

1. *Stan pokoju*: w skali makro uwarunkowania kondycji gospodarczo-obronnej skupiają się na trzech grupach:
 - *pierwszą grupę stanowią* uwarunkowania *kreacyjne*, które są związane z tworzeniem polityki bezpieczeństwa państwa, jego strategii obronnej i systemu obronnego oraz uszczegółowieniem ich w omawianym obszarze;
 - *drugą grupę stanowią* uwarunkowania *realizacyjne* (funkcjonalne), które są zauważalne w trakcie realizacji polityki bezpieczeństwa, przy wypełnianiu założeń strategii obronnej, a także przy tworzeniu (utrzymaniu i rozwoju) systemu obronnego;
 - *trzecią grupę stanowią* uwarunkowania spełniające zadania *weryfikacyjne* (korygujące) wobec dwóch pierwszych grup uwarunkowań.
2. *Stan zagrożenia*: w tym stanie uwarunkowania obronno – militarne skupiają się w dwóch grupach – *realizacyjnej i weryfikacyjnej* (grupa kreacyjna jest wykorzystywana w niezbędnym stopniu). Działania skupiają się na zabezpieczeniu dla ludności niezbędnego minimum dla przetrwania, sfera gospodarcza przygotowuje się do zaspokajania potrzeb w większym stopniu wojska niż dla sfery cywilnej.
3. *Stan wojny*: działania nadal będą się skupiać w obszarze *realizacyjnym i weryfikacyjnym*, lecz przy położeniu większego nacisku na ten ostatni, gdyż w trakcie działań wojennych będą narastały czynniki negatywne, które będą wymagały odpowiednich reakcji.

Na kształtowanie wymaganej kondycji gospodarczo-obronnej będą miały duży wpływ uwarunkowania *społeczne*, które skupiają w sobie szereg uwarunkowań socjalno – bytowych, kulturowych, oświatowych itp. Stanowią o nich warunki bytowe ludności, zabezpieczenie społeczne (ochrona zdrowia, system rentowo - emerytalny,

kultura, oświata, sport itd.). Analiza tego obszaru uwarunkowań ukazuje poziom życia społeczeństwa oraz kierunki, które należy obrać, aby zapewnić dobrobyt jednostki.

Uwarunkowania społeczne znajdują się w ścisłym związku z uwarunkowaniami politycznymi i ekonomicznymi. Są one przy tym od nich zależne¹⁹.

W dużym stopniu niezależne od działalności człowieka, a jednocześnie o dużym znaczeniu dla kondycji gospodarczo-obronnej, są uwarunkowania geostrategiczne. Z jednej strony nie mamy żadnego wpływu na fizyczne ukształtowanie kraju, jego klimat, ilość zasobów naturalnych, położenie względem innych państw, z drugiej strony możemy kształtować liczbę ludności, sieć komunikacyjną, przeciwdziałać pewnym niedoborom zasobów naturalnych itd. Z obszaru tych uwarunkowań, często w decydującym stopniu, wypływa fakt, jakie miejsce posiada kraj w światowej hierarchii.

Bezpośredni wpływ na kondycję gospodarczo-obronną posiadają uwarunkowania *infrastrukturalne*. Znajdują one odbicie we wszystkich omawianych dotychczas grupach uwarunkowań.

Uwarunkowania infrastrukturalne wpływają na kształtowanie pożądanego poziomu kondycji gospodarczo-obronnej w zróżnicowany sposób:

- w wymiarze ekonomicznym koncentrują się na problemie niepodzielności nakładów w skali zaangażowania poszczególnych rodzajów kapitału, pracochłonności i kapitałochłonności przedsięwzięć, a także na kwestie zmian jakościowych;
- w wymiarze techniczno-organizacyjny skupiają się na realizacji zarządzania i koordynowania procesów utrzymania lub osiągania wymaganego poziomu kondycji gospodarczo-obronnej, a także kształtowanie cech niezbędnych do realizacji tych przedsięwzięć tj. dużej mobilności, żywotności przestrzennej, jedności funkcjonalnej itd.;
- w wymiarze społecznym są to działania administracji państwowej i samorządowej na rzecz zapewnienia odpowiedniej sytuacji prawno-ekonomicznej społeczeństwa.

¹⁹ Por. Ibidem, s. 78.

Uwarunkowania infrastrukturalne winny zapewniać takie rozwiązania, które sprzyjałyby rozwojowi poziomu bezpieczeństwa jednostki, podmiotów gospodarczych, gałęzi przemysłu, aż do bezpieczeństwa narodowego.

1.3. Formuła obszarów wyznaczników, wskaźników i mierników kondycji gospodarczo-obronnej

Pełne wyczerpanie sfery metodologicznej problematyki kondycji gospodarczo-obronnej wymaga wzbogacenia jej oceny poprzez zbiór wyznaczników²⁰. „Pod pojęciem *wyznacznika* (...) rozumieć należy określoną cechę zależności funkcjonowania konkretnej części obszaru życia społeczeństwa (...), będącą pochodną efektów lub zależności funkcjonowania poszczególnych czynników w sferze wytwórczej i konsumpcyjnej gospodarki narodowej, a także w obszarach występujących pomiędzy tymi sferami”²¹.

*Wyznacznikom*²² jest przypisana rola identyfikacji określonego poziomu kondycji gospodarczo-obronnej (na wszystkich szczeblach funkcjonowania państwa, czy też grupy państw), bowiem z ich natury wynika sygnalizowanie o możliwych do zaistnienia lub zaistniałych zagrożeniach.

Kiedy mówimy o kondycji gospodarczo-obronnej należy mieć na uwadze możliwości i bariery rozwojowe gospodarki kraju. Jeżeli będziemy analizowali kondycję gospodarczo-obronną kraju jako bilans potrzeb i możliwości sfery gospodarczej oraz jako bilans potrzeb sfery obronnej i możliwości ich zaspokojenia przez sferę gospodarczą, wówczas można wyróżnić cztery obszary funkcjonowania wyznaczników:

- a. sfera możliwości rozwojowych;
- b. sfera potrzeb rozwojowych;

²⁰ Szerzej na ten temat (w:) *Kondycja gospodarczo-obronna... op.cit.*, s.52 i następne.

²¹ Por. Z. Stachowiak, *Bezpieczeństwo żywnościowe Rzeczypospolitej Polskiej na przełomie XX i XXI wieku. Aspekt obronno-ekonomiczny i społeczny*, AON, Warszawa 1995, s.72.

²² Wyznacznik – pojęcie to najczęściej używane jest w matematyce jako liczba przyporządkowana w określony sposób danej macierzy kwadratowej stopnia, n lub jako wyznacznik funkcyjny. Por. *Encyklopedia PWN*, t. IV. PWN, Warszawa 1976, s.742.

c. sfera infrastrukturalna;

d. sfera bilansowa.

Wyznaczniki kondycji gospodarczo-obronnej są elementami bardzo elastycznymi i mogą być równie dobrze wykorzystywane do stwierdzenia stanu i opisanie jej poziomu.

Określenie pożądanego stanu kondycji gospodarczo-obronnej i uchwycenie jej stanu faktycznego nie da jeszcze pełnego obrazu gospodarki narodowej. By to osiągnąć należy stworzyć odpowiedni zbiór mierników i wskaźników.

*Mierniki*²³ mogą być ilościowe, wartościowe oraz czasowe. Pod tym pojęciem kryją się odpowiednio dobrane liczby bezwzględne, które pozwolą na przeprowadzenie analizy, dokonanie porównań oraz sformułowanie ocen. Służą do poznania liczebności, określeniu zjawisk i zdarzeń. Można je określić jako odpowiednio dobrane informacje w postaci liczbowej, które odzwierciedlają badane stany i zdarzenia sfery gospodarczej i obronnej. Mogą być wykorzystywane w skali gospodarki światowej, narodowej, branży, w odniesieniu do sfery produkcyjnej, jak i konsumpcyjnej²⁴.

Ze względu na sposób wyrażania skali zjawiska można wyróżnić dwa rodzaje mierników: *mierniki względne* i *mierniki absolutne*²⁵.

Miernik względny - jest liczbą stosunkową wyrażającą relatywną skalę obserwowanych zjawisk. Mierniki względne są często wyrażone w procentach. Mierniki tego typu przybierają postać różnego rodzaju wskaźników.

Miernik absolutny - nazywany inaczej miernikiem bezwzględnym, jest liczbą mianowaną stanowiącą liczbowe wyrażenie w wartościach bezwzględnych stanu danego zjawiska. Mierniki absolutne mogą być wyrażone w jednostkach naturalnych, umownych lub wartościowych.

²³Por. *Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza*, PWRiL, Warszawa, 1984, s. 423-426; K. Chrościelewski, *Ekonomika i organizacja rolnictwa*, PWRiL, Warszawa 1985, s.149.

²⁴Por. *Mała encyklopedia ekonomiczna*, PWE, Warszawa 1974, s.451-453; *Encyklopedia organizacji i zarządzania*, PWE, Warszawa, 1981, s. 269-271.

²⁵ Por. *Metody statystyczne w analizie działalności przedsiębiorstwa*, pod. red. E. Nowak, PWE, Warszawa 2001, s. 19-21; T. Orłowski, *Nowy leksykon ekonomiczny*, Ofic. Wyd. „Graf-Punkt”, Warszawa 1998, s.216.

Mierniki naturalne stosuje się do pomiaru jednorodnych zjawisk i są one ściśle związane z fizycznymi właściwościami tych zjawisk.

Mierniki wyrażone w jednostkach umownych służą do przeliczania różnych wariantów zjawisk z punktu widzenia określonej cechy (np. cena). Mierniki wartościowe, z kolei, są miernikami wyrażonymi najczęściej w jednostkach pieniężnych, a co za tym idzie, odzwierciedlają wartość analizowanego zjawiska. Stanowią one, więc specyficzny rodzaj mierników umownych.

Mierniki kondycji gospodarczo-obronnej mogą mieć postać:

1. *Analityczną* – poprzez którą określają ilościowe rozmiary poszczególnych czynników stanowiących o bezpieczeństwie ekonomicznym; współokreślają poziom podstawowych zasobów czynników kształtowania bezpieczeństwa ekonomicznego.
2. *Syntetyczną* – poprzez ujęcie agregatywne umożliwiają przybliżenie ogólnego wymiaru wyznaczników; współokreślają całościowo poziom wskaźnika konkretnego wyznacznika, przez co dokonują przybliżonej oceny badanego stanu;

Mierniki mogą być stosowane (bez względu na metodę: bilansową, statystyczną, normatywną itd.) przy konstrukcji i opisie wyznaczników kondycji gospodarczo-obronnej.

*Wskaźnik*²⁶ - jest liczbą wyrażającą stosunek procentowy lub ilościowy określonych kategorii. Kategoriami tymi mogą być wartości liczbowe dwóch różnych zjawisk lub wartości liczbowe ukazujące dwa różne stany tego samego zjawiska. Odzwierciedlają one określone cechy przedmiotu lub zjawiska połączone z pewną inną jego cechą takim stałym związkiem, którego wystąpienie pozwala stwierdzić obecność lub przewidzieć zaistnienie tej innej cechy. Obliczanie wskaźników opiera się, więc w praktyce na wybraniu pewnego punktu wyjścia dla danego zjawiska, a następnie określeniu w stosunku do tej podstawy badanej wielkości w procentach.

Do podstawowych rodzajów wskaźników zalicza się: *wskaźniki natężenia*, *wskaźniki struktury i udziału* oraz *wskaźniki dynamik*²⁷.

²⁶ Por. *Encyklopedia ...*, op.cit., s. 273; K. Chróścielewski, *Ekonomika ...*, op.cit., s.150.

²⁷ Por. *Ekonometria*, pod red. M. Gruszczyński i M. Podgórska, SGH, Warszawa 2003, s. 10-12.

Wskaźniki natężenia - są wielkościami względnymi wyrażającymi stosunek jednego zjawiska do innego zjawiska, co może być zapisane następująco:

$$W = \frac{Y}{X}$$

gdzie:

- W – wskaźnik natężenia,
 Y, X – zjawiska merytorycznie ze sobą powiązane.

Wskaźniki struktury przedstawiają stosunki liczby jednostek poszczególnych wariantów określonego zjawiska do łącznej liczby jednostek tego zjawiska. Wskaźniki te można wyrazić następującą formułą:

$$W_i = \frac{X_i}{X_o}$$

gdzie:

- W_i – wskaźnik struktury i-tego wariantu,
 X_i – liczba jednostek i-tego wariantu,
 X_o – ogólna liczba jednostek analizowanego zjawiska.

Szczególnym przypadkiem wskaźnika struktury jest *wskaźnik udziału*, przedstawiający, jaką część wszystkich wartości danego zjawiska stanowi wybrana frakcja tych wartości. W przypadku wskaźnika udziału wartości pozostałe nie są istotne.

W badaniu struktury różnych zjawisk, w tym gospodarczych i gospodarczo-obronnych, ważnym zagadnieniem jest porównywanie struktur tej samej zbiorowości. Do tego celu służą tzw. *wskaźniki podobieństwa struktur*. Ten typ wskaźników dzieli się na wskaźniki: bezwzględne i względne.

Innym rodzajem mierników względnych są *indeksy*²⁸, które ukazują stosunek stanów danego zjawiska w dwóch różnych sytuacjach: badanej i podstawowej (będącej punktem odniesienia). Ogólna postać indeksu jest następująca:

$$i = \frac{X_1}{X_o}$$

²⁸ Por. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wyd. „Muza S.A.”, Warszawa 2002, s. 227.

gdzie:

- i – indeks,
- X_1 – wartość zjawiska w sytuacji badanej,
- X_o – wartość zjawiska w sytuacji podstawowej.

Indeksy są także często wyrażane także formułą:

$$i = \frac{X_1}{X_o} \cdot 100\%$$

Indeks tego typu obrazuje, jaki procent wartości zjawiska w sytuacji podstawowej stanowi jego wartość w sytuacji badanej.

Można wyróżnić dwa podstawowe rodzaje wyznaczników kondycji gospodarczo-obronnej: *ogólne i progowe*²⁹.

1. *Ogólne* – są to wyznaczniki, które obejmują swoim zakresem istotę podstawowych procesów gospodarczych i opisują je poprzez swoją charakterystykę tj. wielkość, strukturę, sposób wykorzystania, najważniejsze procesy ekonomiczne, (które są efektem działalności ludzkiej);
2. *Progowe* – są uszczegółowieniem wyznaczników ogólnych, gdyż pokazują progi krytyczne dla określonego państwa, których przekroczenie w danej dziedzinie może oznaczać utratę możliwości swobodnego decydowania o własnych losach, wolności i rozwoju. Progi krytyczne mogą odnosić się do wszystkich sfer życia społecznego, gospodarczego i wojskowo – obronnego³⁰. Próg krytyczny „... to taki stan zależności gospodarki narodowej, którego przekroczenie w wyniku agresji ekonomicznej nie daje stronie poddanej restrykcjom szans na decydowanie i kształtowanie właściwego rozwoju gospodarczego oraz pokonywanie barier rozwojowych. Nie pozwala także skutecznie przeciwstawić się zewnętrznym

²⁹ Por. St. Kurek, S Kurek, Z. Stachowiak, *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa. Zarys teorii*, AON, Warszawa 2003, s. 48-57.

³⁰ Próg krytyczny „... to taki stan zależności gospodarki narodowej, którego przekroczenie w wyniku agresji ekonomicznej nie daje stronie poddanej restrykcjom szans na decydowanie i kształtowanie właściwego rozwoju gospodarczego oraz pokonywanie barier rozwojowych. Nie pozwala także skutecznie przeciwstawić się zewnętrznym naciskom, uniemożliwi utrzymywanie osiągniętego poziomu życia oraz nie daje większych szans na zachowanie zdolności obronnej”, Por. Z. Stachowiak: *Bezpieczeństwo ekonomiczne (w:) Ekonomika Obrony*, pod red. W. Stankiewicz, AON, Warszawa 1994, s. 194-195.

*naciskom, uniemożliwi utrzymywanie osiągniętego poziomu życia oraz nie daje większych szans na zachowanie zdolności obronnej*³¹.

Wyznaczniki kondycji gospodarczo-obronnej posiadają następujące zasadnicze płaszczyzny:

1. *Przedmiotową* – zajmuje się uzależnieniami rozwojowymi, określa istniejący poziom kondycji gospodarczo-obronnej państwa, jednocześnie wykrywa obszary zagrożeń i ich skalę, poprzez odwzorowanie zależności o charakterze pierwotnym tj. surowcowym, żywnościowym itp.; oraz wtórne, które obejmują sferę handlu zagranicznego, technologiczną, kredytową, militarną itp.
2. *Podmiotową* – zajmuje się współzależnościami rozwojowymi, dotyczy sfery produkcyjnej, dystrybucyjnej i finansowej, w których jako konkretne zbiory wyznaczników zajmują się monitorowaniem, wykrywaniem oraz sygnalizowaniem o powstałych zagrożeniach;

Używając do pełnego zobrazowania kondycji gospodarczo-obronnej państwa wymienionych wyznaczników możemy otrzymać środek przydatny do przewidywania szeregu sytuacji i wiążących się z nimi następstw. Będzie można przewidzieć, jakie powstają związki i zależności wewnątrz omawianego obszaru jak i na styku ze środowiskiem w różnych sytuacjach (pokój, kryzys, wojna).

W badaniach nad stanem gospodarki narodowej (w tym również jej aspektów obronnych) stosuje się dwa rodzaje wskaźników: obiektywne i subiektywne. Za obiektywne uznaje się wskaźniki wyrażające różnorakie efekty zachowań i działalności ludzkiej dotyczące sfery gospodarczej, militarnej i społeczno-politycznej obserwowalne „z zewnątrz”, a więc przez osoby drugie. Za wskaźniki subiektywne uważa się wskaźniki charakteryzujące subiektywne odczucia ludzi w stosunku do badanych kwestii³². Wśród wskaźników obiektywnych kondycji gospodarczo-obronnej wyodrębnić można także dwie grupy: wskaźniki wyrażone wartościowo (np. w %) oraz wskaźniki wyrażone w jednostkach naturalnych. Warto zauważyć, iż gro badaczy opowiada się za stosowaniem wskaźników o charakterze naturalnym w analizie zjawisk gospodarczo-obronnych, takich jak kondycja gospodarczo-obronna.

³¹ Por. Z. Stachowiak, *Bezpieczeństwo...* op.cit. s.194-195

³² Por. L. Ziemkowski, *Poziom życia. Metody mierzenia i oceny*. PWE, Warszawa 1979, s. 17-18.

Jeśli badanie prowadzi się na jednym obiekcie, (np. kraju) to takie podejście może mieć miejsce, jeśli natomiast analizy rozszerzymy do chociażby dwóch obiektów (np. kraj A i kraj B) wówczas wykorzystanie wskaźników naturalnych staje się praktycznie niemożliwe³³.

W literaturze przedmiotu można spotkać szereg niejednokrotnie kontrowersyjnych podejść dotyczących wyznaczania obszarów, wyznaczników i wskaźników służących charakteryzowaniu zjawiska kondycji gospodarczo-obronnej.

W chwili obecnej można stwierdzić, iż współcześnie nie istnieje taki dział (sektor) gospodarki narodowej, którego rozwój nie miałby bezpośredniego wpływu na obronność państwa. Należy przy tym zaznaczyć, że poszczególne branże mają lub będą miały różny udział w kształtowaniu gospodarczych podstaw obronności kraju. Do najważniejszych tego typu działów (elementów) gospodarki narodowej należy zaliczyć:

- przemysł,
- rolnictwo oraz gospodarkę żywnościową,
- infrastrukturę techniczno-ekonomiczną kraju³⁴,
- rezerwy państwowe,
- oraz służba zdrowia.

Pozostałe obszary gospodarczej działalności w danym kraju mają zdecydowanie mniejsze znaczenie w kształtowaniu gospodarczych podstaw obronności tego państwa. Szacując, więc kondycję gospodarczo-obronną w głównej mierze należy poddawać jak najdokładniejszej analizie wyżej wskazane elementy. Powinno się to czynić pod kątem spełniania przez nie zadań obronnych zarówno w czasie pokoju, jak i ewentualnego konfliktu zbrojnego³⁵.

³³ Trudno sobie wyobrazić porównanie np. wielkości wydatków wojskowych Polski i Ukrainy wyrażonych w walutach danych państw (złoty i hrywna) bez sprowadzenia ich do „wspólnego mianownika” np. USD, EURO.

³⁴ Infrastruktura techniczno-ekonomiczna to zespół wzajemnie skorelowanych systemów tj. transport, łączność, energetyka i gospodarka wodna, niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania gospodarki narodowej i warunkujących tym samym rozwój społeczno-gospodarczy państwa – por. S. Kurek, *Stan i możliwości rozwoju wybranych elementów infrastruktury techniczno-ekonomicznej Polski. Aspekty ekonomiczno-obronne*, AON, Warszawa 2000, s. 7.

³⁵ Szerzej na ten temat (w:) *Model gospodarki obronnej państwa i logistyki*, „Alfa-K”, *Model gospodarki obronnej*, cz. II, pod red. A. Sokołowski, AON, Warszawa 1994; *Gospodarka obronna - ujęcie makroekonomiczne*, Materiały i Studia AON Nr 24, Warszawa 1993.

Jak już wcześniej wspomniano, gospodarka obronna jest zjawiskiem tak szerokim i skomplikowanym, iż nie sposób przedstawić w sposób kompletny wszystkich wskaźników, które charakteryzowałyby formę, w jakiej się ona znajduje.

Dodatkowym utrudnieniem jest to, że kondycja gospodarczo-obronna może być badana przy użyciu różnych metod analitycznych oraz pod różnym kątem.

Do najpowszechniejszych wyznaczników spotykanych w literaturze przedmiotu wykorzystywanych podczas szacowania kondycji gospodarczo-obronnej należy zaliczyć poziom oraz dynamikę zmian:

- produkcji przemysłowej i rolniczej, dotyczy to zwłaszcza produkcji wyrobów przemysłowych znaczenia strategicznego, zbiorów zbóż i ziemiopłodów oraz głównych produktów pochodzenia zwierzęcego;
- finansów państwa (budżet państwa, dług publiczny);
- wzrostu gospodarczego kraju;
- inwestycji w gospodarce narodowej (zarówno krajowych jak i zagranicznych);
- handlu zagranicznego (eksport i import wraz z ich strukturą geograficzną i asortymentową);
- rozwoju infrastruktury techniczno-ekonomicznej oraz społecznej kraju (służba zdrowia, szkolnictwo);
- wydatków obronnych i wojskowych wraz z ich strukturą;
- rezerw strategicznych państwa;
- zatrudnienia (w tym w przemyśle zbrojeniowym).

Wszystkie te parametry opisują w sposób cząstkowy i z różnym stopniem szczegółowości dział lub zjawisko związane z kształtowaniem kondycji gospodarczo-obronnej kraju. Podsumowując warto zwrócić uwagę na fakt, iż identyfikując obszary wyznaczników i wskaźników kondycji gospodarczo-obronnej, że należy uwzględnić elementy sprawdzania ich poprawności i przydatności w dalszym procesie badawczym. Z zasady, działając metodologicznie, powinno się uwzględnić dwie drogi weryfikacji:

- a) *weryfikację logiczną* – polegającą na ocenie założeń oraz poprawności rozumowania (czy z danych przesłanek zostały wyprowadzone właściwe wnioski)³⁶,
- b) *weryfikację empiryczną* – utożsamianą z oceną zgodności założeń z rzeczywistością, która jest przedmiotem badań (opiera się ona w głównej mierze na analizie danych statystycznych).

Wszystkie założenia, poczynione w procesie identyfikacji wskaźników i wyznaczników, wyraźnie rozmiijające się z rzeczywistością, którą mają objaśniać, muszą bezwzględnie zostać poprawione bądź odrzucone. Inaczej badania mogą doprowadzić do błędnych wniosków, przez co cel, jakiemu mają one służyć nie zostanie osiągnięty. Ogólnie rzecz biorąc, dobre założenia i wyznaczniki to takie, które w sposób zadowalający wyjaśniają rzeczywistość i dają dobre podstawy (wskazówki) do formułowania prognoz na najbliższe lata. Powinny one, więc z zasady być ukierunkowane nie tylko na wyjaśnianie przeszłości (podejście retrospektywne) i terażniejszości, ale przede wszystkim pomagać w przewidywaniu i kreowaniu przyszłości.

Podsumowując, można wymienić kilka założeń, jakie powinien spełniać prawidłowo dobrany zestaw wskaźników oceny kondycji gospodarczo-obronnej.

Do głównych kryteriów merytorycznych, jak i formalnych należy zaliczyć³⁷:

- istotność (adekwatność) merytoryczną danego wskaźnika z punktu widzenia celu i przedmiotu badania;
- jednoznaczność interpretacyjną danego wskaźnika dla każdego badanego obiektu, co w sensie matematycznym wyrażać się powinno funkcją monotoniczną między badanym zjawiskiem a wskaźnikiem;
- wyczerpanie przez dany wskaźnik zakresu danego zjawiska;

³⁶ W tym sposobie weryfikacji najistotniejsze staje się doświadczenie i wiedza merytoryczna badacza.

³⁷ Szerzej na temat doboru wskaźników można przeczytać m.in. w pracach: T. Grabiński, S. Wydymus, A. Zeliaś, *Metody taksonomii numerycznej w modelowaniu zjawisk społeczno-gospodarczych*, PWE, Warszawa 1990; E. Nowak, *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*, PWE, Warszawa 1990; T. Grabiński, S. Wydymus, A. Zeliaś, *Metody doboru zmiennych w modelach ekonometrycznych*, PWN, Warszawa 1988; *Miary zgodności, metody doboru zmiennych, problemy współliniowości*, praca zbiorowa pod red. nauk. M. Kolupy, PWN, Warszawa 1979; E. Nowak, *Propozycja prostej metody konstruowania miernika rozwoju i jego wykorzystania do badań regresyjnych*, w: „Przegląd Statystyczny” 1979, nr 1-2.

- proporcjonalna (równomierna) reprezentacja zjawisk cząstkowych (elementów) tak, żeby nie nastąpiło wyraźne „przereprezentowanie” lub „niedoreprezentowanie” niektórych elementów;
- niewspółliniowość wskaźników, czyli brak istotnej korelacji pomiędzy nimi, co oznacza, że nie powielają one (nie przenoszą) tych samych informacji o wyrażanym zjawisku³⁸;
- możliwość uzyskania porównywalnych, jednoznacznych informacji statystycznych (empirycznych) dla każdego badanego obiektu.

Przystępując do prezentacji wskaźników mogących służyć ocenie kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy, należy na wstępie zaznaczyć, iż z uwagi na bardzo liczny ich zbiór nie jest możliwe zaprezentowanie wszystkich ich formuł. Związane jest to również z faktem, że, przystępując do szacowania tej kategorii gospodarczo-obronnej, próbuje się najdokładniej opisać stan badanego obiektu, co niejednokrotnie wiąże się z powstawaniem coraz to nowych wskaźników. Sytuacja ta sprawia, że odwołano się jedynie do tych wskaźników, które są najczęściej spotykane w literaturze przedmiotu. Wszystkie one są wskaźnikami cząstkowymi i dają się sprowadzić do czterech grup wskaźników: gospodarczych (ekonomicznych), obronnych (militarnych), gospodarczo-obronnych (ekonomiczno-militarnych) oraz innych ekonomicznych wskaźników obronności państwa³⁹.

1.3.1. Wskaźniki gospodarcze

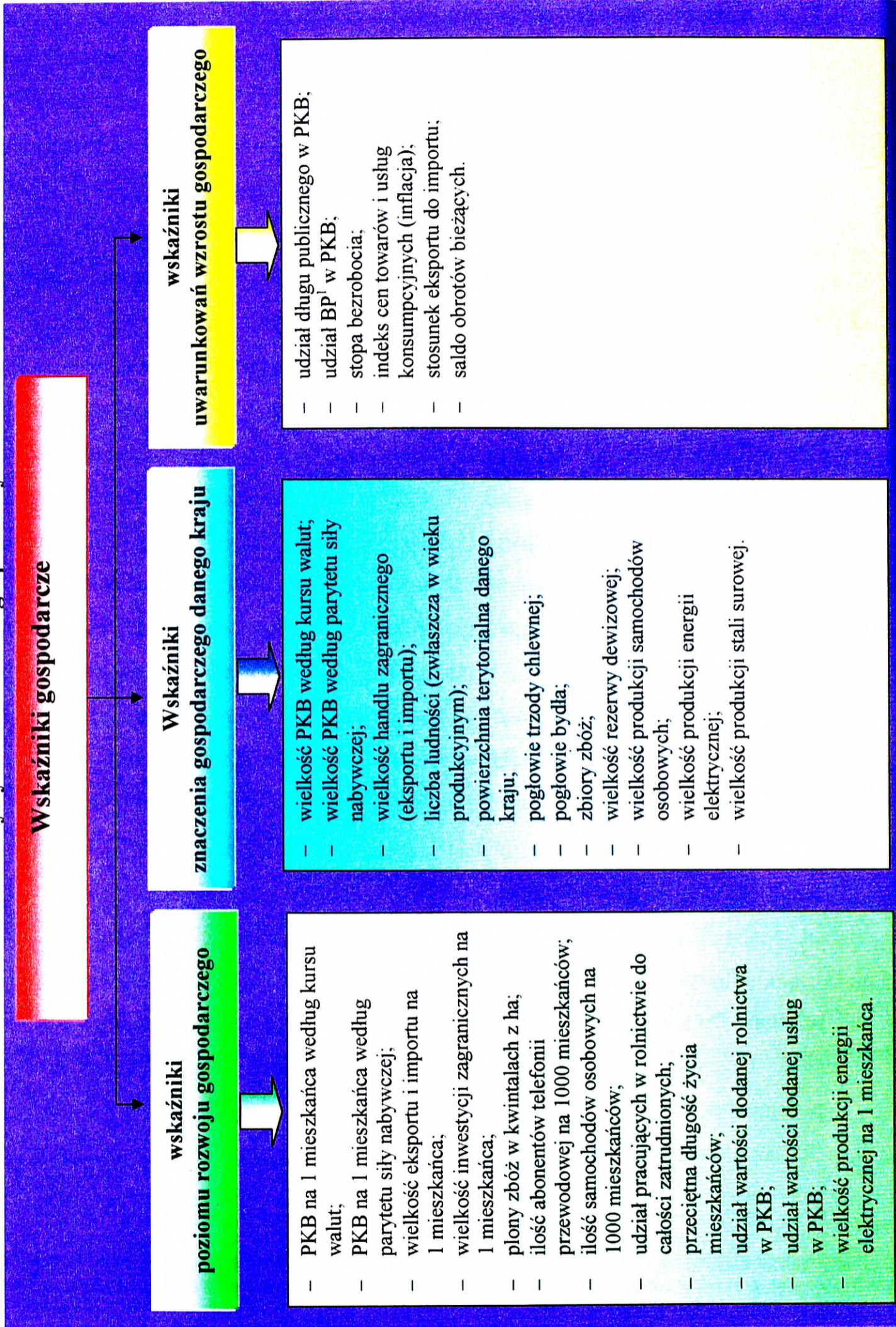
Wskaźniki gospodarcze - służą określeniu sytuacji gospodarczej danego państwa. Do tej grupy możemy zaliczyć (schemat 1.4.).

Oceniając kondycję gospodarczą kraju można uwzględnić również inne podstawowe wskaźniki makroekonomiczne.

³⁸ Istnieje twierdzenie, że jeżeli zmienne są silnie skorelowane między sobą, to większość tych zmiennych można wyeliminować, gdyż nie przynoszą żadnych dodatkowych informacji. Jeżeli zaś chodzi o pomiar kondycji gospodarczo-obronnej, to wydaje się, że powyższe podejście jest błędne. – zob. m.in. M. Hussain, *Dobór mierników rozwoju społeczno-ekonomicznego krajów współczesnego świata*, w: „Wiadomości Statystyczne” 1980 nr 9 GUS, Warszawa 1980, s. 11-14.

³⁹ Por. S. Kurek, *Wykorzystanie miar kondycji gospodarczo-obronnej w ocenie bezpieczeństwa państwa*, (w:) *Wybrane problemy ekonomiki bezpieczeństwa*, pod red. Z. Stachowiak i J. Płaczek, AON, Warszawa 2002, s. 82.

Charakterystyka wskaźników gospodarczych

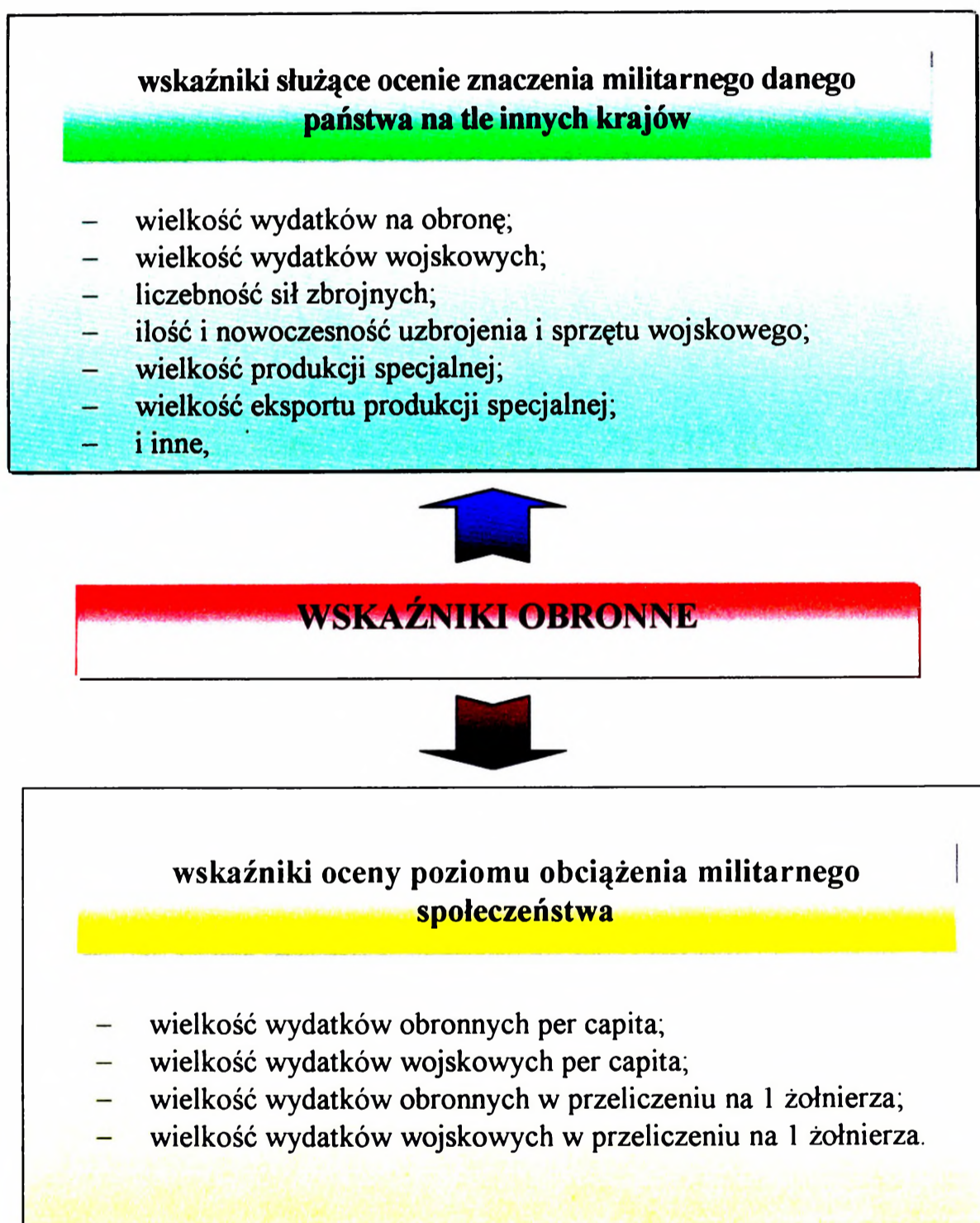

1.3.2. Wskaźniki obronne

Wskaźniki obronne - umożliwiają określenie sytuacji militarnej badanego kraju. Najczęściej stosowanymi tego typu wskaźnikami są (schemat 1.5.).

Schemat 1.5.

Charakterystyka wskaźników obronnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kondycja gospodarczo-obronna Polski i państw sąsiedzkich, Kryptonim "Kongos"*, cz. III – *Weryfikacja problemu*, pod red. Z. Stachowiak, AON, Warszawa 2002, s.71.

1.3.3. Wskaźniki gospodarczo-obronne

Wskaźniki gospodarczo-obronne - są wskaźnikami łączącymi sferę gospodarki narodowej z obszarem dotyczącym obronności. Do zasadniczych tego typu mierników możemy zakwalifikować następujące wskaźniki (schemat 1.6.).

1.3.4. Inne wskaźniki ekonomiczno-obronne państwa

Innymi wskaźnikami łączącymi w sobie pierwiastek gospodarczy i militarny są:

- wskaźnik udziału wydatków wojskowych w wydatkach obronnych;
- wskaźnik udziału wydatków przeznaczonych na zbrojenia w globalnych wydatkach wojskowych.

Z uwagi na fakt, iż powyższe wskaźniki stanowiące tylko znikomą część mierników możliwych do zastosowania podczas szacowania kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy, zostały przedstawione w formie opisowej (tekstowej), zasadne wydaje się zaprezentowanie kilku z nich zapisanych formułą matematyczną (wzorem).

Poniżej przedstawiono przykłady wskaźników wraz z ich zapisem matematycznym (ułamkowym)⁴⁰.

- wskaźnik udziału wydatków obronnych w BP lub PKB; wskaźnik militaryzacji gospodarki

$$Wmg = \frac{W_o}{BP} \cdot 100 \% \quad \text{lub} \quad Wmg = \frac{W_o}{PKB} \cdot 100 \%$$

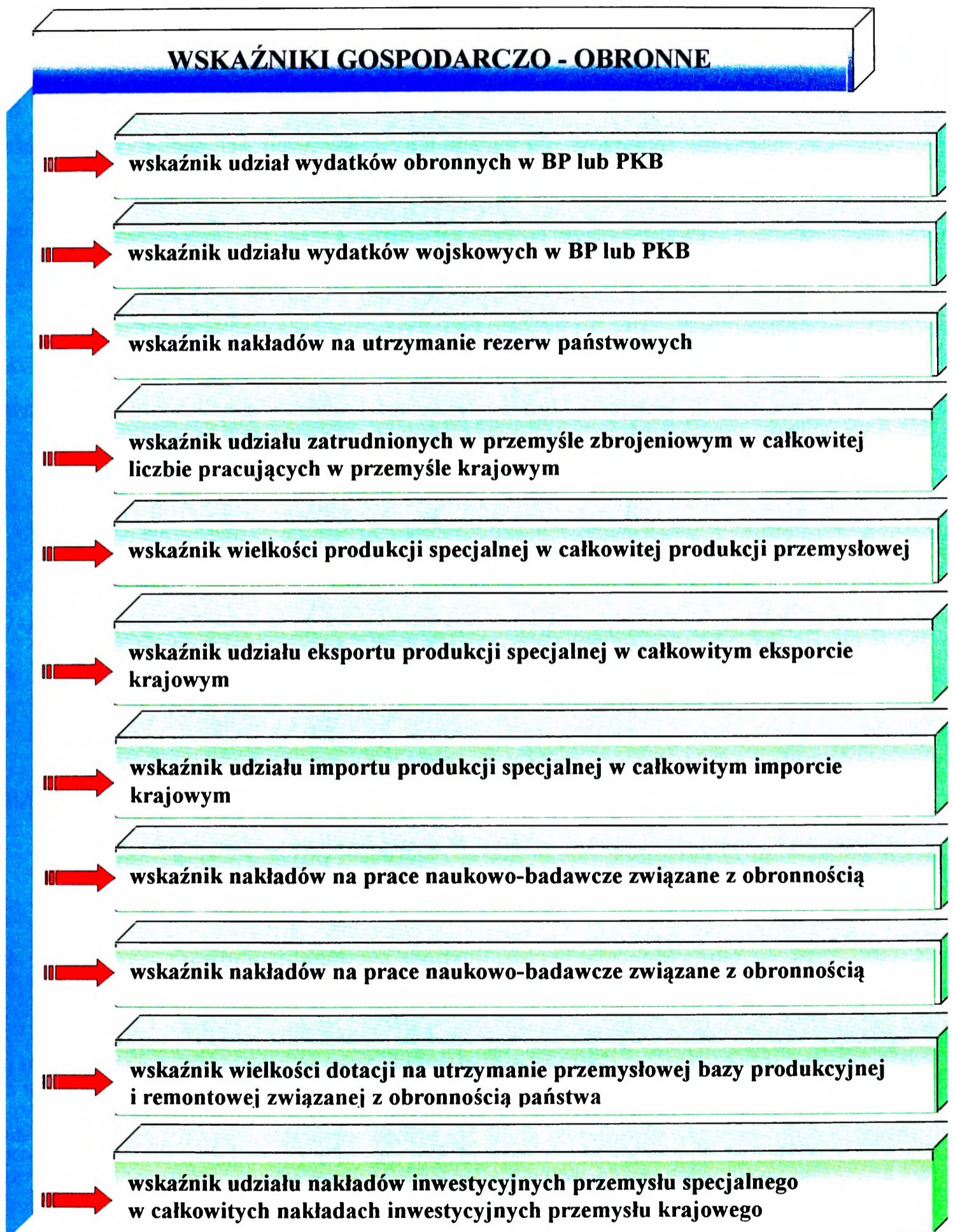
gdzie: W_o – wydatki obronne; BP – budżet państwa; PKB – produkt krajowy brutto.

- wskaźnik udziału wydatków wojskowych w BP lub PKB

$$Www = \frac{W_w}{BP} \cdot 100 \% \quad \text{lub} \quad Www = \frac{W_w}{PKB} \cdot 100 \%$$

⁴⁰ Por. Ibidem, s.73.

Charakterystyka wskaźników gospodarczo-obronnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kondycja gospodarczo-obronna Polski i państw sąsiedzkich*, Kryptonim "Kongos", cz. III – Weryfikacja problemu, pod red. Z. Stachowiak, AON, Warszawa 2002, s.72

gdzie: W_w – wydatki wojskowe (wielkość nakładów przeznaczanych na utrzymanie i rozwój sił zbrojnych).

- wskaźnik udziału wydatków wojskowych w wydatkach obronnych

$$W_{wo} = \frac{W_w}{W_o} \cdot 100 \%$$

- wskaźnik wydatków obronnych lub wojskowych per capita (w przeliczeniu na 1 mieszkańca); wskaźnik obciążenia militarne społeczeństwa

$$W_{oms} = \frac{W_o}{L_m} \cdot 100 \% \quad \text{lub} \quad W_{oms} = \frac{W_w}{L_m} \cdot 100 \%$$

gdzie: L_m – liczba mieszkańców.

- wskaźnik wydatków obronnych lub wojskowych w przeliczeniu na 1 żołnierza

$$W_{wnz} = \frac{W_o}{L_z} \cdot 100 \% \quad \text{lub} \quad W_{wnz} = \frac{W_w}{L_z} \cdot 100 \%$$

gdzie: L_z – liczba żołnierzy.

- wskaźnik udziału wydatków przeznaczonych na zbrojenia w globalnych wydatkach wojskowych

$$W_{wz} = \frac{W_z}{W_w} \cdot 100 \%$$

gdzie: W_z – wielkość nakładów przeznaczanych z budżetu MON na modernizację oraz zakup uzbrojenia i sprzętu wojskowego.

- wskaźnik nakładów na utrzymanie rezerw państwowych

$$W_{rp} = \frac{W_r}{BP} \cdot 100 \%$$

gdzie: W_r – wielkość nakładów (wydatków) przeznaczonych z budżetu państwa na utrzymanie rezerw państwowych.

- wskaźnik udziału eksportu produkcji specjalnej w całkowitym eksporcie krajowym

$$Weps = \frac{Eps}{Ec} \cdot 100 \%$$

gdzie: Eps – wielkość eksportu produkcji specjalnej; Ec – całkowita wielkość eksportu krajowego.

- wskaźnik udziału importu produkcji specjalnej w całkowitym imporcie krajowym

$$Wips = \frac{Ips}{Ic} \cdot 100 \%$$

gdzie: Ips – wielkość importu produkcji specjalnej; Ic – całkowita wielkość importu krajowego.

- wskaźnik nakładów na prace naukowo-badawcze związane z obronnością

$$Wnbo = \frac{Wbo}{Wbn} \cdot 100 \%$$

gdzie: Wbo – część wydatków przeznaczanych przez KBN na badania naukowe związane z obronnością; Wbn – całkowita wielkość wydatków KBN na prace naukowo-badawcze.

- wskaźnik wielkości dotacji na utrzymanie przemysłowej bazy produkcyjnej i remontowej związanej z obronnością państwa

$$Wbp = \frac{Wpo}{BP} \cdot 100 \%$$

gdzie: Wpo – nakłady przeznaczane z BP na utrzymanie bazy produkcyjnej i remontowej przemysłu dla potrzeb obronności kraju.

1. 4. Ujęcie zasobowo-strumieniowe kondycji gospodarczo-obronnej

Kondycję gospodarczo-obronną można scharakteryzować także poprzez *zasoby* i *strumienie*. Pod pojęciem *zasobów* będą się kryły *zasoby ludzkie i rzeczowe*, natomiast pod pojęciem *strumieni* będzie się kryła: *produkcja obronna, dystrybucja produkcji obronnej, wymianę w gospodarce obronnej oraz konsumpcja*.

Taka prezentacja kondycji gospodarczo-obronnej będzie ukazywała źródła możliwości jej tworzenia.

Pomiędzy zasobami, strumieniami i kondycją gospodarczo-obronną występuje szereg powiązań i sprzężeń zwrotnych. W pierwotnym podejściu zasoby i strumienie mają wpływ na kondycję gospodarczo-obronną, ale pod wpływem zmian jej poziomu za pomocą sprzężeń zwrotnych ona także uzyskuje wpływ na te elementy. Podobne powiązania istnieją pomiędzy poszczególnymi zasobami i strumieniami.

Zasoby ludzkie - odnoszą się do ludności danego kraju, możliwości i ograniczeń, jakie ona generuje. Możliwości i ograniczenia wynikają z szeregu czynników ich charakteryzujące np. liczby ludności, kwalifikacji zawodowych, tradycji i kultury narodowej itd. Ponadto na kondycję gospodarczo-obronną wpływają cechy biologiczne, funkcjonujące struktury społeczne.

Szczególną rolę odgrywa ta część ludności, która ze względu na wiek, kwalifikacje zawodowe, czasem płeć, miejsce pracy, stan zdrowia może tworzyć obronny potencjał siły roboczej.

O kondycji gospodarczo-obronnej decydują następujące cechy ludności danego kraju, w ujęciu jakościowym i ilościowym:

1. *Liczba ludności* – jeden z podstawowych wskaźników ukazujących możliwości w omawianym obszarze danego państwa, ponadto w tym obszarze ważnymi cechami są:
 - struktura narodowościowa;
 - wyznania.
2. *Struktura według płci* – pokazuje kreatywne możliwości państwa w szczególności w obszarze obronności, jak i demograficznym, ponadto w tym obszarze ważnymi cechami są:
 - struktura płaci w miastach i na wsi.
3. *Struktura wiekowa ludności* – wskazuje na możliwości zaspokajania potrzeb obronnych i gospodarczych kraju, ponadto w tym obszarze ważnymi cechami są:
 - struktura wiekowa w miastach i na wsi.
4. *Ludność w wieku produkcyjnym* – jest uszczegółowieniem poprzedniej cechy, gdyż to ta część ludności decyduje o rzeczywistych możliwościach sfery produkcyjnej i obronnej, ważnymi składowymi tej cechy są:
 - liczba faktycznie pozostającej ludności zdolnej do pracy;

- liczba emerytów i rencistów w wieku produkcyjnym;
 - poziom opieki zdrowotnej (długość zwolnień lekarskich, rehabilitacji po wypadkach i odsetek ludności pozostający trwale niezdolnym do podjęcia pracy zawodowej w wyniku wypadków i chorób, najważniejsze zagrożenia chorobotwórcze).
5. *Przyrost naturalny* – decyduje o tym, czy mamy do czynienia ze społeczeństwem starzejącym się, czy też z odwrotną sytuacją, ta cecha prognozuje o poziomie liczby ludności aktywnej zawodowo w perspektywie 10-20 lat, ponadto w tym obszarze ważnymi cechami są:
- urodzenia;
 - zgony (według płci, wieku i przyczyn);
 - płodność kobiet;
 - współczynnik reprodukcji ludności.
6. *Rozmieszczenie przestrzenne ludności* – ukazuje strukturę społeczną i gospodarczą kraju, ponadto w tym obszarze ważnymi cechami są:
- migracja wewnętrzna (stała i czasowa).
7. *Wykształcenie ludności* – jest to cecha kreatywności społeczeństwa w obszarze nauki, rozwoju technologicznego itd., ponadto w tym obszarze ważnymi cechami są: wykształcenie według płci, miejsca zamieszkania, wieku.
8. *Kwalifikacje zawodowe* – określają poziom kultury technicznej społeczeństwa, są wypadkową cechy poprzedniej, ponadto w tym obszarze ważnymi cechami są:
- poziom kwalifikacje: zawodowe, techniczne itd.;
 - kwalifikacje według płci, miejsca zamieszkania, wieku.
9. *Aktywność ekonomiczna ludności* – ukazuje udział społeczeństwa według płci, wieku i wykształcenia w wytwarzaniu produktu narodowego, co się bezpośrednio przekłada na poziom obronności.
10. *Pracujący* – jest to cecha uszczegóławiająca poprzednią cechę, ujmuje ten problem poprzez następujące elementy:
- pracujący według sektorów (publiczny, prywatny);
 - pracujący w newralgicznych jednostkach;

- pracujący według statusu zatrudnienia (na własnych rachunek, wykonujący pracę nakładczą itd.);
- pracujący według sektorów własności;
- pracujący według branż;
- pracujący według wielkości zakładów (małe i średnie przedsiębiorstwa, holdingi, przedsiębiorstwa międzynarodowe itd.).

11. *Bezrobotni* – z punktu widzenia kondycji gospodarczo-obronnej stanowią „armię” rezerwową, która będzie uzupełniać ewentualne braki wynikłe z potrzeb obronnych, jak i gospodarczych, może być ta cecha charakteryzowana przez następujące elementy:

- liczbę bezrobotnych;
- liczbę nowo zarejestrowanych i wyrejestrowanych bezrobotnych;
- bezrobotni według poziomu wykształcenia;
- bezrobotni według płci;
- bezrobotni według miejsca zamieszkania;
- bezrobotni według czasu pozostawania bez pracy.

Drugim elementem w tym ujęciu są *zasoby rzeczowe*, które ukazują stan gospodarki narodowej, decydujący o poziomie kondycji gospodarczo obronnej. Najważniejszymi zasobami rzeczowymi są:

1. *Aparat produkcyjny* – są to środki pracy, jakimi dysponuje dana gospodarka, decyduje ona o nowoczesności i poziomie rozwoju gospodarczego kraju, szczególną rolę odgrywa ta część przemysłu, która produkuje lub może produkować na potrzeby obronne, analizę w tym obszarze dokonuje się także poprzez ujęcie ilościowo - jakościowe, w jego skład wchodzi:
 - produkcja ważniejszych wyrobów;
 - wydajność pracy;
 - nasycenie zakładów maszynami i narzędziami;
 - majątek obrotowy przedsiębiorstw;
 - nakłady inwestycyjne (według działów, ich dynamika itd.);
 - nakłady inwestycyjne na środki trwałe;
 - wartość środków trwałych (brutto, netto i według sektorów własności);

- stopień zużycia środków trwałych.

2. *Infrastruktura techniczno-ekonomiczna* - to sfera usługowa gospodarki, która zapewnia skuteczność i jakość powiązań wewnętrznych gospodarki i obronności, w znacznym stopniu decydują o faktycznych możliwościach wykorzystania gospodarki narodowej dla zaspokojenia potrzeby obronnych:

a) komunikacja:

- sieć komunikacyjna – linie kolejowe, drogi publiczne (w szczególności: ubite, szybkiego ruchu, autostrady, mosty itd.) rurociągi (ropociągi, gazociągi), drogi wodne (sztuczne kanały żeglowne, zapory, itd.), linie lotnicze (porty lotnicze, lotniska);
- stopień wykorzystania wewnętrznej sieci komunikacyjnej – liczba przewozów, ładunków, przychody z tej działalności;
- stopień zużycia środków transportu;
- stopień bezpieczeństwa sieci komunikacyjnej.

b) łączność:

- rodzaje wykorzystywanych systemów łączności;
- stopień nowoczesności systemów łączności;
- ilość telefonów i innych systemów radiofonicznych na jednego mieszkańca;
- przychody i inwestycje w różnych dziedzinach łączności;
- stacje telewizyjne.

c) energetyka:

- moc istniejących elektrowni;
- stopień nowoczesności;
- rozmieszczenie elektrowni;
- rodzaje surowców dostarczających energię pierwotną dla elektrowni;
- sieć przesyłowa;
- bilans energii elektrycznej.

d) gospodarka komunalna:

- sieć wodociągowa;
- sieć kanalizacyjna;
- sieć elektryczna i gazowa;

- oczyszczalnie ścieków;
- komunikacja miejska;
- zasoby mieszkaniowe.

e) inne;

3. *Rezerwy i zapasy* - posiadają duży wpływ na poziom kondycji gospodarczo-obronnej w sytuacjach wystąpienia różnego rodzaju zakłóceń, spowodowanych przez czynniki naturalne, polityczne, bądź militarne:

- poziom rezerw i zapasów surowców strategicznych w stosunku do zużycia;
- poziom rezerw i zapasów surowców energetycznych w stosunku do zużycia;
- szerokość asortymentowa i wielkość rezerw rzeczowych tj. maszyn, urządzeń, środków żywnościowych itd.;
- wielkość rezerw finansowych.

4. *Surowce* – posiadają znaczący wpływ poziom kondycji gospodarczo-obronnej, decydują o poziomie samowystarczalności gospodarczej tak w wymiarze produkcyjnym, jak i energetycznym, są przedmioty pracy o najniższym poziomie przetworzenia, stanowią podwaliny dla wszelkich procesów produkcji, można je podzielić na:

- surowce strategiczne;
- surowce energetyczne;
- pierwiastki rzadkie;
- surowce żywnościowe.

Strumienie wpływające na poziom kondycji gospodarczo-obronnej, które jak już zostało wspomniane obejmują:

1. Produkcję obronną;
2. Dystrybucję produkcji obronnej;
3. Wymianę w gospodarce obronnej;
4. Konsumpcję w gospodarce obronnej.

Strumienie - określają procesy przebiegające w obszarze gospodarki obronnej, sposoby i poziom zaspokojenia potrzeb systemu obronnego. Pokazują procesy wymiany w obrębie gospodarki obronnej, jak i na jej obrzeżach. Analiza poszczególnych strumieni może ukazać poziom nakładów na sferę obronną.

1.5. Pozostałe wskaźniki kondycji gospodarczo-obronnej

Wydaje się, iż próba określenia poziomu kondycji gospodarczo-obronnej poprzez perspektywę zasobów i strumieni nie dałaby oczekiwanych rezultatów, gdyż wynik prowadzonych dociekań mógłby nie odpowiadać stanowi faktycznemu. Dla pełnego i jak najbliższego prawdy obrazu należałoby wprowadzić szereg wskaźników i kategorii z następujących obszarów:

- gospodarki narodowej;
- nakładów na obronność;
- obszaru wspólnego dla gospodarki cywilnej i obronnej.

Ich dobór będzie zależny od osoby prowadzącej badania, szerokości podejścia i dokładności prowadzonych dociekań. W tym podrozdziale pragnę zaproponować dodatkowy zbiór kategorii, czynników i wskaźników, który może być wykorzystany do badania kondycji gospodarczo-obronnej.

Z obszaru gospodarczego kategoriami uzupełniającymi analizę kondycji gospodarczo-obronnej mogą być:

1. *Produkt Krajowy Brutto (PKB)*⁴¹ – ukazuje w stopniu najogólniejszym poziom rozwoju danego kraju, pokazuje finalną produkcję i całkowity dochód w gospodarce narodowej (w razie konieczności, ze względu na specyfikę gospodarki może być zastąpiony przez Produkt Narodowy Brutto - PNB); jest miernikiem wartości dodatniej wytworzonej w gospodarce;
2. *PKB per capita*⁴² – może być wykorzystywany do tych samych celów, co PKB, może być stosowany, gdy nie chcemy się posługiwać w pewnych dociekaniach wielkościami globalnymi lub je w jakiś sposób uzupełnić, jego wykorzystanie niesie ze sobą pewne ryzyko wynikające z nierówności podziału dochodu narodowego na poszczególnych mieszkańców;
3. *Inflacja* (z łac. *inflatio* – wzdymanie, nadęcie)⁴³ – jest elementem niekorzystnie wpływającym na gospodarkę narodową, budżet państwa, bezrobocie; jej poziom

⁴¹ PKB – Produkt Krajowy Brutto (z ang. Gross Domestic Produkt – GDP) – to miernik produkcji wytworzonej przez czynniki wytwórcze (produkcji) zlokalizowane na terenie danego kraju, niezależnie od tego, kto jest ich właścicielem – por. Z Stachowiak, *Ekonomia. Zarys podstawowych problemów*, WSISiZ, Warszawa 2000, s.151.

⁴² Ibidem, s.154.

⁴³ Ibidem, s.130.

w znacznym stopniu może przyczynić się do ograniczenia dynamiki rozwoju gospodarczego, lub do narastania problemów społecznych i gospodarczych;

4. *Kurs waluty* – jest odwzorowaniem siły gospodarki narodowej wobec gospodarek innych krajów, wskazuje na możliwości i ograniczenia w prowadzeniu wymiany międzynarodowej;
5. *Bilans handlowy* (eksport – import) – może być zastąpiony przez bilans płatniczy – pokazuje poziom konkurencyjności rodzimej gospodarki wobec gospodarek innych krajów, jej poziom rozwoju i możliwości kreatywne itd., w takim ujęciu analizie także podlega import i eksport, jako czynniki współtworzące bilans handlowy, ujemny bilans handlowy może stanowić zagrożenie dla rozwoju gospodarczego;
6. *Poziom produkcja żywności* – pokazuje stopień samowystarczalności żywnościowej państwa, możliwe do wystąpienia niedobory itd.;
7. *Dług publiczny* – mówi o stanie finansów publicznych, obciążeniach, jakie na nich spoczywają, a przez to w znacznym stopniu determinują możliwości kreowania popytu wewnętrznego przez państwo;
8. *Rezerwy dewizowe* – decydują o poziomie bezpieczeństwa finansowego, a zatem o odporności systemu na zaistnienie zakłóceń np. w kursie waluty, spłaty zobowiązań zagranicznych, aktywnego uczestnictwa na rynkach finansowych i giełdowych;

W obszarze *militarnym i cywilno-militarnym* poziom kondycji gospodarczo-obronnej może być dodatkowo oceniany poprzez następujące kategorie:

1. *Wydatki na obronę*, w tym:
 - udział procentowy wydatków na obronę w PKB;
 - wydatki na obronę na jednego mieszkańca;
 - wydatki na obronę na jednego żołnierza;
 - wydatki na siły zbrojne;
 - wydatki na przygotowanie obronne w gospodarce obronnej;
 - wydatki na inne elementy systemu obronnego np. przygotowanie mobilizacyjne.
2. *Liczebność sił zbrojnych*, w tym:
 - liczba żołnierzy na 1000 mieszkańców;

- liczebność poszczególnych rodzajów sił zbrojnych;
- stosunek liczby żołnierzy sił operacyjnych do liczby pozostałych żołnierzy.

3. *Wskaźniki:*

- syntetyczny wskaźnik znaczenia militarnego – obliczany jako przeciętna udziałów procentowych danego kraju w stosunku do danego obszaru geograficznego lub politycznego pod względem wydatków na obronę i liczebności sił zbrojnych;
- syntetyczny wskaźnik wysiłku militarnego (rzeczywisty i oczekiwany) – może być obliczany jako relacja wydatków na obronę na jednego mieszkańca, procentowego udziału wydatków na obronę w PKB i liczebności sił zbrojnych na 1000 mieszkańców;⁴⁴
- wskaźnik militaryzacji gospodarki – wyraża nadrzędność zadań z obszaru obronności nad zadaniami społeczno-ekonomicznymi, jest to stosunek wydatków obronnych do budżetu państwa lub PKB;
- wskaźnik obciążenia militarnego społeczeństwa – jest to inny sposób pokazania poziomu wydatków obronnych na jednego mieszkańca;
- wskaźnik udziału wydatków przeznaczonych na zbrojenia w całkowitych wydatkach wojskowych – jest to stosunek całości nakładów na zakup lub modernizację uzbrojenia i sprzętu wojskowego do całkowitych nakładów na wojsko, poprzez niego widoczny może być stopień nowoczesności sił zbrojnych;
- wskaźnik nakładów na utrzymanie rezerw państwowych – jest to stosunek nakładów budżetu państwa na utrzymanie rezerw państwowych wobec budżetu państwa, ukazuje możliwości funkcjonowania państwa w stanach zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa;
- wskaźnik udziału eksportu produkcji specjalnej w całkowitym eksporcie krajowym – jest to stosunek wielkości eksportu sprzętu specjalnego do całkowitej wielkości eksportu krajowego, pokazuje on kierunki polityki militarnej państwa oraz poziom kondycji rodzimego przemysłu obronnego;

⁴⁴ Szerzej (w:) K. Polarczyk, *NATO w świecie, Polska w NATO*, Kancelaria Sejmu RP, Raport nr 159, Warszawa 1999, s. 50-127.

- wskaźnik wielkości nakładów na badania naukowe związane z obronnością – jest to stosunek wielkości wydatków na prace naukowo-badawcze związane z obronnością wobec całkowitej wielkości wydatków na prace naukowo-badawcze w danym kraju, pokazuje skalę zaangażowania środków, jakie przeznaczone są na realizację zadań związanych z obronnością, wskazuje na możliwość wprowadzenia nowocześniejszych rozwiązań technologicznych w przemyśle obronnym i nowocześniejszych systemów obronnych w siłach zbrojnych;⁴⁵

Kwestią dzisiaj jeszcze trudną do rozstrzygnięcia jest stworzenie syntetycznych wskaźników pomiaru kondycji gospodarczo-obronnej kraju, czy też grupy państw. Należałoby udzielić odpowiedzi, co miałyby wchodzić na ten pomiar, jakie wielkości mierzalne. Powstaje pytanie: czy kondycję gospodarczo-obronną można przedstawić za pomocą jednego liczbowego wskaźnika, czy też za pomocą grupy takich wskaźników?

Kondycja gospodarczo-obronna - jest wskaźnikiem stanu, w jakim znajduje się dane państwo, natomiast jej „*falowanie*” jest wyrazem przemian w obszarze gospodarczym i obronnym. Wydaje się, iż utraciła swój jedyny wymiar tj. obronny (militarny), a stała się także wyznacznikiem kondycji gospodarczej. Stan gospodarki, jej kondycja - jest elementem pierwotnym wobec takich obszarów jak: polityka, obronność itd., Dlatego należałoby się przychylić do stwierdzenia, iż dociekania w tym obszarze w pierwszej kolejności powinno się koncentrować nad obszarem gospodarczym, gdyż jego stan, trendy w nim generowane decydują o kondycji sfery obronnej. Dopiero uchwycenie poziomu kondycji gospodarczej pozwoli na zestawienie wyników z badaniami sfery obronnej. Bowiem nie zawsze stan obszaru obronności jest odwzorowaniem stanu gospodarki np. Kuba, Pakistan, Korea Północna

Badanie kondycji gospodarczo-obronnej pozwala uchwycić faktyczny poziom rozwoju gospodarczego określonego państwa i jego poziomu obronności, jakie istnieją powiązania pomiędzy tymi dwoma obszarami, jakie następują sprzężenia i zależności.

⁴⁵ Szerzej (w:) S. Dworecki, T. Kęsoń, M. Kulisz, *Wskaźniki ekonomiczne obronności państwa*, AON, Warszawa 1999, s. 91-99.

1.6. Założenia modelu kondycji gospodarczo-obronnej

Mając na względzie zaprezentowaną we wcześniejszych partiach niniejszego rozdziału teorię i metodologię oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa, jak również potrzebę przyspieszenia procesu pomiaru, analizy i diagnozy stanu kondycji, do badania i analizy kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy, wykorzystano naukowe opracowanie związane z *modelem oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa* - wykonane przez S. T. Kurka⁴⁶.

Podjął on próbę nakreślenia modelu syntetycznego wskaźnika obrazu kondycji gospodarczo-obronnej w wymiarze czasowo-przestrzennym.

Z uwagi na to, że proces dociekań naukowo-badawczych obejmuje kształtowanie się kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy i państw sąsiedzkich (Rosja, Białoruś, Polska), wykorzystanie doświadczeń naukowych, wynikających z tego opracowania jest w pełni celowe i uzasadnione.

Biorąc to pod uwagę, logicznym następstwem przyjęcia przedstawionego toku postępowania, w prowadzonych przez S.T. Kurka badaniach, było położenie głównego nacisku na analizę istniejących metod ekonometrycznych w aspekcie ich przydatności do budowy *modelu* kondycji gospodarczo-obronnej państwa. Słusznie zwrócono uwagę na sam obiekt dociekań, czyli szeroko rozumianą gospodarkę obronną, a dokładniej jej specyfikę, charakter, sposób identyfikacji, opis i metodykę oceny, wynikające z teorii problemu kondycji przedstawionej powyżej. Uwaga została skupiona na dwóch grupach metod:

Pierwszą grupę stanowi zbiór metod często wykorzystywanych w analizach, ocenach i prognozach koniunktury gospodarczej kraju, do których zaliczono⁴⁷:

- *barometry koniunktury;*
- *testy koniunktury;*
- *metodę bilansową;*
- *metody ekonometryczne;*

⁴⁶ Szerzej (w:) S.T. Kurek, *Model oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa*, AON, Warszawa 2003, s.99-125.

⁴⁷ Patrz m.in.: K. Barczyk, *Metody badania koniunktury gospodarczej*, PWN, Warszawa 1993; M. Lubiński, *Analiza koniunktury i badanie rynków*, Wyd. „Elipsa”, Warszawa 2002; Z. Stachowiak, *Koniunktura gospodarcza: istota, prawidłowości, egzemplifikacja*, AON, Warszawa 1994.

- *metody eksperckie.*

Spośród wyżej wymienionych metod, największe zastosowanie, w procesie konstruowania *modelu* syntetycznej oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa, mają dwie z nich tj. *metoda barometrów* i *metoda ekspercka*⁴⁸.

Drugą grupę metod tworzą z kolei metody zaliczane do zbioru tzw. *metod wielowymiarowej analizy porównawczej*⁴⁹ (WAP), a ściślej rzecz biorąc, jedną z ich odmian nazywana *taksonomią numeryczną*. Jej przydatności wynika nie tylko z dobrej podbudowy teoretycznej omawianego problemu, ale w głównej mierze z jej wieloletniego, aplikacyjnego stosowania w obszarze badania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego krajów, regionów, czy województw⁵⁰.

Uogólniając, należy stwierdzić, iż ostatecznie koncepcja i formuła matematyczna *modelu* oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa stanowi wynik twórczej kompilacji trzech metod: *metody barometrów koniunktury*, *taksonomii numerycznej* oraz *metody badania opinii ekspertów*.

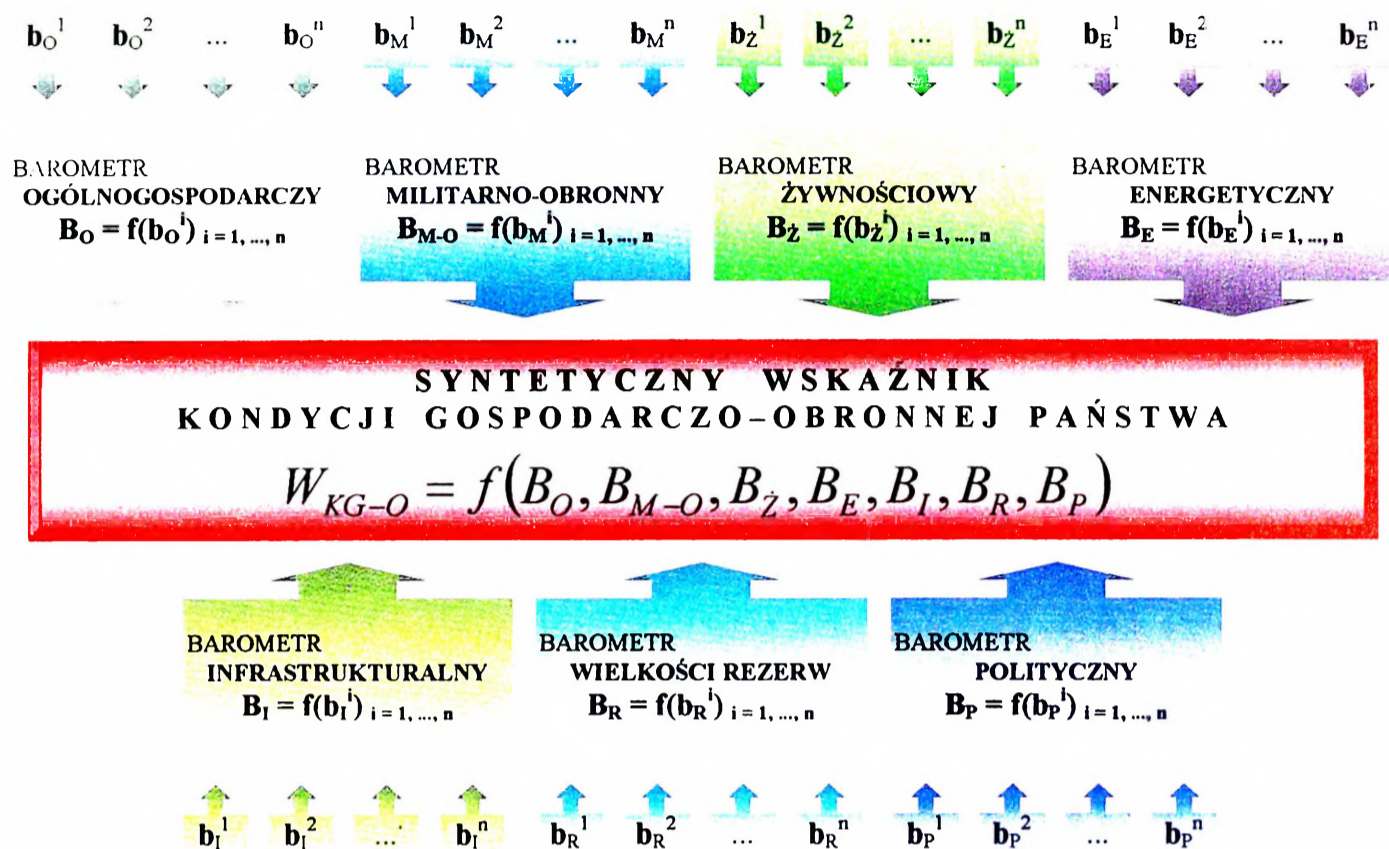
Z metody barometrów wynikła ogólna idea modelu kondycji (schemat 1.7.) zasadzająca się na przywołaniu i uwzględnieniu w jego konstrukcji siedmiu barometrów: ogólnogospodarczego, militarno-obronnego, żywnościowego, energetycznego, infrastrukturalnego, rezerw oraz politycznego.

⁴⁸ Obie metody są szeroko omówione w literaturze przedmiotu – patrz np.: Z. Matkowski, G. Nerb, *Barometry koniunktury w krajach OECD*, „Zeszyty koniunktury w gospodarce polskiej”, nr 6, IRG SGH, Warszawa 1995; M. Lubiński, *Analiza...*, op.cit.; K. Stanek, *Syntetyczny wskaźnik koniunktury dla gospodarki polskiej*, „Zeszyty koniunktury w gospodarce polskiej”, nr 5, IRG SGH, Warszawa 1994; *Wyniki badań koniunktury gospodarczej w świetle doświadczeń Instytutu Rozwoju Gospodarczego*, „Prace i Materiały IRG”, nr 46, red. K. Stanek, SGH, Warszawa 1995; *Z prac nad syntetycznymi wskaźnikami koniunktury dla gospodarki polskiej*, „Prace i Materiały IRG”, nr 51, red. Z. Matkowski, SGH, Warszawa 1997; Z. Matkowski, *Barometry koniunktury jako metoda oceny stanu gospodarki*, (w:) *Z prac ...*, op.cit.

⁴⁹ Przedmiotem zainteresowania WAP „są zjawiska złożone, tzn. opisywane za pomocą więcej niż jedna zmienną” - por. K. Jajuga, *Statystyczna analiza wielowymiarowa*, PWN, Warszawa 1993, s. 9.

⁵⁰ Patrz m.in.: *Analiza ekonometryczna kształtowania się płac w Polsce w okresie transformacji*, red. S.M. Kot, PWN, Warszawa-Kraków 1999; J. Berbeka, *Porównanie poziomu życia w krajach Europy Środkowej*, „Wiadomości Statystyczne” 1999, nr 8, s. 66-75; J. Berbeka, *Taksonomiczna analiza konsumpcji żywności*, „Wiadomości Statystyczne” 1996, nr 12, s. 99-104; Z. Hellwig, *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny” 1968, nr 4, s. 307-326; E. Kryńska, *Wielowymiarowa analiza porównawcza popytowej strony rynku pracy*, „Wiadomości Statystyczne” 1996, nr 9, s. 12-20; A. Malina, S. Wanat, *Przestrzenna analiza rozwoju Polski*, „Wiadomości Statystyczne” 1995, nr 5, s. 20-25; M. Wierzbińska, M. Stec, *Ranking województw ze względu na rozwój gospodarczy*, „Wiadomości Statystyczne”, 1996, nr 10, s.23-27; *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, red. A. Zieliś, Wyd. AE, Kraków 2000.

Koncepcja modelu oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa

Źródło: S.T. Kurek, *Model Oceny Kondycji Gospodarczo-Obroennej Państwa*, Warszawa, AON, 2003, s.104.

Metoda taksonomii stanowi nieocenione źródło pozyskiwania wzorów matematycznych niezbędnych do przekształceń umożliwiających stworzenie syntetycznego wskaźnika kondycji (W_{KG-O}), na różnych etapach jego tworzenia np. proces normalizacji zmiennych.

Natomiast badanie opinii ekspertów zostało wykorzystane przez S.T. Kurka zarówno na etapie wyboru wskaźników cząstkowych opisu kondycji gospodarczo-obronnej, jak i w procesie ustalania udziału poszczególnych barometrów w W_{KG-O} tzw. proces nadawania wag.

W pracach na postacią formuły syntetycznego wskaźnika kondycji gospodarczo-obronnej państwa, inaczej *wskaźnika stanu rozwoju gospodarki obronnej kraju*, opartego na ilościowych danych statystycznych, oprócz wymogów merytorycznych wynikających z teorii problemu, przyjął dwa główne założenia natury statystyczno-formalnej:

1. *Liniowość i jednorodność* formuły modelu, którą opisał następująco:

$$W_{KG-O} = \sum_{i=1}^n \alpha_i B_i$$

gdzie:

W_{KG-O} – syntetyczny wskaźnik kondycji gospodarczo-obronnej danej jednostki przestrzennej (kraju);

B_i – wskaźnik kondycji i -tego obszaru kształtowania poziomu rozwoju gospodarki obronnej tzw. barometr kondycji (B_{KG-O}), $i = 1, 2, \dots, n$;

α_i – współczynnik wagowy, siła z i -ty segment gospodarczych podstaw bezpieczeństwa wpływa na stan całej gospodarki obronnej, lub inaczej jaki jest udział danego barometru kondycji w tworzeniu globalnej wartości W_{KG-O} .

2. *Bezwymiarowość współczynników wagowych, spełniających warunek:*

$$\sum_{j=1}^n \alpha_j = 1$$

gdzie: $\alpha_i > 0$

Można, zatem powiedzieć, że ogólny wskaźnik kondycji (W_{KG-O}) przyjęto jako wypukłą kombinację liniową wskaźników cząstkowych (B_{KG-O}).

Po uwzględnieniu wszystkich poczynionych założeń i przeprowadzeniu wstępnych badań empirycznych, okazało się, że *ogólna formuła modelu syntetycznej oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa przyjęła następującą postać*⁵¹:

$$W_{KG-O} = \alpha_1 B_O + \alpha_2 B_{M-O} + \alpha_3 B_Z + \alpha_4 B_E + \alpha_5 B_I + \alpha_6 B_R + \alpha_7 B_P$$

gdzie:

B_O – ogólnogospodarczy cząstkowy wskaźnik kondycji tzw. *barometr ogólnogospodarczy*;

B_{M-O} – militarno-obronny cząstkowy wskaźnik kondycji tzw. *barometr militarno-obronny*;

B_Z – żywnościowy cząstkowy wskaźnik kondycji tzw. *barometr żywnościowy*;

⁵¹ Por. S.T. Kurek, *Model...*, op.cit., s.106.

- B_E – energetyczny cząstkowy wskaźnik kondycji tzw. *barometr energetyczny*;
- B_I – infrastrukturalny cząstkowy wskaźnik kondycji tzw. *barometr infrastrukturalny*;
- B_R – cząstkowy wskaźnik kondycji opisujący wielkość rezerw państwa tzw. *barometr wielkości rezerw*;
- B_P – polityczny cząstkowy wskaźnik kondycji tzw. *barometr polityczny*.

W celu określenia finalnej postaci syntetycznego wskaźnika kondycji, w kolejnym kroku badawczym, S.T. Kurek podjął działania zmierzające do ustalenia wartości parametrów wagowych ($\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5, \alpha_6, \alpha_7$). Po wyborze konkretnej metody, a tym samym rozwiązaniu wspomnianego problemu tj doboru wag do barometrów tworzących W_{KG-O} , *konstruowany model przyjął* niżej prezentowaną, *ostateczną formułę*:

$$W_{KG-O} = 0,29B_O + 0,18B_{M-O} + 0,09B_Z + 0,13B_E + 0,13B_I + 0,07B_R + 0,11B_P$$

Dobór wag do barometrów tworzących formułę modelu W_{KG-O} , jak pisze m.in. J. Stobiecka „*problem szacowania współczynników ważności należy do podstawowych, choć nie zawsze dostatecznie docenianych, zagadnień wielowymiarowej analizy porównawczej*”⁵². Można wyróżnić dwa podejścia do problemu estymacji systemów wagowych, w modelach ekonometrycznych. Jedno opiera się na informacjach poza statystycznych i realizowane jest metodą ocen ekspertów (indywidualnych lub zespołowych), natomiast drugie – czysto matematyczne – opiera się wyłącznie na informacjach tkwiących w analizowanym materiale statystycznym⁵³.

W praktyce, głównie z uwagi na łatwość aplikacyjną, najczęściej stosuje się drugie podejście, to jednak w zakresie oceny kondycji gospodarczo-obronnej, powinno stosować się, zdaniem S.T. Kurka, *metodę ekspercką*. Wynika to m.in. z braku dostatecznie rozwiniętej teorii i metodologii pomiaru kondycji gospodarki obronnej,

⁵²Por. J. Stobiecka, *Ustalanie współczynników ważności cech produktów rynkowych*, „Wiadomości Statystyczne” 1998, nr 8, s.22.

⁵³Por. T. Grabiński, S. Wydimus, A. Zeliaś, *Metody ...*, op.cit., s. 25-27.

a co za tym idzie każda możliwość wykorzystania ekspertów winna przyczyniać się, w sposób zdecydowany, do wzbogacenia i poszerzenia problematyki dociekań w tym obszarze.

Tak, więc w aspekcie ustalenia współczynników wagowych do prezentowanego modelu oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa, zastosowano metodę badania opinii ekspertów. Zespół ekspertów, w tym przypadku, stanowiło dziesięciu doświadczonych pracowników naukowo-dydaktycznych Wydziału Strategiczno-Obronnej Akademii Obrony Narodowej w Warszawie, zajmujących się zarówno szeroko rozumianą problematyką gospodarczych podstaw bezpieczeństwa (ekonomika bezpieczeństwa, ekonomika obrony, ekonomika wojskowa), jak też zagadnieniami z zakresu strategii bezpieczeństwa, strategii obronności, czy ogólnie systemu obronnego kraju.

Wyniki z przeprowadzonych przez S.T. Kurka badań (tabela 1.1.) dowiodły i potwierdziły złożoność kwestii oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa.

Tabela 1.1. Opinie ekspertów w kwestii ważności poszczególnych barometrów kondycji gospodarczo-obronnej państwa

WYKAZ BAROMETRÓW		Wartość współczynników wagowych (α_i) nadanych przez ekspertów (E) poszczególnym barometrom tworzącym W_{KG-O} ($\sum \alpha_i = 1$)									
Nazwa	Sym.	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9	E 10
Barometr ogólnogospodarczy	B_O	0,30	0,25	0,25	0,30	0,30	0,15	0,30	0,35	0,30	0,35
Barometr militarno-obronny	B_{M-o}	0,20	0,26	0,10	0,20	0,10	0,20	0,15	0,20	0,20	0,20
Barometr żywnościowy	B_Z	0,10	0,08	0,10	0,10	0,05	0,10	0,15	0,10	0,05	0,10
Barometr energetyczny	B_E	0,10	0,16	0,15	0,12	0,10	0,20	0,15	0,10	0,05	0,15
Barometr infrastrukturalny	B_I	0,05	0,10	0,15	0,10	0,20	0,25	0,10	0,10	0,15	0,07
Barometr wielkości rezerw	B_R	0,10	0,05	0,10	0,08	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,08
Barometr polityczny	B_P	0,15	0,10	0,15	0,10	0,20	0,05	0,10	0,10	0,20	0,05

Zródło: S.T. Kurek, Model... op. cit., s.126.

Po ostatecznym oszacowaniu, na podstawie średniej arytmetycznej, częściowym barometrom kondycji gospodarczo-obronnej nadano odpowiednie wartości wagowe – patrz tabela 1.1. Analiza graficznego, procentowego udziału poszczególnych barometrów w całkowitym W_{KG-O} obrazuje tabela 1.2.

Tabela 1.2. Ostateczne wartości współczynników wagowych

WYKAZ BAROMETRÓW			Wartość wagi (α_i) danego B_{KG-O} ($\sum \alpha_i = 1$)
Lp.	Nazwa	Sym.	
1.	Barometr ogólnogospodarczy	B_O	0,29
2.	Barometr militarno-obronny	B_{M-O}	0,18
3.	Barometr żywnościowy	B_Z	0,09
4.	Barometr energetyczny	B_E	0,13
5.	Barometr infrastrukturalny	B_I	0,13
6.	Barometr wielkości rezerw	B_R	0,07
7.	Barometr polityczny	B_P	0,11

Zródło: S.T. Kurek, Model... op. cit., s.127.

Grupę barometrów tworzą:

➤ *Barometr ogólnogospodarczy* (B_O), który z uwagi na jego istotę można nazwać również *barometrem koniunkturalnym*, jest *sui generis* wskaźnikiem opisu i analizy ogólnego rozwoju gospodarki narodowej Ukrainy.

Jego zadaniem jest, więc jak najlepsze odzwierciedlenie, w sposób syntetyczny, stanu koniunktury gospodarczej panującej w badanym okresie.

Barometr koniunkturalny - traktowany jako częściowa zmienna informacyjna kondycji gospodarczo-obronnej państwa w ujęciu agregatowym, stanowi najważniejszy składnik W_{KG-O} , co wyraża się jego 29% udziałem w tworzeniu finalnej wartości tego ostatniego. Biorąc pod uwagę jego istotę i sposób szacowania należy stwierdzić,

iz polega on na syntezie informacji, których nośnikami są ogólnodostępne statystyczne ilościowe wskaźniki aktywności gospodarczej danego podmiotu (kraju)⁵⁴.

➤ *Barometr militarno-obronny (B_{M-O})* - z samej nazwy zjawiska (obszaru), jaki opisuje w kondycja gospodarczo-obronnej państwa musi uwzględniać uwarunkowania militarne jej kształtowania. Do tego celu służy właśnie *barometr militarno-obronny*.

O jego znaczeniu w określeniu poziomu kondycji Ukrainy decyduje 18% udział w ogólnej wartości W_{KG-O} . Barometr ten *po pierwsze* – umożliwia określenie sytuacji militarnej, poprzez charakterystykę jego sił zbrojnych, z punktu widzenia kształtowania się takich parametrów jak: liczebność armii, poziom jej wykszolenia, jakość wyposażenia, a co za tym idzie nowoczesność, itd.; *po drugie* – pozwala określić znaczenie militarne danego kraju na tle innych państwa; i *po trzecie* – pokazać wagę, jaką dane społeczeństwo przykłada do kwestii utrzymania potencjału obronnego swojego państwa.

Takie ujęcie problemu, kieruje z kolei uwagę na kwestie identyfikacji wskaźników mogących być przydatnymi podczas jego szacowania, chodzi tu o dwie grupy wskaźników: *wskaźniki obronne* (ppkt. 1.3.2.) i *wskaźniki gospodarczo-obronne* (ppkt. 1.3.3). Dodatkowo w przypadku barometru militarno-obronnego mogą mieć zastosowanie również tzw. *inne ekonomiczne wskaźniki obronności państwa* (ppkt. 1.3.4.), aczkolwiek ich zastosowanie ma drugorzędny i ograniczony charakter.

Analizując barometr militarno-obronny, trzeba wspomnieć o jednej, ale bardzo ważnej kwestii, a mianowicie o dokładności jego szacowania (opisu obszaru, którego dotyczy), która jest zdecydowanie niższa i obciążona większymi błędami niż w przypadku barometru ogólnogospodarczego. Problem, o którym mowa wynika z szeregu czynników, wśród których do najważniejszych należy zaliczyć:

⇒ słabo rozwiniętą statystykę dotyczącą zagadnień militarno-obronnych⁵⁵;

⁵⁴ Por. m.in.: Badanie gospodarki polskiej. Stan bieżący i perspektywy, red. E. Adamowicz, „Prace i Materiały IRG”, nr 72, SGH, Warszawa 2002; Badanie procesów gospodarczych za pomocą syntetycznych wskaźników ilościowych i jakościowych, red. K. Stanek, „Prace i Materiały IRG”, nr 53, SGH, Warszawa 1997; Diagnozowanie kondycji gospodarki polskiej. Rekomendacje dla polityki gospodarczej, red. E. Adamowicz, „Prace i Materiały IRG”, nr 67, SGH, Warszawa 2001; Diagnozy i prognozy stanu gospodarki w świetle badań koniunktury, red. E. Adamowicz, „Prace i Materiały IRG”, nr 73, SGH, Warszawa 2002; K. Stanek, Wybrane metody badania kondycji polskiej gospodarki za pomocą syntetycznych wskaźników koniunktury gospodarczej, „Prace i Materiały IRG”, nr 65, SGH, Warszawa 1999.

- ⇒ brak jednoznacznej interpretacji zjawisk gospodarczo-obronnych, przez poszczególne państwa, a co za tym idzie różne metodologie pomiaru konkretnych wielkości tj. np. wydatki wojskowe⁵⁶;
- ⇒ trudności w dostępie do niektórych wskaźników, z uwagi na ich niejawni charakter, np. wartość produkcji zbrojeniowej i handel sprzętem specjalnym, ilość zatrudnionych w przemyśle obronnym, itp.;
- ⇒ czy też dynamiczne zmiany zachodzące w sektorze militarno-obronnym poszczególnych krajów, tj. zmniejszanie liczebności armii i zmiana ich koncepcji, internacjonalizacja przemysłu zbrojeniowego, itd.

Wskazane uwarunkowania, w sposób zdecydowany utrudniają charakterystykę omawianego barometru, sprawiają, iż należy podchodzić do jego opisu w sposób bardzo kompetentny i kompleksowy. Zagadnienie to jest, bowiem niezwykle ważne, gdyż sam barometr gospodarczo-obronny, z uwagi na zawarte w nim informacje pochodzące ze wskaźników analitycznych go tworzących, stanowią o jego niesłychanej przydatności we wszelkiego typu analizach gospodarczo-obronnych.

➤ *Barometr żywnościowy (B_ż)* - postrzegając kondycję gospodarczo-obronną państwa jako *sui generis* próbę opisu stanu bezpieczeństwa w aspekcie jego gospodarczych podstaw kształtowania oraz mając na względzie *biologiczną koncepcję bezpieczeństwa*⁵⁷, niezbędnym jest uwzględnienie tego czynnika (barometru), który poruszałby zagadnienie szeroko rozumianego bezpieczeństwa żywnościowego.

O znaczeniu i ważności tegoż bezpieczeństwa, definiowanego najczęściej jako *„zdolność systemu gospodarczego państwa (grupy państw) do takiego wykorzystania wewnętrznych czynników rozwoju, wymiany i współpracy międzynarodowej, aby zapewnić społeczeństwu fizyczną i ekonomiczną dostępność żywności, jej odpowiednią strukturę i jakość, gotowość do efektywnego przeciwstawiania się negatywnym*

⁵⁵ Na chwilę obecną istnieją dwa główne ośrodki zajmujące się zagadnieniami statystyki militarno-obronnej w wymiarze międzynarodowym tj.: Sztokholmski Instytut Badań nad Pokojem (SIPRI) oraz Międzynarodowy Instytut Badań Strategicznych (IISS).

⁵⁶ Por. J. Płaczek, *Współczesne tendencje wydatków wojskowych w Polsce i na świecie*, AON, Warszawa 2003, s. 8-9; Idem, *Finansowanie i gospodarowanie budżetem Ministerstwa Obrony Narodowej w Polsce w latach 1989-1999 (od Układu Warszawskiego do Sojuszu NATO)*, AON, Warszawa 1999, s. 7-8; Z. Dylewski, *Stan i prognoza wydatków wojskowych Polski do roku 2006*, (w:) *Gospodarka obronna Polski w końcu ...*, op. cit., s. 142.

⁵⁷ J. Świniarski, *Dylematy bezpieczeństwa. Od problemów strukturalnych do personalnych*, AON, Warszawa 1999, s. 22-23.

*impulsom (zewnętrznym i wewnętrznym) oraz względnie niezagrożony rozwój tej sfery produkcji*⁵⁸, lub „*taki stan gospodarki żywnościowej, jej strukturę, poziom rozwoju i powiązania, które zapewnią możliwość efektywnego przeciwstawiania się negatywnym oddziaływaniom z zewnątrz, nie dopuszczą do drastycznego obniżenia poziomu wyżywienia oraz pozwolą na utrzymywanie rozwoju tej sfery produkcji*”⁵⁹, w aspekcie kształtowania ogólnego bezpieczeństwa państwa prezentuje także Z. Stachowiak⁶⁰.

Atutem przemawiającym za umieszczeniem *barometru żywnościowego*, w koncepcji modelu kondycji gospodarczo-obronnej, niech staną się słowa wspomnianego autora, który stwierdza, że „*Koncepcja bezpieczeństwa żywnościowego jest naturalnym, a nie sztucznym i wydumanym, odzwierciedleniem człowieka i ludzkości. Ujawnia się ona na płaszczyźnie: potrzeby wyżywieniowe - możliwość ich zaspokojenia - oraz sposoby wyżywienia. Związki te będąc wielostronnie zależne względem siebie tworzą same przez się logicznie spójny podsystem funkcjonowania i bytu społeczeństwa oraz państwa. Oznacza to jednocześnie konieczność widzenia i uwzględniania problematyki bezpieczeństwa żywnościowego w ekonomicznych, polityczno-militarnych i społecznych aspektach funkcjonowania społeczeństwa i państwa tak w wymiarze jednostkowym, jak i międzynarodowym*”⁶¹.

O doniosłości problematyki bezpieczeństwa żywnościowego, we współczesnym świecie, zarówno w wymiarze teorii jak i praktyki jego zapewnienia, świadczy ponadto bogata literatura w tej materii⁶².

➤ *Barometr energetyczny (B_E)* - obecnie jednym z najważniejszych subelementów bezpieczeństwa państwa, w jego ekonomicznym wymiarze, jest *bezpieczeństwo energetyczne*. Zgodnie z treścią ustawy *Prawo Energetyczne* definiowane jest jako:

⁵⁸ Z. Kołodziejak, *Bezpieczeństwo żywnościowe - poglądy i opinie*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1990, nr 1, s. 209 oraz *Ibidem*, *Problemy bezpieczeństwa żywnościowego*, „Wojsko Ludowe” 1988, nr 7, s. 52.

⁵⁹ Por. Z. Kołodziejak, *Obronne aspekty samowystarczalności żywnościowej w Polsce, (w:) 40 lat Ludowego Wojska Polskiego*, PAN-MON-Ossolineum, Wrocław 1984, s. 579-587.

⁶⁰ Z. Stachowiak, *Bezpieczeństwo żywnościowe ...*, op.cit.

⁶¹ *Ibidem*, s. 15.

⁶² Zob. m.in.: B. Gulbicka, *Problemy bezpieczeństwa żywnościowego*, IERiGŻ, Warszawa 1995; J. Małysz, *Bezpieczeństwo żywnościowe - strategiczna potrzeba ludzkości*, PWN, Warszawa 1991; Z. Stachowiak, *Bezpieczeństwo żywnościowe ...*, op.cit.; *Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie*, red. M. Kern-Jędrzychowski, Wyd. „Adam Marszałek”, DSD MON, Warszawa-Toruń 1994; Z. Kołodziejak, *Wojna a wyżywienie. Wojenno-ekonomiczne aspekty rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, MON, Warszawa 1979; W. Michna, *Bezpieczeństwo żywnościowe i polityka rolna Polski na przełomie XX i XXI wieku*, Wyd. Fundacji im. F. Eberta, Warszawa 1992.

„stan gospodarki umożliwiający pokrycie bieżącego i perspektywicznego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię, w sposób technicznie i ekonomicznie uzasadniony, przy zachowaniu wymagań ochrony środowiska”⁶³. Takie rozumienie bezpieczeństwa energetycznego⁶⁴ oraz koncepcje go opisujące⁶⁵ są przede wszystkim wynikiem radykalnych przewartościowań w kwestii rozwoju gospodarczego świata, jakie przyniósł XX wiek.

Energetyka jest obecnie podstawową gałęzią wszystkich gospodarek narodowych, sektorem strategicznym państwa, który odgrywa niezwykle ważną rolę w kształtowaniu efektywności i międzynarodowej konkurencyjności gospodarki, warunkując tym samym nie tylko obecny, ale i przyszły dynamizm jej rozwoju.

Bezpieczeństwo energetyczne państwa - jako zasadniczy element jego stabilności gospodarczej, ma także duży wpływ na zachowanie niezależności kraju wobec innych podmiotów, czyli decyduje o jego suwerenności⁶⁶.

Wszystkie wymienione argumenty sprawiają, że obszar energetyki musi być brany pod uwagę podczas kompleksowej oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa. Do charakterystyki tego właśnie zagadnienia służy barometr energetyczny B_E , który winien opisywać bezpieczeństwo poprzez ocenę takich parametrów jak np.: wielkość produkcji surowców energetycznych, samowystarczalność energetyczna, zależność importowa, czy wskaźnik dywersyfikacji dostaw nośników energii pierwotnej⁶⁷.

➤ **Barometr infrastrukturalny (B_I)** - globalny stan systemu gospodarczego każdego państwa i jego rozwój wyznacza kondycja bardzo wielu obszarów, wśród których czołowe miejsce zajmują elementy zaliczane do tzw. *infrastruktury techniczno-ekonomicznej kraju*. Przytaczając jedną z szeregu definicji spotykanych

⁶³ Ustawa Prawo energetyczne, DzU 1997, nr 54, poz. 348, art. 3, pkt. 6, z późniejszymi zmianami.

⁶⁴ Por. A. Walaszek-Pyziół, *Prawo energetyczne komentarz*, PWN, Warszawa 1998, s. 17, lub R. Kłodziński, *Bezpieczeństwo energetyczne Polski – Stan i perspektywy na przykładzie gazu ziemnego*, AON, Warszawa 2002, s. 7 i 9.

⁶⁵ Por. R. Kłodziński, *Bezpieczeństwo energetyczne a gospodarka gazem ziemnym*, „Zeszyty Naukowe AON”, 1997, nr 2.

⁶⁶ Por. R. Kłodziński, *Problem bezpieczeństwa energetycznego. Ropa naftowa*, (w:) *Gospodarcze podstawy obrony narodowej. Z doświadczeń Polski i Czech*, red. M. Sulek, AON-VVSPV, WARSZAWA-VYSKOV 1997, s. 104-105.

⁶⁷ Por. K. Rengel, *Bezpieczeństwo energetyczne – zarys problemu*, (w:) *Wybrane problemy...*, op.cit., s. 184.

w literaturze przedmiotu⁶⁸, można powiedzieć, że tworzą ją „podstawowe urządzenia i instytucje wraz z niezbędnym wyposażeniem rzeczowym i osobowym, służące do zapewnienia materialnych i społecznych warunków jakiegokolwiek działalności w znaczeniu prakseologicznym, zinstytucjonalizowanej w ramach całej gospodarki narodowej lub jej poszczególnych działów, gałęzi i jednostek podstawowych”⁶⁹.

Wszystkie one, tworzą logicznie spójne, wewnętrznie zlokalizowane i zorganizowane, podsystemy organizmu gospodarczego kraju. Elementy te (transport, łączność, energetyka i gospodarka wodna), o stosunkowo rozległym i zróżnicowanym charakterze, postrzegane całościowo – jako infrastruktura – realizują wyodrębnioną część celu ogólnego gospodarowania, tzn. służą tworzeniu warunków niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania gospodarki narodowej oraz życia społeczeństwa. Tak ważne zadanie sprawia, że infrastruktura techniczno-ekonomiczna gospodarki narodowej, traktowana jako podbudowa systemu obronnego państwa, musi być brana pod uwagę podczas oceny poziomu utrzymania potencjału gospodarczo-obronnego kraju. Tym samym, poznanie stanu, w jakim znajdują się jej elementy składowe, stanowi ważny punkt w procesie określenia bezpieczeństwa państwa w tym obszarze.

Do tego celu, w aspekcie prezentowanego modelu oceny kondycji gospodarczo-obronnej kraju, służy *barometr infrastrukturalny*, który z uwagi na jego istotę można również nazwać *barometrem techniczno-ekonomicznym*.

Mając na względzie zagadnienie metodyki szacowania wspomnianego barometru, a głównie wybór wskaźników cząstkowych, które winny wejść w jego skład, należy nadmienić, że z punktu widzenia, z jednej strony - wymagań pokojowego rozwoju społeczno-gospodarczego kraju i tendencji panujących w tym obszarze⁷⁰,

⁶⁸ Szerzej na temat infrastruktury techniczno-ekonomicznej i jej znaczenia w systemie gospodarczo-obronnym kraju patrz m.in.: L. Giermakowski, *Infrastruktura techniczno-ekonomiczna gospodarki narodowej w potencjale gospodarczo-obronnym kraju*, AON, Warszawa 1994; W. Grzywacz, *Infrastruktura transportu*, PWE, Warszawa 1972; T. Kamiński, *Węzłowe zagadnienia ekonomiczne w transporcie wojskowym*, WAP, Warszawa 1983; Z. Karst, *Techniczno-ekonomiczna infrastruktura gospodarki narodowej*, PWN, Warszawa 1989. K. Malak, *Bezpieczeństwo i obronność państwa*, MON DSS, Warszawa 1998; S. Kurek, *Stan infrastruktury...*, op.cit.

⁶⁹ Por. W. Grzywacz, *Infrastruktura ...*, op.cit., s. 27.

⁷⁰ O zmianach zachodzących we współczesnych gospodarkach (zwłaszcza krajów rozwiniętych) można mówić bardzo wiele, aczkolwiek – w aspekcie infrastruktury techniczno-ekonomicznej – jedno na chwilę obecną wydaje się być już przesądzone, a mianowicie to, że „Nowoczesna gospodarka, a więc produkcja i jej pochodne, jak handel, usługi itp. musi być powiązana z teleinformatyką”. Por. T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Spoleczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wyd. FTP, Kraków 1999, s. 68.

z drugiej natomiast - mając na względzie charakter współczesnych sił zbrojnych⁷¹ i zadania przed nimi stawiane⁷², będące pochodną przewidywanych konfliktów zbrojnych, zdecydowanie największe znaczenie mają tu parametry określające kondycję systemu transportowego i systemu łączności.

➤ **Barometr wielkości rezerw (B_R)** - bez względu na rodzaj ustroju społeczno-politycznego, typu gospodarki i poziomu jej rozwoju, czy położenia geograficznego, każdy kraj jest narażony na różnego rodzaju zakłócenia, mogące rodzić zagrożenia dla jego prawidłowego funkcjonowania. U podstaw tych zakłóceń mogą leżeć czynniki naturalne, polityczne, gospodarcze, militarne, czy też inne.

Wszystko to sprawia, że trudno wyobrazić sobie współczesne, nowoczesne państwo, które w procesie kształtowania swojego bezpieczeństwa, w szerokim aspekcie jego zapewniania nie uwzględniałoby problemu rezerw państwowych, traktowanych jako zabezpieczenie wobec zagrożeń mogących mieć miejsce w przyszłości.

Rezerwy te, definiowane ogólnie jako „...celowo tworzone zapasy środków produkcji, konsumpcji, walut w celu zapewnienia ciągłości produkcji i zaopatrzenia ludności w sytuacjach zagrożeń”⁷³, lub też postrzegane bardziej szczegółowo – w aspekcie potrzeb obronnych – jako „ta część potencjału wojenno-ekonomicznego, która aktualnie nie jest wykorzystywana do celów obronnych”⁷⁴, spełniają szereg różnorodnych funkcji w gospodarce.

Wszystkie one mogą być jednak podzielone na dwie podstawowe grypy⁷⁵: *funkcje podstawowe* – wspomaganie realizacji zadań obronnych, zwłaszcza w sytuacjach militarnego zagrożenia państwa oraz w czasie osiągnięcia pożądanego stanu gotowości obronnej oraz łagodzenie lub eliminowanie zakłóceń

⁷¹ „Kierunki zmian w potencjale militarnym są jednakże wszędzie podobne: zmniejszenie ilości, poprawa jakości; porzucenie paradygmatu ilościowego na rzecz jakościowego”, Por. S. Koziej, *Przełom w sztuce wojennej a polski potencjał strategiczny*, „Zeszyty Naukowe AON” 2001, nr 2(43), s. 16.

⁷² Jak pisze M. Kuliczkowski „...Współczesne siły zbrojne czasu wojny, liczące setki tysięcy ludzi, zużywające dziesiątki tysięcy ton amunicji i materiałowo-technicznego zaopatrzenia użyte na przewidywanym kierunku działań będą potrzebowały ogromnych ilości środków i urządzeń transportowych...”, Por. Idem, *Znaczenie transportu samochodowego w systemie obronnym państwa*, „Myśl Wojskowa” 1998, nr 4.

⁷³ Por. *Rezerwy, konflikt, obrona*, red. Z. Kołodziejak, Wyd. AE, Poznań 1989, s. 11.

⁷⁴ Ibidem, s. 46.

⁷⁵ Por. Z. Bolkowska, Cz. Skowronek, *Rezerwy państwowe. Funkcje, organizacje, ekonomika*, Wyd. PWSBiA, Warszawa 1997, s. 18-21.

w funkcjonowaniu procesów gospodarczych, oraz *funkcje pomocnicze* – wspomagające, uzupełniające.

Biorąc pod uwagę, zarówno istotę i funkcje rezerw państwowych, jak też najważniejszy cel, dla którego są one tworzone tzn. *zapewnienie bezpieczeństwa ekonomicznego kraju, rozumianego jako reakcja na ewentualne zagrożenia*, można z dużą dozą pewności stwierdzić, że omawiane zagadnienie musi być brane pod uwagę w procesie kreślenia obrazu kondycji gospodarczo-obronnej państwa.

➤ **Barometr polityczny (B_P)** - waga czynników ekonomicznych w zapewnieniu bezpieczeństwa państwa zależy nie tylko od poziomu rozwoju gospodarczego, ale również od rodzaju systemu polityczno-gospodarczego, jaki obowiązuje w państwie.

Całokształt działań państwa w zakresie kształtowania obronności, czy szerzej bezpieczeństwa, znajduje zaś swoje odzwierciedlenie w szeregu aktów normatywnych o charakterze strategicznym i operacyjnym, które są egzemplifikacją realizowanej polityki w tym zakresie. Pozostają one tak w sferze kształtowania, jak i realizacji pod wpływem zmian o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym uwarunkowań (politycznych, gospodarczych, militarnych). Te z kolei są następstwem oddziaływań, których źródłem jest tzw. *sfera regulacyjna* gospodarki narodowej, której to działalność ukierunkowana jest na regulacjach, czyli oddziaływaniach na podmioty różnego typu narzędziami w celu wywołania pożądanego stanu lub procesu w gospodarce. Istotą systemu regulacji gospodarczych podstaw bezpieczeństwa państwa jest, więc to, że zadania dla gospodarki narodowej ustalone są przez centralne organy władzy ustawodawczej i wykonawczej państwa, a realizują je wszystkie podmioty administracji państwowej, samorządowej i gospodarczej⁷⁶.

Nie rozwijając zbyt długo tematu, a skupiając się na charakterze sfery regulacji wszelakich procesów gospodarczych, jak również tych o ścisłych konotacjach z systemem obronnym państwa, należy zwrócić uwagę na ich zhierarchizowane struktury oraz występowanie silnych wzajemnych powiązań. Najogólniej rzecz ujmując, w całej sferze kształtowania polityki gospodarczo-obronnej, da się wydzielić cztery główne grupy organów państwa, którymi są:

⁷⁶ Por. J. Płaczek, *Istota, cele, zadania i obszar funkcjonalny sfery regulacyjnej* (w:) *Gospodarcze podstawy...* op.cit., s. 77-96.

- *organy centralne* (tzw. *supercentrum*), które podejmują decyzje, określają cele i dokonują strategicznych wyborów;
- *organy sztabowe*, które przetwarzają informacje i dokonują projekcji zjawiska;
- *organy sztabowo-obszewacyjne*, które zbierają informacje i analizują oraz przygotowują projekty;
- *obszewacyjne*, mające za zadanie postrzeganie procesów, czyli gromadzenie i porządkowanie informacji oraz dokonywanie audytu zgodnie z zaleceniami odpowiednich organów⁷⁷.

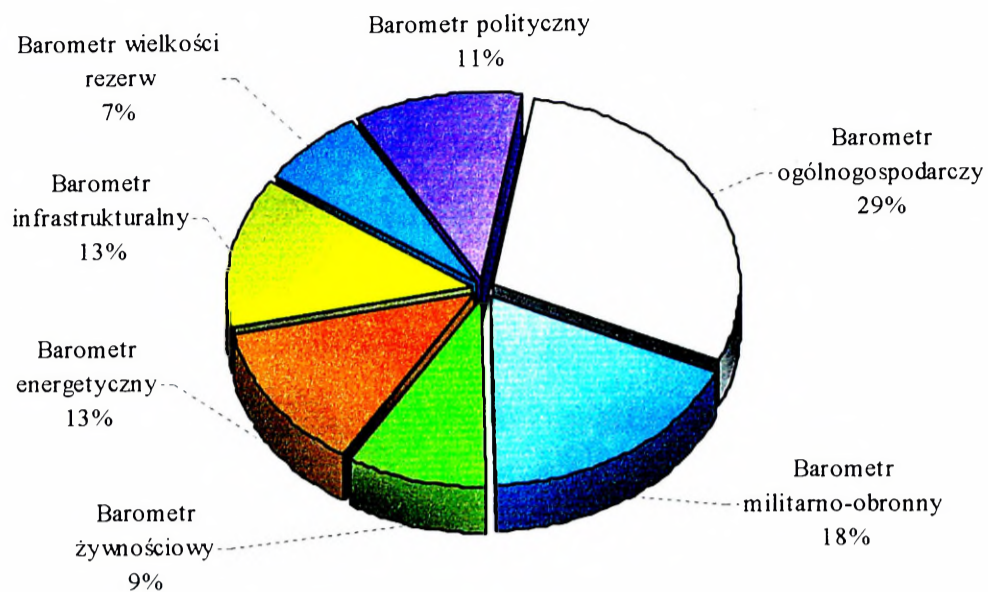
Jako, że bez uwzględnienia wpływu sfery regulacyjnej gospodarki narodowej i związanych z jej działalnością skutków decyzji, będących pochodną przyjętej i realizowanej przez rząd polityki, nie sposób kompleksowo omówić kwestii oceny stanu bezpieczeństwa państwa w obszarze gospodarczych podstaw jego kształtowania, stąd też i w przypadku diagnozy kondycji gospodarczo-obronnej aspekt ten winien być zawsze uwzględniany. W ujęciu modelu kondycji jego wyrazicielem jest barometr polityczny, którego zadaniem jest opisanie tendencji panujących w danym kraju w wymiarze prowadzonej polityki gospodarczo-obronnej, determinującej w sposób bezpośredni poziom jego kondycji gospodarczo-obronnej, a co za tym idzie decydującej o jego bezpieczeństwie.

W tym miejscu warto nadmienić, iż w literaturze przedmiotu twierdzi się, że gospodarka centralnie planowana jest lepiej przygotowana do sprostania potrzebom ewentualnym konfliktom (zbrojnym i niezbrojnym). Wynika to przede wszystkim z jej: dyrektywnego charakteru, lepszej i szybszej sterowalności oraz większej odporności i żywotności w ekstremalnych warunkach (zagrożeń). Ale gospodarka rynkowa, patrząc w dłuższym horyzoncie czasowym okazuje się bardziej efektywna i elastyczna w pokojowym wykorzystaniu zasobów i bardziej zdolna do akumulacji dóbr niż gospodarka centralnie planowana⁷⁸.

⁷⁷ Por. S. Kurek, *Monitoring zagrożeń gospodarczych*, (w:) *Monitoring zagrożeń niemilitarnych*. Kryptonim „MONITOR”. Część II - *Opracowanie końcowe*, red. J. Marczak, AON, Warszawa 2002, s. 45-56.

⁷⁸ Por. M. Sulek, *Podstawy potęgomii i potęgometrii*, Wyd. WSEiA, Kielce 2001.

Udział barometrów kondycji w tworzeniu W_{KG-O}

Analizując powyższy wykres, należy stwierdzić, iż największy udział w tworzeniu wartości syntetycznego wskaźnika kondycji gospodarczo-obronnej państwa posiada barometr ogólnogospodarczy (29%), co wydaje się logiczne, gdy weźmiemy pod uwagę fakt, że to stan rozwoju gospodarki narodowej determinuje poziom utrzymania systemu obronnego kraju.

Zastanawiające jest natomiast, iż eksperci najniżej doceniają znaczenie czynnika żywnościowego (bezpieczeństwa żywnościowego) – tylko 9% – w zapewnieniu bezpieczeństwa państwa w obszarze gospodarczych podstaw jego kształtowania.

Pozostaje to w bezpośredniej sprzeczności z ogólną teorią potrzeb Masłowa w której stwierdza się, że dopóki potrzeby niższego rzędu nie są zaspokojone odwoływanie się do potrzeb wyższego rzędu i bazowanie na nich ma ograniczony sens i zmniejszoną (niekiedy żadną) skuteczność.

W hierarchii A. Masłowa najbardziej elementarnymi potrzebami, a więc stojącymi najniżej w hierarchii, są *potrzeby fizjologiczne* (schemat 1.8.). Do tego rodzaju potrzeb autor zalicza *głód, pragnienie*, potrzeby seksualne, potrzebę posiadania odpowiedniej odzieży i mieszkania, potrzebę snu, odpoczynku, potrzebę ochrony przed zagrożeniami dla zdrowia i życia⁷⁹.

⁷⁹ Por. Z. Pietrasiński, *Podstawy psychologii pracy*, PWN, Warszawa 1995, s. 56.

Źródło: M. Czerska, *Motywacja*, (w:) A. Czreмиński, M. Czerska, D. Nogalski, R. Rutka, *Organizacja i zarządzanie*, Wyd. UG, Gdańsk 1994, s. 96-97.

W miarę zaspokojenia tych potrzeb, pojawiają się nowe potrzeby motywujące postępowanie. Jeśli zaś nie są zaspokojone, dominują nad wszystkimi innymi potrzebami, podporządkowując sobie zachowanie człowieka.

Jeżeli dostępne środki nie pozwalają na zaspokojenie podstawowych potrzeb, wyższe w hierarchii *potrzeby bezpieczeństwa*, uznania czy samorealizacji zwykle *schodzą na dalszy plan*⁸⁰.

Pomimo, że przyjęte przez S.T.Kurka - autora modelu, opisy poszczególnych barometrów były dobierane tak, aby nazwa konkretnego wskaźnika syntetycznego (tabela 1.1.), czyli *definiens*, jednoznacznie kojarzyła się z obszarem, jaki stara się scharakteryzować dany barometr kondycji, czyli *definiendum*, to jednak nie zawsze udało się to uczynić w sposób skuteczny (precyzyjny). Nie umniejsza to w niczym poprawności merytorycznej modelu, a jest jedynie *nieścistością definicyjną o charakterze semantycznym*⁸¹.

⁸⁰Por. M. Czerska, *Motywacja*, (w:) A. Czreмиński, M. Czerska, D. Nogalski, R. Rutka, *Organizacja i zarządzanie*, Wyd. UG, Gdańsk 1994, s. 98.

⁸¹ Por. T. Kotarbiński, *O wadliwościach mowy i o definicjach jako środkach unikania nieporozumień i urojeń, mających źródło w tych wadliwościach* (w:) *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wyd. „Altaja”, Warszawa 2003, s. 49-103.

2. ANALIZA KONDYCJI GOSPODARCZO-OBRONNEJ UKRAINY NA PRZEŁOMIE XX i XXI WIEKU

2.1. Analiza i ocena sytuacji geograficznej, historycznej i politycznej Ukrainy

2.1.1. Ocena geograficzna i historyczna

UKRAINA⁸² (*Republika Ukrainy*) jest państwem położonym na południowym zachodzie Niziny Wschodnioeuropejskiej, w środkowo-wschodniej Europie, pomiędzy Morzem Czarnym i Morzem Azowskim na południu a Polesiem na północy (mapa 2.1). Na zachodzie opiera się o Karpaty Wschodnie, na wschodzie sięga przesmyku Kaspijsko-Czarnomorskiego (Nizina Czarnomorska).

Mapa 2.1.

Poglądowa mapa Ukrainy (z podziałem administracyjnym na obwody)

Źródło: Ambasada Ukrainy w Polsce [w:] <http://www.ukraine-cmb.pl/images/ukraina-reginy.gif>

Rozciągłość terytorium Ukrainy z zachodu na wschód wynosi 1316 km (krańcowym punktem na zachodzie-jest miasteczko Czop w obwodzie zakarpackim a na wschodzie-wieś Czerwona Zirka w obwodzie ługańskim)⁸³, z północy na południe

⁸²W zachowanych zabytkach rękopiśmiennych nazwa „Ukraina” pojawia się po raz pierwszy w opisującym wydarzenia lat 1111-1200 tzw. „*Latopisie kijowskim*” (kronice), którego najstarszy zachowany egzemplarz pochodzi z XV w. – szerzej (w:) W.A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Ossolineum, Wrocław 2001, s.9.

⁸³ Por. F. Zastawnyj, W. Kusiński, *Ukraina przyroda-ludność-gospodarka*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2003, s.11.

896 km (na północy-wieś Griemiacz w obwodzie czernihowskim, na południu-przylądek Sarycz na Krymie)⁸⁴. Pod względem wielkości terytorium (powierzchnia ogółem 603,7 tys. km²) zajmuje drugie miejsce w Europie po Rosji-państwu euroazjatyckiemu, a pod względem liczby mieszkańców 49.153,0 tys. (2000) - szóste.

Ukraina ma rozciągniętą granicę państwową. Ogólna długość granic wynosi ok. 7700 km, z czego 5740 km przypada na granice lądowe, a 1960 km na granice morskie. Kraj ten graniczy z siedmioma państwami tj. z Polską 529 km, Białorusią 891 km, Rosją 1576 km, Rumunią 531 km, Węgrami 103 km, Słowacją 90 km, Mołdawią 939 km⁸⁵. Granice morskie: Morze Czarne - 1560 km i Morze Azowskie - 400 km.

Ustrój państwowy: republika wielopartyjna z jednoizbowym parlamentem - Radą Najwyższą z 450 miejscami. *Herb* – tryzub. *Barwy narodowe* - pas niebieski i pas żółty w układzie poziomym.

Stolica: Kijów (Kyjiw)⁸⁶ (liczba mieszkańców – ok. 2,7 mln, 2002 r.).

Podział administracyjno-terytorialny Ukrainy – zachował system radziecki i stare nazwy: republika autonomiczna, obwód (*oblast*) dzieli się na rejony, rejon (*rajon*), który w przybliżeniu mogą odpowiadać powiatom w Polsce, miasto, osiedle, wieś. Terytorium Ukrainy podzielone jest na 24 obwody: wołyński, lwowski, zakarpacki, iwano-frankowski, tarnopolski, rówieński, chmielnicki, czerniwiecki, żytomierski, winnicki, odeski, kijowski, czerkaski, kirowogradzki, mikołajewski, czernihowski, sumski, połtawski, dnipro-pietrowski, chersoński, zaporoski, charkowski, doniecki i ługański oraz dwa miasta wydzielone Kijów (wraz z m. Puszcza Wodiczja) i Sewastopol (wraz z m. Inkierman i m. Kacza), 1 republikę autonomiczną – Krym. Główne miasta (2001): Charków (1,6 mln, 1990), Donieck (1,5 mln, 1999), Dniepropietrowsk (1,2 mln), Odessa (1,2 mln), Zaporozże (895 tys., 1998). W kraju istnieje 490 rejonów, 453 miasta (w tym 176 miast podporządkowanych bezpośrednio władzom centralnym i obwodowym, 887 osiedli typu miejskiego, (czyli miast o nieco niższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego) i ok. 28,6 tys. osiedli wiejskich. Każda z wymienionych jednostek ma

⁸⁴ Ibidem, s.11.

⁸⁵ Por. *Geografia bezpieczeństwa państw regionu środkowoeuropejskiego*, pod redakcją Z. Lacha, Zarząd Geografii Wojskowej, Warszawa 2001, s. 146.

⁸⁶ *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>,

własne organy zarządzania⁸⁷.

Jednostka monetarna: 1 hrywna (100 kopiejek).

Język urzędowy - ukraiński, w użyciu język rosyjski, język rumuński, język polski oraz język węgierski.

Ludność - skład etniczny: Ukraińcy (73%), Rosjanie (22%), Białorusini (0,9%), Żydzi (1,0%), inni (3,1%).

Wyznania: prawosławne z patriarchą w Moskwie, prawosławne z patriarchą w Kijowie, prawosławne autokefaliczne, katolickie (unicy), protestanckie, judaistyczne.

Średnia długość życia 66 lat, w tym: mężczyźni 60 lat, kobiety 72 lata.

2.1.1.1. Warunki geofizyczne

Zasadniczą część powierzchni zajmują niziny i wyżyny, m.in. Wyżyny: Wołyńska, Podolska, Doniecku i Poleska⁸⁸. Niziny zaś to: Naddnieprzańska i Czarnomorska, Góry występują jedynie na południowym zachodzie kraju, gdzie rozciąga się pasmo Karpat Wschodnich a na południu Góry Krymskie. Najwyższy szczyt Howerla 2061 m n.p.m., w paśmie Czarnohory⁸⁹.

Polesie – obejmuje północną część kraju. Jego powierzchnia jest lekko falującą równiną, na której wznoszą się pagórki o wysokości względnej od 30 do 40 m. i bezwzględnej do 250 m. Najwyższe wzniesienia występują na Polesiu Żytomierskim, na przykład Wysoczyzna Słoweczańsko-Owrucka – 320 m n.p.m.

Wyżyna Wołyńsko-Podolska ma charakter płyty rozczłonkowanej głębokimi dolinami. Wyżyna Wołyńska osiąga wysokość od 250 do 350 m n.p.m. i składa się z wielu części oddzielonych dolinami rzecznyymi. Wyżyna Podolska osiąga wysokość do 450 m n.p.m. Północno-zachodnią granicę Podola tworzy wysoki (150-200 m.), silnie rozczłonkowany próg, wycięty w wapieniach.

⁸⁷ Por. M. Łesiów, *Ukraina wczoraj i dziś*, UMCS, Lublin 1995, s.61 i następne.

⁸⁸ Szerzej na temat warunków geofizycznych i charakterystyki terenu oraz obwodów (w:) M. Łesiów, *Ukraina... op.cit.,s.61-85*.

⁸⁹ Szerzej (w:) *Geografia bezpieczeństwa... op.cit., s. 128-130*.

*Wyżyna Naddnieprzańska*⁹⁰ wznosi się na wysokości od 150 do 350 m n.p.m. Pokryta grubą warstwą lessu i rozczłonkowana głębokimi parowami, wąwozami i jarami.

Nizina Naddnieprzańska jest równina lessową. Rozciąga się na wysokości od 150 do 200 m n.p.m. wzdłuż prawego brzegu Dniepru. W dolinie Dniepru występuje pięć teras o wysokości 3-4 m, 8-15 m, 11-23 m, 30-40 m i 40-58 m.

Wyżyna Środkoworosyjska na terytorium Ukrainy osiąga wysokość ponad 200 m n.p.m. Składa się z szerokich pagórków oddzielonych dolinami rzecznyymi, zbudowanych ze skał kredowych pokrytych gruntami piaszczysto-gliniastymi.

Wyżyna Doniecka rozciąga się we wschodniej części Ukrainy na wysokości średniej od 200 do 300 m n.p.m. Maksymalna wysokość osiąga szczyt *Mogila Mieczetna* - 367 m n.p.m. Wyżyna składa się z wąskich pasm wzniesień oddzielonych szerokimi obniżeniami.

*Nizina Czarnomorska*⁹¹ rozciąga się wzdłuż północnego Morza Czarnego i Morza Azowskiego. Zbudowana jest z osadów (lessu i piasków) i rozczłonkowana dolinami rzecznyymi.

Góry Krymskie wznoszą się w południowej części Półwyspu Krymskiego, obejmując obszar długości około 150 km i szerokości 50 km. Składają się z trzech pasm, z których południowe wznosi się na wysokości od 1320 do 1545 m n.p.m.

Karpaty Ukraińskie obejmują Podkarpacie Wschodnie, Beskidy Wschodnie i Wewnętrzne Karpaty Wschodnie. Góry te wznoszą się na wysokość powyżej 2000 m n.p.m. (najwyższy szczyt - Howerla – 2061 m n.p.m.).

Wody: Rzeki na Ukrainie są rozmieszczone bardzo nierównomiernie. Najwięcej rzek jest w Karpatach (1 km/1 km²), najmniej w strefie stepowej, zwłaszcza w stepach krymskich i chersońskich.

Jeziora występują głównie na Polesiu oraz wzdłuż wybrzeża Morza Czarnego i Morza Azowskiego. Poza naturalnymi jeziorami Ukraina ma wielkie sztuczne zbiorniki wody; największe są na Dnieprze: Kachowski (2155km²), Krjemieńczucki (2550 km²), Dnieprodzierżyński, Kijowski i Kaniowski.

⁹⁰ Por. J. Skrzyp, *Charakterystyka wojskowo-geograficzna Ukrainy*, AON, Warszawa 1991, s.10.

⁹¹ J. Skrzyp, *Charakterystyka...* op.cit., s.12.

Roślinność na Ukrainie zajmuje trzy strefy biogeograficzne: las, lasostep i step. Strefa lasów, czyli Polesie, obejmuje północną część Ukrainy i stanowi 19% jej powierzchni. Strefa lasostepu ciągnie się pasem poprzez całą Ukrainę – od Przedgórze Karpat do północnego Dońca i zajmuje 34% powierzchni kraju. Strefa stepu (40% powierzchni Ukrainy) obejmuje południową część kraju.

*Klimat*⁹² na Ukrainie jest łagodny, umiarkowanie ciepły. Z powodu braku barier górskich w północnej części kraju napływają masy zimnego powietrza, co powoduje duży spadek temperatury zimą. Opady roczne na równinach wahają się od 300 do 700 mm, w Górach Krymskich od 1000 do 1200 mm, a w Karpatach Ukraińskich powyżej 1500 mm⁹³. Średnia temperatura powietrza i średnie opady dla stolicy kraju wynoszą: w styczniu -6°C i 58 mm, w lipcu 20°C i 91 mm.

2.1.1.2. Rys historyczny

W starożytności Grecy na wybrzeżu Morza Czarnego zakładali kolonie. W międzyrzeczu Dniepru i Dniestru w IV-VI w. powstał związek Antów - plemion słowiańskich. We wczesnym średniowieczu obszary Ukrainy zasiedlały plemiona słowiańskie, m.in.: Chorwaci, Drewlanie, Dulebowie, Polanie, Tywercy oraz Wołynianie⁹⁴.

Rozpad wspólnoty patriarchalnej i rozwój ustroju feudalnego zapoczątkowany w VI-VIII w. spowodował proces formowania organizmów państwowych.

Na terytorium obecnej Ukrainy, w II połowie IX w. powstało jedno z najsilniejszych państw wczesnofeudalnych - państwo staroruskie (Ruś Kijowska) ze stolicą w Kijowie.

Pod koniec II połowy XII w. nastąpił rozpad państwa staroruskiego na księstwa feudalne. Centrami politycznymi i ekonomicznymi były miasta o rozwiniętym handlu i przemyśle. W południowej części państwa staroruskiego, do najważniejszych należały księstwa: włodzimiersko-wołyńskie (Ruś Włodzimiersko-Wołyńska) i halickie (Ruś Halicka)

⁹² Ibidem, s.24.

⁹³ Por. *Geografia bezpieczeństwa... op.cit.*, s.129.

⁹⁴ Szerzej na ten temat pisze T. Olszański, *Historia Ukrainy XX w.*, Warszawa 1993.

W XIII w. najazd plemion mongolsko-tatarskich spowodował uzależnienie księstwa ruskie od Złotej Ordy⁹⁵. Natomiast w XIV w. południowo-zachodnia Ruś stała się przedmiotem rywalizacji litewsko-polskiej. W wyniku dokonanego podziału (1366 r.), Polska objęła ziemię chełmską, bełską i halicką oraz część Podola, natomiast Litwa otrzymała Wołyń.

W XV w. ustalili się nowy podział ziem południoworuskich: ziemie zachodnie (Ruś Czerwona) wraz z zachodnią częścią Podola znalazły się pod panowaniem Polski, Podole, Kijowszczyzna i część Wołynia przypadły Litwie, zaś Ruś Zakarpacka pozostawała (od XI w.) w granicach Węgier. Północna Bukowina znalazła się w księstwie Mołdawii, na ziemiach południowych Ukrainy Tatarzy utworzyli chanat krymski⁹⁶.

W 1596 znaczna część prawosławnego duchowieństwa wołyńskiego przystąpiła na synodzie w Brześciu Litewskim do unii (unia brzeska) z Kościołem katolickim. Spowodowało to rozłam w strukturach Kościoła wschodniego. Utworzono dwie diecezje (unicką i dyzunicką), które były przyczynkiem długiego okresu waśni i walk religijnych⁹⁷.

W XVI w. nad dolnym Dnieprem, na stepach Zaporozża uformowała się kozaczyzna (Kozacy)⁹⁸, stymulująca budzącą się świadomość narodową. Od 1591 datuje się kozackie powstania. Kozacy zbrojnie występowali przeciwko ograniczającej ich samodzielność Rzeczypospolitej. Hetman kozacki B. Chmielnicki szukając wsparcia w walkach z Polską, zawarł sojusz z Rosją. Na mocy ugody perejasławskiej w 1654 Chmielnicki przyjął zwierzchnictwo Rosji. Konflikt kozacko-polski przerodził się w wojnę Rzeczypospolitej z Moskwą (1654-1667). Wojna ta zakończyła się rozejmem w Andruszowie, efektem tej umowy był podział Ukrainy między Rosję i Polskę. W 1699 w Karłowicach podpisano traktat pokojowy, który utrwalił podział kraju na rosyjską Ukrainę Lewobrzeżną i polską Ukrainę Prawobrzeżną. W polskiej części zlikwidowano kozackie wojska i przywrócono unię religijną zniesioną przez Chmielnickiego.

⁹⁵ Por. W.A. Serczyk, *Historia...* op.cit., s.25 i następne.

⁹⁶ Ibidem, s. 42 i następne.

⁹⁷ Por. J. Darski, *Ukraina. Historia, współczesność, konflikty narodowe*, Instytut Polityczny, Warszawa 1993, s.9.

⁹⁸ Ibidem, s.10 i następne.

W 1772 r. pierwszy rozbiór Polski odciął na rzecz Austrii olbrzymią część Polski, nazywaną odtąd Galicją, w tym także ziemie Ukrainy zachodniej. Na skutek kolejnych rozbiorów Zakarpacie, Galicja Wschodnia (dawna Ruś Czerwona) i Bukowina (przejęta w 1775 r. od Turcji) znalazły się pod panowaniem Austrii, do Rosji zaś wcielone zostały: Kijowszczyzna, Braclawszczyzna, Podole i Wołyń⁹⁹. W imperium rosyjskim negowano odrębność narodową Ukraińców, a wszystkie przejawy ich działalności były aż do 1905 r. represjonowane.

Po nadaniu Galicji autonomii, austriacy starali się wykorzystać nacjonalizm ukraiński stwarzając przeciwwagę dla przeważającej na tych terenach społeczności polskiej. W Galicji Wschodniej mogły się swobodnie rozwijać ukraińskie instytucje społeczne, polityczne, kulturalne oraz paramilitarne (np. Sokół). Z tych organizacji podczas I wojny światowej utworzono oddziały Strzelców Siczowych, dążące do połączenia Ukrainy z monarchią habsburską¹⁰⁰.

W 1917 r., po rewolucji lutowej, w Kijowie powstała Centralna Rada Ukraińska (CRU)¹⁰¹ na czele z M. Hruszewskim, obejmująca swym wpływem ziemie ukraińskie pozostające pod zaborem rosyjskim. Rada ta po rewolucji październikowej 1917 r. proklamowała powstanie suwerennej Ukraińskiej Republiki Ludowej (UNR) ze stolicą w Kijowie.

W 1918 r. Centralna Rada Ukrainy podpisała pokój z państwami centralnymi (brzeski traktat pokojowy), gwarantujący m.in. uznanie niepodległości Ukrainy.

Pod koniec stycznia 1919 r. Dyktoriał wypowiedział wojnę Rosji Radzieckiej. Ukraińska Armia Ludowa podjęła walkę z Armią Czerwoną i wojskami generała A.I. Denikina. Na wiosnę 1919 r., w wyniku ponownej inwazji bolszewickiej władza Dyktoriału na Ukrainie upadła. W miesiącu kwietniu 1920 r. Petlura zawarł z Polską porozumienie dotyczące wspólnych działań przeciwko ZSRR. 25 kwietnia tego roku wojska polskie współdziałając z oddziałami ukraińskimi ruszyły do ofensywy i 7 maja zajęły Kijów. Podjęta próba przywrócenia władzy S. Petlury i ustanowienia niepodległej Ukrainy nie powiodły się.

⁹⁹ Por. T. Krząstek, *Ukraina*, Vipart, MON DWiPO, Warszawa 2002, s. 12 i następne.

¹⁰⁰ Por. A. Chojnowski, *Ukraina*, Wyd. Trio, Warszawa 1997, s.30 i następne.

¹⁰¹ Ibidem, s. 38 i następne.

W marcu 1921 r. w kończącej wojnę polsko-bolszewicką (1919-1920) *traktacie ryskim* zawartym pomiędzy Polską a Rosyjską Federacyjną SRR i Ukraińską SRR, dokonano kolejnego podziału Ukrainy¹⁰²: Polska utrzymała ziemie dawnego zaboru austriackiego, otrzymując dodatkowo Podole i Wołyń, reszta przypadła Rosji Radzieckiej. Ruś Podkarpacka została przyłączona w 1918 r. do Czechosłowacji a północna Bukowina i Besarabia włączona została do Rumunii.

W grudniu 1922 r. w skład ZSRR - weszła Ukraina wraz z innymi republikami radzieckimi. Przez kilka lat bardzo intensywnie prowadzono tzw. korienizację (ukrainizacja, unarodowienie biurokracji państwowej i kultury). Od 1929 r. rozpoczęto bezwzględną rusyfikację, masowo mordowano księży prawosławnych i działaczy ukraińskich, niszczone zabytki kultury ukraińskiej. Spustoszenie spowodowała powszechna kolektywizacja ziem oraz fale głodu w latach 1921-1922 r. i 1931-1932 r. dodatkowo potęgowane przez planową akcję.

Po wybuchu II wojny światowej, zgodnie z podpisanym paktem Ribbentrop-Mołotow, ówczesne ziemie wschodnie Polski tzw. Ukrainą Zachodnią zostały włączone do Ukraińskiej SRR. W 1940 r. północna Bukowina i Besarabia zostały włączone do ZSRR. W latach 1941-1944 r. cała Ukraina pozostawała pod „niemieckim reżimem okupacyjnym”¹⁰³. Na wschodzie Ukrainy szeroko rozwinął się ruch oporu, natomiast na ziemiach Galicji Wschodniej skoncentrował się radykalny ruch nacjonalistyczny. W 1942 r. nowopowstała Ukraińska Powstańcza Armia (UPA), bardzo aktywnie przystąpiła do eksterminacji ludności polskiej na Wołyniu¹⁰⁴. W 1943 r. nacjonaści ukraińscy współdziałając z Niemcami utworzyli Ukraińską 14 Dywizję Grenadierów SS Galicja. W Polsce problem *Kresów* wschodnich jest wciąż żywy. Dla wielu pokoleń Polaków Lwów był tak samo polskim miastem jak Warszawa czy Kraków. Polacy nie mogą zapomnieć, że mieli we Lwowie uniwersytet, że większość ziemi i obiektów materialnych stanowiła własność polską.

Po zakończeniu wojny, na Ukrainie przywrócono władzę radziecką, do 1956 r. przedłużyła się walka z oddziałami UPA. Powrócono do polityki rusyfikacji

¹⁰² Ibidem, s. 62 i następne.

¹⁰³ Por. J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999, narodziny nowoczesnego narodu*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000, s. 230 i następne.

¹⁰⁴ Szerzej na ten temat pisze W. Filar, *Wołyń 1939-1944 Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, 2003.

i rozpoczęto kampanię antyżydowską¹⁰⁵. Prowadzona przez ZSRR polityka rusyfikacji, która została złagodzona po śmierci J.W. Stalina. Zintensyfikowano ją ponownie w 1964 r. po upadku rządów N. Chruszczowa. Zahamowano ją w latach 1963-1972 r., gdy stanowisko I sekretarza Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy (KPU) sprawował P. Szelest, który został zdymisjonowany za sprzyjanie „burżuazyjnemu nacjonalizmowi”. Ponowna ostra rusyfikacja nastąpiła w czasie rządów L.I. Breżniewa, m.in. wówczas zamknięto większość szkół z językiem ukraińskim¹⁰⁶.

W okresie władzy M.S. Gorbaczowa na Ukrainie ponownie odżyły aspiracje niepodległościowe. Ruch nacjonalistyczny w masowej skali odrodził się w zachodniej części kraju. Wstrząsem dla Ukrainy była katastrofa w Czarnobylskiej Elektrowni Jądrowej (26.04.1986 r.), której tragiczne zniwo ówczesne władze próbowały zatuszować.

W 1989 r. powstał Ukraiński Ruch Narodowy na Rzecz Przebudowy, który przekształcił się w 1990 r. w Ukraińską Partię Republikańską.

Po moskiewskim puczu sierpniowym w 21.08.1991 r. Ukraina proklamowała niepodległość i zdelegalizowała partię komunistyczną. Polska była pierwszym krajem, który uznał suwerenność Ukrainy. W dniu 1 grudnia 1991 r., w pierwszych wyborach prezydenckich zwyciężył L. Krawczuk - były komunista, przewodniczący Rady Najwyższej, sekretarz KPU.

Jednym z głównych celów „młodej” Ukrainy było chęć zapewnienia sobie bezpieczeństwa. Dlatego też podjęto próbę nawiązania i zacieśnienia stosunków z państwami Europy Środkowo-Wschodniej oraz Europy Zachodniej. Sondowano także, jakie poparcie może uzyskać Ukraina ze strony USA i NATO, czy strefa euroatlantycka do jej gwarancje bezpieczeństwa, jeśli tak to, jakie.

Można stwierdzić, że w tamtym okresie, działania państw zachodnich były nieodwzajemnione, a nawet „chłodne”. Pragnąc zachować stabilność i zagwarantować bezpieczeństwo w Europie Środkowo-Wschodniej, państwa zachodnie przewidywały dla Ukrainy rolę swoistego „buforu” a nawet „strefy sanitarnej” odgradzającej je od Rosji. W przekonaniu analityków zachodnich, Ukraina mogłaby skutecznie neutralizować rosyjską ekspansję i odradzać się wielkomocarstwowej pozycji Rosji.

¹⁰⁵ Por. J. Hrycak, *Historia...* op. cit., s. 273 i następne.

Trzeba przyznać, że takie stanowisko państw zachodnich bardzo odpowiadało Rosji. W tej sprawie prezydent Jelcyn (28 lutego 1992 r.) zwrócił się do światowej społeczności o przyznanie Rosji specjalnych uprawnień, pozwalających pełnić jej rolę gwaranta pokoju i bezpieczeństwa na całym obszarze b. ZSRR. Na Ukrainie uznano to za próbę ograniczenia jej suwerenności i odbudowę ZSRR „bis”.

2.1.2. Analiza sytuacji politycznej

W I połowie XX wieku Ukraińcy próbowali dwukrotnie budować swoje państwo. Po raz pierwszy w latach 1917-1921, po raz drugi w latach 1941-1943 w koalicji z Niemcami. Natomiast ostateczna inicjacja rozpoczęła się w roku 1989 a faktycznie w 1991. Sukces przyszedł, więc za trzecim razem jak pisze B. Krawczenko – nie, dlatego, że „nacionaliści starali się bardziej, czy byli silniejsi, ale ze względu na czynniki zewnętrzne”¹⁰⁷.

Młoda Ukraina w niepodległość wchodziła, więc bez tradycji państwowości, bez niezbędnych struktur politycznych, ekonomicznych i społecznych charakterystycznych dla nowoczesnego państwa. Państwo to odziedziczyło *silne instytucje władzy* po imperium radzieckim. To, jak nazywa je T. Kuzio, *zatrute dziedzictwo*¹⁰⁸ wymagało całkowitego demontażu lub chociażby gruntownej przebudowy. Ukraina wybrała tę drugą opcję, skupiając całą energię na przebudowie starych struktur radzieckich dla potrzeb młodego państwa.

Przy analizie wewnętrznej sytuacji politycznej Ukrainy, skoncentrowano się w tym punkcie na wyznacznikach obiektywnych, odzwierciedlających stan rzeczywistości politycznej na Ukrainie w okresie transformacji.

Analizując proces kształtowania się sceny politycznej na Ukrainie należy stwierdzić, że przebiegał on w kilku etapach. Według O.B. Garania składał się on

¹⁰⁶ Por. K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa Ukrainy*, AON, Warszawa 1999, s.8-11,

¹⁰⁷ Por. B. Krawczenko, *Ukraine from Empire to Statehood*, (w:) *New States and Politics Building the Post-Soviet Nations*, pod red. L. Bremmer, R. Taras, Cambridge 1997, s. 235. Jak pisze ten autor: "Independence was not so much won by, as bequeathed to, Ukrainian nationalists ("Niepodległość była nie tyle wywalczona, co zapisana ukraińskim nacionalistom").

¹⁰⁸ Por. T. Kuzio, *Ukraine. The Unfinished Revolution*, Londyn 1992, s. 7.

z czterech etapów¹⁰⁹. Pierwszy etap to rok 1988 i powstanie Ukraińskiego Związku Helsińskiego, drugi, obejmujący rok 1989 i początek 1990, wiąże się z powstaniem Ludowego Ruchu na rzecz przebudowy (Ruch). Trzeci etap trwał od kwietnia 1990 r., a więc od wyborów do Rady Najwyższej URS, do końca 1990 r. Z końcem 1990 r. rozpoczął się etap czwarty. W podziale tym gubi się jednak moment powstania Ukrainy jako suwerennego państwa.

Bardziej klarowny wydaje się, więc podział zaproponowany przez A.O. Biłousa, politologa ukraińskiego¹¹⁰. Wyróżnia on trzy podstawowe etapy formowania politycznego spektrum Ukrainy¹¹¹:

- 1) przedpartyjny (1988 - do marca 1990 r.),
- 2) początków wielopartyjności (marzec 1990 - sierpień 1991 r.),
- 3) postkomunistyczny (po sierpniu 1991).

Etap pierwszy - charakteryzuje się powstawaniem organizacji o charakterze pozapartyjnym, tworzonych jedynie w oparciu o platformę ideologiczną. Jedyną legalnie działającą partią była Partia Komunistyczna (KPU). Jedną z pierwszych niezależnych grup na Ukrainie był, utworzony w roku 1988, Ukraiński Związek Helsiński (UZH), który powstał z przekształcenia Ukraińskiej Grupy Helsińskiej. Grupa ta powstała w roku 1976 pod wpływem idei ruchu helsińskiego i ukształtowały ją te same elementy, które legły u podstaw działalności polskiej ROPCiO, KOR-u lub czechosłowackiej Karty 77¹¹².

Z innych nieformalnych organizacji opozycyjnych należałoby wymienić Stowarzyszenie „Memoriał”, działające na rzecz rewizji historii i sprawiedliwości dla ofiar systemu stalinowskiego, Towarzystwo Obrony Języka Ukraińskiego im. T. Szewczenki, organizację działającą na rzecz przywrócenia tożsamości narodowej, Związek Demokratyczny czy ugrupowanie ekologiczne utworzone po katastrofie

¹⁰⁹Por. O. B. Garań, *Bogatopartijnist na Ukraini: formowanija, problemy, perspektivi*, (w:) *Ukraina bagatopartijna: programni dokumenti nowych partii*, Kijów 1991, s. 5.

¹¹⁰Por. A. O. Biłous, *Politiczni obiednania Ukrainy*, Kijów 1993, s. 42.

¹¹¹Jeszcze inaczej te same fazy kształtowania się pluralizmu politycznego na Ukrainie określa Gortat. Zob. R. Gortat, *Ukraińskie wybory*, Warszawa 1998, s. 18.

¹¹²Podkreślano, że politycznym celem Ukraińskiego Związku Helsińskiego (UZH) była obrona obywateli ukraińskich i języka ukraińskiego. Program polityczny Związku *Deklaracja zasad* był kompromisem taktycznym. UZH chciał widzieć siebie jako *de facto* front ludowy zrzeszający ludzi i organizacje opozycyjne wobec Partii Komunistycznej. Zob. T. Kuzio, *Political Parties in Ukraine*, (w:) „Uncaptive Minds”, vol. IV, nr 2, s. 67-73.

w Czarnobylu „Zełenyj Swit”¹¹³.

Jednakże wbrew zamierzeniom, w roku 1988 na Ukrainie nie doszło do powołania, na wzór krajów nadbałtyckich, masowego ruchu na rzecz reform. Taka organizacja powstała w roku 1989, gdy powołano Ludowy Ruch Ukrainy. Była to koalicja byłych dysydentów z UZH z kijowską inteligencją twórczą (I. Dracz, D. Pawłyczko, W. Jaworiwski), która na wspólnej platformie pogodziła hasła pluralizmu i otwartości z narodowo-demokratyczną ideą duchowego odrodzenia.

W projekcie programu z lutego 1989 r. uznano *kierowniczą rolę partii* i określono Ruch jako „koalicję komunistów i niepartyjnych zjednoczonych w walce o społeczne odrodzenie we wszystkich sferach życia Ukrainy”¹¹⁴. Jednakże w rezultacie oddolnych nacisków już zjazd założycielski Ruchu w październiku 1989 r. usunął z programu deklaracje prokomunistyczne, domagając się wprowadzenia systemu multipartyjnego, autonomii gospodarczej i suwerenności republiki. Pierwszą wielką próbą dla Ruchu było przygotowanie opozycji do wyborów parlamentarnych w marcu 1990 r.¹¹⁵. Nieformalne ugrupowania opozycyjne utworzyły Blok Demokratyczny, który w częściowo wolnych wyborach uzyskał 25% miejsc w parlamencie.

W okresie *przedpartyjnym* większość organizacji i ruchów opozycyjnych z wielką ostrożnością podchodziła do kwestii pełnej niepodległości Ukrainy. Działo się tak, dlatego, że społeczeństwo nie akceptowało zbyt radykalnych metod przekształceń ustrojowych, opozycja nie była na tyle silna, by poprowadzić wszystkie warstwy społeczne do walki o niepodległość, a ponadto KPU pozostawała, jako najliczniejsza partia, na pozycji monopolistycznej. Etap ten charakteryzuje się: *pozapartyjnym* charakterem ugrupowań politycznych, rozwojem sceny politycznej od luźnych ugrupowań formalnych do masowego ruchu, rozwojem platformy ideologicznej od haseł ogólnodemokratycznych do haseł niepodległościowych i antykomunistycznych, zmianą metod działania ugrupowań: od spotkań dyskusyjnych

¹¹³ Por. B. Osadczyk, *Kontury nowego pluralizmu politycznego na Ukrainie*, (w:) „Zustriczi” 1990, nr 3-4, s. 5, także T. Kuzio, *Restructuring from Below: Informal Groups in Ukraine under Gorbachov*, (w:) *Ukrainian Past, Ukrainian Present. Papers from the 4-th World Congress for Soviet and East European Studies*, pod red. P. J. Potichnyj, Londyn 1993, s. 107-122.

¹¹⁴ *Ludowy Ruch Ukrainy*, „Literaturna Ukraina” z 16 lutego 1989 r.

¹¹⁵ Zob. P. J. Potichnyj, *The March 1990 Elections in Ukraine*, (w:) *Ukrainian Past, Ukrainian Present*, Londyn 1993, s. 123-133.

i mityngów do walki o mandaty parlamentarne.

Drugi etap - od marca 1990 r. do sierpnia 1991 r., a więc do ogłoszenia Aktu Niezależności Ukrainy – trwał etap budowania sceny politycznej. Charakteryzuje się on masowym powstawaniem niewielkich liczebnie partii politycznych. W tym okresie powstało ponad 20 partii i organizacji politycznych¹¹⁶. Używając klasycznego podziału na prawicę, centrum i lewicę, wyłania nam się obraz ukraińskiej sceny politycznej. Do skrajnej prawicy możemy zaliczyć: Państwową Niepodległość Ukrainy (DSU)¹¹⁷, Ukraiński Związek Nacjonalistyczny (UNS) oraz Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe (UNA), organizacje, które otwarcie deklarowały integralny nacjonalizm i odwoływały się do przedwojennej ideologii OUN, kierując się w stronę faszyzmu¹¹⁸. Prawą część sceny politycznej, nie tak skrajną jak poprzednia, zapępniały partie o charakterze radykalnie antykomunistycznym. Były to: Kongres Ukraińskich Nacjonalistów (KUN), Ukraińska Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna (UChDP) oraz Ukraińska Partia Narodowo-Konserwatywna (UNKP). Żadna z tych narodowo-radykalnych partii nie uzyskała poważniejszych wpływów, nawet w Ukrainie Zachodniej.

Pierwszą partią centroprawicy, która stała się poważną siłą polityczną, była utworzona na bazie Związku Helsińskiego Ukraińska Partia Republikańska (URP). Potępiając komunistyczną ideologię i praktykę, przywódcy URP nie wykluczali współpracy z KPU w kwestii uzyskania niepodległości przez Ukrainę. Za partię centroprawicową uważana była również Demokratyczna Partia Ukrainy. Analizując jednak jej program, można stwierdzić, że była bardziej liberalna od pozostałych partii tego skrzydła. Program jej zawierał pewne elementy nowoczesnej socjaldemokracji stylu zachodniego¹¹⁹.

W tym okresie powstało, obok Ruchu, również kilka partii centrowych: Liberalno-Demokratyczna Partia Ukrainy (LDPU), Ludowa Partia Ukrainy (NPU) oraz Partia Zielonych Ukrainy (PZU), która stawiała sobie za cel realizację idei ruchu ekologicznego w niepodległym państwie ukraińskim, w tym również przekształcenie Ukrainy w strefę bezatomową. Na osobną uwagę zasługuje Partia Demokratycznego

¹¹⁶ A. Bilous *Politiczni...*, op. cit., s. 46

¹¹⁷ Skróty pochodzą od ukraińskich nazw poszczególnych partii.

¹¹⁸ Por. Ihor Ostash, *Quo Vadis Ukraine?*, (w:) „Uncaptive Minds”, wiosna 1992, s. 72.

¹¹⁹ Por. *Ukraina bagatopartijna: programni dokumenti novych partii*, Kijów, 1991, s. 173-183.

Odrodzenia Ukrainy (PDWU), która wyłoniła się z Platformy Demokratycznej wewnątrz KPU.

Do partii centrolewicy można zaliczyć obydwie partie socjaldemokratyczne: Zjednoczoną Socjaldemokratyczną Partię Ukrainy (OSDPU) i Socjaldemokratyczną Partię Ukrainy (SDPU). Skrajną lewicę reprezentowała Komunistyczna Partia Ukrainy, aczkolwiek już niejednolita wewnętrznie, podzielona na „narodowych komunistów” skupionych wokół Krawczuka i Pluszcza.

Wejście do parlamentu partii opozycyjnych zmieniło ich status polityczno-prawny. W 450-osobowej Radzie Najwyższej partii Bloku Demokratycznego zdobyły 115 mandatów, przy czym mogły jeszcze liczyć na poparcie 40-60 deputowanych.

W czerwcu 1990 r. demokratyczna opozycja w parlamencie utworzyła Radę Narodową (w jej skład weszło 125 deputowanych), komuniści jako przeciwwagę utworzyli grupę „*Za Radziecką suwerenną Ukrainę*”, w skrócie nazywaną *grupą 239* (tytuł liczyła członków). Za sprawą Rady Narodowej Rada Najwyższa uchwaliła 16 lipca 1990 r. *Deklarację o suwerenności państwowej Ukrainy*. Przyjęto ją zdecydowaną większością głosów i to w sytuacji, gdy w parlamencie wyraźną przewagą rozporządzała Komunistyczna Partia Ukrainy. Deklaracja mówiła o *suwerenności Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej* i zawierała otwartą deklarację pozostania Ukrainy w ramach Związku Radzieckiego. Choć więc deklarowano w niej, że Ukraina jest suwerennym państwem narodowym z własnym systemem gospodarczym, armią i polityką zagraniczną, „sens tej suwerenności sprowadzał się do urzeczywistnienia pozostającego od 70 lat na papierze federacyjnego charakteru Związku Radzieckiego”¹²⁰. Wkrótce po ogłoszeniu *Deklaracji* Ukraina zainicjowała podpisywanie umów dwustronnych o współpracy z poszczególnymi republikami związkowymi. W dokumentach tych, republiki uznawały się wzajemnie za suwerenne i potwierdzały nawzajem swą integralność terytorialną.

W tym okresie Ukraina pozostawała w składzie ZSRR, dlatego jednym z kryteriów podziału partii politycznych był ich stosunek do układu związkowego. Partie dzieliły się na *federalistów* - KPU, *konfederatów*: OSDPU, LDPU, PDWU,

¹²⁰ T. Olszański, *Historia...* op.cit., s. 283.

PZU; *umiarkowanych niepodległościowców*: Ruch, URP i *radykałnych niepodległościowców*: KUN, UNKP. Pierwsi opowiadali się za przetrwaniem Związku Radzieckiego w formie odnowionej federacji bratnich narodów, drudzy chcieli decentralizacji ZSRR i zwiększenia kompetencji republik. Trzecia grupa chciała wywalczyć niepodległość metodami konstytucyjnymi, a czwarta uważała układ związkowy z roku 1922 za bezprawny i była gotowa do różnych form walki.

W marcu 1991 r. w całym ZSRR odbyło się referendum w sprawie przyszłości państwa. Na Ukrainie obok pytania, czy jesteś za utrzymaniem ZSRR, należało odpowiedzieć na *republikańskie* pytanie - czy jesteś za pozostawianiem Ukrainy w ZSRR na zasadach określonych w deklaracji o suwerenności. Władze trzech obwodów galicyjskich dodały jeszcze trzecie pytanie: czy jesteś za całkowitą niepodległością Ukrainy. W ten sposób kwestia ta została nieodwracalnie postawiona na platformie politycznej. Na pierwsze pytanie „tak” odpowiedziało 70% głosujących, na drugie zaś - 80%. Natomiast w obwodach lwowskim, tarnopolskim i iwanofrankowskim aż 88% głosujących odpowiedziało „tak” na trzecie pytanie.

Przemiany dokonujące się na Ukrainie spowodowały znaczną radykalizację programów partyjnych oraz nastrojów społecznych. Wszystkie partie zaczęły żądać utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego. Próba sierpniowego przewrotu w Moskwie (19-22 sierpnia 1991 r.) zmieniła logikę dotychczasowych wydarzeń na Ukrainie i przyspieszyła bieg spraw. 24 sierpnia 1991 r. parlament ukraiński uchwalił stosunkiem głosów 346 za do 1 przeciw historyczny dokument - Akt Niepodległości, w którym proklamował pełną niepodległość Ukrainy¹²¹.

Akt ten miał być przyjęty lub odrzucony przez ludność republiki w ogólnokrajowym referendum 1 grudnia 1991 r. Jednakże niepodległość to nie tylko akt deklarujący jej ogłoszenie, ale długi proces tworzenia nowoczesnych struktur państwowych, nowoczesnego prawa i zorganizowanie społeczeństwa wokół budowy państwa.

Warto podkreślić kilka cech charakterystycznych dla tej fazy rozwoju sceny politycznej Ukrainy. Przede wszystkim w programach głównych sił politycznych nastąpiła ewolucja od postulatów suwerenności Ukrainy w ramach ZSRR do żądań

¹²¹ Zob. T. Kuzio, A. Wilson, *Ukraine: Perestmika to Independence*, Londyn 1994, s. 174.

pełnej niepodległości państwa.

Tworzenie partii politycznych nie było związane z określonymi problemami społecznymi, ale raczej z ambicjami ich liderów. Bazą ideową programów i działalności partii była niepodległość Ukrainy i antykomunizm. Jednakże w społeczeństwie wzrastała niechęć, do jakiegokolwiek działalności politycznej oraz tzw. „*syndrom antypartyjny*”.

Trzeci etap – z chwilą ogłoszenia Aktu Niepodległości Ukrainy, a następnie delegalizacji we wrześniu 1991 r. Komunistycznej Partii Ukrainy rozpoczyna się etap budowy ukraińskiej sceny politycznej. Jest to etap przechodzenia od totalitaryzmu do demokracji. 1 grudnia 1991 r. w ogólnokrajowym referendum niepodległość państwa została poparta przez zdecydowaną większość społeczeństwa. Przy frekwencji przekraczającej 85% przeszło 90% wyborców głosowało „tak”.

Najwyższe poparcie niepodległość uzyskała w Galicji (98%), na Wołyniu (96%) i Kijowie (95%). We wschodniej Ukrainie wyniosło około 85%, natomiast na Krymie, przy 50% frekwencji wyborczej, wynosiło tylko 54%, co odpowiadało w przybliżeniu odsetkowi Ukraińców na Półwyspie. Tego samego dnia dokonano również wyboru pierwszego prezydenta niepodległego państwa. Do walki o prezydenturę stanęli L. Krawczuk (były partyjny działacz komunistyczny), przewodniczący Ruchu W. Czornowił, Ł Łukjanenko (URP), W. Jaworiwski (DPU) oraz L. Juchnowski (PDWU). Zdecydowane zwycięstwo odniósł L. Krawczuk, zdobywając ponad 61% głosów¹²².

Po sierpniowej euforii związanej z odzyskaniem niepodległości wiele partii znalazło się u szczytu swojego rozwoju, ponieważ ich strategiczny cel - obalenie systemu totalitarnego i uzyskanie suwerenności został zrealizowany. Paradoksalnie, jak sądzi W. Litwin, osiągnięcie tego celu pozbawiało je racji istnienia¹²³. Na lewicy pustą przestrzeń po zdelegalizowanej KPU wypełniły Socjalistyczna Partia Chłopska (SPU) oraz Rolnicza Partia Ukrainy (SełPU). Dawna komunistyczna większość,

¹²² Dane o wynikach referendum w sprawie niepodległości i wyborów prezydenckich wzięto z pracy T. Kuzio, A. Wilson, *op. cit.*, s. 187-189 oraz A. Bilous, *op. cit.*, s. 57. Pozostali kandydaci uzyskali następujące wyniki: Czornowił - 26,6%, Łukjanenko - 3,6%, Juchnowski - 1,7%. W tabeli obrazującej wyniki wyborów prezydenckich widać wyraźnie różnicę w sympatiach politycznych Ukrainy Zachodniej i pozostałych regionów kraju. W Galicji zdecydowane zwycięstwo odniósł W. Czornowił (ponad 70 %), natomiast L. Krawczuk uzyskał ponad 50 % głosów w pozostałych Regionach Ukrainy.

¹²³ Por. W. Litwin, *Kriz prozmu partijnowo baczenija*, (w:) „Politika i Czas” 1993, nr 3, s. 30.

zarówno w parlamencie, jak i we władzach terenowych, uległa rozproszeniu. Część komunistów stała się tzw. *partią władzy*. Tworzyli ją członkowie nomenklatury szczebla centralnego i regionalnego, dyrektorzy kompleksu wojskowo-przemysłowego i agrarnego. Kontrolowali oni większość materialnych i finansowych zasobów państwa i penetrowali wszystkie stopnie władzy wykonawczej. Była to grupa skoncentrowana wokół L. Krawczuka, amorficzna, nie ustrukturyzowana, niejednorodna pod względem ideologii i strategii gospodarczej, ze skłonnością do autorytaryzmu, administracyjnym metod rządzenia oraz klanową lojalnością¹²⁴. Na długie lata stała się najbardziej wpływową grupą na ukraińskiej scenie politycznej¹²⁵.

Partie centrolewicy i część partii centrowych utworzyły koalicję *Nowa Ukraina*, popieraną przez liberalnych przemysłowców, której program opierał się na platformie antykomunizmu i radykalnych reform ekonomicznych. W kręgu tzw. narodowych demokratów (Ruch, URP, USDP) ukształtowała się koalicja Kongres Sił Narodowo-Demokratycznych.

Tak, więc w analizowanym okresie pierwszej połowy 1992 r. ukształtowało się pięć podstawowych nurtów na ukraińskiej scenie politycznej¹²⁶:

- 1) komunistyczno-socjalistyczny (lewica): SPU, SełPU,
- 2) liberalno-demokratyczny: (centrolewica) Nowa Ukraina,
- 3) narodowo-demokratyczny: Ruch (centrum), KNDS (centroprawica),
- 4) integralno-nacjonalistyczny: UNA, UNS, DSU (prawica),
- 5) „partia władzy”.

R. Gortat, pokazał, że na Ukrainie procesy kształtowania się systemów partyjnych miały charakter *trójpolowy*. Władza wykonawcza na szczeblu centralnym i lokalnym, kontrola nad gospodarką i mediami pozostawała w rękach byłej nomenklatury i w zasadzie poza zasięgiem partii politycznych. Natomiast główną płaszczyzną ich obecności na scenie politycznej stał się parlament. Opozycja wobec *partii władzy* składała się z dwóch segmentów: ugrupowań wyrosłych z opozycji

¹²⁴ Por. M. Ryabczuk, *Democracy and the So-Called "Party of Power" in Ukraine*, (w:) „Political Thought” 1994, nr 3, s. 154-160.

¹²⁵ Zob. A. Prusinowski, *Rządy czerwonych dyrektorów*, (w:) „Polityka” z 2 października 1993.

¹²⁶ Aczkolwiek żadna z przedstawionych partii, czy bloków politycznych, nie miała programu politycznego czy ekonomiczno-społecznego pozwalającego klasyfikować je w europejskich kategoriach socjaldemokracji, liberalizmu czy konserwatyzmu, przedstawiam próbę umownej klasyfikacji spektrum politycznego Ukrainy.

demokratycznej¹²⁷ oraz segmentu powstałego z tej części KPU, która nie znalazła sobie miejsca w aparacie władzy niepodległego państwa¹²⁸.

Podsumowując okres narodzin i krystalizowania się nowych partii politycznych, należy stwierdzić, iż pierwszej połowie 1992 r. ukraińska scena polityczna była dopiero w fazie kształtowania się¹²⁹ i trudno byłoby w tym okresie zdefiniować jej wpływ na procesy decyzyjne w polityce zagranicznej. Należy jednakże podkreślić dominującą rolę w tych procesach prezydenta L. Krawczuka i jego otoczenia.

Znaczącym czynnikiem wpływającym istotnie na politykę wewnętrzną Ukrainy był skład etniczny ludności¹³⁰ (tabela 2.1).

Tabela 2.1. Skład etniczny mieszkańców Ukrainy

Narodowość	Odsetek	Ludność uznająca za ojczysty język		
		własnego narodu	ukraiński	rosyjski
Ludność ogółem (2002)	100	42 202	446	5 726
Ukraińcy	72,7	30 825	-	4 578
Rosjanie	22,1	10 172	177	-
Żydzi	0,9	35	10	440
Białorusini	0,85	156	41	243
Mołdawianie	0,6	253	20	52
Bułgarzy	0,5	162	5	63
Polacy	0,4	29	146	44
Węgrzy	0,3	156	4	2
Rumuni	0,3	84	13	5

Opracowanie własne na podstawie: F. D. Zastawnyj, *Geografija Ukrainy*, Lwów 1995, s. 146-150, B. Rychłowski, *Ukrainy drogi do niepodległości*, Warszawa 1992, s. 20, oraz *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>,

¹²⁷ W mojej klasyfikacji (ocenie) są to nurty: liberalno-demokratyczny, narodowo-demokratyczny oraz integralno-nacjonalistyczny.

¹²⁸ Zob. Gortat R., *Ukraińskie wybory*, Warszawa 1998, s. 17.

¹²⁹ Szerzej na temat ukraińskiej sceny politycznej pisze: B. Surmacz, *The Ukrainian Political Scene*, „Polish Political Science Yearbook 1994”, Lublin 1994, s. 49-65.

¹³⁰ Zob. I. Prizel, *The Influence of Ethnicity on Foreign Policy: The Case of Ukraine*, (w:) *National Identity and Ethnicity*, pod red. R. Szporluk, Nowy Jork 1994, s. 103-128.

Jego analiza dowodzi, że drugą grupą etniczną na Ukrainie, po Ukraińcach, byli Rosjanie. Polacy w liczbie 219 tys. stanowili siódmą pod względem wielkości grupę etniczną. Interesująca jest również statystyka językowa, która odzwierciedla procesy rusyfikacji i deukrainizacji zachodzące w okresie, gdy Ukraina była częścią ZSRR.

Istotną grupą społeczeństwa są Ukraińcy, którzy podali w spisie rosyjski jako swój język ojczysty. Przyczyny tego stanu rzeczy były bardzo skomplikowane i nie jest moim zamiarem wnikanie w ich genezę. Konsekwencją zaś była asymilacja językowa, która stanowiła pierwszy etap odchodzenia od własnej wspólnoty narodowej. Pozostałe grupy etniczne były zrusyfikowane, jak Żydzi czy Białorusini, lub podawały jako ojczysty język własnego narodu. Jedynym wyjątkiem byli Polacy, którzy w przeważającej większości jako język ojczysty uznały ukraiński. Pod względem językowym Polacy ulegli ukrainizacji w 66,6%¹³¹.

Istotny wpływ na kształtowanie się stosunków interetnicznych na Ukrainie miał duży stopień dysproporcji i zróżnicowań narodowościowych w układach regionalnych. Spis ludności z roku 1989 wykazał, że w zachodnich obwodach kraju zdecydowanie przeważa ludność ukraińska, stanowiąca około 90% ogólnej liczby mieszkańców. Rosjanie odnotowują tu stan posiadania na poziomie 5,1 %, natomiast Polacy - 0,3%. Ludność tego regionu nie uległa rusyfikacji i nadal posługuje się językiem ukraińskim w życiu prywatnym i publicznym.

W środkowej części kraju ludność ukraińska stanowi ok. 90% jego mieszkańców, liczba Rosjan wynosi 7,2%, zaś Polaków - 1,4%. Można się zgodzić z P. Eberhardtem, który twierdzi, że poza zachodnim regionem jest to jedyny obszar, na którym pozycja Ukraińców nie jest zagrożona tendencjami odśrodkowymi¹³².

Struktura narodowościowa wschodnich regionów Ukrainy jest zdominowana przez ludność rosyjską, szczególnie w obwodach donieckim, ługańskim i charkowskim. W tych trzech obwodach zamieszkuje tylko 54,5% Ukraińców, z czego 1/3 to tzw. Ukraińcy rosyjskojęzyczni.

Rosjanie stanowią 41 % mieszkańców. W regionach południowych

¹³¹ Por. P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994, s. 260-262.

¹³² Por. P. Eberhardt, *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, Warszawa 1996, s. 195-198; i s. 265-267.

najbardziej skomplikowana sytuacja narodowościowa istnieje w obwodzie odeskim i na Krymie. Na tym półwyspie Rosjanie stanowią 67,1 % mieszkańców, Ukraińcy zaś 25,7%, z czego połowa to tzw. rosyjskojęzyczni. Stan tożsamości narodowej i etnicznej był bardzo zróżnicowany. Wśród 100 zbadanych przedstawicieli każdej grupy, ukształtowane poczucie tożsamości narodowej zadeklarowało 74% Polaków, 66% Węgrów, 62% Tatarów, 56% Ukraińców, 52% Rosjan¹³³. Zwraca, więc uwagę wysoki stopień samoidentyfikacji etnicznej wśród Polaków. W kształtowaniu się świadomości narodowej wielką rolę odgrywał i odgrywa nadal czynnik religijny.

Z przedstawionych danych wynika, że w pierwszej połowie 1992 r. przed nowym państwem ukraińskim stały poważne problemy narodowościowo-językowe: przywrócenie praw językowi ukraińskiemu przy nie dyskryminowaniu innych języków i ułożenie poprawnych stosunków z kilkunastomilionową mniejszością rosyjską. Zwłaszcza ten ostatni problem, przy zaostrzających się stosunkach ukraińsko-rosyjskich, stanowił poważne wyzwanie dla Ukrainy.

Ważnym problemem dla Ukrainy jest ukraińska diaspora za granicą, przede wszystkim w Rosji, gdzie mieszka 4,4 mln Ukraińców, oraz w Kanadzie (1 milion) i Stanach Zjednoczonych (1 milion 200 tysięcy)¹³⁴. Szczególnie te dwie ostatnie diaspory intensywnie wspierały proces odzyskiwania niepodległości przez Ukrainę i w początkach państwowości stanowiły ważny ośrodek opiniotwórczy.

W marcu 1994 roku odbyły się pierwsze wolne wybory parlamentarne¹³⁵. Do urn poszło 75 % obywateli, którzy wybrali nowy, bardziej niezależny i proreformatorski parlament składający się z partii centrowych, narodowych, demokratycznych i komunistycznych. W czerwcu 1994 roku w wyborach prezydenckich zwyciężył Leonid Kuczma, który rozpoczął transformację gospodarczą Ukrainy. Ponownie zwyciężył on w wyborach prezydenckich w 1999 roku.

Kamieniem milowym było uchwalenie 28 czerwca 1996 roku nowej Konstytucji, w której:

- określono Ukrainę jako państwo demokratyczne, praworządne i opiekuńcze;

¹³³ Por. I. Sajenko, *Do jedności rozmarjowanej*, (w:) „Politika i Czas” 1995, nr 2, s. 73-79.

¹³⁴ Por. F. D. Zastawnyj, *Geografia Ukrainy*, Lwów 1994, s. 243 i następne.

¹³⁵ Za przyzwoleniem władzy radzieckiej jeszcze w marcu 1990 roku przeprowadzono wybory parlamentarne. Wśród nowo wybranych deputowanych 53 % stanowili członkowie partii komunistycznej, 17 % zreformowana partia komunistyczna, a Blok Demokratyczny tylko 30 %.

- wprowadzono podział władz na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą;
- uznano własność prywatną, w tym również własność prywatną ziemi;
- zagwarantowano wolność dysponowania własnością, zapewniono prawną ochronę własności i odszkodowanie w przypadku wywłaszczenia;
- zagwarantowano cudzoziemcom zamieszkałym na Ukrainie te same prawa i swobody, co obywatelom ukraińskim;
- zagwarantowano rekompensaty za straty będące skutkiem bezprawnych działań władz lub urzędników państwowych;
- uznano ważność aktów prawnych od momentu ich publikacji;
- zabroniono wydawania przepisów prawnych ze wsteczną mocą działania;
- zapewniono prawo odwołania się od decyzji władz lub urzędników państwowych do sądu;

Ukraina jest *republiką prezydencką*. Głową państwa jest prezydent wybierany głosowaniu powszechnym na pięcioletnią kadencję¹³⁶. Jest on najwyższą instancją w strukturach władzy wykonawczej: mianuje rząd (parlament zatwierdza jedynie kandydata na premiera), prezesa Narodowego Banku Ukrainy, prezesa Funduszu Własności Państwa i innych centralnych struktur państwa (prokuratury, administracji podatkowej, służby bezpieczeństwa), a także szefów administracji obwodowych. Prezydent stoi na czele sił zbrojnych, może wnosić i wetować projekty ustaw.

W 1999 roku wybory prezydenckie ponownie wygrał Leonid Kuczma, otrzymując 57,7 % głosów, podczas gdy jego rywal - Petro Symonenko, szef Komunistycznej Partii Ukrainy otrzymał 38,8 % głosów.

Na czele rządu stoi premier mianowany przez prezydenta i zatwierdzany przez Radę Najwyższą. Władze lokalne, zarówno obwodowe, jak i rejonowe, są mianowane przez organa władzy centralnej. Lokalny samorząd jest reprezentowany przez demokratycznie wybierane Rady.

Istnieją trzy instytucje o charakterze doradczym: *Narodowa Rada Bezpieczeństwa i Obrony*, utworzona w 1992 roku i zajmująca się wewnętrznym i zewnętrznym bezpieczeństwem państwa, *Administracja Prezydencka* i *Rada Regionów* powołana w 1994 roku, składająca się z gubernatorów poszczególnych

¹³⁶ W czerwcu 1994 roku w wyborach prezydenckich zwyciężył Leonid Kuczma, który rozpoczął transformację gospodarczą Ukrainy. Ponownie zwyciężył w wyborach prezydenckich w 1999 roku. Zabiegał on o zmianę konstytucji (obecnie dopuszczalne są dwie kadencje), nie uzyskał zgody Parlamentu.

obwodów oraz prezydentów dwóch miast: Kijowa i Sewastopola.

Władzę ustawodawczą sprawuje *Rada Najwyższa* (Werhowna Rada), - jednoizbowy parlament składający się z 450 deputowanych wybieranych, co 4 lata. Rada uchwała ustawy, ratyfikuje międzynarodowe umowy i traktaty oraz zatwierdza budżet.

Od 1998 roku połowa posłów wybierana jest w jednomandatowych okręgach, a druga połowa z list tych partii politycznych, które przekroczyły próg 4 % ogólnej liczby głosów.

Kompetencje parlamentu wobec organów władzy wykonawczej są bardzo ograniczone. W praktyce rola prezydenta jest większa, niżby to wynikało z Konstytucji, a urzędnicy Administracji Prezydenta de facto wykonują obowiązki poszczególnych ministrów.

Ukraiński system polityczny jest *systemem oligarchicznym*. Większość czołowych polityków jest powiązana z wielkim biznesem, a wielcy biznesmeni (m.in. właściciele hut, kopalń, banków, gazet i stacji telewizyjnych itp.) bezpośrednio zajmują się polityką: stoją na czele partii politycznych i zasiadają w parlamencie.

Bardzo ważnym czynnikiem politycznym, który miał znaczący wpływ na obecny kształt granic Ukrainy, były elementy historyczne. Potencjalnie konfliktogennym rejonem było pogranicze ukraińsko-rumuńskie. Na mocy historycznego traktatu Ribbentrop-Mołotow, ZSRR zaanektował północną Bukowinę (obecnie obwód czerniowiecki) i Besarabię (obecnie obwód odeski). Rumuńskie roszczenia terytorialne dotyczyły tych dwóch rejonów, a także uregulowania statusu Wyspy Wężowej na Morzu Czarnym, która, jak powszechnie się sądzi, zawiera bogate złoża ropy i gazu.

Granice ukraińsko-białoruska, ukraińsko-węgierska i ukraińsko-słowacka nie stwarzały żadnych potencjalnych konfliktów. Najbardziej niespokojnym regionem było pogranicze ukraińsko-mołdawskie, ze względu na problem Naddniestrza, gdzie w roku 1991 miejscowi separatyści proklamowali powstanie Republiki Naddniestrzańskiej. Konflikt między samozwańczą republiką i władzami mołdawskimi przybrał dosyć gwałtowny charakter. Ukraina w tym konflikcie

zachowała stanowisko neutralne¹³⁷.

Politykę Ukrainy w latach 1991-2004 charakteryzują następujące osiągnięcia:

- w pierwszych latach niepodległości zawarła z sąsiednimi państwami traktaty o dobrosąsiedzkich stosunkach i uregulowała sprawy granic (poza Rosją, Rumunią i Naddniestrzem);
- państwo konsekwentnie realizowało politykę pozablokowych układów;
- Ukraina nie przystąpiła do żadnego bloku polityczno-wojskowego i nie podejmowała takich prób;
- zgodnie z „*Deklaracją Niepodległości*” przekazała broń atomową i stała się państwem bezatomowym, ratyfikowała układ START- I i przystąpiła do układu NPT (Nierozprzestrzeniania Broni Jądrowej), co uwiarygodniło jej pozycję na arenie międzynarodowej. 14 stycznia 1994 r. w wyniku trójstronnego porozumienia z Rosją i USA uzyskała gwarancję bezpieczeństwa, którą podpisała także Wielka Brytania. Rozwiązanie kwestii stacjonowania na Ukrainie broni nuklearnej zakończyło etap swoistego zbliżania jej do Europy;
- od 1992 r. Ukraina podjęła współpracę z NATO i w 1994 r. przystąpiła do programu Partnerstwo dla Pokoju (PdP). Formuła współpracy w programie PdP w pełni odpowiadała współczesnej polityce ukraińskiej: pozwalała na zachowanie formalnego statusu pozablokowego, a równocześnie na zacieśnienie korzystnej współpracy wojskowej z NATO. Zacieśnienie współpracy z NATO doprowadziło, że Sojusz 29 maja 1997 r. w Smitrze parafował „*Kartę o szczególnym partnerstwie pomiędzy Organizacją Traktatu Północnoatlantyckiego a Ukrainą*”. Podpisanie Karty nastąpiło 9 lipca 1997 r. w Madrycie;
- w 1997 r. Ukraina zawarła z Rosją „*Traktat o przyjaźni, współpracy i partnerstwie*” (podpisany został 31 maja w Kijowie), doprowadziła do ustabilizowania sytuacji politycznej na Krymie i cywilizowanego podziału Floty Czarnomorskiej. Rozwiązanie wymienionych problemów miało decydujący wpływ na zwiększenie stabilizacji i bezpieczeństwa w regionie czarnomorskim;
- po podpisaniu Karty z NATO i traktatu z Rosją, Ukraina zaczęła szukać nowej

¹³⁷ Niektórzy historycy ukraińscy uważają, że Naddniestrze, podobnie jak Besarabia i Bukowina Północna, jest etnicznie ukraińskie i powinno należeć do Ukrainy. Zob. V. Bojeczko, *Severnaja Bukowina i Pridunavje*, (w:) „*Politika i Czas*” 1992, nr 5 i 6.

orientacji w polityce zagranicznej. Jej orientacja polityczna ukierunkowana została w szerszym stopniu na integrację z krajami i strukturami euroatlantyckimi i strefy czarnomorsko-kaspijskiej;

- od 1992 r. Ukraina zacieśniała systematycznie współpracę z Unią Europejską. 14 czerwca 1994 r. prezydent Ukrainy L. Krawczuk podpisał z UE porozumienie o partnerstwie. Unia uzależniła jego ratyfikację od zamknięcia elektrowni w Czarnobylu i respektowania układu NPT. W czerwcu 1995 r. został podpisany przez UE i Ukrainę układ przejściowy, który przyznał Ukrainie kategorię najwyższego uprzywilejowania w handlu. Wszedł on w życie 1 lutego 1996 r.;
- Ukraina wielokrotnie deklarowała, że jej głównym celem strategicznym jest przynależność do UE i stopniowa z nią integracja. Mimo kilku szczytów Ukraina - UE nie osiągnięto większego postępu w procesie integracyjnym, co wywołało dużą frustrację i rozczarowanie wśród ukraińskich elit politycznych i znużenie Ukrainą na Zachodzie;
- Ukraina podjęła aktywne działania na rzecz stabilizacji sytuacji politycznej i umacniania bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej i strefie Morza Czarnego;
- przystąpiła do: NPT - *Traktatu o Nierozprzestrzenianiu Broni Jądrowej*; BTWC - *Konwencji o Zakazie Broni Biologicznej*; CWC - *Konwencji o Zakazie Broni Chemicznej* i poparła utworzenie CTBT - *Układu o Całkowitym Zakazie Prób z Bronią Jądrową*;
- budowa ogólnoeuropejskiego systemu bezpieczeństwa, obok stosunków z Rosją, stanowiła jeden z priorytetów polityki zagranicznej Ukrainy. Udział w europejskich strukturach bezpieczeństwa był uznawany za podstawową gwarancję zarówno własnej suwerenności i bezpieczeństwa, jak i pozostałych państw kontynentu. Jednocześnie od kilku już lat politycy ukraińscy podkreślają, że nie wystarczy jedynie parasol ochronny NATO czy KBWE (OBWE); niezbędne są również dwustronne i regionalne gwarancje bezpieczeństwa;
- Ukraina wystąpiła z licznymi inicjatywami współpracy regionalnej (polityczno-wojskowej i ekonomicznej). Do inicjatyw tych należy zaliczyć: Inicjatywę Środkowo-Europejską, próby przystąpienia do Grupy Wyszehradzkiej, Inicjatywę

- Międzymorza, utworzenie GUUAM;
- przez całe dziesięciolecie udało się Ukrainie realizować politykę „zrównoważonej wielowektorowości”, zręcznego balansowania pomiędzy Rosją i WNP a strukturami euroatlantyckimi;
 - różnie, w zależności od globalnej sytuacji politycznej i ekonomicznej oraz sytuacji w najbliższym regionie, rozkładała akcenty wielowektorowości i „strategicznego partnerstwa”. Strategicznymi partnerami były: USA, Rosja, Polska, UE, Białoruś i inne państwa. Od 2001 r. uznała za strategicznych partnerów USA i Rosję;
 - polityka balansowania na poszczególnych wektorach dała Ukrainie znaczące efekty ekonomiczne (pomoc UE i USA oraz międzynarodowych organizacji finansowych);
 - strategia polityczna była ukierunkowana na integrację ekonomiczną, polityczną i bezpieczeństwa ze strukturami euroatlantyckimi;
 - dużym sukcesem Ukrainy było doprowadzenie do utworzenia GUUAM i mocne usytuowanie w Radzie Współpracy Gospodarczej Regionu Morza Czarnego BSEC;
 - w latach 2000-2001 nastąpiło zbliżenie Ukrainy z Rosją w wielu dziedzinach, głównie gospodarczej i militarnej. Ukraina zaczęła sobie w większym stopniu zdawać sprawę, że jej przyszłość w ogromnej mierze zależeć będzie od stosunków USA - Rosja i Europa Zachodnia - Rosja. Doktryna ministra Złenki zakłada w polityce daleko idący pragmatyzm, w tym wobec Rosji;
 - Ukraina dąży do uzyskania znaczącego miejsca w nowej strategii UE w rozbudowie ogólnoeuropejskiej sieci transportowania gazu, rozbudowie magistral transportowych łączących Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym i Europę Zachodnią z Eurazją;
 - stanowisko Ukrainy w odniesieniu do rozszerzenia NATO na wschód przeszło w ciągu kilku lat znaczącą ewolucję, od wstrzemięzliwej postawy do akceptacji. Przystąpienie Polski, Węgier i Czech do NATO uznała Ukraina za suwerenne decyzje tych krajów i Sojuszu. Polityka zagraniczna Ukrainy opierała się na założeniu, że proces rozszerzenia Sojuszu Północnoatlantyckiego na wschód nie może odbywać się bez uwzględnienia stanowiska Rosji i przybrać wobec niej konfrontacyjnego charakteru;
 - sygnalizowała w drugiej połowie dekady suwerenności, że jej przystąpienie do

NATO możliwe będzie w wyniku ewolucyjnego, długofalowego zbliżania z Sojuszem;

- udział w programie PdP i Układ o Partnerstwie i Współpracy z Unią Europejską na trwałe związały Ukrainę ze Wspólnotą Euroatlantycką;
- w ciągu zaledwie paru lat niepodległości Ukraina zdołała przekształcić się z państwa będącego potencjalnym czynnikiem ryzyka dla bezpieczeństwa europejskiego w silny jego element, konstruktywnie wzmacniający struktury polityczne i militarne. Według W. Horbulina „*kierunek polityki zagranicznej Ukrainy na pełną integrację z europejskimi i transatlantyckimi strukturami współpracy jest integralną częścią wysiłków Ukrainy na rzecz zjednoczonej i stabilnej Europy*”;
- mimo licznych, własnych trudności wewnętrznych, politycznych i ekonomicznych Ukraina aktywnie włączyła się do działania na rzecz zakończenia regionalnych konfliktów w Europie, rozwiązania krwawego konfliktu w Naddniestrzu, Bośni i Hercegowinie. Oddziały ukraińskie zostały włączone do humanitarnych i pokojowych misji wspólnie z siłami NATO w ramach SFOR i KFOR na terenie Jugosławii. W szeregach Błękitnych hełmów jednostki ukraińskie pełnią służbę pokojową w Afryce. Obserwatorzy OBWE znajdują się w Górnym Karabachu i innych krajach.

2.1.3. Analiza partii politycznych

W ostatnich wyborach parlamentarnych, które odbyły się w marcu 2002 roku, w wyniku ostatecznego podziału prezydenckiej frakcji *Jedna Ukraina* - 20 czerwca 2002 roku w ukraińskim parlamencie powstało 13 frakcji. Najliczniejszą frakcją (111 mandatów) pozostaje *Nasza Ukraina*, koalicja skupiona wokół byłego premiera Wiktora Juszczenki. Frakcja Komunistycznej Partii Ukrainy ma 63 deputowanych. *Jedna Ukraina* podzieliła się na sześć frakcji. Najliczniejszą stworzyła *Trudowa Ukraina* byłego wicepremiera Serhija Tyhybki, do której dołączyli deputowani z Partii Przedsiębiorców i Przemysłowców premiera Anatolija Kinacha. Frakcja *Regiony Ukrainy* (35 mandatów), powstała na bazie Partii Regionów

i reprezentująca interesy przemysłu donieckiego, została osłabiona w wyniku odłączenia się od niej deputowanych związanych z Mykołą Azarowem (szefem Administracji Podatkowej Ukrainy), którzy stworzyli własną grupę - *Europejski Wybór* (15 deputowanych).

1 lipca 2002 roku w Radzie Najwyższej istniały cztery frakcje opozycyjne:

- *Nasza Ukraina* (koalicja centroprawicowych, umiarkowanie opozycyjnych partii skupionych wokół byłego premiera Wiktora Juszczenki) – 111 deputowanych;
- Frakcja Komunistycznej Partii Ukrainy - (opozycja) 63 deputowanych;
- Frakcja *Batkiwszczyna* („Ojczyzna”) - (realna opozycja) 23 deputowanych;
- Frakcja Socjalistycznej Partii Ukrainy - (realna opozycja) 21 deputowanych;

i dziewięć frakcji proprezydenckich, składających się w większości z deputowanych wybranych do parlamentu z ramienia nomenklaturowo-oligarchicznej koalicji *O jedną Ukrainę*:

- Frakcja partii *Trudowa Ukraina i Partii Przemysłowców i Przedsiębiorców* - 38 deputowanych;
- Frakcja partii *Regiony Ukrainy* - 35 deputowanych;
- Frakcja Socjalistycznej Partii Ukrainy (zjednoczonej) - 32 deputowanych;
- Frakcja *Jedna Ukraina* - 29 deputowanych;
- Frakcja Narodowo-Demokratycznej Partii Ukrainy - 18 deputowanych;
- Frakcja *Agrariusze Ukrainy* - 16 deputowanych;
- Grupa deputowanych *Narodowładia* (Władza Ludu) - 17 deputowanych;
- Grupa deputowanych *Europejski Wybór* - 15 deputowanych;
- Grupa deputowanych *Demokratyczne Inicjatywy* - 16 deputowanych.

Poza frakcjami jest w parlamencie 12 deputowanych, trzy mandaty nie są obsadzone.

2.1.4. Analiza organizacji religijnych na Ukrainie

Na Ukrainie działa ponad 17,6 tys. wspólnot religijnych należących do różnych wyznań i obrządków. Do głównych związków wyznaniowych należą:

- Ukraińska Cerkiew Prawosławna (Patriarchat Moskiewski) –UCP-PM;
- Ukraińska Cerkiew Prawosławna (Patriarchat Kijowski) – UCP-PK;
- Kościół greckokatolicki;
- Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna¹³⁸;
- Kościół rzymskokatolicki;
- Ogólnoukraiński Związek Zjednoczeń Ewangelicznych Chrześcijan-Babtystów;
- Ogólnoukraiński Związek Chrześcijan Wiary Ewangelickiej;
- Kościół Adwentystów Dnia Siódmego;
- Religijna Organizacja Świadców Jehowy.

Najliczniejszą organizacją religijną jest istniejąca od 1990 r. Ukraińska Cerkiew Prawosławna pozostająca pod jurysdykcją Patriarchatu Moskiewskiego (UCP-PM). Skupia ona ponad 6,5 tys. wspólnot tj. 3/4 wyznawców prawosławia na Ukrainie. Samodzielna w sprawach wewnętrznych, jest związana prawem kanonicznym z Rosyjską Cerkwią Prawosławną (patriarcha moskiewski Aleksy II zrezygnował z praw własności do dóbr znajdujących się na Ukrainie). UCP-PM została uznana za kanoniczną przez wszystkie kościoły prawosławne świata, w tym również przez patriarchę Konstantynopola. Na czele UCP-PM stoi metropolita Wołodymyr (Sabodan), wyniesiony na tę godność w 1992 r. przez sobór w Charkowie.

Po ogłoszeniu niepodległości Ukrainy powstała druga, co do wielkości organizacja religijna – Ukraińska Cerkiew Prawosławna – Patriarchatu Kijowskiego (UCP-PK). Skupia ona ponad 1,3 tys. wspólnot. Na jej czele stoi patriarcha Kijowa i całej Rusi-Ukrainy Filaret (Denisenko), który został pozbawiony godności kapłańskich i wyklęty przez sobór cerkwi prawosławnych. UCP-PK nie jest uznawana przez światowe prawosławie, utrzymuje kontakty jedynie z cerkwią prawosławną Bułgarii.

¹³⁸ Według Słownika języka polskiego PWN, wydanie IX z 1994 r. - Kościół autokefaliczny to „autonomiczna organizacja kościelna, niezależna od zagranicznej hierarchii”.

Działalność religijną na całym obszarze kraju prowadzi również Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna, w której doszło do rozpadu na dwa zwalczające się odłamy.

Między poszczególnymi cerkwiami Ukrainy, mimo braku zasadniczych różnic doktrynalnych, trwa wzajemna rywalizacja i walka wśród ich hierarchów. Zauważalne jest zjawisko ingerencji władz terenowych w wewnętrzne sprawy cerkwi oraz pozostałych związków wyznaniowych. Władze terenowe – szczególnie w województwach zachodnich – faworyzują te odłamy cerkwi prawosławnej, które wrogo odnoszą się do Kościoła rzymskokatolickiego, określając jego wiernych „Lachami”.

UCK-PK i Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna bezskutecznie zabiegają o uznanie przez inne kościoły prawosławne. Pozostają w opozycji wobec podatnej na wpływy Rosji UCP-PM. Uważają się za kontynuatorów istniejącego na Ukrainie (m.in. w XVIII w.) Patriarchatu Kościoła prawosławnego. Wskazują na nieściskości w prawie kanonicznym chrześcijaństwa wschodniego.

Stanowisko UCP-PM wobec niekanoniczności UCP-PK, wykluczenie i klątwa rzucona na stojącego na jej czele Filareta, czynią obecnie ideę stworzenia jednolitej ukraińskiej Cerkwi prawosławnej nierealną. Wprawdzie hierarchowie cerkwi „kanonicznej”, w tym metropolita Wołodymyr, mówią o gotowości do dialogu z UCP-PK w kwestii zjednoczenia, jednakże odrzucają możliwość jakichkolwiek kontaktów z Filaretem.

W ostatnim okresie stosunki pomiędzy UCP-PM i UCP-PK uległy dalszemu pogorszeniu. Znalazło to odzwierciedlenie podczas wizyty na Ukrainie patriarchy Rosji i Konstantynopola, na którą nie zostali zaproszeni przedstawiciele „niekanonicznych” cerkwi prawosławnych. Dla UCP-PK i środowisk z nią związanych stało się to pretekstem do rozpętania kolejnej fali ataków na cerkiew „promoskiewską”.

Na wzrost napięcia wpływa również presja włączających się do sporu środków masowego przekazu. Media nacjonalistyczno-prawicowe przedstawiają UCP-PM jako agenturę Moskwy, a duchowieństwu tej cerkwi przypisują brak patriotyzmu i wrogość wobec niepodległego państwa ukraińskiego. Z drugiej strony

w wielu mediach, opowiadających się za cerkwią kanoniczną, mnożą się ataki na konkurentów. Często przypomina się niechlubną przeszłość Filareta w czasach radzieckich. Po stronie kanonicznej opowiadają się lewicowe ugrupowania polityczne: komuniści, socjaliści i radykałowie.

Szczególnie ostra walka rozgorzała wokół Ławry Pieczerskiej (Kijów), której znaczna część znajduje się pod wpływami UCP-PM i monasteru Wydubickiego kontrolowanego przez UCP-PK.

Istotną rolę odgrywa również ukraiński Kościół greckokatolicki, pozostający od 400 lat w łączności z Rzymem. Skupia on ponad 3 tys. wspólnot, których zdecydowana większość znajduje się w województwach zachodnich.

Na Ukrainie wyraźnie widoczna jest obecność Kościoła rzymskokatolickiego, mającego tu głębokie korzenie historyczne, a także kościołów protestanckich. Podobnie jak w wielu innych państwach poradzieckich – zwiększa się w tym kraju liczba kościołów niehistorycznych i sekt.

Od pewnego czasu Kościół katolicki, którego istotną część wiernych stanowią Polacy, zyskuje autorytet także wśród Ukraińców, przede wszystkim wśród inteligencji i młodzieży. Nie bez znaczenia jest tu widoczny rozłam prawosławia.

Najbardziej agresywną postawę prezentują filaretowska UCP-PK i upolitycznione wspólnoty ukraińskiego Kościoła greckokatolickiego, działającego w zachodniej części kraju. Najczęściej atakują one wyznawców prawosławia będących pod jurysdykcją UCP-PM oraz wiernych Kościoła rzymskokatolickiego.

Władze Ukrainy, dążąc do załagodzenia sporów doprowadziły do podpisania w dniu 21.07.1997 r. przez najwyższych hierarchów wszystkich istniejących organizacji religijnych „memorandum o niestosowaniu siły”. Nie złagodziło to jednak istniejących napięć, gdyż już kilka dni później grekokatolicy w województwie lwowskim, przy pomocy milicji, wyrzucili ze świątyni miejscowych prawosławnych.

Próby polepszania stosunków międzywyznaniowych – jak na razie – nie przynoszą oczekiwanego efektu. W tej sytuacji pewną nadzieję można wiązać z dalszymi zmianami ustawodawstwa w tak istotnej dla życia społeczeństwa ukraińskiego sferze. Jeżeli władzom ukraińskim uda się rozwiązać ten problem, zażegnana zostanie groźba podziału kraju według kryteriów wyznaniowych.

Na Ukrainie obserwowany jest rozwój szkolnictwa inspirowanego przez poszczególne wyznania:

- prawosławie – Akademia Kijowsko-Mohylewska;
- katolicyzm – Kolegium św. Tomasza w Kijowie;
- wyznanie mojżeszowe – Międzynarodowy Uniwersytet Salomonowy w Kijowie.

Szkolnictwo to stoi na bardzo wysokim poziomie, kształcąc studentów nie tylko w dziedzinach teologicznych.

W chwili obecnej kościoły na Ukrainie nie mają większego wpływu na politykę władz. Są zbyt słabe, aby skutecznie protestować przeciwko rozwojowi państwa kosztem najuboższych grup społeczeństwa. Partie polityczne, które w swych programach wyborczych odwołują się do wartości religijnych, nie mają swoich przedstawicieli w parlamencie.

Słabość Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej spowodowana jest wewnątrz religijnymi sporami podsycanymi przez jej hierarchów, którzy w ten sposób chcą zaspokoić swoje osobiste ambicje, jak również długim okresem przymusowej ateizacji społeczeństwa. Odrobienie zaległości z okresu izolacji prawosławia od innych kościołów wymaga czasu.

Nie bez znaczenia jest też mieszanie się do spraw cerkwi polityków różnych ugrupowań, usiłujących instrumentalnie traktować organizacje religijne.

Władze Ukrainy dostrzegają konieczność unormowania konfliktogennej sytuacji religijnej w państwie i dążą do stworzenia jednej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Dbają o równoprawne traktowanie istniejących wyznań i związków religijnych, co znajduje odzwierciedlenie w zapewnieniu im dostępu do mediów państwowych. Przedstawiciele władzy centralnej coraz częściej spotykają się z hierarchami prawosławnymi i goszczą ich na uroczystościach państwowych. Wszystkie te działania ze strony rządu obliczone są na złagodzenie napięć między poszczególnymi związkami wyznaniowymi i znajdują poparcie inteligencji ukraińskiej oraz środowisk akademickich skupionych przy odrodzonej Akademii Kijowsko-Mohylewskiej.

2.2. Analiza sytuacji ekonomicznej Ukrainy

2.2.1. Analiza ekonomiczna gospodarki ukraińskiej

Ukraińska gospodarka przez ponad 300 lat była integralną częścią Rosji, a potem ZSRR. Jej peryferyjność i uzależnienie od centrum oznaczało, że rozwój ekonomiczny Ukrainy zawsze był politycznie podporządkowany ekonomicznym priorytetom najpierw carskiego ministerstwa w Petersburgu, a następnie Gosplanu w Moskwie. Podobnie przed 1914 r. Zachodnia Ukraina stanowiła gospodarkę peryferyjną w stosunku do Austrii, a w okresie międzywojennym Polski. Centrum kontrolowało przepływ towarów, kapitału i siły roboczej.

W roku 1989 Ukraina wytwarzała 15,8% kapitału produkcyjnego, 17,6% produkcji przemysłowej i 22,6% produkcji rolnej byłego ZSRR. Radziecka Ukraina wydobywała także prawie połowę rudy żelaza (45,5%), węgla kamiennego i rudy manganu¹³⁹. Ukraińskie ośrodki badawczo-wdrożeniowe brały udział w radzieckim programie zbrojeń kosmicznych. Ukraina posiada także 7,5% ziem uprawnych byłego ZSRR, z czego duży odsetek stanowią legendarne czarnoziemy, które w XIX w. żywiły niemal całą Europę. Na jej terytorium znajdują się ogromne zagłębienia przemysłowe. Spośród wszystkich byłych republik ZSRR Ukraina, oprócz Rosji, miała najbardziej korzystne warunki i zasoby do rozwoju ekonomicznego.

Eksperti Deutsche Bank, dokonując analizy szans samodzielnego rozwoju republik związkowych byłego ZSRR na podstawie analizy 12 rodzajów wskaźników - gospodarczych, społecznych i geopolitycznych, przyznali Ukrainie 83 punkty na 120 możliwych. Wartości, jakie przyznano Ukrainie, kształtują się następująco (w skali od 1 do 10)¹⁴⁰:

- poziom uprzemysłowienia – 9;
- udział produkcji przemysłowej nadającej się do eksportu – 6;
- produkcja rolnicza – 10;
- udział produkcji rolnej nadającej się do eksportu – 6;

¹³⁹ Dane cytuję za: I. Lukinow, *Radical Reconstruction of the Ukrainian Economy: Reasons, Reforms, Outlook*, (w:) *The Ukrainian Economy. Achievements, Problems, Challenges*, red. I. S. Koropeckyj, Harvard 1992, s. 23.

¹⁴⁰ *The Soviet Union and the Crossroads. Facts and Figures on the Soviet Republics*, pod red. O. Storf, Frankfurt 1993, raport Deutsche Bank. Dla porównania państwa nadbałtyckie uzyskały 79 punktów, a Rosja - 72.

- stopień zaspokojenia własnych potrzeb w zakresie produkcji przemysłowej – 7;
- zasoby mineralne – 8;
- poziom orientacji rynkowej w społeczeństwie – 3;
- poziom wykształcenia – 6;
- jednorodność ludności – 6;
- poziom rozwoju infrastruktury – 8;
- bliskość do Europy - 6.

Jednakże ten ogromny potencjał nie przeciwdziałał skutecznie temu, że w latach 1991-1992 państwo znalazło się na skraju katastrofy gospodarczej. Główną przyczyną tego była *scheda* po modelu abstrakcyjnej gospodarki radzieckiej, a także zerwanie powiązań gospodarczych z Rosją i byłymi republikami. Struktura gospodarki ukraińskiej była bardzo niezrównoważona. Rozwijał się przede wszystkim przemysł ciężki i zbrojeniowy. Ogólny udział przemysłu ciężkiego w globalnej produkcji przemysłowej Ukrainy wynosił 71,2%, podczas gdy produkcja dóbr konsumpcyjnych - 28,8%.

Ponadto - jak pisze B. Osadczyk – „wskutek faktu, że śrubki do tej czy innej maszyny produkowano w odległości kilku tysięcy kilometrów, nieomal każdy dział przemysłu był zdany na łaskę i niełaskę Rosji”¹⁴¹. Ukraina odziedziczyła także wszystkie mankamenty systemu radzieckiego: niskie ceny, rozluźnioną dyscyplinę pracy, rozbudowane przywileje socjalne, ogromną biurokrację, brak odpowiedzialności i inicjatywy, zacofaną technologię, brak sektora finansowo-bankowego, a do tego brak doświadczenia w handlu zagranicznym. Narodowy Bank Ukrainy, stworzony na wiosnę 1991 r., posiadał niewielkie rezerwy walutowe, proces tworzenia budżetu był, co najmniej niezdefiniowany i budżet w zasadzie był „tworzoną doraźnie *shopping list*”¹⁴², nie było koherentnego i efektywnego systemu podatkowego oraz celnego, dane ekonomiczne były niewiarygodne.

Reasumując, Ukraina, jak większość państw postradzieckich nie posiadała ani odpowiednich instytucji, ani mechanizmów wymaganych do prowadzenie polityki ekonomicznej.

¹⁴¹ B. Osadczyk, *Ukraińskie dekompozycje*, (w:) „Kultura” 1992 nr 10, s. 94-101.

Czynniki te spowodowały, że w latach 1991-1992 nastąpił znaczący spadek produkcji niemalże we wszystkich gałęziach gospodarki. W roku 1991 nastąpił także spadek krajowego produktu brutto o 13,4% (nominalny PKB wynosił 81,6 mld USD według PPP: 205,5 mld USD), produkcji przemysłowej o 13,4%, a produkcji rolnej o 12%. Spadła jednocześnie produkcja żywności i zaostrzył się niedobór towarów powszechnego użytku.

W roku 1992 PKB obniżył się w stosunku do 1991 o dalsze 14% - nominalny PKB wynosił 62,9 mld USD, a mierzony według PPP - 185,6 mld USD oraz analogicznie PKB *per capita*: 1210 USD oraz 3560 USD. Produkcja przemysłowa spadła o 20%, natomiast nieznacznie poprawiła się produkcja rolna ze względu na dobre zbiory zbóż¹⁴³. Spadkowi produkcji towarzyszył stały wzrost cen i inflacja, wynosząca w roku 1991 - 84,2%, a w roku 1992 - 1830%¹⁴⁴. Jednocześnie w roku 1991 i w roku 1992 Ukraina reprezentowała skrajny przypadek postkomunistycznego makroekonomicznego populizmu bez żadnej dyscypliny budżetowej i kontroli nad rządowymi wydatkami. W roku 1992 deficyt budżetowy wynosił 30,4% produktu krajowego brutto¹⁴⁵.

Na początku 1992 r. Ukraina stanęła przed fundamentalnym problemem zaopatrzenia kraju w ropę i gaz. W roku 1990 w ukraińskich elektrociepłowniach udział gazu i produktów naftowych stanowił 65%, przy czym samowystarczalność była dosyć niska i sięgała zaledwie 8% krajowego zapotrzebowania na ropę naftową, a na gaz naturalny 15-20%. Gdy w styczniu 1992 r. Rosja jednostronnie ogłosiła, że odtąd ukraińsko-rosyjskie stosunki ekonomiczne będą traktowane tak samo jak relacje gospodarcze Rosji z innymi podmiotami zagranicznymi - Ukraina uznała to za groźbę wojny ekonomicznej. Ukraińska gospodarka była całkowicie nieprzygotowana do płatności za rosyjskie dostawy energii w *twardej walucie* (dolary USA), a przede wszystkim na drastyczną podwyżkę cen. Dotychczasowe ceny nośników

¹⁴² Por. A. Motyl, *Dilemmas of Independence. Ukraine After Totalitarianism*, Nowy Jork 1993, s.137.

¹⁴³ Wszystkie dane za „Country Report - Ukraine 1992/93”, The Economist Intelligence Unit, Londyn 1993, oraz G. Lanier, *Ukraine - Little Room for Hope*, raport GiroCredit Austria's European Bank, „East European Chronicle”, kwiecień 1994, s. 22.

¹⁴⁴ Dane za „Military Balance 1993/94”, s. 90.

¹⁴⁵ Dane te podaję za M. Dąbrowski, R. Antczak, *Economic Transition in Russia, Ukraine and Belarus. A Comparative Perspective*, (w:) *Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia*, pod red. B. Kamińskiego, Nowy Jork 1996, s. 42-80.

energetycznych w epoce ZSRR były niezwykle niskie i nie sięgały nawet 12% cen na rynkach światowych. W styczniu 1992 r. rozpoczęły się bardzo gorączkowe negocjacje ukraińsko-rosyjskie, które zapobiegły zapowiedzianemu już wstrzymaniu dostaw i przyniosły zgodę na proponowane przez Ukrainę rozliczenia barterowe. Należy przy tym zaznaczyć, że w rzeczywistości całkowite wstrzymanie eksportu na Ukrainę nie było wówczas możliwe ze względu na zagrożenie dostaw tranzytowych do Europy Zachodniej, biegnących siecią gazociągów przez terytorium Ukrainy. Zagrożenie, to zostało chwilowo zażegnane, ale problem kryzysu energetycznego wymagał podjęcia energicznych działań. Władze ukraińskie postanowiły zdywersyfikować źródła dostaw poprzez znalezienie alternatywnych dostawców.

W pierwszej połowie 1992 r. rozpoczęto intensywne negocjacje z Iranem¹⁴⁶.

Z chwilą odzyskania niepodległości Ukraina stanęła przed trudnym dylematem: albo wprowadzenie reform ekonomicznych przy prawdopodobnych niepokojach społeczno-politycznych, albo zapewnienie politycznej i społecznej stabilności przy pogłębiającym się kryzysie ekonomicznym. Ukraina wybrała drugą opcję. W latach 1991-1992 polityka ekonomiczna Ukrainy była jedynie reakcją na ekonomiczne działania Rosji.

W styczniu 1992 r. liberalizacja cen w Rosji spowodowała gwałtowne podrożenie dóbr importowanych z tego obszaru. Wynikiem tego był natychmiastowy wzrost zapotrzebowania na gotówkę, co przy skromnych przydziałach rubli przez Rosyjski Bank Centralny zmusiło Ukrainę do wprowadzenia w lutym 1992 r. *kuponów*, mających także chronić tańszy rynek ukraiński przed rosyjskimi konsumentami. Tak, więc Ukraina posiadała dwie waluty - *rubel* używany w rozliczeniach między firmami i *kupon* jako suplement gotówkowy. W rzeczywistości dochodziła jeszcze jedna waluta - *dolar USA*. Co gorsze, rząd zaczął drukować kupony, aby pokryć długi, co doprowadziło do spadku wartości waluty ukraińskiej. Brak reform ekonomicznych przynosił coraz gorsze skutki dla

¹⁴⁶ W trakcie tych negocjacji uzgodniono nawet budowę naftociągu z Iranu na Ukrainę. Ale w roku 1993 wariant ten okazał się całkowitym fiaskiem zarówno ekonomicznym, jak i politycznym. Zob. R. Yakemtchouk, *L'Independance de l'Ukraine*, (w:) „Studia Diplomatica”, 1994, s. 242.; a także O.M. Smolański, *Ukraine's Quest for Independence: The Fuel Factor*, „Europe-Asia Studies” 1995, vol. 47, nr 1, s. 70-72.

obywateli i dla państwa: spadek poziomu życia, brak dóbr konsumpcyjnych na rynku, galopującą inflację, rosnącą rolę *czarnego rynku* i *szarej strefy* w życiu gospodarczym, potężny deficyt budżetowy, ujemny wzrost gospodarczy, brak postępów w prywatyzacji¹⁴⁷, rosnące długi za gaz i ropę wobec Rosji oraz znikome zainteresowanie kapitału zagranicznego.

Ukraińska polityka ekonomiczna stawała się *szokiem bez terapii*. Paradoksalnie, więc brak reform ekonomicznych, który miał zapewnić budowanie państwowości i stabilność społeczną i polityczną, stawał się największym zagrożeniem dla niepodległości Ukrainy.

Symptomy kryzysu nastąpiły już w końcowej fazie rozpadu ZSRR. W pierwszej połowie 1991 r. nastąpił na Ukrainie spadek produkcji globalnej o 7,8% i dochodu narodowego o 9,3%. Szczególnie odczuwalny był spadek produkcji żywnościowej o 12,8%. W 1992 r. nastąpiło zmniejszenie dochodu narodowego o dalszych 14%. We wszystkich gałęziach produkcja spadła o kilka procent. Ceny na artykuły żywnościowe wzrosły po kilka razy. Rząd wstrzymał regularne wypłaty emerytur i pensji. Ukraina zmuszona była zmniejszyć import ropy z Rosji z 51,1 mln ton do 34,1 mln (w 1992 r.).

W listopadzie 1992 r. Ukraina wprowadziła własną walutę karbowance, której wartość systematycznie malała w stosunku do dolara i rubla. W 1992 r. deficyt budżetowy osiągnął około 45% PBK. Ukraina utraciła możliwość płynnej wymiany handlowej nie tylko z Rosją, ale i z innymi krajami WNP.

W 1992 i 1993 roku Ukraina odnotowała ujemne saldo w handlu zagranicznym. Szczególnie dotkliwy był spadek eksportu w 1993 r. wynoszący 38,7%. Prywatyzacja przebiegała wolno i do końca 1993 r. udało się sprywatyzować tylko 1 % przedsiębiorstw. Kryzys wywołał falę strajków górników w Donbasie, które wstrząsnęły całym krajem. W 1993 r. bezrobocie osiągnęło 250 tys.

Kryzys ekonomiczny osiągnął dno w 1994 r., kiedy to produkt krajowy brutto spadł w porównaniu z 1993 r., aż o 23 %, a dochód narodowy o 24,5%. Momentem krytycznym kryzysu trwającego od 1990 r. był okres od października 1993 do stycznia

¹⁴⁷ Zob. R. Frydman, A. Rapaczynski, J. S. Earle, *The Privatization Process in Russia and Ukraine*, Londyn 1993, s. 23 i następne.

1994 r. Wówczas to spadek PBK sięgnął 45%, a produkcja przemysłowa spadła o 44,2%. W 1993 r. ceny na rynku konsumenckim wzrosły ponad stukrotnie.

Ukraina nie płaciła za dostawy ropy i gazu i tylko przy pomocy pożyczek z Międzynarodowego Funduszu Walutowego zdołała przetrwać ten ciężki okres. Gospodarka ukraińska reformowała się w latach 1991-1998 tylko *pozornie*, chociaż w wielu gałęziach reformy były widoczne. Poziom życia obywateli spadł o 35%.

O degradacji gospodarki ukraińskiej może świadczyć fakt, że w 1991 r. PBK wynosił 2340 USD na jednego mieszkańca. W 1999 r. był on znacznie niższy - 252 USD. Realna płaca miesięczna wynosiła 30-35 USD i pozwalała na przeżycie w skromnych warunkach.

W 1998 r. nastąpiło gwałtowne pogorszenie sytuacji gospodarczej w wielu krajach. Głęboki kryzys nastąpił w Rosji i odbił się na Ukrainie, zwłaszcza w sektorze paliw. Ukraina uzyskała w handlu zagranicznym saldo ujemne 1,72 mld USD.

1 marca 1998 r. wszedł w życie *Układ o Partnerstwie i współpracy pomiędzy Ukrainą a Unią Europejską*. Dzięki niemu Ukraina rozszerzyła zakres wymiany handlowej z krajami UE. Dalszemu zbliżeniu miał służyć podpisany 11 czerwca 1998 r. przez L. Kuczmę Dekret „Strategia integracji Ukrainy z Unią Europejską”. Jego wcielenie w życie miało przerwać niekorzystne tendencje wymiany handlowej i współpracy gospodarczej z krajami UE.

Od trzeciego kwartału 1999 r. utrzymuje się dodatnie tempo wzrostu gospodarczego. Cały rok zakończył się wzrostem PKB o 6%.

Głównym partnerem gospodarczym Ukrainy jest Rosja. W 2000 r. na kraj ten przypadało około 24% ogólnej wartości eksportu ukraińskich towarów oraz 42% importu. Głównymi inwestorami na Ukrainie są wielkie koncerny rosyjskie. Czynią to same bezpośrednio lub przez firmy zarejestrowane za granicą, głównie na Cyprze. Stąd znaczący udział Cypru w wymianie handlowej z Ukrainą.

Na poprawę sytuacji ekonomicznej w 2001 r. wydatnie wpłynęła korzystna umowa zawarta w grudniu 2000 r. pomiędzy prezydentem Kuczmą i Putinem w sprawie dostaw gazu ziemnego i odłożenia spłat przez Ukrainę za poprzednie dostawy. Rosja zwiększyła tranzyt gazu przez Ukrainę o 9 mld m³ w stosunku do roku 2000, a 5 mld w stosunku do roku 1999. Za usługi tranzytowe Ukraina otrzymała

30 mld m³ gazu.

Zbliżenie gospodarcze Ukrainy z Rosją w 2000 r., brak postępu w reformowaniu gospodarki, zwłaszcza jej urynkowienie spowodowały rozczarowanie państw zachodnich wobec Ukrainy. MFW wstrzymał kredyty. W wyniku tego nastąpiło dalsze wyraźne zbliżenie Ukrainy i Rosji nie tylko w sferze ekonomicznej, ale także politycznej i wojskowej. Wśród elit rządzących rosło przekonanie, że Rosja pozostała najbliższym i do tego wiarygodnym partnerem gospodarczym.

Analizując ten okres, uznać należy, że w latach 1991-2000 kolejne ukraińskie ekipy rządzące nie zdołały wypracować zwartej koncepcji polityki gospodarczej. Zapowiadane próby reform gospodarki, handlu oparte na wzorach wolnorynkowych nie zostały wprowadzone w życie. Największym sukcesem była twarda, prowadzona od 1994 r. polityka monetarna, dzięki której udało się uporządkować system finansów państwa i wprowadzić w 1996 r. narodową walutę - hrywnę.

Ukraina zdołała dość szybko uporać się z negatywnymi skutkami kryzysu ekonomicznego. Dewaluacja hrywny przy relatywnie niskiej inflacji spowodowała zastępowanie importu rodzimą produkcją, a także wzrost eksportu. Od 2001 r. motorem wzrostu gospodarczego jest również popyt wewnętrzny.

W ostatnich kilku latach ustabilizowała się też sytuacja makroekonomiczna, a inflacja od 2001 r. utrzymuje się na poziomie jednocyfrowym. Na poprawę kondycji gospodarki wpływ miała korzystna koniunktura na rynkach zagranicznych (zwłaszcza silny wzrost światowego popytu na metale i wyroby ze stali), podjęte reformy, jak i dość efektywna polityka makroekonomiczna. W latach 2000-2003 średnioroczny wzrost gospodarczy sięgał prawie 7%.

W 2003 r. rząd wprowadził 13-procentowy liniowy podatek dochodowy od osób fizycznych oraz rozpoczął reformę systemu emerytalnego.

Dzięki korzystnym warunkom zewnętrznym, przy dość twardej polityce fiskalnej i pieniężnej oraz korzyściach z wcześniejszej prywatyzacji i deregulacji gospodarki, udało się utrzymać wysoki wzrost gospodarczy również na początku 2004 r.

Trwałość tych korzystnych tendencji budzi jednak pewne wątpliwości. Dalsza modernizacja, wzrost produktywności i unowocześnienie gospodarki ukraińskiej zależeć będzie od polityki prowadzonej przez rząd: stworzenia warunków dogodnych

dla biznesu i przyciągnięcia inwestycji. Dokończenia wymagają, bowiem jeszcze reformy w tak kluczowych sferach, jak polityka społeczna, administracja publiczna, rolnictwo czy system podatkowy.

Nie wykazał jednak podobnej determinacji w kontynuowaniu innych ważnych reform dotyczących rolnictwa, sfery komunalno-mieszkaniowej, administracji publicznej, sektorów: energetycznego i przemysłowego, które opierają się na przestarzałych technologiach ograniczających możliwości dalszego wzrostu.

2.2.1.1. Ocena budżetu państwa

W 1992 roku deficyt budżetowy Ukrainy stanowił 13,8 % PKB. W kolejnych latach wahał się w przedziale od 3,3 % do 8,9 %. W 2001 roku deficyt utrzymał się na poziomie 1,6 % PKB i po raz pierwszy był niższy od zakładanego w ustawie budżetowej (3 %).

Budżet na rok 2002 zakładał wpływy w wysokości 45,4 mld UAH i wydatki 49,6 mld UAH oraz deficyt ok. 4,2 mld UAH. Wpływy do budżetu państwa w 2002 roku wyniosły 44,4 mld UAH (90,9 % planowanych), a wydatki 43,2 mld UAH (81,5 % zakładanych). Deficyt budżetowy został sfinansowany z wpływów z prywatyzacji (5,825 mld UAH), przy ujemnym saldzie zadłużenia wewnętrznego (896 mln UAH) i zagranicznego (746 mln UAH).

Natomiast w 2003 roku saldo budżetu państwa było ponownie ujemne (deficyt finansowy) i wyniosło 1,0 mld UAH (ok. 0,4 % PKB). Wpływy budżetowe osiągnęły poziom 55,0 mld UAH (21,1% PKB) a wydatki 56,0 mld UAH (21,5% PKB).

Do roku 1995 deficyt finansowany był przez Narodowy Bank Ukrainy (NBU), co doprowadziło do hiperinflacji (w grudniu 1993 roku miesięczna stopa inflacji wynosiła 91 %). Wraz z rozwojem rynku obligacji skarbowych udział NBU w finansowaniu deficytu spadł z 72,7 % w 1995 roku do 1,7 % w 1997 roku.

Zgodnie z ustawą z maja 1999 roku, Narodowy Bank Ukrainy nie może już pokrywać deficytu budżetowego.

W latach 2001-2003 wpływy do budżetu nie osiągnęły zakładanych wielkości, głównie z powodu mniejszych wpływów z podatków od przedsiębiorstw, z cel

i prywatyzacji. W okresie 1998-2001 udział wpływów z podatków w budżecie nieustannie malał: z 24 % PKB w roku 1998 do 20 % w roku 2001. Pobór podatków był niedostateczny także z powodu amnestii podatkowej ogłoszonej na początku 2001 roku, która anulowała należności podatkowe i należności z tytułu kar powstałe przed 1 stycznia 2000 roku, a należności narosłe w ciągu 2000 roku były poddane restrukturyzacji.

Łączna wartość zobowiązań objętych amnestią szacowana jest na 20 mld UAH (10% PKB). Przy czym, o ile zobowiązania podatników zostały anulowane, zobowiązania budżetu państwa z tytułu refundacji podatku VAT nadal istniały, nawet wobec tych podmiotów, którym anulowano zaległości podatkowe. Nie zachęcało to innych do płacenia podatku VAT i w rezultacie do 31 grudnia 2001 roku narosły nowe zaległości podatkowe w wysokości 6,3 mld UAH, co stanowiło 12 % dochodów skonsolidowanego budżetu. Wprawdzie w grudniu 2001 roku zlikwidowano przywileje podatkowe dla spółek z kapitałem zagranicznym, ale ulgi podatkowe dla niektórych gałęzi przemysłu, zwłaszcza metalurgicznego, zostały ponownie wprowadzone.

Zadłużenie wewnętrzne, głównie wobec NBU, w ciągu 2001 roku wzrosło o 0,32 mld UAH. W roku 2002 utrzymywał się, a w 2003 roku nastąpił dalszy wzrost zadłużenia wewnętrznego, które wyniosło około 20,47 mld UAH. Rezerwy walutowe na koniec 2002 roku osiągnęły kwotę 4,4 mld USD.

Dnia 21 czerwca 2001 roku parlament przyjął „Kodeks budżetowy”, który określa strukturę systemu budżetowego Ukrainy, zasady jego funkcjonowania, relacje międzybudżetowe, odpowiedzialność za naruszenie przepisów budżetowych i upraszcza mechanizm tworzenia budżetów oraz rozdział środków finansowych. Zgodnie z tym Kodeksem, do budżetów lokalnych wpływa podatek dochodowy, podatek od nieruchomości i podatek od zysku przedsiębiorstw komunalnych. Wpływy z sankcji karnych zostały wyłączone z budżetów terenowych, zabronione jest tworzenie funduszy parabudżetowych. Ze środków uzyskanych ze sprzedaży ziemi o przeznaczeniu nierolniczym, władze terenowe będą tworzyć budżet rozwoju. W budżetach terenowych pozostawać może do 40 % ponadplanowych wpływów.

Przez wiele lat rząd ukraiński finansował deficyt budżetowy za pomocą emisji bonów skarbowych, pożyczek w Narodowym Banku Ukrainy (NBU), środków pomocowych z międzynarodowych instytucji finansowych, opóźnienia wypłat wynagrodzeń, emerytur oraz płatności za energię. Nadal rząd ma duże zaległości (np. w 2002 roku było ponad 1 mld USD) w refundacji podatku VAT dla eksporterów.

W strukturze wpływów budżetowych w 2002 roku podatki stanowiły 65,2 %. Na obsługę zadłużenia państwowego skierowano 6,6 % (2,9 mld UAH) wydatków (na cele kulturalne i socjalne 31,1 %, a na wykonywanie funkcji państwa, z wyłączeniem obsługi zadłużenia 9,3 %. Nie uzyskanie kredytów z BS i UE dodatkowo skłoniło do ograniczenia wydatków i utworzenia „technicznego salda dodatniego” na pokrycie przypadających płatności z tytułu zadłużenia zagranicznego i wewnętrznego.

Saldo budżetu państwowego w 2002 roku było dodatnie i wynosiło 1,2 mld UAH (0,54 % PKB). Saldo budżetu konsolidowanego (państwowego i obwodów) było także dodatnie (1,7 mld UAH, tj. 0,8 % PKB), przy wpływach 60,8 mld UAH (93,1 % zakładanych) i wydatkach 59,1 mld UAH (85,2 % zakładanego poziomu).

Natomiast w 2003 roku saldo budżetu skonsolidowanego, obejmującego budżet państwowy i budżety terytorialne, były ujemne i wyniosło 0,5 mld UAH (0,2% PKB). Wpływy osiągnęły poziom 75,2 mld UAH (28,9% PKB) a wydatki 75,7 mld UAH (29,1% PKB). Rok 2003 był pierwszym, w którym zostały wykonane założenia, co do wysokości wpływów budżetowych z prywatyzacji. Przychody z tego tytułu wyniosły 2,06 mld UAH, czyli 3,4 raza wyższe niż w 2002 roku. Na rok 2004 założono osiągnięcie 2,14 mld UAH wpływów z prywatyzacji.

Nie udało się w 2002 roku przeprowadzić reformy systemu podatkowego i budżet państwa na rok 2003 oparto na starych zasadach. Pod koniec tego roku zaawansowane były prace nad szeregiem rozwiązań, które według wymogów FATF¹⁴⁸, mają przeciwdziałać *praniu brudnych pieniędzy* na Ukrainie. Przedtem jednak Ukraina została umieszczona na *czarnej liście* i objęta sankcjami FATF. Sankcje zostały czasowo wstrzymane po przyjęciu przez Ukrainę w dniu 11 czerwca

¹⁴⁸ FATF – Financial Action Task Force on Money Laundering (Zespół Zadaniowy ds. Działań Finansowych w zakresie Prania Brudnych Pieniędzy). Zespół ten został powołany na szczycie G-7 w Paryżu w 1989 roku. Głównym celem tego międzynarodowego organu skupiającego rządy wielu państw jest walka z praniem brudnych pieniędzy i finansowaniem działalności terrorystycznej. Obecny mandat tej organizacji wygaśnie z końcem 2004 roku

2003 roku zmian do ustawy „o przeciwdziałaniu praniu brudnych pieniędzy”. Pomimo przyjęcia szeregu ustaw obniżających wysokość opodatkowania w 2003 roku nie udało się zakończyć reformy systemu podatkowego. Nie uzyskano akceptacji społecznej dla szerokiego znoszenia selektywnych ulg podatkowych.

2.2.1.2. Ocena bilansu płatniczego

W 2000 roku, na skutek dewaluacji hrywny w stosunku do walut partnerów handlowych, dobrej koniunktury światowej i poprawy sytuacji gospodarczej w Rosji, saldo obrotów handlowych wynosiło blisko 1,5 mld USD (4,8 % PKB). W roku 2001 dynamika wzrostu eksportu osłabła i dodatnie saldo obrotów handlu zagranicznego wynosiło już tylko nieco ponad 1 mld USD (2,7 % PKB). Na wyhamowanie eksportu towarów z Ukrainy wpłynęły:

- spadek konkurencyjności produktów ukraińskich na rynkach zagranicznych wskutek aprecjacji hrywny (ok. 7 %);
- pogorszenie koniunktury światowej;
- posunięcia systemowe skłaniające do przetwarzania surowców krajowych;
- ograniczenie eksportu w następstwie postępowań ochronnych prowadzonych w wielu krajach (np. w USA).

Na wzrost importu wpłynął m.in.:

- wzrost efektywnego popytu spowodowany aprecjacją hrywny i wzrostem siły nabywczej społeczeństwa w następstwie wzrostu płac i emerytur;
- wznowienie produkcji w szeregu zakładach;
- wzrost inwestycji ze środków krajowych;
- ulgi stosowane w imporcie zaopatrzeniowym;
- ponad dwukrotny wzrost importu ropy naftowej z Rosji i Kazachstanu.

W 2002 roku, wbrew oczekiwaniom, nastąpiła poprawa dodatniego salda obrotów handlu zagranicznego. Eksport towarów i usług osiągnął wartość 22,01 mld USD i był o 11,1 % wyższy niż w roku 2001. Dzięki skierowaniu części ukraińskiego eksportu, zwłaszcza metalurgicznego, na nowe rynki (m.in. Chiny), eksport towarów w 2002 roku wzrósł o 10,4 % przy słabszym wzroście importu. Wartość eksportu

usług wyniosła 4,05 mld USD, co stanowiło wzrost o 14,4 % w stosunku do roku 2001. Import towarów i usług osiągnął w 2002 roku poziom 22,01 mld USD i wzrósł o 9,4 % w porównaniu z rokiem 2001 (tabela 2.2.).

Tabela 2.2. Bilans obrotów handlowych Ukrainy w latach 1998-2003 (mln USD)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2003/2001
Towary							
Eksport	12 637,4	11 581,6	14 572,6	16 264,7	17 957,1	23080,2	128,4
Import	14 675,6	11 846,1	13 956,0	15 775,1	16 976,0	23 020,8	135,1
Saldo	-2 038,2	-264,5	616,5	489,6	980,3	59,4	6,6
Usługi							
Eksport	3 819,8	3 613,9	3 486,8	3 544,7	4 055,3	4 248,0	104,1
Import	1 430,9	1 014,1	1 360,8	1 148,4	1 531,2	1 388,4	90,1
Saldo	2 388,9	2 599,8	2 126,0	2 396,3	2 524,1	2 859,6	113,1
Towary i usługi							
Eksport	16 457,2	15 195,5	18 059,4	19 809,4	22 012,4	27 328,2	124,1
Import	16 106,5	12 860,2	15 316,8	16 923,5	18 508,0	24 409,2	131,1
Saldo	350,7	2 335,3	2 742,6	2 885,9	3 504,4	2 919,0	83,1

Zródło: Analizę przeprowadzono i opracowano na podstawie danych Departamentu Międzynarodowej Współpracy Dwustronnej Ministerstwa Gospodarki i Pracy z września 2004 roku, oraz materiałów M. Bogacki z Wydziału Ekonomiczno-Handlowego (WEH) Ambasady RP w Kijowie, dostępnych na stronie internetowej tego Wydziału <http://users.adamant.net/~wehamb> – materiał w zbiorach autora).

Saldo obrotów towarami i usługami wyniosło w 2002 roku 3,504 mld USD, co stanowi wzrost o 21,4 % w stosunku do poziomu z 2001 roku. W obrotach towarowych saldo dodatnie wzrosło ponad dwukrotnie do 980,3 mln USD. Saldo obrotu usługami zwiększyło się o 5,3 % (tj. o 227,8 mln USD) do poziomu 2,524 mld USD.

W bilansie handlowym ważną pozycję stanowiły usługi (16 %). Ich saldo było zawsze dodatnie, co ma podstawowe znaczenie dla dodatniego salda rachunku obrotów bieżących. W roku 2001 eksport usług¹⁴⁹ wzrósł o 1,7 %, a import spadł

¹⁴⁹ W eksporcie najważniejszą pozycją są usługi transportowe (84 %), techniczne (5,1 %), remontowe (3,4 %) i komunikacyjne (4,7 %). Eksport usług transportowych to przede wszystkim transport rurociągami (63 %), morski (15 %), kolejowy (ok. 10 %) i inne. Rurociągami przesyła się przede wszystkim gaz (86 %), ropę naftową i produkty pochodne (11 %). W imporcie również największą pozycję stanowią usługi transportowe (29 %), komunikacyjne (13 %), techniczne (13,5 %), finansowe (6,5 %), budowlane (5,1 %) i inne (21 %).

o 1,2 % w porównaniu z rokiem 2000.

W 2003 roku eksport towarów wzrósł o 28,5 % w stosunku do roku poprzedniego, osiągając poziom ponad 23 mld USD. Jednocześnie jeszcze wyraźniej wzrósł import towarów, (o 35,6 %), co spowodowało wyrównanie salda obrotów towarowych. W przypadku usług nastąpił wzrost ich eksportu o 4,8 %, przy jednoczesnym spadku importu o blisko 10 %. W efekcie saldo obrotów towarami i usługami wyniosło ok. 2,9 mld USD, co stanowi spadek o 16,7 % w stosunku do poziomu z 2002 roku. W obrotach towarowych saldo spadło aż o 93,9 %, a saldo obrotu usługami zwiększyło się o 13,3 % do poziomu 2,859 mld USD.

Saldo bilansu płatniczego na rachunku bieżącym było w 2003 roku dodatnie i na koniec wyniosło 2,919 mld USD. Dla porównania na koniec 2002 roku saldo to wynosiło 3,504 USD, na koniec 2001 roku – 2,885 mld USD, a na koniec 2000 roku 2,742 mld USD.

Zadłużenie państwowe Ukrainy w 2002 roku wzrosło o 0,14 % i wynosiło 14,2 mld USD (64,562 mld UAH), w tym zadłużenie zagraniczne¹⁵⁰ wzrosło o 1,3 % (z 7,978 do 8,079 mld USD). Poza zadłużeniem państwowym, tzw. zadłużenie gwarantowane Ukrainy na koniec 2002 roku wynosiło 2,11 mld USD i składało się z długów wobec MFW (1,86 mld USD), EBOR (113,2 mln USD), BŚ (61,7 mln USD).

W 2002 roku nie uzyskano zaplanowanych kwot nowych kredytów zagranicznych (250 mln USD z BŚ, 92 mln USD z UE i 550 mln USD z MFW). MFW zamknął program EFF (Extended Funding Facility - pomocowy) nie podejmując decyzji w sprawie tej transzy, z powodu niedostatecznego postępu reform gospodarczych.

Założenia ustawy budżetowej 2003 roku przewidywały maksymalne zadłużenie zagraniczne w wysokości 8,588 mld USD (ok. 20 % PKB), a wewnętrzne, 317 mld USD i 14,931 mld UAH. Faktyczne zadłużenie państwowe Ukrainy na koniec 2003 roku zwiększyło się o 2,6 % (z 64,468 mld UAH do 66,133 mld USD). Stało się to na skutek wzrostu zadłużenia zagranicznego o 5,9 % (z 8,079 na 8,554 mld USD) oraz mimo spadku zadłużenia wewnętrznego o 4,1 % (z 21,386 mld UAH do 20,523 mld UAH).

¹⁵⁰ Na dług zagraniczny składały się zobowiązania wobec Banku Światowego (2,25 mld USD), Rosji (1,78 mld USD), Niemiec (386,4 mln USD), UE (299,9 mln USD), Turkmenistanu (281,7 mln USD), USA (273,2 mln USD).

Obsługa zadłużenia zagranicznego pochłania corocznie od 1,2 do 1,7 % PKB. Największymi dłużnikami Ukrainy są: Bank Światowy, prywatne instytucje finansowe oraz Rosja¹⁵¹. Na zagraniczne zadłużenie państwowe Ukrainy składały się m.in. zobowiązania wobec organizacji międzynarodowych wynoszące 2,527 mld USD oraz wobec innych kredytodawców, w tym Rosji, Niemiec, USA i Japonia, stanowiące kwotę 2,886 mld USD. Reszta to zobowiązania komercyjne, w tym 1 mld USD z tytułu państwowych 10-letnich obligacji zagranicznych z 2003 roku i 2,0 mld USD z tytułu 7-letnich obligacji z 2000 roku.

W 2003 roku Ukraina nie zaciągnęła nowych kredytów w Międzynarodowym Funduszu Walutowym. Jednocześnie negocjowano nowe programy kredytowe m.in. z Bankiem Światowym program na lata 2004-2007, który został zatwierdzony w październiku 2003 roku na łączną wartość 3 mld USD¹⁵². W 2003 roku Ukraina umieściła na rynku euroobligacje na kwotę 1 mld USD, o stopie oprocentowania 7,65 %.

Zagraniczne zadłużenie państwowe Ukrainy było w 2003 roku o 147 mln USD niższe od maksymalnego poziomu założonego w ustawie budżetowej. Zadłużenie wewnętrzne natomiast przekroczyło planowany poziom o 5,592 mld UAH.

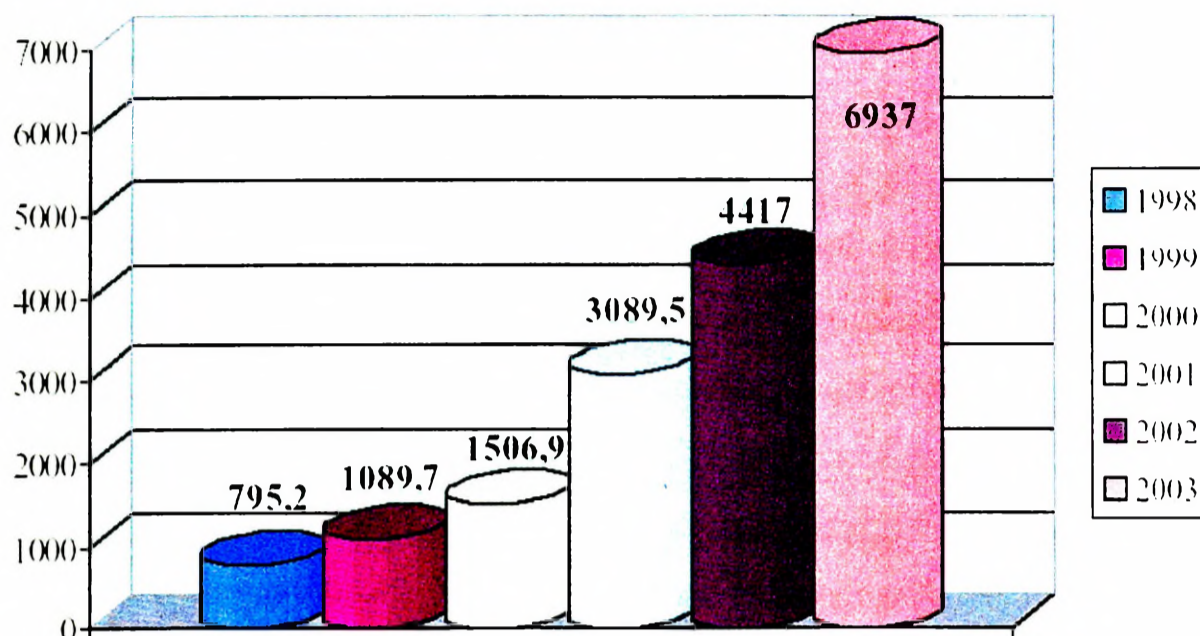
Maksymalne zadłużenie zagraniczne przewidziane ustawą budżetową na koniec 2004 roku nie powinno przekroczyć 8,855 mld USD (29,1 % PKB). Wydatki budżetowe na obsługę zadłużenia państwowego wyniosły w 2004 roku 2,43 mld USD, z tego 1,53 mld USD przeznaczono na obsługę zadłużenia zagranicznego.

Rezerwy walutowe Ukrainy (wykres 2.1.) wzrosły z 3,089 mld USD na początku 2002 roku do 4,417 mld USD - w dniu 31 grudnia 2002 roku. Natomiast rok 2003 powiększył przyrost do kwoty 6,168 mld USD. Na rok 2004 Narodowy Bank Ukrainy prognozował zwiększenie o dalszy 1 mld USD.

¹⁵¹ Ukraina zakończyła restrukturyzację swego zadłużenia wobec krajów Klubu Paryskiego (580 mln USD) podpisaniem w końcu października 2002 roku porozumienia z Japonią. Wcześniej dokonano restrukturyzacji długów wobec USA, Niemiec, Francji, Włoch. Ukrainie nie udało się jeszcze zakończyć restrukturyzacji zadłużenia wobec Rosji i Turkmenistanu oraz uregulować zobowiązań wobec Czech.

¹⁵² Międzynarodowe agencje ratingowe podniosły w 2003 r. kredytowy rating Ukrainy, uwzględniając zwłaszcza wysokie wskaźniki makroekonomiczne, wzrost rezerw walutowych, powrót Ukrainy na międzynarodowe rynki kredytowe. Dalsza poprawa jest jednak ograniczona tempem przeprowadzania reform, słabą dyscypliną płatniczą w gospodarce, trudnościami restrukturyzacji przemysłu, silnymi wpływami grup politycznych na gospodarkę.

Rezerwy walutowe Ukrainy w latach 1998-2003
(mln USD według stanu na koniec każdego roku i bieżącego kursu)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WEH Ambasady RP w Kijowie

2.2.1.3. Narodowy Bank Ukrainy

Narodowy Bank Ukrainy (NBU), utworzony w 1992 roku, pełni funkcje banku centralnego. Sprawuje nadzór bankowy przez system licencji wydawanych na poszczególne rodzaje działalności, które mogą one być cofnięte, jeśli warunki nie są dotrzymane. Zgodnie z ustawą z 1999 roku NBU jest politycznie niezależny, autonomiczny pod względem gospodarczym i zobowiązany do dbałości o przejrzystość systemu bankowego. NBU nie może pokrywać deficytu budżetowego ani przez udzielanie pożyczek, ani przez emisję bonów skarbowych¹⁵³.

Rada NBU opracowuje zasady polityki monetarnej, zaleca podejmowanie koniecznych działań regulacyjnych na rynku walutowym oraz zatwierdza decyzje Zarządu.

NBU prowadzi politykę monetarną, w której odniósł znaczący sukces. Inflacja została zredukowana z 10000 % w roku 1993 do 6,1 % w roku 2001 i deflacji -0,6 %

w roku 2002. Hrywna, wprowadzona w 1996 roku, okazała się walutą stabilną. W 2001 roku średni kurs hrywny wynosił 5,3718 UAH/USD, a w roku 2002 - 5,332 UAH/USD. W ciągu 2002 roku kurs uległ deprecjacji o 0,64 %. 31 grudnia 2002 roku kształtował się na poziomie 5,3324 UAH/USD. Natomiast na koniec 2003 wynosił 5,326 UAH/USD, za 11 miesięcy 2004 r. kształtował się na poziomie 5,331 UAH/USD.

NBU obniżył wysokość obowiązkowych rezerw: dla krótkoterminowych depozytów osób prawnych w hrywnach z 12 % do 6 %, a dla depozytów osób fizycznych z 6 % do 2 %. Na niezmiennym poziomie (10 %) pozostały obowiązkowe rezerwy dla krótkoterminowych wkładów osób prawnych i fizycznych w walutach oraz depozytów płatnych na żądanie, w hrywnach i w walutach (14 %).

Wraz ze spadkiem inflacji, NBU obniżał stopę dyskontową: z 25 % w marcu 2001 roku do 11,5 % w marcu 2002 roku, do 8 % w lipcu 2002 roku, a w grudniu 2002 roku do najniższego dotychczas poziomu 7 %. W sumie w ciągu 2002 roku stopa dyskontowa spadła o 20 punktów procentowych: z 27 % do 7 %. W roku 2003 stopa dyskontowa nie uległa zmianie. Dopiero w czerwcu 2004 roku podwyższono ją do poziomu 7,5 %.

2.2.2. Analiza polityki gospodarczej w handlu zagranicznym

2.2.2.1. Podstawy zagranicznej polityki gospodarczej

Polepszająca się sytuacja makroekonomiczna Ukrainy powoduje, że jest ona atrakcyjnym partnerem dla wielu krajów¹⁵⁴. Od 2000 roku kraj ten charakteryzuje się wysokim wzrostem ekonomicznym, niską inflacją i stabilnym kursem waluty narodowej. Zdecydowanie lepsze niż przewidywano wyniki gospodarcze Ukrainy przełożyły się na większe wpływy do budżetu. Z kolei utrzymująca się od 1999 roku nadwyżka na rachunku obrotów bieżących przyczynia się także do wzrostu rezerw Narodowego Banku Ukrainy.

¹⁵³ Biorąc pod uwagę chroniczny niedostatek płynności finansowej, zarówno w sektorze finansów publicznych, jaki w sektorze prywatnym, należy podkreślić, że NBU oparł się politycznym naciskom i nie dał się skłonić do drukowania „pustego pieniądza”.

¹⁵⁴ Analizę przeprowadzono i opracowano na podstawie danych Departamentu Międzynarodowej Współpracy Dwustronnej Ministerstwa Gospodarki i Pracy z września 2004 roku, oraz materiałów M. Bogackiej - Sekretarz Wydziału Ekonomiczno-Handlowego (WEH) Ambasady RP w Kijowie, dostępnych na stronie internetowej tego Wydziału [w:] <http://users.adamant.net/~wehamb> – (materiał w zbiorach autora).

Pozytywne przemiany w gospodarce Ukrainy wskazują na wybór drogi w kierunku stworzenia funkcjonalnej, zdolnej do konkurencyjności gospodarki rynkowej. Obecnie to sektor prywatny wytwarza ponad 64 % PKB, postępuje proces prywatyzacji w rolnictwie (po wejściu w życie ustawy – Kodeks Ziemski z 25 października 2001 roku), wzmacnia się system bankowy, w którym wzrasta rola banków zagranicznych. Pozytywne zjawiska występują także w handlu zagranicznym Ukrainy, której najważniejszym partnerem handlowym stała się obecnie rozszerzona Unia Europejska (ponad 37 % udziału w ukraińskich obrotach handlowych)¹⁵⁵.

W 2003 roku Ukraina wyeksportowała towary za kwotę ok. 23.080,2 mln USD, co oznacza wzrost w porównaniu z rokiem poprzednim o 28,5 %. Jeszcze wyraźniej, bo aż o 35,6 % zwiększył się import towarów, który osiągnął wartość ok. 23.020,8 mln USD. W efekcie w wymianie towarowej zanotowano niewielkie saldo dodatnie, wynoszące 59,4 mln USD¹⁵⁶, podczas gdy w 2002 roku nadwyżka eksportu nad importem sięgała prawie 1 mld USD. Saldo obrotu usługami było tradycyjnie dodatnie i wyniosło 2.859,6 mln USD, co oznacza wzrost o 13,3 % w stosunku do 2002 roku.

Tabela 2.3. Obroty handlu zagranicznego Ukrainy w latach 1997-2003

Rok	Eksport		Import		saldo mln USD
	mln USD	Dynamika	mln USD	Dynamika	
1997	14.232	99,3	17.128	97,2	-2.896
1998	12.637	88,8	14.676	85,7	-2.038
1999	11.582	91,6	11.846	80,7	- 264
2000	14.573	125,8	13.956	117,8	+717
2001	16.265	111,6	15.775	113,0	+490
2002	17.957	110,4	16.976	107,6	+980
2003	23.080	128,5	23.020	135,6	+59

Zródło: *Współpraca gospodarcza Polska-Ukraina*, Departament Międzynarodowej Współpracy Dwustronnej Ministerstwa Gospodarki i Pracy, Warszawa wrzesień 2004 r.

Według danych Goskomstatu za 2003 r. saldo obrotów towarowych z największym partnerem Ukrainy - Rosją było tradycyjnie ujemne, saldo obrotów w sektorze usług było tradycyjnie dodatnie i wynosiło 2,057 mld USD. Eksport usług do Rosji (głównie usług tranzytowych) wyniósł w 2002 roku wartość 2,31 mld USD,

¹⁵⁵ Eksport UE na Ukrainę wzrósł w tym czasie z 3,5 mld do 6,3 mld euro, a import z Ukrainy z 2,9 mld do 3,6 mld euro.

¹⁵⁶ Por – tabela nr 2.3.

co stanowi 42 % całego eksportu towarów i usług do Rosji i wzrósł w 2002 roku o 248,8 mln USD (12,1 %). Wartość importu usług z Rosji wynosiła 252,8 mln USD, co stanowi 3,8 % wartości importu towarów i usług z Rosji (wzrost o 28,6 %).

Zdecydowane maleje udział transakcji barterowych w obrotach handlowych. W latach 1999 i 1998 udział transakcji barterowych stanowił w eksporcie 3,8 % (1998) i 3,0 % (1999), a w imporcie odpowiednio 7,5 % i 7,1 %. W roku 2000 transakcje barterowe stanowiły 1,5 % eksportu i 1,4 % importu, a już w 2001 roku ich udział spadł do 0,34 % (import i eksport).

Ukraina jest wysoce uzależniona od Rosji, w szczególności od importu rosyjskich paliw i surowców, powiązań kooperacyjnych w przemyśle, zwłaszcza ciężkim, a także w branżach nowoczesnych (przemśle lotniczym i kosmiczno-wojskowym). Na Ukrainie ciąży też zadłużenie wobec Rosji, powstałe w znacznej mierze w wyniku zaległości w płatnościach za dostawy surowców energetycznych.

Przeprowadzona w 2001 roku w Rosji zmiana zasad stosowania VAT w handlu zagranicznym z Ukrainą spowodowała wyhamowanie ukraińskiego eksportu do Rosji w II połowie 2001 roku i w I połowie 2002 roku. Negatywnie na eksport do Rosji oddziaływało także stosowanie przez Rosję licznych wyjątków od zasad umowy o wolnym handlu oraz postępowania ochronne wobec importu szeregu towarów ukraińskich, na które Ukraina odpowiadała wszczynaniem postępowań ochronnych wobec importu towarów *wrażliwych* z Rosji.

Pierwsze półrocze 2004 roku wskazuje na utrzymywanie się tendencji wzrostowej w obrotach handlu zagranicznego, choć tym razem wyższa dynamika występuje po stronie eksportu. W omawianym okresie eksport wyniósł 17,8 mld USD (wzrost o 35,9 % w porównaniu z analogicznym okresem 2003 roku), zaś import osiągnął wartość 13,8 mld USD (wzrost o 14 %). Efektem jest ponownie wyraźna nadwyżka w obrotach towarowych sięgająca ok. 4 mld USD.

Analizując politykę gospodarczą rządu Ukrainy można stwierdzić, że cechuje się ona przede wszystkim działaniami na rzecz wzrostu eksportu przez poprawę dostępu towarów ukraińskich do rynków zagranicznych, przy jednoczesnych próbach zachowania kontroli nad poziomem i strukturą importu. Polityka ta obejmuje m.in.:

a) uzgodnienia z UE w zakresie ograniczenia kwotowania i zwiększenia kontyngentów

dla poszczególnych towarów ukraińskich „wrażliwych” na rynki krajów UE w zamian za ustępstwa Ukrainy, np. taryfowe;

- b) kontynuowanie prac akcesyjnych do WTO, w tym zaawansowanie negocjacji taryfowych;
- c) kontynuowanie uzgodnień z Rosją w sprawie wdrożenia wieloletniej umowy o wolnym handlu w ramach WNP, a następnie dalsza liberalizacja handlu w ramach zapowiadanej „wspólnej przestrzeni gospodarczej”;
- d) prowadzenie w szeregu krajach licznych postępowań ochronnych i antydumpingowych wobec importu szeregu towarów z Ukrainy (dotyczą one zwłaszcza wyrobów przemysłu metalurgicznego, stanowiącego około 30 % ukraińskiego eksportu);
- e) prace legislacyjne i organizacyjne mające na celu przeciwdziałanie „praniu brudnych pieniędzy” na Ukrainie w wyniku wprowadzenia sankcji gospodarczych przez szereg państw członków FATF;
- f) odbudowa wcześniejszych i dążenie do tworzenia nowych więzi kooperacyjnych z Rosją i innymi krajami WNP, głównie w zaawansowanym technologicznie Kompleksie Wojskowo-Przemysłowym (KWP);
- g) działania prawno-administracyjne służące poprawie zaopatrzenia ukraińskich zakładów produkcyjnych w środki produkcji (np. przejściowe ulgi celne w imporcie, ułatwienia dotyczące transakcji przerobowych, ustanowienie cel w eksporcie np. złomu metali „czarnych”, zakazy eksportu lub wywozu przez osoby fizyczne niektórych towarów itp.);
- h) działania na rzecz ochrony krajowej produkcji i usług przed importem (zwłaszcza tych produktów, które mogą być wytworzone z miejscowych surowców), obejmujące:
 - postępowania ochronne (np. antydumpingowe i chroniące przed nadmiernym importem poszczególnych towarów);
 - obowiązek certyfikacji większości towarów importowanych i nieuznawanie certyfikatów z innych krajów (w tym polskich);
 - licencjonowanie wielu rodzajów działalności gospodarczej, niejasny system organizowania przetargów na dostawy towarów i usług, utrudniający udział

w nich firm zagranicznych, a także nieprzejrzysty system realizacji zamówień publicznych;

- uzgodnienia w ramach prac akcesyjnych do WTO w sprawie harmonogramu i zakresu ustępstw taryfowych Ukrainy;
 - ograniczanie szarej strefy przez podporządkowanie przywozu artykułów spożywczych i przemysłowych przez osoby fizyczne ogólnym zasadom handlu (kontrakty, certyfikaty, cła, podatki, opłaty itd.)
 - znoszenie ulg dla inwestorów zagranicznych w specjalnych strefach ekonomicznych (cła, podatek VAT);
- i) ograniczanie szarej strefy w handlu zagranicznym przez większą dyscyplinę przy ściąganiu należności zagranicznych za zrealizowany eksport oraz zapewnienie wpływów z podatków i ceł do budżetu itd.;
- j) dywersyfikację źródeł zaopatrzenia gospodarki w surowce energetyczne, zmniejszanie energochłonności gospodarki i zwiększanie własnego wydobycia.

2.2.2.2. Struktura towarowa handlu zagranicznego

2.2.2.2.1. Struktura towarowa eksportu

W roku 2001, podobnie jak w 2000, dominującą pozycją w eksporcie były wyroby metalurgiczne, maszyny, urządzenia i środki transportu. W grupie eksportowanych wyrobów metalurgicznych 91 % stanowi żelazo i wyroby żelazne. Pozostałe produkty to aluminium, miedź i wyroby z tych metali. Metalurgia żelaza generuje, zatem około jednej trzeciej całego eksportu towarowego Ukrainy, z czego ponad połowa produkowana jest w Mariupolu, w dwóch kombinatach (Kombinat im. Iljicza i Azowstal).

Drugą po metalurgii grupą eksportową jest przemysł chemiczny. W tej grupie produkty chemii nieorganicznej stanowią 39 %, nawozy 27 %, a produkty chemii organicznej 13 %.

W grupie maszyn, urządzeń i wyposażenia dwie trzecie stanowią maszyny i wyposażenie. Pozostałe wyroby to maszyny elektryczne, pompy, podnośniki, transformatory, druty, kable itp.

Ostatnią dużą grupę eksportową stanowią produkty mineralne, z których

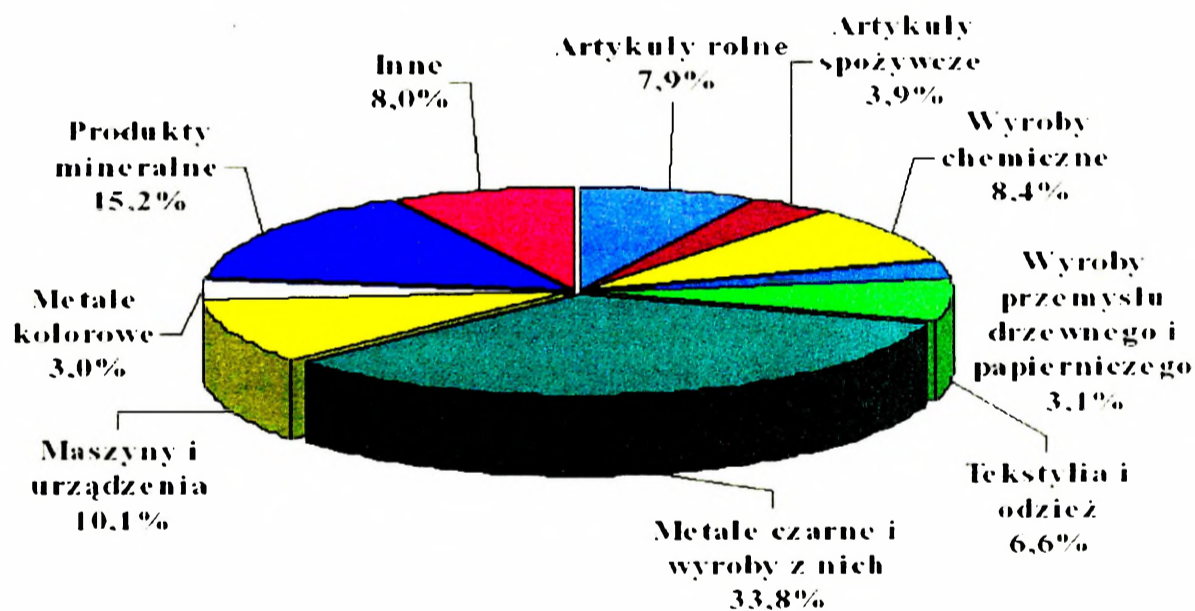
połowa to paliwa mineralne i produkty przerobu ropy naftowej, 40 % stanowią rudy, żuźle i popioły, a resztę - sól, siarka, wapno i cement.

W 2002 roku w eksporcie towarów z Ukrainy metale „czarne” i wyroby stanowiły 33 %, produkty mineralne (rudy, cement, produkty naftowe) 12,5 %, towary rolne 10,3 %, maszyny i urządzenia 9,8 %, wyroby chemiczne 7,8 %, metale kolorowe 6,7 %, wyroby przemysłu włókienniczego i lekkiego 3,7 %, drewno i celuloza 3,2 % oraz artykuły spożywcze 3,0 %.

W 2002 roku najbardziej wzrósł eksport produktów rolnych (w tym zbóż) o 42,4 %, produktów mineralnych (głównie naftowych) o 28,3 % i artykułów spożywczych o 21,3 %, a następnie drewna i celulozy o 11,8 %, metali kolorowych o 7,2 %, tekstyliów o 6,7 %, metali czarnych o 5,8 %. Eksport wyrobów chemicznych obniżył się o 5,5%.

Wykres 2.2.

Struktura towarowa eksportu w 2003 roku

Źródło: Opracowanie własne - na bazie danych: *Makroekonomiczne dane gospodarki Ukrainy i handel zagraniczny w latach 2001-2003*, (w:) *Rynek-Wschodni Partnerzy*, Nr 6(96)2004. s. 5.

W 2003 roku na Ukrainie nastąpił wyraźny wzrost obrotów handlu zagranicznego towarami (wykres 2.2.), przy wyższej dynamice importu, co było głównie efektem dewaluacji hrywny w stosunku do euro. W rezultacie zanotowano niewielkie dodatniego saldo obrotów towarowych.

W 2003 i pierwszej połowie 2004 roku dominującą pozycję w eksporcie były metale i wyroby z nich, zwłaszcza wyroby metalurgiczne. W grupie tej 91 % stanowi żelazo i wyroby żelazne. Pozostałe produkty to aluminium, miedź i wyroby z tych metali. Metalurgia żelaza generuje około jednej trzeciej całego eksportu towarowego Ukrainy. Drugą po metalurgii grupę eksportową są produkty mineralne (ropa naftowa i produkty jej przetwórstwa). Kolejne pozycje zajmują maszyny i urządzenia mechaniczne oraz produkty chemiczne.

W I półroczu 2004 roku w stosunku do I półrocza 2003 roku zwiększył się udział eksportu żelaza i wyrobów, produktów mineralnych oraz wyrobów chemicznych. Jednocześnie obniżył się udział zbóż, papieru i kartonów, odzieży i tekstyliów, miedzi i wyrobów, aluminium, narzędzi, kotłów, maszyn i urządzeń mechanicznych.

2.2.2.2. Struktura towarowa importu

W 2001 roku w imporcie 42,6 % stanowiły produkty mineralne (ropa, gaz, węgiel), 21,5 % maszyny, urządzenia i środki transportu, 11,6 % wyroby chemiczne, 7,1 % artykuły rolno-spożywcze, 4,8 % wyroby przemysłu lekkiego.

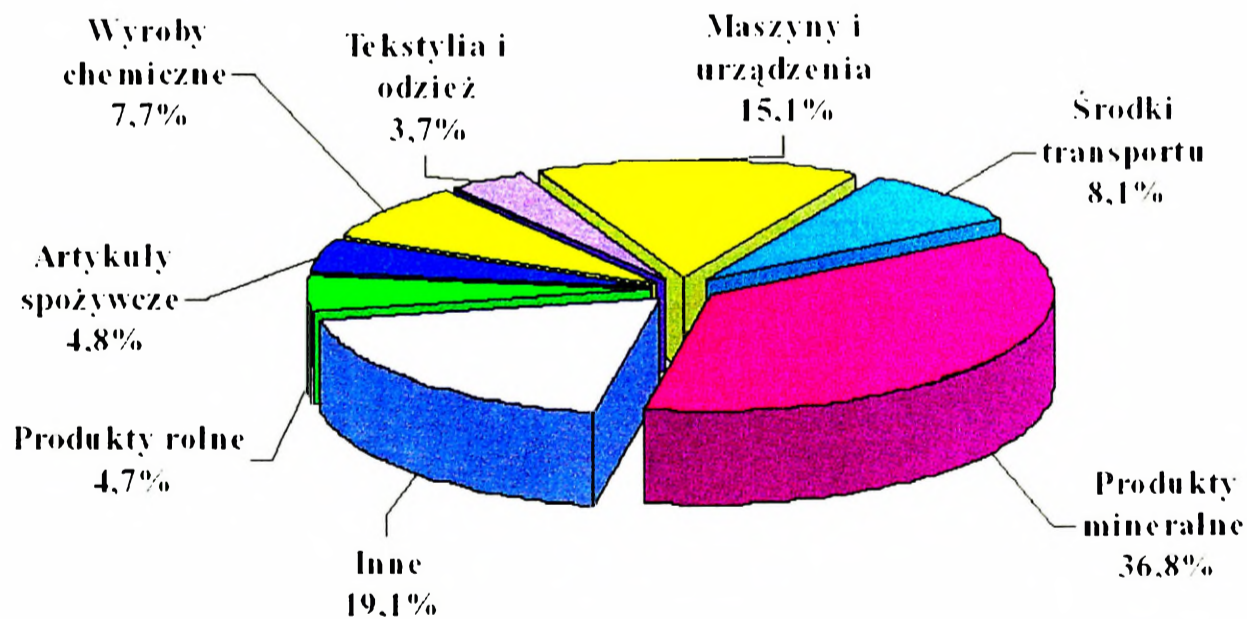
W grupie importowanych produktów mineralnych znajdują się przede wszystkim paliwa mineralne (95 %) i niewielkie ilości soli, siarki, cementu i rud. Z importowanych paliw mineralnych 62 % stanowi gaz naturalny, 17 % ropa naftowa, 4 % węgiel, a 17 % inne paliwa, m.in. energia elektryczna. Import paliw jest niezwykle ważny dla Ukrainy, która „w spadku” po Związku Radzieckim odziedziczyła ogromne przedsiębiorstwa stosujące przestarzałe, energochłonne technologie, oparte na dostawach ropy naftowej i gazu z ZSRR - po cenach sztucznie zaniżonych. Po rozpadzie Związku Radzieckiego - Rosja pozostała głównym dostawcą paliw, ale już po znacznie wyższych cenach, niejednokrotnie wyższych od obowiązujących na rynku światowym. To zmusiło Ukrainę do szukania innych dostawców. Obecnie Rosja nadal dostarcza 82 % produktów mineralnych, Kazachstan, Litwa i Polska odpowiednio 5 %, 3 % i 2 %, a pozostałe 8 % pochodzi z innych krajów.

W 2002 roku struktura towarowa importu obejmowała udział produktów mineralnych (ropa, gaz, węgiel) wyniósł 42,6 %, maszyn i urządzeń 15,1 %, wyrobów chemicznych 7,1 %, środków transportu 4,7 %, tekstyliów 4,1 %, artykułów rolnych 3,4 % i spożywczych 3,7 %.

W 2003 roku udział produktów mineralnych w imporcie wyniósł 36,8 % (rok wcześniej 42,6 %), maszyn i urządzenia 15,1 % (podobnie jak w 2002 roku), wyrobów chemicznych 7,7 % (poprzednio 7,1 %), środków transportu 8,1 % (w 2002 roku 4,7 %), tekstyliów 3,7 % (poprzednio 4,1 %), artykułów rolnych – 4,7 % (w 2002 roku 3,4 %) i spożywczych 3,7 % (wykres 2.3.). W I półroczu 2004 roku w stosunku do I półrocza 2003 roku zwiększył się udział ropy naftowej i produktów naftowych, innych surowców energetycznych, związków chemii organicznej, nawozów, metali żelaznych i sprzętu drogowego.

Wykres 2.3.

Struktura towarowa importu w 2003 roku

Źródło: Opracowanie własne - na bazie danych: *Makroekonomiczne dane gospodarki Ukrainy i handel zagraniczny w latach 2001-2003*, (w:) *Rynek-Wschodni Partnerzy*, Nr 6(96)2004. s. 6.

2.2.2.3. Struktura geograficzna eksportu i importu towarowego

2.2.2.3.1. Eksport

Eksport do krajów byłego ZSRR spadł z 41% w 1997 do 28,7 % w 2001 roku i do 24,4 % w 2002 roku. Nastąpiła, więc wyraźna reorientacja geograficzna ukraińskiego eksportu. W 2002 roku głównymi partnerami Ukrainy były następujące kraje: Rosja 17,8 %, Turcja 6,9 %, Włochy 4,6 %, Niemcy 4,2 %, Chiny 3,9 %, Wielka Brytania 3,0 %, Węgry 2,9 %, USA 2,9 %, Polska 2,8 %, Hiszpania 2,1 %. Polska zajmowała w ukraińskim eksporcie 9 miejsce, co stanowiło spadek o 2 miejsca w porównaniu z 2001 rokiem.

W 2002 roku znacząco wzrósł eksport do krajów, które są głównymi odbiorcami, najbardziej do W. Brytanii, bo aż o 45,7 %. Eksport do Chin wzrósł o 29,1 %, do Turcji o 24,4 %, do Węgier o 12,1 %, do Niemiec o 6,3 % i do Polski o 1,7 %.

Tabela 2.4. Struktura geograficzna eksportu Ukrainy w latach 2001 – 2002 (w %)

Kontynent / grupa państw	2001	2002
Afryka	5,4	5,9
Ameryka (Pn i Płd)	6,2	5,2
Azja	24,4	28,2
Europa	35,2	36,3
WNP	28,7	24,4

Zródło: Opracowanie własne na podstawie danych WEH Ambasady RP w Kijowie

Eksport towarów i usług do Rosji osiągnął w 2002 roku wartość 5 499,4 mln USD (o 4,2 % mniej niż w 2001 roku) i stanowił 25,0 % całego ukraińskiego eksportu towarów i usług. Eksport do Rosji w porównaniu z rokiem 2001 o 13,3 %, a do USA, w wyniku nałożonych na Ukrainę sankcji gospodarczych, o 8,8 %.

Znaczną część obrotów handlu zagranicznego Ukrainy stanowi eksport usług, przede wszystkim transportowych. Również i w tym sektorze głównym partnerem Ukrainy była Rosja, mająca 58,2 % udziału w eksporcie. Udział pozostałych krajów był nieznaczny: Wielka Brytania 3,9 %, USA 3,5 %, Niemcy 3,0 %. W imporcie usług największy udział mają: Stany Zjednoczone 24,2 %, Rosja 17,1 %, W. Brytania 7,7 %,

Niemcy 5,5 % i Polska 3,0 %.

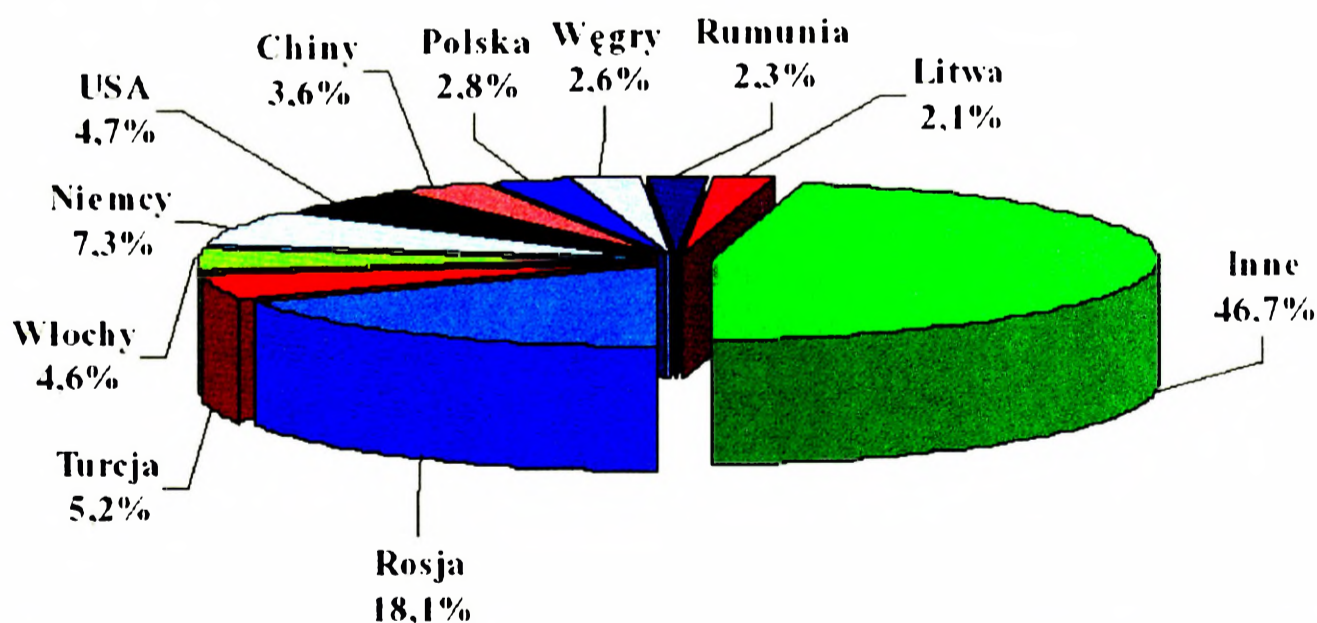
W 2003 roku głównymi partnerami Ukrainy były następujące kraje: Rosja 18,7 %, Niemcy 6,2 %, Włochy 5,5 %, Chiny 4,4 %, Turcja 3,9 %, Węgry 3,7 % i Polska 3,3 %. Tym samym Polska zajmowała 7 miejsce w ukraińskim eksporcie, co stanowiło poprawę o 2 miejsca w porównaniu z rokiem 2002 (2,8 % udziału) i powrót na pozycję zajmowaną w roku 2001.

W 2003 roku znacząco wzrósł eksport do krajów, które są głównymi odbiorcami ukraińskich towarów. Najbardziej wzrósł eksport do Niemiec i Włoch, bo aż o 22,7 %. Eksport do Chin wzrósł o 12,1 %.

Według danych ukraińskich (wykres 2.4.) wartość eksportu towarów za 6 miesięcy 2004 roku wyniosła 18.270.307 tys. USD. Z kwoty tej najwięcej (18 %) przypadało na Rosję, która zakupiła ukraińskie towary o wartości 3.291.327 tys. USD. Na dalszych miejscach w kolejności były Niemcy, Turcja, USA, Włochy, Chiny i Polska.

Wykres 2.4.

Struktura geograficzna eksportu Ukrainy (I półrocze 2004)

Źródło: Opracowanie własne - na podstawie obliczeń w oparciu o dane Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy.

2.2.2.3.2. Import

W 2002 roku udział krajów WNP w imporcie wynosił 52,8 % i nieco spadł w stosunku do roku 2001, kiedy to wynosił 56 %. Import z Rosji stanowi 37,2 %

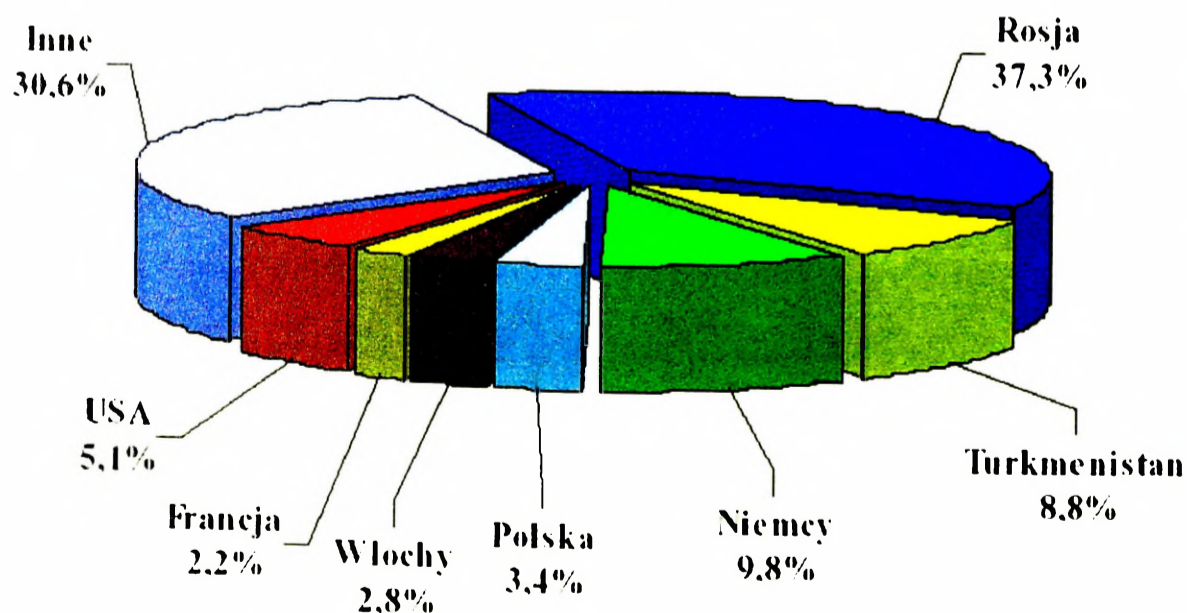
(36,9 % w 2001 roku). Drugie miejsce po Rosji zajmuje Turkmenistan z udziałem 11,1 % (10,5 % w 2001 roku), następnie Niemcy 9,8 % (8,8 % w 2001 roku), Polska 3,2 % (2,9 % w 2001 roku), USA 2,8 % (2,9 % w 2001 roku), Włochy 2,7 % (2,6 % w 2001 roku), Białoruś 2,6 %, Kazachstan 2,3 % (4,2 % w 2001 roku), Francja 2,1 % (1,9 w 2001 roku), W. Brytania 1,5 % (1,5 % w 2001 roku).

W 2002 roku szczególnie wzrósł import z Niemiec, Polski (Polska awansowała z ósmego miejsca w roku 2000 na szóste w roku 2001 i czwarte w 2002 roku), Turkmenistanu i Rosji. Import towarów z Rosji wzrósł o 8,7 % i wyniósł 6 317,1 mln USD. Saldo obrotów towarowych z Rosją było tradycyjnie dla Ukrainy ujemne i wynosiło 3,128 mld USD (o 46,6 % więcej niż w 2001 roku). Znacznie spadł natomiast import z Kazachstanu i z Białorusi.

Na podstawie danych Państwowego Komitetu Statystyki, główni partnerzy handlowi Ukrainy w imporcie w 2003 roku to Rosja (37,6 %), Niemcy (9,9 %), Turkmenistan (7,6 %), Polska (3,5 %), Włochy (2,8 %), Wielka Brytania (2,5 %) i Chiny (2,3 %). Szczególnie wzrósł import z Niemiec, Turkmenistanu i Polski, znacznie spadł natomiast import z Kazachstanu i z Białorusi. Polska awansowała z ósmego miejsca w roku 2000 na szóste w roku 2001 i czwarte w 2002 roku. Pozycję tę utrzymała również w 2003 roku.

Wykres 2.5.

Struktura geograficzna importu Ukrainy (I półrocze 2004)

Źródło: Opracowanie własne - na podstawie obliczeń, w oparciu o dane Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy.

Według danych za 6 miesięcy 2004 roku, ogólna wartość importu Ukrainy wyniosła 15.156.754 tys. USD, z czego import z Rosji stanowił 5.456.601 tys. USD tj. 37,3 % (wykres 2.5). Znaczący udział w ukraińskim imporcie miały także Niemcy (9,8 %), Turkmenistan (8,8 %), USA (5,1 %) oraz Polska (3,4 %).

Znaczną część obrotów handlu zagranicznego Ukrainy stanowi eksport usług, przede wszystkim transportowych. Również i w tym sektorze głównym partnerem Ukrainy była Rosja, mająca około 42 % udziału w eksporcie. Udział pozostałych krajów był nieznaczny: Wielka Brytania 3,9 %, USA 3,5 %, Niemcy 3,0 %. W imporcie usług największy udział mają Stany Zjednoczone (24,2 %, Rosja 17,1 %, W. Brytania 7,7 %, Niemcy 5,5 % i Polska 3,0 %).

2.2.3. Gospodarka Ukrainy w latach 1991-2004

Dokonując analizy gospodarki Ukrainy z uwagi na znaczące zmiany, które zachodziły w badanym okresie, należy ten czasookres podzielić na dwa etapy tj. na lata 1991-1999 oraz 2000-2004.

2.2.3.1. Analiza sytuacji gospodarczej Ukrainy w latach 1991 -1999

Ukraina, ze swoim strategicznym położeniem na skrzyżowaniu dróg prowadzących z Europy do Azji i z Rosji na Bliski Wschód, prawie 50-milionowym rynkiem, wykształconym społeczeństwem, rozwiniętą infrastrukturą i nieprzebranymi bogactwami naturalnymi, ma wszelkie dane po temu, aby stać się kwitującym krajem.

Dlatego też zarówno Ukraińcy, jak i zagraniczni obserwatorzy spodziewali się, że po odzyskaniu niepodległości wejdzie ona na ścieżkę szybkiego wzrostu gospodarczego i wyprzedzi inne państwa europejskie. Tymczasem stało się odwrotnie. Wśród państw przechodzących transformację gospodarczą, Ukraina jest jedynym państwem, którego dochód narodowy spadał przez 9 kolejnych lat, do 1999 roku włącznie. Podczas gdy przeciętny spadek produktu krajowego brutto w pozostałych krajach wynosił około 50 % poziomu z 1989 roku - ukraiński produkt krajowy brutto spadł do poziomu 37 % PKB z 1989 roku. Gdy w innych krajach - po początkowym okresie spadków dochód zaczął powoli rosnać - na Ukrainie spadki występowały aż do

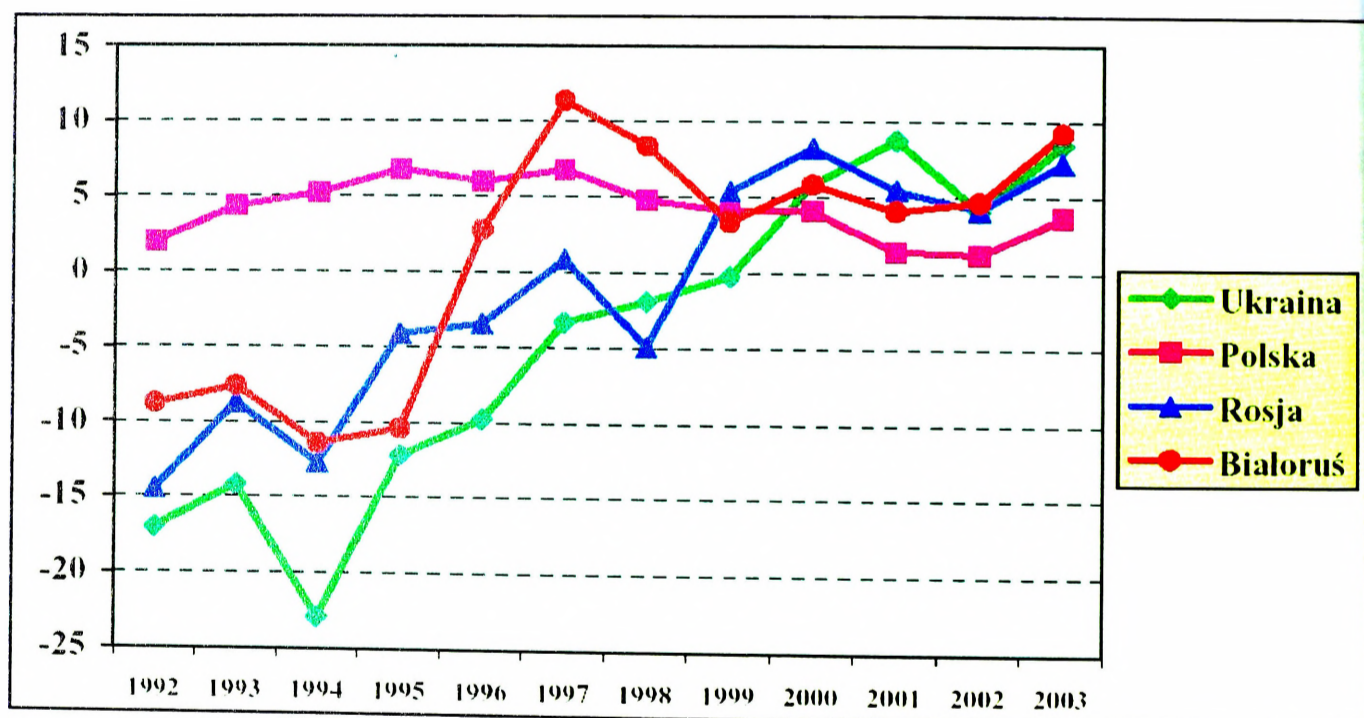
1999 roku.

Analizując ten problem, należy stwierdzić, że najważniejszą przyczyną tego stanu rzeczy jest fakt, że w konsekwencji nagłego wprowadzenia granic państwowych Ukraina stała się właścicielem ogromnie rozbudowanego przemysłu zbrojeniowego i chemicznego, który nie był jej potrzebny, a w dodatku, w związku z załamaniem się radzieckiej polityki militarnej, w znacznej mierze przestał być potrzebny także Rosji.

Będąc republiką radziecką Ukraina wytwarzała około 25% dochodu narodowego ZSRR (17 % produkcji przemysłowej i 21% produkcji rolnej), a około 40% wytwarzanej produkcji przeznaczone było na potrzeby militarne.

Wykres 2.6

Porównanie dynamiki PKB Ukrainy na tle krajów sąsiednich w latach 1992 – 2003
(poprzedni rok = 100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *IMF Working Paper WP/02/97*, maj 2002 oraz *The Economist*, *Ekonomiczne komentarze. Białoruś, Kazachstan, Rosja, Ukraina*, Nr 1(1)2004, s. 4-15, *Ukrainian Economic Outlook*, 3/2004, p. 26., CASE - Ukraina

Rozpad gospodarki nakazowo-rozdzielczej bez jednoczesnego wprowadzania mechanizmów rynkowych spowodował anarchizację obrotu gospodarczego. Hiperinflacja i ogromna dewaluacja pieniądza, przy braku zdecydowanych reform, którym przeciwstawił się pierwszy, zdominowany przez postkomunistów, parlament, jeszcze ten stan pogorszyły.

Ukraina była zależna od Rosji przede wszystkim pod względem surowcowym, - musiała importować z Rosji wielkie ilości gazu ziemnego (ponad 80 % zużycia), ropy naftowej (ok. 90 %), a także drewna i celulozy (odpowiednio ok. 60 % i 80 %) oraz całość paliwa jądrowego. Dla Rosji istotne znaczenie miało utrzymanie kooperacji z niektórymi ukraińskimi przedsiębiorstwami zbrojeniowymi, głównie jednak, dlatego, że uruchomienie własnej produkcji brakujących elementów i własnych biur konstrukcyjnych byłoby zbyt kosztowne. Tymczasem dla ukraińskiego przemysłu zbrojeniowego współpraca z rosyjskimi partnerami była sprawą przeżycia.

Dopiero w 1994 roku, po wybraniu nowego składu parlamentu, a później nowego prezydenta, można było rozpocząć proces transformacji i budowy fundamentów stabilizacji gospodarczej. Pierwsze rezultaty reform były zachęcające. Inflacja spadła z prawie 20 % miesięcznie w 1995 roku do około 1 % miesięcznie w latach 1997 i 1998. Eksport na rynki zachodnie wzrósł o blisko 20 %, w wyniku, czego w pierwszej połowie 1998 roku po raz pierwszy gospodarka ukraińska wykazała dodatni wskaźnik wzrostu (0,2 %). Niestety, brak spójnego programu reform i konsekwencji w ich wprowadzaniu oraz brak zdecydowanej polityki fiskalnej i dobrego programu pozyskiwania środków na finansowanie procesu transformacji, spowodowały poważne napięcia finansowe. Destabilizacja gospodarki, pogłębiona kryzysem rosyjskim, utrzymywała się do końca 1999 roku.

2.2.3.2. Lata 2000 - 2004¹⁵⁷

W roku 2000, po 9 kolejnych latach spadków, produkt krajowy brutto wzrósł o 6 %, produkcja przemysłowa o 12,7 %, a inflacja spadła do 25,8 %. W roku 2001 wszystkie, zakładane w ustawie budżetowej, wskaźniki zostały znacznie przekroczone: produkt krajowy brutto wzrósł o blisko 9 %, inflacja spadła do 6,1 %, produkcja przemysłowa zwiększyła się o 15,1 %. Ponadto znacznie wzrosła produkcja rolna (o 10,7 %), produkcja budowlana (o 10,3 %) i usługi rynkowe (o 5,7 %). Jedyne wpływy z prywatyzacji nie zostały osiągnięte; do budżetu wpłynęło z tego tytułu

¹⁵⁷ Analizy dokonano na podstawie: materiału informacyjnego Ministerstwa Gospodarki i Pracy RP, oraz M. Bogacka - Sekretarz WEH Ambasady RP w Kijowie (materiał w zasobach autora).

2,7 mld UAH zamiast planowanych 5,9 mld UAR.

Największy wzrost produkcji przemysłowej w 2001 roku nastąpił w przetwórstwie ropy naftowej (54,3 %), przemyśle drzewnym (28,0 %), celulozowo-papierniczym maszynowym (18,8 %) i spożywczym (18,2 %). Znaczny wzrost zanotowano również w przemyśle lekkim (13,8 %) oraz chemicznym i petrochemicznym (10,6 %).

Tabela 2.5. Podstawowe wskaźniki ekonomiczne za lata 1995-2004 (w %)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004*
Produkt krajowy brutto	-12,2	-10,0	-3,0	-1,9	-0,4	6,0	9,1	4,6	8,5	12,3
Inflacja (%)				20,0	19,2	25,8	6,1	-0,6	8,2	4,3
Produkcja przemysłowa	-17,0	-5,1	-1,8	-1,5	4,3	12,9	14,2	7,0	15,8	14,7
Produkcja rolna	-9,0	-9,8	-1,9	-8,3	-5,7	7,1	9,1	1,9	-10,2	-4,7
Deficyt budżetowy (% PKB)	-7,4	-4,4	-6,7	-2,0	-1,1	0,7	-0,55	0,54	0,2	1,0

* I półrocze (stopa inflacji 4,3% podano za osiem miesięcy 2004 r.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji: WEH Ambasady RP w Kijowie oraz *Ekonomiczne Komentarze. Białoruś, Kazachstan, Rosja, Ukraina*. Nr 1(1) 2004, s.15-16, *Ukrainian Economic Outlook, Statistical Appendix, 3/2004*, CASE-Ukraina.

Po raz pierwszy zanotowano wzrost płacy realnej o 19,3 %. Czterokrotnie w ciągu roku podnoszono emerytury, które nominalnie wzrosły o 43,3 %, a realnie o 30 %. W styczniu 2002 roku minimalna emerytura wynosiła 79 hrywien, maksymalna 129 hrywien, a dla zawodów niebezpiecznych 172 hrywny. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w 2001 roku osiągnęły wartość 813,7 mln USD (750 mln USD w 2000 roku). Wartość netto inwestycji jednak była mniejsza, ponieważ za granicę wypłynęło 267,4 mln USD. Saldo obrotów handlu zagranicznego było dodatnie i wynosiło 3,5 % PKB.

Dobra sytuacja w handlu zagranicznym przyczyniła się do dalszej stabilizacji kursu hrywny. 1 stycznia 2001 wynosiła 5,43 UAH/USD, a 1 stycznia 2002 roku - 5,23 UAH/USD. Narodowy Bank Ukrainy nie dopuszczał do silniejszej aprecjacji hrywny (nominalna wyniosła 2,42 % a realna 7 %), skupując waluty na rynku (1,8 mld USD w ciągu 11 miesięcy 2001 roku). Stopa dyskontowa NBU była kilkakrotnie obniżana (z 27 % w styczniu do 12,5 % w grudniu 2001 roku).

W raporcie MFW¹⁵⁸ rok 2001 został pozytywnie podsumowany. Podkreślono zwłaszcza następujące dokonania:

- większy niż zakładano wzrost PKB o prawie 9 % i spadek inflacji o 6 %;
- stabilny kurs hrywny i wzrost rezerw walutowych do poziomu odpowiadającego wartości 8-tygodniowego importu;
- utrzymanie, z niewielkimi odchyleniami, przyjętego kursu polityki fiskalnej;
- wzrost masy pieniężnej;
- postęp w reformach strukturalnych.

Pozytywne efekty, zdaniem MFW, były możliwe dzięki wykorzystywaniu wolnych mocy produkcyjnych, zwiększonej konkurencyjności ukraińskiej gospodarki w rezultacie deprecjacji hrywny dokonanej w latach 1998-99, zwiększeniu ekspansji eksportowej, przede wszystkim na rynku rosyjskim oraz wzrostowi wewnętrznego popytu na skutek wzrostu płac i emerytur oraz wypłacenia zaległych wynagrodzeń.

2.2.3.3. Płace i dochody społeczeństwa

Wzrost płac realnych (o 22,3 %) osiągnięty po raz pierwszy od 10 lat w 2001 roku utrzymał się w 2002 roku i wyniósł 18,2 %. Liczony w okresie od grudnia do grudnia osiągnął 15,6 %. W grudniu 2003 roku płace byłyby realnie wyższe o 13,8 % niż rok wcześniej. Średnia miesięczna płaca w grudniu 2003 roku wynosiła 550,9 UAH, natomiast średnie miesięczne wynagrodzenie w całym 2003 roku osiągnęło wartość 462,3 UAH (w 2002 roku 376,38 UAH, a w 2001 roku 311,6 UAH)

W 2004 roku następował dalszy wzrost wynagrodzeń. Średnia płaca na Ukrainie w sierpniu tego roku wynosiła 542,37 UAH¹⁵⁹.

Tabela 2.6. Zmiany dochodów pieniężnych ludności w latach 1996 - 2003

Wyszczególnienie	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Zmiana w % w stosunku do roku poprzedniego	-17,1	6,3	-1,6	-8,0	9,9	9,0	21,2	30,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów WEH Ambasady RP w Kijowie.

¹⁵⁸ IMF Country Report No. 02/146, July 2002

¹⁵⁹ 1 USD = 5,30 UAH (15 września 2004 r.).

Charakterystyczne jest przy tym duże zróżnicowanie poziomu płac pomiędzy poszczególnymi regionami. Najwyższe średnie płace w sierpniu 2004 roku występowały w Kijowie (896,02 UAH), Doniecku (653,08 UAH), Zaporozżu (626,2 UAH) i Dniepropietrowsku (616,04 UAH), natomiast najniższe w obwodzie tarnopolskim (359,65 UAH), wołyńskim (375,49) i Chmielnickim (381,15 UAH). Znacznie różnią się także poziomy średnich wynagrodzeń w poszczególnych sektorach gospodarki narodowej. Najmniej w sierpniu 2004 roku zarabiali pracownicy przedsiębiorstw rolnych – średnio 244 UAH (45,8 USD), a najwięcej osoby zatrudnione w instytucjach finansowych – średnio 1.130 UAH (212 USD). Średnie wynagrodzenie w przemyśle kształtowało się na poziomie 624 UAH (117 USD). Według danych Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy z sierpnia 2004 roku minimum egzystencji na osobę zatrudnioną wynosiło 386,73 UAH.

Zmiana poziomu płac nie oddaje jednak w pełni zmian warunków życia społeczeństwa Ukrainy, ponieważ płace dawno przestały być jedynym źródłem dochodów. Ponadto poziom płac nie uwzględnia zaległości w wypłatach wynagrodzeń oraz wypłat dokonywanych *w naturze*¹⁶⁰. Według danych na 1 września 2004 roku zaległości z tytułu zaległych płac wynosiły 1.422.058 tys. UAH, z tego najwięcej w obwodzie donieckim (454.560 tys. czyli 32 % łącznych zaległości) i ługańskim (236.841 tys., 16,7 % łącznych zaległości). Ponad 77 % tych zaległości (1.096.228 tys. UAH) powstało przed 1 stycznia 2004¹⁶¹.

2.2.3.4. Potencjał badawczo-naukowy

Ukraińska Akademia Nauk składa się ze 170 zakładów badawczo-naukowych, (z czego 5 międzynarodowych), kompleksu doświadczalno-produkcyjnego i 6 centrów badawczych. Wśród imponujących osiągnięć ukraińskich naukowców należy wymienić rozszczepienie atomów litu, odkrycie izotopu helu, opracowanie

¹⁶⁰ Średnia emerytura wzrosła w ciągu 2003 roku o 16 % i w grudniu wynosiła 158 UAH (ok. 30 USD).

¹⁶¹ Przedsiębiorstwa, które nie wypłacają na czas pensji swoim pracownikom, a jest ich na Ukrainie blisko 40 %, na podstawie rozporządzenia Prezydenta Ukrainy z czerwca 2004 r., są zobowiązane do przeznaczania nie mniej niż 10 % swoich dochodów na uregulowanie zadłużenia. Oprócz tego nie mają prawa dokonywać zakupów powiększających majątek firmy, a niezwiązanych z procesem produkcyjnym oraz powoływać do życia nowych jednostek organizacyjnych. W przypadku likwidacji przedsiębiorstwa w pierwszej kolejności muszą być uregulowane powinności w stosunku do pracowników.

i wdrożenie zaawansowanych technologii spawalniczych, metalurgię proszków i stopów specjalnych oraz produkcję ciężkiej wody. Ukraińscy naukowcy wnieśli znaczący wkład w badania przestrzeni kosmicznej, konstrukcję silników i raket nośnych, pojazdów i wyrzutni kosmicznych. Nie można też pominąć takich osiągnięć, jak wyprodukowanie przezroczystych monokryształów z syntetycznych diamentów, wytwarzanie supertwardych narzędzi diamentowych oraz innych wybitnych osiągnięć w dziedzinie biologii molekularnej, fizjologii i medycyny.

Potencjał intelektualny, zaangażowany dawniej w badania naukowe na potrzeby ogromnego kompleksu militarnego, został obecnie skierowany do "pokojoych" prac badawczych. W październiku 1993 roku Ukraina, Kanada, Szwecja i Stany Zjednoczone utworzyły Centrum Nauki i Technologii na Ukrainie (STCU), grupujący naukowców i badaczy z Ukrainy, Gruzji i Uzbekistanu. Podpisane porozumienie przewiduje, że dyrekcja jest międzynarodowa (Kanadyjczyk, Ukrainiec, Amerykanin i jeden przedstawiciel któregoś z krajów Unii Europejskiej). STCU ma w Moskwie partnerską organizację ISTC (Międzynarodowe Centrum Nauki i Technologii).

2.2.3.5. Rolnictwo

Ziemie uprawne (w tym urodzajne czarnoziemy) zajmują 58 % powierzchni kraju¹⁶², lasy 18 %, 2 % powierzchni to tereny o całorocznej wegetacji, a 13 % to całoroczne pastwiska. Dzięki niezwykle urodzajnym glebom i korzystnemu klimatowi Ukraina dostarczała 1/4 całej produkcji rolnej byłego Związku Radzieckiego. W mleko, jaja, mięso, zboża, warzywa i owoce zaopatrywała wiele innych republik. Morze Czarne i Azowskie oraz rzeki: Dniepr, Dunaj, Dniestr, Bug i Don dostarczały ryb. Obecnie połowy znacznie zmalały ze względu na zanieczyszczenia wód.

Gospodarka wolnorynkowa w tym sektorze rozwija się z wielkim trudem. Dopiero we wrześniu 1998 roku weszła w życie ustawa zezwalająca na dzierżawę państwowej ziemi przez indywidualnych rolników. Od stycznia 2002 roku, na mocy nowego „Kodeksu ziemskiego Ukrainy”, ziemia może być nabywana na własność.

¹⁶² Na Ukrainie jest bardzo wysoki odsetek użytków rolnych, na jednego mieszkańca przypada 0,8 ha.

Wprowadzono są jeszcze pewne ograniczenia (nie więcej niż 100 hektarów na osobę, ale mają one obowiązywać tylko do 2010 roku).

Produkcja rolna i zwierzęca prowadzona była przez dziesięciolecia w kołchozach i sowchozach oraz na małych działkach przyzagrodowych. Pierwsze gospodarstwa indywidualne typu farmerskiego zaczęły powstawać dopiero w 1991 roku na 10 % użytków rolnych, wydzielonych z kołchozów i sowchozów. Do chwili obecnej powstało w ten sposób prawie 40 tysięcy gospodarstw indywidualnych o przeciętnej powierzchni 30 ha. Ze względu jednak na brak sprzętu i środków na inwestycje wydajność tych gospodarstw nie jest dużo wyższa niż w kołchozach i sowchozach.

W latach dziewięćdziesiątych w rolnictwie miały miejsce negatywne zmiany cenowe. Ceny na produkty materiałowo-techniczne wzrosły 38 razy, a ceny na produkty rolne tylko dwudziestokrotnie. Skutkiem tego była utrata zdolności płatniczej przez producentów rolnych. Gwałtownie zmniejszyły się zakupy środków technicznych, a używany sprzęt był eksploatowany ponad dwa razy dłużej niż przewidywały normy techniczne. Nastąpił dramatyczny spadek produkcji maszyn i urządzeń rolniczych (tabela 2.7.).

Tabela 2.7. Produkcja maszyn rolniczych w latach 1990-1998 (w tys. szt.)

Maszyny rolnicze	1990	1991	1994	1997	1998
Traktory	106,20	90,20	16,00	4,60	3,20
Pługi do traktorów	89,20	71,90	6,50	4,00	4,00
Siewniki do traktorów	57,10	48,70	4,20	1,40	0,70
Maszyny do nawożenia	13,90	14,20	1,00	0,70	0,30
Kombajny do kukurydzy	5,50	5,60	0,05	0,04	0,01
Żniwiarki pokosowe	58,80	54,30	5,20	0,30	0,80

Zródło: Ukraińsko-Polskie Centrum Współpracy, Dniepropietrowsk, [w:] www.upfc.org

Spadło zużycie oleju napędowego, benzyny i nawozów. Efektywność produkcji rolnej stale się zmniejszała, a brak regulacji ze strony państwa odbił się na sferze socjalnej. Infrastruktura socjalna na wsi jest zrujnowana, a mieszkańcy wsi

pozbawieni możliwości korzystania z najbardziej podstawowych usług: medycznych, oświatowych i kulturalnych. Prawie trzy z ośmiu milionów czynnych zawodowo mieszkańców wsi nie ma stałego miejsca pracy i pewnego źródła dochodów. Osoby w wieku emerytalnym stanowią ponad 40 % społeczeństwa wiejskiego.

W roku 2000 po raz pierwszy zanotowano wzrost produkcji rolnej (o 18,9 %) i wzrost dochodów przedsiębiorstw rolnych, ale tylko w gospodarstwach indywidualnych. W państwowych gospodarstwach rolnych produkcja spadła o 8,8 %, a produkcja zwierzęca o 21 %, podczas gdy w gospodarstwach prywatnych wzrosła o 2 %.

W roku 2001 nastąpił dalszy wzrost produkcji rolnej, o 10,7 % w stosunku do roku ubiegłego. Produkcja roślinna wzrosła o 18 %, głównie dzięki większym zbiorom ziarna słonecznika i ziemniaków. Sprzyjająca koniunktura na ziarno słonecznika na światowych rynkach, przy obfitości taniej siły roboczej i rozwiniętej sieci transportu, spowodowała, że na wsi zainwestowało wiele zagranicznych firm: „Global Ukraine”, „Nibułon”, „cargo”, „Freedom Farm”, a także „Agros”.

W 2002 roku produkcja rolna wzrosła zaledwie o 1,9 %, przy czym w gospodarstwach indywidualnych nastąpił wzrost o 3,9 %, a w pozostałych spadek o 1,1 %. Wartość produkcji roślinnej spadła o 1,5 % (w gospodarstwach indywidualnych wzrosła o 2,5 %, a w pozostałych spadła o 5,5 %). Spadły zbiory buraków cukrowych o 7,7 %, a powierzchnia upraw zmniejszyła się o 10,4 %. Zbiory ziemniaków były niższe o 4,2 %, przy ograniczeniu upraw o 0,8 %. Zbiory owoców były mniejsze o 1,4 % przy zmniejszeniu powierzchni sadów o 1,8 %. Zwiększono areał upraw słonecznika o 13,5 %, a produkcja nasion słonecznika wzrosła o 43,3 %. Zbiory zbóż zmniejszyły się o 2,3 %. Deficyt rynku wewnętrznego w latach 2003/2004 wyniósł ok. 2,8 mln ton¹⁶³.

W związku z tą sytuacją, Ukraina założyła krótkookresowe zniesienie cła na import brakującej ilości zboża.

Dekret Prezydenta „*O potrzebie zastosowania natychmiastowych zabiegów w celu przyspieszenia reform w rolnictwie*” umożliwił tworzenie przedsiębiorstw rolnych na bazie kołchozów i sowchozów metodą dzierżawy, bez konieczności ich

¹⁶³ Ministerstwo Rolnictwa Ukrainy przewidywało, że zbiory pszenicy na cele spożywcze wyniosą 4,5 – 4,7 mln ton a dla zaspokojenia rynku niezbędne było 6-6,5 mln ton.

parcelowania. Dzięki temu zaczęły powstawać nowoczesne przedsiębiorstwa rolne (głównie spółki joint venture z kapitałem zagranicznym), stosujące nowoczesne techniki produkcji.

Ich produkcja jednak w niewielkim tylko stopniu jest przetwarzana na Ukrainie, większość jest eksportowana w postaci surowca. Najbardziej opłacalna jest uprawa słonecznika, dlatego też prawie dwukrotnie powiększono areał jego uprawy, intensywnie eksploatując żyzne ziemie południowej Ukrainy.

Na dzierzawionych przez prywatnych właścicieli ziemiach, na których do niedawna uprawiano rośliny pastewne i produkowano mięso, mleko, jaja i wełnę, obecnie praktycznie nie hoduje się zwierząt. Przywrócenie hodowli jest niemożliwe bez aktywnej pomocy państwa, jako że uprawy roślinne, zwłaszcza słonecznika, są bardziej opłacalne. *Kodeks Ziemski*, który wszedł w życie w styczniu 2002 roku daje możliwość kupna ziemi o przeznaczeniu nierolniczym, natomiast ziemię rolną, przez najbliższe 8 lat¹⁶⁴, będą mogły kupować jedynie ukraińskie osoby fizyczne lub prawne i to z ograniczeniem do 100 ha na jedną osobę. Stworzenie rynku ziem rolnych oraz rynku zastawnego w celu hipotecznego kredytowania nastąpi, zatem nieprędko.

Ceny ziemi od 1995 roku wzrosły pięciokrotnie. W 1995 roku przeciętna cena 1 ha ziemi rolnej wynosiła 300 USD, a obecnie wynosi 1500 USD. Na koniec 2001 roku ok. 50 % właścicieli gospodarstw rolnych (3,3 mln) posiadało akt własności wydany przez organy państwowe.

2.2.3.6. Przemysł

Podstawowe gałęzie przemysłu Ukrainy to przemysł ciężki i wydobywczy, które rozwinęły się na bazie bogatych złóż surowcowych (węgla, rud metali żelaznych i nieżelaznych). Rozwinięte zwłaszcza są takie branże, jak metalurgia żelaza i stali (23,1 % udziału w całości produkcji przemysłowej), elektroenergetyka (19,3 %), przemysł paliwowy (12,7 %), przemysł maszynowy (12,5 %), przemysł spożywczy (12,5 %), przemysł chemiczny i przetwórstwo ropy naftowej (6,5 %), które w sumie dają 86,6 % wartości produkcji przemysłowej Ukrainy.

W latach 1992-1999 w produkcji przemysłowej miały miejsce istotne zmiany. Udział elektroenergetyki wzrósł z 3,6 % do 19,3 %, przemysłu paliwowego z 3,8 % do 12,7 %, metalurgii żelaza z 9,9 % do 23,1 %. Zmniejszył się udział obróbki metali i budowy maszyn z 26,4 % do 12,5 %, przemysłu spożywczego z 24,4 % do 12,5 % oraz lekkiego z 12,3 % do 1,4 %.

W roku 2001 produkcja przemysłowa, wzrosła o 14,2 %, natomiast w 2002 roku wzrost był niższy, bo już tylko o 7,0%. W budownictwie, w tym okresie odnotowano wzrost o prawie 22 %.

Czynnikiem, który umożliwił ukraińskim przedsiębiorstwom nie tylko przetrwanie, ale również wzrost produkcji i eksportu, były bardzo niskie koszty produkcji, wynikające z niskich płac. Zakłady posiadające przestarzałe maszyny i przestarzałą, energochłonną technologię, wymagającą dużego nakładu energii oraz pracy ludzkiej, mogły produkować wyłącznie bardzo tanie produkty, podobnie jak to czynią kraje Trzeciego Świata. Produkty były te same, co wcześniej, ale ich cena była na tyle niska, że rekompensowała braki jakościowe i zapewniała konkurencyjność na rynkach światowych¹⁶⁵.

2.2.3.7. Wydobycie ropy i gazu

Polityka przemysłowa Związku Radzieckiego skierowana była na rozwój zasobów syberyjskich, spowodowała poważne zaniedbanie tego sektora na Ukrainie.

Wydobycie ropy naftowej na Ukrainie skoncentrowane jest głównie na Podkarpaciu w okolicach: Drohobycza, IwanoFrankowska, Borysławia, Doliny, w obwodzie połtawskim, czernihowskim i sumskim.

Z własnych złóż pokrywa Ukraina zapotrzebowanie na ropę tylko w granicach 10-12%. Pozostałą część importuje głównie z Rosji. Dlatego jest uzależniona od dostaw z Rosji, kraj ten jest strategicznym partnerem dla Ukrainy w wymianie handlowej. Dostawy ropy z Rosji warunkują stabilność gospodarki ukraińskiej.

Przykładem tego może być kryzys w Rosji w 1998 r., który zachwiał całą

¹⁶⁴ Państwowy Komitet Zasobów Ziemi w szybkim tempie opracowuje akty wykonawcze do nowego Kodeksu Ziemi. Jeśli to tempo się utrzyma, być może już od 2005 roku zakaz zostanie zniesiony.

¹⁶⁵ IMF Working Paper WP/02197 "An Interim Assessment of Ukrainian Output Developments, 2000 – 01".

gospodarką Ukrainy, a ceny paliw wzrosły od 4-5 hrywien za litr, na Krymie nawet do 2 dolarów USA (około 11 hrywien). Sytuacja ta zmusiła Ukrainę do interwencyjnych zakupów ropy w Białorusi, Turkmenii, Grecji i Azerbejdżanie.

O intensywnym poszukiwaniu przez Ukrainę dostaw ropy (dywersyfikacji z innych krajów) może świadczyć podpisanie porozumienia z Kazachstanem. Nastąpiło to podczas wizyty w dniach 17-18 września 1999 r. w Kijowie prezydenta Nursułtan Nazarbajewa. Kazachstan zobowiązał się dostarczać Ukrainie od 1999 r. 1,5 mln ton ropy rocznie. Umowa została zawarta na warunkach korzystnych dla obu stron, zwłaszcza dla Ukrainy, która dług za ropę będzie spłacać dostawami samolotów An-74, budową zakładów remontowych traktorów, samolotów i statków.

Na Ukrainie funkcjonują rafinerie w: Łysyczyńsku, dwie w Mariupolu Nadwimej, Odessie, Krzemieńczuku, Chersoniu, Drohobyczu.

Drugim surowcem strategicznym, którego nie posiada w nadmiarze jest gaz ziemny. Głównymi ośrodkami wydobywania gazu jest Szczebelinka w obwodzie charkowskim i Daszawa na Podkarpaciu. Wydobywanie własne pokrywa zapotrzebowanie w granicach 20%.

W latach dziewięćdziesiątych dostawcą gazu dla Ukrainy była Turkmenia (około 18,3 mld m³). Brak funduszy na spłatę zadłużenia spowodował przerwanie w 1997 r. dostaw gazu z Turkmenii. Ukraina sprowadza z Rosji rocznie ponad 50 mld m³ gazu. Jej zadłużenie za gaz pod koniec 2001 r. wynosiło około 1,3 mld dolarów USA. Dostawy gazu rzutowały nie tylko na stosunki gospodarcze Rosji z Ukrainą. Rosja wykorzystując pozycję monopolisty próbowała dostawami gazu wywierać presję na politykę Ukrainy wobec Krymu, podziału Floty Czarnomorskiej i w innych strefach, m.in. delimitacji granicy.

Zużycie gazu ziemnego na Ukrainie, sięgające 115 mld m³ rocznie w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, systematycznie spadało - aż do 68,6 mld m³ w roku 2000. W tym samym czasie wydobywanie własne spadło z 28,1 mld m³ w roku 1990 do 18,0 mld m³ w roku 2000. Braki uzupełniano importem z Turkmenistanu, który w 1997 roku wstrzymał dostawy, gdyż ukraińscy odbiorcy nie wywiązywali się ze zobowiązań. Obecnie głównym dostawcą gazu jest Rosja. Bez rosyjskiego gazu gospodarka Ukrainy nie może funkcjonować.

Aby zmniejszyć uzależnienie gospodarki od importu, rząd ukraiński intensywnie rozwija ten sektor gospodarki, traktując go jako priorytetowy. Zasoby własne płynnych paliw szacowane są na 7 - 8 miliardów ton. Jednak z 300 potencjalnie opłacalnych złóż tylko 194 są eksploatowane. Są też projekty ponownego uruchomienia złóż, których eksploatacja została dawno zakończona, a które z użyciem nowoczesnego sprzętu nadal mogą być eksploatowane. W 2002 roku Ukraina unormowała dostawy ropy i gazu na rynek wewnętrzny. Podpisano długoterminowe kontrakty na tranzyt rosyjskiego gazu przez Ukrainę (110 mld m³) i na dostawy gazu na Ukrainę w latach 2003-2006.

2.2.3.8. Hutnictwo i metalurgia

Rozwój metalurgii na Ukrainie rozpoczął się w XIX wieku wraz z odkryciami dużych złóż rudy żelaza i węgla na południowym wschodzie Ukrainy. Zapoczątkowany przez carską Rosję, szybki rozwój metalurgii był kontynuowany w XX wieku przez Związek Radziecki i w rezultacie Ukraina stała się, obok Republiki Rosyjskiej, największym ośrodkiem hutnictwa żelaza w ZSRR. Sektor metalurgiczny na Ukrainie obejmuje kilkaset przedsiębiorstw, w tym 14 hut żelaza, 7 fabryk rur walcowanych, zakłady metalowe, zakłady wydobywania i wzbogacania rud żelaza, 3 zakłady wytwarzające żelazostopy, 16 zakładów koksochemicznych, 20 hut metali kolorowych oraz 35 zakładów przeróbki złomu¹⁶⁶.

Przemysł metalurgiczny skoncentrowany jest w czterech obwodach południowo-wschodniej Ukrainy: donieckim, dniepropietrowskim, zaporoskim i ługańskim. Największym ośrodkiem przemysłowym jest Basen Doniecki (tzw. Donbas) na północny wschód od Doniecka, gdzie znajdują się największe złoża rudy żelaza i innych surowców. Powstał tam jeden z największych na świecie kompleksów metalurgicznych. Największe kombinaty to tzw. „wielka piątka”, do której należą: Kriworiżstal w Krzywym Rogu, MMK im. Iljicza w Mariupolu, Azowstal, Zaporizstal w Zaporozżu i huta AMK w Alczewsku. Pod względem

¹⁶⁶ Szerzej na ten temat pisze A. Sarna, *Ukraińska metalurgia: ogniwo oligarchicznego systemu władzy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa marzec 2002.

produkcji żeliwa, stali walcowanej i rur stalowych Ukraina zajmuje 7 miejsce w świecie.

Najważniejsze wyroby przemysłu metalowego to wyposażenie dla zakładów metalurgicznych, turbiny i generatory. Po II wojnie światowej dwie trzecie ukraińskiego potencjału pracowało na potrzeby przemysłu obronnego ZSRR. Ukraina była głównym dostawcą sprzętu wojskowego; tu znajdowały się montownie rakiet i stocznie produkujące lotniskowce. Od 1991 roku przemysł obronny podlegał głębokiej restrukturyzacji i przestawiany jest na produkcję cywilną.

Rozpad ZSRR spowodował utratę rynków i przyczynił się do głębokiej recesji tego sektora, trwającej do połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku. W 1996 roku rozpoczął się wzrost, szczególnie znaczący w 2000 roku, kiedy to produkcja hutnictwa żelaza wzrosła o 20,7 %, a metalurgii kolorowej o 18,8 %. Na tę poprawę złożyły się dwa czynniki:

- dewaluacja hrywny po kryzysie rosyjskim w 1998 roku;
- wzrost eksportu spowodowany korzystną koniunkturą na rynkach światowych.

Prawie 80 % wyrobów ukraińskiego hutnictwa jest eksportowane, głównie na Bliski Wschód, do Ameryki Łacińskiej, Azji i Afryki. Eksport wyrobów metalurgicznych z żelaza i stali daje wpływy rzędu 6,5 mld USD, co stanowi 44,4 % wpływów z eksportu ogółem.

2.2.3.9. Przemysł maszynowy i motoryzacyjny

Przemysł maszynowy jest, obok metalurgii, jednym z najbardziej rozwiniętych sektorów gospodarki. Zakłady maszynowe, produkujące m.in. statki, samoloty, pojazdy kosmiczne, autobusy, maszyny budowlane, dźwigi, obrabiarki itp., stanowią 30 % wszystkich zakładów produkcyjnych na Ukrainie. Większość zakładów ma własne biura projektowo-konstrukcyjne i laboratoria badawcze. Dobrze rozwinięty jest też przemysł produkujący maszyny i wyposażenie dla przetwórstwa żywności.

Chlubą ukraińskiego przemysłu jest największy samolot transportowy świata

AN-225¹⁶⁷. Może on rozwijać prędkość do 850 km/godz. i bierze na pokład 16 kontenerów o wadze 10 ton każdy. Możliwe jest też doczepianie do kadłuba ponad gabarytowych ładunków o średnicy od 7 m do 10 m i długości do 70 m.

Ukraiński przemysł samochodowy zdominowany jest przez producentów z Rosji (WAZ, Wołga, GAZ), Korei (Daewoo, KIA, Hyundai), oraz Niemiec (Volkswagen, Opel, Mercedes). Największym producentem na rynku ukraińskim jest rosyjski WAZ z 35 % udziałem w rynku. Na rok 2003 Auto WAZ planuje sprzedaż na ukraińskim rynku 50 – 55 tysięcy nowych pojazdów, w tym 30 tysięcy montowanych w Zaporoskich Zakładach Samochodowych (ZAZ)¹⁶⁸, z podzespołów, których nie obejmują ograniczenia celne. Samochody Auto ZAZ montowane są również w Chersoniu i Krjemieńczuku.

W ostatnich latach prawie dwukrotnie wzrosła liczba samochodów produkowanych na Ukrainie. W łuckich zakładach ŁuAZ montuje się rosyjskie łady, a wkrótce z zakładu wyjedzie nowy model małego samochodu terenowego ŁuAZ-1301 z silnikiem 1300 mm o mocy 70 KM. Fabryka w Kremieńczuku (KRAZ) jest wśród krajów byłego ZSRR największym producentem dużych ciężarówek. KRAZ-y, zostały zaprojektowane specjalnie do jazdy po bezdrożach i eksploatacji w wyjątkowo ciężkich warunkach, pod względem wytrzymałości nie mają sobie równych. Planuje się w 2003 roku występ załogi ukraińskiego KRAZ-a, (po raz pierwszy historii) w rajdzie Paryż - Dakar. Od trzech lat te samochody montowane są w Egipcie, przez który będzie przebiegać trasa rajdu. Konkurentem dla ukraińskich KRAZ-ów są rosyjskie KAMAZ-y, które w 2001 roku wygrały rajd Paryż – Dakar. Wkrótce montaż ich rozpocznie się w Łucku, co obniży ich cenę na Ukrainie.

2.2.3.10. Przemysł chemiczny

Wykorzystując bogactwo i różnorodność własnych surowców, ukraiński przemysł chemiczny dostarczał jedną trzecią produkcji byłego Związku Radzieckiego. Produkcja tego sektora to przede wszystkim: koks, nawozy mineralne, farby i lakiery,

¹⁶⁷ Właśnie tym samolotem przewieziono do Afganistanu polski kontyngent wojskowy wraz ze sprzętem.

¹⁶⁸ W związku z wykupieniem pakietu 50 % akcji od Daewoo przez szwajcarską grupę inwestycyjno-finansową Hirsch & Cie, zaporoskie zakłady zmieniły nazwę z Auto ZAZ-Daewoo na ZAZ S.A.

kwasy siarkowe, żywice syntetyczne, włókna sztuczne, soda kaustyczna, produkty przerobu ropy naftowej, chemikalia dla przemysłu fotograficznego i pestycydy.

Po zapaści w latach 1996-1999, od 2000 roku ukraiński przemysł chemiczny zaczyna się odradzać. W roku 2000 produkcja wzrosła o 3,3 %, a w 2001 roku o 10 %. W pierwszych miesiącach 2002 roku, tendencja wzrostowa utrzymywała się nadal. W produkcji tworzyw sztucznych odnotowano wzrost o 24 % w porównaniu do analogicznego okresu roku 2001. Spośród 250 zakładów chemicznych, najszybciej rozwijają się zakłady Azot w Czerkasach oraz Tytan, Sumy Chim Prom, Łysyczańska Soda, Kijowskie Zakłady Polimerów, Dniepropietrowskie Zakłady Produkcji Farb i inne. Dwa największe zakłady; nie tylko na Ukrainie, ale wśród krajów WNP, to Oriana w Kałuszu i Styrol w Gorłowce. Oriana jest holdingiem zrzeszającym 10 fabryk, które produkują około 100 produktów, w tym olefiny, kwas solny, sodę kaustyczną, nawozy potasowe, etylen, propylen, benzen itp. W 2000 roku rosyjski Lukoil nabył 50 % udziału w Orianie tworząc spółkę joint venture ze skarbem państwa.

Produkcja nawozów chemicznych zapewnia pokrycie zaledwie 20 % zapotrzebowania rolnictwa i opiera się na importowanych surowcach. Amerykańskie źródła¹⁶⁹ podają, że brak pestycydów powoduje utratę około 30 % ukraińskich zbiorów z powodu insektów, grzybów i pleśni. Ukraińskie zakłady produkują tylko 7 rodzajów środków ochrony roślin, podczas gdy zapotrzebowanie jest znacznie większe.

Dalszy rozwój tego sektora wymagać będzie restrukturyzacji zatrudnienia w zakładach-gigantach zatrudniających nawet do 20 tysięcy pracowników oraz wprowadzenia nowych technologii w celu zmniejszenia zużycia energii i zanieczyszczenia środowiska.

2.2.3.11. Przemysł spożywczy

Do najlepiej rozwiniętych dziedzin przemysłu rolno-spożywczego należy przemysł młynarski - produkcja mąki i wyrobów mącznych i przemysł cukrowniczy - 14 mln ton cukru rocznie). Dobrze rozwinięte jest produkcja olejów roślinnych,

¹⁶⁹ Amerykański *Business Information Centre for Newly Independent States*

zwłaszcza oleju słonecznikowego. Na południu w rejonie Odessy i na Krymie uprawia się znaczne ilości winorośli i produkuje wino. Tam też (Odessie, Chersoniu, na Krymie i na Zakarpaciu), zlokalizowane są największe zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego i owocowo-warzywnego.

W 87 zakładach produkowany jest alkohol, wytwarzają one rocznie 620 mln litrów. Nadzór nad produkcją sprawuje Państwowy Komitet Ukrainy ds. Monopoli Produkcji i Obrotu Alkoholem Etylowym, Napojami Alkoholowymi i Wyrobami Tytoniowymi. Komitet ten kontroluje produkcję, wydaje licencje, określa ceny minimalne na wymienione wyroby, nadzoruje import, eksport, transport i sprzedaż tych wyrobów, stosuje kary wobec łamiących przepisy.

W ostatnim okresie znacząco wzrosła produkcja piwa. Produkuje się 180 rodzajów i gatunków, jest ono wytwarzane w około 100 browarach, przy czym 70 % produkcji dostarcza 6 największych browarów.

2.2.3.12. Energetyka

Gospodarka ukraińska jest niezwykle energochłonna; zapotrzebowanie sięga 174 miliardów kWh. Większość (47 %) energii potrzebnej dla przemysłu uzyskuje się z paliw kopalnych, 9,2 % z elektrowni wodnych, a 43,8 % z elektrowni jądrowych. Na pokrycie swoich potrzeb energetycznych Ukraina musi importować, głównie z Rosji¹⁷⁰, ropę naftową i gaz ziemny, którego zapasy składowane są w 13 podziemnych - magazynach.

Po wybuchu reaktora w Czernobylu w 1986 roku, Rada Najwyższa Ukrainy podjęła: decyzję o stopniowym ograniczaniu pracy dwóch elektrowni (w tym czernobylskiej) zaprzestaniu budowy nowych elektrowni atomowych. Brak alternatywnych źródeł energii oraz środków finansowych, spowodował opóźnienie realizacji tej decyzji. Obecnie nadal działają 4 elektrownie jądrowe (Równieńska, Południowo Ukraińska, Zaporoska i Chmielnicka). Energia elektryczna dostarczana jest do ukraińskich sieci energetycznych przez 7 dostawców energii elektrycznej. Dwa zakłady (Dniprohydroenergo i Dnisterhydroenergo) dostarczają energię elektryczną

¹⁷⁰ Por. Sygnały, 24.09.1997 nr 38, s.2

produkowaną w 6 elektrowniach wodnych. Energoatom jest dostawcą energii pochodzącej z elektrowni atomowych. Cztery przedsiębiorstwa (Dniproenergo, Donbasenergo, Zachidenergo i Centerenergo) dostarczają energię elektryczną produkowaną przez 14 elektrowni węglowych, rozrzuconych po całym kraju. Największe ich skupiska znajdują się w Zagłębiu Donieckim, wzdłuż Dniepru oraz w lwowsko-wołyńskim zagłębiu węglowym i w rejonie Podkarpacia.

Ważną kwestią dla Ukrainy są dostawy paliwa jądrowego, jego składowanie i przerób wtórny. Podpisanie porozumienia z USA w sprawie pokojowego wykorzystania energii jądrowej i paliwa jądrowego w ukraińskich elektrowniach atomowych pozwala na realizację, wspólnego z amerykańską firmą Westinghouse projektu dotyczącego wykorzystania paliwa jądrowego innych krajów.

W minionych latach, Ukraina była liczącym się eksporterem energii elektrycznej na rynki krajów RWPG. Obecnie jedynie niewielkie ilości są eksportowane do krajów Europy Środkowej. Urządzenia przesyłowe mają niewielką moc i są technicznie przestarzałe. Zwiększenie eksportu jest możliwe jedynie pod warunkiem włączenia się do europejskiego systemu energetycznego (UPTE/CENTREL). Konieczna jest jednak modernizacja ukraińskiego systemu energetycznego w celu spełnienia wszystkich wymogów systemu europejskiego (stworzenie technicznych możliwości eksportu, tworzenie rezerw, stabilizacja pracy).

Elektrownie węglowe i terenowe zakłady energetyczne (obwodowe i miejskie) mają podlegać obowiązkowej prywatyzacji, z której wyłączone są elektrownie wodne i jądrowe. Sześć obwodowych zakładów energetycznych sprzedano w 2001 roku w trybie przetargu międzynarodowego, korzystając z usług doradczych banku Credit Suisse First Boston (CSFB). Bank ten wygrał również przetarg na doradztwo w procesie prywatyzacji kolejnych dwunastu zakładów energetycznych, w których skarb państwa będzie sprzedawał od 26 % do 50 % udziałów.

Zgodnie z rezolucją Rady Ministrów w przetargach na nabycie udziałów w zakładach energetycznych mogą brać udział jedynie inwestorzy strategiczni, którzy mają obowiązek przedłożyć plan biznesu dotyczący rozwoju zakładu po jego prywatyzacji, a w ciągu trzech miesięcy - ustalić politykę cenową w porozumieniu z Ministerstwem Paliw i Energetyki, Narodową Komisją ds. Regulacji Energii

Elektrycznej oraz Ministerstwem Gospodarki.

Wprowadzanie zasad gospodarki rynkowej w sektorze energetyki jest bardzo trudne i powolne, mimo, że rynek systemów energetycznych szacowany jest na ok. 1,8 mld USD. Ceny detaliczne energii elektrycznej nie w pełni pokrywają kosztów produkcji, a dodatkowym wielkim problemem jest ściągalność należności. Stopa ściągalności znacznie się poprawiła: z 10 % w roku 1999 wzrosła do 65 % pod koniec 2001 roku. Decyzją Rady Ministrów pod koniec 2001 roku podniesiono cenę energii, elektrycznej dla odbiorców przemysłowych, a od kwietnia 2002 roku wyższe stawki taryfowe ustalono również dla gospodarstw domowych.

2.2.3.13. Komunikacja

Ukraina należy do krajów mających dobrze rozwiniętą sieć transportu kolejowego. Cały kraj z południa na północ i wschodu na zachód przecinają magistrale kolejowe, które dają połączenie pomiędzy portami i głównymi ośrodkami przemysłowymi, dużymi miastami Ukrainy oraz krajami WNP, Europy Południowej i Zachodniej. Długość linii kolejowych na Ukrainie wynosi około 32 tys. km, w tym ponad 9 tysięcy jest zelektryfikowana. Najbardziej rozwinięta jest sieć kolejowa w Zagłębiu Donieckim i Naddnieprzańskim Okręgu Przemysłowym oraz na Ukrainie Zachodniej¹⁷¹.

Z kierunku południowego ku północy biegną na Ukrainę następujące magistrale kolejowe:

- Rostów – Donieck - Charków (przez Ługańsk i drugim ciągiem przez Krasnoarmiejsk i Kramatorsk);
- Symferopol – Zaporozże – Dniepropietrowsk - Charków (z rozwidleniem na Biełgorod (Rosja) i Sumy - Konotop);
- Symferopol – Chersoń – Mikołajów – Aleksandria – Kijów - Czernichów i na Gomel (Białoruś) – Odessa - Kirworograd – Czerkasy – Kijów - Czernichów;
- Odessa – Winnica - Fastów z rozwidleniem w Fastowie na Kijów i na Żytomierz;

¹⁷¹ Opracowano w oparciu o informacje opublikowane na stronach internetowych Ukraińsko-Polskiego Centrum Współpracy w Dniepropietrowsku, [w:] www.upfc.org.

- Odessa – Chmielnickij – Żmierinka - Tamopol z rozwidleniem na: Lwów Przemysł i na Szepietówka – Łuck - Kowel, Brześć i Lublin;
- ze Lwowa biegnie magistrala kolejowa przez Iwano-Frankowsk w kierunku na Użgorod (Słowacja) i na Czerniowce (Rumunia).

Wymienione magistrale są połączone liniami biegnącymi ze wschodu na zachód. Szczególne znaczenie ma elektryczna magistrala biegnąca z Donbasu przez Czop na Słowację i Węgry oraz z Kijowa na Korosteń - Szepietówkę - Równe - Łuck - Kowel i dalej do Polski. Były to magistrale o znaczeniu strategicznym, które w czasach ZSRR, miały zapewnić szybki przerzut strategicznych odwodów Armii Radzieckiej z Ukrainy na południe i zachód Europy.

Na Ukrainie funkcjonuje kilka wielkich, nowoczesnych węzłów kolejowych. Należą do nich: Donieck, Zaporozże, Dniepropietrowsk, Charków, Mikołajów, Kijów, Korosteń, Równe, Szepietówka, Fastów, Koziatyń, Malin, Lwów, Łuck, Kowel, Czerniowce.

Połączenia kolejowo-promowe przez Cieśninę Kerczeńską łączą Ukrainę z Północnym Kaukazem oraz z Bułgarią.

Na początku 2001 r. średnio na 1 km linii kolejowej przypadało 22,2 mln. tonokilometrów ładunków i 3,2 mln. pasażero-kilometrów.

Ukraina ma dogodne połączenia z Polską zarówno dla ruchu pasażerskiego, jak i transportu towarowego. Znaczne opóźnienie w ruchu powoduje wymiana osi, ponieważ linie kolejowe na Ukrainie są nadal szerokotorowe. Przestoje na granicy z Polską, Węgrami, Słowacją i Rumunią dochodzą nawet do 6 godzin.

Nawiązując szerszą współpracę ekonomiczną z państwami Europy Zachodniej Ukraina będzie zmuszona zmodernizować swoje najważniejsze magistrale kolejowe lub wybudować nowe dostosowane do wymogów technicznych krajów zachodnich.

Aktualnie przeważająca część sieci kolejowej na Ukrainie nie posiada norm pożądanej prędkości pociągów, jakich, wymaga układ AGC (Umowa Europejska o Głównych Międzynarodowych Liniach Kolejowych). Problem ten władze Ukrainy zamierzają rozwiązać w najbliższym czasie. Jest to warunek by sieć kolejowych magistral została włączona w system transeuropejskich magistral szybkiego ruchu łączących Europę Zachodnią i kraje skandynawskie z basenem Morza Czarnego,

Eurazją i Rosją. Ukraina ze względu na szczególnie dogodne położenie geograficzne może być centralnym węzłem Europy, gdzie będą krzyżowały się strategiczne dla krajów Unii Zachodnioeuropejskiej magistrale transkontynentalne. Stwarza to także Ukrainie szansę pozyskania międzynarodowych funduszy, którymi dysponują organizacje krajów Unii Zachodnioeuropejskiej na rozbudowę magistral transkontynentalnych. W bardzo szybkim tempie modernizowana jest i dostosowywana do wymogów szybkiego ruchu pasażerskiego i towarowego magistrala kolejowa E - 20 Paryż – Berlin – Warszawa – Brześć – Mińsk - Moskwa, którą Rada Europy włączyła do programu rozwoju sieci transeuropejskich TEN (Trans European Networks).

Ukraina może tę transeuropejską magistralę, biegnącą z zachodu na wschód połączyć drogami szybkiego ruchu, które już posiada z portami czarnomorskimi. W krótkim czasie i nie znacznym kosztem może osiągnąć znaczne korzyści ekonomiczne.

Nie są wykorzystane przez Ukrainę i Polskę możliwości przewozowe szerokotorowej linii hutniczo-siarkowej prowadzącej ze Sławkowa koło Huty Katowice do Zagłębia w Krzywym Rogu, którą do 1990 roku wykorzystywano do przewozu rud żelaza i siarki. LHS, wykorzystywana jest obecnie w około 20%.

Ukraina nie wykorzystuje tego szczególnie dogodnego połączenia z Niemcami, Francją, Szwajcarią, krajami Beneluksu i Danią. Sławków mógłby pełnić dla Ukrainy bazę przeładunkową do dalszego transportu drogowego lub kolejowego (liniami torowymi, jakie posiada Polska i kraje zachodnie).

Ukraina jest także uwzględniana w rozbudowie europejskiej sieci transportu kombinowanego w relacji Europa Zachodnia - Azja i Eurazja. Zadanie to będzie strategicznym celem dla Zachodu na początku XXI wieku.

Modernizowana jest także druga magistrala kolejowa Ek-30 dająca połączenie południowych Niemiec z Ukrainą, biegnąca przez: Monachium - Drezno - Zgorzelec - Wrocław - Katowice - Przemyśl - Medykę. Od Ukrainy zależy, w jakim terminie ta magistrala będzie przedłużona do Kijowa, do portów czarnomorskich i do Eurazji. Jest to kolejna priorytetowa magistrala w planach Unii Zachodnioeuropejskiej i nowa szansa włączenia Ukrainy w system kolejowych magistral transkontynentalnych.

Mając na uwadze usprawnienie połączenia Ukrainy z Polską i państwami zachodnimi na trasie Kijów - Warszawa - Berlin wskazana jest modernizacja linii kolejowej na odcinku: Kijów - Kowel - Dorohusk. Ukraina, aby dostosować tę trasę do wymogów Układu AGC musi wybudować dwutorową linię z rozstawem dostosowanym do wymogów europejskich lub zmodernizować obecną. Wymiana osi na przejściach granicznych Ukrainy i Polski trwała około 6 godzin, co jest niespotykane w krajach UE i nie może być przez nie dalej akceptowane, przy wzrastającej wymianie handlowej i współpracy gospodarczej ze Wschodem.

Ukraina ma dość dobrze rozwiniętą sieć dróg tranzytowych, biegnących ze wschodu na zachód i z północy na południe do portów czarnomorskich i głównych ośrodków przemysłowych. Ukraina posiada ogółem około 192 tys. km dróg, w tym około 170 tys. km. o nawierzchni utwardzonej. Tylko 1770 km odpowiada standardom automagistral. Ich parametry techniczne odbiegają jednak od magistral w krajach zachodnich. Tylko nieliczne odcinki spełniają wymogi ruchu ciężkich, wieloosiowych ciągników naczepowych, tirów. Średnia gęstość dróg wynosi około 28,2 km na 100 km². Główne magistrale drogowe budowane były w latach ZSRR i mają układ równoleżnikowy. Zdecydowanie mniej biegnie w układzie południkowym. Względy strategiczne decydowały właśnie o budowie takich magistral drogowych. Niektóre przeznaczone były tylko dla ruchu wojskowego i poruszać się nimi można było za okazaniem specjalnych przepustek. Magistrale biegnące w układzie równoleżnikowym łączą następujące miasta:

- Charków - Kijów - Żytomierz - Równe - Dębno - Lwów lub Kowel (magistrala łączy Ukrainę z Warszawą, Gdańskiem i Poznaniem - Berlinem);
- Kijów - Korosteń - Samy - Kowel - Chełm (Warszawa);
- Odessa - Umań - Niemirów - Chmielnicki - Tarnopol - Lwów (przez Medykę magistrala łączy Ukrainę z Niemcami przez przejścia w Olszynie, Zgorzelcu i południowe przejście z Czechami i Austrią).

Najważniejsza z magistral jest wymieniona na pierwszym miejscu. Łączy ona Ukrainę z główną osią komunikacyjną Europy Zachodniej z Wschodnią i Południową. Magistrale biegnące przez Ukrainę w układzie południkowym łączą Morze Czarne z Morzem Bałtyckim. Przez Ukrainę biegną następujące ciągi magistral

południkowych:

- Charków - Dniepropietrowsk - Zaporozże - Melitopol - Symferopol - Sewastopol lub Teodozja - Kercz (Eurazja);
- Czernihów - Kijów - Umań - Odessa - Izmail - Gałac; - Korosteń - Żytomierz - Winnica;
- Kowel - Łuck - Dubno - Tarnopol- Czerniowce;
- Lwów - Stryj - Mukaczewo – Użhorod;

Szybko rozwijający się transport kołowy, zwiększona wymiana handlowa Europy Zachodniej z krajami czarnomorskimi i Europą, stwarza dogodne warunki dla rozwoju Ukrainy. Podstawowym warunkiem jest jednak modernizacja przejść granicznych, jak to uczyniono w Krakowcu oraz przeważającej części magistral.

Dostosowania do ruchu ciężkich, kilkuosioowych tirów wymaga nawierzchnia dróg tranzytowych. Znaczącym utrudnieniem dla ruchu jest funkcjonujący w wielu miejscach postradziecki system kontroli kierowców, organizowany przez milicję drogową DAJ, wielokrotne zatrzymywanie podróżnych i samochodów ciężarowych.

Podobnie, jak przy modernizacji magistral kolejowych, Ukraina ma szansę uzyskać znaczące fundusze pomocowe z UE na modernizację magistral biegnących w międzynarodowych korytarzach drogowych. Ukraina jest umieszczona w planach UE, zakładających utworzenie europejskiego systemu sieci linii transportu kombinowanego (AGTC). Wymieniony projekt jest wielką szansą dla Ukrainy. Dzięki niemu może uzyskać znaczące fundusze pomocowe i sieć jej magistral drogowych może być włączona w szerokim zakresie do europejskiego systemu transportowego Europa Zachodnia - Południowa - Eurazja.

Ukraina ma dobrze rozwinięty system komunikacji lotniczej. Aktualnie funkcjonuje ponad 700 lotnisk cywilnych. Zdecydowana większość może przyjmować pasażerskie samoloty odrzutowe. Ważnymi węzłami w międzynarodowej komunikacji lotniczej są: Kijów (Boryspol), Charków, Donieck, Zaporozże, Symferopol, Odessa, Lwów. W komunikacji z Rumunią, Mołdową, Węgrami i Słowacją ważną rolę spełnia port w Czerniowcach.

W transporcie cywilnym wykorzystywanych jest około 850 samolotów pasażerskich typu: Tu-154, Tu-134, Il-62, An-26, An-24, Jak-40, Jak-42, Boeing,

z czego eksploatowane jest ok. 225 samolotów, a ich średnie zużycie wynosi 70%. Jest to przyczyną niskiej konkurencyjności ukraińskich linii na rynku przewozów lotniczych. Na rynku krajowym, dodatkowym czynnikiem obniżającym konkurencyjność tego środka transportu są wysokie ceny.

Ponadto ukraińskie przedsiębiorstwa świadczą specjalistyczne usługi transportowe, które oferują ciężkie samoloty transportowe typu An-124 „Ruslan” i An-225 „Mija”, które mogą przewozić jednorazowo do 250 ton ładunku.

Bardzo intensywnie działa na rynku ukraińskim Lufthansa, która otworzyła szóste City Center na Ukrainie. Lufthansa podpisała umowę o współpracy z biurem podróży Aquavita, w ramach której powstało Lufthansa City Center Aquavita w Symferopolu. Oznacza to, że niemieckie linie lotnicze traktują rynek ukraiński jako perspektywiczny o dużym potencjale.

2.2.3.14. Transport rurociągowy

Ukraina zajmuje ważne miejsce w europejskim systemie transportu surowców strategicznych, jakimi są ropa naftowa i gaz ziemny. Z Rosji i państw basenu Morza Kaspijskiego biegną przez Ukrainę tranzytowe gazociągi i rurociągi zbudowane jeszcze za czasów ZSRR, oraz w ostatnich latach przez ukraińskie konsorcja. Przez Ukrainę biegną następujące rurociągi:

- Ługańsk - Krzemieńczuk - Chersoń - Mikołajów - Odessa;
- Charków - Krzemieńczuk;
- rurociąg „Družba” z Kowla przez Brody - Drohobycz - Użhorod; - Odessa - Brody.

Długość rurociągów wynosi około 44,2 tys. km, w tym: ropy naftowej i produktów naftowych ponad 9,2 tys. km, ropociągi około 4,7 tys. km. Stacje tranzytowe znajdują się w: Kijowie, Mikołajowie, Odessie i Użhorodzie.

Od 2001 r. funkcjonują dostawy ropy naftowej tankowcami do Noworosyjska i następnie nowym rurociągiem zbudowanym przez Konsorcjum Rurociągu Kaspijskiego (CPZ) z Kazachskiego Tengizu. W sierpniu 2001 otwarto ukraińską część rurociągu z Odessy do Brodów. Tam został on połączony z tranzytowym rurociągiem „Družba”, którym Rosja przesyła ropę przez Słowację, Węgry aż do

Triestru. Rocznie płynie nim 59,7 mln ton ropy. Ukraina zarabia rocznie na tranzycie rosyjskiej ropy, blisko 500 mln dolarów.

Plany budowy polsko-ukraińskiego rurociągu z Brodów do Płocka i Gdańska nie weszły do realizacji, pomimo poparcia przez obu prezydentów. Budowa polskiej części rurociągu była głównym tematem rozmów premiera L. Millera i A. Kinacha na początku 2003 r.

Obaj premierzy wyrazili poparcie dla firm budujących rurociąg. Znaczenie tej magistrali rośnie, ponieważ duża część ropy przesyłanej z basenu Morza Kaspijskiego, wydobywanej przez Azerbejdżan, Kazachstan, Turkmenistan i Rosję trafia do portu w Noworosyjsku. Dalej transportowana jest do Odessy i rurociągami na zachód.

Budowa rurociągu Odessa - Brody uniezależniłaby Ukrainę od dostaw z Rosji. Jego przedłużenie daje szansę tranzytu ropy do Europy Zachodniej i Północnej. Według obliczeń kijowskiej fundacji „Strategia” transport ropy z Noworosyjska do Niemiec jest o 9 dolarów tańszy za tonę niż tankowcami. Rurociągiem Odessa - Brody - Gdańsk planowano przesyłać 40 mln ton ropy.

Budową rurociągu po stronie polskiej ma się zająć firma Golden Gate (Złota Brama). Inwestycja ma kosztować 500 mln dolarów. Zbudowanie wymienionego rurociągu ma strategiczne znaczenie dla gospodarki Ukrainy. Będzie miało także doniosłe znaczenie polityczne.

Po rozpadzie ZSRR Ukraina przejęła także kontrolę nad gazociągami biegnącymi przez jej terytorium. Przez Ukrainę przechodzi rocznie z Rosji około 90 mld m³ gazu do Europy Zachodniej i Południowej. Według źródeł rosyjskich przedsiębiorstwa ukraińskie podkładały gaz w mld m³. Ze sprzedaży kradzionego gazu wyrosły na Ukrainie fortuny wpływowych dziś oligarchów politycznych. Przez Ukrainę biegną następujące gazociągi:

- Daszawa - Kijów - Moskwa i Daszawa - Lwów;
- Daszawa - Mińsk - Wilno - Ryga;
- Szebelinka - Charków, Szebelinka – Dniepropietrowsk - Odessa i Szebelinka - Kijów.

Zdolność przesyłowa ukraińskich gazociągów wynosi około 230 mld m³ w ciągu roku. Mogą one zabezpieczyć potrzeby Ukrainy i umożliwiają jego transfer do

Węgier, Słowacji, Polski, Czech, Jugosławii, Austrii, Niemiec, Francji, Włoch i Turcji w ilości około 120 mld m³ rocznie.

Główny dostawca gazu na Ukrainę jest rosyjski Gazprom, próbował on ponownie przejąć kontrolę nad ukraińskimi gazociągami tranzytowymi. Ukraina pomimo silnego nacisku ekonomicznego nie uległa i zachowała kontrolę nad infrastrukturą gazociągów. W tej sytuacji pod koniec 1999 r. Gazprom wystąpił z propozycją budowy gazociągu omijającego Ukrainę, którego trasa miała biec z Białorusi przez Polskę i Słowację. Łącznik tzw. pieremyczka miał biec z Kobrynia przez Bieszczady do Wielkich Kapuszan na Słowacji. Rosjanie zarzucali, że Ukraina nadal kradnie gaz z gazociągów tranzytowych i nie wnosi należnych opłat.

Ukraina długo nie uznawała argumentów Rosjan, ale w końcu 2002 r. doszło do porozumienia z Rosją w sprawie umorzenia długu za gaz określonego przez Klub Paryski na kwotę 1,4 mld dolarów USA. Dług mają uregulować prywatne firmy, które zawierały umowy w Moskwie.

Decyzja Gazpromu o budowie pieremyczki miała wymiar polityczny i ekonomiczny. Była formą nacisku na Ukrainę, która nie dopuszcza, by rosyjskie koncerny gazowe przejęły kontrolę nad jej gazociągami. Propozycji Gazpromu nie poparła początkowo Polska, która uznała, że naruszony zostanie przez Rosjan interes Ukrainy, strategicznego partnera na wschodzie. Sprawa budowy łącznika nie została wyjaśniona podczas wizyty w Moskwie na początku 2002 r. polskiej delegacji PGNiG.

Źródła rosyjskie podały w lutym 2002 r., że Polska ostatecznie zgodziła się na budowę gazociągu tranzytowego, który ominie Ukrainę, o rocznej przepustowości 30 mld m³ gazu. Jednakże rząd polski nie potwierdził tej informacji.

2.2.3.15. Telekomunikacja i komputeryzacja

Do lat dziewięćdziesiątych XX wieku na Ukrainie istniała głównie analogowa sieć pierwotna. Po rozpadzie Związku Radzieckiego zaczęto w szybkim tempie przechodzić na technologie cyfrowe na bazie importowanych urządzeń. Początkowo stosowano kable z żyłami metalowymi (6 tysięcy km), a od 1995 roku zaczęto budować linie światłowodowe i wykorzystywać nowoczesne urządzenia przekazu na

bazie technologii SDH i STM. Pierwszy światłowód zbudowano w 1966 roku na trasie Kijów-Odesa w ramach międzynarodowego projektu WTUR (Włochy, Turcja, Ukraina, Rosja). W 2001 roku zbudowano kilka nowych magistrali, w tym międzynarodową: z Warny przez Morze Czarne i Odessę do Nowosybirsk (tzw. BSFOCS Black Sea Fiber Optic Cable System). Łączna długość kabli światłowodowych przekracza obecnie 4 tysiące km. W roku 2002 rozpoczęto budowę nowych linii: *Polesie, Podole, Węgielek, Sicz i Azow*¹⁷².

Proces przechodzenia magistrali na system cyfrowy jest dopiero na półmetku, a w sieciach strefowych sięga zaledwie 23 % - 27 %.

Ponadto brakuje magistralnej sieci przekazu danych, niezbędnej do rozwoju sieci internetowej. Pierwotna sieć jest tylko jedna; na jej podstawie tworzone są sieci wtórne, z których korzystają abonenci. Istnieją też sieci quasi-pierwotne należące do kolei, zakładów energetycznych itp., na bazie, których budowane są sieci wtórne z własnymi centralami. Te sieci, w całości lub we fragmentach, mogą wykorzystywać operatorzy do budowy swoich sieci. Ukraiński Operator narodowy *Ukrtelekom* jest właścicielem całej sieci pierwotnej, wszystkich magistrali i strefowych linii łączności, a także posiada większość linii abonenckich i całą sieć międzymiastową.

Przestarzała sieć telefoniczna wymaga szybkiej modernizacji. W 2001 roku Ukrainie przybyło ok. 320 tysięcy numerów telefonicznych (270 tysięcy założył Ukrtelekom), a w 2002 roku przybyło kolejne 350 tysięcy numerów. W ciągu najbliższych trzech lat planuje się zainstalowanie 2,4 mln numerów telefonicznych. Co czwarty mieszkaniec Ukrainy posiada telefon komórkowy.

Tabela 2.8. Liczba aparatów telefonicznych na 100 mieszkańców Ukrainy

Rok	1991	1993	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Liczba aparatów	14,6	16,6	17,9	18,8	19,4	19,6	19,8	21,8	23,0

Zródła: *Privatisation in Ukraine: 1991-1999*, Informacyjny Serwis Gospodarczy [w:] www.ukraina.net.pl

Po przejściu sektora łączności spod zwierzchnictwa ZSRR pod zwierzchnictwo Ukrainy, utworzono 27 *Telekomów* (25 obwodowych oraz kijowski i sewastopolski)

¹⁷² Opracowano na podstawie materiałów Ukraińsko-Polskiego Centrum Współpracy w Dniepropietrowsku, [w:]

oraz przedsiębiorstwo *Ukrtek*, odpowiedzialne za eksploatację linii magistralnych i strefowych. W 1993 roku rozpoczęto proces łączenia nowo powstałych *Telekomów*, zakończony powstaniem w 1995 roku dwóch przedsiębiorstw państwowych: *Ukrtelekomu* i *Ukrpocztu*. Rok później zapadła decyzja o prywatyzacji *Ukrtelekomu*, przy czym długi czas trwała debata, czy prywatyzować *Ukrtelekom* jako całość, czy osobno prywatyzować poszczególne *Telekomy* obwodowe. Zwyciężyła koncepcja całościowej prywatyzacji i w 1998 roku *Ukrtelekom* został przekształcony w przedsiębiorstwo państwowe, a na początku 2000 roku stał się spółką akcyjną ze 100 % udziałem skarbu państwa.

Problem własności sieci pierwotnej, która w całości należy do *Ukrtelekomu*, został uregulowany w 2000 roku ustawą „*O specyfice prywatyzacji spółki Ukrtelekom*”. Przewiduje ona, że prawa własności, technicznej obsługi i eksploatacji sieci telekomunikacyjnych ogólnego dostępu mogą należeć do innej osoby prawnej. Stwierdza się jednak wyraźnie, że spółka *Ukrtelekom* nie może oddać sieci pierwotnej do ogólnego użytkowania. Żaden z operatorów nie otrzymał jeszcze licencji na budowę takiej sieci. Wprawdzie istnieją już lokalne sieci niezależne (np. sieć firmy *Gulden Telekom*), ale ich włączenie do sieci międzynarodowej wymaga wydzierżawienia kanałów sieci pierwotnej od *Ukrtelekomu*. Tak, więc pełna liberalizacja rynku telekomunikacji na Ukrainie, a co za tym idzie napływ inwestycji zagranicznych, ma nastąpić dopiero po sprywatyzowaniu *Ukrtelekomu*, w wyniku sprzedaży akcji inwestorom przemysłowym.

W drugiej połowie maja 2003 roku parlament przyjął nową ustawę „*O telekomunikacji*”. Uregulowała ona normy prawne świadczenia usług telekomunikacyjnych, ochrony rozmów telefonicznych i bezpieczeństwa korespondencji. Działanie te mają usprawnić działanie sektora łączności.

Telekomunikacja jest najbardziej dochodowym sektorem gospodarki ukraińskiej. Jej udział w PKB wynosił w 2000 roku 4,2 % (w tym 70 % to usługi telefoniczne). W roku 2001 same tylko telefony stacjonarne przyniosły około 1,6 mld hrywien dochodu, a dochody całego sektora łączności wyniosły 9 mld hrywien (30 % wzrost w porównaniu z rokiem 2000). W 2001 roku wydano 1200 licencji na różne

rodzaje działalności w telekomunikacji (w tym na lokalną łączność telefoniczną - 557, a na techniczną obsługę sieci - 415 licencji). Na rynku lokalnych połączeń telefonicznych działa obecnie 38 operatorów. Usługi związane z dostępem do Internetu nie są licencjonowane, na tym rynku działa około 280 operatorów. Oprócz tego 160 przedsiębiorstw produkuje urządzenia łączności. Potentatem pozostaje jednak *Ukrtelekom*, który ma udziały w największych przedsiębiorstwach działających na tym rynku.

W 2001 roku ALCATEL i Ukraińskie Nowoczesne Technologie (UNT) zrealizowały w Kijowie projekt pilotowy sieci bezprzewodowej szerokiego zasięgu, oparty na technologii, LMDS, która ma służyć do przekazu danych.

Rynek telefonii komórkowej zdominowany jest przez dwóch operatorów: firmę UMC, z usług, której korzystało w listopadzie 2004 roku około 6 mln abonentów oraz firmę KyivStar GSM, posiadającą 5,4 mln klientów. Udział w rynku pozostałych operatorów (Golden Telekom i WellCom) jest niewielki. Łączna liczba użytkowników telefonów komórkowych na Ukrainie w październiku 2004 roku wynosiła 11,4 mln, co oznacza wzrost w ciągu zaledwie jednego miesiąca o prawie 750 tys. abonentów. Przychody operatorów w okresie od stycznia do października 2004 roku wyniosły 7.557,87 mln UAH (1,43 mld USD) i były blisko dwukrotnie wyższe niż w całym roku 2003 (3.834,61 mln UAH). Dynamika wzrostu przychodów tego sektora ulega jednak wyhamowaniu. W październiku 2004 roku przychody te wyniosły niespełna 890 mln UAH i były niższe niż we wrześniu o około 80 mln UAH.

Na początku października 2004 roku kwestia prywatyzacji ukraińskiego operatora telekomunikacyjnego była nadal nierozstrzygnięta. Co prawda, w lipcu 2004 roku Skarb Państwa Ukrainy zapowiedział ogłoszenie przetargu na sprzedaż 42,86 % udziałów w *Ukrtelekom*, jednak już w sierpniu decyzja ta została zawieszona, bez podania przyczyn. Do Skarbu Państwa należy obecnie 92,86 % udziałów, a pozostałe 7,14 % jest od 2002 roku w posiadaniu kierownictwa i załogi firmy. Ukraiński rząd zamierza zatrzymać 50 % udziałów plus jedną akcję, a za pozostałą część spodziewa się uzyskać, co najmniej 427 mln EURO (cena wyjściowa). Zgodnie z wymogami zawieszonego przetargu, inwestorem strategicznym *Ukrtelekomu* może stać się

wyłącznie duża firma telekomunikacyjna¹⁷³. Przewiduje się, że sprawa prywatyzacji ukraińskiej telekomunikacji powinna powrócić po wyborach prezydenckich w IV kwartale 2004 roku.

Tabela 2.9. Przedsiębiorstwa tworzone z udziałem Ukrtelekom

Nazwa przedsiębiorstwa	Ukrtelekom (udział w %)
UTEL S.A.	90,0
UMC	51,0
INKOFOM	51,0
ELSAKOM UKRAINA S.A.	34,0
TELESYSTEMY UKRAINA	9,9
TELEKOMINVEST S.A.	26,0

Źródło: Ukraińsko-Polskie Centrum Współpracy, [w:] www.upfc.org.

Dynamicznie rozwija się również sektor komputerowy. Np. WEGA Distribution, oficjalny przedstawiciel firmy Apple na Ukrainie, sprzedaje obecnie komputery w sklepach detalicznych. Firma ta planuje sprzedaż szerokiej gamy produktów, takich jak eMac, iMac, G4, iBook czy odtwarzacz MP3 Apple iPod. Na rynek ten wchodzi także nowe produkty. Przykładem może być wprowadzony przez firmę Microsoft w grudniu 2003 roku program *Microsoft Project 2002* w języku rosyjskim. Oprogramowanie to może być wykorzystywane do zarządzania dużymi projektami, np. w sektorze naftowym i gazowym, telekomunikacyjnym i budowlanym. Na rynku już pojawiła się ukraińska wersja pakietu MS Office oraz system Windows XP.

We wrześniu 2004 roku 51 % akcji firmy *Kwazar-Mikro* – największego ukraińskiego producenta i dystrybutora sprzętu komputerowego, nabyła rosyjska firma *Koncern Centrum Naukowe*, wchodząca w skład korporacji *Systema*. Na Ukrainie korporacja *Systema* jest udziałowcem największego operatora telefonii komórkowej UMC. Firma *Kwazar-Mikro* oprócz produkcji i sprzedaży sprzętu komputerowego

¹⁷³ Wymagania te obejmują: minimalną wartość firmy w wysokości 10 mld EURO, minimum 5 lat doświadczenia na rynku telekomunikacyjnym oraz obsługę minimum 5 mln klientów.

proceeds activity associated with the creation of e-business solutions, produces systems of integrated management, conducts training and issues certificates for specialists.

In July 2004, the Ukrainian postal service *Ukrpoczta* introduced barcode systems on mail sent from Ukraine across the border. Full information on the route, which the mail takes, is currently gathered by a registration system. The implementation of the modern system is the result of a realization by the enterprise *Ukrpoczta* of an international project under the name „*Automatyzacja systemu rejestracji i kontroli przemieszczania się przesyłek pocztowych*”

2.2.3.16. Ochrona środowiska

Intensive industrialization, conducted for many years on the territory of Ukraine by the Soviet Union without regard for the consequences, caused a catastrophic degradation of the natural environment. In 1990, Ukraine ranked sixth in the world in terms of the size of greenhouse gas emissions. Despite a significant decline in industrial production in later years, environmental pollution has only slightly decreased. Industries powered by coal continue to emit large amounts of sulfur dioxide, hydrocarbons, and dust. The air is especially polluted in Dnipropetrovsk, Kryvyi Rih, and Zaporizhzhia, where the largest metallurgical plants are located. In less industrialized cities, air pollution is caused by a high sulfur content in gasoline. Most rivers, including the Dnieper, Dniester, and Don, are seriously polluted with chemical fertilizers, pesticides, and sewage. Pollution of coastal waters of the Black and Azov Seas makes fishing and beach use impossible, and intensive irrigation of unused lands significantly reduced the inflow of fresh water to the Azov Sea and caused an increase in its salinity.

The Chernobyl nuclear reactor accident in 1986 caused the largest ecological disaster in the 20th century. Large areas were contaminated with various isotopes, especially the radioactive isotope strontium-90, which replaces calcium in the body and is deposited in bone tissue. Pollution affected approximately 40,000 km² and almost 5 million hectares of agricultural land. The disaster forced 126,000 people to

opuszczenia swoich domów i dotknęła pośrednio 3 miliony ludzi, którzy w ten czy inny sposób muszą obecnie korzystać z rozmaitych form pomocy (bezpłatne lek subsydiowana żywności, zwolnienia podatkowe, wcześniejsze emerytury). Na świadczenia te przeznaczane są znaczne kwoty z budżetu państwa przy bardzo skromnej pomocy międzynarodowej.

Tereny wokół Czarnobyla będą niebezpieczne jeszcze przez tysiące lat. Elektrownię zamknięto w grudniu 2000 roku, a wokół niej powstała strefa ochronna (tzw. Strefą Czarnobyla), licząca około 3000 km². Administracja strefy, podległa Ministerstwu ds. Sytuacji Nadzwyczajnych, zajmuje się problemami społecznymi i gospodarczymi, monitorowaniem promieniowania, badaniami naukowymi i oczyszczaniem śmieci z odpadów radioaktywnych. Personel strefy składa się z 14 tysięcy osób, w tym 5300 pracuje w 24 przedsiębiorstwach podległych Ministerstwu, 6200 pracuje czernobylskiej Elektrowni Atomowej, a około tysiąc w Międzynarodowym Centrum Naukowo-Technicznym oraz przy instalacji stalowej kopuły ochronnej nad elektrownią. Od 1988 roku działa automatyczny system kontroli promieniowania. Niesłychanie istotny jest problem składowania i utylizacji odpadów radioaktywnych.

Powstała w tym celu firma Vector ma zabezpieczyć 500 tysięcy metrów sześciennych odpadów. Zabezpieczenie istniejącego sarkofagu, który już w 1999 roku wymagał pilnych napraw, wymaga ogromnych funduszy. Połączone wysiłki Ukrainy, Białorusi i Rosji nie wystarczą. W 1997 roku, w Denver, podczas szczytu państw G-7, powstał projekt budowy specjalnej powłoki ochronnej. Utworzono w tym celu specjalny Fundusz Budowy Powłoki Ochronnej ("CSF Chernobyl Shelter Fund"), którym administruje Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju (EBOR). Na koncie Funduszu w lipcu 2000 roku znajdowało się 835 mln USD (93 % zakładanych kosztów). Budowa stalowej powłoki ochronnej nad istniejącym betonowym sarkofagiem zostanie prawdopodobnie zakończona w 2005 roku, a ostateczne jej zamknięcie nastąpi do końca 2006 roku.

W celu zapewnienia bezpieczniejszego funkcjonowania innych elektrowni atomowych pracujących na Ukrainie i mogących być źródłem zagrożenia, konieczne jest wprowadzenie nowoczesnych technologii i warunków bezpieczeństwa, zgodnych

z normami światowymi. Międzynarodowa Agencja Energetyki Atomowej (IAEA) współpracuje z ukraińskimi organizacjami i instytucjami w tym zakresie.

Zrozumienie konieczności przeciwdziałania degradacji środowiska znalazło wyraz w przyjętych przez Ukrainę przepisach prawnych. Zgodnie z artykułem 16 Konstytucji, państwo przyjęło na siebie obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego i utrzymania równowagi ekologicznej na terytorium kraju, a także przewyciężenia skutków katastrofy czarnobylskiej i zachowania dziedzictwa narodu ukraińskiego.

W 1996 roku, po ratyfikacji podpisanej w 1992 roku konwencji, Ukraina została członkiem Ramowej Konwencji na temat Zmian Klimatycznych (FCCC Framework Convention on Climate Change). W ramach Konwencji, w 1999 roku podpisano w Kioto protokół zobowiązujący rozwinięte gospodarczo kraje do zmniejszenia emisji gazów szklarniowych w latach 2008-2012 o 5 % w stosunku do poziomu z roku 1990, przyjętego jako bazowy. Zgodnie z Konwencją Ukraina ma obowiązek corocznego sporządzania i przedkładania w Sekretariacie Konwencji spisu wszystkich emitowanych zanieczyszczeń przemysłowych. Do realizacji postanowień Konwencji powołano na Ukrainie specjalną komisję międzyministerialną.

Ukrainie pomagają międzynarodowe organizacje finansowe. Na przykład Globalny Fundusz Środowiska¹⁷⁴ finansuje projekty dotyczące:

- ograniczenia emisji substancji uszkadzających warstwę ozonową;
- przywrócenia czystości wód basenu Dniepru;
- zmniejszenia efektu cieplarnianego;
- ochrony wód Morza Azowskiego i Czarnego.

W dziedzinie przeciwdziałania zmianom klimatycznym Ukraina rozwija współpracę bilateralną z USA i z Kanadą. W 1999 roku, w ramach programu USAID, podpisano międzyrządowe memorandum o współpracy z USA w rozwiązywaniu problemów związanych ze zmianami klimatycznymi. W tym samym roku Ukraina podpisała z rządem Kanady memorandum o współpracy w zakresie zmian klimatycznych, a następnie memorandum nt. programu współpracy ekologicznej w latach 1999-2002. Program ma na celu pomóc Ukrainie w przechodzeniu do

¹⁷⁴ Utworzony przez Bank Światowy, UNDP i UNEP.

gospodarki rynkowej przy jednoczesnej poprawie stanu środowiska. W roku 2000 zatwierdzono strategię programu przewidującego realizację 15 projektów. Wsparcie otrzymało 6 projektów, obecnie realizowanych.

Fundusze krajowe na finansowanie ochrony środowiska pochodzą z trzech źródeł:

a) opłat za korzystanie ze środowiska (za emisję dymów i spalin do atmosfery, opłat za korzystanie z oczyszczalni ścieków i wysypisk śmieci itp.);

b) kar za naruszanie przepisów;

c) dobrowolnych wpłat przedsiębiorstw, instytucji i osób prywatnych

Środki te wpływają do Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska. Fundusz ten początkowo będący organizacją pozabudżetową, w 1998 roku został skonsolidowany z budżetem państwa, a fundusze regionalne i lokalne - z budżetami odpowiednich szczebli. Planowane wydatki i dochody Narodowego Funduszu podlegają aprobacie Ministerstwa Finansów.

2.2.3.17. Turystyka

Po uzyskaniu niepodległości i otwarciu granic okazało się, że zagraniczna turystyka przyjazdowa może być rentowną gałęzią gospodarki. Rząd ukraiński przywiązuje dużą wagę do rozwoju turystyki. Podstawą prawną jest ustawa „*O turystyce*”, przyjęta przez Radę Najwyższą we wrześniu 1995 roku.

W roku 2000 produkty i usługi turystyczne stanowiły 9 % PKB, a na obszarze Półwyspu Krymskiego aż 40 % budżetu Autonomicznej Republiki Krymskiej. Szacuje się, że dochody z turystyki mogłyby osiągnąć nawet 5 mld USD po zainwestowaniu w infrastrukturę transportową i turystyczną, która jest w bardzo złym stanie.

Bazę noclegową stanowi 1400 hoteli oraz ponad 2000 sanatoriów i ośrodków wczasowych. Jakość usług jest jednak niska, zwłaszcza w stosunku do cen. Co ciekawe, nadal obowiązują inne ceny dla ludności miejscowej, inne dla Rosjan i obywateli WNP, a jeszcze inne (nawet 10 razy wyższe) dla pozostałych obcokrajowców. Po blisko 10 latach niepodległości na Ukrainie nie ma jeszcze żadnego hotelu należącego do znanych sieci międzynarodowych. Planowane na rok 2001 otwarcie hotelu przez spółkę Radisson, SAS i Hilton do chwili obecnej nie

nastąpiło, a takie sieci jak Marriott czy Intercontinental mają projekty w początkowej fazie. Powodem tego stanu rzeczy może być obawa ukraińskiego środowiska hotelarskiego przed konkurencją oraz do niedawna obowiązujące przepisy niezezwalające na nabywanie ziemi przez obcokrajowców.

W całym kraju funkcjonuje około 3000 licencjonowanych agencji świadczących usługi turystyczne. Tylko 7 % jest jeszcze państwowych, pozostałe 93 % to biura prywatne, w tym 10 % stanowią spółki joint venture z udziałem kapitału zagranicznego. Do największych agencji należą: SAM, Gamalia, Yana, Sputnik-Ukraina, Bytsko Travel i World Travel Ukraine. Pierwszą, i jak dotąd jedyną, zagraniczną firmą turystyczną jest Carlson Wagonlit, która w kwietniu 2000 roku otworzyła biuro w Kijowie.

Usługi turystyczne podzielone są na 3 kategorie: turystyka wyjazdowa, przyjazdowa i krajowa. Prawie trzy czwarte agencji specjalizuje się w turystyce wyjazdowej, 20 % obsługuje turystów zagranicznych przyjeżdżających na Ukrainę, a tylko 5 % świadczy usługi wyłącznie dla Ukraińców.

W roku 1999 za granicę wyjechało 12,3 mln Ukraińców, w tym 3,9 mln do Polski, 3,2 mln do Rosji i po 1,1 mln do Mołdowy i na Węgry. Z krajów zachodnich najliczniej odwiedzane były Niemcy (124 tysiące) i USA (20 tysięcy). W roku 2000 mieszkańcy Ukrainy odbyli 14,2 mln podróży zagranicznych, w tym 4,5 mln do Rosji i 4,4 mln do Polski, 1,6 mln do Mołdowy, 1,1 na Białoruś, 0,9 na Węgry, 149 tys. do Turcji i 121 tys. do Niemiec. W tym samym roku mieszkańcy Ukrainy odbyli 6,6 mln podróży krajowych. Z bazy hotelowej skorzystało 2,9 mln osób, w sanatoriach, uzdrowiskach i obiektach wypoczynkowych wypoczywało ok. 2,5 mln osób.

W 2002 roku Ukrainę odwiedziło 6 mln turystów¹⁷⁵. Wśród przyjeżdżających 75 % stanowili Rosjanie i obywatele krajów WNP, a pozostałe 25 % stanowili Niemcy, Austriacy, Amerykanie i Kanadyjczycy. W turystyce przyjazdowej najpopularniejszymi kierunkami są: Kijów (30 %), Krym (30 %) i region Karpacki (20 %) ze Lwowem, Czernichowem i Kamieńcem Podolskim. W celu przyciągnięcia większej liczby turystów, Państwowa Administracja Turystyczna Ukrainy opracowuje

¹⁷⁵ Zob. *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>,

obecnie akty prawne, które mają stworzyć możliwość bezwizowego wjazdu na Ukrainę turystów z państw Unii Europejskiej, USA, Kanady, Japonii i Australii.

Najsłynniejszym nadmorskim centrum rekreacji i wypoczynku jest Krym, gdzie są wspaniałe warunki klimatyczne i gdzie można korzystać z leczniczych wód mineralnych, kąpiel i wspaniałych terenów do wędrówek pieszych. Kurorty są pełne sanatoriów i domów wypoczynkowych należących dawniej do związków zawodowych. Najsłynniejsze ośrodki to Eupatoria, Sewastopol, Jałta, Liwadija i Baczysaraj, dawna stolica chanatu krymskiego. Na Krymie znajdują się zabytki ormiańskie, tatarskie, greckie i tureckie. Aby przedłużyć sezon, miejscowe firmy i władze miejskie przygotowały wiele interesujących projektów inwestycyjnych; są to m.in. projekty związane z budową przystani jachtowej, centrów rozrywki, poligonów golfowych, infrastruktury umożliwiającej uprawianie sportów zimowych i spacerów itp. W celu zachęcenia zagranicznych inwestorów do realizacji tych projektów w 1999 roku parlament zwolnił agencje turystyczne działające na Krymie z podatku VAT, a Jałta, Ałusztka, Sudak, Teodozja i inne ośrodki otrzymały status terytoriów priorytetowych, co wiąże się z wieloma zachętami dla potencjalnych inwestorów.

Region Karpacki oferuje jedyne w swoim rodzaju góry, czyste powietrze, lecznicze wody mineralne, miejsca historyczne i skarby kultury etnicznej. Ten region jest najczęściej odwiedzany przez turystów amerykańskich, kanadyjskich i zachodnioeuropejskich, a ze względu na swoje położenie - może też być najczęściej odwiedzany przez Polaków. Najsłynniejszym uzdrowiskiem tego regionu jest Truskawiec odwiedzany przez ponad 170 tysięcy turystów i kuracjuszy rocznie. W celu przyciągnięcia inwestorów zagranicznych kurort ten otrzymał w 1999 roku status specjalnej strefy ekonomicznej, oferującej znaczące ulgi dla przedsiębiorców inwestujących w rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej. Jej rozbudowa i modernizacja, nie tylko w regionie specjalnej strefy ekonomicznej Truskawiec, stwarza ogromne możliwości dla potencjalnych inwestorów.

Dla rozwoju turystyki na Ukrainie niezbędna jest modernizacja i rozbudowa infrastruktury transportowej, a zwłaszcza poprawa stanu dróg i modernizacja lotnisk. Państwowy Komitet Turystyki zachęca zagranicznych inwestorów do realizacji projektów związanych z budową moteli, restauracji, stacji obsługi itp., a Ministerstwo

Transportu poszukuje inwestorów do modernizacji portów lotniczych we Lwowie, Iwano-Frankowsku, Symferopolu, Charkowie, Odessie i Kijowie.

2.2.3.18. Przekształcenia strukturalne

Proces przekształceń gospodarczych na Ukrainie jest bardzo powolny. Jedną z przyczyn jest brak dobrej współpracy pomiędzy rządem i prezydentem a parlamentem, co prowadzi do odwlekania lub uniemożliwiania reform. Decyzje o liberalizacji gospodarki często *neutralizowane* są różnymi ulgami, zwolnieniami, wyjątkami i preferencjami.

Nadzór nad procesem przekształceń gospodarczych sprawuje Międzyresortowa Rada ds. Wdrażania Reform Gospodarczych na Ukrainie pod przewodnictwem wicepremiera. Do jej zadań należy:

- uczestnictwo w przygotowywaniu aktów legislacyjnych związanych z procesem transformacji gospodarczej;
- koordynacja działań centralnych i terenowych organów administracji gospodarczej niezbędnych do realizacji reform;
- przygotowywanie wniosków do międzynarodowych organizacji finansowych;
- informowanie Gabinetu Ministrów o podejmowanych działaniach i rezultatach procesu reformowania gospodarki.

Pomoc międzynarodowych organizacji finansowych jest uzależniona od realizacji zadań reformatorskich przez władze Ukrainy. Pożyczka Międzynarodowego Funduszu Walutowego (EFF - Extended Funding Facility) w wysokości 2,6 mld USD została w 1999 roku wstrzymana, ponieważ Narodowy Bank Ukrainy podał zawyżoną wartość swoich rezerw zagranicznych, aby zakwalifikować się do wypłat kolejnych transz pożyczki. Dopiero we wrześniu 2000 roku sprawa została uregulowana i kolejna transza wypłacona.

Dnia 12 lipca 2002 roku UE przyznała Ukrainie pomoc w wysokości 110 mln euro na przeprowadzenie reform strukturalnych w gospodarce i pokrycie wydatków budżetowych. Pomoc ta jest częścią szerszego programu, którego realizacja została

wstrzymana w 1998 roku ze względu na nie wywiązanie się Ukrainy z zobowiązań wobec MFW. W ramach programu TACIS świadczona była pomoc techniczna mająca na celu budowę przejrzystej i stabilnej struktury prawnej i instytucjonalnej, a także rozwój systemu ochrony zdrowia. Realizowane są również inne programy pomocy oferowane przez kraje OECD; największy z nich to amerykański program USAID.

Pomimo znaczącego postępu w ciągu minionych dwóch lat, ukraińskie wskaźniki utrzymują się poniżej średniej dla krajów w okresie transformacji. Co więcej, wiele z osiągnięć legislacyjnych czy reformatorskich pozostaje na papierze i nie jest wcielane w życie. Warunki dla prowadzenia działalności gospodarczej pozostają niezwykle trudne. Np. indeks wolności gospodarczej opracowany przez Fundację Heritage, pozostał na niezmiennym poziomie przez ostatnie 5 lat, a wskaźnik percepcji korupcji przyznawany przez organizację Transparency International plasuje Ukrainę na 83 miejscu wśród 91 krajów.

Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju (EBOR) jednak docenił wyniki gospodarcze ostatnich dwóch lat i podniósł notowania Ukrainy z przedziału 1 - 1,5 do przedziału 2 - 2,5. Również dwie agencje: Moody's oraz Standard & Poor's podwyższyły w styczniu 2002 roku swoje oceny: Moody's przyznał Ukrainie ocenę "B2", a Standard & Poor's ocenę "B".

2.2.3.18.1. Prywatyzacja zakładów przemysłowych

Prywatyzacja rozpoczęła się w roku 1992 na podstawie trzech ustaw:

- „*O prywatyzacji*”;
- „*O małej prywatyzacji*”;
- „*O prywatyzacji certyfikatowej*”.

Realizacja tych ustaw odbywała się na podstawie programów prywatyzacyjnych, zatwierdzanych przez parlament (w latach 1992, 1994, 1997, 1998 i 1999). Programami zarządzał utworzony w 1992 roku Fundusz Majątku Państwa odpowiedzialny przed prezydentem i parlamentem. Stosowane były cztery podstawowe metody prywatyzacji:

1. wykup przez dyrekcję i/lub pracowników (w przypadku małych

- przedsiębiorstw);
2. zamiana certyfikatów prywatyzacyjnych i kompensacyjnych na akcje państwowych przedsiębiorstw, uprzednio przekształconych w spółki akcyjne;
 3. sprzedaż przedsiębiorstw państwowych na aukcjach lub na przetargach za najwyższą oferowaną cenę (tzw. „przetargi komercyjne”);
 4. sprzedaż państwowych przedsiębiorstw tym strategicznym inwestorom, którzy przedstawią najlepszy plan rozwoju przedsiębiorstwa i najlepszą ofertę inwestycyjną (tzw. „przetargi nie komercyjne”).

Nadzór nad prywatyzacją sprawuje Fundusz Majątku Państwa, mający oddziały w obwodach i miastach. Zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów Ukrainy z 18 stycznia 2000 roku, Fundusz jest uprawniony również do przywracania własności państwowej (w trybie sądowym), jeśli właściciele sprywatyzowanych przedsiębiorstw nie dotrzymują warunków, do spełnienia, których zobowiązali się przy zakupie akcji Funduszu Majątku Państwa.

W początkowym okresie przekształceń (w latach 1992-94) sprywatyzowano 1240 średnich i dużych przedsiębiorstw, głównie drogą leasingowego wykupu przedsiębiorstw przez pracowników lub przez przekształcenia przedsiębiorstw państwowych w spółki pracownicze. W tym okresie sprywatyzowano łącznie ponad 11 tysięcy przedsiębiorstw.

W październiku 1994 roku wprowadzono tzw. „masowy program” prywatyzacji. Polegał on na udziale społeczeństwa w procesie prywatyzacji majątku narodowego w drodze wymiany świadectw kompensacyjnych i prywatyzacyjnych na akcje prywatyzowanych przedsiębiorstw. Świadectwa kompensacyjne wyemitowano w celu zrekompensowania społeczeństwu oszczędności utraconych wskutek inflacji.

W latach 1995-1998 społeczeństwo wykupiło 46 milionów powszechnych świadectw udziałowych oraz świadectwa kompensacyjne na kwotę 1 miliarda hrywien. Tymczasem w 1996 roku przeprowadzono indeksację zdeprecjonowanych w wyniku inflacji środków trwałych firm, bez jednoczesnej indeksacji certyfikatów prywatyzacyjnych. W rezultacie realna wartość certyfikatu prywatyzacyjnego spadła do wartości około 10 hrywien, co w żaden sposób nie odpowiadało 1/52 milionowej

części prywatyzowanego majątku państwowego.

Zakończona w 1999 roku prywatyzacja certyfikatowa nie osiągnęła zakładanych celów, którymi były: szybkość i prostota realizacji, równomierność i sprawiedliwy podział majątku państwowego oraz stworzenie rynku kapitałowego. Ujawniła się natomiast wada tego systemu, czyli niepożądane rozdrobnienie własności uniemożliwiająca zarządzanie przedsiębiorstwem i zniechęcająca inwestorów zagranicznych. Dlatego też proces ten nazwano "papierową prywatyzacją", która wprawdzie wciągnęła dużą liczbę społeczeństwa w procesy prywatyzacji i pozwoliła zdobyć pierwsze doświadczenia z zakresu gospodarki rynkowej, ale jednocześnie rozproszyła prawa własności i nie dostarczyła kapitału niezbędnego do rozwoju przedsiębiorstw.

Dekret Prezydenta z grudnia 1999 roku „*O środkach i priorytetach procesu prywatyzacji majątku państwowego i rozwoju rynku papierów wartościowych w latach 2000-2001*”, w skrócie nazywany „dekretem przyspieszającym” dał widoczne efekty w postaci przyspieszenia procesów prywatyzacyjnych w latach 2000 i 2001.

Wprowadzono nowe formy i metody sporządzania państwowych programów prywatyzacyjnych, np. dla sektora energetyki i sektora telekomunikacji.

Ustawa „*O państwowym programie prywatyzacyjnym*” z 18 maja 2000 roku stanowiła podstawę do opracowania trzyletniego programu prywatyzacji na lata 2000-2002. Program określił zasady prywatyzacji, dotyczące m.in. restrukturyzacji, wyceny, stosowania ustawodawstwa antymonopolowego, branżowej specyfiki itp. i wprowadził nowe procedury sprzedaży, zwłaszcza w odniesieniu do zakładów energetycznych.

W 2001 roku zaplanowano prywatyzację 78 przedsiębiorstw. Wpływy do budżetu z tego tytułu miały wynieść 5,9 mld UAH. Niestety, pomimo pomyślnej sprzedaży sześciu zakładów energetycznych (patrz tabela nr 3), plan prywatyzacji nie w pełni został zrealizowany. Tylko 23 z 68 przetargów na sprzedaż dużych zakładów przemysłowych zakończyły się sukcesem, a do budżetu wpłynęło z tego tytułu zaledwie 2,7 mld UAH. Małe zainteresowanie przetargami, wyprzedaż majątku przedsiębiorstw, a nawet naciski polityczne, stanowiły tu najważniejsze przeszkody. Należy podkreślić, że przy prywatyzowaniu przedsiębiorstw stosowano jasne i przejrzyste kryteria. Lista firm wyłączonych z prywatyzacji została zredukowana,

a parlament przyjął ustawę, która uniemożliwia nabywanie przedsiębiorstw w celu późniejszej wyprzedaży ich majątku.

Zaplanowana jest także, długo odkładana prywatyzacja *Ukrtelekomu* - największego operatora telefonii stacjonarnej. Inwestor, który kupi 42,86 % akcji, będzie mógł odkupić również 25 % akcji od skarbu państwa. Rząd Ukrainy stoi na stanowisku, że inwestorem powinno być konsorcjum, a nie pojedyncza firma.

W zakresie reform strukturalnych Ukraina zrobiła duże postępy, zdaniem EBOR-u największe wśród 27 krajów przechodzących proces transformacji. Wskaźnik rozwoju instytucjonalnego¹⁷⁶ osiągnięty przez Ukrainę - 2,3 był tylko nieco niższy niż średnia dla tego regionu, wynosząca 2,4.

2.2.3.18.2. Prywatyzacja gruntów

Uchwalony w 1992 roku *Kodeks Ziemi* dał obywatelom prawo nabywania ziemi na własność. Na podstawie tego kodeksu obywatele ukraińscy mogli nabywać ziemię na własność wyłącznie dla celów rekreacyjnych lub rolniczych, natomiast osoby prawne (ukraińskie i zagraniczne), nie mogły nabywać ziemi, a jedynie dzierżawić (maksymalnie do 98 lat) w celu prowadzenia działalności przemysłowej. Podstawę do prywatyzacji dał, wydany pod koniec 1999 roku, dekret „*O pilnych środkach przyspieszających reformy w sektorze rolnictwa*”. Na podstawie tego dekretu członkowie kołchozów mogli otrzymać na własność część ziemi należącej do kolektywu. Kolejny dekret, z lutego 2000 roku, przyznał ukraińskim osobom prawnym i fizycznym prawo do nabywania ziemi na cele przemysłowe.

Przełomowym momentem było uchwalenie przez Radę Najwyższą w dniu 10 października 2001 roku nowego Kodeksu Ziemi, który wszedł w życie z dniem 1 stycznia 2002 roku. Kodeks wprowadza trzy, równe wobec prawa, formy własności: prywatną, municypalną i państwową.

Obowiązują jednak pewne ograniczenia:

- właściciele będą mieli prawo do sprzedaży ziemi dopiero po 2005 roku;
- osoby fizyczne i prawne nie mogą kupić więcej niż 100 ha ziemi

¹⁷⁶ Średnia nieważona wskaźników: prywatyzacji wielkich zakładów, zarządzania i restrukturyzacji przedsiębiorstw, polityki antykorupcyjnej, finansów i infrastruktury.

(po 2010 roku te ograniczenia będą zniesione);

- cudzoziemcy, bezpaństwowcy, zagraniczne osoby prawne i państwa obce nie mogą nabywać ziemi rolnej, a jedynie dzierżawić ją przez 50 lat.

2.2.3.18.3. Fundusz Majątku Państwa (FMP)

Instytucją odpowiedzialną za całość procesów prywatyzacyjnych jest Fundusz Majątku Państwa utworzony w 1991 roku i mający za zadanie:

- ochronę praw własności w kraju i za granicą;
- reprezentowanie przedsiębiorstw państwowych w procesie prywatyzacji i tworzenie spółek z ich udziałem;
- przeprowadzanie procesów prywatyzacyjnych;
- wspieranie procesów demonopolizacji i tworzenie warunków do rozwoju konkurencji gospodarczej.

W 1999 roku, na mocy dekretu Prezydenta Ukrainy z 13 marca, Fundusz został włączony do organów władzy wykonawczej i podlega Radzie Najwyższej Ukrainy. Prezes Funduszu Majątku Państwa - powoływany jest i odwoływany przez Prezydenta Ukrainy w uzgodnieniu z Radą. Obecnie Fundusz zatrudnia ponad 600 osób w centrali i ponad 2 tysiące w oddziałach regionalnych. Zajmuje się promocją inwestycji zagranicznych oraz wszelkimi działaniami związanymi z procesami prywatyzacji i sprzedaży mienia państwowego.

2.3. Analiza sytuacji militarno-obronnej Ukrainy

2.3.1. Czynniki polityczne w tworzeniu potencjału militarnego

Po rozpadzie ZSRR Ukraina odziedziczyła sporą część poradzieckich aktywów militarnych: 30% sprzętu militarnego na zachód od Uralu i ponad 700 tysięcy żołnierzy stacjonujących na jej terytorium. W roku 1992 Ukraina posiadała drugą, co do wielkości po Rosji armię w Europie. Nawet postanowienia „Traktatu

o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie (CFE-IA)¹⁷⁷ były korzystne dla Ukrainy, pozwalając jej na zachowanie dużej liczby wysokiej jakości wyposażenia.

Tabela 2.10. Limity konwencjonalnych Sił Zbrojnych (wybranych państw Europy środkowo-wschodniej)

Państwo	Siły Zbrojne (tys.)	Czołgi (szt.)	Wozy pancerne (szt.)	Środki artylerii (szt.)	Śmigłowce (szt.)	Samoloty (szt.)
Białoruś	100	1800	2600	1615	80	260
Polska	234	1730	1730	1610	130	460
Rosja	1540	6400	11480	6415	890	3450
Ukraina	450	4080	5050	4040	330	1090

Zródło: *Natinal ceilings and reduction liabilities of the CFE Treaty States parties z 13 XII 1994 r.*

Niepodległe państwo odziedziczyło 6500 czołgów, włączając w to nowoczesne T-80, T-72 i T-64, 7500 pojazdów opancerzonych, 5000 wozów bojowych oraz ponad 3300 dział artyleryjskich¹⁷⁸. Do roku 1995, zgodnie z Traktatem CFE, Ukraina miała zredukować liczbę czołgów o 1/3, a wozów opancerzonych, o 1/6, ale i tak była to pokaźna ilość sprzętu.

Młode państwo odziedziczyło również spore siły powietrzne - 150 bombowców, 180 samolotów uderzeniowych, 120 zwiadowczych, 510 myśliwców obrony powietrznej, prawie 800 samolotów treningowych, 700 helikopterów podporządkowanych siłom naziemnym i 100 w gestii sił powietrznych¹⁷⁹. Jednakże rozmieszczenie tych sił było w nowej sytuacji geopolitycznej dla Ukrainy dosyć niekorzystne. Była armia radziecka była zgrupowana w Karpackim Okręgu Wojskowym, podczas gdy Kijów nowe zagrożenia dla swojej integralności terytorialnej upatrywał raczej na wschodzie i południu (Krym).

Załączkiem ukraińskich sił zbrojnych stały się znacjonalizowane wojska Armii Czerwonej, stacjonujące w roku 1991 na terytorium Ukrainy¹⁸⁰. Zapowiedź posiadania własnych sił zbrojnych przyniosła już *Deklaracja o suwerenności państwowej Ukrainy*

¹⁷⁷ Traktat ten został przyjęty w lipcu 1992 r. w Helsinkach.

¹⁷⁸ Por. „Military Balance 1992/93”, s. 86-87.

¹⁷⁹ Por. „Military Balance 1992/93”, s. 86-87.

¹⁸⁰ Na temat tworzenia ukraińskich sił zbrojnych zob. B. Pyskir, *The Silent Coup: The Building of Ukraine's Military*, w: „European Security” 1993, nr 1, s. 140-161.

z lipca 1990 r., w której stwierdzano, iż „*Ukraińska SRR ma prawo do posiadania własnych sił zbrojnych*”. Podstawy prawne do funkcjonowania armii ukraińskiej dał dekret Rady Najwyższej z 24 sierpnia 1991 r. nacjonalizujący wszystkie konwencjonalne siły zbrojne zlokalizowane na terytorium Ukrainy i podporządkowujący je władzom ukraińskim¹⁸¹. Dekret zapowiadał również intencje utworzenia Ministerstwa Obrony Ukrainy, Gwardii Narodowej i Sił Zbrojnych. Był to początek serii aktów prawnych legalizujących tworzenie armii ukraińskiej i struktur bezpieczeństwa Ukrainy.

W listopadzie podjęto decyzję o utworzeniu własnej armii, która docelowo miała liczyć 450 tysięcy żołnierzy. Na stanowisko szefa resortu obrony został powołany Rosjanin generał-major lotnictwa K. Morozow, zaś prezydent L. Krawczuk jednym z pierwszych dekretów prezydenckich został mianowany zwierzchnikiem wszystkich sił zbrojnych Ukrainy¹⁸². Parlament utworzył także liczącą około 20 tysięcy żołnierzy Gwardię Narodową¹⁸³, zaś straż graniczne poddano jurysdykcji ukraińskiej.

Proces tworzenia własnych sił zbrojnych nie był jednak prosty ze względu na olbrzymią liczbę żołnierzy i oficerów rosyjskich (około 40%). Toteż, aby zapewnić lojalność sił zbrojnych wobec nowego państwa, Rada Najwyższa wprowadziła procedurę składania nowej przysięgi na wierność Ukrainie¹⁸⁴. Akcja ta została przeprowadzona z sukcesem w styczniu 1992 r. w jednostkach lądowych i wśród marynarzy Floty Czarnomorskiej (ponad 80% wojska złożyło taką przysięgę)¹⁸⁵.

Dwie kwestie z zakresu *spadku militarnego* po byłym ZSRR wymagają osobnej szczegółowej analizy: broń nuklearna oraz Flota Czarnomorska. Obydwie sprawy stanowiły zapalny punkt sporny w stosunkach z Rosją, a także miały duży wpływ na obraz Ukrainy w świecie.

Deklaracja o suwerenności państwowej Ukrainy zawierała zapis, który, zapowiadał, że Ukraina dążyć będzie w przyszłości do osiągnięcia statusu państwa bezatomowego, tzn. nieprodukującego i nieposiadającego na swoim terytorium broni

¹⁸¹ Por. *Ukraińskie Siły Zbrojne* w: „Literaturna Ukraina” z 29 sierpnia 1991 r.

¹⁸² Proces kształtowania się Sił Zbrojnych Ukrainy dosyć obszernie opisany został (w:) S. D. Olynyk, *Emerging Post-Soviet Armies: The Case of the Ukraine*, w: „Military Review”, marzec 1994, s. 5-18.

¹⁸³ Zob. T. Kuzio, *The Ukrainian National Guard*, w: „Jane's Intelligence Review”, maj 1993.

¹⁸⁴ Por. K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa narodowego Ukrainy*, AON, Warszawa 1999, s. 108.

¹⁸⁵ Zob. T. Kuzio, *Ukraine. The Unfinished...*, s. 33, a także T. Kuzio, *Ukrainian Security Policy*, Waszyngton 1995, s. 100.

atomowej. Deklaracja ta stanowiła przede wszystkim gest polityczny, zarówno w stronę Zachodu, jak i własnego społeczeństwa, doświadczonego największą w historii cywilną katastrofą nuklearną w Czarnobylu. Niemniej z chwilą uzyskania niepodległości Ukraina stawała się nuklearną potęgą, dziedzicząc w spadku po ZSRR ok. 12% radzieckich zasobów nuklearnych.

Cały strategiczny arsenał byłego ZSRR był rozmieszczony na terenie czterech republik: Rosji, Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy. Chociaż Rosja była uważana za sukcesora broni nuklearnej, *de facto* broń ta była na terytorium nowych państw. Na terytorium Ukrainy rozmieszczona była broń nuklearna następujących typów:

a) 176 międzykontynentalnych rakiet balistycznych SS-18, SS-19 i SS-24 wyposażonych w 1240 głowic nuklearnych o mocy 481 megaton¹⁸⁶, rozmieszczonych w dwóch bazach strategicznych wojsk raketowych: w Pierwomajsku (obwód mikołajowski) i w Derażni (obwód chmielnicki);

b) 41 ciężkich bombowców strategicznych¹⁸⁷.

Co prawda, powszechnie uważano, że Ukraina w żadnym wypadku nie ma możliwości odpalenia tych rakiet, jednakże pewne źródła wskazywały, że może starać się zdobyć operacyjną kontrolę nad arsenałem nuklearnym¹⁸⁸, a na pewno dąży do tzw. *negatywnej kontroli*, pozwalającej zablokować użycie broni z terytorium Ukrainy bez uprzedniej zgody Kijowa¹⁸⁹. Obliczano również, że gdyby Ukraina chciała stać się średnim mocarstwem nuklearnym musiałaby przeznaczać od 2 do 3 miliardów dolarów rocznie na utrzymanie broni atomowej¹⁹⁰.

W bezpośrednim związku z siłami strategicznymi działały w obwodzie dniepropietrowskim kompleks wojskowo - przemysłowo produkujący rakiet balistyczne SS-24, w Dniepropietrowsku - koncern zbrojeniowy JUŻMASZ, w Mukaczewie i Sewastopolu zainstalowane były systemy wczesnego wykrywania

¹⁸⁶ Por. „SIPRI Yearbook 1992”, Oksford 1992, s. 535.

¹⁸⁷ Por. „Military Balance 1992/93”, Londyn 1993, s. 86.

¹⁸⁸ Por. „SIPRI Yearbook 1994”, Oksford 1994, s. 293. Wielu analityków uważało to jednak za bardzo trudne, gdyż po pierwsze wymagałoby to złamania kodów tzw. PALs (*permissive action links*), co natychmiast byłoby znane Moskwie, a po drugie zmiany celów rakiet, co bez precyzyjnych satelitarnych danych geograficznych jest niemożliwe.

¹⁸⁹ Pod koniec 1992 r. Kijów twierdził, iż posiada skuteczne technologiczne możliwości „negatywnej kontroli” w: „Hołos Ukrainy” z 16 grudnia 1992 r.

¹⁹⁰ Por. S. E. Miller, *The Case Against Ukrainian Nuclear Deterrent*, w: „Foreign Affairs”, lato 1993, s. 77.

ataku nuklearnego, a m.in. we Lwowie system kontroli przestrzeni kosmicznej¹⁹¹.

Oprócz broni strategicznej na terytorium Ukrainy rozmieszczone były również wojska konwencjonalne, z których część była wyposażona w taktyczną broń nuklearną, w sumie 2390 ładunków nuklearnych o łącznej mocy ponad 1 megaton¹⁹².

24 października 1991 r. Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła rezolucję *O nieatomowym statusie Ukrainy*, a dwa dni później także stosowną rezolucję, która zapewniła, iż zamierza zastosować się do litery układu START I i wprowadzić procedury w celu zniszczenia broni nuklearnej znajdującej się na jej terytorium.

Wysiłki całej społeczności międzynarodowej (Stanów Zjednoczonych, państw zachodnioeuropejskich, jak i Rosji) były skierowane na osiągnięcie pewności, że Rosja będzie jedynym legalnym dysponentem poradzieckich arsenałów nuklearnych.

Temu celowi miały służyć projekty i działania związane z organizowaniem Połączonych Sił Zbrojnych Wspólnoty Niepodległych Państw. 21 grudnia 1991 r. w Ałma-Atie Rosja, Ukraina, Białoruś i Kazachstan podpisały *Porozumienie o wspólnych decyzjach podejmowanych w sprawie broni nuklearnej*, w którym ustalono, iż cały arsenał nuklearny znajdujący się na terenie Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy zostanie przewieziony do Rosji w celu zniszczenia, a do tego czasu będzie podlegał wspólnej kontroli.

Jednocześnie Ukraina przyjmowała na siebie obowiązek przystąpienia do *Układu o nie rozprzestrzenianiu broni nuklearnej (NPT)* jako państwo nie atomowe¹⁹³. Ustalono również, iż cała broń taktyczna zostanie przekazana do Rosji do 1 lipca 1992 r.

Na kolejnym szczycie WNP w Mińsku 30 grudnia 1991 r. Ukraina podpisała *Układ o strategicznych siłach zbrojnych WNP*, w którym zobowiązała się do przekazania rozmieszczonej na jej terytorium strategicznej broni nuklearnej do Rosji do końca 1994 r. Rosja i Ukraina jednakże zupełnie inaczej rozumiały zakres terminu *siły strategiczne*.

Dla Rosji połowę wojsk sowieckich rozmieszczonych na terytorium Ukrainy

¹⁹¹ Zob. T. Kuzio, *Ukraine's Military Industrial Plan*, w: „Jane's Intelligence Review”, sierpień 1994 r.

¹⁹² Podawane są różne dane na temat taktycznej broni nuklearnej. Np. Kuzio podaje liczbę 4200. Zob. T. Kuzio, *Ukraine. The Unfinished...*, s. 33.

¹⁹³ Zob. tekst układu w: „SIPRI Yearbook 1992”, Oksford 1992, *Appendix 14A*.

stanowiły siły strategiczne, które powinny być wyłączone spod jurysdykcji władz Ukrainy. Natomiast prezydent Ukrainy w dekretach O *Siłach Zbrojnych Ukrainy* i O *przejęciu obowiązków głównodowodzącego Sił Zbrojnych Ukrainy* wyłączył z zakresu tego terminu między innymi Flotę Czarnomorską. Władze ukraińskie odrzuciły stanowczo możliwość udziału Ukrainy w procesie budowania Połączonych sił Zbrojnych WNP, a także wspólnej strefy bezpieczeństwa (układ taszkiencki).

W styczniu 1992 r. Ukraina rozpoczęła przekazywanie taktycznej broni nuklearnej do Moskwy i w ciągu dwóch miesięcy wykonała 57% swoich zobowiązań. Jednakże w marcu prezydent L. Krawczuk jednostronnie wstrzymał transfer broni do Rosji. W tym czasie coraz powszechniejsze na Ukrainie stawały się głosy, iż przekazywanie broni nuklearnej sąsiadowi okazującemu Ukrainie niechęć lub wręcz wrogość jest polityką samobójczą, a Ukraina ma takie same prawa do posiadania tej broni, jak Rosja¹⁹⁴. Rozpoczęła się szeroka dyskusja nad zmianą lub przynajmniej modyfikacją nieatomowego statusu Ukrainy¹⁹⁵.

Pierwszym efektem tej dyskusji był prezydencki dekret z 5 kwietnia 1992 r. ustanawiający ukraińską kontrolę administracyjną nad radzieckim arsenałem nuklearnym. Jednakże w wyniku zdecydowanej interwencji Stanów Zjednoczonych transfer broni taktycznej został wznowiony i do końca maja 1992 r. całość arsenału taktycznego została przekazana do Rosji. Pozostawał problem przekazania broni strategicznej w warunkach zaostrzających się na Ukrainie żądań zachowania tej broni lub, co najmniej uzyskania w zamian gwarancji bezpieczeństwa i gratyfikacji finansowych¹⁹⁶. W pierwszej połowie 1992 r. konflikt ten zaczynał nabierać ostrości i stanowił główny pryzmat, przez który Ukraina była postrzegana na arenie międzynarodowej.

Kolejnym palącym problemem militarnym, głównie w stosunkach ukraińsko-rosyjskich, stanowiła Flota Czarnomorska. Według szacunków ukraińskich stanowiła ona zaledwie 10-16% radzieckiej Marynarki Wojennej¹⁹⁷, jednakże Amerykanie

¹⁹⁴ Zob. dwugłos na ten temat w: „Foreign Affairs”, lato 1993. s.183-187.

¹⁹⁵ Na temat stosunku głównych sił politycznych na Ukrainie do jej statusu nuklearnego zob. B. Surmacz, *The Ukrainian Political Scene*, „Polish Political Science Yearbook”, Lublin 1994, s. 57-58,

¹⁹⁶ Ukraina oszacowała, że koszty transferu broni nuklearnej do Rosji wyniosą 1,2-1,5 miliarda dolarów. Amerykanie sugerowali zaś jedynie 175 milionów. Zob. V. Baranowsky, *Post Soviet Conflict Heritage*, w: „SIPRI Yearbook 1993”, s. 148.

¹⁹⁷ Por. J. Kozakiewicz, *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Warszawa 1999, s. 181-182.

szacowali udział ten na 26%, w tym 7% łodzi podwodnych¹⁹⁸. Była to tylko trzecia, c do wielkości flota radziecka, ale wciąż dwunasta na świecie.

W jej skład wchodziło: 45 okrętów wojennych, 28 łodzi podwodnych 325 okrętów oraz lotnictwo¹⁹⁹. Główna baza Floty Czarnomorskiej znajdowała s w Sewastopolu. Flota nie była wyposażona ani w broń nuklearną, ani w jednostki o napędzie atomowym. Jej wartość była trudna do oszacowania, ale generalnie wskazywało się na jej wyeksploatowanie i dekapitalizację. Mimo to w basenie Morza Czarnego znacznie przewyższała siły tureckie.

W okresie radzieckim jej głównym zadaniem strategicznym był równoważenie siły VI Floty Stanów Zjednoczonych na Morzu Śródziemnym²⁰⁰.

Spór o Flotę między Ukrainą i Rosją wybuchł tuż po podpisaniu ugod mińskiej o utworzeniu WNP. Początkowo dotyczył on interpretacji terminu *siły strategiczne WNP*. Dla Rosji w skład tych sił wchodziła w sposób oczywisty Flota Czarnomorska, podczas gdy Ukraina wyłączyła ją z zakresu tego terminu i stanowczo odrzucała możliwość jej udziału w siłach strategicznych Wspólnoty. Rosji podstawowe znaczenie Floty Czarnomorskiej widziała w zapewnieniu sobie politycznej, militarnej i gospodarczej dominacji w regionie Morza Czarnego, dla Ukrainy jej rola wiązała się z szeroko pojmowanymi własnymi interesami w tym regionie. Wiosna 1992 r. przyniosła znaczną eskalację konfliktu, gdy prezydent L. Krawczuk zdymisjonował głównodowodzącego Floty, admirała W. Kasatonowa który odmówił oddania się pod zwierzchnictwo prezydenta.

W drugiej połowie 1992 r. Ukraina posiadała własne siły zbrojne znacznie przewyższające potencjał militarny. Siły te jednak rozmieszczone były, z punktu widzenia Kijowa, z dala od potencjalnych punktów zagrażających bezpieczeństwu państwa. W wielu przypadkach potencjał ten był zdekapitalizowany i przestarzały, niemniej jednak całkowicie wystarczający, by Ukraina była uważana za państwo silne militarnie. Spory z Rosją dotyczące broni nuklearnej i Floty Czarnomorskiej stanowiły

¹⁹⁸ Por. T. Kuzio, *Ukrainian Security...*, s. 92-93.

¹⁹⁹ Dane podaję za: J. Kozakiewicz, *op. cit.*, s.181 i R. Yakemtchouk, *L'Independance de l'Ukraine*, w: „*Studia Diplomatica*” 1994, s. 221-222. Inne dane, znacznie niższe, podaje T. Kuzio, *Ukrainian Security Policy*, Waszyngton 1995, s. 92-93.

²⁰⁰ Jak pisze T. Kuzio, dla Rosji brak Floty Czarnomorskiej oznaczał koniec obecności na Morzu Śródziemnym, co dawało Amerykanom dominację w tym basenie. T. Kuzio, *Ukraine. The Unfinished...*, s. 32.

poważne źródło niepokoju o bezpieczeństwo państwa. Polska, która na początku lat dziewięćdziesiątych próbowała doprowadzić do wycofania wojsk radzieckich z własnego terytorium, nie chciała się angażować po żadnej stronie w dyskusje ukraińsko-rosyjskie.

2.3.2. Siły Zbrojne Ukrainy

W skład sił zbrojnych (SZ) Ukrainy wchodzi: siły lądowe, siły powietrzne, siły obrony powietrznej i siły morskie. Stan liczebny SZ w 2001 r. wynosił ok. 302.300²⁰¹ w tym: jednostki centralnego podporządkowania MO ok. 41 500, siły lądowe ok. 154.500, siły powietrzne ok. 49.100, siły obrony powietrznej ok. 46 500 oraz siły morskie ok. 13 000 (w tym ok. 3000 w jednostkach brzegowych).

Siły zbrojne Ukrainy podlegają aktualnie restrukturyzacji, która jest realizowana na podstawie „Państwowego programu tworzenia i rozwoju SZ Ukrainy do 2005 r.”. Program został opracowany pod kierownictwem ministra obrony gen. armii O. Kuźmuka, z uwzględnieniem rozwoju sytuacji międzynarodowej i sytuacji ekonomicznej, narodowego potencjału naukowo-technicznego oraz produkcyjnego.

Program rozwoju sił zbrojnych główną uwagę skupia na siłach lądowych. Część przedsięwzięć związanych z jego realizacją została już wprowadzona w życie, poprzez przekształcenie okręgów wojskowych w dowództwa operacyjne liczące ogółem pięć korpusów armijnych. W składzie bojowym korpusów armijnych zachowano zarówno szczebel dywizji, jak i brygad. Nie można jednak wykluczyć, że szczebel dywizji będzie utrzymany w okresie przejściowym i istniejące obecnie dywizje, w związku z planami redukcji liczebności sił zbrojnych, zostaną zreorganizowane w brygady.

Siły lądowe (SL) liczą ok. 154 500 i są zorganizowane w trzy dowództwa operacyjne (Karpacki OW, Kijowski OW, Odeski OW – przeformowane później w Zachodnie, Północne i Południowe dowództwa operacyjne)²⁰² i jednostki centralnego podporządkowania (JCP) podlegające bezpośrednio dowódcy sił lądowych.

²⁰¹ Stan Sił Zbrojnych Ukrainy opracowano na podstawie danych zawartych w *Military Balance 2002-2003*, The International Institute for Strategic Studies London, 2002. s. 94-95.

²⁰² Szerzej na ten temat pisze: A. Podkowski, R. Synowski, *Siły zbrojne Ukrainy w systemie bezpieczeństwa państwa* (w:) *Działania militarne w Polsce południowo-wschodniej*, WIH, AON, DSO MON, Warszawa 2000, s. 507 i następne.

W uzbrojeniu SL znajdują się m. in.:

- 3673 czołgi, w tym: 265 *T-80*, 1214 *T-72*, 2077 *T-64* i 117 *T-55*;
- 4461 BWO, w tym: 2381 *BWP*, 106 *BWD*, 443 *BWR*, 1531 *TO*;
- 3477 środków artyleryjskich kalibru powyżej 100 mm, w tym 57 wieloprowadnicowe wyrzutnie raketowe, 1285 dział samobieżnych, 111 ciągnionych i 507 moździerzy;
- 399 śmigłowców, w tym 187 uderzeniowych, 191 wsparcia bojowego i 52 transportowe.

Stan liczebny sił powietrznych (SP)²⁰³ Ukrainy wynosi ok. 49 100 żołnierzy, natomiast sił obrony powietrznej (OP) ok. 46 500 żołnierzy. Łącznie na terenie Ukrainy jest 22 duże bazy lotnicze (lotniska), w których stacjonują samoloty myśliwskie oraz myśliwsko-bombowe tj: ok. 220 szt.-*Mig29*, 71 szt.-*Su24*, 63 szt.- *Su25*. Lotnictwo rozpoznawcze posiada 29 szt.-*Su24* i 20 szt.-*Su17*. Występuje duża ilość śmigłowców różnych klas i przeznaczenia

W Siłach Powietrznych (SP) oraz w Siłach Obrony Powietrznej (OP) najistotniejszych zmian dokonano jeszcze przed oficjalnym zatwierdzeniem ww programu. Należało do nich przejście przez SP z sił OP całości lotnictwa myśliwskiego oraz utworzenie dwóch korpusów lotniczych i trzech korpusów OP.

Siły Morskie (SM) Ukrainy, jako jedyny RSZ zostały utworzone od początku SM powstały na bazie jednostek i uzbrojenia przejętego przez Ukrainę w wyniku podziału rosyjskiej Floty Czarnomorskiej (FCz). Głównym zadaniem w ramach pierwszego etapu rozwoju SMU było tworzenie struktury organizacyjnej sił okrętowych oraz dowodzenia, a także opracowanie systemu szkolenia jednostek bojowych. W drugim etapie przewiduje się budowę systemu nawigacyjno-hydrograficznego, pozwalającego na uniezależnienie się od rosyjskiej Floty Czarnomorskiej, której służby prowadzą obecnie tego typu zabezpieczenie wód przybrzeżnych Sewastopola oraz Morza Czarnego i Azowskiego. Największe problemy, jakie napotkało dowództwo SM w dotychczasowych działaniach związane jest z utrzymaniem sprawności technicznej uzbrojenia. Większość okrętów przejętych z FCz nie posiada zdolności operacyjnej

²⁰³ Szerzej na ten temat pisze: Z. Praszczalek, *Plany rozwoju sił powietrznych i sił obrony powietrznej Ukrainy do końca 2005 r.*, Wojskowy Przegląd Zagraniczny WSI 1998 Nr 4 (222), Warszawa, s.69 i następne.

i wymaga przeprowadzanie remontów generalnych lub napraw. Jednak w najbliższym czasie nie przewiduje się wydzielenia dodatkowych środków na ten cel. Problem uzbrojenia SM będzie rozwiązywany dopiero po 2005 r.

Dalsza realizacja „Państwowego programu tworzenia i rozwoju SZ Ukrainy do 2005 roku” jest ściśle związana z ilością środków przeznaczanych na ten cel (tabela 2.11. i wykres 2.7.).

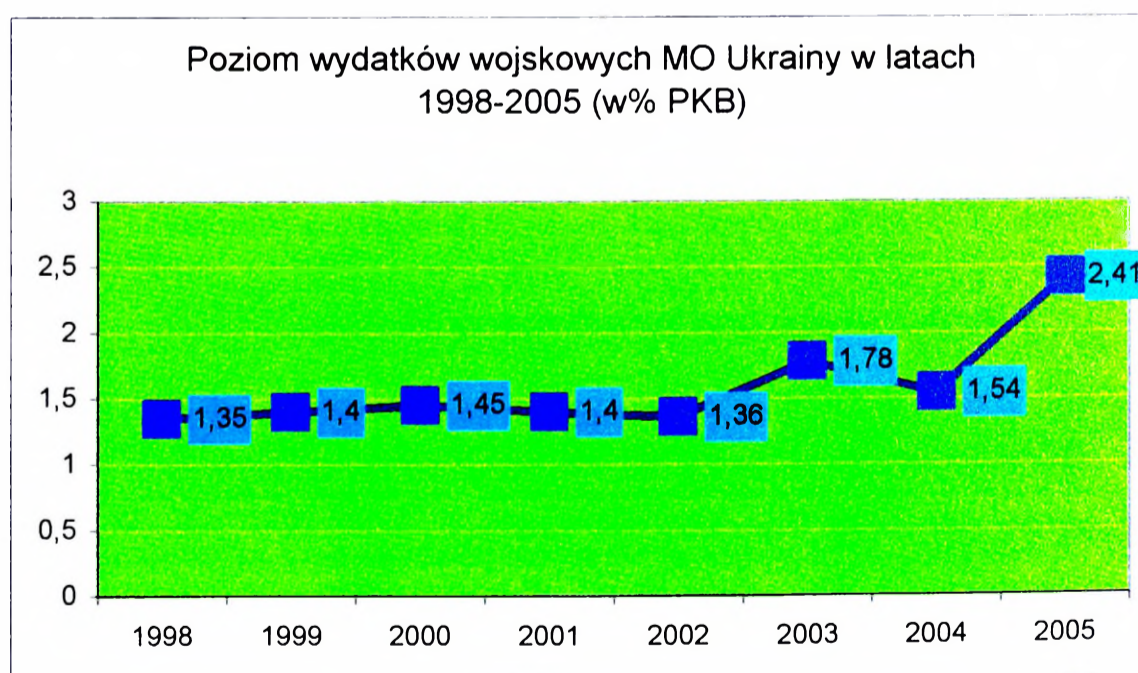
Tabela 2.11. Wydatki budżetu MO Ukrainy (w latach 1999/2005, w UAH)

Specyfikacja wydatków	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Wydatki MO Ukrainy	1,7 mld	2,4 mld	2,746 mld	3,291 mld	4,279 mld	4,925 mld	10,546* mld
Utrzymanie stanów osobowych	-	-	-	-	-	1,9727 mld	2,369 mld
Zakup i moderniz. uzbrojenia	55,48 mln	336 mln	60 mln	100 mln	204,2 mln	158,8+ 213 An70 +40 T-84 mln	197,4+ 106,7 An70 mln
Prace naukowo-badawcze	-	-	65 mln	51 mln	106,1 mln	35,41 mln	34,1 mln
Reforma w SZ	-	-	180 mln	254,64 mln	368 mln	368 mln	357,35 mln

Do budżetu MO włączono także 4,75 mld UAH na wypłaty emerytur i rent wojskowych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych MO Ukrainy

Wykres 2.7.

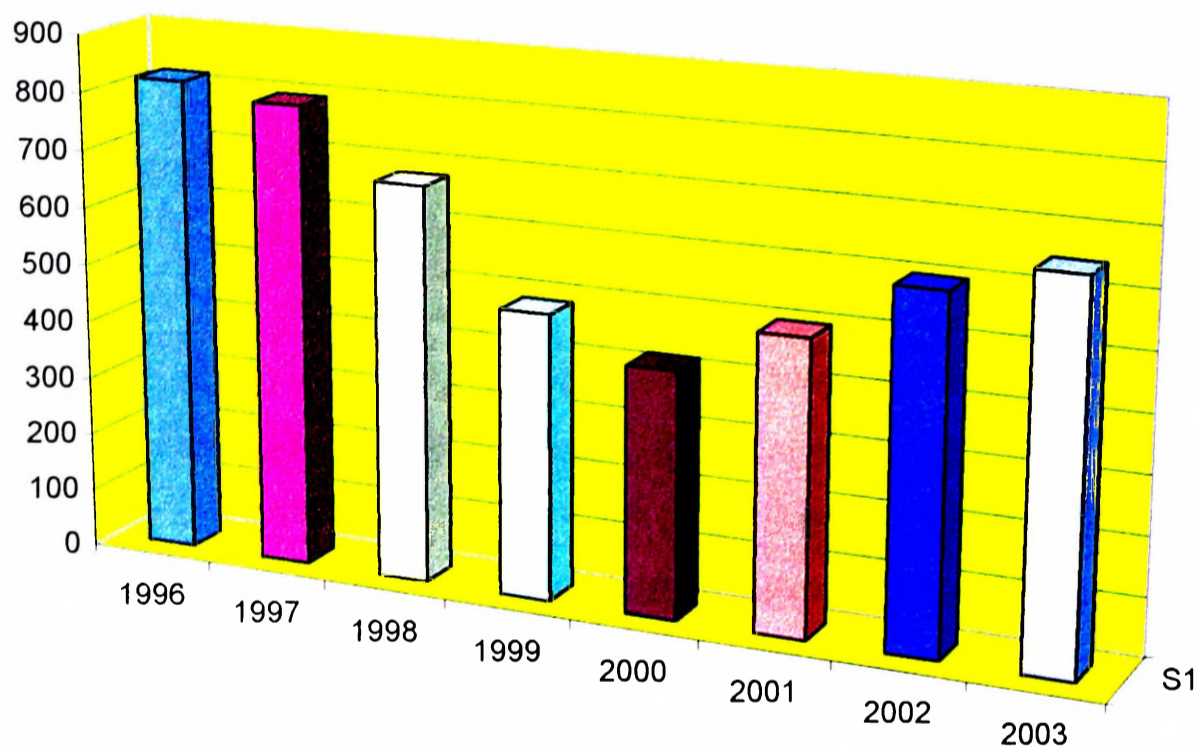

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych MO Ukrainy

W ustawie budżetowej na 2005 r., na wydatki Ministerstwa Obrony Ukrainy rząd przeznaczył łącznie kwotę 10,546 mld hrywien tj. 2,41 %PKB (ok. 560 ml USD²⁰⁴). Na utrzymanie SZ przewidziano ok. 2,369 mld UAH (125,5 mln USD), a wydatki zbrojeniowe obejmujące zakupy techniki wojskowej – 303,4 mln UAH (16, mln USD) Do budżetu włączono także 4,75 mld UAH na wypłaty emerytur i rezerw wojskowych. Na reformę SZ w tym na przekwalifikowanie kadry zawodowej zwalnianej do rezerwy ok. 357,35 mln UAH oraz 34 mln UAH na prace naukowe i badawcze.

Wykres 2.8

Wydatki Ministerstwa Obrony Ukrainy w latach 1996-2003
(w mln USD, w cenach bieżących)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych MO Ukrainy.

Analizując budżety Ministerstwa Obrony Ukrainy z lat ubiegłych (wykres 2.8.), począwszy od 1999 roku: wydatkowano: w 1999 roku ok. 490 mln USD (6,76% budżetu państwa i około 1,4% PKB). W porównaniu z wydatkami w 1998 r. oznaczało to spadek o ok. 200 mln USD.

Natomiast budżet MO 2000 roku, podobnie jak budżet na 1999 r., został

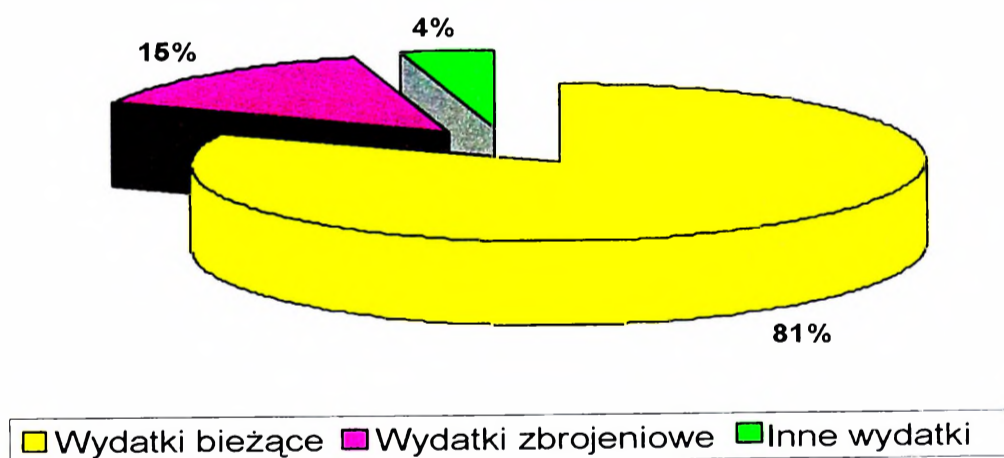
²⁰⁴ Według oficjalnego kursu w momencie wejścia ustawy budżetowej w życie. 1 USD = 5,3 UAH

opracowany głównie pod kątem zaspokojenia podstawowych potrzeb sił zbrojnych. Przewidziane w nim środki nie zapewniły jednak możliwości prowadzenia niezbędnej modernizacji uzbrojenia i sprzętu wojskowego, co, wraz z przekroczeniem w latach 2004-2005 resursów technicznych znacznej części uzbrojenia, wpłynie negatywnie na utrzymanie zdolności bojowej SZ.

Budżet Ministerstwa Obrony w 2001 r., którego wielkość umożliwił realizację potrzeb 310 tys. sił zbrojnych zaledwie na poziomie 30%, finansowanie wydatków tego resortu zostało utrzymane na dotychczasowym poziomie. Wielkość tych nakładów, umożliwiło utrzymanie na należytym poziomie tylko ok. 100 tys. żołnierzy SZ wyposażonych w nie więcej jak 1000 jednostek ciężkiej techniki bojowej, powodować będzie znaczne przyspieszenie tempa ich redukcji.

Wykres 2.9.

Struktura wydatków obronnych MO Ukrainy w 2001 r.

Źródło: Opracowanie własne.

W 2001 r. z kwoty ok. 500 mln dolarów - 2 mld 746 mln hrywien (UAH) 81% stanowiły wydatki na bieżące utrzymanie sił zbrojnych (420 mln USD), z których większość stanowią płace i wydatki socjalne (wykres 2.9.). Pozostałe 15% budżetu MO Ukrainy pokryło potrzeby w zakresie m.in. zakupów uzbrojenia – 15,5 mln USD, prac badawczo-rozwojowych – 14,3 mln USD, a także przekwalifikowania zwalnianych żołnierzy, budownictwa i szkolenia rezerw.

Finansowanie w ostatnich latach wydatków MO na poziomie 1,3-1,4 % PKB powodowało również znaczne ograniczenie nakładów na reformę armii. W roku 2000 pomimo zaplanowanych w budżecie 350 mln UAH na sfinansowanie programu reform, wydzielono jedynie 180 mln UAH, co zmusiło kierownictwo resortu obrony do rezygnacji z części preferencji w zakresie wyposażania SZ oraz finansowania naukowo-badawczych nad uzbrojeniem nowej generacji. Z przewidzianych na ten cel ok. 125 mln UAH, zakupy uzbrojenia sfinansowano w 40 % a prace doświadczalno-konstrukcyjne w 50%. Te ograniczenia spowodowały, iż nie zdołano zrealizować głównych priorytetów w zakresie wyposażania SZ w środki artyleryjskie i czołgi T-80 oraz modernizacji samolotów *Mig-29* i *Su-25*.

Z planowanych do rozwiązania 12 dywizji, 21 brygad i 74 pułków do 2005 r. ze względu na brak środków, większość tych jednostek została (być może) rozformowana do końca 2003 roku. Ponadto istnieje małe prawdopodobieństwo wykorzystania środków finansowych na modernizację, które w większości przeznaczone będą na utrzymanie zakładów, przyczyni się do wycofywania uzbrojenia i sprzętu, który utracił resursy eksploatacyjne.

W wyniku uzyskania wzrostu gospodarczego - w 2000 r. 1% oraz w 2003r. na poziomie 1-2,5%, a w latach 2003-2006 ok. 3% - co uznawane jest za wariant optymistyczny, możliwe jest zahamowanie, a następnie zwiększenie nakładów na resort obrony począwszy od 2005 r. - przekraczający 650 mln USD. Jednakże warunkiem niezbędnym do osiągnięcia tych założeń jest wprowadzenie reform rynkowych umożliwiających większe ożywienie gospodarcze.

Po uzyskaniu niepodległości przez Ukrainę, jej potencjał militarny znacznie przewyższał jej potrzeby obronne, a trudna sytuacja ekonomiczna nie pozwalała na utrzymywanie tak dużych sił zbrojnych²⁰⁵. Do końca 1996 r. liczebność sił zbrojnych Ukrainy zredukowano do ok. 400 tys., a liczbę sprzętu bojowego - zgodnie z limitem CFE-1A. Jednak trudności gospodarcze oraz opory wyższej kadry dowódczej uniemożliwiły przeprowadzenie głębszych reform strukturalnych. Jedyną ważną zmianą było utworzenie Dowództwa Sił Lądowych - szczebla pośredniego

²⁰⁵ Siły te liczyły m.in. ok. 780 tys. żołnierzy, 6500 czołgów, 7 tys. bojowych wozów opancerzonych, 1500 samolotów bojowych i ok. 176 międzykontynentalnych pocisków balistycznych.

pomiędzy okręgiem wojskowym (dowództwem operacyjno-terytorialnym), a Ministerstwem Obrony (MO).

Jednym z kroków na drodze do pełnej reformy SZ było przyjęcie w styczniu 1997 r. „*Koncepcji Bezpieczeństwa Narodowego*”, w której sformułowano pojęcie *Wojskowej Organizacji Ukrainy* (WOU). W jej skład wchodziły *Siły Zbrojne, Gwardia Narodowa, Wojska Wewnętrzne i inne formacje Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Wojska Ochrony Pogranicza, pododdziały wojskowe Ministerstwa ds. Sytuacji Nadzwyczajnych i Ochrony Ludności Ukrainy* przed skutkami katastrofy Czarnobylskiej oraz inne formacje wojskowe utworzone zgodnie z konstytucją Ukrainy. Tak szeroki skład WOU utrudnia określenie ogólnej liczebności struktur siłowych, określenie granicy wystarczalności obronnej oraz kosztów ich utrzymania. Faktem jest, że inne wojska, pod względem liczebności, znacznie przewyższają liczebność SZ Ukrainy, w których ze względów finansowych, postanowiono przeprowadzić reformę uwzględniającą rozwój sytuacji międzynarodowej, sytuacji ekonomicznej, narodowego potencjału naukowo-technicznego oraz produkcyjnego.

Analiza tych warunków stanowiła podstawę opracowania „*Państwowego Programu Restrukturyzacji i Rozwoju Sił Zbrojnych do 2005 r.*”, który został zatwierdzony przez prezydenta Ukrainy w dn. 15.01.1997 r.

Zasadniczą jego ideą jest optymalizacja struktur, składu i liczebności SZ kosztem zdecydowanego ograniczenia liczby jednostek wojskowych. W planie reformy nie przewiduje się redukcji liczby rodzajów sił zbrojnych. W strukturze SZ Ukrainy będą występowały: siły lądowe, siły powietrzne, siły obrony powietrznej oraz siły morskie.

Planowana jest również redukcja aparatu centralnego Ministerstwa Obrony o ok. 1000 etatów, w tym o 100 etatów generalskich (do osiągnięcia stanu 189 generałów w skali całych SZ²⁰⁶).

W poszczególnych rodzajach SZ planowane jest wprowadzenie następujących szczebli dowodzenia:

²⁰⁶ Zgodnie z etatem przewidywano zatrudnienie w aparacie centralnym MO 386 generałów, obecnie etat przewiduje 280. Na 01.01.1998 r. w SZ Ukrainy było 224 generałów i admirałów.

⇒ dowództwo sił lądowych - dowództwo operacyjne - korpus armijny - dywizja (brygada);

⇒ dowództwo sił powietrznych - korpus lotniczy - brygada - pułk;

⇒ dowództwo sił obrony powietrznej - korpus sił obrony powietrznej - brygada - pułk

Reforma ma przebiegać w trzech etapach²⁰⁷, ze skoncentrowaniem głównego wysiłku na dwóch pierwszych:

Etap I (1997-1998) obejmował przedsięwzięcia dotyczące przyjęcia nowych i wniesienia uzupełnień do już obowiązujących aktów prawnych i normatywnych w zakresie wojskowości.

Do głównych przedsięwzięć tego etapu zaliczono:

- określenie i zatwierdzenie struktury organizacyjnej i liczebności SZ, a w tym redukcję związków taktycznych (ZT), jednostek i obiektów zabezpieczenia logistycznego oraz racjonalizację struktury dowodzenia poszczególnych szczebli, odpowiednio do zadań i zakresu odpowiedzialności;
- wypracowanie jednolitego systemu zabezpieczenia logistycznego dla wszystkich rodzajów SZ;
- reorganizację systemu szkolnictwa wojskowego odpowiednio do potrzeb SZ w tym szczególnie optymalizację jego struktury administracyjnej;
- rozwój budownictwa mieszkaniowego dla kadry.

Ze względu na to, iż w najbliższym czasie nie zakłada się większych wydatków na przeobrażanie oraz części zamienne dla istniejącego w SZ sprzętu wojskowego istnieje możliwość (szczególnie w siłach lądowych) skoncentrowania uwagi na redukcji personelu - przede wszystkim na wyższych szczeblach dowodzenia. Można więc stwierdzić, iż zrealizowano założenia pierwszego etapu reformy.

Etap II (1999-2000) pozwolił kontynuować wprowadzanie zreformowanej w I etapie struktury SZ oraz wdrażanie nowej doktryny obronnej oraz koncepcji szkolenia, (co nie jest przedsięwzięciem kosztownym), odpowiadającej wymaganiom koncepcji bezpieczeństwa narodowego.

²⁰⁷ Szerzej ten problem opisuje: T. Krząstek, *Ukraina*, MON DWiPO, Warszawa 2002, s. 240 i następne.

Etap III (2001-2005) zakłada przeobrażanie SZ na nowoczesne systemy uzbrojenia, wyposażenie i szkolenie SZ oraz przystąpienie do utworzenia jednolitego zautomatyzowanego systemu dowodzenia SZ.

Przeobrażanie i przeszkalanie oznaczać będzie znaczne zwiększenie nakładów finansowych. Związane to będzie z wcześniejszym opracowaniem i rozpoczęciem produkcji własnych czołgów, bojowych wozów opancerzonych itp. lub też ich zakup poza granicami Ukrainy. Czynnikiem decydującym będą tu względy ekonomiczne.

Dalsze cele programu są mniej szczegółowe i szereg problemów nie jest w nim poruszanych. Przewiduje się dalsze doskonalenie procesu rozwoju SZ do 2015 r. Obecnie, w dyskusji nad zmodyfikowaną doktryną wojenną, rozważa się możliwość ustalenia stanu liczebnego SZ na 270-280 tys. żołnierzy.

Program restrukturyzacji główną uwagę skupia na siłach lądowych. Część jego przedsięwzięć została już zrealizowana, poprzez przekształcenie okręgów wojskowych w dowództwa operacyjne²⁰⁸ liczące ogółem pięć korpusów armijnych. W składzie bojowym korpusów armijnych zachowano zarówno szczebel dywizji, jak i brygady. Nie można jednak wykluczyć, że szczebel dywizji będzie utrzymany w okresie przejściowym i istniejące obecnie dywizje zostaną zreorganizowane w brygady (w związku z planami redukcji liczebności sił zbrojnych), w ramach kolejnych etapów restrukturyzacji.

Niezależnie od dotychczas przeprowadzonych zmian w siłach lądowych - prezydentowi Ukrainy przedstawiono do zatwierdzenia „*Program Restrukturyzacji i Rozwoju Sił Lądowych Ukrainy do 2005 r.*”²⁰⁹. Założenia tego programu wyznaczają strategię i zasady rozwiązywania procedur prawnych, obronnych, socjalnych i ekonomicznych, naukowo-technicznych w zakresie reformowania i rozwoju sił lądowych Ukrainy.

Zgodnie z założeniami ww. programu, główne kierunki budowy i rozwoju sił lądowych to:

²⁰⁸ Zatwierdzenie, w czerwcu 1997 r. na kolegium MO, kształtu i struktur eksperymentalnego Północnego DO-T (utworzonego w drugim półroczu 1996 r. na bazie zgrupowania ZT i oddziałów 1 KA) zakończyło etap rozwiązań koncepcyjnych restrukturyzowanych SZ. W związku ze sprawdzeniem się koncepcji DO-T, dwuletni okres próbny Północnego DO-T został skrócony, a 01.12.1997 r. utworzono dwa pozostałe DO - Zachodnie - z PkOW i Południowe - z OdOW.

²⁰⁹ Skorelowany z „Państwowym Programem Restrukturyzacji i Rozwoju Sił Zbrojnych Ukrainy do 2005 r.”.

- stworzenie mobilnych, o wysokim stopniu gotowości bojowej związków operacyjnych i jednostek, zdolnych do wykonania postawionych zadań;
- wypracowanie współczesnych form i sposobów użycia sił lądowych z uwzględnieniem zagrożeń, jakie mogą powstać na poszczególnych kierunkach lub w określonych regionach;
- stworzenie efektywnego systemu dowodzenia siłami lądowymi;
- wyposażenie sił lądowych we współczesne rodzaje uzbrojenia i techniki wojskowej;
- udoskonalenie trybu kompletowania sił lądowych, organizacji toku służby wojskowej, szkolenia i przygotowania kadr oficerskich;
- zorganizowanie wszechstronnego zabezpieczenia wojsk, stworzenie normalnych warunków dla funkcjonowania stanów osobowych;
- wprowadzenie efektywnych mechanizmów kontroli rozchodów materiałowo-technicznych;
- przejście do zasadniczo nowej organizacji zabezpieczenia logistycznego;

W siłach powietrznych oraz obrony powietrznej dokonano istotnych zmian jeszcze przed oficjalnym zatwierdzeniem *“Programu Restrukturyzacji i Rozwoju SZ Ukrainy do 2005 r.”* i nie wydaje się, aby dokonano w przyszłości w ich strukturze organizacyjnej znacznych zmian. Koncepcja połączenia obu rodzajów SZ została prawdopodobnie odrzucona ostatecznie.

W wyniku przeprowadzonych zmian, siły powietrzne przejęły z sił obrony powietrznej całość lotnictwa myśliwskiego, a także jednostki lotnictwa morskiego. W skład sił obrony powietrznej włączono natomiast jednostki rakiet przeciwlotniczych sił lądowych.

W siłach morskich pierwszoplanowym zadaniem było włączenie majątku przejętego w wyniku podziału Floty Czarnomorskiej, a następnie określenie docelowej struktury i roli floty narodowej w systemie obronnym państwa.

Pierwsze dwa etapy tego programu zostały zrealizowane, trudniej natomiast jest ocenić szansę trzeciego etapu. Zmiany na scenie politycznej i trudna sytuacja ekonomiczna mogą spowodować zahamowanie procesu reformowania sił zbrojnych

z przyczyn ekonomicznych, bądź też zniknięcie woli politycznej, lub w najgorszym przypadku wystąpienie tych dwóch przesłanek jednocześnie.

2.3.3. Struktura i funkcjonowanie kompleksu wojskowo-przemysłowego (KWP) Ukrainy oraz ocena jego możliwości produkcyjno-eksportowych

2.3.3.1. Analiza ogólna

Ukraiński przemysł obronny, tak jak cała gospodarka tego kraju znajduje się w głębokim kryzysie wynikającym głównie z niedoinwestowania sektora produkcyjnego i placówek naukowo-badawczych, braku zamówień na nowe systemy uzbrojenia ze strony rodzimych SZ, zaostrzającej się konkurencji na rynkach światowych i braku możliwości do samodzielnej realizacji zamkniętych cykli produkcyjnych systemów uzbrojenia²¹⁰ oraz dużego uzależnienia ukraińskich producentów broni od dostaw komponentów z obszaru WNP, a przede wszystkim z Rosji. Negatywny wpływ na funkcjonowanie przemysłu obronnego ma również pozostawanie Ukrainy poza istniejącymi sojuszami militarnymi, co pogłębia izolację ukraińskich producentów sprzętu wojskowego, głównie na rynkach europejskich.

Czynniki te doprowadziły do postępującej w ostatnim dziesięcioleciu degradacji ukraińskiego kompleksu wojskowo-przemysłowego (KWP). Z 1810 podmiotów realizujących produkcję wojskową zachowanych przez Ukrainę po rozpadzie b. ZSRR, obecnie w strukturach KWP funkcjonuje 20% z nich, a z zatrudnionych w tym czasie w przemyśle zbrojeniowym 2,7 mln ludzi²¹¹, w jego strukturach pozostało tylko ok. 400 tys. Drastycznie zmniejszył się również udział produkcji wojskowej w ogólnym poziomie ukraińskiej produkcji przemysłowej z 27% w 1991 roku do 4% w roku ubiegłym. Procesy te przebiegały w warunkach braku efektywnych programów naprawczych, co pogłębiało problemy ekonomiczne KWP oraz prowadziło do napięć w sferze socjalnej.

Realizowane w tym czasie programy przestawienia produkcji z wojskowej na cywilną, mające zagwarantować utrzymanie dotychczasowych miejsc pracy

²¹⁰ Ukraiński KWP posiada zdolności do zabezpieczenia pełnych cykli produkcyjnych tylko ok. 5% systemów uzbrojenia.

²¹¹ Por. B. Bardak, C. Zgurec, C. Maksimow, *Kult: orużejnyj biznes po-ukrainski*, Defense Express, Kiew 2004, s.7.

zakończyły się fiaskiem, głównie z powodu braku środków inwestycyjnych na rozwój produkcji cywilnej i jej małą konkurencyjność na rynkach światowych oraz stale zmniejszający się popyt na rynku wewnętrznym. Czynnikiem blokującym wprowadzanie programów konwersyjnych były również luki w bazie normatywnej i prawnej sankcjonującej podstawowe założenia restrukturyzacji oraz brak koordynacji działań ministerstw odpowiedzialnych za jej wdrażanie. Procesy te były szczególnie opóźniane przez resorty siłowe, które w obawie przed wprowadzeniem zmian mogących osłabić pozycję funkcjonujących w nich grup interesów, realizowały jedynie wybrane elementy programów restrukturyzacyjnych, stwarzając pozory głębokich reform.

W ostatnim czasie władze Ukrainy zaczęły wstrzymywać lawinowe procesy konwersji i podjęły działania zmierzające do rekonstrukcji przemysłu zbrojeniowego w oparciu o kooperację podmiotów ukraińskiego KWP z partnerami zagranicznymi, zwłaszcza z przedsiębiorstwami i placówkami naukowo-badawczymi z terytorium Europy. Mają one doprowadzić do zwiększenia efektywności produkcji zbrojeniowej i kompleksowej modernizacji oraz nasycenia ukraińskich SZ nowymi technologiami i zaawansowanymi systemami sprzętu wojskowego poprzez opracowanie i wdrożenie do produkcji efektywnych i uniwersalnych typów uzbrojenia, rozwój i wdrożenie technologii „podwójnego przeznaczenia” z możliwością wykorzystania w produkcji na rzecz gospodarki narodowej, osiągnięcie wzrostu poziomu zaawansowania technologicznego przy jednoczesnym zwiększeniu trwałości oraz unifikacji i standaryzacji produkowanego uzbrojenia, opracowanie i wdrożenie programów zwiększających możliwości istniejących zasobów sprzętu wojskowego, opracowanie planów zwiększających mobilność operacyjną SZ poprzez wyposażenie ich, głównie w lotniczy sprzęt transportowy oraz podwyższenie poziomu wyposażenia pojedynczego żołnierza.

Zamierzenia te znalazły się w przedstawionym przez władze ukraińskie programie reform gospodarczych „Reformy dla dobrobytu” zakładającego m.in. przyjęcie przez państwo innowacyjnej drogi rozwoju, która pozwoli na włączenie Ukrainy do 2010 roku do grona państw wysoko rozwiniętych. Podstawą rozwoju naukowo-technicznego kraju ma być przemysł lotniczy, raketowy, stocznio-

i pancerny. Istotną rolę mają odgrywać również biotechnologia, radioelektronika, fizyka niskich temperatur, fizyka jądrowa oraz telekomunikacja i łączność.

2.3.3.2. Struktura ukraińskiego przemysłu obronnego oraz system zarządzania i kontroli

Strukturalnie w skład kompleksu wojskowo-przemysłowego Ukrainy wchodzi ponad 350 wyspecjalizowanych przedsiębiorstw produkcyjnych, remontowych, ośrodków naukowo-badawczych i konstrukcyjno-doświadczalnych oraz firm specjalizujących się w handlu bronią, zatrudniają ok. 400 tys. pracowników. Są one podporządkowane ministerstwu przemysłu i Narodowej Agencji Kosmicznej, a wojskowe zakłady remontowe podlegają bezpośrednio Ministerstwu Obrony²¹².

Pomimo znacznego potencjału naukowo-produkcyjnego, ukraiński przemysł obronny znajduje się w głębokim kryzysie wynikającym głównie z niedoinwestowania sektora produkcyjnego i placówek badawczych, braku zamówień na nowe systemy uzbrojenia ze strony własnych SZ, zaostrzającej się konkurencji na rynkach światowych, a także niewielkich możliwości realizacji zamkniętych cykli produkcyjnych, które ograniczają samodzielną produkcję, ze względu na duże uzależnienie ukraińskich producentów broni od dostawców komponentów z obszaru WNP, przede wszystkim z obszaru Rosji. Negatywny wpływ na funkcjonowanie przemysłu obronnego ma również pozostawanie Ukrainy poza istniejącymi sojuszami militarnymi, co pogłębia izolację ukraińskich producentów sprzętu wojskowego, głównie na rynkach europejskich.

Największy potencjał produkcyjny i naukowo-badawczy Ukraina zachowała w dziedzinie kosmonautyki oraz w przemyśle lotniczym. W skład kompleksu lotniczo-kosmicznego wchodzi 18 biur konstrukcyjnych i ośrodków badawczych oraz 64 przedsiębiorstwa produkcyjne, posiadające możliwości projektowania, produkcji i modernizacji kompleksów raketowo-kosmicznych oraz aparatów kosmicznych wojskowego i cywilnego przeznaczenia, a także konwersji międzykontynentalnych rakiet balistycznych wycofywanych z dyżurów bojowych. Biorą one również udział

²¹² W strukturach Ministerstwa Obrony funkcjonuje 42 zakłady i wojskowe warsztaty remontowe.

w wielu międzynarodowych programach wynoszenia satelitów komercyjny i wojskowych. Ponadto, ukraiński sektor lotniczy dysponuje bazą naukową produkcyjną umożliwiającą projektowanie i budowę samolotów transportowych oraz modernizację samolotów i śmigłowców bojowych, a także produkcję komponentów nich, np. silników.

Konstrukcją i budową okrętów wojennych oraz okrętowych turbin gazowych i osprzętu do nich zajmuje się 15 instytutów naukowo-badawczych, 40 biur konstrukcyjnych i 47 zakładów stoczniowych. Jednak główną przeszkodą w rozwoju ukraińskiego przemysłu okrętowego pozostaje brak zdolności do wyposażenia budowanych jednostek w systemy uzbrojenia.

Duży potencjał zachowały 2 ośrodki badawcze i 13 przedsiębiorstw produkujących zautomatyzowane systemy dowodzenia oraz 3 placówki naukowe i 6 zakładów produkujących systemy rozpoznania i WRE, które jako nieliczne w Ukrainie posiadają zdolność do samodzielnej realizacji zamkniętych cykli produkcyjnych.

Dotychczas największy udział w produkcji eksportowej ukraińskiego KWP miały 3 biura konstrukcyjne i 27 zakładów budowy sprzętu pancernego oraz 6 placówek badawczych i 28 przedsiębiorstw sektora produkcji broni rakietowej i amunicji. Zakłady im. Małyszewa w Charkowie były wykonawcą największego w historii ukraińskiego przemysłu zbrojeniowego kontraktu o wartości ok. 650 mln USD na dostawę 320 czołgów *T-80UD* dla SZ Pakistanu.

Ponadto, 4 biura konstrukcyjne i 27 zakładów produkcyjnych wchodzących w skład ukraińskiego KWP zajmuje się produkcją sprzętu i urządzeń inżynierskich, a 2 instytuty badawcze i 53 przedsiębiorstwa wytwarza ogniwa i akumulatory sprzętu wojskowego.

Ukraina dysponuje również dużym potencjałem w zakresie obsługi i remontu i modernizacji uzbrojenia i sprzętu produkcji b. ZSRR na bazie modernizacyjnej własnej oraz kontrahentów²¹³.

Nadzór merytoryczny nad ukraińskim kompleksem zbrojeniowym, tak jak i w pozostałych krajach obszaru poradzieckiego sprawuje aparat prezydenta, które

²¹³ Tylko w strukturach MO funkcjonuje 42 zakłady i wojskowe warsztaty remontowe.

przysługuje prawo określania kierunków polityki w tej sferze.

Organem wykonawczym prezydenta w zakresie kontroli nad polityką państwa w sferze produkcji zbrojeniowej i współpracy wojskowo-przemysłowej z innymi krajami jest Państwowa Komisja ds. KWP²¹⁴. Jest ona odpowiedzialna za wdrażanie programów budowy i produkcji nowych systemów uzbrojenia, podtrzymywanie więzi kooperacyjnych z kontrahentami zagranicznymi oraz przystosowanie ukraińskiej produkcji zbrojeniowej do standardów zachodnich. Do jej zadań należy także stworzenie systemu zabezpieczającego ukraiński przemysł obronny przed wpływem technologii „podwójnego przeznaczenia” oraz opiniowanie długofalowych programów rozwoju uzbrojenia i sprzętu wojskowego opracowywanych przez MO. Komisja posiada również uprawnienia do przygotowywania i parafowania porozumień i umów międzynarodowych dotyczących współpracy wojskowo-technicznej i wojskowo-przemysłowej z innymi państwami. Jej pracami kieruje sekretarz RBiO Ukrainy, który ma prawo do zwoływania posiedzeń kolegium składającego się z ministrów gospodarki, przemysłu, finansów i obrony, dyrektorów Ukraińskiej Agencji Kosmicznej i Akademii Nauk oraz przewodniczącego rządowej Komisji ds. Problemów Polityki Wojskowo-Przemysłowej i koordynowania pracy tych resortów w zakresie polityki przemysłowej i rozwoju przemysłu obronnego.

Domeną prezydenta jest również nadzór nad ukraińskim eksportem broni. Dekretem z połowy lipca 2000 r. *„O podwyższeniu efektywności współpracy wojskowo-technicznej Ukrainy z innymi państwami”* został powołany Komitet ds. Polityki Współpracy Wojskowo-Technicznej i Kontroli Eksportu²¹⁵, podporządkowany bezpośrednio prezydentowi. W jego skład wchodzi powoływani przez L. Kuczmę stali członkowie. Komitet jest organem decyzyjnym w sprawach kontraktów na eksport i import broni i technologii „podwójnego przeznaczenia”, zawieranych przez firmy ukraińskie.

Duże znaczenie w ukraińskim handlu bronią odgrywają również służby specjalne, które wykorzystując wpływy w administracji prezydenta zachowują kontrolę nad tą sferą działalności państwa. Świadczy o tym m.in. nominowanie przez

²¹⁴ Powołana dekretem prezydenta L. Kuczmy z dn. 14.07.2000 roku.

²¹⁵ Dekretem tym zlikwidowane została jednocześnie Komisja ds. Współpracy Wojskowo-Technicznej i Kontroli.

prezydenta L. Kucznię w dn. 7 marca 2001 r. na stanowisko I zastępcy sekretarza RBiO Ukrainy b. szefa zarządu wywiadu SBU gen. lejtn. Leonida Rożena, który zastąpił na tym stanowisku nominowanego na szefa SBU gen. Władimira Radczenko. Będzie on odpowiedzialny za koordynację działań ukraińskich służb specjalnych w tym m.in. w zakresie poszukiwania przez nie rynków zbytu uzbrojenia i kontroli przy realizacji kontraktów oraz wyeliminowanie konkurencji pomiędzy SBU i Wydziałem ds. Współpracy Wojskowo-Technicznej GZWW na rynkach zagranicznych.

Jednocześnie obejmie on prawdopodobnie w najbliższym czasie kierownictwo nad Państwowym Komitetem ds. Współpracy Wojskowo-Technicznej i Kontroli Eksportowej przy prezydencie Ukrainy, którego pracami kierował do tej pory również gen. Radczenko. Przewodniczący komitetu sprawuje kontrolę nad działalnością ukraińskich eksporterów broni, w tym Ukrspeceksportu oraz nadzoruje wydawanie przez Państwową Służbę Kontroli Eksportowej licencji na eksport uzbrojenia.

Obowiązki rządu w zakresie kierowania sferą zbrojeniową ograniczają się do praktycznej realizacji wytycznych prezydenta w zakresie maksymalnego zwiększenia produkcji wojskowej rodzimego KWP, zapobiegania zagrożeniom dla obronności państwa i stratom z tego tytułu oraz zabezpieczenia i przestrzegania porozumień i zobowiązań międzynarodowych. Powołany w drugiej połowie 2000 r. Rządowy Komitet ds. Reformy Obrony Narodowej, Kompleksu Wojskowo-Przemysłowego, Bezpieczeństwa Narodowego i Porządku Prawnego na czele, którego stanął premier W. Juszczenko do tej pory nie podjął zdecydowanych działań zmierzających do wypracowania założeń polityki obronno-przemysłowej państwa i kierunków rozwoju sektora zbrojeniowego.

Rada Najwyższa Ukrainy, swoimi pracami nad ustawodawstwem kraju może wpływać na regulacje w zakresie funkcjonowania sektora zbrojeniowego oraz współpracy wojskowo-technicznej z innymi państwami. Problemami tymi zajmują się parlamentarne podkomisje ds. nauki wojskowej, KWP, uzbrojenia i współpracy wojskowo-technicznej oraz ds. przemysłu maszynowego, KWP, konwersji i przemysłu lekkiego, jednak praktyka pokazuje, iż ich rola w tej sferze jest pasywna.

2.3.3.3. Ocena sytuacji w ukraińskim KWP oraz analiza jego możliwości eksportowych

Największym problemem ukraińskiego przemysłu obronnego pozostaje w dalszym ciągu brak środków budżetowych na jego restrukturyzację, zakup uzbrojenia dla rodzimych SZ oraz sfinansowanie prac naukowo-badawczych i konstrukcyjno-doświadczalnych nad nowymi systemami uzbrojenia i technologiami „podwójnego przeznaczenia”. Ma to niekorzystny wpływ zarówno na obronność państwa jak i na konkurencyjność ukraińskiej oferty na światowych rynkach broni. Bez nakładów inwestycyjnych na rozwój bazy produkcyjnej oraz prace nad sprzętem wojskowym nowej generacji może dojść do załamania ukraińskiego eksportu uzbrojenia a w konsekwencji do całkowitej zapaści przemysłu obronnego.

W obecnych warunkach, jedyną możliwością zwiększenia produkcji wojskowej, jest dla większości ukraińskich zakładów zbrojeniowych realizacja kontraktów zagranicznych, a działania Ukrainy na międzynarodowym rynku handlu bronią wskazują, że jest ona zainteresowana utrzymaniem swojego miejsca wśród 10 największych światowych eksporterów broni. Kryzys ekonomiczny, który objął wszystkie dziedziny życia gospodarczego państwa spowodował, że dochody z eksportu uzbrojenia stanowią liczącą się część wpływów budżetowych. Przyjęta przez przedstawicieli ukraińskiego KWP strategia marketingowa, zmierzająca do zwiększenia udziału Ukrainy w światowym rynku handlu bronią, wynika z celu, jakim jest dążenie do wzrostu sprzedaży uzbrojenia i sprzętu wojskowego na rynkach światowych. Jednak odziedziczona po b. ZSRR struktura ukraińskiego przemysłu zbrojeniowego jest nierównomierna i ograniczona do określonych segmentów umożliwiających realizację zadań produkcyjnych w zakresie:

- ◆ projektowania i produkcji samolotów transportowych oraz modernizacji samolotów i śmigłowców;
- ◆ projektowania i budowy sprzętu pancernego;
- ◆ projektowania i budowy w ramach kooperacji okrętów bojowych, okrętowych turbin gazowych i osprzętu do nich;
- ◆ projektowania, produkcji i modernizacji raketowo-kosmicznych

kompleksów oraz aparatów kosmicznych wojskowego i cywilnego przeznaczenia, przebudowy międzykontynentalnych rakiet balistycznych zdejmowanych z dyżurów bojowych oraz udziału w programach wynoszenia satelitów;

- ◆ projektowania i produkcji systemów łączności i telekomunikacji;
- ◆ prowadzenia badań naukowych, przygotowywania oraz wdrażania produkcji nowych rodzajów uzbrojenia i techniki wojskowej;
- ◆ obsługiwania, remontu i modernizacji egzemplarzy uzbrojenia i sprzętu produkcji byłego ZSRR na bazie modernizacyjnej własnej oraz kontrahentów²¹⁶.

W najbliższym czasie najbardziej perspektywicznym dla ukraińskiego KV będzie prawdopodobnie rynek usług kosmicznych oraz przedsięwzięcia związane z wynoszeniem na orbitę okołozemską rakiet i aparatów kosmicznych - 1 przedsiębiorstw i placówek naukowych (200 tys. ludzi) pracuje na rzecz przemysłu raketowo-kosmicznego

W kolejnych latach mają być realizowane komercyjne programy wynoszenia na orbitę okołozemską aparatów kosmicznych przez ukraińskie rakiety nośne, m.in. „*Zenit-3SL*”²¹⁷, *Dniepr*²¹⁸ i *Cyklon*²¹⁹. Ponadto w ramach współpracy ze Stanami Zjednoczonymi realizowany jest program *Globalstar*²²⁰, a w kooperacji z Rosją

²¹⁶ Por. J. Wesołowski, *Kompleks wojskowo-przemysłowy Ukrainy*, w: „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” V nr 1(227), 2000, Warszawa, s. 91 i następn.

²¹⁷ Projekt *Morski Start* jest międzynarodowym programem kosmicznym, mającym na celu wynoszenie na orbitę okołozemską ukraińskie rakiety nośne *Zenit-3SL* wystrzeliwane z platform morskich, 6-7 sputników komercyjnych rocznie. Jego wartość oceniana jest na ok. 2 mld USD, z czego Ukraina ma otrzymać ok. 15%. W programie udział posiadają firmy: amerykański *Boeing*-40%, rosyjska *Energia*-25%, norweska *Kvaerner*-20% oraz ukraińskie Centralne Biuro Konstrucyjne *Južnoje* i przedsiębiorstwo *Jużmasz* -15% akcji.

²¹⁸ W ramach programu powołano rosyjsko-ukraińskie konsorcjum kosmiczne *Kosmotras*, w którym obydwie strony posiadają po 50% udziałów. Obecnie przy współpracy z amerykańską kompanią *One Stop Satellite Solutions* (OSSS), konsorcjum realizuje program wynoszenia w latach 2001-2007 małych sputników dla potrzeb amerykańskich uniwersytetów i małych korporacji. „*Kosmotras*” zrealizował także programy wyniesienia na orbitę dwóch sputników dla uniwersytetu w Rijadzie (*SaudiSat-1* i *SaudiSat-1W*) oraz włoskiego *MegSat* i malezyjskiego *TiungSat-1*. Ponadto, na br. przewidziane są 2-3 starty rakiet nośnych w ramach umowy z angielską firmą *SSTL*. W ostatnim czasie konsorcjum zadeklarowało także gotowość realizacji programu wynoszenia sputników na rzecz największego rosyjskiego eksportera broni – „Rosoboronoeksportu”.

²¹⁹ Przygotowywany jest m.in. projekt *Cyklon-4*, przewidujący we współpracy z włoską firmą *Fiat* komercyjne starty rakiety *Cyklon* z kosmodromów w USA i Brazylii.

²²⁰ Program realizowany wspólnie z amerykańskimi firmami *Loral* i *Qualcom*, zakłada wynoszenie na orbitę okołozemską satelitów telekomunikacyjnych systemu łączności *Globalstar* za pomocą ukraińskich rakiet nośnych *Zenit*.

w ciągu najbliższych 2-3 lat będą prowadzone wspólne prace nad budową nowej czterostopniowej rakiety nośnej *Dniepr-3*.

Perspektywicznym dla ukraińskich producentów sprzętu wojskowego może być również rynek remontowo-modernizacyjny sprzętu pancernego²²¹ oraz jego dostawy dla SZ, m.in. Turcji, Grecji, Malezji²²². Prawdopodobnie będzie także kontynuowana współpraca z zakładami zbrojeniowymi z Chin i Pakistanu przy budowie czołgu *Al-Khalid*. W najnowszej ofercie eksportowej ukraińskiego przemysłu pancernego oprócz czołgów *T-80UD* i *T-84* oraz transporterów *BTR-94* są m.in. zmodernizowany w Charkowskich Zakładach im. Małyszewa *BTR-50* i opracowany przez Biuro Konstrukcyjne im. Morozowa (Charków) we współpracy z Niemcami²²³ i USA²²⁴ nowy transporter rozpoznawczy, który już został zakupiony przez ZEA²²⁵. Ponadto, ukraińskie zakłady remontowe posiadają możliwości prowadzenia remontów i modernizacji czołgów *T-55, 62, 64, 72, 80, PT-76* i brytyjskich *Centurionów*, bojowych wozów piechoty *BWP-1* i *BWP-2* oraz transporterów rozpoznawczych i opancerzonych *BRDM-2* i *BTR-60, 70, 80*²²⁶. Ukraińscy producenci sprzętu pancernego specjalizują się również w dostawach silników czołgowych i zespołów napędowych.

W związku ze wzrostem zainteresowania na rynkach światowych zestawami przeciwlotniczymi, rozpoczęto seryjną produkcję zestawów raketowych *Donec*²²⁷, a potencjalnym kontrahentem proponuje się modernizację przeciwlotniczych zestawów artyleryjskich *ZSU-23-4 Szyłka* i *PZR S-125*. Ponadto oferta ukraińskiego KWP na światowych rynkach handlu bronią obejmuje stacje radiolokacyjne *Zoopark* i *Kolczuga*, elektro-optyczne zestawy obrony przed uderzeniami broni precyzyjnego rażenia *Kasztan-3* oraz artyleryjski pocisk raketowy *Kwitnik*.

Do niedawna ukraińscy eksporterzy broni wiązali duże nadzieje na wpływy z tytułu zabezpieczenia możliwości transportowych sił powietrznych kilku państw

²²¹ Wg. ocen, na świecie jest m.in. ok. 70 tys. czołgów *T-55*, ok. 10 tys. czołgów *T-72* w krajach arabskich i ok. 1,5 tys. w Europie Środkowo-Wschodniej, które w najbliższych latach wymagać będą modernizacji i remontów. W ostatnim czasie Ukraina dokonała m.in. modernizacji 75 czołgów *T-55* będących na wyposażeniu SZ Syrii oraz prowadzone są rozmowy dotyczące modernizacji kolejnych 55 egz. czołgów tego typu oraz partii *T-72*.

²²² W przetargach na dostawy czołgu dla SZ tych krajów bierze udział ukraiński *T-84*.

²²³ Wyposażyli transporter w silniki typu Deutz.

²²⁴ Firma Ariston dostarczyła skrzynie biegów.

²²⁵ ZEA zakupiły dla jednostek piechoty morskiej 90 takich transporterów.

²²⁶ Por. J. Wesołowski, *Kompleks...* op.cit, s.94

²²⁷ Samobieżny zestaw przeciwlotniczy, przeznaczony przede wszystkim do bezpośredniej osłony pododdziałów pancernych. Wyposażony jest w cztery działa kal. 23 mm oraz pociski raketowe ziemia-powietrze .

europiejskich przez stworzoną na bazie *An-70*²²⁸ wersję samolotu transportowego *An-7X*. Jednak po rezygnacji państw Europy Zachodniej z ich zakupu, Rosja i Ukraina zamierzają wyprodukować do 2018 roku 164 samoloty tego typu na potrzeby rosyjskiego MO i 65 samolotów dla ukraińskich SZ o wartości ponad 40 mld USD²²⁹

Nie wyklucza się również, iż w najbliższym czasie może dojść do utworzenia przez ukraiński kompleks lotniczy ANTK im. Antonowa (Kijów) oraz chińską AVIC II wspólnego przedsiębiorstwa, które uruchomiłoby seryjną produkcję tego samolotu na terytorium Chin. Podczas wstępnych negocjacji w sprawie *An-70* przedstawiciele Ukrainy i ChRL prowadzili także rozmowy na temat możliwości modernizacji innych chińskich samolotów, w tym *Y-8* będącego licencyjną wersją ukraińskiego *An-12*.

Przedstawiciele ukraińskiego przemysłu lotniczego liczą także na konsolidację z Rosjanami w ramach rosyjsko-ukraińskiej kompanii transportowej „Wołga-Dniepr”²³⁰, w celu przejęcia pełnej kontroli nad rynkiem przewozów towarów wielkogabarytowych²³¹. Ponadto kijowski Kompleks Lotniczy i Sp.A. „Motor-Sicz” prowadzi aktywne działania mające na celu pozyskanie kompanii „Wołga-Dniepr” do współpracy przy budowie ciężkiego samolotu transportowego *An-225 Mrija*²³², który w przyszłości byłby wykorzystywany jako „platforma startowa” dla rakiet nośnych w komercyjnych programach kosmicznych. Ukraińskie lotnicze zakłady produkcji i remontowe są także zainteresowane remontami i modernizacją m.in. samolotów *MiG-21, 23, 25, 27, 29*, *Su-24* i *25*, *Tu-22M2/M3, 95, 142*, *An-24, 26, 32*, *Il-76* oraz śmigłowców *Mi-8, 24* i *Ka-25*. Zawarto m.in. kontrakty na remont 3 *An-26* dla Litwy²³³, modernizację *An-124 Ruslan* dla brytyjskiej Air Foyle²³⁴, modernizację

²²⁸ Samolot zbudowany przez rosyjsko-ukraińskie konsorcjum „Średni samolot transportowy”.

²²⁹ Rozpoczęcie produkcji seryjnej samolotu planowane jest na 2002 rok.

²³⁰ Akcjonariuszami powołanej w 1990 roku w Uljanowsku kompanii są Zakłady Lotnicze „Awia” (Uljanowsk), administracja obwodu uljanowskiego, holding „Kaskol” oraz ukraińskie ANTK im. Antonowa i także Biuro Konstrukcyjne „Progress” i Sp. A. „Motor-Sicz”.

²³¹ Wartość tego rynku wynosi ok. 200 mln USD rocznie.

²³² *An-225 Mrija* jest samolotem transportowym dużego zasięgu (do ok. 4,5 tys. km) i bardzo dużym udźwignięciem (ok. 250 ton). Został on oblatany w 1988 roku jako prototyp samolotu *An-225 Cossack*, nad którym prace badawczo-rozwojowe zostały wstrzymane w 1994 r. z powodu trudności finansowych (w przeszłości wykorzystywany do wynoszenia promu kosmicznego *Buran*). Samolot ma posiadać 6 silników D-18T firmy Motor Sicz (rozpatruje się także możliwość zastosowania silników Trent 892 firmy Rolls-Royce lub PW4000 firmy Pratt & Whitney) oraz powiększoną kabinę ładunkową, wraz z rampą załadunkową. Szacowany koszt konstrukcyjno-doświadczalnych - około 100 mln USD, natomiast oblot wykonano w czerwcu 2001 roku.

²³³ Wartość kontraktu – ok. 1,8 mln USD.

²³⁴ ANTK im. Antonowa.

7 *Mi-24* dla SZ Gruzji²³⁵, sprzedano także do Macedonii - prawdopodobnie 4 *Mi-8* i 4 *Mi-24*.

W zakresie sprzętu dla wyposażenia Sił Morskich ukraińska oferta obejmuje przede wszystkim fregaty klasy *Krivak-III* i poduszkowce desantowe typu *Żubr*²³⁶.

W najnowszej ofercie eksportowej stoczni ukraińskich zaprezentowanej na wystawie IDEX-2001 przez Zakłady Budowy Okrętów „Morze” w Feodosji znalazła się także fregata typu *Tornado*.

W 2000 r. Ukraińskie Państwowe Centrum Projektowo-Badawcze Budowy Okrętów i Zakłady Budowy Okrętów „Okiean” z Mikołajewa oraz Specjalizowana Firma Handlu Zagranicznego „Progress”, przystąpiły do przetargu na budowę ośmiu fregat dla SM Turcji. Przedsiębiorstwa ukraińskie, oferujące stronie tureckiej budowę wielozadaniowych korwet typu *Mistral*²³⁷, uczestniczą w przetargu w ramach międzynarodowego konsorcjum Joint Project Group²³⁸. Wartość kontraktu oceniana jest na ok. 1,5 mld USD.

Główną przeszkodą dla wzrostu zainteresowania ofertą eksportową ukraińskich stoczni jest brak ich zdolności do wyposażania budowanych jednostek morskich w systemy uzbrojenia. Dlatego ukraiński przemysł stoczniowy specjalizuje się głównie w produkcji okrętowych i przemysłowych turbin gazowych oraz świadczeniu usług w zakresie rozbudowy infrastruktury portowej i stoczniowej.

Pod względem geograficznym najbardziej perspektywnym dla ukraińskich eksporterów broni jest rynek krajów Azji Południowo-Wschodniej. Wynika to z faktu, iż władze Pakistanu podjęły decyzje o zorientowaniu się na Ukrainę przy kompleksowej modernizacji swoich SZ. Zakupem ukraińskich kutrów patrolowych, samolotów transportowych, sprzętu pancernego, urządzeń radiolokacyjnych oraz współpracą w zakresie produkcji i modernizacji uzbrojenia znajdującego się na wyposażeniu rodzimych SZ jest zainteresowane kierownictwo MO Wietnamu.

²³⁵ Modernizacja pierwszych trzech maszyn została zakończona.

²³⁶ Dwa takie poduszkowce za sumę 97 mln USD zakupiła Grecja.

²³⁷ O wyporności 1500 t.

²³⁸ W jego skład, oprócz podmiotów z Ukrainy, wchodzi turecka grupa kapitałowa „UFUK” oraz firmy izraelskie i francuskie, które sfinansują projekt i będą dostawcami wyposażenia okrętów. Ponadto, do projektu mogą się włączyć firmy niemieckie i amerykańskie. W przypadku zwycięstwa w przetargu, stocznie ukraińskie będą wykonawcą 25-28% prac związanych z realizacją projektu.

W ostatnim czasie zwiększa się również udział ukraińskich przedsiębiorstw zbrojeniowych na rynku chińskim²³⁹ i hinduskim²⁴⁰. Eksporterzy z Ukrainy podjęli także działania zmierzające do rozszerzenia udziałów w rynku państw basenu Oceanu Spokojnego, głównie Malezji, Filipin i Indonezji oraz umocnienia się na rynkach Sri Lanki, Bangladeszu i Kambodży.

Znaczne wpływy walutowe może przynieść w najbliższych latach współpraca Ukrainy z państwami Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, posiadającymi na wyposażeniu swoich SZ znaczne ilości sprzętu wojskowego produkcji b. ZSRR, głównie sprzętu pancernego, systemów radiolokacyjnych, artyleryjskich i OP oraz samolotów bojowych i transportowych, które wymagają remontów i modernizacji.

Największymi odbiorcami usług remontowo-modernizacyjnych świadczonych przez ukraińskie zakłady remontowe oraz części zamiennych i amunicji mogą stać się w najbliższym czasie Algieria, Libia, Irak, Iran, Jemen i Syria.

Należy spodziewać się również aktywizacji działań ukraińskich eksporterów broni na rynkach Afryki Centralnej i Południowej. Będą oni oferowali państwom tego regionu sprzedaż uzbrojenia wycofywanego z wyposażenia SZ Ukrainy.

Największymi odbiorcami ukraińskiego sprzętu wojskowego w tym regionie pozostaną Angola i Republika Demokratyczna Kongo oraz kraje, na terytorium, których prowadzone są działania wojenne, a także przygotowujące się do konfliktów zbrojnych, dla których istotna jest gotowość eksportera do szybkiej realizacji dostaw.

Ponadto, rośnie zainteresowanie państw Afryki Centralnej i Płd. zakupami środków walki oraz remontami i modernizacją będącego na wyposażeniu ich SZ sprzętu produkcji b. ZSRR. Przeszkodą dla firm ukraińskich na tym rynku będzie w najbliższym czasie konkurencja ze strony eksporterów z Rosji i Białorusi, którzy wykorzystują rozbudowaną w tym regionie sieć przedstawicielstw handlowych i lobbing polityczny.

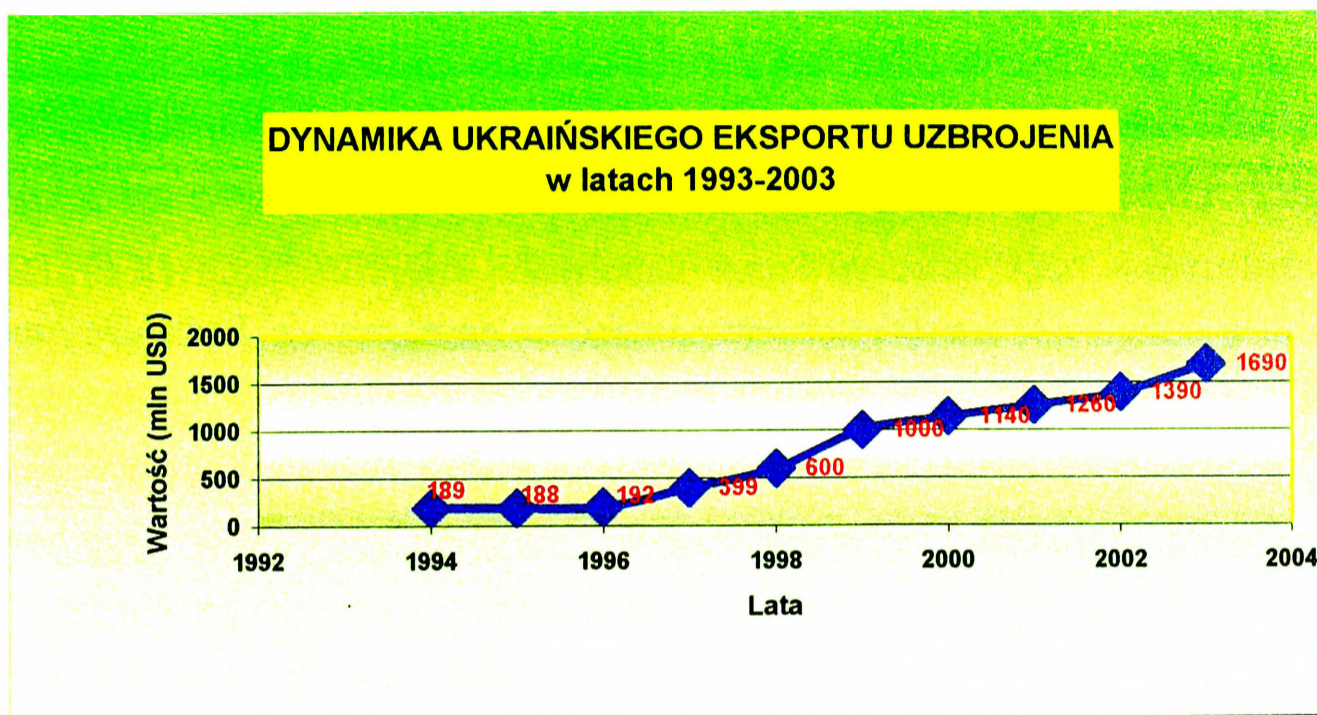
Barierą dla ukraińskich eksporterów broni dla zwiększenia udziałów w rynku państw europejskich, pozostaje zapóźnienie technologiczne oferowanych systemów

²³⁹ Świadczą one głównie usługi w zakresie dostaw części zamiennych i modernizacji parku lotniczego.

²⁴⁰ Wzrasta zainteresowanie Indii sprzętem lotniczym i jego komponentami produkowanymi w zakładach FED (Charków); Artiem (Kijów) i Motor-Sicz (Zaporoże) oraz systemami radiolokacyjnymi produkowanymi przez zaporoską „Iskrę”. W celu zwiększenia udziałów w tym rynku, Ukraina otworzyła w Delhi swoje przedstawicielstwo handlowe.

uzbrojenia, dążenie państw zachodnioeuropejskich do wyposażenia swoich SZ w uzbrojenie rodzimej produkcji oraz polityka władz tych krajów, zmierzająca do ochrony własnych producentów broni.

Wykres 2.10.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych MO Ukrainy.

Do tej pory kooperacja z krajami zachodnioeuropejskimi ograniczała się głównie do współpracy z Norwegią i Włochami w dziedzinie kosmonautyki oraz z firmami z Czech i Francji²⁴¹ przy modernizacji czołgu *T-72*, a także ze Szwajcarii²⁴² przy budowie armat czołgowych.

Podjęto rozmowy z francuską Giat Industry na temat współpracy z ukraińską firmą Tasko przy produkcji amunicji oraz kooperacji ukraińskich zakładów lotniczych z Thomsonem przy modernizacji samolotów *MiG-29* i ich sprzedaży na rynkach państw trzecich. Współpraca ta może obejmować również realizację wspólnych projektów w dziedzinie łączności i elektroniki. Francja popiera także wysiłki Ukrainy zmierzające do wejścia firm ukraińskich na rynki państw Europy Środkowo-Wschodniej, które stały się członkami bądź kandydują do wejścia

²⁴¹ Firmy *PSP Bohemia* /Czechy/ i *Sagem* /Francja/.

do NATO i modernizacji będącego na wyposażeniu ich SZ uzbrojenia i sprzętu wojskowego.

Perspektywicznym dla Ukrainy pozostaje rynek państw b. ZSRR., co prawda kraje te obecnie są w większości zainteresowane współpracą z Rosją, jednak zmiany polityczne zachodzące na tym obszarze dają ukraińskim eksporterom szanse na zwiększenie obecności w państwach bałtyckich oraz regionie kaukaskim. Główną przeszkodą dla ekspansji Ukrainy na tych rynkach jest niekorzystna sytuacja finansowa tych krajów oraz ich oczekiwania wobec pomocy wojskowej ze strony USA i NATO. Zawarte i realizowane dotychczas kontrakty z państwami WNP obejmowały prawie wyłącznie remonty i dostawy części zamiennych. Szczególną pozycję wśród partnerów Ukrainy z obszaru postradzieckiego zajmuje Rosja. W ostatnim czasie doszło do zdynamizowania współpracy wojskowo-technicznej pomiędzy obydwojmi krajami i zacieśnienia więzów kooperacyjnych pomiędzy producentami uzbrojenia i sprzętu wojskowego z ich terytorium.

Ukraińskie przedsiębiorstwa bardzo często występują także jako podwykonawcy prac w realizacji dużych kontraktów zawieranych przez firmy rosyjskie. Jednak pomimo wpływów finansowych, brak jest w takich przypadkach korzyści wynikających z reklamy i rekomendacji wyrobów ukraińskiego KWP.

Eksporterzy z Ukrainy nie rezygnują również z rynków państw Ameryki Łacińskiej. Oprócz zwiększenia bezpośrednich dostaw uzbrojenia i sprzętu wojskowego, chcą oni w najbliższym czasie świadczyć usługi z zakresu przygotowania i obsługi infrastruktury i personelu technicznego, a także sprzedawać licencje na produkcję stoczniową i lotniczą.

Jednak dla stworzenia na Ukrainie efektywnego systemu eksportu broni musi zostać opracowana jednolita strategia współpracy wojskowo-technicznej z innymi państwami, określająca uprawnienia przedsiębiorstw mających status eksportera oraz zasady wydawania licencji na eksport broni i usług o charakterze specjalnym. Przyznanie statusu przedsiębiorstwa posiadającego prawo do eksportu towarów i usług o charakterze wojskowym wielu małym firmom, zmusiło je do otwarcia swoich przedstawicielstw poza granicami kraju i przygotowania personelu do ich obsługi oraz

²⁴² Biuro Konstrukcyjne im. Morozowa (Charków) współpracowało ze szwajcarską firmą „Swiss Ordnance

rozbudowy struktur odpowiedzialnych za międzynarodowe kontakty handlowe, co drastycznie zwiększyło koszty utrzymania tych firm. W celu zdobycia środków na ich pokrycie i wypracowania zysków, konkurują one często na rynkach zewnętrznych z Ukrspeksexportem oraz podejmują się realizacji dostaw uzbrojenia do państw objętych sankcjami międzynarodowymi.

Do tej pory ze względu na brak kontroli państwa nad eksportem uzbrojenia wielokrotnie oskarżano Ukrainę o sprzedaż broni w rejony objęte embargiem ONZ, min. 90 czołgów do Ugandy, śmigłowców *Mi-8* do Sierra-Leone, 3 śmigłowców *Mi-24* i 20 rakiet klasy "*Ziemia-Ziemia*" dla organizacji UNITA oraz 50 czołgów *T-55* dla Angoli. Dla wyeliminowania tych praktyk musi zostać ograniczona liczba eksporterów oraz wzmocniona kontrola ze strony Komitetu ds. Polityki Współpracy Wojskowo-Technicznej i Kontroli Eksportu nad realizacją podpisywanych umów.

Po ograniczeniach związanych z kosztami działalności promocyjnej i marketingowej, które spowodowały, iż eksporterzy ukraińscy²⁴³ nie uczestniczyli w kilku największych światowych wystawach uzbrojenia i sprzętu wojskowego²⁴⁴, w 2001 roku zamierzają oni wziąć udział, w co najmniej 20 tego typu przedsięwzięciach. Elementem działalności marketingowej jest także działająca od kwietnia 1996 roku na bazie Ukraińskiego Instytutu Naukowo-Badawczego Techniki Lotniczej (Kijów) stała wystawa wzorów uzbrojenia wojskowego, techniki wojskowej oraz planów i technologii stosowanych w produkcji wojskowej, propagująca wyroby ukraińskiego KWP. W celach reklamowych, MO Ukrainy wydało także kolorowy prospekt w języku angielskim zawierający propozycje remontu i modernizacji techniki wojskowej w podległych mu przedsiębiorstwach.

Enterprice Corp" przy budowie 120 mm armaty czołgowej.

²⁴³ Na Ukrainie pełnomocnictwo do eksportu i importu towarów o charakterze wojskowym oraz stanowiących tajemnicę państwową posiadają: Państwowa Kompania ds. Eksportu i Importu Produkcji i Usług o Charakterze Specjalnym „*Ukrspeksexport*”; Przedsiębiorstwo Państwowe „*Ukroboronoservis*”; Specjalizowana Firma Handlu Zagranicznego „*Progres*”; Państwowa Kompania Rozrachunkowa „*Ukrinmasz*”; Państwowe Przedsiębiorstwo Inwestycyjne i Handlu Zagranicznego „*Promoboroneksport*”; Koncern "*Broniotechnika Ukrainy*"; Państwowe Przedsiębiorstwo Handlu Zagranicznego „*Spectechnoeksport*”; Państwowa Firma Handlu Zagranicznego „*Tasko-Eksport*”; Państwowa Kompania Holdingowa „*Artiom*”; Kijowskie Zakłady Lotnicze „*Aviant*”; Spółka Akcyjna „*Motor-Sicz*”; Kompleks Lotniczo-Techniczny ANTK im. Antonowa; Przedsiębiorstwo Państwowe MO Ukrainy „*Ukraińska Lotnicza Kompania Transportowa*”.

²⁴⁴ Ograniczenia te spowodowały m.in., iż ukraińscy eksporterzy broni musieli się skupić jedynie na poszukiwaniu i realizacji małych i średnich kontraktów, które przyniosły największemu ukraińskiemu eksporterowi broni Ukrspeksexportowi 400-500 mln USD zysków.

Ważnym elementem strategii marketingowej są rozmowy z partnerami zagranicznymi w kwestii nawiązania dwu- i wielostronnej współpracy wojskowo-technicznej, umożliwiającej pozyskiwanie nowoczesnych technologii umożliwiających podniesienie parametrów taktyczno-technicznych produkcji własnego KWP, poprzez co staje się ona konkurencyjna na rynkach światowych.

Kolejnym elementem działalności marketingowej jest promocja własnego KW przez przedstawicieli ukraińskiego świata polityki.

Również sami eksporterzy, dla zwiększenia konkurencyjności oferowanych systemów uzbrojenia inwestują w nowe perspektywiczne projekty. Największy ukraiński eksporter broni – *Ukrspецekспорт*, zainwestował m.in. w budowę nowych stacji radiolokacyjnych i bezzałogowych aparatów latających. Jednak największe ukraińskie instytucje finansowe do tej pory nie wypracowały efektywnej strategii wsparcia i kredytowania produkcji zbrojeniowej. Przykładem może być odmowa finansowania przez Narodowy Bank Ukrainy projektu budowy samolotu *An-7* pomimo, iż RBiO wyznaczyła mu zadanie opracowania modelu finansowania tego projektu.

Problemem ukraińskiego KWP pozostaje również brak określenia ze strony MO ostatecznych priorytetów wyposażenia SZ i kierunku prac badawczych i rozwojowych nad nowymi typami sprzętu wojskowego. Brak takich ustaleń uniemożliwia m.in. podjęcie przez rząd decyzji o sfinansowaniu lub doinwestowaniu określonego cyklu badawczego lub całego projektu. MO Ukrainy odpowiedzialne za przygotowanie „Programu rozwoju uzbrojenia i sprzętu wojskowego na najbliższe piętnaście lat” dwukrotnie w ciągu 2000 r. zwracało się do prezydenta L. Kuczmy o przesunięcie terminu przekazania projektu dokumentu do rozpatrzenia przez RBiO. Pierwotnie dokument miał być przedstawiony Radzie już w 1997 roku, jednak MO przesuwając kolejne terminy zakończenia prac, uzasadniając opóźnienia koniecznością dostosowania programu do założeń przygotowywanej doktryny obronnej, zapotrzebowania rynku światowego, uzgodnienia kierunków prac rozwojowych z przedsiębiorstwami KWP oraz dostosowaniem go do możliwości finansowych

państwa²⁴⁵. Jednak przygotowywany przez MO, bez konsultacji z parlamentem, przedstawicielami KWP oraz resortami gospodarki i finansów „Program rozwoju uzbrojenia” nie uwzględniał tych czynników, a prace nad nim opóźniają się m.in. ze względu na brak decyzji politycznej o podjęciu współpracy z Rosją przy modernizacji będącego na wyposażeniu ukraińskich SP sprzętu lotniczego²⁴⁶.

Jednocześnie w związku z koniecznością sfinansowania przez ukraińskie MO zamierzeń związanych ze strukturalną reformą SZ, kosztem ograniczenia środków budżetowych na zakup uzbrojenia i prace nad jego rozwojem w 2001 roku, kierownictwo tego resortu zostało zmuszone do wprowadzenia korekt w przygotowywanym dokumencie i zawężenia planów do okresu obejmującego lata 2001-2005. Zawarty w ustawie budżetowej na 2001 r. poziom finansowania przez MO zakupów broni i prac nad budową nowego sprzętu, przewidywał wydzielenie na ten cel tylko ok. 23 mln USD, tj. 5% wydatków ukraińskiego resortu obrony, uniemożliwiło rozszerzenie, w 2001r. zakresu prac naukowo-badawczych nad nowym uzbrojeniem.

Z przewidywanej sumy ok. 11 mln USD przeznaczono na wyposażenie SZ w nowy sprzęt oraz 12 mln USD na sfinansowanie prac naukowo-badawczych i konstrukcyjno-doświadczalnych.

Niski poziom finansowania zakupów uzbrojenia i prac nad jego rozwojem spowodowały, iż założenia przygotowywanego programu ograniczą się prawdopodobnie, głównie do modernizacji w latach 2001-2005 sprzętu wojskowego będącego na wyposażeniu ukraińskich SZ²⁴⁷. Uniemożliwi to przedstawicielom

²⁴⁵ W założeniach MO koszty realizacji piętnastoletniego programu miały wynieść ponad 9 mld USD, a jego finansowanie odbywałoby się z budżetu wojskowego, który według założeń resortu już w latach 2002-2004 wzrósłby dwukrotnie oraz z dodatkowych wpływów uzyskiwanych m.in. ze sprzedaży sprzętu wojskowego wycofywanego z SZ. Już w br. kierownictwo ukraińskiego MO zamierzało przeznaczyć na realizację zamierzeń programu ok. 57 mln USD. Priorytetem miały zostać objęte remonty i zakup środków artyleryjskich oraz czołgów *T-84*, w siłach powietrznych modernizacja samolotów *MiG-29* i *Su-25* oraz kontynuacja programu budowy samolotu transportowego *An-70*. Ponadto z środków tych planowano sfinansować w najbliższym czasie próby krążownika raketowego *Ukraina* (na zakończenie jego prac remontowych potrzeba ok. 31 mln USD) i remont okrętu podwodnego *Zaporoże*. W dalszej perspektywie do priorytetów zaliczono m.in. zakup systemów dowodzenia, rozpoznania i WRE.

²⁴⁶ Wg MO Ukrainy program ma zostać przedstawiony do końca br. Już określono m.in., iż projekt modernizacji będących na wyposażeniu ukraińskich SP samolotów *Su-25* będzie opracowany przez rosyjskie Biuro Konstrukcyjne im. Suchoja, a do programu modernizacji samolotu *MiG-29* Ukraińcy chcą przyciągnąć firmy z Rosji, Izraela i Francji.

²⁴⁷ W związku z ograniczonymi możliwościami budżetowymi, resort obrony zweryfikował zawarte w programie priorytety wyposażenia SZ i zgodnie z dekretem prezydenta L. Kuczmy z dn. 30.01 br. w pierwszej kolejności

sektora zbrojeniowego przygotowanie długofalowej koncepcji rozwoju kompleksowo-wojskowo-przemysłowego oraz ograniczy finansowanie przedsiębiorstw tego sektora w ramach planu państwowych zamówień obronnych. Ponadto, brak zapotrzebowania ze strony ukraińskich SZ na nowe systemy broni, nie zwiększy pakietu zamówień państwowych dla przedsiębiorstw obronnych, które wykorzystują obecnie tylko ok. 25-30% swoich mocy produkcyjnych.

Jedyną możliwością zwiększenia produkcji wojskowej, jest dla większości ukraińskich zakładów zbrojeniowych realizacja kontraktów zagranicznych.

2.3.3.4. Plan reform w ukraińskim KWP

W celu sfinansowania podstawowych założeń programu rozwoju uzbrojenia i częściowej poprawy sytuacji w przemyśle obronnym, głównie w przedsiębiorstwach realizujących produkcję na rzecz MO, Państwowa Komisja ds. KWP podjęła działania zmierzające do wprowadzenia przez rząd rozwiązań umożliwiających zmiany uwarunkowań i źródeł finansowania produkcji zbrojeniowej. Komisja planuje również powołanie w najbliższym czasie Fundacji Obronności Państwa, która będzie się zajmowała finansowaniem programów rozwoju uzbrojenia, z wpływów o podmiotów, które uzyskają zezwolenie na działalność komercyjną w sektorze zbrojeniowym, w tym przedsiębiorstw zagranicznych.

Ponadto, komisja ds. KWP niezależnie od MO rozpoczęła w ostatnim czasie prace nad strategią rozwoju uzbrojenia na najbliższe piętnaście lat. Będzie ona stanowiła podstawę długofalowej koncepcji odbudowy sektora zbrojeniowego. Przygotowywany dokument ma doprowadzić do koordynacji działań pomiędzy Ministerstwem Obrony a Państwowym Komitetem ds. Polityki Przemysłowej w zakresie koncepcji wdrażania nowych technologii. Ponadto przewiduje się tworzenie zintegrowanych struktur branżowych, specjalizujących się w produkcji

na uzbrojenie rodzajów wojsk mają zostać wprowadzone nowe systemy dowodzenia, rozpoznania i WRE. Do priorytetów zaliczono także modernizację i zakup sprzętu lotniczego dla Sił Powietrznych oraz prace nad nowymi zestawami OP. Jednak Sztab Generalny pod wpływem lobby producentów sprzętu pancernego podjął decyzję o zakupie w br. 10 czołgów T-84, co w praktyce uniemożliwi sfinansowanie pozostałych zamierzeń modernizacyjnych. Zakup czołgów przez ukraińskie SZ ma być jednym z elementów promocyjnych T-84 biorącego udział w przetargach na wyposażenie SZ m.in. Turcji i Malezji.

sprzętu wojskowego dla poszczególnych rodzajów SZ. Planuje się także wsparcie przez państwo najbardziej perspektywicznych dla ukraińskiego eksportu broni gałęzi sektora zbrojeniowego. Celowi temu służy m.in. podpisana przez prezydenta L. Kuczmę ustawa „*O uznaniu produkcji sprzętu pancernego jako jednej z priorytetowych w przemyśle Ukrainy i podjęciu działań na rzecz jej wsparcia ze strony państwa*”. Dokument określa szereg przedsięwzięć, m.in. gwarancje państwowe dla kontrahentów zagranicznych oraz udzielenie 5-letniej prolongaty dla koncernu Bronietechnika Ukrainy na spłatę zadłużenia wobec państwa.

Podjęto również działania zmierzające do przyciągnięcia inwestycji ze strony struktur niepaństwowych w ukraiński sektor zbrojeniowy i sfinansowania przez nie prac modernizacyjnych sprzętu będącego na wyposażeniu ukraińskich SZ. W tym celu Ministerstwo Polityki Przemysłowej i Państwowa Komisja ds. KWP wystąpiły do prezydenta L. Kuczmy z propozycją przyznania prywatnej spółce „TASKO”²⁴⁸ prawa do budowy, produkcji, remontu i modernizacji oraz utylizacji broni strzeleckiej i sprzętu artyleryjskiego oraz amunicji.

Prace nad koncepcją rozwoju ukraińskiego KWP oraz strategią rozwoju uzbrojenia na najbliższe piętnaście lat nie są powiązane z reformą armii, ponieważ kierownictwo polityczno-wojskowe państwa do tej pory nie określiło ostatecznego kształtu ukraińskich SZ po ich restrukturyzacji. Dlatego po przyjęciu tych dokumentów może się okazać, iż zawarte w nich priorytety w zakresie kierunków prac badawczych i produkcji uzbrojenia oraz modernizacji i zakupów sprzętu wojskowego dla SZ nie przystają do potrzeb i struktury zreformowanej armii.

2.3.3.5. Kierunek rosyjski w polityce wojskowo-technicznej Ukrainy

W ostatnim okresie, w polityce ukraińskiej wyraźnie zaznacza się tendencja do zbliżenia z Rosją, dostrzegalna także w sferze wojskowej. Jako potwierdzenie tego może służyć podpisanie między Ukrainą a Rosją, w styczniu 2001r. porozumienia o współpracy w sferze wojskowej, ratyfikacji międzyrządowego porozumienia o środkach systemu uprzedzenia o ataku raketowym (ros. SPRN) oraz kontroli

przestrzeni kosmicznej. Dodatkowo, tendencje tę wspierają wyniki spotkań prezydentów obu państw w Dniepropietrowsku w lutym 2001 r.

Powyższa tendencja ma wielu zewnętrznych i wewnętrznych przeciwników. Jedni upatrują w niej brak ciągłości, odejście od wybranego kursu na integrację polityczną z Europą. Inni z kolei uważają, że polityka ukraińska nie jest zdolna do konstruktywnego dialogu przy zastosowaniu wskaźników ekonomicznych, w wyniku czego kolejny etap układania wzajemnie korzystnej współpracy ze wschodnim sąsiadem zakończy się oszukańczymi rezultatami²⁴⁹.

Ważnym spostrzeżeniem, co do aktualnych tendencji w działaniu politycznych na Ukrainie, jest uwaga związana z rozbieżnością pomiędzy politycznymi celami, szczególnie w sferze wojskowej, a wielkością finansowania sfery z budżetu państwa.

Z jednej strony, znaczną skalę mają plany dotyczące reorganizacji armii w armię zawodową, jej technicznego wyposażenia, rozwiązania problemów socjalnych żołnierzy, rozwoju współpracy międzynarodowej.

Z drugiej, jeśli wielkość PKB Ukrainy, rozpoczynając w 1998 r. w przeliczeniu w dolarowym uległa zredukowaniu o 0,9% to budżet obronny tego państwa zmniejszył się w tym czasie o 1,6 raza (tj. z 685 mln \$ do 440 mln \$). W tym okresie planowane wydatki na potrzeby wojskowo-techniczne SZ Ukrainy zmniejszyły się z 69,5 mln \$ do 28,7 mln \$. Więcej, z planowanych 440 mln \$, SZ same powinny zarobić 25-30% z 72 mln hrywien, wydawanych na współpracę międzynarodową, około 52 mln hrywien (70%) otrzymywane jest z linii umów z ONZ. Ogólnie, budżet obronny Ukrainy odróżnia się od minimalnych potrzeb MO prawie dwukrotnie, a od jej wartości maksymalnej - sześciokrotnie.

W sferze polityki wojskowo-technicznej można zaobserwować dziwną tendencję - przy wzrastających trendach w zakresie modernizacji sprzętu (średnie potrzeby roczne oceniane są na 2-3 mld \$) obserwuje się stałe zmniejszanie środków budżetowych na te cele.

²⁴⁸ W skład spółki wchodzi ok. 20 instytutów naukowo-badawczych, biur konstrukcyjnych i przedsiębiorstw produkcyjnych.

²⁴⁹ Por. W. Topolski, *Kierunek rosyjski w polityce wojskowo-technicznej Ukrainy*, AO RP, Kijów 2000 s. 1, (materiał nie publikowany - w posiadaniu autora).

Od 1997 r. tempo redukcji stanowi ponad 26 mln \$ rocznie. Jeśli w 1997 r. na zakupy, modernizację uzbrojenia, badania naukowe i konwersję przedsiębiorstw obronnych w budżecie państwa zaplanowano 164 mln \$, to w 2001 r. - jedynie 32 mln \$.

Nawet, jeżeli, w 2001 r. z wydatków na reformę (350 mln hrywien, tj. około 64 mln \$²⁵⁰) 70% było przeznaczonych na zakup uzbrojenia (wg słów A. Kuźmuka), to w zasadniczy sposób nie zmieniło sytuacji - ogólne „wydatki techniczne” wyniosły około 72 mln \$, tj. mniej o 4% od potrzeb. Państwo znalazło się w sytuacji, kiedy nie jest w stanie w pełnym zakresie zabezpieczyć wykazane potrzeby obronne. Jeżeli ta tendencja będzie się przedłużać, to zarówno SZ, jak i państwowy program ich reformowania i rozwoju na okres 2001-2005 oraz funkcjonowanie narodowego Kompleksu Wojskowo-Przemysłowego (KWP) oraz plany współpracy wojskowo-technicznej staną pod znakiem zapytania.

Powyzsze obawy wzrastają w związku z tym, że rozdziały budżetu dotyczące spraw obronnych nie są chronione, albo obrona kraju nie była wymieniona wśród priorytetów w rezolucji budżetowej Rady Najwyższej Ukrainy w roku 2002. W tych warunkach wojskowi zmuszeni byli do liczenia jedynie na własne siły.

Dla przypomnienia, w 2000 roku z zaplanowanych w budżecie 2,4 mld hrywien (około 436 mln \$) SZ powinny same wypracować 845 mln hrywien (około 154 mln \$).

Wpływy zgodnie z tym rozdziałem stanowiły na dzień 1 stycznia 2000 r. 601 mln hrywien (72% w stosunku do planu). W 2001 roku zyski SZ zostały nieznacznie obniżone i zbliżone do realnych możliwości - do 623 mln hrywien (około 113 mln \$). Środki te pozyskano przede wszystkim z prywatyzacji (15 mln hrywien) i sprzedaży nadwyżki uzbrojenia (ponad 607 mln hrywien tj. około 110 mln \$).

Zakłady KW-P znajdują się w skomplikowanej sytuacji. Niska rentowność ich produkcji nie daje możliwości przeprowadzenia modernizacji parku nawet przy pewnej tendencji wzrostu w eksporcie uzbrojenia. W okresie 1994-1997 tempo wzrostu wyniosło 52 mln \$ rocznie, i w ostatnich czterech latach jego wielkość wynosiła od 400 do 500 mln \$ rocznie. Efekty te stały się możliwe, w zasadzie, dzięki unowocześnieniu systemu sprzedaży uzbrojenia. W strukturze eksportu wzrasta rola usług dotyczących modernizacji techniki - np. w 2000 roku udział ten wzrósł o 3,5

²⁵⁰ W celu ułatwienia przeliczeń z hrywien na \$ przyjęto w 2001 r., ze względu na częste wahania kursu, jako

raza. Podstawą produkcji obronnej jest tendencja do opracowywania i wprowadzania do produkcji nowych typów uzbrojenia.

Na Ukrainie obserwuje się rzecz odwrotną - nie tylko nie ulega ona wzrostowi, ale nadal maleje. Wg oceny A. Domanskiego²⁵¹ - finansowanie podstawowych badań i nowych technologii dla przemysłu obronnego spadło z 72% w 1992 r. do 0,01% w 2000

Równocześnie z tym rentowność produkcji, realizowanej w ramach konwersji przemysłu obronnego, zmalała w tym okresie z 18,3% do 12,1%. Przeorientowanie KWP na produkcję cywilną nie dało oczekiwanych rezultatów. Wpływy środków stanowią 20-30% od zaplanowanych i kierowane są przede wszystkim na funkcjonujące miejsca pracy i na wypłaty pensji dla robotników.

Do zasadniczych czynników, które hamują pozytywne przemiany w zakresie rentowności przemysłu obronnego Ukrainy zalicza się:

- a) brak właściwego, nowoczesnego zarządzania;
- b) brak uzgodnień z innymi instytucjami uzgodnionej strategii reformowania tej dziedziny przemysłu;
- c) nie stymulujący rozwoju produkcji przemysłu obronnego system podatkowy;
- d) nadzwyczaj niski poziom energo- i resurso oszczędności;
- e) brak środków na odbudowę zasadniczych funduszy itd.

Na 1\$ PKB Ukraina wydaje od 5 do 6 razy więcej zasobów energetycznych, niż państwa Europy Centralnej i Wschodniej, a do 12 razy więcej w porównaniu do krajów Unii Europejskiej.

Zużycie zasadniczych funduszy zbliża się do 50-60%, tj. do poziomu, z którym proces ten nabiera charakteru lawinowego. Dla zapobieżenia tym tendencjom założono znaczne zwiększenie wydatków, które przy braku inwestycji państwowych można uzyskać tylko ze sprzedaży uzbrojenia.

W warunkach braku własnych środków budżetowych Ukraina skłania się ku poszukiwaniu źródeł finansowania we współpracy wojskowo-technicznej z zagranicznymi partnerami. Działając w tym kierunku Ukraina powoduje „rozerwanie” swoich politycznych celi. Z jednej strony dążenia do integracji z Europą, z drugiej - zachowaniem więzi kooperacyjnych z KWP Rosji. Wewnętrzne

średni kurs 1\$=5,5 hrywny.

polityka w tej sferze skierowana, zasadniczo, na wykorzystanie już istniejących możliwości, co prowadzi do eksploatacji rezerw bez szczególnej nadziei na ich odtworzenie. Strukturalne przeobrażenia w ukraińskim KWP dotyczą, w najlepszym przypadku, poziomu poszczególnych (zorientowanych pro eksportowo) przedsiębiorstw. W ten sposób nie ma mowy o restrukturyzacji wszystkich gałęzi przemysłu obronnego.

Mechanizmy rynkowe i funkcjonowanie ukraińskiego KWP w danym momencie są obecnie mało zbieżne.

Rozwój KWP Ukrainy, wyjście jego produkcji na rynki zależy od:

- a) poziomu technologicznego produkcji;
- b) możliwości realizacji produkcji seryjnej;
- c) obecności sponsora gotowego finansować dany typ produkcji.

Właśnie te elementy stworzyły możliwości by uznać produkcję czołgów za priorytetową gałąź ekonomiki Ukrainy. O jakich możliwościach ukraińskiego KWP można obecnie mówić? O praktycznie żadnych, a co wynika z niskiego poziomu zakupów ze strony własnego MO. Nawet zastępca ministra obrony ds. uzbrojenia informuje, że „w ostatnich latach armia Ukrainy otrzymała 19 typów nowej techniki i uzbrojenia”, co świadczy o słabości obsługi własnej armii. Na rynkach zachodnich produkcja ukraińskiego KWP nie jest konkurencyjna. Kooperacja z zachodnimi kompaniami jest mało prawdopodobna ze względu na brak produkcji odpowiadającej tamtym standardom. Na rynkach azjatyckim i afrykańskim zbytem cieszy się jedynie produkcja technika pancerna, zestarzałe uzbrojenie (tj. tańsze) uzbrojenie i usługi w zakresie jego modernizacji.

W związku z tymi faktami w ukraińskiej polityce narasta wektor rosyjski. Wcześniejsza tendencja do jego minimalizacji doprowadziła do zmniejszenia liczby przedsiębiorstw ukraińskich, realizujących operacje eksportowo-importowe z rosyjskim KWP. W efekcie, w okresie ostatnich pięciu lat liczba ta zmniejszyła się z 250 do 40-50.

Niektóre środowiska analityków ukraińskich wskazują, że można mieć nadzieję, że osiągnięte w lutym 2000 r. porozumienia w Dniepropietrowsku są

²⁵¹ A. Domanski -członek Komitetu Rady Najwyższej ds. problemów bezpieczeństwa narodowego i obrony,

w stanie zmienić tę tendencję. Oceniają oni, że przy określonych warunkach mogłoby to pozytywnie wpłynąć zarówno na perspektywy rozwoju ukraińskiego KW rezultaty współpracy z Rosją, a także na poziom strategicznego partnerstwa Ukrainy z NATO. Uzasadnieniem tego rodzaju nadziei jest:²⁵²

Po pierwsze, wspólne projekty ukraińsko-rosyjskie dotyczące produkcji i modernizacji uzbrojenia nie mogą same po sobie okazać się perspektywicznymi. Tylko przy obecności źródeł finansowania oraz określonego zapotrzebowania na produkcję. Szczególnie, efektywnym może wyglądać udział Ukrainy w rosyjskim projekcie „*Powietrzny start*” z wykorzystaniem *An-124* do celów wystrzeliwania kosmos satelitów. Jednak w lutym 2001 roku amerykańskie kompanie „*Kelly Space and Technologies*” oraz „*Boul Aircraft Industries*” w analogicznym celu podpisały porozumienie o wspólnym udziale w programie NASA i wykorzystaniem *Beoing-747*. Rezultaty walki konkurencyjnej i rozdziału popytu między ww. projektami rozwiązują finansowe możliwości stron. Efekt jest nietrudny do określenia - zwycięstwo firm z USA. Analitycy ukraińscy podkreślają, że w celu wygrania z innymi konkurencyjnymi programami sprawa jednoczenia się koncernów zachodnich będzie wyglądała podobnie.

Po drugie, kooperacja ukraińskiego i rosyjskiego KWP może okazać się efektywna, jeśli uda się stworzyć mechanizm bezpośredniego przekazywania środków ze sprzedaży produkcji wojskowej ich producentom, zabezpieczyć warunki do technologicznego przebrojenia przedsiębiorstw. Jest to możliwe przy obecności efektywnych mechanizmów rozliczeń finansowych, sprowadzenia do minimum liczby pośredników w połączeniach kooperacyjnych. Zwyczajowo wykorzystywane do tego schematy wymiany barterowej, udział pośredników w handlu uzbrojeniem przy istniejącej skłonności do wchodzenia w szarą strefę ekonomik post radzieckich państw, doprowadzanie do akumulacji, a nie do rozchodowania zasobów, niezbędnych do odnowienia zasadniczych funduszy przedsiębiorstw. Przykładowymi negatywnymi następstwami może być utworzenie przez kierownictwo MO Ukrainy i „*Ukrspeceporf*” warunków do niepodlegającego kontroli wykorzystywaniu środków budżetowych ze sprzedaży uzbrojenia, co, wg ocen Izby Skarbowej, doprowadziło do

²⁵² Ibidem, s. 3

braków w budżecie np.: w 1999 r. na sumę 148,9 mln hrywien (około 27 mln \$) i wydatków - 151,7 mln hrywien (około 27,6 mln \$).

Po trzecie, ukraińsko-rosyjska współpraca wojskowo-techniczna w warunkach bardziej aktywnej polityki Rosji (przy uwzględnieniu niedużych, ale dostrzegalnych zmian w strukturze własnego KWP, utworzeniu koncernów, np. w przemyśle lotniczym, radioelektronice) może sprzyjać lokalnym pozytywnym dążeniom w ukraińskim KWP. Na wyraźne i szybkie rezultaty nie należy liczyć, wskazują ukraińscy analitycy. A wynika to przede wszystkim z:

- a) istniejący połowiczny rozpad potencjału KW-P Ukrainy wymaga zasilania finansowego od początku cyklu produkcyjnego;
- b) zamykające elementy produkcji wojskowej znajdują się, w zasadniczej masie, w Rosji, i kierowanie nim będzie realizowane stamtąd;
- c) zasadniczym *realizatorem* niezbędnej produkcji w tym przypadku będzie rosyjski pośrednik państwowy a ukraińscy tematyczni dostawcy podzespołów będą mogli, w najlepszym wypadku otrzymać tylko 50-55% dochodu od poziomu rozliczenia.

Po czwarte, nadzieje na to, że zamówienia na dostawy produkcji wojskowej będą opłacone przez rosyjskie ministerstwo obrony zgodnie z zakładanym czasem, nie są do końca wiarygodne. Wśród rosyjskich analityków budżetowe możliwości, FR, co do możliwości zabezpieczenia realizacji własnej reformy wojskowej wywołują znaczne wątpliwości. Przyczyn, które to powodują jest wystarczająco dużo, a wśród nich: znaczne wydatki na zapewnienie odpraw dla zwalnianej kadry, ogromne problemy dot. budownictwa specjalnego i mieszkalnego, technicznego wyposażenia SZ, prognozowany wzrost wydatków na kampanię czeczeńską, likwidację jej skutków itp.

Nie należy nie uwzględniać także odciągania znacznych sum na restrukturyzację własnego KWP, całego ekonomicznego kompleksu Rosji. Określone wydatki zaplanowano na likwidację następstw prognozowanych na 2005 r. szczytów fizycznego wyczerpania zasadniczych funduszy przedsiębiorstw, klęsk żywiołowych i technicznych katastrof, spłat zaciągniętych długów zagranicznych. Wszystko to na tle skoków cen na ropę naftową, która jest głównym źródłem zysków w rosyjskim budżecie. Dlatego nie ma podstaw do nadziei na to, iż rosyjski budżet będzie

inwestować w ukraiński KWP.

Jeżeli, jako źródło inwestycji rozpatrywać rosyjski kapitał prywatny, to należałoby zdać sobie sprawę, podkreślają ukraińscy analitycy, że w praktyce będzie to oznaczało przejęcie kontroli przez rosyjskie kampanie nad ukraińskimi przedsiębiorstwami. Z ekonomicznego punktu widzenia, niczego złego tu nie będzie. Jednak uwzględniając europejską orientację Ukrainy, powinny zadziałać mechanizmy ochronne w zakresie perspektyw kooperacji ukraińskich i rosyjskich producentów broni.

Po piąte, byłoby błędem liczyć, że ukraiński KWP zajmie znaczące pozycje w długofalowych planach wojskowo-technicznych FR. Wg poglądów generalnego dyrektora rosyjskiego holdingu *Nowyje programmy i koncepcji* B. Kuzyki zasadniczym strategicznym partnerem Rosji w sferze współpracy wojskowo-technicznej i rozwoju ekonomicznego mogą być Niemcy, Francja i Wlk. Brytania. Fundamentem rozwoju wojskowo-technicznego (tj. źródłem dochodów ze sprzedaży uzbrojenia) powinny stać się kontakty z Chinami, Indiami, Iranem, Egiptem, Algierią i Syrią.

Ukraiński KWP (raczej, tylko jego niezbędna część) jest rozpatrywana przez Rosję jako sposób obniżenia własnej produkcji wojskowej (za cenę zwiększenia kooperacyjnych dostaw umożliwiających kompletowanie już budowanych typów uzbrojenia). Według - ocen sekretarza prasowego Rosyjskiej Agencji ds. zbrojenia konwencjonalnych N. Swirina, Rosja i Ukraina mogą otrzymać corocznie 5,5 mld \$ (przy czym nic nie mówi się o proporcjach rozdziału dochodów) do 2007-2010 r. na remont i modernizację parku czołgowego (należy podkreślić - zestarzałego) w takich państwach jak: Algieria, Egipt, Libia, Syria, Jemen, Wietnam, Rumunia. Po 2010 r. źródło to zniknie ze względu na przebrojenie armii ww. państw. Przy tym nic nie mówi się o perspektywach współpracy ukraińskich i rosyjskich budowniczych czołgów w zakresie stworzenia czołgu nowej generacji - zwycięża polityka ochrony interesów własnego producenta. Ocenia się, że Ukraina może zyskać na tej sytuacji tylko w tym przypadku, jeśli będzie mieć własną długofalową politykę odbudowy i rozwoju produkcji wojskowej, a nie będzie tkwiła w zastoju w drodze z opóźniającymi się zakładami rosyjskiego KWP.

W ten sposób, na początkowym etapie współpraca ukraińsko-rosyjska może tylko częściowo kompensować Ukrainie niedostatek środków budżetowych, jednocześnie zwiększając wymagania dotyczące konkretyzacji pozycji obronnych i wojskowo przemysłowych w budżetach obu partnerów, stawiając jednocześnie pytanie, co do znacznych wewnętrznych inwestycji. Przy tym rzeczywistej alternatywy, przy uwzględnieniu pomocy z Zachodu, prawdopodobnie nie ma, choć oficjalne przypomnienie o tym zachowane jest w „Państwowym programie współpracy Ukrainy z NATO na lata 2001-2004”.

Ekspercie ukraińscy podkreślają, że czytając ten dokument i porównując go z dniepropietrowskimi porozumieniami, można dostrzec szereg sprzeczności. Dotyczy to rozdziałów programu, w których mowa jest o realizacji założeń wojskowo-techniczny, ekonomiczny, naukowych, a szczególnie w ich części dotyczącej kooperacji i harmonizacji standardów z krajami-stronami NATO. Realizacja tych treści jest, bowiem możliwa do realizacji jedynie w warunkach analogicznych dążeń ze strony Rosji. Brak standardów był zawsze przeszkodą we współpracy wojskowo-technicznej Ukrainy z zachodnimi partnerami, a obecnie może on dodatkowo skomplikować sprawy z tego zakresu.

Po analizie ocen analityków ukraińskich, na Ukrainie, podobnie jak i w Rosji, rysuje się tendencja spadku gospodarczego oraz odstąpienia od politycznego *romantyzmu*, w warunkach, których jest trudno mówić o realizacji programów, czy planów przy braku określonych funduszy. Oba państwa zmuszone są budować politykę wojskowo-techniczną w obecnych, trudnych warunkach działania KWP, przy nowych dla nich zasadach ekonomicznej konkurencji, a jednocześnie bardziej *miękkiej*, a co za tym idzie, trudniejszej do przewidzenia sytuacji geopolitycznej w świecie. Na Ukrainie daje się zaobserwować wyraźny brak własnych możliwości do odbudowy narodowego KWP.

Uwzględniając poziom i głębokość więzi kooperacyjnych pomiędzy ukraińskimi i rosyjskimi przedsiębiorstwami przemysłu obronnego, konkurencyjność na zachodnich rynkach produkcji wojskowej, kurs Ukrainy na współpracę wojskowo-techniczną z Rosją, oceniany jest w najbliższej perspektywie, jako jedyna alternatywa.

Jednocześnie wskazują oni, by nie tracić z punktu widzenia także tego faktu, że zewnętrznym wynikiem zbliżenia w zakresie współpracy wojskowo-technicznej Ukrainy z Rosją może być skomplikowanie stosunków z Zachodem, obniżenie tempa zbliżenia Ukrainy z NATO (nie ma mowy o przyłączeniu), a z drugiej doprowadzić do aktywizacji współdziałania ze strony zachodnich partnerów w celu zahamowania działań Ukrainy w kierunku zbytniego zbliżenia się do sfery interesów Rosji.

Z kolei Rosjanie, znając faktyczną sytuację na Ukrainie, a zwłaszcza w jej KWP, podejmują próby jednoznacznego zmonopolizowania przyszłych kontaktów Kijowa z jednym kierunkiem – wschodnim, potwierdzają to ostatnie oświadczenia złożone w Abu Dabi przez przedstawicieli rosyjskiego przemysłu obronnego, w tym niedawno stworzonego w celu umocnienia monopolu państwa nad handlem bronią „Rosoboronoeksport-u” wskazują, iż strona rosyjska:

- oficjalnie deklaruje chęć pogłębienia współpracy wojskowo-technicznej, nawet w roku bieżącym, ale przede wszystkim w zakresie technologii wysoko rozwiniętego uzbrojenia (pociski o wysokiej celności, lotnictwo wojskowe transportowe, technika kosmiczna);
- każde zbliżenie się w kierunku współpracy wojskowo-technicznej z przedstawicielami NATO będzie równoznaczne z zerwaniem więzi z KWP Rosji.

Takie postawienie sprawy wskazuje, iż zasadniczo przed Ukrainą stoi problem przeprowadzenia bardzo wnikliwej analizy ewentualnych zysków i strat. Miejscowi analitycy podkreślają, że w warunkach zachowania w polityce ukraińskiej odpowiednich proporcji pomiędzy taktyką krótkotrwałych korzyści i strategicznego rozwoju (daleko nie na korzyść tej ostatniej), najbardziej możliwym jest taki rezultat odnowienia „miłości” z Rosją w sferze współpracy wojskowo-technicznej:

- strona rosyjska, wykorzystując napiętą sytuację na Ukrainie, a także w pełni rynkowe metody nacisku, otrzymuje dostęp do ukraińskiego potencjału naukowo-produkcyjnego i rozwiązuje problemy swojego KWP;
- strona ukraińska otrzymuje lokalne korzyści (w najlepszym wypadku, na poziomie konkretnych przedsiębiorstw i nic ponad to), a także możliwość rekonstrukcji narodowego KWP - podnieść (niewykluczone, że czasowo zaangażowane dla potrzeb strony rosyjskiej przedsiębiorstwa i załamać

wszystkie pozostałe.

Nawet przy obecności dobrej woli obu stron, podkreślają ukraińscy analitycy, stosunki ukraiński-rosyjskie w sferze wojskowo-technicznej nie będą wolne od problemów. Wynika to, bowiem z tego, że na ich kształt wpływają także stosunki z innymi państwami, wzajemne zadłużenie, narodowy lobbizm, polityka celna i ograniczone finansowanie z budżetu, deformacja KWP, prawa autorskie, sytuacja socjalno-ekonomiczna na przedsiębiorstwach przemysłu obronnego i wiele innych czynników. Rozwiązanie tych problemów dotyka nie tylko narodowych, ale także kooperacyjne interesy obu stron, których waga w ogólnym systemie wartości i w Rosji, i na Ukrainie są dobrze znane. Niezbyt uważne rozpatrzenie ww. czynników lub ich niedostateczne uwzględnienie może doprowadzić do tego, że zaczną one rzeczywiście funkcjonować, hamując efektywną współpracę wojskowo-techniczną z Rosją, a co w efekcie doprowadzi do dalszego upadku narodowego KWP Ukrainy.

Z przedstawionych względów, jak wskazują ukraińscy analitycy, należy:

- a) znaleźć balans między politycznymi dążeniami Ukrainy, związanymi z chęcią zajęcia przez nią należnego jej miejsca w europejskim systemie bezpieczeństwa;
- b) przybliżyć narodowy kompleks obronny do standardów europejskich;
- c) zachować polityczno-militarną stabilność na kierunku rosyjskim;
- d) zwiększyć efektywność związków kooperacyjnych z Rosją, zgodnie z możliwościami państwa, które dyktują warunki wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji politycznej i ekonomicznej.

Ukraina powinna realizować bardziej aktywną, ściśle określoną i ekonomicznie uzasadnioną politykę wojskowo-techniczną. W tych warunkach tak konkretyzacja planów partnerstwa z NATO, jak i ukraińsko-rosyjska kooperacja, w zakresie opracowywania i przebicia się na międzynarodowe rynki z wysoko rozwiniętymi technologiami w zakresie produkcji wojskowej, mogą dać pozytywne rezultaty. W tym celu niezbędnym jest:

- a) określenie konkretnych projektów, odpowiadających interesom i zabezpieczonych przez rzeczywiste możliwości finansowe ze strony obu państw, które będą miały zbyt na rynkach zewnętrznych (w tym także

perspektywiczny);

- b) przenieść na podstawę finansową rozliczenia realizowane z Rosją w ramach kooperacji wojskowo-technicznej, opracować efektywne mechanizmy ich realizacji
- c) opracować strategię restrukturyzacji narodowego KWP, w tym także z uwzględnieniem stworzenia wspólnych ukraińsko-rosyjskich przedsiębiorstw
- d) wszechstronnie rozpatrzyć i uwzględnić negatywne czynniki, możliwe rezultaty i następstwa o charakterze ekonomicznym, socjalnym, politycznym, wojskowym, ekologicznym.

3. OCENA KONDYCJI GOSPODARCZO-OBRONNEJ UKRAINY NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

3.1. Ocena kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy w oparciu o syntetyczny wskaźnik kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy

Do badania i analizy kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy, wykorzystano autorskie opracowanie S.T. Kurka²⁵³, w którym podjął on próbę przeprowadzenia empirycznej weryfikacji *modelu* - poprzez wykorzystanie go do nakreślenia syntetycznego obrazu kondycji w wymiarze czasowo - przestrzennym.

By móc prawidłowo ocenić i analizować - proces egzemplifikacji kondycji przeprowadzono trzyetapowo. W *pierwszym etapie* dokonano analizy (opisowo) kształtowania się kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy (rozdział II) w badanym przedziale czasowym (1990-2004). W *drugim etapie* przeprowadzona została ocena siedmiu barometrów kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy wraz z jego syntezą. W ramach tego etapu dokonano także oceny porównawczej (opisowej) kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy w odniesieniu do Polski (rozdział 3.2.1), w odniesieniu do Rosji (rozdział 3.2.2.), oraz do Białorusi (rozdział 3.2.3.). Natomiast *etap trzeci* objął prognozy (w tym bariery i zagrożenia) kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na początku XXI wieku.

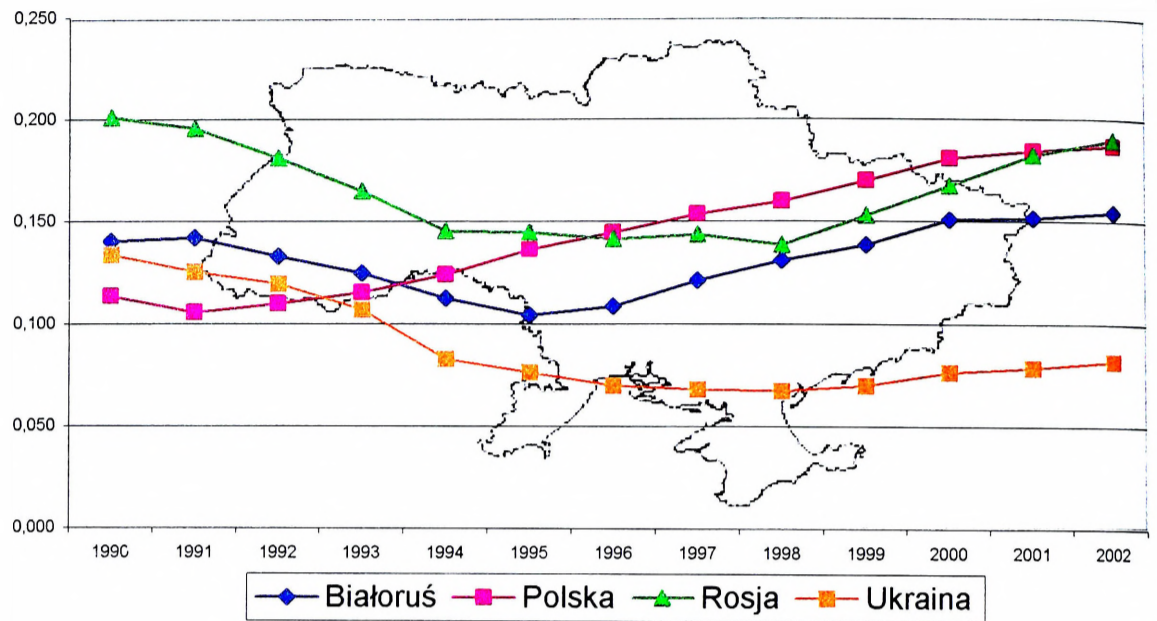
3.1.1. Barometr ogólnogospodarczego (B_0)

W skład barometru B_0 wchodzi następujące parametry:

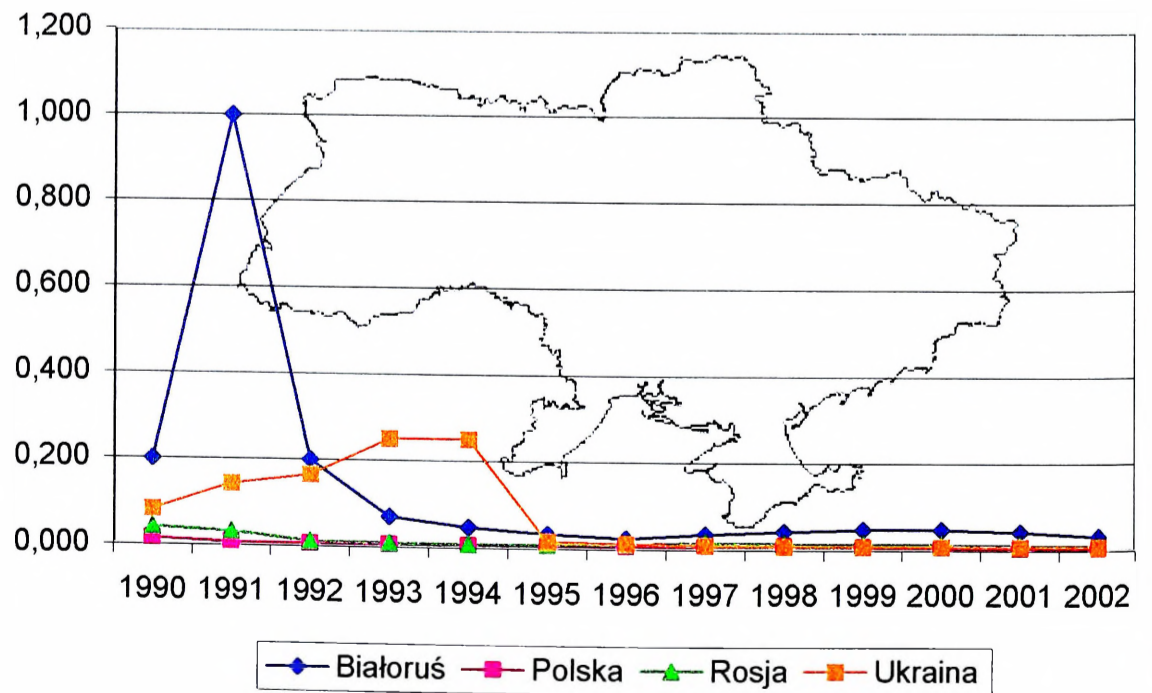
- poziom PKB per capita wg parytetu siły nabywczej waluty;
- stopa bezrobocia;
- stopa inflacji;
- saldo handlu zagranicznego per capita;
- saldo bezpośrednich inwestycji zagranicznych per capita;

²⁵³ Szerzej na ten temat (w:) S.T. KUREK, *Model oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa*, AON Warszawa 2003.

Poziom PKB per capita wg parytetu siły nabywczej waluty

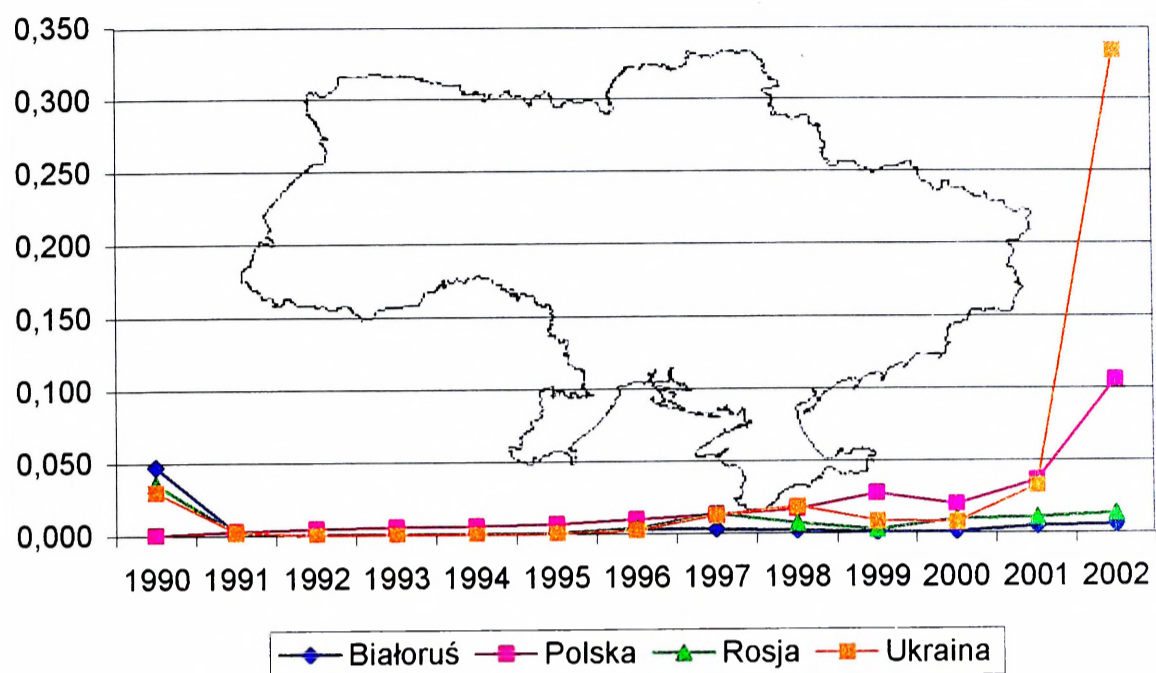

Stopa bezrobocia

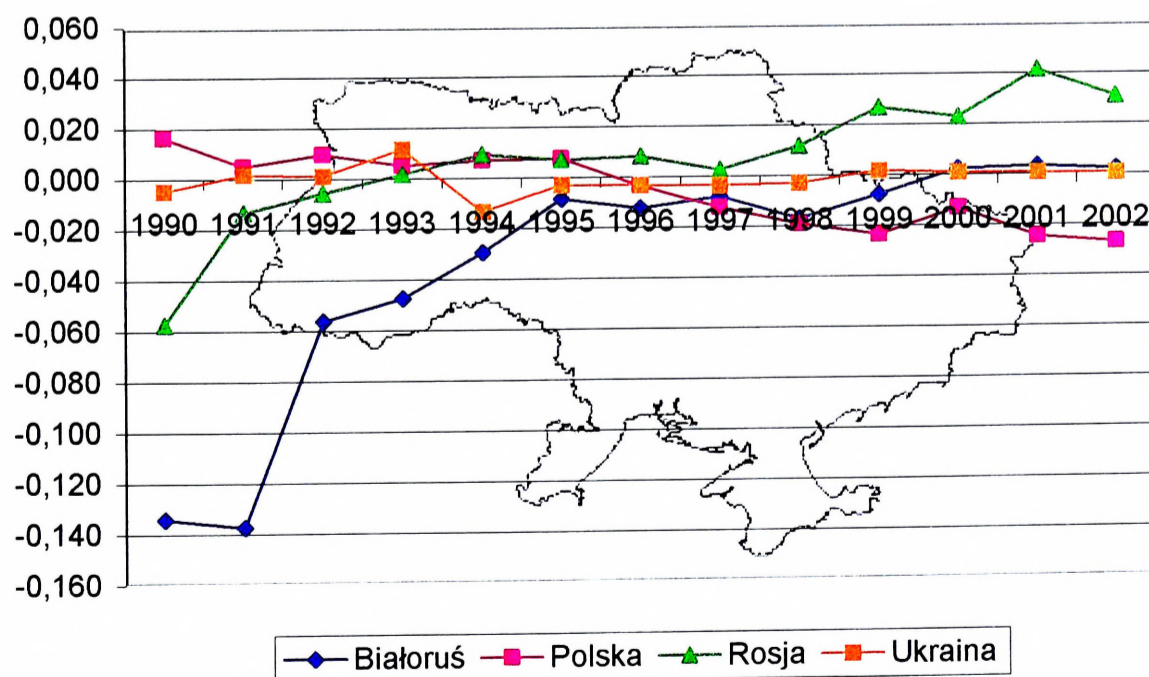
Wykres 3.3.

Stopa inflacji

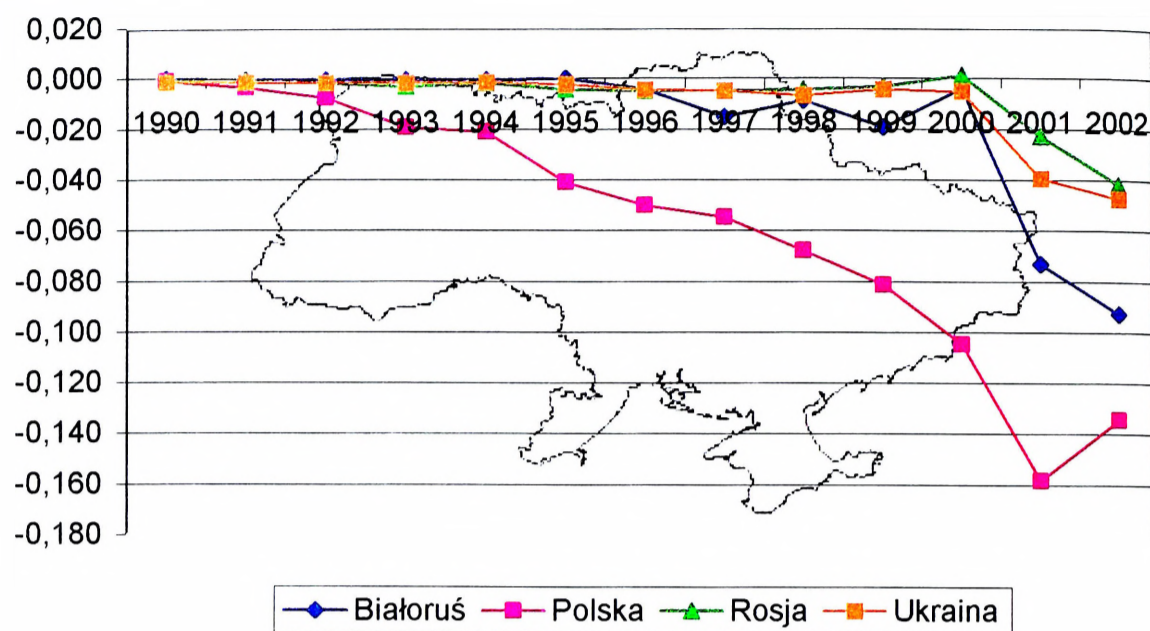

Wykres 3.4.

Saldo handlu zagranicznego - per capita

Saldo bezpośrednich inwestycji zagranicznych per capita

Analizując poziom rozwoju społeczno-gospodarczego Ukrainy i poszczególnych państw przez pryzmat wytwarzanego PKB per capita, wg parytetu siły nabywczej waluty można przy jego pomocy ocenić zmiany w poziomie dobrobytu społecznego w badanym kraju. Na podstawie dostępnych danych (wykres 3.1., tabela 3 i 5 aneksu statystycznego.), w roku 2002 przedstawiał się on następująco: najlepszy Rosja PKB 401,4 mld USD, per capita 9501\$, Polska PKB 167,2 mld USD, per capita 9363\$, następnie – Białoruś PKB 28,1 mld USD, per capita 7742\$, najgorzej Ukraina PKB - 46,8 mld USD, per capita 4089\$. Wynika stąd, że poziom życia (dochody) obywateli w latach 1990-2002 badanych krajów systematycznie wzrastał, najniższy był na Ukrainie.

Bezrobocie (wykres 3.2., tabela 6 aneksu) na koniec roku 2002 wynosiło: największe w Polsce – 18,1%, Ukraina-11,1%, Rosja-8,9%, najmniejsze – Białoruś 3,0%. Natomiast inflacja (wykres 3.3., tabela 7 aneksu) w 2002 r. najwyższa – Białoruś-34,8%, Rosja-15,1%, Polska-1,9% oraz Ukraina minus 0,6%. Analizując kształtowanie się tego parametru na przestrzeni 13 lat można stwierdzić, iż Ukraina oraz pozostałe państwa w tym zakresie mają znaczące osiągnięcia. Okres transformacji pokazał, jak poszczególne państwa prowadziły politykę antyinflacyjną.

Saldo handlu zagranicznego per capita (wykres 3.4., tabela 11 aneksu), w 2002 r. (ceny stałe z 1995r.), najwyższe Rosja 318\$, Białoruś 20\$, Ukraina 3\$, Polska minus 277\$.

Saldo bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) per capita (wykres 3.5., tabela 15 aneksu) w 2002 r. we wszystkich omawianych krajach było ujemne i wynosiło: największe - Polska 309\$, Białoruś 213\$, Ukraina 109\$, Rosja 96\$. Wielkość BIZ ujawnia poziom zainteresowania inwestorów zagranicznych chęcią lokowania interesów gospodarczych w danym państwie. Wskaźnik ten świadczy również o poziomie zaufania dla gospodarki danego kraju.

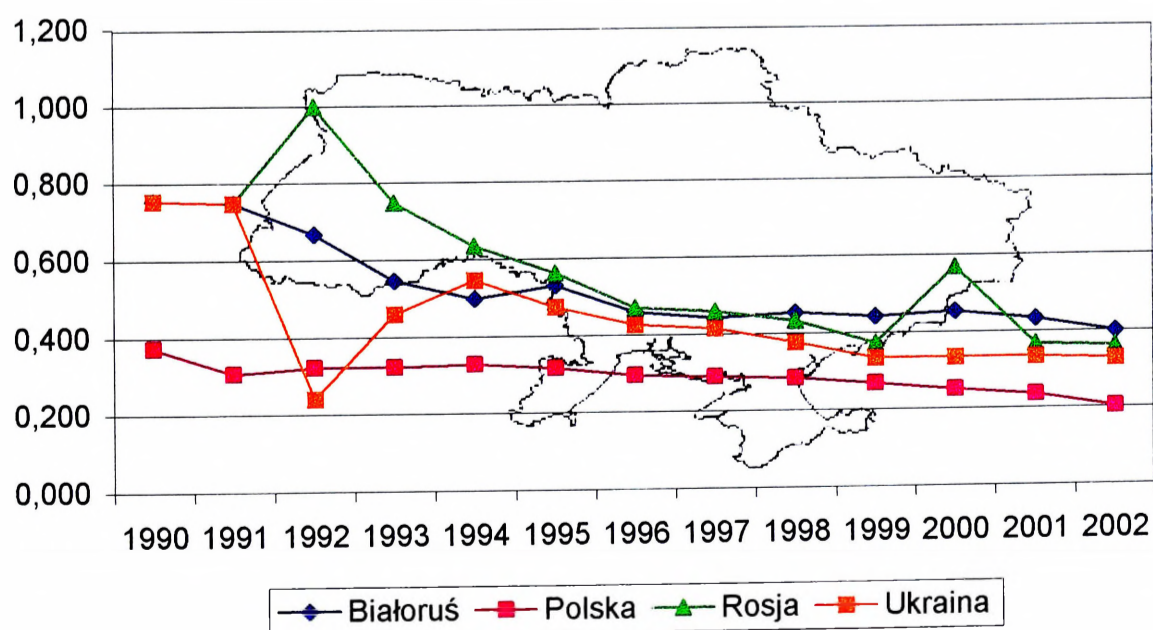
3.1.2. Barometr militarno-obronny (B_{M-O})

W skład barometru B_{M-O} wchodzi następujące parametry:

- liczba żołnierzy przypadająca na 1 tys. mieszkańców kraju;
- wysokość wydatków wojskowych per capita;
- poziom wydatków wojskowych przypadający na 1 żołnierza;

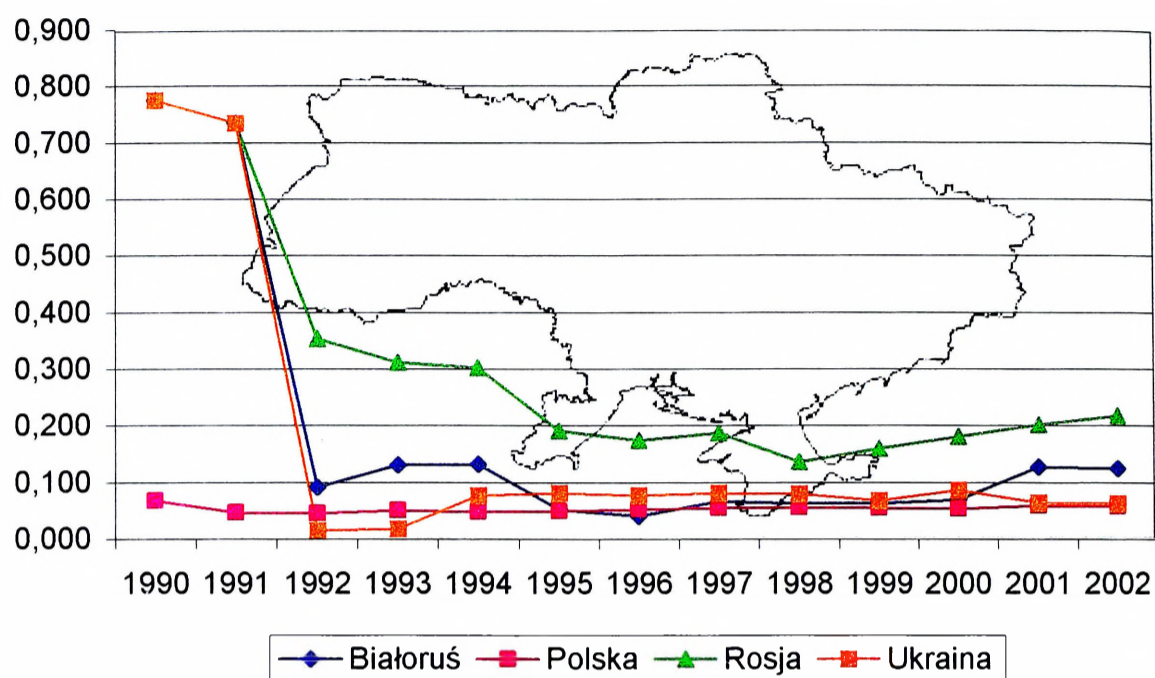
Wykres 3.6.

Liczba żołnierzy przypadająca na 1 tys. mieszkańców kraju

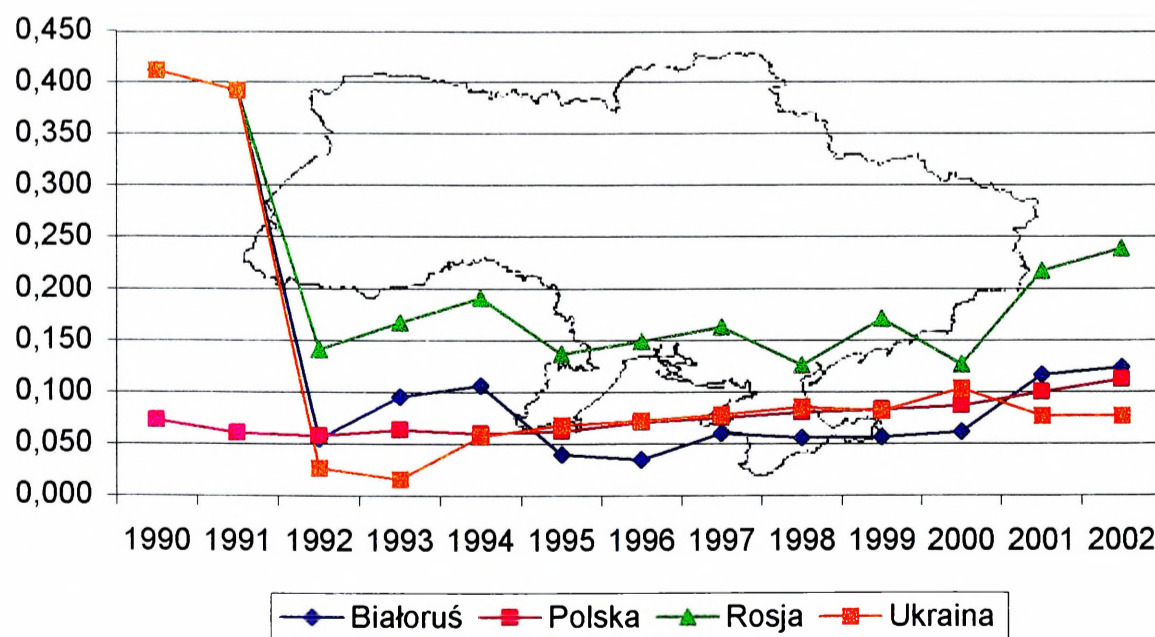
Wykres 3.7

Wysokość wydatków wojskowych - per capita

Wykres 3.8

Poziom wydatków wojskowych przypadający na 1 żołnierza

Liczba żołnierzy przypadająca na 1 tys. mieszkańców kraju (wykres 3.6., tabela 17 aneksu), na przykładzie 2002 r.) stale ulega zmniejszeniu – najwyższy wskaźnik ma Białoruś 7,3 żołnierza, Rosja 6,6, Ukraina 6,0 oraz najniższe Polska 3,7.

Wysokość wydatków wojskowych per capita w 2002 r. (wykres 3.7., tabela 19 aneksu), w 2002 r. ulegała systematycznemu spadkowi, najniższe wydatki liczone na obywatela notuje Polska 89\$, Ukraina 97\$, Białoruś 190\$, za wyjątkiem Rosji, gdzie te wydatki stale wzrastają-w 2002 r. wyniosły 333\$.

Poziom wydatków wojskowych przypadających na 1 żołnierza (wykres 3.8., tabela 20 aneksu), na przykładzie 2002 r. – (ceny stałe 1998r.) wynoszą: najwyższe z trendem rosnącym Rosja 50010 \$, następnie Białoruś 25939 \$, Polska 23480 \$, najniższe z trendem malejącym Ukraina 16000 \$.

W tym barometrze można zaobserwować negatywne tendencje zmian wskaźników pomiędzy rokiem 1990 a 2002, w którym nastąpiło pogorszenie się stanu gospodarki obronnej Ukrainy, oraz państw objętych badaniem. Uzyskane wyniki badań (wykonane dla tego barometru) potwierdzają się w założeniach drugiej hipotezy roboczej.

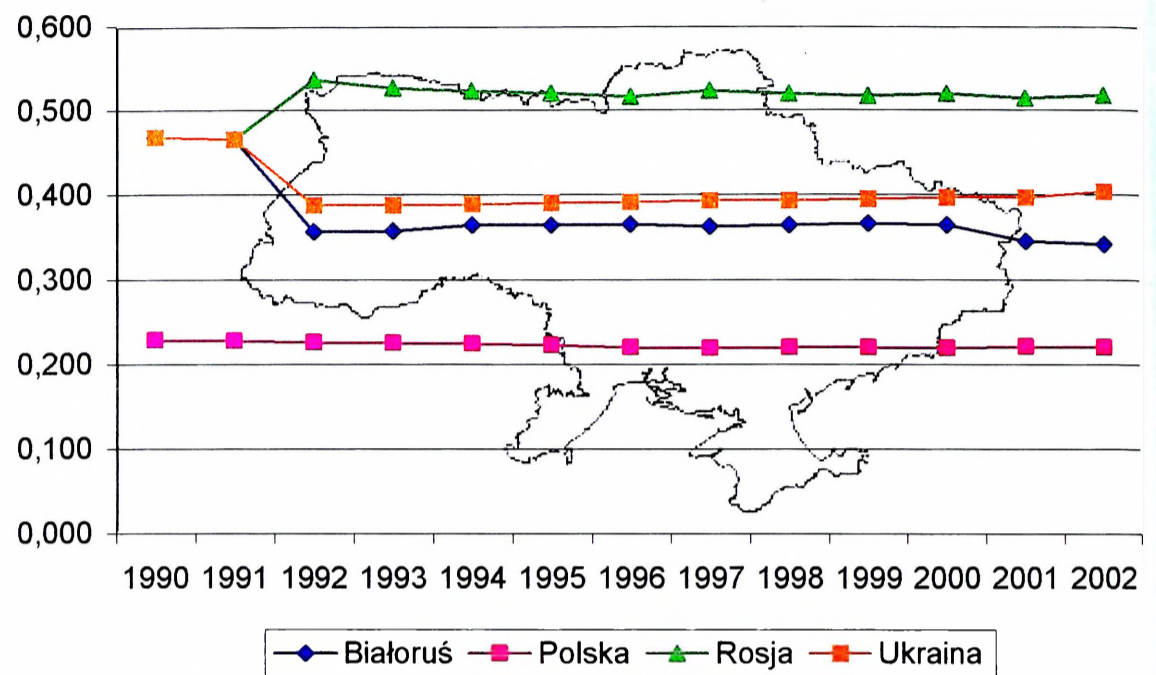
3.1.3. Barometr żywnościowy (B_z)

W skład barometru B_z wchodzi następujące parametry:

- wielkość gruntów ornych na 1 tys. mieszkańców kraju;
- poziom zaopatrzenia w żywność per capita;
- produkcja ogółu zbóż per capita;
- produkcja ogółu mięsa z uboju per capita;
- globalna produkcja rolna per capita²⁵⁴;
- liczba ciągników rolniczych przypadająca na 1 tys. ha gruntów ornych;

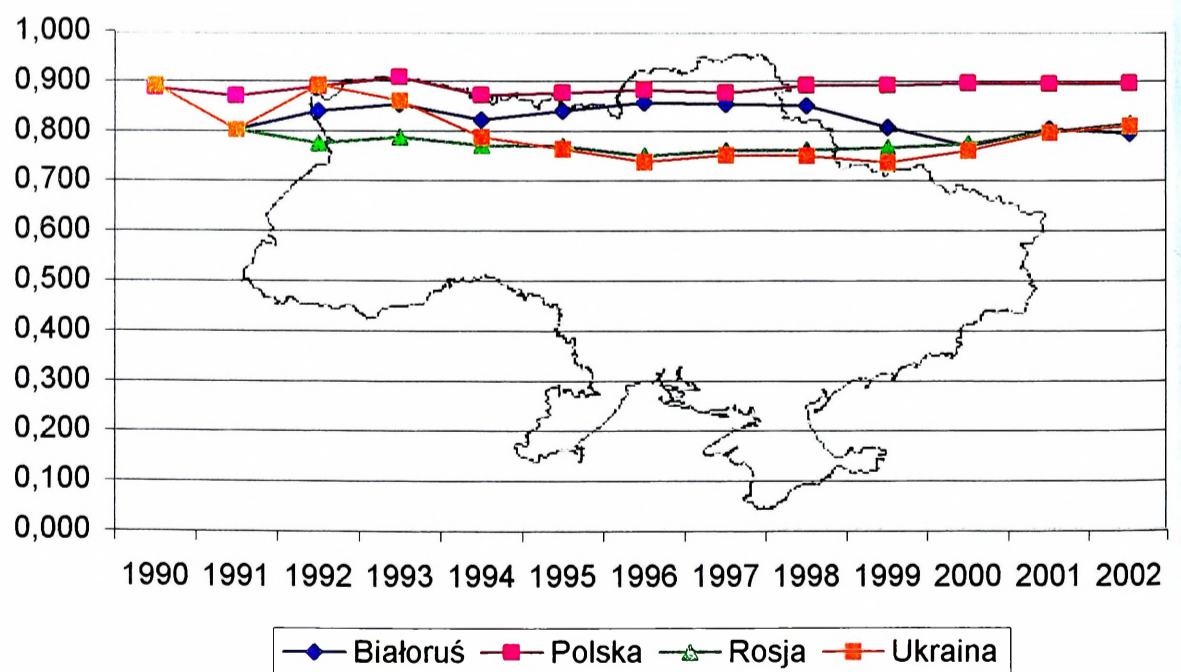
²⁵⁴ Globalna produkcja rolna wyrażona w p.j.z. (przeliczeniowe jednostki zbożowe) dla danego kraju została określona wg metodologii zaprezentowanej w pozycji: T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, PWRiL, Warszawa 1981, s. 23-32.

Wielkość gruntów ornych na 1 tys. mieszkańców

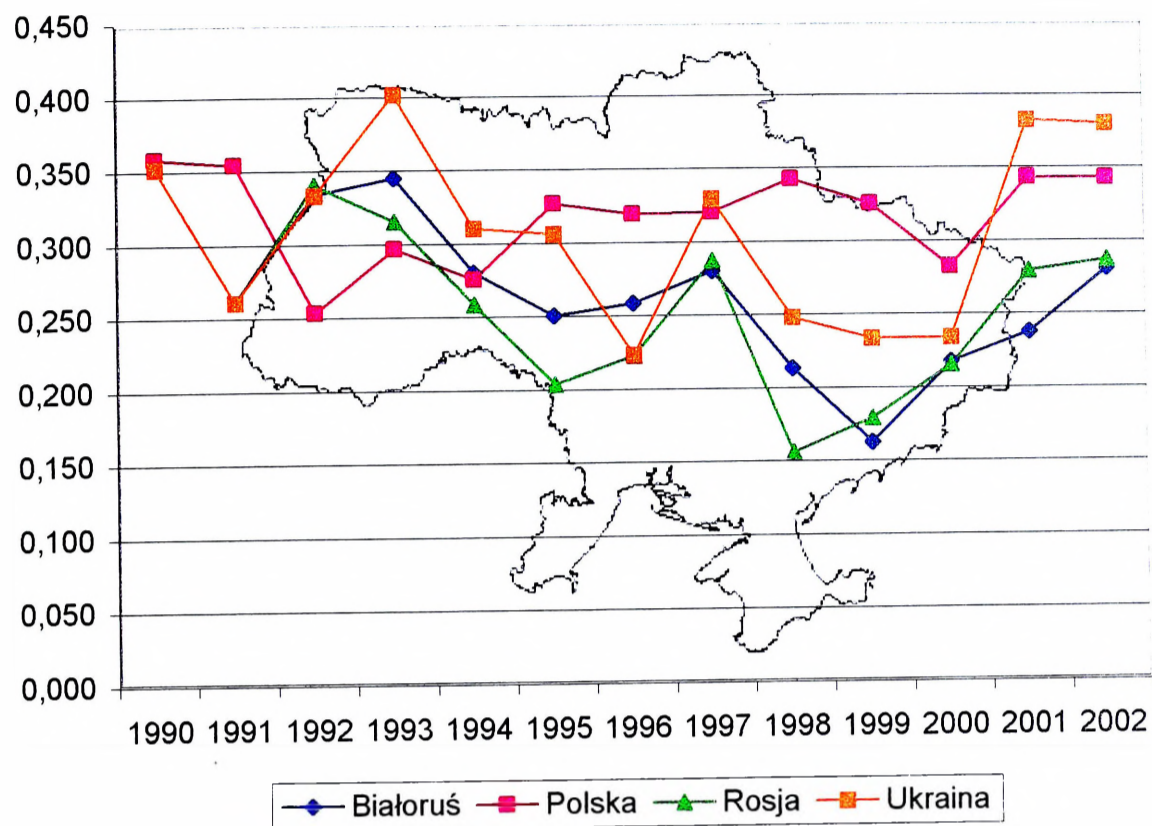
Wykres 3.10

Poziom zaopatrzenia w żywość - per capita

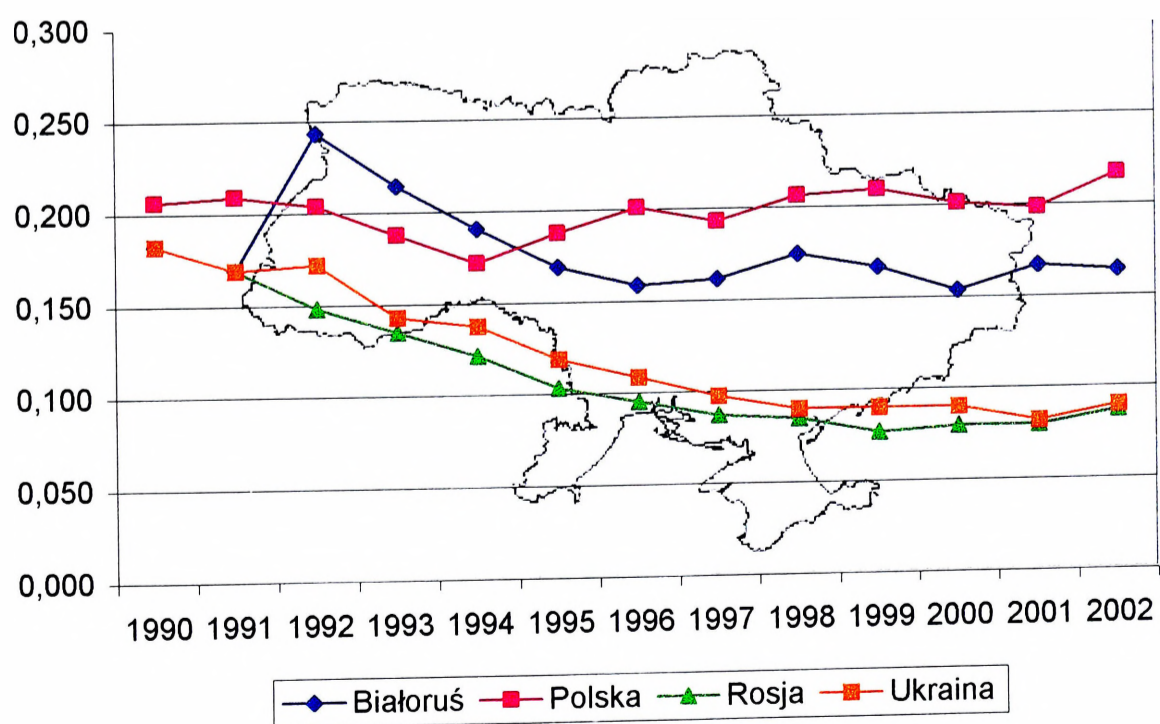
Wykres 3.11.

Produkcja ogółu zbóż - per capita

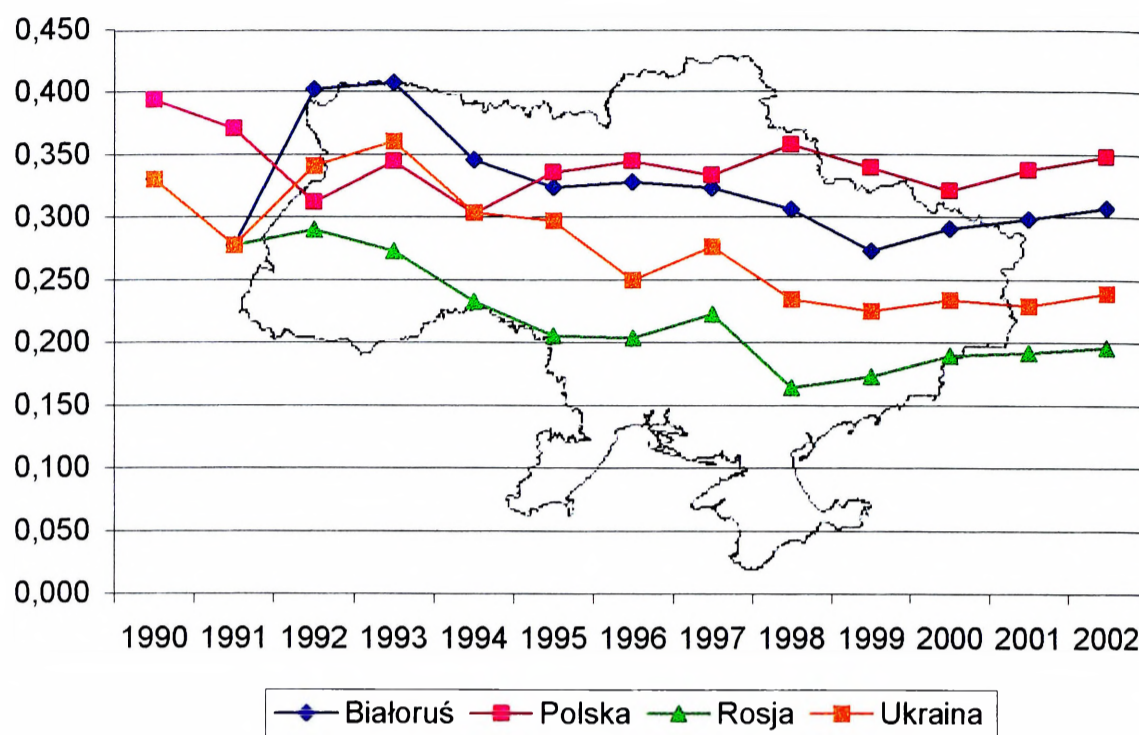
Wykres 3.12.

Produkcja ogółu mięsa z uboju - per capita

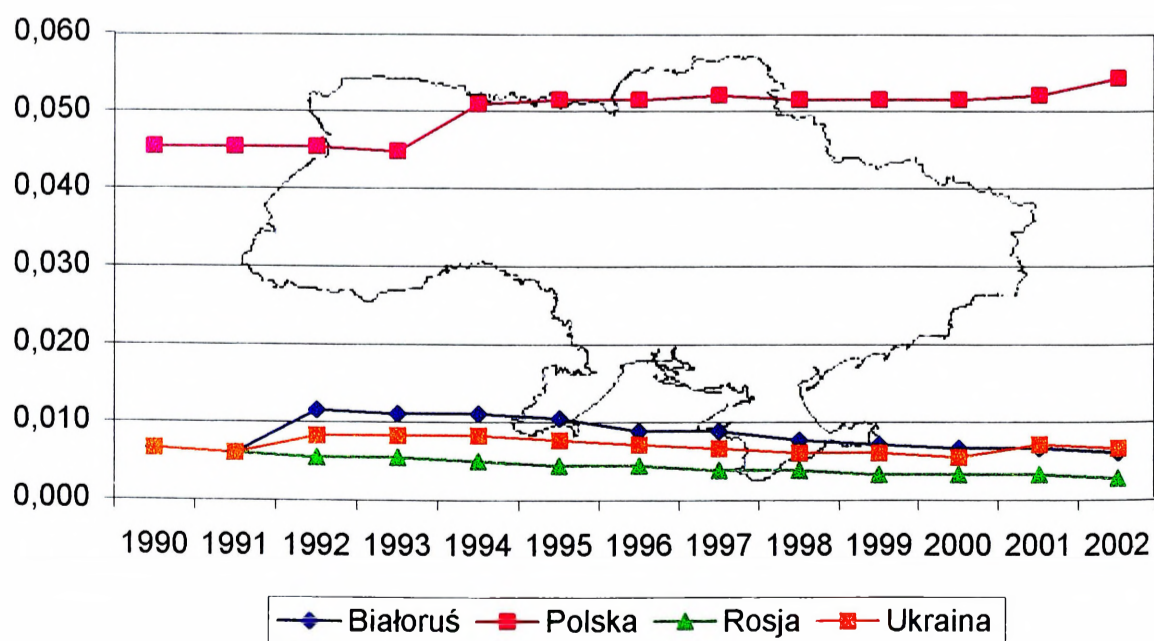
Wykres 3.13.

Globalna produkcja rolna - per capita

Wykres 3.14.

Liczba ciągników rolniczych przypadająca na 1 tys.ha gruntów ornych

Dokonując oceny parametrów wchodzących do wskaźnika B_z , w oparciu o stosowne dane (wykresy 3.9., 3.10., 3.11., 3.12., 3.13., 3.14.; tabele 22,23,25,32,36,38 z aneksu) z 2002 roku - należy stwierdzić, że występują znaczne wahania w wielkości produkcji rolno-spożywczej (uwarunkowane przede wszystkim zmianami klimatycznymi) przy jednoczesnym (systematycznym) spadku wielkości gruntów (w tym ornych) wykorzystywanych do produkcji rolnej i hodowli. Nie mniej tego oceniając indywidualnie, ilościowo poszczególne rodzaje produkcji np.: zboża ogółem zwiększyły się - 1998 r. 104312 tyś ton do wielkości 155430 tyś ton w 2002 r., produkcja ziemniaków wykazuje pewną sezonowość gdyż w 1999 r. spadek do 71485 tyś ton, by w 2000 r. osiągnąć 86788 tyś ton. W 2002 r. kolejny spadek do poziomu 72435 tyś ton. Podobnie jest z produkcją buraków cukrowych, oleistych, owoców, warzyw, mięsa, mleka, jaj. Jedyny parametr, który wolno wzrasta, to liczba ciągników rolniczych, które mają zasadnicze znaczenie jako siła pociągowa w napędzie maszyn rolniczych, przy produkcji żywności. Należy tu zaznaczyć, że Ukraina jest znaczącym producentem artykułów rolno-spożywczych, eksportującym te produkty na rynki krajów WNP.

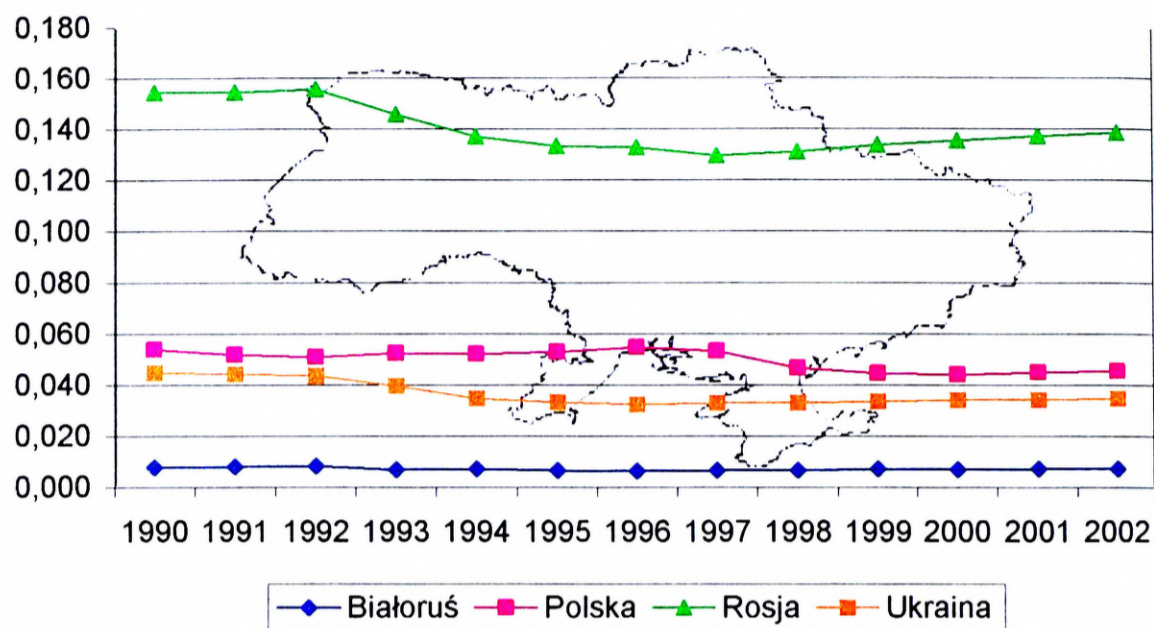
Przy analizie wyników badań, na uwagę zasługuje fakt, że Polska po wejściu do Unii Europejskiej (maj 2004r.) zintensyfikowała znacząco ilość produkcji rolno-spożywczej, w tym w formie przetworzonej, zorientowanej na rynki Europy Zachodniej.

3.1.4. Barometr energetyczny (B_E)

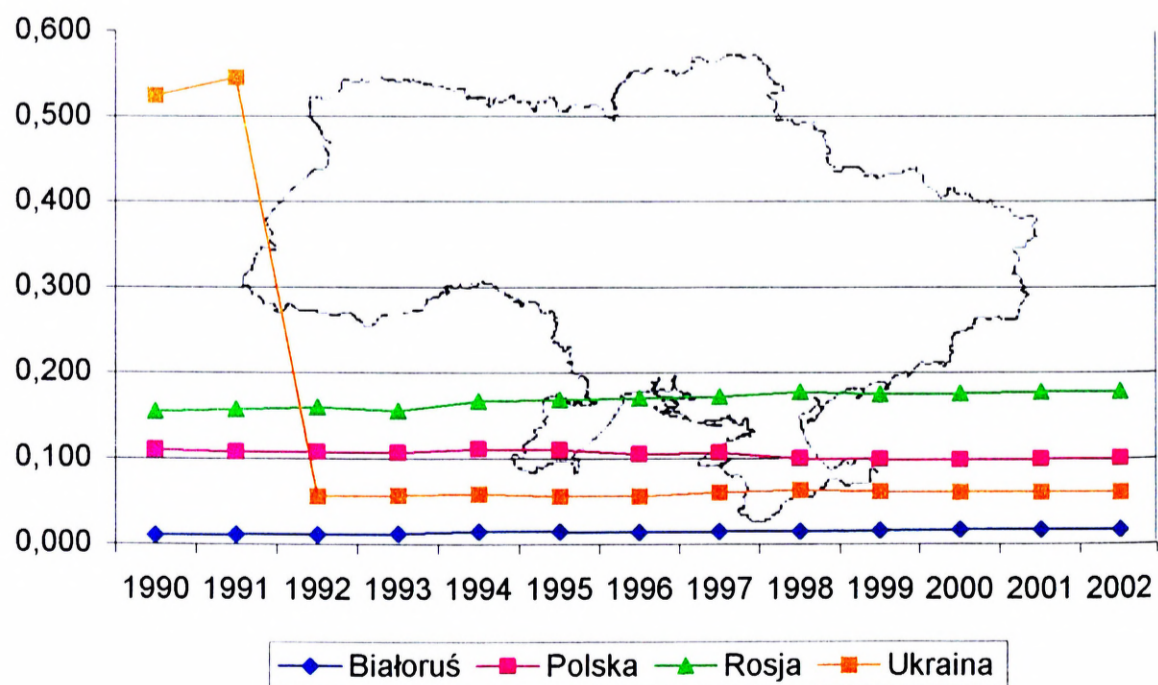
W skład barometru B_E wchodzi następujące parametry:

- wielkość produkcji surowców energetycznych per capita;
- poziom samowystarczalności energetycznej kraju;
- wielkość produkcji energii elektrycznej per capita;
- poziom samowystarczalności elektroenergetycznej kraju;

Wielkość produkcji surowców energetycznych per capita

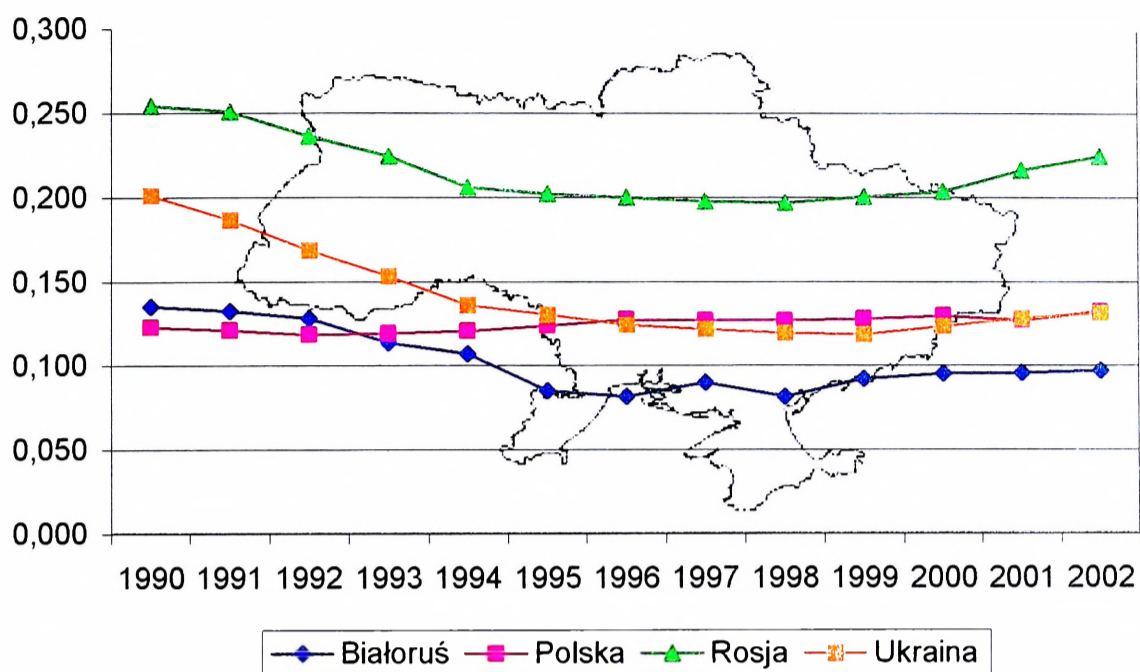

Poziom samowystarczalności energetycznej kraju

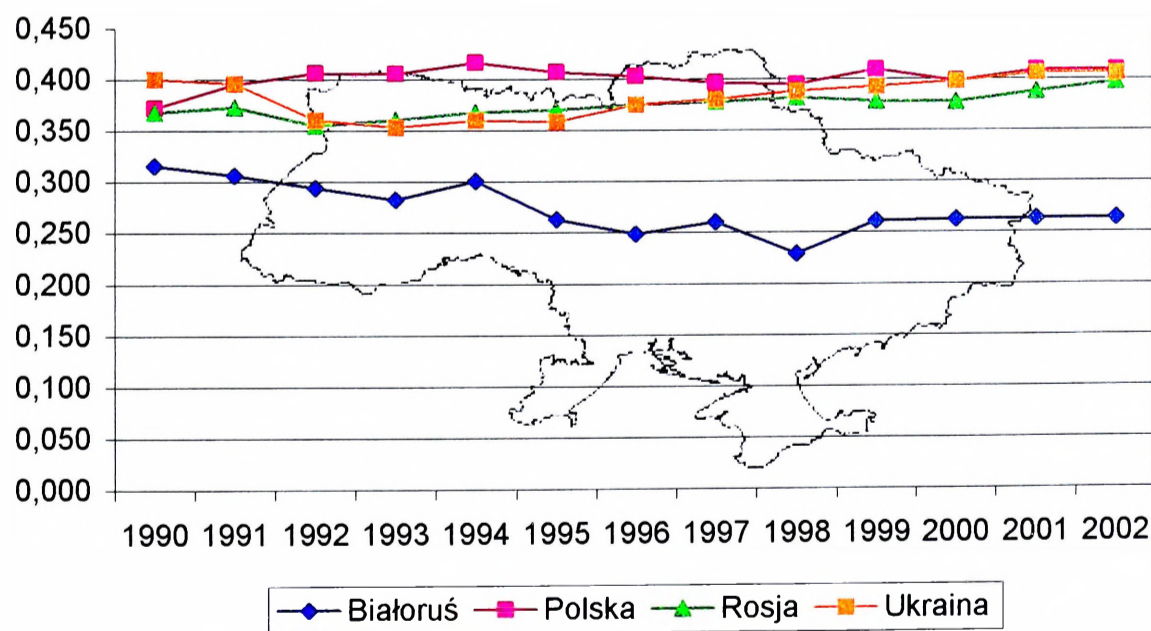
Wykres 3.17.

Wielkość produkcji energii elektrycznej - per capita

Wykres 3.18.

Poziom samowystarczalności elektroenergetycznej kraju

Zwiększające się systematycznie zapotrzebowanie na szeroko rozumianą energię sprawia, iż Ukraina produkuje energię elektryczną w ilości ok. 183 mld kWh.

(2002)²⁵⁵, przy zużyciu własnym ok. 118 mld kWh (2002)²⁵⁶. Nadwyżkę tej energii eksportuje. Najwięcej (47 %) energii potrzebnej dla przemysłu uzyskuje się z paliw kopalnych, 9,2 % z elektrowni wodnych, a 43,8 % z elektrowni jądrowych. Na pokrycie potrzeb energetycznych-paliwowych Ukraina musi importować ropę naftową i gaz ziemny. Gospodarka ukraińska jest niezwykle energochłonna, o czym świadczą wyniki badań (wykres 3.15., 3.16., 3.17., 3.18.).

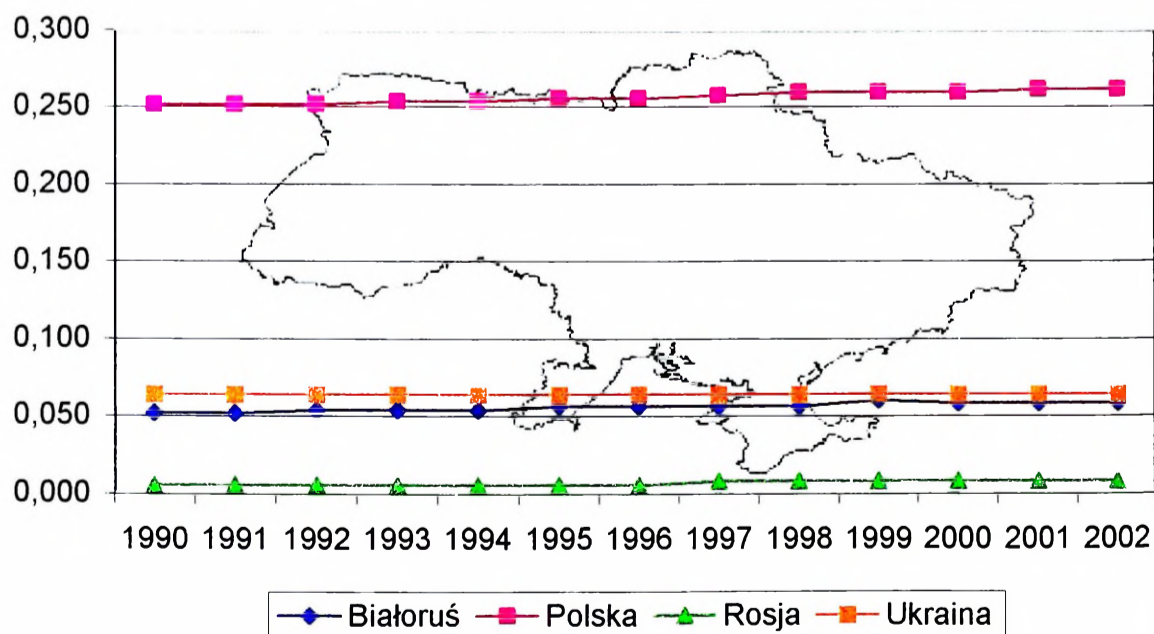
3.1.5. Barometr infrastrukturalny (B_I)

W skład barometru B_I wchodzi następujące parametry:

- ogólna długość dróg przypadająca na 1 km² powierzchni lądowej kraju;
- liczba pojazdów samochodowych przypadająca na 1 tys. mieszkańców;
- liczba telefonów przypadająca na 1 tys. mieszkańców;
- liczba odbiorników telewizyjnych na 1 tys. mieszkańców;
- liczba komputerów osobistych na 1 tys. mieszkańców;

Wykres 3.19.

Ogólna długość dróg przypadająca na 1 km² powierzchni lądowej kraju

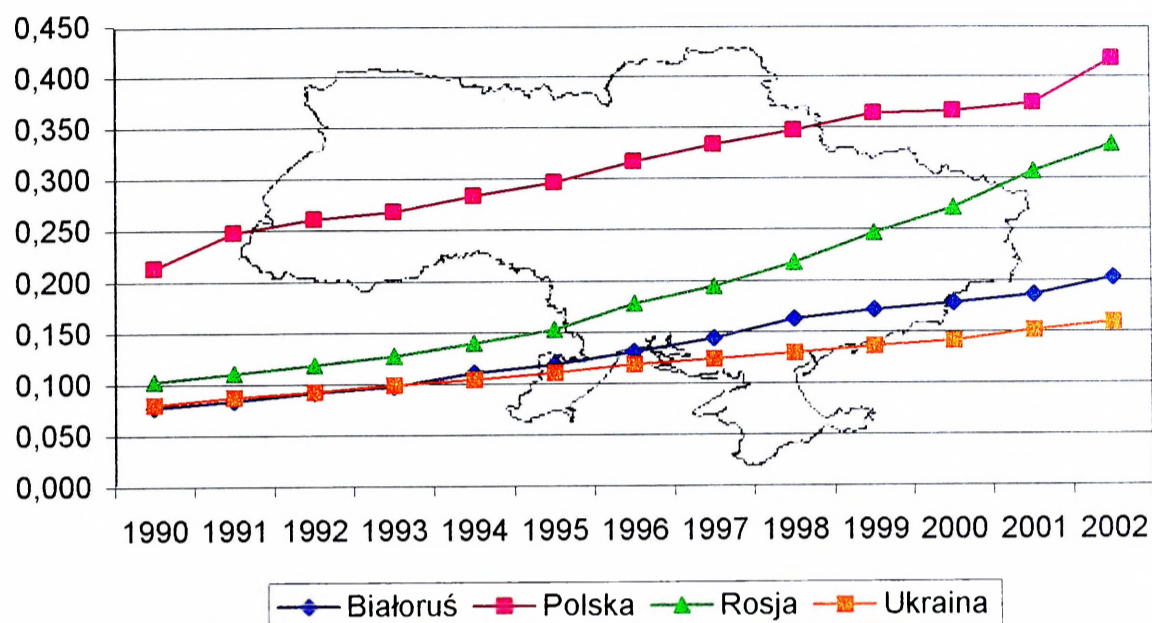

²⁵⁵ Por. Tabela 43 aneksu.

²⁵⁶ Por. Tabela 45 aneksu.

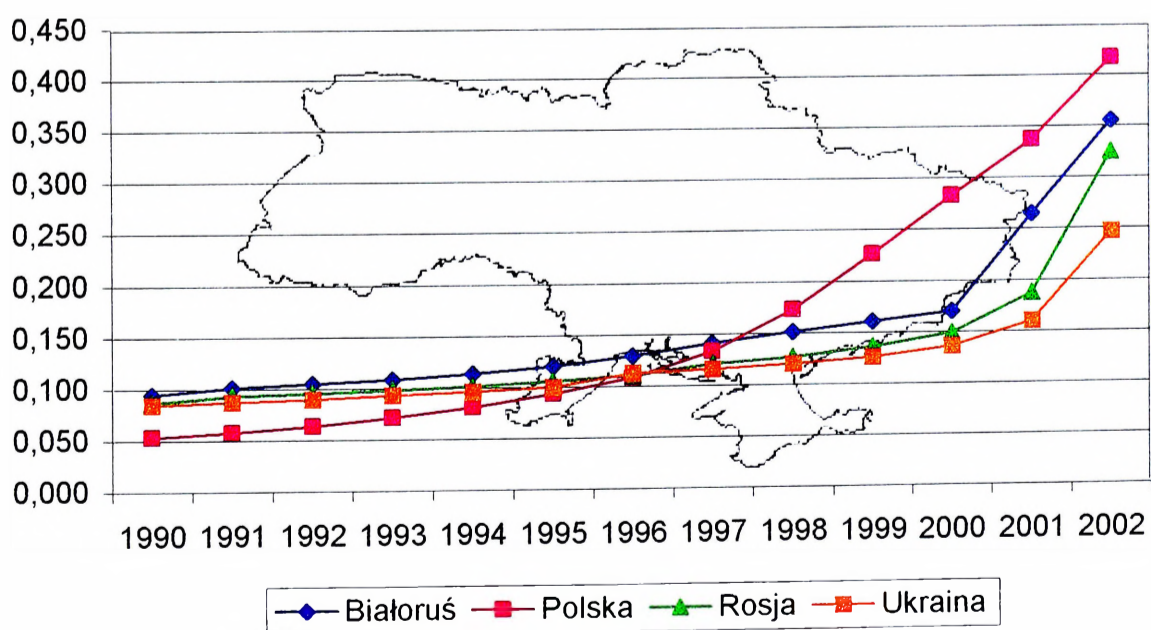
Wykres 3.20.

Liczba pojazdów samochodowych przypadająca na 1 tys. mieszkańców

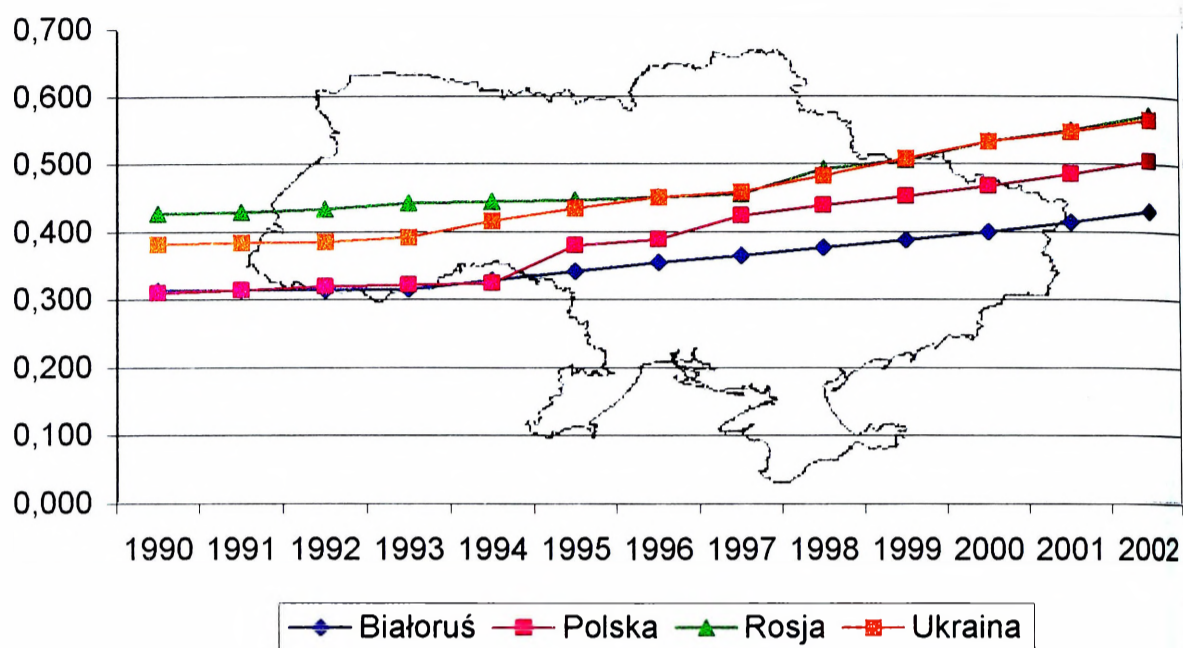

Wykres 3.21.

Liczba telefonów przypadająca na 1 tys. mieszkańców

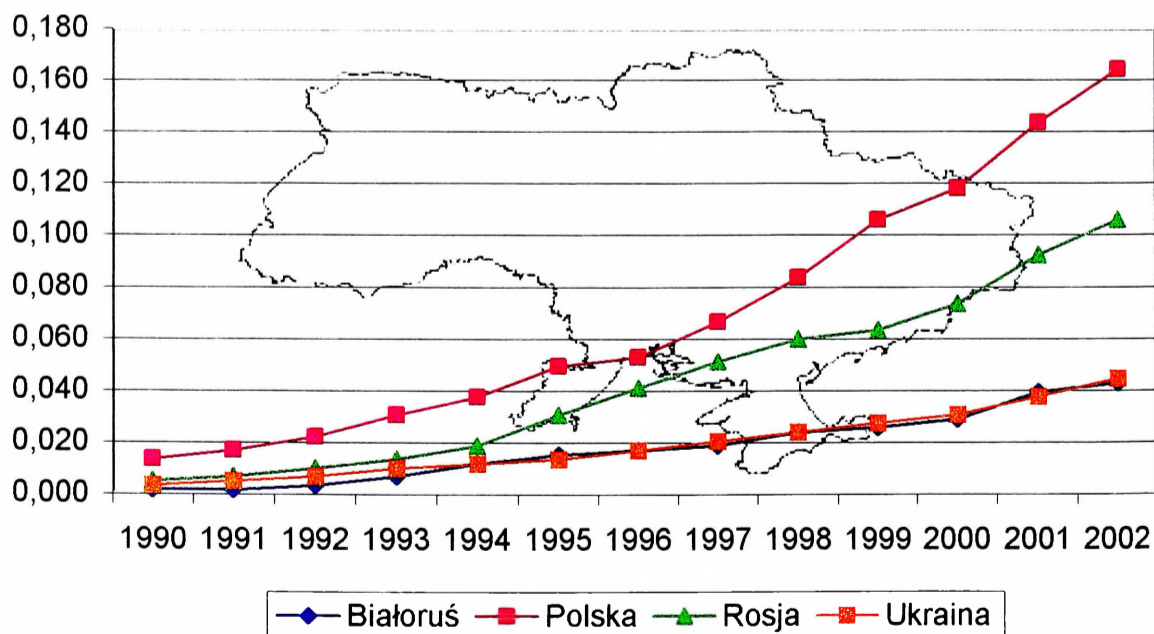

Liczba oborników telewizyjnych na 1 tys. mieszkańców

Wykres 3.23.

Liczba komputerów osobistych na 1 tys. mieszkańców

Dokonując analizy parametrów wchodzących w skład tego barometru, należy zwrócić uwagę na podstawowe wskaźniki cząstkowe, które charakteryzują

infrastrukturę Ukrainy. Ogólna długość dróg Ukrainy przypadająca na 1 km² powierzchni lądowej (wykres 3.19) wynosi 0,32 km (przy długości dróg: kołowych 169700 km i kolejowych 22100 km w roku 2002, tabela 47,48,49) - wskazuje, że wśród badanych krajów tylko Polska ma dużo lepszy wskaźnik: tj. 1,30 km (2002). Znacznie gorsze wskaźniki ma Białoruś – 0,29 km (2002) a najgorszy Rosja – 0,04 km. Rosja ma terytorium prawie 3 krotnie (2,93) większe od Ukrainy.

Natomiast liczba pojazdów samochodowych przypadająca na 1 tys. mieszkańców (wykres 3.20.) wskazuje, że w 2002 roku na Ukrainie przydało 125 pojazdów samochodowych (ilość najniższa), na Białorusi 159, w Rosji 262, a najwięcej w Polsce 328. Dane te nie obejmują najnowszych statystyk, które wstępnie informują, że w 2004 roku do Polski sprowadzono ponad 1 mln pojazdów używanych z Zachodu.

Liczba telefonów przypadająca na 1 tys. mieszkańców (stacjonarne i komórkowe) wskazuje na znaczny coroczny wzrost ilościowy. Najwięcej przypada telefonów w Polsce 671 (2002), Białoruś 572, Rosja 523, najmniej Ukraina 398.

Liczba odbiorników telewizyjnych na 1 tys. mieszkańców wskazuje, że prawie każda rodzina (gospodarstwo domowe) posiada telewizor. Nasycenie najwyższe jest w Rosji 489, Ukraina 484, Polska 431, najniższe na Białorusi 368.

Liczba komputerów osobistych na 1 tys. mieszkańców wskazuje na ich wysokie nasycenie w Polsce 96 (2002), średnie w Rosji 62 oraz niskie Ukraina 26, Białoruś 25.

Reasumując, można stwierdzić, stale zwiększający się, dynamiczny rozwój techniczno-ekonomiczny Ukrainy. Wzrost wymienionych wskaźników cząstkowych, wchodzących w skład barometru infrastrukturalnego. Powyższy barometr, na równi z barometrem energetycznym, ma zasadniczy wpływ na tempo rozwoju gospodarczego Ukrainy, a co za tym idzie, na kondycje gospodarczo-obronną tego państwa.

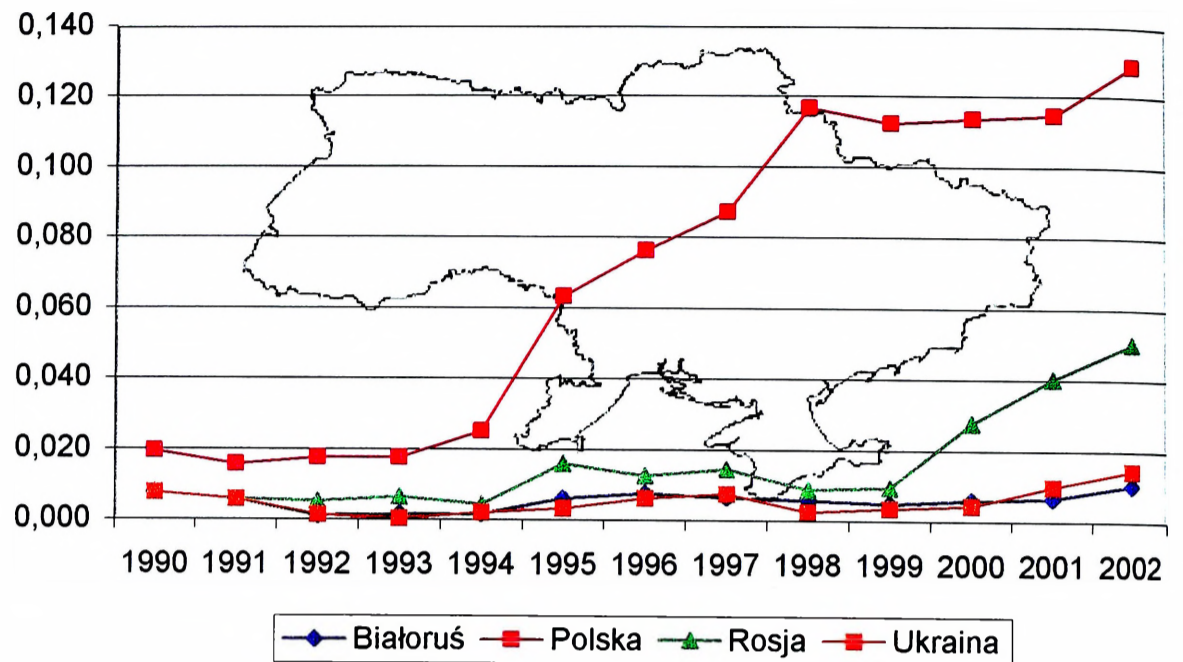
3.1.6. Barometr wielkości rezerw (B_R)

W skład barometru B_R wchodzi następujące parametry:

- poziom rezerw dewizowych per capita;
- poziom rezerw złota per capita;

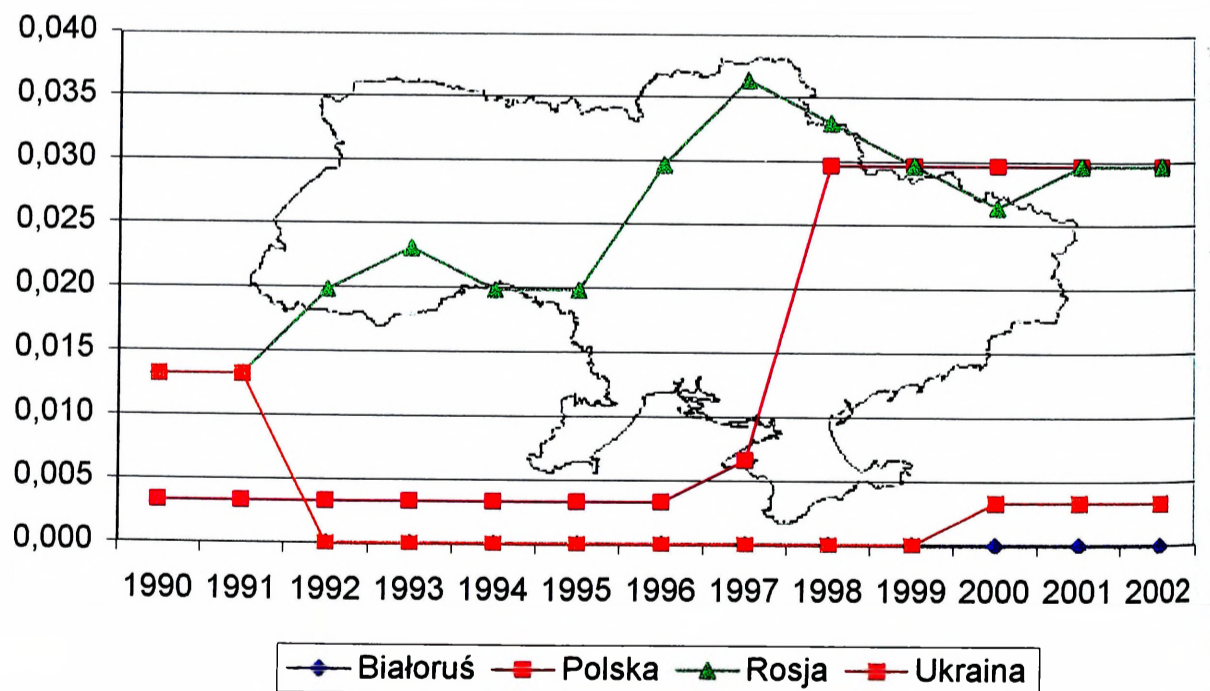
Wykres 3.24.

Poziom rezerw dewizowych - per capita

Wykres 3.25.

Poziom rezerw złota - per capita

Poziom rezerw dewizowych per capita, oraz poziom rezerw złota per capita – dwa wskaźniki cząstkowe (wykres 3.24., 3.25. oraz tabele 54-57 z aneksu) wchodzące w skład barometru wielkości rezerw, wykazuje w ostatnich latach trend wzrostowy –

szybki Polska (od 1994 r.) i Rosja (od 1999 r.), powolny Ukraina (od 1999 r.) Białoruś (od 2000 r.). Należy tu zaznaczyć, że Białoruś od samego początku jej istnienia (po rozpadzie ZSRR) nie wykazuje rezerw złota.

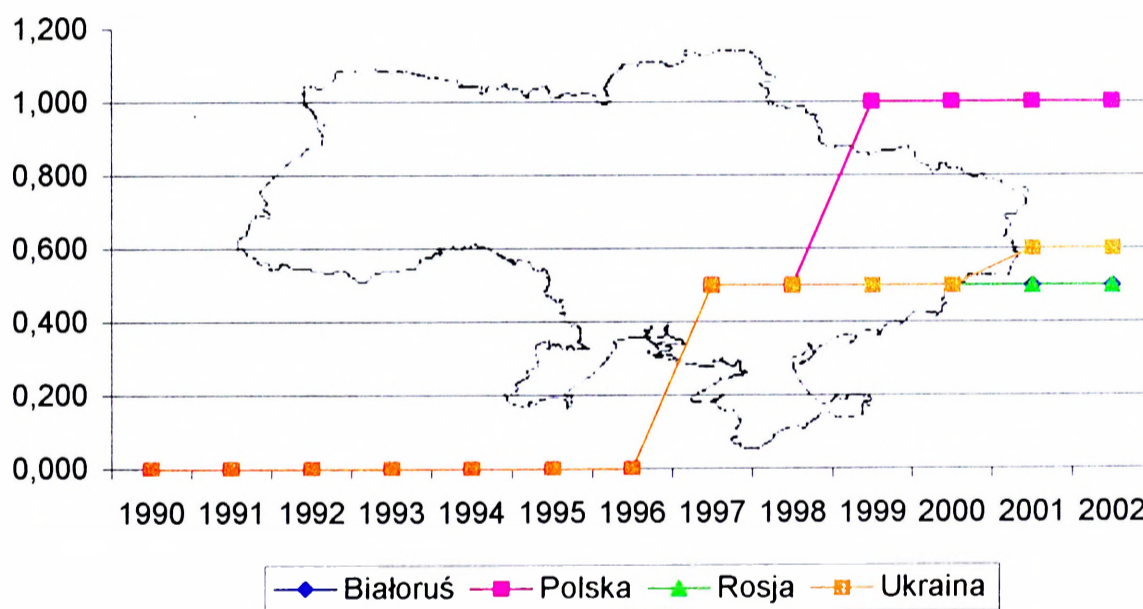
3.1.7. Barometr polityczny (B_P)

W skład barometru B_P wchodzi następujące parametry:

- fakt członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim (NATO)²⁵⁷;
- poziom demokratyzacji i wolności ekonomiczne (Freedom Index)²⁵⁸.

Wykres 3.26.

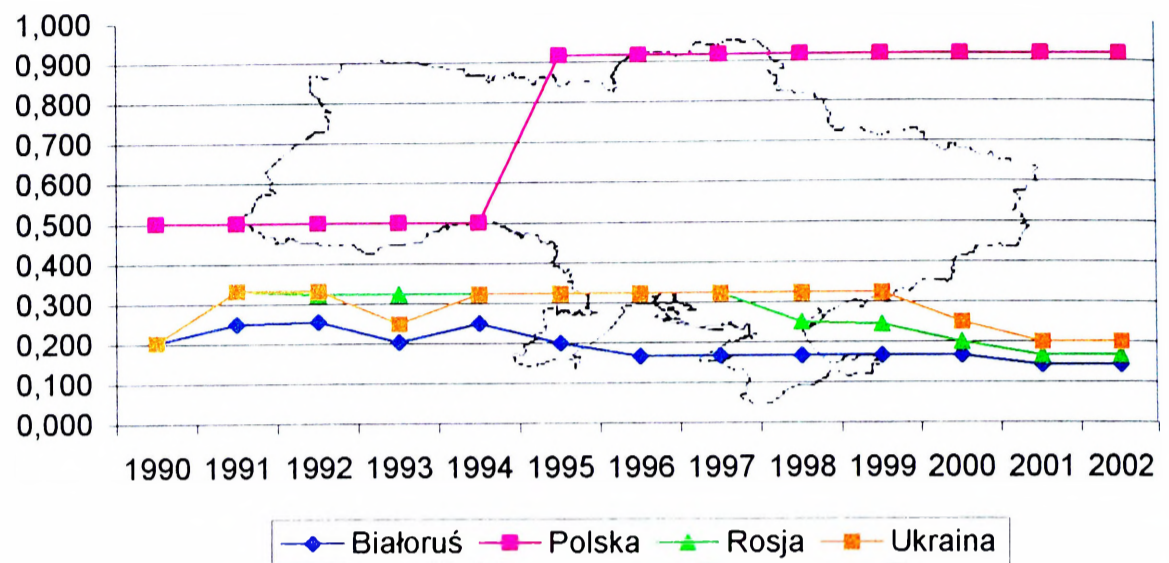
Fakt członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim (NATO)

²⁵⁷ Fakt członkostwa konkretnego państwa w NATO w sposób wymierny opisano tworząc bezwymiarowy wskaźnik, którego wartości przyjęto jako: 1 – dla kraju będącego pełnoprawnym członkiem Sojuszu; 0,5 – dla państwa, które stale współpracuje z organizacją w ramach EAPC, 0 – w pozostałych przypadkach.

²⁵⁸ Wskaźnik wolności tzw. Freedom Index, służy ocenie poszczególnych krajów w aspekcie panującej na ich terenie szeroko rozumianej demokratyzacji ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień dotyczących swobodnego prowadzenia działalności gospodarczej. Zgodnie z metodologią jego szacowania, opracowaną i wykorzystywaną przez międzynarodową, pozarządową organizację naukowo-badawczą o charakterze *non-profit* o nazwie „Freedom House”, wszystkie kraje świata klasyfikowane są na trzy grupy: I – kraje całkowicie wolne „free” (wartość wskaźnika pomiędzy 1,0 a 2,5), II – państwa częściowo wolne „partly free” (wskaźnika w granicach 3,0-5,5) oraz III – kraje o braku wolności „not free” (poziom wskaźnika pomiędzy 5,5-7,0). Wyniki systematycznie prowadzonych badań w tym zakresie publikowane są corocznie w opracowaniu pt. *Freedom in the World*. (Por. *Freedom in the World Country Ratings 1972-73 to 2001-2002*, Freedom House, New York 2002.) W literaturze spotkać można również inny tego typu wskaźnik, a mianowicie miarę wolności ekonomicznej tzw. Index of Economic Freedom (IEF), autorstwa badaczy z amerykańskiego instytutu badawczego, znanego pod nazwą „The Heritage Foundation”. (Por. *Gospodarka Polski wobec globalnych wyzwań rozwojowych*, red. W. Kowalczewski, Wyd. DIALOG, Warszawa 2000, s. 66-71).

Poziom demokratyzacji i wolności ekonomiczne (Freedom Index)

Analizując wskazane wskaźniki cząstkowe barometru politycznego można syntetycznie ujmując, w przybliżeniu (w oparciu o wykresy 3.26., 3.27.,) wnioskować sytuację społeczno-polityczną panującą w badanym kraju. Według badań, najkorzystniej prezentuje się Polska, która ma jeden z najwyższych wskaźników (stałe rosnących) demokratyzacji i wolności ekonomicznej.

Ukraina po zwycięskiej „pomarańczowej rewolucji”, w grudniu 2004 r. weszła na nową ścieżkę rozwoju. Głównym zwycięzcą jest *ukraińskie społeczeństwo*, które podczas listopadowego kryzysu zrobiło ogromny krok na drodze do przekształcenia się w rzeczywisty naród polityczny, a także społeczeństwo obywatelskie, porównywalne ze środkowoeuropejskimi. Ogromny wysiłek organizacyjny, imponujące samozaparcie (znaczna część protestów odbywała się na mrozie i przy padającym śniegu), a jednocześnie zdyscyplinowanie ukazało nowe, nieoczekiwane cechy tego społeczeństwa i umocniło je.

Jednym z zasadniczych rezultatów „pomarańczowej rewolucji” jest przemiana świadomości obywateli Ukrainy, tak urzędników jak i polityków. Pierwsi dziś znacznie mniej boją się „władzy urzędniczej” i można oczekiwać, że różnorodne naciski i próby korupcji będą teraz znacznie mniej skuteczne. Drudzy dodatkowo

zaczęli bać się odpowiedzialności karnej za nadużycia „systemu oligarchicznego”. Wreszcie politycy, bez względu na orientację, zdają sobie sprawę, że sytuacja na Ukrainie zmieniła się bezpowrotnie i jedynym sposobem zapewnienia stabilności wewnętrznej jest prezydentura W. Juszczenki²⁵⁹.

W tym optymistycznym obrazie Białoruś plasuje się jako jedyne państwo w Europie, w którym wolność jest represjonowana a demokracja nie istnieje, natomiast Rosję w tym wymiarze można uznać za częściowo wolną.

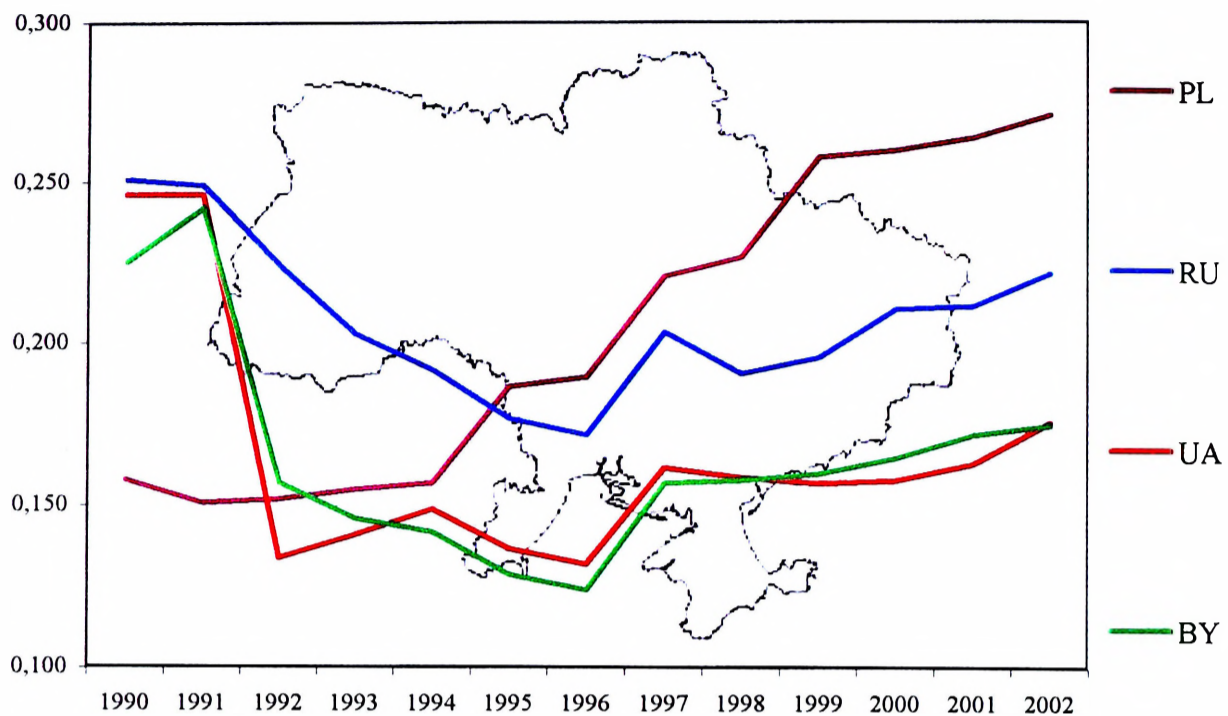
3.1.8. Synteza wskaźnika kondycji gospodarczo-obronnej (W_{KG-O}) Ukrainy

Analizując globalne wartości wskaźnika kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy (wykres 3.28. oraz tabela 67 z aneksu), stwierdza się, że do roku 1991 tj., gdy Ukraina była jeszcze w strukturach ZSRR, wartość ta była na poziomie 0,25, by w roku 1992 – po uzyskaniu niepodległości, spaść do poziomu najniższego w swej najnowszej historii tj. poniżej *progu miernego* – 0,15. Powolny wzrost tego wskaźnika następuje od roku 1993, osiągając w 1994 *próg mierny* (0,15), by następnie przez okres 2 lat, wskutek pogarszającego się stanu gospodarki (w tym obronnej) osiągnąć ponownie najniższy poziom-poniżej *progu miernego*. Począwszy od 1996 roku następuje znaczący wzrost tego wskaźnika, który w 1997 r. przekracza *próg mierny* (0,162). Przez następne trzy lata wskutek stagnacji stanu gospodarki Ukrainy, wskaźnik ten utrzymuje się na tym samym poziomie (wahania w + i – nie przekraczają 0,001). Począwszy od 2000 roku wskaźnik ten wykazuje zdecydowaną tendencję wzrostową, która świadczy o systematycznej poprawie stanu kondycji gospodarki obronnej Ukrainy.

Analizując zaś wskaźnik kondycji gospodarczo-obronnej w odniesieniu do Białorusi można stwierdzić, że wartość tego wskaźnika i jego trendy malejące bądź rosnące są prawie identyczne jak dla Ukrainy, co może świadczyć, że oba państwa po uzyskaniu niepodległości miały podobne warunki rozwoju gospodarczego, borykały się z tymi samymi problemami społeczno-gospodarczo-obronnymi (rozdz. 3.2.3.).

²⁵⁹ Szerzej ten problem opisuje M. Podsiadłowicz, *Polityka bezpieczeństwa Ukrainy*, DPO MON, Warszawa 2004, s.30 i następne.

Wskaźnik kondycji gospodarczo-obronnej (W_{KG-O}) Ukrainy
(na tle Białorusi, Polski i Rosji)

Próg: 0-0,15 mierny, 0,15-0,3 dostateczny, 0,3-0,45 dobry, 0,45-0,6 bardzo dobry.

Pozostałe dwa państwa (Polska i Rosja), które są obiektem porównań, mają zbliżone wskaźniki. W Polsce po okresie załamania gospodarki (1989), począwszy od 1990 roku systematycznie wzrasta ten wskaźnik – do roku 1994 przyrost o 0,005. Od roku 1995 przyrosty tego wskaźnika są znaczne (średnio ok.0,02 każdego roku). Obecnie wskaźnik ten oscyluje do wartości 0,3 tj. dolny przedział *próg dobry*, który może wskazywać, na rozwój polskiej gospodarki, tj. systematyczną poprawę stanu kondycji gospodarki obronnej. Podobnie jest z wartościami tego wskaźnika dla gospodarki Rosji. Tutaj po rozpadzie ZSRR, w latach 1991-1995 nastąpił spadek (mniejszy niż w Ukrainie i Białorusi). Począwszy od roku 1996 następuje powolny, ale odczuwalny wzrost rozwoju gospodarczego.

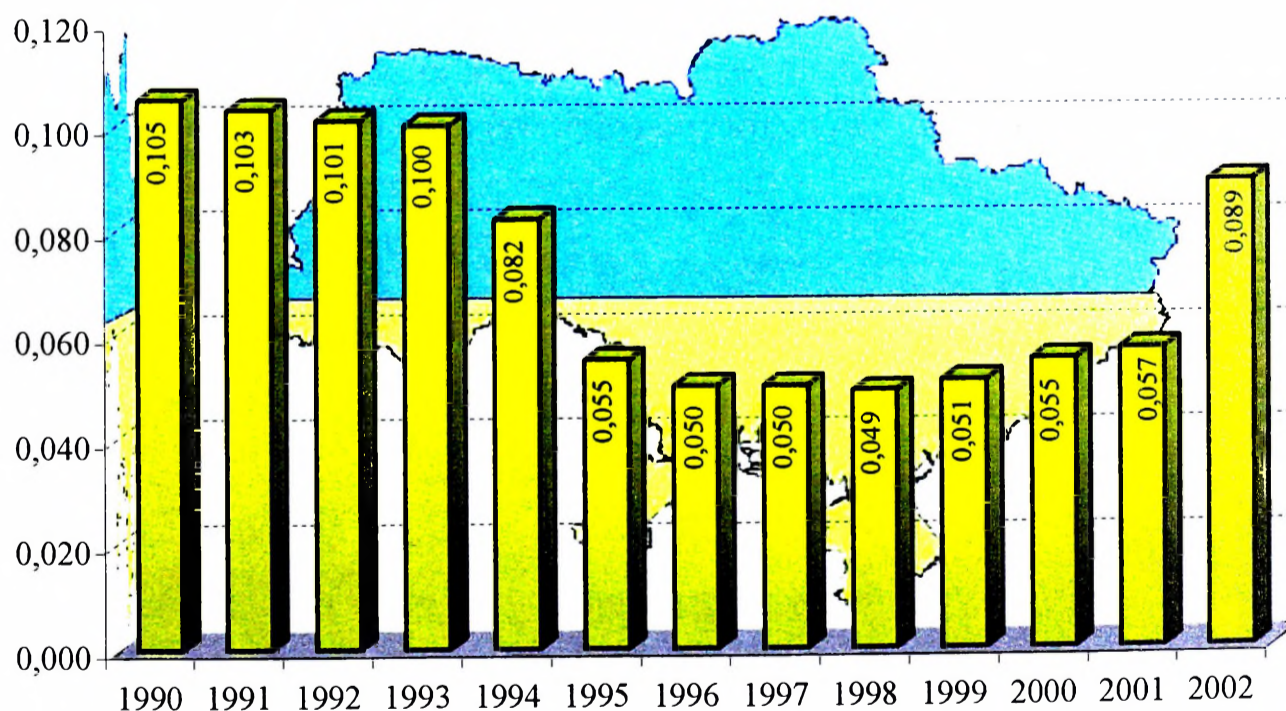
Obecnie rozwój gospodarczy (w tym obronny) Rosji wskazuje na wysokie tempo wzrostu. Świadczyć to może, że Rosja po rozpadzie ZSRR (jako najbogatsze państwo), szybko znalazła się w grupie państw, które będzie miało możliwość ponownie dominować w gospodarce światowej.

3.1.9. Zmiany kondycji w poszczególnych obszarach jej kształtowania (zmiany barometrów kondycji)

W wyniku przeprowadzonych badań, po analizie wartości poszczególnych wskaźników - uzyskano wartości syntetycznego wskaźnika kondycji gospodarczo-obronnej dla założonej na wstępie grupy 4 państw sąsiedzkich (Białoruś, Polska, Rosja, Ukraina), spośród których wiodącą rolę pełniła Ukraina - jako główny obiekt dociekań. Uzyskano w poszczególnych krokach analizy ekonometrycznej bogaty materiał o charakterze pośrednim. Z uwagi jednak na jego objętość nie sposób było zaprezentować go w całości. Mając jednak na względzie kompleksowe omówienie problematyki kształtowania się kondycji gospodarki obronnej Ukrainy na przełomie XX i XXI w., niezbędnym uzupełnieniem z punktu widzenia merytorycznego, wydaje się poruszenie kwestii zmian w poszczególnych obszarach tworzenia kondycji, których wymiernym obrazem są barometry kondycji (wykresy: 3.29., 3.30., 3.31., 3.32., 3.33., 3.34.).

Wykres 3.29.

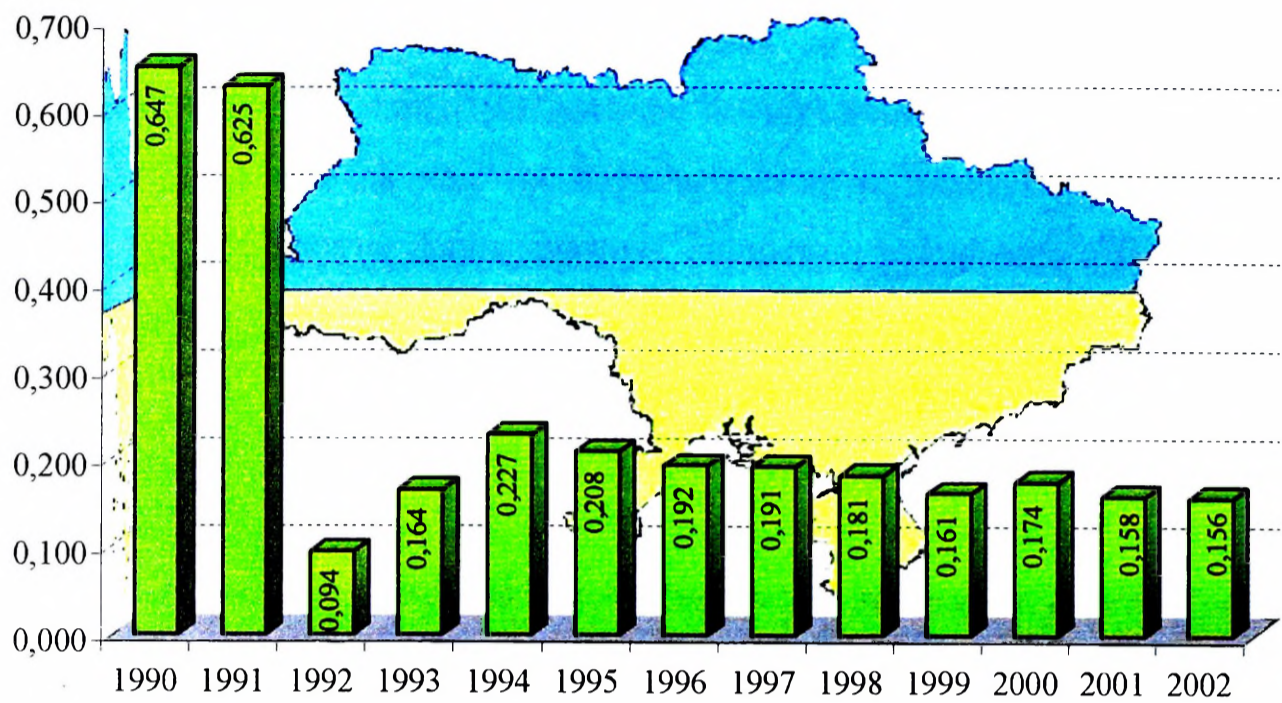
Wartość barometru ogólnogospodarczego dla Ukrainy w latach 1990-2002

Źródło: Opracowano na podstawie wyników badań własnych.

Wykres 3.30.

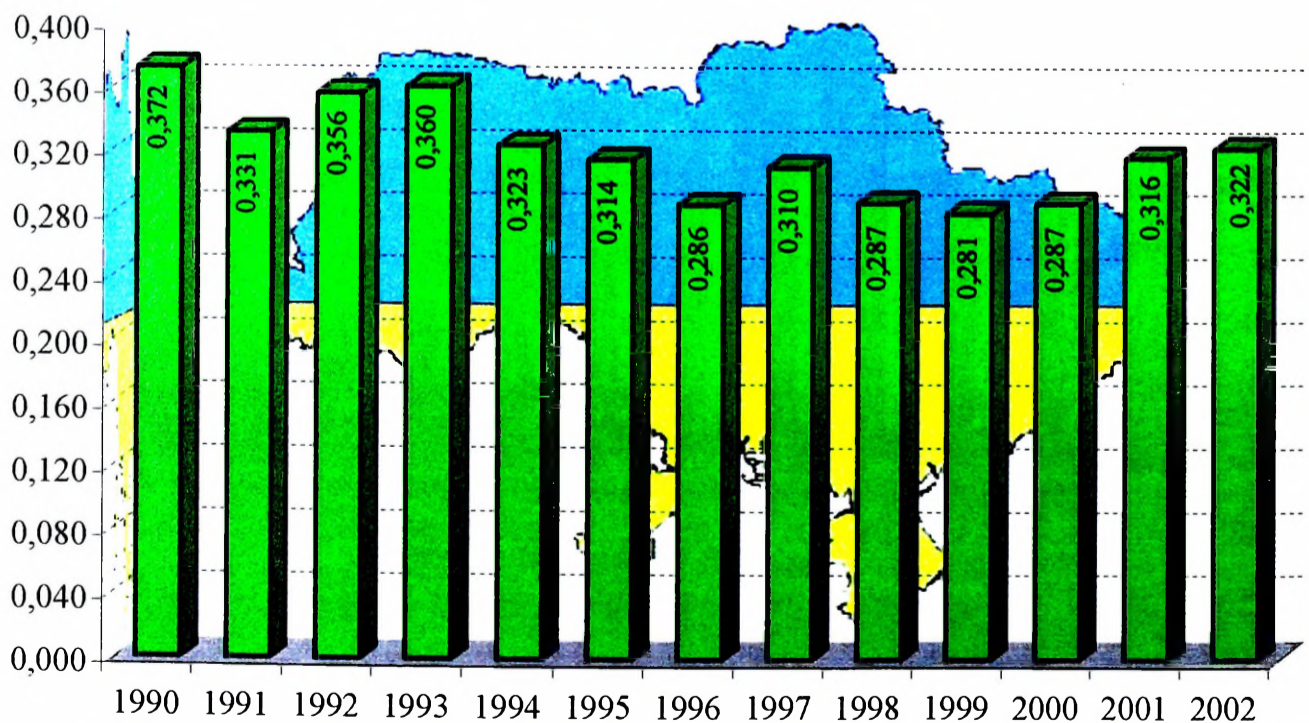
Wartość barometru militarno-obronnego dla Ukrainy w latach 1990-2002

Źródło: Opracowano na podstawie wyników badań własnych.

Wykres 3.31.

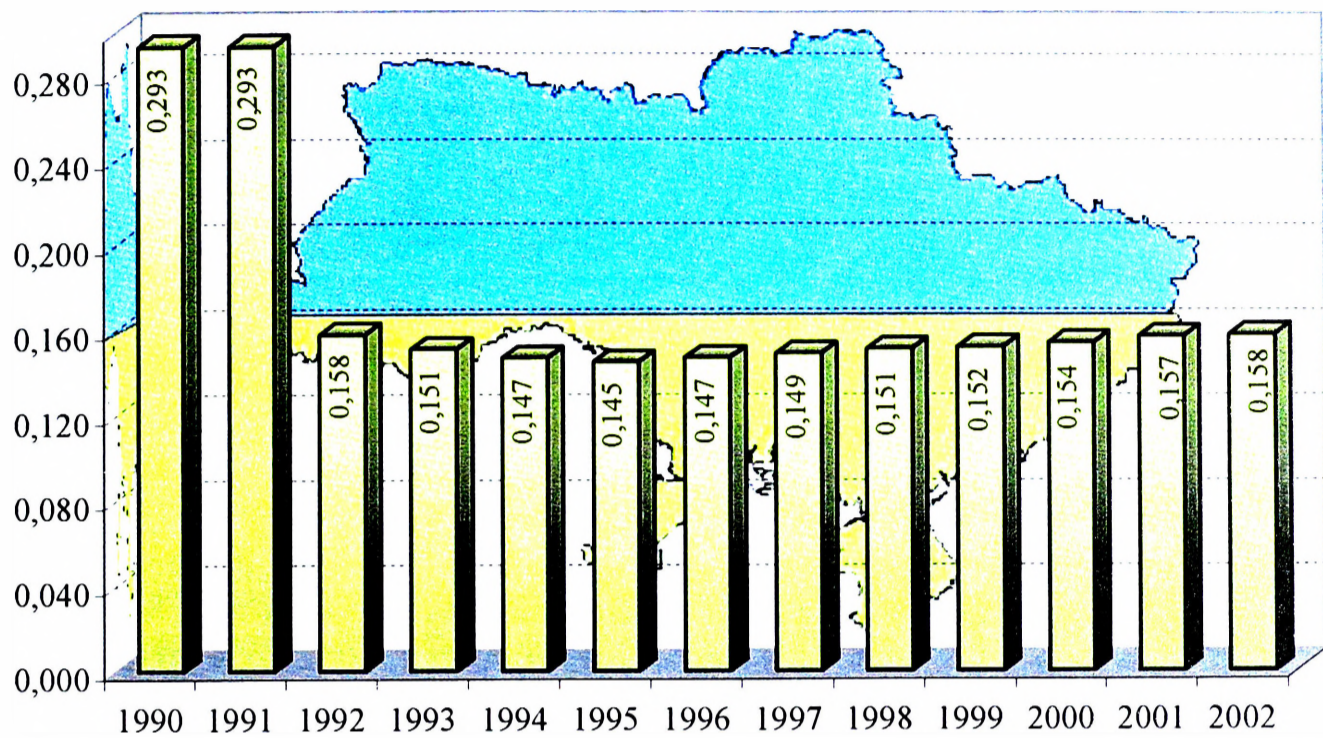
Wartość barometru żywnościowego dla Ukrainy w latach 1990-2002

Źródło: Opracowano na podstawie wyników badań własnych.

Wykres 3.32.

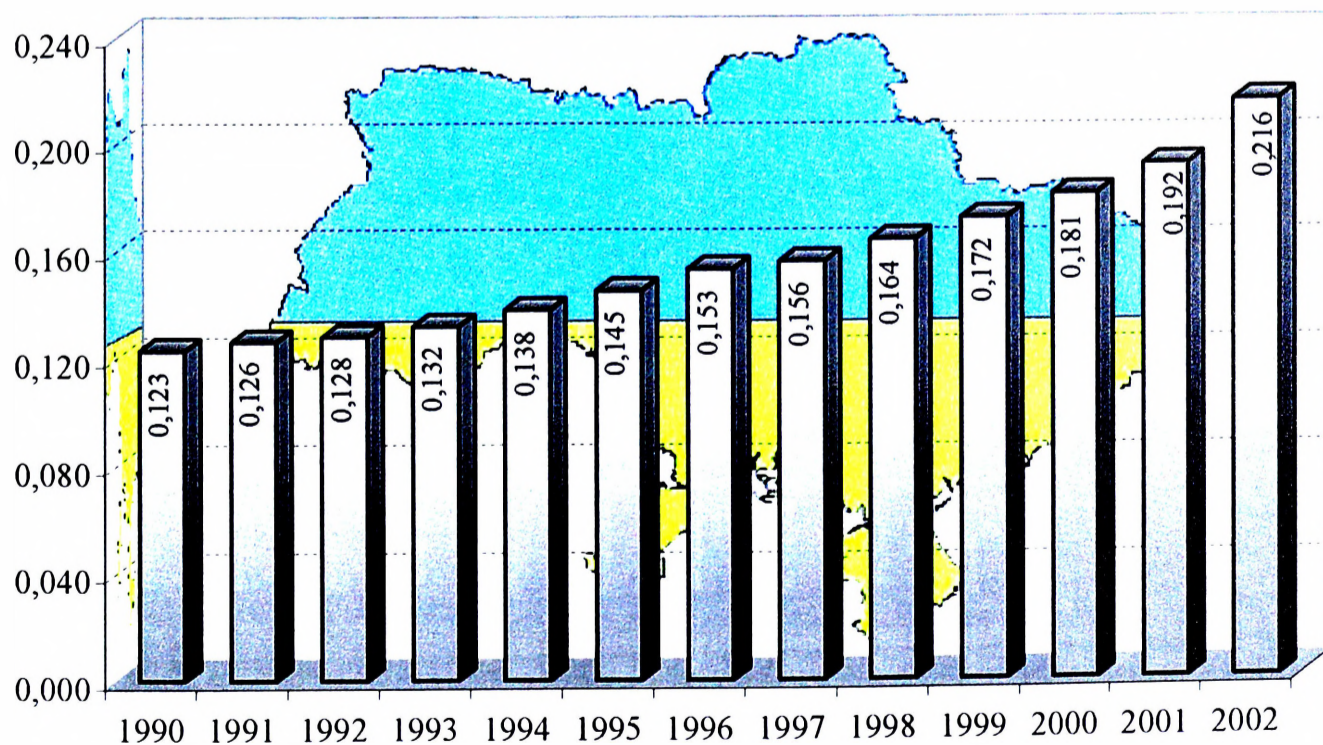
Wartość barometru energetycznego dla Ukrainy w latach 1990-2002

Źródło: Opracowano na podstawie wyników badań własnych.

Wykres 3.33.

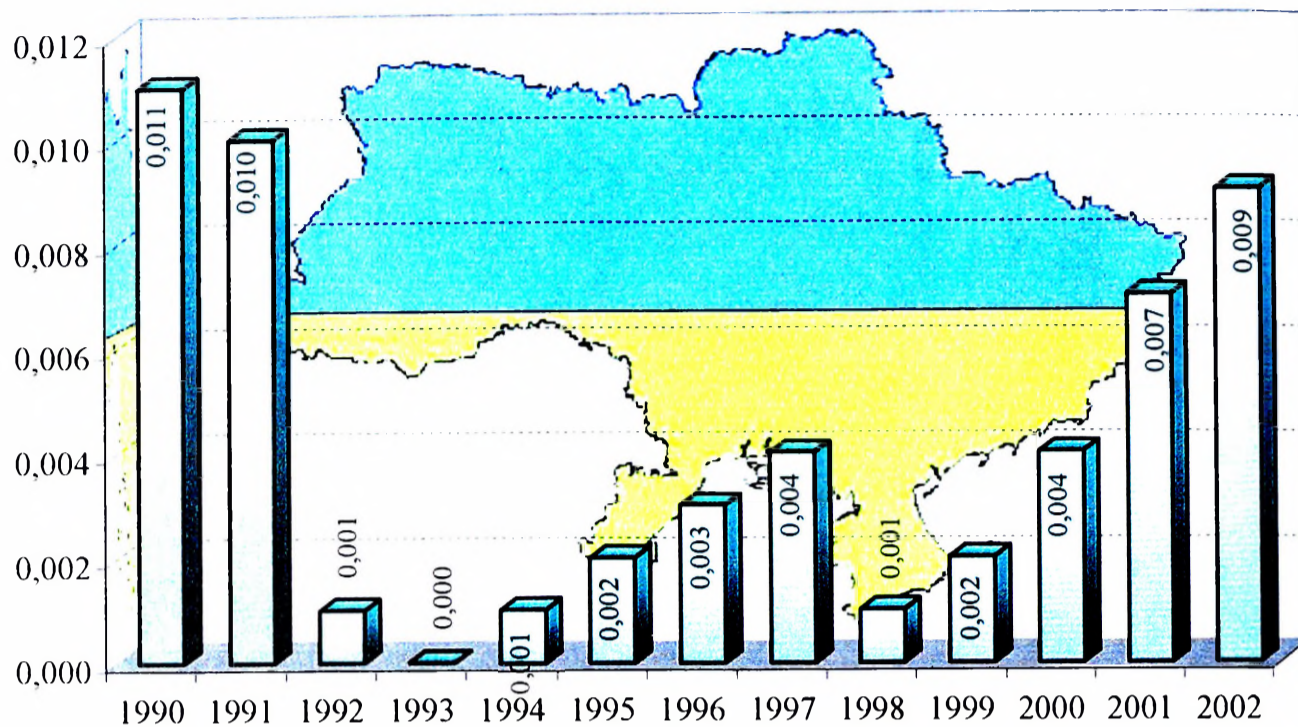
Wartość barometru infrastrukturalnego dla Ukrainy w latach 1990-2002

Źródło: Opracowano na podstawie wyników badań własnych.

Wykres 3.34.

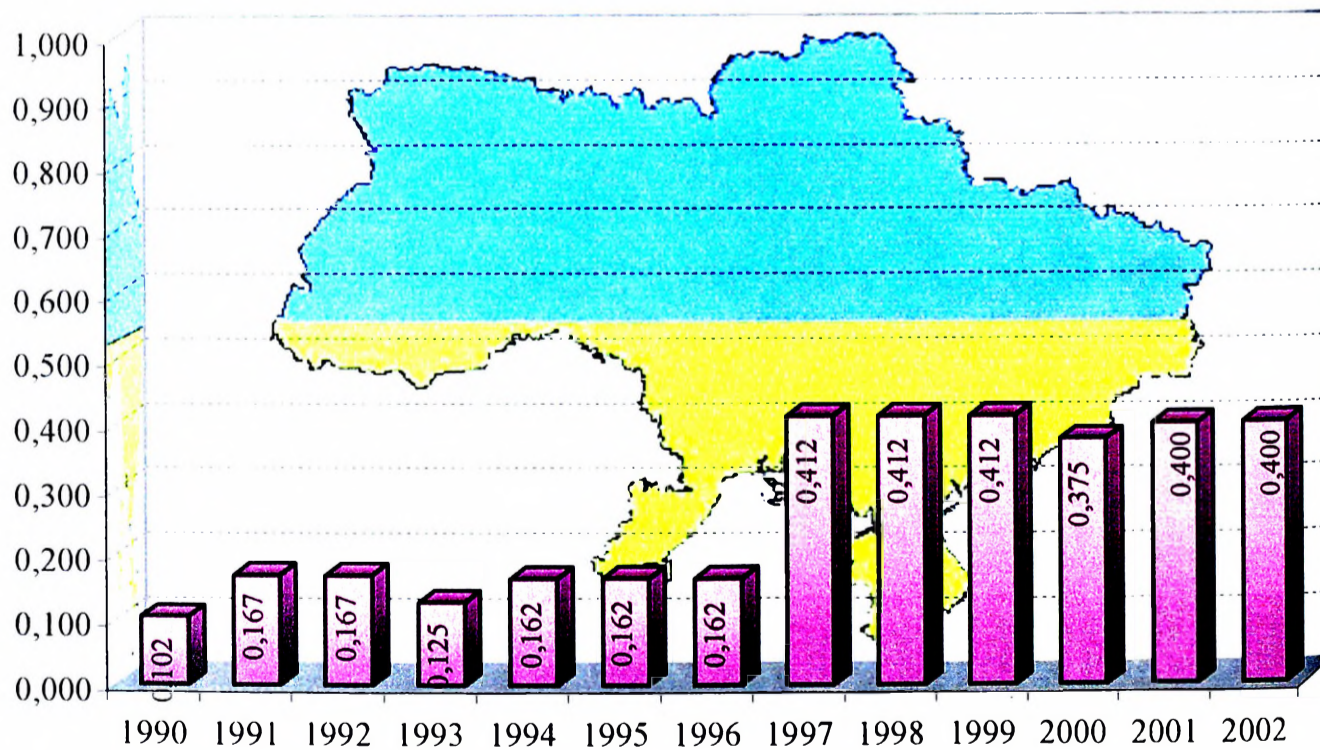
Wartość barometru wielkości rezerw dla Ukrainy w latach 1990-2002

Źródło: Opracowano na podstawie wyników badań własnych.

Wykres 3.35.

Wartość barometru politycznego dla Ukrainy w latach 1990-2002

Źródło: Opracowano na podstawie wyników badań własnych.

Analiza wartości barometrów kondycji gospodarczo-obronnej upoważnia do stwierdzenia, że:

- największe zmiany w wartości wskaźnika, w całym badanym okresie, odnotowano w przypadku barometru wielkości rezerw i barometru politycznego;
- jedynie dodatnimi przyrostami wartości wskaźnika, we wszystkich kolejnych analizowanych latach, odznaczały się barometr infrastrukturalny i barometr polityczny, przy czym stosunkowo stabilne tendencje zmian charakteryzowały pierwszy z nich;
- barometr ogólnogospodarczy i barometr wielkości rezerw odznaczały się podobnymi tendencjami jak B_I i B_P . W przypadku B_O począwszy od 1990 r. następował powolny spadek wartości wskaźnika, aż do w roku 1998 (o 56%). Przełamanie tendencji spadkowych nastąpiło w 1999r., od tego roku systematycznie wzrasta – by osiągnąć w 2002 r poziom wzrostu o 37 %, natomiast B_R ulegał redukcji dwukrotnie w latach 1993 (o 11%) i 1998 (do 1%). Począwszy od 1999 następował znaczący wzrost B_R , osiągając w 2002 roku - o 9 %.
- stosunkowo stabilna sytuacja w zakresie utrzymania stałego poziomu wartości, odznaczała barometry: militarno-obronny, żywnościowy i energetyczny. Od roku 1994 B_{M-O} i B_Z charakteryzują się jednak, choć niewielkimi, ale systematycznymi spadkami wartości. Natomiast B_E po spadkach wartości w latach 1992-1995 począwszy od 1996 do 2002 wykazuje systematyczny – niewielki wzrost wartości.

Reasumując można stwierdzić, że Ukraina ze swoim poziomem rozwoju społeczno - gospodarczego oraz obronnego klasyfikuje się do *grupy państw niskorozwiniętych (low income)*²⁶⁰

²⁶⁰ Podaję za metodologią klasyfikacji państw stosowaną przez Bank Światowy vide: *World Development Indicators 2002*, World Bank, New York 2002.

3.2. Ocena porównawcza kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy i państw ościennych

3.2.1. Ocena porównawcza w odniesieniu do Polski

3.2.1.1 Ocena społeczno-polityczna

Dokonując oceny porównawczej (opisowej) kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy w odniesieniu do Polski - w latach 1991-2004, należy uwzględnić czynnik historyczny w rozwoju stosunków społeczno-polityczno-gospodarczo-obronnych tych państw.

Na wstępie, na uwagę zasługuje granica ukraińsko-polska, przebiegająca wzdłuż linii Curzona, a ostatecznie uregulowana w roku 1951. Według F.D. Zastawnego²⁶¹ w granicach terytorialnych Polski znalazły się cztery ukraińskie regiony etniczne i historyczno-geograficzne tj: Nadsanie, Łemkowszczyzna, Chełmszczyzna Podlasie, o łącznej powierzchni 19,5 tys. km². Oficjalnie Ukraina nie wysuwa żadnych roszczeń terytorialnych w stosunku do Polski. Jedynie skrajnie prawicowe grupy nacjonalistyczne widziałyby Ukrainę w jej etnicznych granicach.

„Bramą na Zachód” dla prezydenta L. Krawczuka i jego otoczenia była Polska. Na początku 1992 r. Ukraina liczyła na to, że obydwa kraje połączy wspólna obawa przed potężnym sąsiadem - Rosją, a Polska zdecydowanie opowie się po stronie Ukrainy w sporach ukraińsko-rosyjskich. Jednakże Polska nie chciała być wciągnięta w jakąkolwiek dysputę między Ukrainą i Rosją. Wiele wskazuje na to - jak pisze J. Kozakiewicz - że „czynnik realnego lub rzekomego, zagrożenia Ukrainy i jej niepodległości ze strony Rosji był propagandowo nadużywany przez Kijów”²⁶².

Tak zwany straszak moskiewski stanowił wygodny instrument kształtowania tożsamości ukraińskiego społeczeństwa, zaś „głównym kłopotem Kijowa w jego relacjach z Moskwą było precyzyjne określenie granicy, której Ukraina nie powinna była przekraczać w sporach z Rosją”²⁶³.

Sojusz z Polską miał także pomóc Ukrainie w jej geopolitycznej transformacji z kraju poradzieckiego w państwo środkowoeuropejskie. Służyć temu miało proponowane przez Ukrainę stworzenie osi polsko-ukraińskiej, która mogłaby

²⁶¹ Por. F. D. Zastawnyj, *Geografia Ukrainy*, Lwów 1994, s. 15-16 i 19.

²⁶² Por. J. Kozakiewicz, *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Warszawa 1999, s. 299.

w przyszłości zostać przedłużona do Pragi i Budapesztu, a nawet do Berlina i Paryża²⁶⁴. Polska w planach Ukrainy zajmowała miejsce szczególne, predestynujące ją do roli postulowanego współlidera regionalnego, a w rzeczywistości mającego raczej odgrywać rolę łącznika Ukrainy z Zachodem, promującego jej interes²⁶⁵. Jednakże Polska nie okazała większego zainteresowania *porządkowaniem* wraz z Ukrainą krajobrazu geopolitycznego Europy, a zwłaszcza budowaniem struktur, mających stanowić rodzaj kordonu sanitarnego wobec Rosji²⁶⁶.

Traktat z Polską²⁶⁷, oprócz oczywiście opisanych celów, przynosił Ukrainie ważne decyzje z punktu widzenia integralności terytorialnej młodego państwa, tzn. zaakceptowanie przez Polskę nienaruszalności granicy ukraińsko-polskiej. W obliczu problemów granicznych na wschodzie i południu ustabilizowanie granicy na zachodzie dawało Ukrainie pewien komfort geopolityczny.

Należy podkreślić, iż wszystkie przedstawione aspekty wewnętrznej sytuacji Ukrainy były zdominowane przez relacje ukraińsko-rosyjskie. Można stwierdzić, że posiadały one wtórny wpływ na decyzję o zawarciu traktatu z Polską. Stanowiły niejako *odbicie* trudnych stosunków ukraińsko-rosyjskich. Wpływ pierwotny należy, więc przypisać aspektom zewnętrznym.

W ewolucji ukraińsko - polskich stosunków politycznych w latach 1991-2002 możemy wyróżnić trzy okresy, różniące się jakością i intensywnością wzajemnych kontaktów: okres *romantyczny*, okres *realistyczny* i okres *renesansu* Ukrainy w polskim życiu politycznym. W poszczególnych fazach stosunki polsko-ukraińskie były funkcją zarówno sytuacji wewnętrznej w obu państwach, jak i w znaczącym stopniu oddziaływań środowiska międzynarodowego.

Okres pierwszy, który umownie określa się jako *romantyczny*, trwał do połowy

²⁶³ Por. E. B. Romer, *Will Ukraine Return to Russia?*, w: „Foreign Policy” 1994, nr 96, s. 136.

²⁶⁴ Pomysł ten w roku 1993 przybrał formę tzw. „planu Krawczuka” zbudowania w Europie Środkowej i Wschodniej strefy bezpieczeństwa zbiorowego z Polską i Ukrainą jako współliderami. Zob. *To Strengthen Regional Security in East-Central Europe. Initiative of Ukraine*, Embassy of Ukraine, w: „Press Release”, No.3, 22 kwietnia 1993 r.

²⁶⁵ Jak argumentował J. F. Brown: „Dobre stosunki z Polską ułatwią Ukrainie zintegrowanie się z Europą Środkową, podczas gdy złe stosunki zarówno z Polską, jak i Rosją pozostawią Ukrainę tym, czym była: a *marchland* oddzielającym Europę od Bóg wie czego”. J. F. Brown, *Present Hopes and Past Shadows*, w: „RFE/RL Research Report”, styczeń 1992, No.1, s. 2.

²⁶⁶ Zob. m.in. wypowiedzi K. Skubiszewskiego, w: „Polityka” z 17 października 1992 r.

²⁶⁷ 18 maja 1992 podpisano „Traktato dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, a następnie wiele umów”, Por. K. Malak, „Polityka bezpieczeństwa narodowego Ukrainy”, AON, Warszawa 1999, s.79; W. Gil, *Stosunki Polski i Ukrainy*, (w:) *Polska i jej sąsiedzi 1989-1993*, Poznań-Toruń 1994, s.107-108.

1993 r. Był to okres dosyć dynamicznie rozwijających się kontaktów politycznych okres polskich starań o zrozumienie wagi ukraińskiej niepodległości przez społeczność międzynarodową. Jak pisze R. Kuźniar, oceniając kadencję K. Skubiszewskiego na stanowisku ministra spraw zagranicznych, lata 1989-1993 nie tylko w stosunkach polsko-ukraińskich, ale ogólnie w polityce zagranicznej RP były „okresem romantycznym w sensie niezgody na tzw. geopolityczne realia sytuacji międzynarodowej, w sensie silnej obecności wartości podstawowych [...], także, sensie konieczności podejmowania wyzwań, działań i kroków nierutynowych”²⁶⁸.

Pierwszy okres w stosunkach polsko-ukraińskich upłynął pod znakiem tworzenia niezbędnych podstaw instytucjonalnych: organizowania służb dyplomatyczno-konsularnych, negocjowania bazy prawno-traktatowej, ustalania procedur wspólnych działań i wymiany pierwszych oficjalnych wizyt.

W istocie okres 1992-1993 był dla polskiej polityki zagranicznej w stosunku do Ukrainy szczególnie korzystny ze względu na:

- 1) głęboki kryzys rosyjskich struktur państwowych i krótkotrwały prozachodni kurs rosyjskiej polityki zagranicznej, co skutkowało odsunięciem przez Moskwę na drugi plan stosunków z państwami postradzieckimi;
- 2) możliwość zdyskontowania sukcesów polskiej polityki dwutorowości i natychmiastowego uznania niepodległości Ukrainy;
- 3) polityczny impas, w jakim w tym czasie znalazła się Ukraina i poszukiwanie przez nią zewnętrznego oparcia;
- 4) propolskie sympatie prezydenta Krawczuka;
- 5) dezorientację zachodnich środowisk politycznych²⁶⁹.

W połowie 1993 r. stosunki polsko-ukraińskie weszły w drugi okres, który cechowało znaczne obniżenie dynamiki wzajemnych kontaktów, a nawet ich znaczne ochłodzenie. Okres ten trwał do końca 1995 r. Ten stan był funkcją, co najmniej kilku czynników:

Po pierwsze, wśród polskich elit politycznych coraz bardziej powszechna stawały się świadomość obiektywnej wewnętrznej słabości Ukrainy i wątpliwości związane z jej zdolnością do utrwalenia niezależności politycznej. Głęboki kryzys

²⁶⁸ Por. R. Kuźniar, *Polityka zagraniczna czasu wyzwań 1989-1993*, (w:) *Pozycja Polski...* op.cit, s. 66.

gospodarczy sprawiał, iż Ukraina stawała się partnerem mało atrakcyjnym²⁷⁰. Niektórzy przedstawiciele partii koalicyjnych zalecali wręcz rezygnację z aktywnej roli polskiej dyplomacji na Wschodzie i uznawali, iż w imię realizacji dobrych kontaktów gospodarczych z Rosją należy zaprzestać wspierania nowych niepodległych państw postradzieckich, pogodzić się z istnieniem rosyjskiej strefy wpływów na wschód od Bugu i utrzymywać dobre stosunki z „każdą Rosją”²⁷¹.

Po drugie, w latach 1993-1995 szczególnie wyraźna stała się asymetria pomiędzy powiązaniem Polski z Zachodem a słabością lub wręcz brakiem porównywalnych więzów Ukrainy. Nastąpiło niemal całkowite skupienie wysiłków polskiej dyplomacji na wejściu Polski do zachodnich struktur bezpieczeństwa, a co za tym idzie - rozdźwięk w postrzeganiu kwestii bezpieczeństwa europejskiego przez Polskę i Ukrainę. Polityka polska w tej sprawie była dosyć jasna: jak najszybsze członkostwo w NATO i unikanie sytuacji, które mogłyby osiągnięcie tego strategicznego celu utrudnić. Dlatego zgłoszona w roku 1993 koncepcja prezydenta L. Krawczuka utworzenia „środkowoeuropejskiej strefy bezpieczeństwa”²⁷² spotkała się z negatywnym przyjęciem ze strony Polski²⁷³. Według ukraińskiej dyplomacji strefa ta miała obejmować państwa bałtyckie, Ukrainę, Białoruś, Mołdawię, Polskę, Słowację, Czechy, Austrię i ewentualnie później Rumunię i Bułgarię. Na liście proponowanych członków strefy nie było natomiast Rosji.

Polskie starania o członkostwo w NATO sprawiły ponadto, iż Polska stała się bardziej podatna nie tylko na naciski Zachodu, ale także Rosji. Starając się o akceptację B. Jelcyna dla polskich zamiarów przystąpienia do NATO²⁷⁴, podpisano

²⁶⁹ Por. A. Z. Kamiński, J. Kozakiewicz, *Stosunki polsko-ukraińskie. Raport*, Warszawa 1997, s. 26-27.

²⁷⁰ Zob. B. Lupij, *Ukraine and European Security: International Mechanisms and Nonmilitary Security Option/or Ukraine*, Frankfurt 1996, s. 66.

²⁷¹ M. J. Całka, *Polska polityka wschodnia w 1994 r.*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 1995, s. 52. Całka określa tę grupę jako „neorealistów”. Środowiska „neorealistyczne składały się z trzech grup: kręgu admiratorów Rosji i jej kultury, którzy wpływali na podejmowanie nie zawsze fortunnych decyzji w polskiej polityce wschodniej, kierując się swymi intelektualnymi fascynacjami; środowisk gospodarczych związanych głównie z kompleksem paliwowo-energetycznym i częściowo z przemysłem zbrojeniowym, opierających się na specyficznych związkach z partnerami rosyjskimi; oraz części przedstawicieli prawicy, którzy nie potrafili się wyzwolić z tradycyjnych aksjomatów ideologii narodowo-demokratycznej. Inni autorzy wskazują ponadto na niechętny stosunek PSL do Ukrainy i na blokowanie inicjatyw przez premiera W. Pawlaka. Zob. S. Burant, *Ukraine and East Central Europe*, (w:) *Ukraine in the World*, s. 56.

²⁷² To Strengthen Regional Security in Central and Eastern Europe. Initiative of Ukraine. Zob. także T. Kuzio, *Ukrainian Security Policy*, s. 73.

²⁷³ Plan ten był w istocie rozwinięciem wcześniejszej, zaniechanej idei L. Wałęsy „NATO-bis”.

kontrowersyjne porozumienie w kwestii budowy gazociągu jamalskiego, które strona ukraińska odebrała jako uderzenie w swoje narodowe interesy²⁷⁵. Zbiegło się to w czasie z ogłoszeniem przez Rosję rosyjskiego wariantu doktryny Monroe'go, uważającej Ukrainę za „bliską zagranicę” podporządkowaną wpływom rosyjskim.

Ponadto w roku 1993 nastąpiła jakościowa zmiana w sposobie myślenia ukraińskich elit politycznych o kierunkach i metodach zapewnienia Ukrainie bezpieczeństwa. Wyraziło się to zwłaszcza w zróżnicowaniu poglądów na deklarowaną uprzednio bezwarunkową denuklearyzację Ukrainy i praktyczne jednostronne jej wstrzymanie. Konsekwencją tego była izolacja Ukrainy na arenie międzynarodowej, aż do momentu porozumienia Jelcyn-Clinton-Krawczuk w sprawie jej denuklearyzacji²⁷⁶.

W tym czasie Ukraina prezentowała dosyć niechętny stosunek do kwestii rozszerzenia NATO o państwa Europy Środkowo-Wschodniej. W końcu 1994 r. podczas wizyty w USA prezydent L. Kuczma wyrażał dużą rezerwę, co do tempa i konieczności przesunięcia Sojuszu na Wschód²⁷⁷. Ukraina podkreślała potrzebę budowania w Europie spójnego systemu bezpieczeństwa ogólnoeuropejskiego²⁷⁸. Obawiano się, że rozszerzenie NATO może utworzyć linie podziału w Europie, czyniąc Ukrainę buforem pomiędzy Rosją i nowym NATO²⁷⁹.

Po trzecie, rok 1994 był rokiem wyborów prezydenckich na Ukrainie, w których wyniku prezydentem został L. Kuczma. W swojej kampanii wyborczej za

²⁷⁴ A. Czarnocki stwierdza, że próba pozyskania zgody Rosji wynikała z tendencji polskich polityków do przesadnej ostrożności, jaką zawsze przejawiają państwa o nieporównywalnie mniejszym potencjale. Zob. A. Czarnocki, *Czynniki ułatwiające i utrudniające rozwój współpracy polsko-rosyjskiej*, (w:) *Polska i jej sąsiedzi w latach dziewięćdziesiątych. Polityczne i ekonomiczne aspekty współpracy i integracji*, pod red. B. Łomińskiego i M. Stolarczyka, Katowice 1998, s.171-172.

²⁷⁵ Jak piszą Kamiński i Kozakiewicz, oficjalne czynniki rosyjskie poinformowały Ukraińców o rzekomej polskiej propozycji rezygnacji z poparcia niepodległości ukraińskiej w zamian za rosyjską akceptację wejścia Polski do NATO. Zob. A.Kamiński, J.Kozakiewicz, *op. cit.*, s. 38. Ponadto przysłowiowej oliwy do ognia dołąła sprawa ukraińskiego oficera służb bezpieczeństwa mjr Łysinki, który został aresztowany w Polsce pod zarzutem szpiegostwa. Pomimo ukraińskich propozycji rozwiązania tej sprawy poufnie doszło do jawnego procesu zakończony wyrokiem skazującym.

²⁷⁶ *Trilateral Statement by the Presidents of the United States, Russia and Ukraine*, w: „SIPRI Yearbook 1994”, s. 677-678.

²⁷⁷ *Biuletyn Prasowy PAP* z 24 listopada 1994 r. W tej samej wypowiedzi uchylił się również od jednoznacznego zdementowania pogłosek, rozpowszechnianych przez „The Washington Times”, na temat rzekomych polskich roszczeń terytorialnych wobec Ukrainy.

²⁷⁸ Zob. S. Pirożkow, O.Kramerewskij, *Polsko-ukraiński widnoscini: pogląd z Ukraini*, w: „Politika i Czas” 1996, nr 1, s.20.

²⁷⁹ Zob. G. Udovenko, *European Stability and NATO Enlargement: Ukraine's Perspective*, w: „NATO Review” 1995, nr 6, s. 15; O. Kramerewskij, *Rozszirenija NATO i bezpieka Ukrainy*, w: „Politika i Czas” 1996, nr 7, s. 28-32; T. Kuzio, *Ukraine and the Expansion of NATO*, w: „Jane's Intelligence Review” 1995, nr 7, s. 553-572.

priorytetowe uznawał sprawy poprawy sytuacji ekonomicznej Ukrainy oraz odbudowanie więzi z Rosją²⁸⁰. Tym samym polska dyplomacja zyskała wymówkę, aby stosunki polsko-ukraińskie właściwie zawiesić do momentu oceny wpływu zwycięstwa Kuczmy na jakość tych stosunków. Rychło się jednak okazało, iż aczkolwiek nowy prezydent nie zamierza poddać ponownie Ukrainy penetracji rosyjskiej, to jego polityka w stosunku do Polski będzie się zasadniczo różnić od polityki jego poprzednika. O ile prezydent L. Krawczuk widział w Polsce pośrednika na ukraińskiej drodze do Europy, o tyle jego następcą realistycznie stwierdził, iż w tej roli Polska ma niewiele Ukrainie do zaoferowania, szczególnie w dziedzinie pomocy ekonomicznej. Skupił się, więc z jednej strony na pozyskiwaniu wsparcia finansowego z Zachodu, a z drugiej na normalizacji stosunków z Rosją. W wyniku tej polityki Ukraina znalazła się w zawieszeniu pomiędzy z jednej strony pragnieniem ściślejszych związków z Zachodem i instytucjami europejskimi, a z drugiej - rosnącą presją Rosji na ściślejsze powiązanie z WNP²⁸¹.

Paradoksalnie ta zmiana w optyce na rolę Polski wobec Ukrainy pozwoliła na poprawienie wzajemnych relacji. Okres od roku 1996 można określić jako renesans Ukrainy w polskim życiu politycznym. Świadczy o tym przede wszystkim wzrost dynamiki stosunków (kontaktów) politycznych. Polska przyjęła na siebie rolę prawdziwego adwokata Ukrainy w Europie. Konsekwentnie, czasami aż przesadnie, wspierała europejskie dążenia Ukrainy do członkostwa w Radzie Europy, w Inicjatywie Środkowoeuropejskiej²⁸², do podpisania Karty „Ukraina – NATO” w 1997 r.²⁸³.

Tak, więc, znowu paradoksalnie, implementacja polityczna najlepiej rozwijała się na płaszczyźnie, której traktat polsko-ukraiński w ogóle nie uwzględniał.

Ożywienie w stosunkach polsko-ukraińskich po roku 1995 było spowodowane

²⁸⁰ Zob. T. Kuzio, *Ukraine under Kuchma. Political Reform, Economic Transformation and Security Policy in Independent Ukraine*, Nowy Jork 1997, s. 43-55.

²⁸¹ S. Larrabee ten stan zawieszenia określa terminem *strategie limbo*, a samą politykę jako *balancing act*. Zob. S. F. Larrabee, *Ukraine's Balancing Act*, w: „Survival” 1996, nr 2, s. 143-165. O balansowaniu między Wschodem i Zachodem zob. J. Solak, *Bezpieczeństwo Polski w aspekcie doktryn wojennych wschodnich sąsiadów*, w: „Przegląd Zachodni” 1999, nr 1, s. 87. Zob. także: O. Alexandrova, *Bezpieczeństwo Ukrainy: współlistnienie z Rosją i współpraca z Unią Europejską*, w: „Przegląd Zachodni” 1999, nr 1, s. 61-69.

²⁸² Dzięki staraniom Polski Ukraina została członkiem Inicjatywy Środkowoeuropejskiej, a prezydent A. Kwaśniewski zaprosił po raz pierwszy L. Kuczmy na Szczyt Inicjatywy w Łańcucie w roku 1996.

²⁸³ Warto dodać, że ideę podpisania Karty Ukraina-NATO jako pierwszy sformułował publicznie prezydent A. Kwaśniewski w Królewskim Instytucie Stosunków Międzynarodowych w Londynie w październiku 1996 r.

wieloma czynnikami zarówno o charakterze wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Przede wszystkim należy do nich zaliczyć znaczącą ewolucję stanowiska Ukrainy w kwestii rozszerzenia NATO²⁸⁴, gdy Ukraina przyznała, iż każde suwerenne państwo ma prawo wyboru sojuszników.

Wstąpienie Polski do Sojuszu nie spowodowało obniżenia dynamiki polsko-ukraińskich relacji politycznych, czego obawiali się ukraińscy politycy²⁸⁵.

Do wzmocnienia zainteresowania Polski Ukrainą przyczynił się również *casus* Białorusi. Fakt, że państwo to zrezygnowało, z co najmniej części niedawno uzyskanej podmiotowości politycznej na rzecz integracji z Rosją i ustanowienia w związku z tym wspólnej granicy zewnętrznej, stworzył nową sytuację geopolityczną na polskiej granicy wschodniej. Dlatego istotne stały się wysiłki wspierające Ukrainę w jej proeuropejskiej opcji.

Począwszy od roku 1995 zmieniło się również stanowisko Zachodu wobec Ukrainy. Po rozwiązaniu kwestii broni nuklearnej, na której przez pierwsze cztery lata niepodległości Ukrainy koncentrowało się zainteresowanie państw zachodnich, politycy z tych krajów, głównie Amerykanie, dostrzegli Ukrainę także w innym wymiarze²⁸⁶. Od roku 1995 Ukraina zaczęła otrzymywać znaczącą międzynarodową pomoc finansową, głównie amerykańska.

Stosunki polsko-ukraińskie określa się mianem „strategicznego partnerstwa”. Partnerstwo to przechodziło znaczącą ewolucję: od euforii we wzajemnych stosunkach w latach 1992-1993, przez wzajemne rozczarowanie w latach 1994-1995 po osiągnięcie pewnej dojrzałości w latach kolejnych. W tabeli 3.1. zestawiono dynamikę polsko-ukraińskich kontaktów politycznych w latach 1992 – 2002.

²⁸⁴ Zob. Z. Derhaczow, *Ukraina a rozszerzenie NATO na Wschód*, (w:) *Stosunki polsko-ukraińskie*, pod red. J. Kozakiewicza, Kraków 1998, s. 45-70; W. Ohryzko, *Ukraina w procesie rozszerzenia NATO i UE*, w: „Przegląd Zachodni” 1999, nr 1, s. 105-108.

²⁸⁵ Zob. dyskusję *Ukraina i Polska pisja rozszirenija NATO*, w: „Politika i Czas”, 2000, nr 3-4, s. 56-71 oraz nr 5-6, s. 16-33.

²⁸⁶ Zob. dyskusję w Stowarzyszeniu Euro-Atlantyckim *Rosja i Ukraina z amerykańskiej i polskiej perspektywy*, w: „Polska w Europie”, marzec 2000, s.64-99.

Tabela 3.1. Misje polityczne najwyższej rangi w stosunkach polsko – ukraińskich

Lata	Prezydent	Premier	Szef MSZ	Szef MON	Marszałek Sejm/Senat	Razem
1992	1	-	1	2	1	5
1993	1	1	-	1	-	3
1994	-	1	2	1	1	5
1995	-	1	1	1	2	5
1996	3	1	-	2	1	7
1997	2	1	1	1	1	6
1998	3	-	2	1	2	7
1999	6	2	1	1	-	10
2000	3	4	2	-	1	10
2001	2	1	2	1	-	7
2002	3	2	3	2	1	11
Ogółem	24	14	15	13	10	76

Opracowanie własne na podstawie *Rocznika Polskiej Polityki Zagranicznej*, danych Kancelarii Prezydenta RP [w:] <http://www.prezident.pl>, oraz „Przeglądu Rządowego”.

Analiza intensywności kontaktów politycznych (tabela 3.1) dowodzi, iż ich największy poziom datuje się od roku 1996, przy apogeum w latach 1999 i 2000 oraz w 2002 r. Można postawić hipotezę, iż w roku uzyskania członkostwa w NATO Polska chciała, poprzez intensywne kontakty polityczne, zapewnić Ukrainę o trwałości „strategicznego partnerstwa”.

Kolejny wniosek wypływający z analizy danych, to skupienie realizacji wzajemnych stosunków od roku 1996 w rękach obydwu prezydentów. Faktycznie częstotliwość wzajemnych kontaktów jest imponująca. Należy przy tym zaznaczyć, iż prezydenci starają się oddziaływać na różne płaszczyzny wzajemnych stosunków: ekonomiczną (poprzez uczestnictwo w polsko-ukraińskich szczytach gospodarczych w Rzeszowie), militarną (wspólne wizytowanie batalionu polsko-ukraińskiego), współdziałania na arenie międzynarodowej (wspólne oświadczenie w sprawie wydarzeń na Białorusi), a także społeczną. Zwłaszcza na tej ostatniej płaszczyźnie obydwaj prezydenci dokonali wielu gestów symbolicznych. W roku 1997 podczas wizyty prezydenta A. Kwaśniewskiego w Kijowie doszło do podpisania polsko-

ukraińskiej deklaracji o pojednaniu²⁸⁷, a w roku 1998 obydwaj prezydenci złożyli wspólną wizytę na Cmentarzu Łyczakowskim, składając kwiaty zarówno na mogiłach Strzelców Siczowych, jak i na cmentarzu Orłąt Lwowskich. Współpraca na szczeblu prezydenckim została zinstytucjonalizowana jeszcze w roku 1993 w postaci Komitetu Konsultacyjnego Prezydentów RP i Ukrainy²⁸⁸. Jednakże spotkania Komitetu zintensyfikowały się dopiero po roku 1996.

Współpraca na szczeblu rządów odbywała się dosyć regularnie, aczkolwiek nie była tak intensywna jak na szczeblu głów państwa. Premierzy spotykali się raz do roku, a w latach 1999-2002 nawet nieco częściej. Podobnie ministrowie spraw zagranicznych, którzy odbywali regularne spotkania raz w roku. Miały również miejsce wyodrębnione misje na poziomie szefów MON, ponieważ polsko-ukraińska współpraca militarna rozwija się nadspodziewanie dobrze i ministrowie obrony narodowej odbywają regularne konsultacje. Stosunkowo nową inicjatywą rządową jest polsko-ukraińska Stała Konferencja na temat Integracji Europejskiej, której celem jest upowszechnianie na Ukrainie problematyki europejskiej.

Wzajemne kontakty parlamentarne, poza sporadycznymi wizytami szefów parlamentów, nie rozwijały się zbyt dynamicznie. W polskim parlamencie dosyć szybko ukonstytuowała się grupa parlamentarna ds. współpracy z Ukrainą, a w parlamencie ukraińskim ukształtowała się podobna struktura, jednakże została ona zdominowana przez deputowanych z Ukrainy Zachodniej, zainteresowanych wywieraniem wpływu na polski parlament w kwestii potępienia Akcji "Wisła". Dopiero pod koniec 1998 r. w Radzie Najwyższej powstała grupa ds. współpracy z Polską, obejmująca szerokie spektrum partyjne i mająca charakter ogólnoukraiński.

²⁸⁷ Prace nad dokumentem trwały bardzo długo, a ostateczny tekst uzgodniono zaledwie kilkanaście godzin przed podpisaniem. Uświadamia to skalę trudności natury politycznej i psychologicznej po obydwu stronach. Deklaracja ta została w obydwu państwach przyjęta dosyć chłodno. W Polsce padały stwierdzenia, iż do pojednania międzynarodowego na najwyższym szczeblu międzypaństwowym trzeba najpierw dojrzeć, wyjaśnić i uśmierzyć wszystkie konflikty i nieporozumienia. Bez takiej dojrzałości deklaracja może być jedynie pustym gestem. Po stronie ukraińskiej podnoszono motyw elitarności deklaracji oraz obojętności i nie zainteresowania społeczeństwa ukraińskiego. Komentarze zob. „Rzeczpospolita” z 12 maja 1997 r.; „Polityka” z 31 maja 1997 r.; S. Zabrowarnyj, *Do pownowo primirennja i szirowo porozuminnja*, w: „Politika i Czas” 1997, nr 9, s. 5-11; J. Kozakiewicz, *Potribni realni dii a nie deklaracji*, w: „Politika i Czas” 1997, nr 12, s. 12-13 oraz Z. Najder, *Czerez gieneralnu reinterpretaciju widnosin*, „Polityka i Czas” 1997, nr 12, s. 13-14.

²⁸⁸ Pierwszymi przewodniczącymi Komitetu byli J. Milewski i A. Butejko. Obecnie przewodniczą mu M. Siwiec i W. Horbulin. W ramach Komitetu działają dwie komisje ekspertów: ds. polityki bezpieczeństwa oraz mniejszości narodowych.

W ostatnich dwóch latach kontakty robocze między tymi grupami zintensyfikowały się²⁸⁹.

Reasumując, możemy stwierdzić, iż na płaszczyźnie politycznej implementacja traktatu przechodziła przez trzy różne fazy, aczkolwiek generalnie należy ocenić ją pozytywnie.

3.2.1.2. Polska mniejszość narodowa

Mniejszość polska na Ukrainie liczy ponad 219 tys osób²⁹⁰. Liczba ludności polskiej podawana według oficjalnych spisów - jak twierdzili jej przedstawiciele - była stale zaniżana i stale ulegała zmniejszeniu. Księża (duszpasterze) oceniali liczbę wiernych narodowości polskiej na ponad milion. Działacze organizacji polskich potwierdzali tę liczbę, zauważając jednak, iż w większości są to Polacy zdenacjonalizowani. Polskość była, bowiem niebezpieczna, gdyż władze utożsamiały ją z katolicyzmem i antykomunizmem, więc ukrywano ją i nie mówiono po polsku²⁹¹. Polacy zamieszkują 20 obwodów Ukrainy, w tym najliczniej żytomierski (31,7%), chmielnicki (16,7%), lwowski (12,3%), Kijów (4,8%) oraz obwód winnicki (3,8%)²⁹². Mniejszość polska w większym stopniu uległa ukrainizacji niż rusyfikacji. Na terenach, które przed wojną wchodziły w skład państwa polskiego, mieszka od 40 do 70 tys. Polaków²⁹³.

Do roku 1989 Polacy nie mieli możliwości organizowania się. Pierwsze próby sformalizowania działalności podjęto w Kijowie (Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe), we Lwowie (Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej) i na Podolu (Związek Polaków Podola)²⁹⁴. Polonia ukraińska, podkreślała, że od początku państwowości ukraińskiej „nie miała barier w zakładaniu polskich stowarzyszeń”²⁹⁵. Na skutek podziałów działały na Ukrainie dwie polonijne organizacje o statusie ogólnokrajowym: Federacja Organizacji Polskich na Ukrainie i Związek Polaków

²⁸⁹ Po stronie polskiej grupie parlamentarnej przewodniczył poseł J. Byra, zaś po stronie ukraińskiej przewodniczył D. Pawłyczko, a obecnie - deputowany I. Pylypczuk.

²⁹⁰ E. Chmielowa, *Sytuacja polskiej mniejszości narodowej na Ukrainie*, referat wygłoszony na konferencji „Polska - Ukraina. Nowe wyzwania, nowa odpowiedzialność”, Kraków luty 1993.

²⁹¹ Por. J. Darski, *Ukraina*, Instytut Polityczny, Warszawa 1993, s. 71.

²⁹² Por. F. D. Zastawnyj, *Geografia...* op. cit., s. 169.

²⁹³ Por. S. Helnarski, *Mniejszości narodowe na Ukrainie, Białorusi i Litwie*, (w:) *Nacjonalizm. Konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej*, pod red. S. Helnarskiego, Toruń 1994, s. 292.

²⁹⁴ A. J. Madera, *Na bocznych drogach Europy. Polacy na Ukrainie*, Rzeszów 1994, s. 81-83.

²⁹⁵ E. Chmielowa, *Sytuacja polskiej...* op. cit.,

Ukrainy, zrzeszające około 100 organizacji społecznych i kulturalno-oświatowych. Federacja miała większe wpływy w zachodnich obwodach, zaś Związek w centralnych i wschodnich. Podziały w ruchu polonijnym były głównie spowodowane przez osobiste animozje i ambicje liderów. Jest to niekorzystne dla całej mniejszości polskiej, gdyż przekłada się na stosunki z władzami państwowymi, powodując brak jednolitego i stanowczego głosu w reprezentowaniu całej grupy²⁹⁶.

W roku 1992 istniały na Ukrainie dwie polskie szkoły we Lwowie. Dominującą formą nauczania pozostawały zajęcia fakultatywne i szkółki niedzielne przy parafiach²⁹⁷.

W działalności oświatowej podstawowymi problemami były: brak odpowiednio przygotowanej kadry nauczycielskiej²⁹⁸ i brak podręczników. Ukazywały się dwie gazety w języku polskim: „Dziennik Kijowski” i „Gazeta Lwowska”.

Należy również podkreślić szczególną funkcję narodowo-kulturalną Kościoła katolickiego. Spełniał on rolę czynnika konsolidującego zbiorowość polską, pomimo ukrainizacji liturgii. Wokół Kościoła skupiała się działalność kulturalno-oświatowa: szkółki języka polskiego, biblioteki, a także kółka teatralne. Kler rzymskokatolicki, w większości pochodzący z Polski, zajmował się także organizowaniem pomocy humanitarnej. Jednakże kwestie religijne stanowiły także od roku 1990 główną oś nieporozumień polsko-ukraińskich.

W odpowiedzi na przywołany poprzednio incydent z katedrą przemyską we Lwowie zablokowano ingres metropolity M. Jaworskiego (ze względu na obywatelstwo polskie nominata). Władze lwowskie zaprotestowały przeciwko sposobowi organizacji archidiecezji, który jej zdaniem naruszał suwerenność Ukrainy, oraz przeciwko jej podporządkowaniu prymasowi Polski, a nie bezpośrednio Watykanowi. Zdaniem władz prymasostwo ukraińskie powinno mieć swe centrum w Kijowie i służyć rzymskim katolikom wszystkich narodowości. Ukraińcy uważają,

²⁹⁶ H. Stroński, *Problemy narodowego odrodzenia Polaków na Ukrainie*, (w:) *Między Polską a Ukrainą. Pogranicze - mniejszości. Współpraca regionalna*, pod red. M. Malikowskiego i D. Wojakowskiego, Rzeszów 1999, s. 95-101; oraz *Życie kulturalne Polaków na Ukrainie*, (w:) *Polska - Niemcy - Ukraina w Europie*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1999, s. 244-254.

²⁹⁷ W przeliczeniu na 1000 mieszkańców wśród Polaków jest 69 osób z wyższym wykształceniem. Dla porównania - Ukraińców 85, Rosjan 158, a Żydów 358. Por. F. D. Zastawnyj, *Geografia...* op. cit., s. 146.

że Kościół rzymskokatolicki będzie służył wyłącznie Polakom²⁹⁹. Trudności formalne napotykało także sprowadzanie księży katolickich z Polski oraz przekazywanie świątyń katolickich na potrzeby wiernych.

Wśród zagrożeń dla stosunków ukraińsko-polskich wymieniany jest również spór o tożsamość rzymskich katolików na Ukrainie. Władze ukraińskie, głównie na Ukrainie Zachodniej, uważają, iż powrót Kościoła rzymskokatolickiego doprowadzi do ich repolonizacji lub polonizacji. Przedstawiciele władz ukraińskich stanowczo odrzucają koncepcję utożsamiania Kościoła z narodowością, a w szczególności założenie, iż Kościół rzymskokatolicki jest kościołem polskim³⁰⁰.

W momencie tworzenia państwa ukraińskiego mniejszość polska wyraźnie opowiedziała się po stronie niepodległości (93%), wśród nich również nie odnotowywano tęsknoty za ZSRR³⁰¹. Jednakże za posiadaniem tylko obywatelstwa ukraińskiego opowiedziało się zaledwie 39% Polaków, natomiast podwójną przynależność państwową, sprzeczną z ustawodawstwem ukraińskim, chciałoby mieć aż 51 % Polaków³⁰². Politycy ukraińscy byli zaniepokojeni i widzieli w tym potencjalne źródło zagrożenia bezpieczeństwa państwa.

Kolejną kwestią wywołującą ciągłe protesty mniejszości polskiej i oskarżenia o politykę nacjonalistyczną była sprawa dotacji państwa na działalność kulturalną i oświatową. Organizacje polskie na Ukrainie utrzymywały się głównie ze składek członkowskich, natomiast dotacje centralne były znikome bądź ich w ogóle nie było³⁰³. Obiektywnie jednak patrząc na kwestie finansowe, wydaje się, że nie było to podyktowane dyskryminowaniem działalności kulturalnej mniejszości, ale przede wszystkim trudną sytuacją finansową Ukrainy.

Podsumowując, problem mniejszości polskiej na Ukrainie, należy stwierdzić, że właściwie kształtowane stosunki ukraińsko-polskie wpływają bezpośrednio na

²⁹⁹ J. Darski, *Ukraina...* op. cit., s. 74.

³⁰⁰ Starak twierdzi, iż jeżeli przyjąć zasadę, iż jest to kościół polski, to w takim razie z kategorii mniejszości wypadają Polacy niebędący katolikami. Przypadki wykorzystywania Kościoła do celów politycznych są częste. Tylko wówczas, gdy sprawy kościelne zostaną całkowicie oddzielone od spraw narodowościowych, wszystko potoczy się normalnie. T. Starak, głos w dyskusji *Polska - Ukraina - Białoruś - nowa formuła sąsiedztwa*, w: „Polska w Europie” 1993, nr 12, s. 135.

³⁰¹ Była to, więc sytuacja krańcowo odmienna od działań mniejszości polskiej na Litwie, która w przeważającej większości była przeciwna państwowości litewskiej.

³⁰² L. Sajenko, *Do jedności rozmajitostej*, w: „Politika i Czas” 1995, nr 2 s. 56.

³⁰³ E. Chmielowa, *Sytuacja polskiej...* op.cit.,

sytuację mniejszości polskiej na Ukrainie, a pośrednio przez trudne problemy tożsamości narodowościowo-językowej, związane z dużą mniejszością rosyjską i problemami identyfikacyjnymi ludności. Problemy te powodowały zagrożenia w budowaniu ukraińskiej państwowości i stwarzały kolejny pretekst do eskalacji konfliktu ukraińsko-rosyjskiego.

3.2.1.3. Ocena gospodarcza – analiza wymiany handlowej

Począwszy od roku 1992 intensywność polsko-ukraińskiej współpracy gospodarczej jest funkcją przede wszystkim stanu ukraińskiej gospodarki i jest uzależniona od postępu we wdrażaniu reform wolnorynkowych oraz jej transformacji. Należy zaznaczyć, że Bank Światowy³⁰⁴ zakwalifikował Polskę do grupy krajów średnio-wysokorozwiniętych (upper middle income), natomiast Ukrainę do grupy krajów niskorozwiniętych (low income)

Stosunki gospodarcze między Polską a Ukrainą reguluje szereg umów rządowych i resortowych³⁰⁵, przy czym zasadnicza umowa o handlu i współpracy gospodarczej (z 1991 r.) stanowi, że wzajemne płatności z tytułu obrotów handlowych będą rozliczane w walutach wymiennalnych.

Analizując okres lat 1992-1994, stwierdzić należy, że następował powolny wzrost wartości wzajemnych obrotów handlowych. Zdecydowany przełom nastąpił w roku 1995, kiedy dynamika wzrostu była zdecydowanie najwyższa. W latach 1996-1997 nastąpił wzrost wartości obrotów, ale ich dynamika znacznie już spadała. Natomiast począwszy od roku 1998 spadała zarówno wartość obrotów, jak i bardzo znacznie ich dynamika. W roku 1999 wartość obrotów handlowych kształtowała się na

³⁰⁴ Szerzej na ten temat klasyfikacji państw z uwagi na ich poziom rozwoju w: *World Development Indicators 2002*, World Bank, New York, 2002.

³⁰⁵ Najważniejsze z nich to: Umowa między Rządem RP a Rządem Ukrainy o handlu i współpracy gospodarczej z 4 października 1991 r. (weszła w życie w 1994 r.), Umowa między Ministerstwem Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej RP a Ministerstwem Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Ukrainy o współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej z 18 maja 1992 r., Protokół w sprawie Polsko-Ukraińskiej Komisji Mieszanej ds. Handlu i Współpracy Gospodarczej z 12 stycznia 1993 r., Konwencja między Rządem RP a Rządem Ukrainy w sprawie unikania podwójnego opodatkowania i zapobiegania uchylania się od opodatkowania w zakresie podatków od dochodów i majątku z 12 stycznia 1993 r. (weszła w życie w 1994 r.), Umowa między Rządem RP a Rządem Ukrainy o wzajemnym popieraniu i ochronie inwestycji z 12 stycznia 1993 r. oraz Deklaracja o zasadach i kierunkach partnerstwa i współpracy między RP a Ukrainą w dziedzinie stosunków handlowo-gospodarczych z 17 sierpnia 1994 r.

poziomie roku 1995.

Polski eksport na Ukrainę z kolei największą wartość osiągnął w roku 1997, ale największa dynamika jego wzrostu była w roku 1995. Import z Ukrainy największą wartość i najwyższą dynamikę miał w roku 1996. W obrocie handlowym z Ukrainą Polska od początku ma saldo dodatnie. To falowanie struktury wzajemnych obrotów handlowych było funkcją kilku czynników, związanych z sytuacją wewnętrzną Polski i Ukrainy, ale również z sytuacją międzynarodową.

Wartość i dynamika wymiany handlowej między Polską a Ukrainą przechodziła przez kilka faz (tabela 3.2.).

Tabela 3.2. Wymiana handlowa między Ukrainą a Polską w latach 1992 – 2003

Rok	Eksport		Import		Obroty		Saldo mln USD
	mln USD	dynamika %	mln USD	dynamika %	mln USD	Dynamika %	
1992	161,6	100,0	123,8	100,0	275,4	100,0	37,8
1993	187,5	116,0	201,1	162,4	388,6	141,4	-13,6
1994	280,4	149,5	204,9	101,9	485,3	124,9	75,5
1995	742,6	264,8	290,8	141,9	1033,4	212,9	451,8
1996	977,8	131,6	418,5	144,3	1396,3	135,2	559,3
1997	1206,8	123,4	415,5	99,3	1622,3	116,2	791,3
1998	1086,4	89,9	377,2	90,8	1462,3	90,1	709,2
1999	701,7	64,6	338,4	89,7	1040,1	71,1	363,8
2000	798,2	113,5	475,4	140,0	1273,8	126,9	322,9
2001	1002,7	125,6	449,3	94,5	1452,0	114,0	553,4
2002	1180,5	117,7	491,6	109,4	1672,1	115,2	689,0
2003	1561,2	132,2	744,6	151,5	2305,8	141,8	816,6

Opracowanie własne na podstawie: *Rocznika Polskiej Polityki Zagranicznej 2000* oraz danych Ministerstwa Gospodarki: [w:] <http://www.mg.gov.pl/statystyka>

W niepodległość Ukraina wkroczyła z coraz bardziej uwidoczniającym się kryzysem gospodarczym. Już w roku 1991 PKB w porównaniu z rokiem 1990 spadł o 13,4%, a produkcja rolna i przemysłowa o 12%. W roku następnym PKB obniżył się

o następne 14%, a produkcja przemysłowa o 20%, w roku 1993 nastąpił dalszy spadek PKB o 16%, a gospodarka ukraińska znalazła się w stanie hiperinflacji³⁰⁶. Obroty handlowe między Polską a Ukrainą w roku 1991 wyniosły 176 mln dol. (do tej liczby należy dodać obroty realizowane za pośrednictwem central handlu zagranicznego w Moskwie). Polska była wtedy drugim partnerem handlowym Ukrainy spoza dawnego obszaru ZSRR.

Ogółem obroty z Polską stanowiły 11,2% ukraińskiego importu i 8,5% eksportu ze strefy dolarowej. W kilku następnych latach następował stosunkowo powolny rozwój współpracy gospodarczej. Przyczyn było, co najmniej kilka: brak doświadczenia strony ukraińskiej (około 80% całego ukraińskiego eksportu realizowano za pośrednictwem rosyjskich central handlowych), brak działań promocyjnych, słaba informacja o możliwościach i potrzebach ukraińskiej gospodarki. Pogłębiający się kryzys gospodarczy, brak koncepcji reform gospodarczych i zmian strukturalnych zarówno w całej ekonomice, jak i w systemie współpracy gospodarczej Ukrainy z zagranicą spowodowały, iż stosunki gospodarcze w latach 1992-1993 były niezadowolające dla obydwu stron. Udział Ukrainy w polskim handlu zagranicznym w roku 1992 wyniósł około 1 %, udział Polski w obrotach Ukrainy z krajami spoza WNP szacowano na około 8-10%³⁰⁷.

Pomimo tak niesprzyjających warunków w pierwszej połowie 1992 r. utworzono Polsko-Ukraińską Izbę Przemysłową a Ministerstwo Współpracy Gospodarczej z Zagranicą dofinansowało imprezy promocyjne i wystawy polskich firm na Ukrainie. W roku 1992 działały tam przedstawicielstwa 24 przedsiębiorstw handlu zagranicznego³⁰⁸. Polska strona ponadto zgłaszała szereg inicjatyw, które miały na celu stymulację współpracy ekonomicznej: założenie banku polsko-ukraińskiego, promocję towarów ukraińskich, powołanie dwustronnej komisji, zajmującej się

³⁰⁶ „Country Report - Ukraine 1992/93”; „Military Balance 1993/94”, s. 90, „Military Balance 1994/95”, s. 106. Rocznik ten podaje, że inflacja w 1993 r. wynosiła 4474 %. Dąbrowski podaje, iż w grudniu 1993 r. ceny konsumpcyjne wzrosły w stosunku do listopada o 90,8%. Zob. M. Dąbrowski, *próby ratowania chorej gospodarki*, w: „Rzeczpospolita” z dnia 14 października 1994 r.

³⁰⁷ Por. M. Cieślak, *Stosunki polsko-ukraińskie*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 1992, s. 143. Znamienne jest, iż wymiana gospodarcza Polski z pięciokrotnie mniejszą od Ukrainy Białorusią była trzykrotnie większa.

Por. M. Czech, *Polska i Ukraina- działania i rozmowy*, w: „Kultura” 1993, nr 4, s. 87.

³⁰⁸ Polska w roku 1992 zajmowała drugie miejsce po Niemczech, które miały 27 przedstawicielstw. Zob. W. Budkin, *Ukraina w ogólnoeuropejskim procesie integracyjnym*, (w:) *Polska i Ukraina w nowej Europie*, Warszawa 1993, s.115.

przeładowaniem powiązań kooperacyjnych oraz zorganizowanie polsko-ukraińskiej szkoły biznesu.

W latach 1993-1995 coraz wyraźniej uwidaczniały się zasadnicze różnice polskich i ukraińskich struktur gospodarczych. Słaby rozwój mechanizmów rynkowych w gospodarce ukraińskiej, na tle relatywnie znaczących postępów w urynkowaniu gospodarki polskiej, pogłębił dysproporcje w poziomie transformacji oraz niekomplementarność gospodarek. Długotrwały brak konsekwentnej strategii reform na Ukrainie rodził zjawisko pozaprawnych przemian własnościowych. Pociągało ono za sobą dalszą korupcję i faktyczny rozpad administracji państwa oraz kryminalizację gospodarki. Nastąpiła ogromna dysproporcja w podstawowych wskaźnikach rozwoju sytuacji społeczno-ekonomicznej Polski i Ukrainy (tabela 3.3).

Tabela 3.3. Podstawowe wskaźniki rozwoju sytuacji społeczno-ekonomicznej Polski i Ukrainy na przykładzie lat 1994-1995

Polska			Ukraina	
1994	1995		1994	1995
92,6	115,7	Nominalny PKB (w mld USD)	39,0	35,0
5,2	7,0	Realny PKB (zmiany w %)	-23,0	-11,8
33,3	26,8	Inflacja (w %)	401	182
12,1	9,4	Produkcja przemysłowa (w %)	-28,2	-11,5
2,7	2,6	Wielkość deficytu budżetowego (% PKB)	8,9	6,7
42,2	43,9	Zadłużenie brutto (mld USD)	5,4	8,9
1,3	2,51	Bezpośrednie inwest. zagr. (BIZ – mld USD)	0,091	0,15

Opracowanie własne na podstawie: R. Staniszewski, *Stan i tendencje polsko-ukraińskich stosunków gospodarczych*, Warszawa 1997, oraz „Military Balance 1996/97”

Przedstawione różnice w tempie rozwoju gospodarek oraz przemianach strukturalnych powodowały również brak odpowiedniej infrastruktury współpracy (przepisów prawnych, ubezpieczeń i rozliczeń). Polskie przedsiębiorstwa napotykały wiele problemów o podłożu polityczno-społecznym, na przykład system licencji i pozwoleń wywozowych stanowiących znaczną przeszkodę w rozwoju wymiany handlowej i współpracy gospodarczej. Wspomniane trudności sprawiły, że co prawda

na Ukrainie w roku 1994 działało aż 700 polskich przedsiębiorstw, ale były to głównie małe firmy, a ich zaangażowanie inwestycyjne wynosiło niespełna 12 mln USD³⁰⁹.

W roku 1994 strona polska podjęła kolejne działania mające na celu intensyfikację współpracy ekonomicznej z Ukrainą. Rada Ministrów przyjęła Rządowy Program Współpracy Gospodarczej z Państwami Wschodnimi i Nadbałtyckimi. Składał się on z kilku *subprogramów*, zawierających konkretne przedsięwzięcia. Subprogram „*Traktaty*”, jak sama nazwa wskazuje, przewidywał odpowiednie przedsięwzięcia prawno-traktatowe; Z kolei „*Promocja*” była programem działań promocyjnych na rzecz zwiększenia eksportu i promowania polskiej gospodarki; „*Kooperacja*” miała się przyczynić do rozwoju kooperacji produkcyjnej i współpracy inwestycyjnej Polski z partnerami na Wschodzie; subprogram „*Banki*” podejmował kwestie budowy odpowiedniej struktury bankowo-finansowej, a subprogram „*Systemy*” stosowanie mechanizmów i instrumentów ekonomiczno-finansowych stymulujących eksport. Ostatni subprogram „*Regiony*” zawierał projekty aktywizacji współpracy transgranicznej³¹⁰. Także w MSZ na przełomie roku 1993/1994 opracowano ramowe założenia polskiej polityki wschodniej, wśród których istotne miejsce zajmowała współpraca gospodarcza i handlowa. Na szczególną uwagę zasługiwały zwłaszcza dwa programy: „*Wokulski*”, przewidujący poczynania wspierające polskich eksporterów towarów i usług, oraz „*Wspólnicy*”, mający na celu stworzenie powiązań kapitałowych z rynkami wschodnimi³¹¹.

Na wzmiankę również zasługują takie inicjatywy, jak coroczne (koniec sierpnia) Forum Ekonomiczne Polska-Wschód w Krynicy czy imprezy targowe w Krośnie (Kontakt-95) i we Lwowie.

W latach 1995-1997 nastąpiło ożywienie we wzajemnej współpracy gospodarczej, ale było ono głównie wynikiem wzrostu wymiany handlowej, natomiast nie nastąpiła żadna jakościowa zmiana w stosunkach gospodarczych. Zaangażowanie kapitału polskiego na Ukrainie nadal było niewielkie (mniej niż 30 mln USD)³¹².

³⁰⁹ Inwestowaniu na Ukrainie nie sprzyjał również stopień ryzyka inwestycyjnego. W roku 1994 pod względem zaufania inwestorów Ukraina zajmowała 144 miejsce. Zob. „Rzeczpospolita”, 5 lutego 1994 r.

³¹⁰ Por. A. Kupich, *Współpraca gospodarcza Polski z zagranicą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 1995, s. 62-63.

³¹¹ Programy te nie weszły w życie.

³¹² Por. A. Chojnowski, *Stosunki z Ukrainą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 1997, s.144.

a poziom inwestycji ukraińskich w Polsce był niezauważalny. Na ożywieniu wymiany handlowej najbardziej korzystały województwa przygraniczne: chełmskie, krośnieńskie, przemyskie i zamojskie (nazwy z przed zmiany administracyjnej województw). Dynamika ich obrotów handlowych w tych latach była wielokrotnie większa niż przeciętna dla kraju. Łączny eksport z tych terenów wzrósł niemal 20-krotnie, a import czterokrotnie³¹³.

Obydwie strony podejmowały również intensywne działania wspierające rozwój kontaktów gospodarczych. Należało do nich m.in. wspólne *Memorandum o działaniach zmierzających do liberalizacji handlu między Polską a Ukrainą* z roku 1997, które miało stanowić jednocześnie listę przeszkód utrudniających Ukrainie wstąpienie do WTO. Ukraina już od roku 1996 była zainteresowana przystąpieniem do CEFTA³¹⁴ i ponawiała prośby o wsparcie strony polskiej w uzyskaniu członkostwa w tej organizacji. Jednakże do chwili obecnej Ukraina nie spełnia kryteriów członkostwa, jakimi są: posiadanie umowy o stowarzyszeniu z UE, bilateralne umowy o wolnym handlu i członkostwo w WTO. Z innych inicjatyw należy odnotować cykliczne Polsko-Ukraińskie Forum Gospodarcze w Rzeszowie, a także, niestety odrzucone przez ukraiński parlament, porozumienie o współpracy kredytowej³¹⁵. W roku 1997 zapoczątkowano również współpracę nad wspólnym projektem gospodarczym: budową korytarza transportowego Gdańsk – Warszawa - Odessa. Ma się nań złożyć szybka kolej i rurociąg, umożliwiający transport kaspijskiej ropy naftowej. Jednakże projekt ten, ze względu na wymagane kolosalne nakłady finansowe, rysuje się mało realistycznie.

Od drugiej połowy 1998 r. nastąpiło gwałtowne załamanie wzajemnych obrotów handlowych. Jest warunkowane przede wszystkim kryzysem gospodarczym na Ukrainie, spowodowanym załamaniem rynku w Federacji Rosyjskiej, która jest głównym rynkiem zbytu dla towarów ukraińskich (około 30% ukraińskiego eksportu). W rezultacie gwałtownej deprecjacji rubla wzrosła atrakcyjność cenowa rosyjskich

³¹³ Zob. *Wymiana przygraniczna* w: „Gazeta Wyborcza” z 17 października 1997 r.

³¹⁴ Zob. O. Mirus, *Nie metodom wiriszennja, a szljachom dosjagnjenia*, w: „Politika i Czas” 1996, nr 5, s. 43-48.

³¹⁵ Porozumienie to przewidywało udzielenie przez Polskę kredytu w wysokości 20 mln ECU na realizację projektów inwestycyjnych. Lewicowa Rada Najwyższa Ukrainy w grudniu 1998 r. odrzuciła wniosek o ratyfikację wspomnianej umowy w odwecie za odrzucenie wniosków lewicy o przyłączenie się Ukrainy do Zgromadzenia Międzyparlamentarnego WNP. Zob. M. Cieślak, *Stosunki z Ukrainą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 99, s. 181.

towarów, skutecznie konkurujących z ukraińskimi. Spadło zapotrzebowanie gospodarki ukraińskiej na import i wzrosły stawki celne na niektóre towary. Nastąpił dalszy spadek wartości hrywny, co odbiło się niekorzystnie na wynikach finansowych polskiego eksportu na Ukrainę. Polskim eksporterom nie sprzyjała również szybko rosnąca konkurencja ze strony Unii Europejskiej, oparta na agresywnym subwencjonowaniu i kredytowaniu dostaw artykułów rolno-żywnościowych (szczególnie na rynek rosyjski i ukraiński). Polscy eksporterzy, pozbawieni dostatecznego wsparcia promocyjnego i kredytowego ze strony państwa, nie mogli sprostać konkurencji.

Generalnie dla Polski w roku 1999 pogorszenie handlu z całym obszarem postradzieckim było wyjątkowo drastyczne. Łączny eksport do tej grupy partnerów zmniejszył się o 34%. Wzrosła natomiast prawie o 10% wartość naszego importu, głównie w wyniku wzrostu światowych cen ropy naftowej. W rezultacie tych zmian udział WNP i krajów bałtyckich w polskim eksporcie zmalał z ponad 17% w roku 1998 do 9,3% w 1999 roku. Dodatkowo jeszcze w roku 1997 saldo wymiany zmieniło się w deficyt rządu 1 mld dolarów³¹⁶. Deficyt ten dotyczył przede wszystkim stosunków z Rosją, ponieważ z Ukrainą wciąż utrzymywał się bilans dodatni.

Obecnie, pomimo intensywnych kontaktów politycznych prezydentów Polski i Ukrainy, nadal odnotowuje się stosunkowo małe zaangażowanie polskiego kapitału w inwestycje na Ukrainie. Przyczyn należy szukać w braku gwarancji praw własności, systemie podatkowym, korupcji oraz nieprzystosowanym do realiów ustawodawstwie Ukrainy. Ponad 600 firm zainwestowało dotychczas ok. 50 mln USD, głównie w sektorze bankowości i pośrednictwa handlowego. Dla porównania ukraińskie inwestycje w Polsce wyniosły tylko około 200 tys. USD³¹⁷.

Ogólnie rzecz biorąc, gospodarki Polski i Ukrainy nie są komplementarne, - żaden kraj nie może zaoferować drugiemu towarów o znaczeniu strategicznym. Także struktura obrotów handlowych nie jest korzystnym prognostykiem. W imporcie z Ukrainy przeważają surowce i towary nisko przetworzone. Najważniejsze z nich to ruda żelaza i koncentraty żelaza (51 % polskiego importu), ruda i koncentraty manganu (17%), nasiona lnu (42%), kazeina (56%), gumy naturalne i żywice (36%),

³¹⁶ Zob. J. Kaczurba, *Stosunki gospodarcze Polski z zagranicą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 2000, s. 93.

odpadki i złom metali (powyżej 50%) oraz energia elektryczna (56%). Udział towarów o wysokim stopniu przetworzenia w ukraińskim eksporcie do Polski jest znikomy. Najważniejsze z nich to: części do szybowców i samolotów, maszyny i urządzenia do lutowania, spawania, zgrzewania i cięcia, silniki turboodrzutowe i turbinowe oraz turbiny gazowe³¹⁸.

Polska dostarcza na Ukrainę przede wszystkim wyroby przemysłu chemicznego i przemysłów pokrewnych, artykuły rolno-spożywcze, wyroby przemysłowe dla wielu gałęzi gospodarki i rynku konsumpcyjnego oraz węgiel. Jednakże w ostatnich latach nastąpił znaczny spadek wartości eksportu węgla, co było spowodowane podniesieniem cła importowego na sprowadzany węgiel oraz ułatwieniem możliwości importu węgla z Rosji na zasadach transakcji barterowych. Wśród wyrobów przemysłu chemicznego największą wartość osiąga eksport: wyrobów perfumeryjnych, kosmetycznych i toaletowych, mydła, środków piorących, czyszczących, tworzyw sztucznych i wyrobów z nich oraz produktów farmaceutycznych³¹⁹.

Rozwój współpracy polsko-ukraińskiej hamują przeszkody gospodarcze, którym nie zaradzą ani polsko-ukraińskie izby przemysłowo-handlowe, wspólne banki, ani inne inicjatywy. Nie zaradzi też temu zwiększenie zachodniej pomocy dla Ukrainy³²⁰. Głównymi przeszkodami są: brak elementarnej pewności prawa na Ukrainie, zbiurokratyzowanie i skorumpowanie stosunków państwo-przedsiębiorca w stopniu w Polsce nieznanym, a także działalność organizacji przestępczych, wobec których państwo jest niemal bezsilne³²¹. Problemem jest także rosnący dystans między społeczno-gospodarczym ustrojem Polski i Ukrainy oraz utrwalająca się na Ukrainie „oligarchizacja” polityki i gospodarki³²². Są to, więc bariery wewnątrz ukraińskie.

³¹⁷ Por. Z. Szmyd, *Stosunki z Ukrainą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 2000, s. 188-189.

³¹⁸ Por. T. Paszewski, *Wpływ wejścia Polski do UE na stosunki handlowe z Rosją, Litwą, Białorusią, Ukrainą i Słowacją*, (w:) *Polska granica wschodnia granicą Unii Europejskiej*. Raport, Centrum Stosunków Międzynarodowych Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2000, s. 33-34. [w:] <http://www.csm.org.pl>

³¹⁹ Por. R. Staniszewski, *Stan i tendencje polsko-ukraińskich stosunków gospodarczych*, Warszawa 1997, s. 29.

³²⁰ Często można było usłyszeć zdanie, że do tej pory Ukraina symulowała reformy gospodarcze, a Zachód symulował pomoc finansową.

³²¹ Zob. M. Calka, *Państwo szarej strefy - refleksje politologów ukraińskich*, (w:) *Polska i Ukraina w latach dziewięćdziesiątych. Podstawy i płaszczyzny współpracy*, pod red. M. Calki, Warszawa 1997, s. 95-105.

³²² Ukraińscy oligarchowie opierają się na *lobbies* regionalnych. Powstały tzw. klany, np. doniecki czy dniepropietrowski, o genezie nomenklaturowej, które popierają zakres reform sprzyjających ochronie partykularnych interesów. Są na tyle silne, że są w stanie blokować lub udaremniać projekty forsowane przez prezydenta i rząd.

Ale i po stronie polskiej brak jest rzeczywistego wsparcia państwa dla przedsiębiorców i firm, które chcą eksportować czy inwestować na Ukrainie. Same spotkania prezydentów z przedsiębiorcami na kolejnych imprezach gospodarczych w Rzeszowie wzajemnej koniunktury gospodarczej nie poprawiają.

Kolejną płaszczyzną działań rządowych między Polską i Ukrainą jest sfera ekologii. Zagraniczna polityka ekologiczna oznacza działania państw wykraczające poza ich granice i dotyczące realizacji celów ekologicznych wobec innych uczestników stosunków międzynarodowych. Zagraniczna polityka ekologiczna Polski jest warunkowana kilkoma czynnikami: internalizacją zagrożeń ekologicznych, dążeniem do członkostwa w UE, procesem transformacji społeczno-gospodarczej oraz włączeniem ochrony środowiska i odpowiedzialności ekologicznej do grupy wartości i standardów określających europejską tożsamość polityczną³²³. Współpraca na rzecz rozwiązywania wspólnych transgranicznych problemów ekologicznych została uznana przez Polskę i jej sąsiadów za jeden z obszarów dobrosąsiedzkiej współpracy.

W stosunkach z Ukrainą współpraca ekologiczna nabiera szczególnego znaczenia ze względu na katastrofę elektrowni atomowej w Czarnobylu i jej konsekwencje dla obydwu państw, aczkolwiek nie dotyczy tylko zagrożeń jądrowych. Oprócz stosownych zapisów w traktacie polsko-ukraińskim podstawą prawną dla współpracy ekologicznej stały się trzy umowy:

- *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie ochrony środowiska z 24 stycznia 1994 r.;*
- *Porozumienie między Ministerstwem Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Ochrony Środowiska Naturalnego Ukrainy w sprawie obrotu odpadami niebezpiecznymi z 24 stycznia 1994 r.;*
- *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie gospodarki wodnej na wodach granicznych z 11 października 1996 r. (weszła w życie w roku 1999).*

Pierwsza z tych umów, regulująca podstawowe aspekty współpracy

Zob. „Rocznik Strategiczny 1999/2000”, Warszawa 2000, s. 171-172.

³²³Por. M. Pietraś, *Zagraniczna polityka ekologiczna Polski w okresie transformacji systemowej*, (w:) *Polityka ekologiczna III Rzeczypospolitej*, pod red. A. Papuzińskiego, Bydgoszcz 2000, s. 201.

ekologicznej, w zasadzie od początku obowiązywania była realizowana w minimalnym stopniu ze względu na kłopoty finansowe strony ukraińskiej. Przy okazji spotkań wielostronnych dochodziło do rozmów bilateralnych i wymiany informacji o działaniach podejmowanych w zakresie ochrony środowiska w obydwu państwach.

Drugie porozumienie zakazuje przemieszczania odpadów między Polską a Ukrainą. Położenie geograficzne Polski w centrum Europy, a zwłaszcza między państwami będącymi głównymi producentami odpadów (RFN, Austria, Belgia, Holandia) a obszarem WNP, sprawia, że wzrasta zagrożenie tranzytem niebezpiecznych odpadów przez terytorium Polski. Kierowane są one również na Ukrainę. W roku 1997 w czasie spotkania konsultacyjnego polskich i ukraińskich specjalistów w tej dziedzinie strona ukraińska zasygnalizowała, iż rozważa zaproponowanie zmiany porozumienia, jednakże rozmowy na ten temat nie były kontynuowane.

I wreszcie trzecie porozumienie, które wydaje się w ostatnim czasie realizowane dosyć intensywnie. Powołana na jego podstawie Komisja do Spraw Wód Granicznych określiła podstawowe cele i zakres swojego działania:

- ochrona przeciwpowodziowa rzek granicznych,;
- ochrona wód granicznych przed zanieczyszczeniem;
- zwalczanie nadzwyczajnych zanieczyszczeń i kontrola jakości wód granicznych;
- melioracja terenów przygranicznych;
- regulacja rzek i zaopatrzenie w wodę użytkowników w strefie przygranicznej;
- zarządzanie zasobami wodnymi na wodach granicznych.

Polska współpracuje również z Ukrainą na rzecz wspólnej ochrony przygranicznych ekosystemów wodnych i błotnych w Poleskim Parku Narodowym i ukraińskim Szackim Parku Narodowym³²⁴. Współpraca jest także rozwijana w nawiązaniu do *Konwencji bezpieczeństwa jądrowego* z roku 1994, której Polska jest stroną.

Polska i Ukraina biorą również udział w wielostronnej współpracy regionalnej.

³²⁴ Na podstawie materiałów Ministerstwa Środowiska, stan realizacji przez Polskę konwencji międzynarodowych oraz umów i porozumień wielostronnych i dwustronnych w zakresie ochrony środowiska z kwietnia 2000 r., s. 92-93.

Jedną z takich inicjatyw jest idea Zielonych Płuc Europy, zwana także Zielonym Heksagonale. Stosowna deklaracja została podpisana przez Polskę, Litwę, Łotwę, Ukrainę, Rosję oraz Białoruś w roku 1992. Podobne do tej idei są działania Polski, Ukrainy i Słowacji, przy wsparciu Fundacji McArthur, nakierowane na ochronę przyrody w ramach rezerwatu w Karpatach³²⁵.

Polskie Ministerstwo Środowiska wydzieliło również pewną sumę środków finansowych w swoim budżecie na pomoc wschodnim sąsiadom. Z pieniędzy tych są finansowane udziały specjalistów tych państw w różnego rodzaju seminariach, konferencjach czy warsztatach roboczych. Niestety, nie udało mi się ustalić, w jakim zakresie finansowym (ilościowym) udzielono pomocy Ukrainie. Ponadto Ministerstwo współpracuje z Ukrainą w ramach Międzyrządowej Komisji ds. Współpracy Transgranicznej.

Konkludując, należy jednak stwierdzić, iż współpraca ekologiczna Polski i Ukrainy na poziomie międzyrządowym, aczkolwiek posiadająca podstawy prawno-międzynarodowe, jest wydatnie ograniczana przez bariery finansowe. Bariery te występują po obydwu stronach, jednakże strona ukraińska ma znacznie większe problemy w tym zakresie.

3.2.1.4. Ocena współpracy wojskowej

Wśród państw postkomunistycznych byłego ZSRR, najważniejszym partnerem wojskowym Polski jest Ukraina. Należy tu jednak zaznaczyć, że z żadnym z liczących się państw europejskich stosunki Polski nie były tak niekonsekwentne jak z Ukrainą. Począwszy od uchwały Senatu RP z 30 VII 1991 r. w sprawie ogłoszenia niepodległości Ukrainy, panowało w Polsce niepodważalne przeświadczenie, że to państwo należy do pierwszoplanowych partnerów. Jednakże przez długi czas brakowało dalekosiężnej wizji stosunków z nowym sąsiadem, a wszelkie działania były z reguły spóźnione i połowiczne.

Jednym z licznych dowodów jest pewna powściągliwość wykazana przez Polskę wobec ukraińskiej idei utworzenia strefy regionalnego bezpieczeństwa

³²⁵ Ibidem, s. 221.

i stabilizacji Europy Środkowo-Wschodniej z udziałem państw bałtyckich i czarnomorskich. Obojętny stosunek do tej koncepcji potwierdziła wizyta prezydenta RP L. Wałęsy w Kijowie w maju 1993 r.³²⁶. Nastąpiła dziwna i nie wytłumaczalna pustka we wzajemnych stosunkach. Pojawił się rozdźwięk między deklaracjami a czynami.

Ukraina, jako pierwsze państwo WNP, przystąpiła do programu „Partnerstwo dla Pokoju” (PdP), co stworzyło podstawy do dosyć dobrze rozwijającej się współpracy militarnej. Najbardziej spektakularnym sukcesem współpracy wojskowej ukraińsko-polskiej było powołanie wspólnego batalionu POLUKRBAT³²⁷ w garnizonie m. Przemysł do realizacji międzynarodowych operacji pokojowych, który obecnie m.in. wykonuje misję pokojową KFOR w Kosowie³²⁸.

W tym samym roku strona ukraińska potwierdzając swoje poparcie dla „Partnerstwa dla Pokoju” akcentowała, że „Ukraina chce budować nową koncepcję bezpieczeństwa europejskiego, wykluczającą istnienie bloków i włączającą do systemu bezpieczeństwa wszystkie kraje - od Vancouver po Władywostok. Kluczowe elementy już istnieją - NATO, Rada Współpracy Północnoatlantyckiej, Unia Zachodnioeuropejska, a także KBWE, Rada Europy, Inicjatywa Środkowoeuropejska i Grupa Wyszehradzka”³²⁹. Nie wywołało to większego zainteresowania polskiej dyplomacji i nie wpłynęło na ożywienie współpracy. Zauważył to Dyrektor Instytutu Badań Strategicznych w Waszyngtonie Zbigniew Brzeziński. Opowiadając się za rozwojem współpracy polsko-ukraińskiej stwierdził: „Jestem zwolennikiem bezpieczeństwa regionalnego, które co prawda nie jest równoznaczne z sojuszem lub gwarancjami. Należałoby jednak dążyć do tego, aby zarówno Stany Zjednoczone, jak

³²⁶Por. Szerzej ten problem opisuje K. Fiedorowicz, *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989-1999*, UAM Poznań 2004, s.114 i następne.

³²⁷ Siły główne POLUKRBAT-u rozpoczęły działania w rejonie misji KFOR 15 lipca 2000 r. Stan osobowy tej jednostki – 654 żołnierzy. Stanowisko Dowódcy Jednostki naprzemiennie pełni Polak i Ukraińiec.

³²⁸ Zob. W. Grygolec, *Stosunki polsko-ukraińskie w aspekcie polityczno-militarnym*, (w:) *Stosunki polsko-ukraińskie*, Kraków 1998 r. s. 71-79. Współpraca militarna między Polską a Ukrainą, dosyć dobrze rozwija się w kwestiach wdrażania Traktatu CFE, w sferze gospodarczo-obronnej (zakup części zamiennych, remonty sprzętu wojskowego).

³²⁹Ukraina zaproponowała również utworzenie Europejskiej Środkowo-Wschodniej Strefy Bezpieczeństwa i Stabilizacji. Szerzej na temat *ukraińskiej polityki zagranicznej*, S. Pirożkow. *Geopolityczne interesy Ukrainy w kontekście bezpieczeństwa narodowego*, (w:) *Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie*. Warszawa-Toruń 1994 r., s. 123-124 i J. Bratkiewicz. *Ukraina: między Rosją a niezawisłością*, (w:) *Racja stanu w dobie transformacji ładu europejskiego. Implikacje dla Polski*. Pod red. J. Stefanowicza i I. Grabowskiej-Lipińskiej. Warszawa 1995, s. 24-30.

też Rosja udzieliły tak ważnym państwom jak Polska i Ukraina gwarancji w ramach regionalnego bezpieczeństwa w sprawie uznania niepodległości i terytorialnej nietykalności³³⁰.

Mimo nierównego tempa współpracy oba państwa dowiodły wkrótce, że potrafią współdziałać na arenie międzynarodowej. Przykładem jest m.in. polskie poparcie dla starań Ukrainy o członkostwo w Radzie Europy oraz ukraińskie poparcie udzielone Polsce w ubieganiu się o miejsce w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Polska i Ukraina uaktywniły współpracę między sobą w ramach "PdP". Podczas oficjalnej wizyty prezydenta Ukrainy Leonida Kuczmy w Polsce w dniach 25-26 VI 1996 r. ustalono, że stosunki polsko-ukraińskie osiągają poziom partnerstwa strategicznego.

Zostało to potwierdzone we wspólnym oświadczeniu premierów Pawła Łazarenki i Włodzimierza Cimoszewicza 10 X 1996 r. w Kijowie. Obie strony były zgodne, co do potrzeby umacniania dynamiki i nadania jakościowo nowego charakteru współpracy dwustronnej w dziedzinie politycznej, gospodarczej i wojskowej. Jednocześnie wysoko ocenili współpracę resortów obrony i robocze kontakty między przygranicznymi okręgami wojskowymi i pododdziałami sił zbrojnych³³¹.

Współpraca wojskowa układa się dobrze, chociaż jej intensywność jest nieproporcjonalna do potrzeb i możliwości obu państw i ich potencjału obronnego. Pewien wpływ wywiera na taką sytuację etapowa reorganizacja ukraińskich sił zbrojnych w związku ze zmianą doktryny obronnej, która przewiduje, że Ukraina zapewni sobie bezpieczeństwo przede wszystkim w ramach dwustronnych porozumień wojskowych z państwami europejskimi, przede wszystkim z sąsiednimi oraz organizacjami międzynarodowymi.

W odniesieniu do sił zbrojnych przyjęto założenie utworzenia mobilnej armii uzbrojonej w nowoczesne rodzaje precyzyjnej broni. Przewidziano, że do końca 1996 r. ukraińskie siły zbrojne zostaną zredukowane z 450 tys. do 200 tys. żołnierzy³³². Ich głównym zadaniem będzie odpieranie niespodziewanej agresji i w miarę

³³⁰ Zob. Wypowiedź Zbigniewa Brzezińskiego - Dyrektora Instytutu Badań Strategicznych w Waszyngtonie w: „Rzeczpospolita” z 24 maja 1993 r.

³³¹ Por. *Strategiczne partnerstwo*. Wspólne oświadczenie premierów Pawła Łazarenki i Włodzimierza Cimoszewicza wydane 10 października 1996 r. w Kijowie, w: „Przegląd Rządowy” 1996, nr 11-12, s. 117.

³³² W grudniu 1996 r. ukraińskie siły zbrojne liczyły 420 tys. żołnierzy. M. Jędrzejko. *Armie w dobie przemian. Kalendarium najważniejszych wydarzeń w armiach Europy Środkowowschodniej w latach 1989-1997* w: „Studia i materiały” nr 46. Biuro Prasy i Informacji MON. Warszawa 1997, s. 346.

możliwości przerwanie wojny.

Wojskowa doktryna Ukrainy wytycza podstawowe zadania strategiczne dla sił zbrojnych i innych formacji obronnych do wykonania w ciągu 10 lat. Powinny one dostosować się do nowych warunków wojskowo-politycznych i wojskowo-strategicznych z uwzględnieniem wymogów współczesnej walki zbrojnej oraz neutralizować rzeczywiste i potencjalne zagrożenia interesów narodowych i bezpieczeństwa państwa. Optując za współpracą z OBWE, Radą Europy, Unią Europejską i NATO, Ukraina utrzymuje „status państwa bezblokowego”³³³.

Ukraina zainteresowana jest przy tym utworzeniem strefy bezatomowej na obszarach między Bałtykiem i Morzem Czarnym. Tego pomysłu nie akceptuje Polska z uwagi na swoje członkostwo w NATO. Przyjęcie zobowiązań Traktatu Waszyngtońskiego oznacza, że w wyjątkowo niekorzystnej sytuacji wojskowo-politycznej na terytorium Polski może pojawić się broń jądrowa³³⁴.

Polska podjęła współpracę wojskową z Ukrainą na podstawie porozumienia zawartego między ministerstwami obrony 3 II 1993 r. Porozumienie to przewidywało szkolenie kadr, ustalenie zasad wzajemnego ruchu lotniczego wojskowych statków powietrznych, wzajemnych dostaw uzbrojenia, techniki wojskowej, usług wojskowo-technicznych i współpracy naukowo-technicznej. W rezultacie zrealizowano po kilkanaście w każdym roku wspólnych przedsięwzięć wojskowych. Większość z nich to kontakty przygraniczne jednostek wojskowych.

Natomiast w dziedzinie naukowo-technicznej przewidziano realizację kontaktów z wykorzystaniem sprzętu morskiego i lotniczego.

W kwietniu 1996 r. przybyła do Polski delegacja ministerstwa obrony Ukrainy w celu przeprowadzenia rozmów w sprawie m.in. humanizacji życia wojskowego, edukacji obywatelskiej żołnierzy, problemów umacniania dyscypliny oraz miejsca armii w demokratycznym społeczeństwie. Wymieniono także doświadczenia w zakresie funkcjonowania służb prasowo-informacyjnych i wojskowych środków masowego przekazu.

W dniach 9-13 IV 1996 r. przedstawiciele Departamentu Systemu Obronnego

³³³ Por. *Batalion nowej Europy*. Rozmowa z gen. płk. Oleksandrem Kuźmukiem, ministrem obrony Ukrainy, w: „Polska Zbrojna” 1997, nr 48.

³³⁴ Por. *Strefa bezatomowa - inicjatywa ukraińska*, w: „Wojsko i Wychowanie” 1996, nr 9, s. 110-111.

polskiego ministerstwa obrony narodowej przebywali w Centralnym Instytucie Naukowo-Badawczym ministerstwa obrony Ukrainy w Kijowie. Celem tego spotkania była wymiana informacji na temat proponowania programowania i planowania obronnego. Omówiono również problemy dotyczące bezpieczeństwa i doskonalenia systemów obronnych obu państw. Było to pierwsze spotkanie oficerów polskich i ukraińskich poświęcone szeroko rozumianemu planowaniu i kierowaniu sprawami obronnymi.

W dniach 25-26 IV 1996 r. w Kijowie doszło do oficjalnej wizyty przedstawicieli MON na czele z ministrem S. Dobrzańskim. Była to kontynuacja bezpośrednich kontaktów ministrów zgodnie z ustaleniami dokonanymi podczas spotkania w Solinie w październiku 1995 r. Minister S. Dobrzański zaprezentował stronie ukraińskiej uzgodnione z MSZ stanowisko w sprawie przyszłej architektury bezpieczeństwa w Europie, priorytetów polskiej polityki zagranicznej oraz wyraził wolę dalszego zacieśniania stosunków z Ukrainą. Wygłosił także wykład dla kierownictwa i słuchaczy Akademii Sił Zbrojnych na temat polskiej wizji ogólnoeuropejskiego modelu bezpieczeństwa. Przeprowadził również całą serię rozmów z ministrem obrony Ukrainy W. Szmarowem oraz przewodniczącym Stałej Komisji Parlamentarnej Rady Najwyższej Ukrainy ds. Bezpieczeństwa i Obrony a także z prezydentem L. Kuczmą i ministrem spraw zagranicznych H. Udowenką.

Podczas wymiany poglądów obie strony potwierdziły wolę dialogu i rozszerzenia wzajemnej współpracy, w tym także w dziedzinie wojskowej i naukowo-technicznej. Uznały ponadto, że uczestnictwo w programie „PdP” daje pozytywne rezultaty w rozwoju partnerskich stosunków. W trakcie rozmów postanowiono także doprowadzić do zdynamizowania stosunków wzajemnych i kontynuować praktykę regularnych spotkań ministrów obrony dwa razy w roku.

Poza tym podjęto decyzję o powołaniu grupy ekspertów, która do końca sierpnia 1996 r. przygotowała propozycję współpracy w dziedzinie naukowo-technicznej i zarządzania przestrzenią powietrzną. Przewidziano również przygotowanie harmonogramu realizacji kijowskiego protokołu o współpracy dwustronnej w zakresie wymiany szkoleniowej żołnierzy sił zbrojnych obu państw.

Dążąc do dalszego zacieśnienia stosunków polityczno-wojskowych w duchu

poszanowania suwerenności obu państw zobowiązano się do wspólnego działania na rzecz stabilności i bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej. Uznano, że środkiem do uzyskania tego celu są regularne konsultacje związane z bezpieczeństwem regionalnym oraz wspólne przedsięwzięcia wojskowe o charakterze dwustronnym i w ramach programu PdP.

Temu celowi miała także służyć intensyfikacja współpracy jednostek wojskowych oraz współdziałanie w dziedzinie przygotowywania i kształcenia kadr i rozwijanie współpracy wojskowo-technicznej. W 1998 r. zapoczątkowano rozmowy w sprawie porozumień w sprawie ochrony wojskowych informacji niejawnych oraz współpracy w dziedzinie topografii i geodezji.

Ważne znaczenie dla dalszej współpracy była decyzja podjęta przez ministrów obrony w sprawie przyspieszenia prac nad sformowaniem wspólnego polsko-ukraińskiego batalionu sił pokojowych. Decyzja o powołaniu batalionu zapadła podczas wspomnianego wyżej spotkania ministrów obrony w Solinie w październiku 1995 r. Wytypowano do niego pododdziały z przygranicznych jednostek ówczesnego Krakowskiego Okręgu Wojskowego i Przykarpackiego Okręgu Wojskowego (Ukraina). Zaplanowano również prowadzenie konsultacji w zakresie możliwości realizacji strzelań bojowych i szkoleń (ćwiczeń) taktycznych na poligonach obu państw.

Następnie na spotkaniu dowódców obu okręgów ustalono, że przewodniczącymi składów roboczych pracujących nad sformowaniem batalionu będą zastępcy szefów sztabów okręgów ds. operacyjnych. Przyjęto również projekt struktury organizacyjnej pododdziału polsko-ukraińskiego i zdecydowano się podjąć prace nad wprowadzeniem bezpośredniej łączności między okręgami. Ponadto uzgodniono, że podczas szkolenia batalionu w Polsce jego dowódcą będzie oficer polski, a żołnierze będą posługiwać się językiem polskim. Podczas szkolenia na Ukrainie będzie odwrotnie. W razie, gdyby batalion miał wykonywać zadania w misji pokojowej, zacznie obowiązywać język angielski.

W lutym 1996 r. uzgodniono wzajemne wizyty. Miały one na celu zapoznanie się z bazą szkoleniową oraz warunkami szkolenia. Podjęto jednocześnie decyzję o przeprowadzeniu szkolenia przygotowawczego do ćwiczeń. Według nieoficjalnych

informacji ze źródeł wojskowych batalion polsko-ukraiński ma być docelowo mocno rozbudowany i liczyć ponad 900 żołnierzy wyposażonych m.in. w bojowe wozy piechoty i moździerze. Mieszanymi pododdziałami wchodzącymi w jego skład mają być: kompania dowodzenia, kompania wsparcia i logistyka. Wyłącznie ukraińskim pododdziałem ma być pluton artylerii przeciwlotniczej. W skład polsko-ukraińskiego batalionu sił pokojowych weszli żołnierze polskiej brygady pancernej z Przemyśla i ukraińskiego pułku zmechanizowanego z Rawy Ruskiej. Polska była zainteresowana udziałem tego batalionu w operacji pokojowej w Syrii. W listopadzie 1997 r. podpisano Umowę między Rządem RP a rządem Ukrainy w sprawie utworzenia wspólnej jednostki wojskowej do udziału w międzynarodowych operacjach pokojowych i humanitarnych pod egidą organizacji międzynarodowych. Należy dodać, że w Karcie o szczególnym partnerstwie między Organizacją Traktatu Północnoatlantyckiego a Ukrainą (Madryt, 9 VII 1997 r.), do obszarów współpracy badanych w możliwie najszerszym zakresie należy „wsparcie ze strony NATO polsko-ukraińskiego batalionu pokojowego”³³⁵.

Pierwszym wspólnym sprawdzianem były ćwiczenia przeprowadzone na poligonie w rejonie lwowskim (31 V - 9 VI 1996 r.) Udział w nich wzięli żołnierze polscy i ukraińscy oraz Czesi, Bułgarzy, Mołdowianie, Rosjanie, Rumuni, Węgrzy i Amerykanie. Ustalono przedtem, że na ćwiczeniach tworzone będą niekonwencjonalne sytuacje, wymagające od żołnierzy i dowódców profesjonalizmu i dużego wysiłku. W planach znalazły się akcje przeciwpożarowe, ochrona ważnych obiektów, przeprawy wodne, przyjmowanie i konwojowanie uchodźców. W tych akcjach uczestniczyły także siły szybkiego reagowania.

Ćwiczenia na poligonie lwowskim zaplanowano z dużym rozmachem. 3 VI 1996 r. zgodnie z harmonogramem odbyło się strzelanie ze wszystkich rodzajów broni strzeleckiej oraz przewożenie grup uchodźców przez przeszkodę wodną. Zaprogramowano także zorganizowanie posterunku obserwacyjnego i jego obronę, działanie punktu przepustkowo-kontrolnego, patrolowanie pieszo i na pojazdach, ochronę konwojów z pomocą humanitarną i ważnych osób, ewakuację medyczną.

³³⁵ Por. *Karta o szczególnym partnerstwie między Organizacją Traktatu Północnoatlantyckiego a Ukrainą* (Madryt, 9 lipca 1997 r.), (w:) *NATO Acquis*. w opr. B. Jabłońskiego i S. Kamińskiego. Toruń, 1998, s. 144.

ochronę punktów dowodzenia i lotnisk, posługiwanie się środkami łączności Ukrainy i USA. Zaplanowano ćwiczenia kompleksowe, podczas których polski pluton rozpocznie działania na wyznaczonym kierunku jako pluton szybkiego reagowania. W końcowej fazie ćwiczeń odbyły się zawody użyteczno-bojowe decydujące o tym, którzy żołnierze są najlepiej wyszkoleni.

Ćwiczenia w rejonie lwowskim były pierwszym sprawdzianem 14 Brygady Pancernej i 310 Pułku Zmechanizowanego stacjonującego w Rawie Ruskiej w Przykarpackim Okręgu Wojskowym na Ukrainie. Założono, że współpraca ta będzie się dalej rozwijać. Dlatego zaplanowano następne wspólne ćwiczenia. Od 23 IX do 5 X 1996 r. na poligonie Krakowskiego Okręgu Wojskowego odbyły się polsko-ukraińskie ćwiczenia wojskowe „Tatry”96, podczas których żołnierze batalionu polsko-ukraińskiego zapoznali się z bronią i techniką wojskową.

Przedstawiciele sił zbrojnych Polski i Ukrainy uczestniczą także w inspekcjach przeprowadzanych na ich terytoriach w związku, z implementacją CFE. We wrześniu 1998 r. na terenie Ukrainy przeprowadzono ćwiczenia wojskowe pod kryptonimem „Tarcza Pokoju”98 z udziałem 1 tys. żołnierzy z 22 państw (NATO i m.in. Polska, Rumunia, Uzbekistan). Po raz pierwszy uczestniczyli w nich żołnierze z batalionu polsko-ukraińskiego (POLUKRBAT).

Państwa zachodnie popierają rozwój wojskowej współpracy polsko-ukraińskiej. Stany Zjednoczone zadeklarowały pomoc w finansowaniu i technicznym przebrojeniu batalionu polsko-ukraińskiego. Zapoczątkowano także trójstronną współpracę w dziedzinie bezpieczeństwa między Polską, Ukrainą i Wielką Brytanią. W 1997 r. przeprowadzono wspólne ćwiczenia sił powietrzno-desantowych „Kozacki Step”97 na poligonie pod Mikołajewem³³⁶.

W maju 1998 r. w Wielkiej Brytanii odbyły się kolejne brytyjsko-polsko-ukraińskie ćwiczenia wojskowe. Jednak działalność batalionu będzie mogła rozwinąć się dopiero po ratyfikacji zawartego w tej sprawie porozumienia przez Radę Najwyższą Ukrainy, w której jak dotychczas blokowane są wszystkie umowy

³³⁶ Por. J. Berszeda, M. Honczar, O. Moskałec. *Miejsce Polski w polityce bezpieczeństwa Ukrainy, (w:) Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie. Miejsce Polski w polityce bezpieczeństwa jej sąsiadów.* Warszawa, Toruń 1997, s. 144.

międzynarodowe. Mimo tego zaplanowano ćwiczenia obu części batalionu na ukraińskim Zakarpaciu w maju 1999 r. Od połowy tegoż roku przeprowadzono „zgrywanie” całości batalionu, którego sztab będzie w Przemyślu. Obie strony są zainteresowane zgłoszeniem gotowości batalionu do akcji pokojowej ONZ.

Bardzo dużego znaczenia we współpracy polityczno-wojskowej, na arenie międzynarodowej, odgrywa udział kontyngentu SZ Ukrainy w koalicji antyterrorystycznej w Iraku, który wchodzi w skład polskiej Wielonarodowej Dywizji Zmechanizowanej Centrum - Południe.

Udział ukraińskiego kontyngentu w misji stabilizacyjnej w Iraku przyczynił się przede wszystkim do:

- poprawy wizerunku Ukrainy na forum międzynarodowym – jako równorzędnego partnera w misji pokojowej;
- ocieplenie stosunków ukraińsko-amerykańskich po kryzysie w tych relacjach, wywołanych aferą wokół „Kolczug”;
- przekonanie Polski oraz innych państw o możliwości podejmowania przez Ukrainę decyzji niezależnych od stanowiska Rosji³³⁷.

SZ Ukrainy biorą udział w misji stabilizacyjnej w Iraku w polskiej strefie odpowiedzialności – uczestniczy w niej ok. 1600 żołnierzy, którzy wykonują swoje zadania od 23 września 2003 r. W związku z wyborem na prezydenta W. Juszczenko – podjął decyzję, zapowiedzianą w kampanii prezydenckiej, o wycofaniu wojsk ukraińskich z Iraku, co ma nastąpić pod koniec 2005 roku.

Podstawowym zadaniem tych jednostek jest stabilizacja działań pokojowych w rejonie powierzonym ich odpowiedzialności. Należy ocenić, że koalicjanci otrzymali do realizacji bardzo trudny sektor. Świadczy o tym ilość żołnierzy, którzy polegli (zginęli), bądź zostali ranni podczas działań patrolowych. Żołnierze ci praktycznie działają w strefie regularnych działań bojowych, są atakowani przez zorganizowane pododdziały terrorystyczne.

W ocenie Sztabów Generalnych sił zbrojnych Polski i Ukrainy dotychczasowy bilans współpracy wojskowej jest owocny, jednak wymaga ona dalszego ożywiania

³³⁷ Szerzej ten problem opisuje M. Podsiadłowicz, *Polityka bezpieczeństwa Ukrainy*, DPO MON, Warszawa 2004, s. 24-28.

i doskonalenia. Dotyczy to zarówno poziomu współpracy sztabów generalnych, jak i jednostek wchodzących w skład (byłego) Krakowskiego i Przykarpackiego Okręgu Wojskowego. Polsko-ukraińska współpraca wojskowa została również pozytywnie oceniona przez Komitet Konsultacyjny Prezydentów Ukrainy i Polski.

3.2.2. Ocena porównawcza w odniesieniu do Rosji

3.2.2.1. Wyznacznik geopolityczny

W końcowym okresie istnienia ZSRR władze Ukrainy i Rosji współdziałały przeciw związkowemu Centrum, jednak nazajutrz po podpisaniu 8 grudnia 1991 r. porozumienia o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP), pojawiły się konflikty interesów, a współdziałanie ustąpiło współzawodnictwu. Jednym z podstawowych źródeł sporów było to, że oba państwa różnie postrzegały Wspólnotę. Dla Ukrainy miała to być swoista Komisja Likwidacyjna ZSRR, dla Rosji natomiast instrument zachowania maksymalnego, możliwego stopnia integracji państw postradzieckich, a w przyszłości – ich reintegracji.

Często niedostrzeganym czynnikiem, determinującym rozwój niepodległej Ukrainy, jak też jej stosunków z Rosją, jest fakt, że niepodległość Ukrainy była wynikiem podziału poradzieckiej nomenklatury (klasy politycznej w szerokim rozumieniu) na republikańskie „*ugrupowania*”. To ukraińska nomenklatura zdecydowała się stworzyć własne państwo, a państwo to jest – tak w sensie prawnym międzynarodowym, jak też ustrojowym, gospodarczym i kulturalnym – kontynuacją Ukraińskiej SRR. Zaś rodząca się ukraińska klasa polityczna (oprócz bardzo nielicznych środowisk dysydenckich) była wszechstronnie powiązana z rosyjską klasą polityczną. Był to jeden z istotnych czynników, od samego początku utrudniających, jeśli nieuniemożliwiających Ukrainie przyjęcie kursu na zdecydowaną separację od Rosji, propagowaną przez ugrupowania prawicy niepodległościowej.

Początki stosunków rosyjsko-ukraińskich były bardzo trudne. Na Ukrainie zapanowała niepodległościowa euforia i nadmierne nadzieje, wiązane z Zachodem, w Rosji – szok, spowodowany utratą ziem, uznawanych za część historycznej Rosji i w znacznej mierze zamieszkaną przez Rosjan. Przez pewien czas Rosja

formułowała groźby rewizji granic i propagowała tezę o nieuchronnym podziale Ukrainy na część wschodnią i zachodnią (tego rodzaju sugestie w prasie rosyjskiej zdarzają się nawet dziś). Z drugiej strony Ukraina w pierwszych latach niepodległości zajmował wobec Rosji sztywną i pod wieloma względami nierealistyczną postawę, która była na rękę Rosji, gdyż spowalniała proces uznawania Ukrainy za pełnoprawnego, odpowiedzialnego członka wspólnoty międzynarodowej.

Niepodległość Ukrainy zmieniła całkowicie krajobraz geopolityczny Europy. Wraz z Białorusią stanowi ona pas oddzielający Europę Środkową od Rosji. Zmieniła także pozycję Rosji, spychając ją na wschód i podkreślając jej tożsamość euroazjatycką³³⁸.

Istnienie niepodległej Ukrainy stanowi również wiarygodny wskaźnik, w jakim stopniu skumulowane są tendencje reintegracyjno - imperialne na terenie postradzieckim. Rację miał Z. Brzeziński, gdy pisał, że „bez Ukrainy Rosja przestaje być imperium i na odwrót - podporządkowawszy sobie Ukrainę, automatycznie staje się imperium”,³³⁹.

Ukraina leży na tradycyjnych szlakach rosyjskiej ekspansji ku Europie. M. Rościszewski, definiując główne osie grawitacji politycznej Rosji w Europie, wymienia trzy podstawowe kierunki: *białoruski*, *bałtycki* i *ukraiński*³⁴⁰. Z drugiej strony - jak pisze J. Bratkiewicz - „Ukraina jest swoistym oknem przestrzeni postsowieckiej otwartym na Europę, którego zamknięcie zwiastowałoby tendencje autoizolacjonistyczne z nieobliczalnymi konsekwencjami dla otoczenia międzynarodowego”,³⁴¹.

Ukraina jest pod względem wielkości terytorium drugim największym państwem w Europie (zajmuje terytorium o powierzchni 603 700 km²). Geograficznie i historycznie podzielona jest na 20 krain³⁴², jeżeli natomiast weźmiemy pod uwagę przesłanki polityczne, możemy wyodrębnić cztery podstawowe regiony:

1. *region wschodni* - najbardziej uprzemysłowiona część republiki, historycznie

³³⁸ Por. J. F. Dunn, *The Determinants and Future of Ukrainian Foreign and Security Policy*, w: „Sandhurst” 1995, s. 1.

³³⁹ Por. Z. Brzeziński, *The Premature Partnership*, w: „Foreign Affairs”, marzec-kwiecień 1994, s. 74.

³⁴⁰ Por. M. Rościszewski, *Polska granica wschodnia*, w: „Geopolitical Studies” 1997, vol. 1, s. 24-40.

³⁴¹ Por. J. Bratkiewicz, *Ukraina: między Rosją i niezawisłością*, (w:) *Racja stanu w dobie transformacji ładu europejskiego. Implikacje dla Polski*, pod red. J. Stefanowicza, I. Grabowskiej-Lipińskiej, Warszawa 1995, s. 31.

³⁴² Por. F. D. Zastawnyj, *Geografia...* op. cit., s. 318-348.

- najdłużej związaną z Rosją i w związku z tym znaczną część jego mieszkańców stanowią Rosjanie; politycznie zorientowany na Rosję i integrację w ramach WNP;
2. *region zachodni* - kolebka ruchów niepodległościowych, o najbardziej rozwiniętej świadomości niepodległościowej i antyrosyjskiej retoryce;
 3. *region centralny i południowy*;
 4. *region krymski* - o silnych tendencjach separatystycznych.

Z punktu widzenia podstawowych interesów Ukrainy zachowanie integralności terytorialnej było kwestią priorytetową. W tym aspekcie ważnym wydaje się omówienie kwestii granic młodego państwa, gdyż było ono pozbawione istotnego odniesienia legitymizującego do *status quo ante*. Zbudowane zostało w dużej części z terytoriów przynależnych do niemal każdego ze swych sąsiadów i przeważnie utraconych przez nich w trybie niedobrowolnym.

Istotne wydaje się rozróżnienie granic etnicznych i granic państwowych. Z punktu widzenia geografów i historyków ukraińskich za etniczne terytorium ukraińskie uważa się ziemię, gdzie w strukturze narodowej ludności Ukraińcy przeważają, ale również takie, gdzie żywioł ukraiński stanowił bądź stanowi od 25 do 50% („ziemie mieszane”)³⁴³. Granice państwowe Ukrainy ostatecznie ukształtowały się po II wojnie światowej i w roku 1954, w którym to N. Chruszczow z okazji 300-lecia ugody perejaśławskiej podarował Ukrainie Półwysep Krymski. We współczesnym świecie granice etniczne i państwowe często nie pokrywają się i problemy pogranicza stają się przyczyną ostrych konfliktów. W przypadku Ukrainy najbardziej konfliktogenne były granice z Rosją i Rumunią.

Granica z Rosją to w ogromnej mierze spadek po administracyjnym podziale imperium Romanowów na gubernie. Jej linia ustabilizowana została dopiero w latach dwudziestych naszego stulecia. Kilka dni po proklamowaniu niepodległości przez Ukrainę rzecznik prasowy prezydenta Jelcyna, P. Woszczanow, oświadczył, że Rosja pozostawia sobie prawo rewizji granic z republikami opuszczającymi ZSRR. Określono przy tym, iż w przypadku Ukrainy roszczenia dotyczą Zagłębia Donieckiego i Krymu³⁴⁴. Tak zwana „*sprawa krymska*” może być tematem na osobną

³⁴³ Ibidem, s. 15.

³⁴⁴ A. Karatnycky, *The Ukrainian Factor*, w: „Foreign Affairs”, lato 1992, s. 102-103.

dysertację i nie jest moim zamiarem szczegółowe rozpatrywanie tego problemu³⁴⁵.

Międzynarodowy aspekt konfliktu krymskiego miał kilka wątków:

- geopolityczny (dostęp do Morza Czarnego);
- wojskowy (Flota Czarnomorska);
- etniczny (mniejszość rosyjska i problem Tatarów Krymskich);
- gospodarczy.

Zarówno Ukraina, jak i Rosja zdawały sobie sprawę, że strategiczne znaczenie basenu Morza Czarnego będzie z biegiem lat rosnąć, nie tylko z powodów odkrycia złóż ropy naftowej na szelfie czarnomorskim, ale przede wszystkim ze względu na ważne znaczenie dla transportu surowców energetycznych z Azji Środkowej do Europy.

Nowa sytuacja geopolityczna postawiła Ukrainę przed koniecznością zdefiniowania swoich opcji geostrategicznych. W latach 1991-1992 dominowały cztery zasadnicze koncepcje: „doktryna Pawłyczki”, koncepcja „zrównoważonych interesów”, opcja euroatlantycka i opcja euroazjatycka. Twórca pierwszej koncepcji, D. Pawłyczko, zakładał neutralność i denuklearyzację Ukrainy (jej swoistą finlandyzację) przy politycznym oraz gospodarczym wsparciu i gwarancjach Zachodu dla jej niepodległości. W tym okresie neutralność dla Ukrainy oznaczała przede wszystkim uniknięcie prób rewitalizacji nowego związku. Idea ta jednak od początku budziła kontrowersje wśród ukraińskich elit politycznych.

Autorzy drugiej koncepcji wychodzili z założenia, że Ukraina w sensie geostrategicznym pozostaje państwem dwuwektorowym, tzn. zorientowanym na pragmatyczne budowanie i rozwijanie współpracy z krajami położonymi bardziej na wschód, jak i leżącymi na zachodzie oraz południu³⁴⁶. Owa dwuwektorowość stanowiła jakby „jedno z odzwierciedleń historycznego i kulturowego usadowienia Ukrainy na granicy Europy i przestrzeni euroazjatyckiej, uosabianej przez imperium rosyjskie”³⁴⁷.

³⁴⁵ Bardzo szczegółowo problem ten jest m.in. rozpatrywany (w:) J. Darski, *Ukraina*, s. 80 i następne.

³⁴⁶ Wydawało się, że dla Ukrainy będzie wzrastać rola kierunku południowo-wschodniego, a w szczególności basenu Morza Czarnego, gdyż w tej strefie przebiegają ważne globalne i regionalne magistrale transportowe o żywotnym znaczeniu dla Ukrainy. Zob. A. Walewski, M. Honczar, *Struktura interesów geopolitycznych Ukrainy*, Warszawa 1996, s. 12.

³⁴⁷ J. Bratkiewicz, *Ukraina: między... op. cit.*, s. 23.

W roku 1993 zwrócił na to uwagę Huntington w swoim eseju o zderzeniach cywilizacji. Nazwał w nim Ukrainę krajem „rozszczepionym” (*cleft country*) pomiędzy dwie wyraźne opcje kulturowe: zachodniochrześcijańską i wschodnioortodoksyjną. Ostrzegął, że na granicach cywilizacyjnych mogą pojawiać się konflikty i w związku z tym Ukraina może w przyszłości podzielić się na dwie części, z których wschodnia przyłączy się do Rosji, zaś zachodnia będzie grawitować w kierunku cywilizacji zachodniej³⁴⁸.

Polityczna dychotomia: Rosja albo Europa jest mocno zakorzeniona w ukraińskiej świadomości historycznej i myśli politycznej.

Opcja euroatlantycka była głoszona przez środowiska politycznego centrum i prawicę narodową, natomiast opcja euroazjatycka, polegająca na reintegracji, głównie ekonomicznej, obszaru poradzieckiego - przez środowiska lewicowe.

W omawianym okresie żadna z opcji nie zyskała powszechnej akceptacji wśród ukraińskich elit politycznych, a Ukraina znalazła się w zawieszeniu pomiędzy pragnieniem ściślejszych związków z Zachodem a rosnącą presją Rosji na ściślejsze powiązanie z WNP.

3.2.2.2. Ocena społeczno-polityczna

Po podpisaniu porozumienia o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw wystąpiły konflikty interesów³⁴⁹. Rosja dążyła do maksymalnej integracji państw WNP, a Ukraina do jak największej niepodległości. Zdecydowane odseparowanie się od Rosji, do którego dążyły ugrupowania prawicy niepodległościowej, utrudniała rodząca się ukraińska klasa polityczna, wszechstronnie powiązana z rosyjską.

Ukraina nie przystąpiła do układu o bezpieczeństwie zbiorowym WNP (Układu Taszkienckiego), ani do układu o wspólnej ochronie granic i innych porozumień WNP, które uważała za niekorzystne dla siebie. Konsekwentnie i skutecznie przeciwdziałała też przeciw przekształcaniu się WNP w strukturę ponadpaństwową, zaś od 1994 r. zaznaczyła się wyraźna tendencja Ukrainy do sabotowania form

³⁴⁸ S. Huntington, *The Clash of Civilizations*, w: „Foreign Affairs” 1999, nr 3, s. 29.

³⁴⁹ Szerzej na ten problem opisuje T. A. Olszański, *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Prace OSW, Warszawa 2002, zeszyt nr 3.

współpracy wielostronnej, a preferowania współpracy dwustronnej (także z Federacją Rosyjską). Ta polityka, która znalazła poparcie niektórych innych członów Wspólnoty, doprowadziła ostatecznie do porażki linii politycznej Moskwy i uwiadu WNP.

Polityka pierwszego prezydenta Ukrainy, Leonida Krawczuka, była dość efektowna, ale niezbyt efektywna. Zarówno wobec Zachodu, jak i Rosji była to przede wszystkim polityka gestów, która doprowadziła wprawdzie do akceptacji Ukrainy jako pełnoprawnego członka wspólnoty narodów, ale nie rozwiązała żadnego z głównych problemów kraju. Zwłaszcza wobec Rosji L. Krawczuk okazał się politykiem niezdolnym do wypracowania rzetelnych kompromisów. Także Rosja wykazywała w tych rokowaniach nadmierny maksymalizm – w latach 1992–1994 w zasadniczych kwestiach spornych był możliwy kompromis znacznie dla niej korzystniejszy niż ostatecznie wynegocjowany w 1997 r.

Zupełnie inna była postawa drugiego prezydenta, Leonida Kuczmy. Wybrany dzięki hasłom zbliżenia z Rosją, od początku uprawiał wobec niej politykę zdecydowanie patriotyczną, a przy tym pragmatyczną. Okazała się ona dość skuteczna. W dniu 31 maja 1997 r. prezydenci Jelcyn i Kuczma podpisali ukraińsko-rosyjski „*Traktat o przyjaźni, dobrym sąsiedztwie i współpracy*”³⁵⁰. Dokument ten zawarty został na okres 10 lat, z możliwością automatycznego przedłużenia na kolejne dziesięciolecia, o ile żadna ze stron nie wypowie wcześniej jego postanowień.

W jego tekście nie znalazły się proponowane przez Rosję zapisy dotyczące podwójnego obywatelstwa oraz Floty Czarnomorskiej (obie sprawy były wyłączone do odrębnego uregulowania), a sformułowanie dotyczące uznania granic było w pełni jednoznaczne. Jednak Moskwa uzależniła podpisanie traktatu od porozumienia w sprawie ostatecznego podziału Floty Czarnomorskiej oraz warunków stacjonowania rosyjskiej marynarki wojennej na Krymie.

Dla Federacji Rosyjskiej istotne było to, że na terytorium Ukrainy znalazły się prawie wszystkie bazy Floty Czarnomorskiej, a także zespoły uderzeniowe bombowców i raket strategicznych, uzbrojonych w przeszło 1700 głowic jądrowych oraz dwie stacje systemu wczesnego ostrzegania o napadzie jądrowym; te ostatnie miały największe znaczenie, gdyż bez nich obrona przeciwraketowa Rosji traciła

³⁵⁰ Szerzej na ten temat (w:) *Ukraina i Rosja główne problemy sąsiedztwa*, Analizy, OSW, 1998, s. 5 i dalsze.

z pola widzenia kierunek południowo-zachodni. Tu jednak szybko osiągnięto porozumienie – oba ośrodki, wydzierżawione przez Ukrainę Federacji Rosyjskiej³⁵¹, funkcjonują nieprzerwanie.

Podobnie było z podziałem Floty Czarnomorskiej, warunki zostały określone i podpisane podczas wizyty premiera FR W. Czernomyrdina w Kijowie w dniach 27-28 maja 1997 roku. Zgodnie z nimi okres użytkowania przez FR Sewastopola został określony na 20 lat, z możliwością jego przedłużenia o kolejne okresy pięcioletnie. Rosja będzie dysponować około 350 jednostkami pływającymi, a Ukraina przejęła docelowo 52 jednostki. Rosja uzyskała również prawo do utrzymywania na Krymie 25-tysięcznego kontyngentu wojskowego oraz 132 BWP, 24 środki artyleryjskie o kalibrze powyżej 100 mm i 22 samoloty lotnictwa sił morskich³⁵².

Brak postępu w tych sprawach doprowadzał do wielokrotnego odwoływania wizyty prezydenta Rosji Borysa Jelcyna w Kijowie. Sukcesem dyplomacji ukraińskiej był natomiast fakt, że dla opinii międzynarodowej stało się jasne, że to Moskwa ponosi odpowiedzialność za impas rokowań, gdyż stawiane przez nią warunki sprowadzają się do zakwestionowania suwerenności Ukrainy nad częścią Krymu.

Natomiast uchwalona w czerwcu 1996 roku Konstytucja wykluczyła zarówno wprowadzenie podwójnego obywatelstwa, jak i uznanie rosyjskiego za język urzędowy równorzędny z ukraińskim, co postulowała Rosja. Dopuszczała natomiast istnienie na Ukrainie rosyjskiej bazy wojskowej, co otworzyło drogę do ostatecznego uregulowania kwestii Sewastopola. Traktat ukraińsko-rosyjski i porozumienie w sprawie Sewastopola, które potwierdzały bezwarunkową suwerenność Ukrainy i gwarantowały utrzymanie rosyjskich baz marynarki wojennej. Podpisanie traktatu zamknęło etap kształtowania podstaw ukraińsko-rosyjskich stosunków międzypaństwowych, a zarazem postawiło pod znakiem zapytania możliwość wstąpienia Ukrainy do NATO.

Podczas pierwszej oficjalnej wizyty prezydenta Ukrainy w Moskwie, 27 lutego 1998 roku, podpisano porozumienie gospodarcze na lata 1998-2007. Program

³⁵¹Zasady dzierżawy tych ośrodków, mieszczących się w okolicach Sewastopola (Krym) i Użhorodu (Zakarpacie) uzgodniono jednak dopiero na początku 1997 r.

³⁵²Szerzej na ten temat (w:) K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa narodowego Ukrainy*, AON, Warszawa 1999, s.49.

porozumienia pozostał martwy, a rzeczywista poprawa stosunków gospodarczych między Rosją a Ukrainą nastąpiła dopiero w 2000 roku. Ukraina odnotowała wtedy (po raz pierwszy od uzyskania niepodległości) znaczący wzrost gospodarczy. Wzrost ten nastąpił w znacznej mierze na skutek poprawy koniunktury w Rosji, dzięki czemu wzrosło też zapotrzebowanie na import z Ukrainy. Drugim czynnikiem było podjęcie lub zwiększenie produkcji przez część ukraińskich zakładów przemysłu ciężkiego i chemicznego, które w następstwie prywatyzacji przeszły w ręce kapitału rosyjskiego.

Wraz z wyborem nowego prezydenta Federacji Rosyjskiej, Władimira Putina, nastąpiła znacząca poprawa stosunków. Rosja zrezygnowała z traktowania WNP jako narzędzia reintegracji i postawiła na rozwój stosunków dwustronnych. 28 stycznia 2003 roku prezydenci Ukrainy i Federacji Rosyjskiej podpisali międzypaństwową umowę o granicy państwowej, która zamyka delimitację lądowego odcinka tej granicy i jest formalnym potwierdzeniem jej suwerenności przez Rosję.

Traktując Ukrainę jako partnera i sojusznika, Rosja usunęła główną przeszkodę na drodze do zacieśniania stosunków ukraińsko-rosyjskich i przyczyniła się do reorientacji ukraińskiej polityki zagranicznej i jej koncentracji na współpracy z Rosją i USA, przy czym stosunki z Rosją mają opierać się na zasadach „*asymetrycznego partnerstwa*”³⁵³, porównywanego do stosunków między Kanadą a USA. 15 sierpnia 2003 roku w Astanie (Kazachstan) delegacje rządowe z Ukrainy, Rosji, Kazachstanu i Białorusi uzgodniły projekt umowy o powołaniu *Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej* (WPG) na terytorium tych czterech krajów. Umowa została podpisana 19 września 2003 r. w Jałcie (Ukraina) przez prezydentów 4 państw, z terminem wejścia w życie pod koniec 2003 roku, po ratyfikacji przez parlamenty państw uczestników.

3.2.2.3. Ocena współpracy gospodarczej

W wyniku rozpad wspólnego systemu gospodarczego oraz nagłego wprowadzenia granic państwowych, dzielących ściśle zintegrowany dotychczas obszar społeczno-gospodarczy, obie strony natrafiły na szereg nowych trudności. Ukraina

³⁵³ Jest to tzw. „doktryna Złenki”. W styczniu 2001 roku minister Anatolij Zlenko sformułował publicznie nową doktrynę polityki zagranicznej Ukrainy, stwierdzając, że Ukraina ma tylko dwóch partnerów strategicznych: Federację Rosyjską i Stany Zjednoczone.

stała się właścicielem ogromnie rozbudowanego przemysłu zbrojeniowego i chemicznego, który w znacznej większości nie był jej potrzebny, i który - w związku z załamaniem się radzieckiej polityki militarnej - w znacznej mierze przestał być potrzebny także Rosji. Szybki rozpad gospodarki nakazowo-rozdzielczej bez jednoczesnego wprowadzania mechanizmów rynkowych spowodował anarchizację obrotu gospodarczego i żywiołowe kształtowanie się mechanizmów pararynkowych, do dziś niezbyt jasnych. Dotyczyło to także powiązań międzynarodowych.

Kryzys gospodarek państw postradzieckich (w tym zwłaszcza drastyczny spadek zamówień wojskowych), a także wiązanie przesadnych nadziei ze współpracą z Zachodem, spowodowały masowe zrywanie powiązań kooperacyjnych między przedsiębiorstwami ukraińskimi a rosyjskimi (i innymi postradzieckimi). W efekcie w latach 1992–1993 nastąpił bardzo poważny spadek wymiany handlowej między państwami postradzieckimi.

Ukraina starała się intensywnie tworzyć „strukturę niepodległości”, wprowadzając m.in. własne ustawodawstwo gospodarcze bez liczenia się z konsekwencjami, jakie zmiany te muszą pociągnąć dla wciąż istniejącej wspólnoty monetarnej i celnej. Podobnie czyniły inne kraje postradzieckie. Wspólna przestrzeń prawna rozpadała się, wymuszając jednocześnie rozpad pozostałych, zaś powstanie formalnej, (bo z początku zupełnie niestrzeżonej, niewytyczzonej) granicy stało się znakomitym źródłem zarobku, także dla wielkich firm handlowych, spekulujących na różnicach cen, kursów oraz różnych rozwiązaniach prawnych (zwłaszcza prawa podatkowego). Ta grupa nowych przedsiębiorców, kształtująca się jeszcze przed rozpadem ZSRR, szybko stała się ważną grupą (ściślej – grupami) wpływu, a ich nacisk wielokrotnie wpływał na decyzje, podejmowane na szczeblu państwowym.

W listopadzie 1992 r. Ukraina przestała należeć do tzw. strefy rublowej, a rosyjski rubel, po prawie roku „współistnienia” z ukraińskim karbowanцем (kuponem) stał się na Ukrainie walutą obcą. Nastąpiło to z inicjatywy Rosji, gdyż narastająca na Ukrainie inflacja zaczynała się negatywnie odbijać na gospodarce rosyjskiej, zagrażając podjętemu w tym kraju programowi reform. Istnienie strefy rublowej było bardzo ważnym czynnikiem rodzenia się i umacniania wspomnianej wyżej grupy „nowych Ukraińców” i „nowych Rosjan”.

Niemal od razu ujawniła się zasadnicza asymetria w stosunkach gospodarczych: silne uzależnienie Ukrainy od strategicznych dostaw z Rosji i znacznie mniejsze uzależnienie Rosji od dostaw z Ukrainy. Ukraina była zależna przede wszystkim pod względem surowcowym – musiała importować z Rosji wielkie ilości gazu ziemnego (ponad 80% zużycia), ropy naftowej (ok. 90%), a także drewna i celulozy (odpowiednio ok. 60 i 80%) oraz całość paliwa jądrowego. Dywersyfikacja dostaw okazała się niemożliwa, choć demonopolizacja rynku produktów ropopochodnych sprawiła, że uzależnienie od dostaw z Rosji przestało być źródłem zagrożenia.

Z drugiej strony dostawy z Ukrainy (oprócz artykułów żywnościowych i niektórych asortymentów metalurgicznych) nie miały dla Rosji charakteru strategicznego, choć od niektórych z nich zależał byt licznych, nawet wielkich przedsiębiorstw. Zamożniejsza dzięki swym zasobom łatwo sprzedawalnych surowców Rosja mogła też znacznie łatwiej znajdować zastępcze źródła dostaw – bądź we własnej gospodarce, bądź w świecie zewnętrznym. Dla Rosji istotne znaczenie miało też utrzymanie kooperacji z niektórymi ukraińskimi przedsiębiorstwami zbrojeniowymi, głównie jednak, dlatego, że uruchomienie własnej produkcji brakujących elementów (i uruchomienie własnych biur konstrukcyjnych) było zbyt kosztowne. Tymczasem dla ukraińskiego przemysłu zbrojeniowego współpraca z rosyjskimi partnerami była sprawą przeżycia.

Już około 1994 r. stało się jasne, że Ukraina w niewielkim stopniu potrafiła dyskutować niezbyt liczne zakresy, w których Rosja jest od niej uzależniona (przede wszystkim tranzyt gazu ziemnego i ropy naftowej oraz tranzyt do i z portu w Odessie), Rosja natomiast wykorzystuje dostawy gazu ziemnego jako narzędzie presji politycznej. Okazało się ono jednak mało skuteczne. Po pierwsze, dlatego że w odpowiedzi na ograniczanie dostaw ukraińscy przedsiębiorcy podbierali z gazociągów tranzytowych gaz, przeznaczony dla odbiorców zachodnich, po drugie, dlatego, że Gazprom prowadził wobec Kijowa własną politykę, której cele nie zawsze były zgodne z polityką Federacji Rosyjskiej.

Wraz z wygasaniem kontrowersji politycznych ciężar stosunków ukraińsko-rosyjskich coraz bardziej przenosił się na zagadnienia gospodarcze. Tu Ukraina miała znacznie mniejsze pole manewru, gdyż, inaczej niż w tych pierwszych, nie może

liczyć na poparcie Zachodu. Powolne reformy strukturalne w Rosji przy ich zaniechaniu na Ukrainie doprowadziły już do powstania dystansu, znacznie pogarszającego stanowisko Ukrainy w jakichkolwiek rokowaniach gospodarczych a dla współpracy gospodarczej z Rosją po prostu nie ma alternatywy. Z drugiej jednak strony konieczność ścisłej współpracy gospodarczej, a nawet poważnych ustępstw w tej dziedzinie na rzecz Rosji, nie musi oznaczać zagrożenia dla niepodległości Ukrainy.

Po podpisaniu traktatu o przyjaźni i współpracy podjęto rokowania nad wieloletnim porozumieniem gospodarczym, ostatecznie podpisanym przez prezydentów Leonida Kucznię i Borysa Jelcyna 27 lutego 1998 r., podczas pierwszej oficjalnej wizyty prezydenta Ukrainy w Moskwie. To porozumienie o współpracy gospodarczej na lata 1998–2007 jest dokumentem dość enigmatycznym. Jego kluczowy art. 2 stanowi, że wysokie umawiające się strony, uznając niezbędną stopniowego kształtowania i rozwoju wspólnej przestrzeni gospodarczej, będą tworzyć dogodne warunki dla uzgodnienia podstawowych kierunków przemian społeczno-gospodarczych, przebudowy strukturalnej, zbliżenia bazy normatywno-prawnej w zakresie współpracy gospodarczej z zagranicą, polityki taryfowo-celnej, podatkowej oraz ustawodawstwa antymonopolowego, tworzenia odrębnych projektów i programów, popierania rozwoju kooperacji, tworzenia silnych struktur produkcyjnych, wzajemnego udziału w prywatyzacji i projektach inwestycyjnych zgodnie z ustawodawstwem narodowym³⁵⁴.

W porozumieniu czytamy też o konieczności zbliżenia podstawowych kierunków reform rynkowych w obu krajach i stworzenia podstaw dla dalszego rozwoju procesów integracyjnych w gospodarce³⁵⁵ (jest to czysta namowa – w rzeczywistości w 1998 r. wciąż trwały procesy dezintegracyjne). Dokument ten, któremu media obu stron nadały ogromne znaczenie, to w istocie niewiele więcej niż protokół intencji, za którym muszą pójść długotrwałe, trudne negocjacje międzyrządowe, konkretne decyzje, w tym liczne akty prawne. Niezbędna jest też dobra wola obu stron, wola czegoś więcej, niż samego zawarcia porozumienia, osiągnięcia sukcesu, łatwego do propagandowego zdyskontowania (zwłaszcza

³⁵⁴ Por. Uriadowyj Kurjer z 10.03.1998 r.

w ukraińskiej kampanii przed wyborami parlamentarnymi). Zwraca też uwagę jego jednoznacznie dwustronny charakter – Wspólnota Niepodległych Państw pojawia się w tu jedynie jako ozdobnik bez żadnego znaczenia.

Omawiane porozumienie jest jedynie preambułą do załącznika, precyzującego zakres przyszłych uzgodnień. Załącznik ten, Program współpracy gospodarczej między Ukrainą a Federacją Rosyjską na lata 1998–2007 (niepublikowany), liczy 130 punktów, w tym 16 dotyczących współpracy w zakresie przemysłu zbrojeniowego, mówi przede wszystkim o rokowaniach, mających na celu m.in. liberalizację reżimu wolnego handlu (w gruncie rzeczy – dostosowanie warunków tego handlu do światowych standardów), ujednoczenie zasad naliczania podatków pośrednich, zbliżenie, (ale nie ujednoczenie) taryf i procedur celnych, nawiązanie współpracy służb celnych i granicznych (bardziej szczegółowe propozycje w tym ostatnim zakresie sprowadzają się do tego, by na granicy ukraińsko-rosyjskiej zapanował elementarny ład prawno-organizacyjny) itd. itp. Program ten pozostał martwy, a na rzeczywistą poprawę standardów stosunków gospodarczych między Rosją a Ukrainą trzeba było czekać do roku 2000³⁵⁶.

Po okresie stosunkowo dobrej koniunktury ukraińsko-rosyjska współpraca gospodarcza zachwiała się pod wpływem kryzysu rosyjskiego z 1998 r. Na Ukrainie nie doszło do krachu finansowego, porównywalnego z rosyjskim, jednak powiązanie rynków finansowych obu krajów doprowadziło do poważnego osłabienia, (ale nie załamania) hrywni, co miało negatywny wpływ na wymianę handlową między Rosją a Ukrainą.

W 1999 r. ukraiński eksport towarowy do Rosji spadł w porównaniu z rokiem 1995 o połowę, a w porównaniu z 1997 r. o 22%; a import z Rosji – odpowiednio o 1/3 i 10%; eksport usług wzrósł w latach, 1997 – 1998 o 40%, ale w 1998 r. spadł o 30%, a import spadł odpowiednio o 15% i 10%³⁵⁷. Ważnym, długofalowym skutkiem kryzysu było zmniejszenie opłacalności importu w obu krajach, pobudzające

³⁵⁵ Ibidem.

³⁵⁶ Wymiany dokumentów ratyfikacyjnych tego porozumienia dokonano dopiero w lipcu 1999 r., gdy było już ono w pewnej mierze nieaktualne - żadne z zadań, które miały być zrealizowane do końca 1998 r., nie zostało wykonane. Fakt ten mówi wiele o ówczesnym stanie stosunków ukraińsko-rosyjskich oraz o wartości podpisywanych porozumień.

³⁵⁷ *Raport o gospodarce Ukrainy w 1998 r.*, opracowanie Biura Radcy Handlowego RP w Kijowie na podstawie oficjalnych statystyk ukraińskich.

produkcję krajową. Był to jeden z warunków wstępnych ożywienia gospodarczego na Ukrainie w roku 2000.

Kluczowym elementem ukraińsko-rosyjskich stosunków gospodarczych są dostawy i tranzyt gazu ziemnego. Ukraina nie jest w stanie przetrwać bez dostaw gazu ziemnego z Rosji (lub z innego źródła przez terytorium Rosji)³⁵⁸, zaś dochody od eksportu gazu ziemnego mają zasadnicze znaczenie dla stabilności finansów publicznych Federacji Rosyjskiej. Zaś eksport ten odbywał się niemal w całości przez terytorium Ukrainy. Uruchomienie pierwszej nitki gazociągu jamalskiego w niewielkim stopniu zmieniło tę sytuację³⁵⁹.

Kraj ten jest też jednym z największych odbiorców rosyjskiego gazu, z którego Gazprom w pierwszych latach nie mógł zrezygnować; sytuacja zmieniła się ok. 1999 r., gdy Gazprom postawił na maksymalizację eksportu poza WNP. W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych import gazu ziemnego był bodaj najbardziej skryminalizowaną dziedziną gospodarki Ukrainy; na związanych z nim nadużyciach wyrosły wszystkie lub prawie wszystkie ukraińskie fortuny oligarchiczne (a także część rosyjskich). W wyniku tych nadużyć straty ponosił też Gazprom, jednak mimo narastającego zadłużenia jego ukraińskich kontrahentów dostawy gazu na Ukrainę musiały być wciąż opłacalne dla tego koncernu lub dla jego kierownictwa, którego prywatne interesy często bywały sprzeczne z dobrem firmy.

Podczas rozwiązywania ZSRR Ukraina przejęła kontrolę nad systemem gazociągów tranzytowych, przebiegających przez jej terytorium. Kierownictwo Gazpromu zlekceważyło wówczas ten fakt, może, dlatego, że nie liczyło się z ostatecznym charakterem rozpadu wspólnego państwa. Stąd też późniejsze, wciąż niezrealizowane (mimo kilku prób) dążenie kierownictwa koncernu do odzyskania tej infrastruktury.

Od początku (prawdopodobnie jeszcze przed 1991 r.) część dostaw gazu pochodziła z Turkmenii; w 1996 r. dostawy z tego kraju wyniosły 18,3 mld m³, gdy

³⁵⁸ Jeszcze pod koniec lat dziewięćdziesiątych udział gazu ziemnego w bilansie energetycznym Ukrainy sięgał 48% (BP Amoco Statistical Review of World Energy 2000).

³⁵⁹ Kierownictwo Gazpromu dąży do dywersyfikacji tranzytu gazu ziemnego na zachód i południowy zachód. Odpowiednie inwestycje są jednak wciąż w fazie projektowej i nie da się ocenić, kiedy mogą zostać zrealizowane.

z Rosji – 52,9 mld m³ (w 1997 r. odpowiednio 11,9 i 49,3 mld m³)³⁶⁰. Jednak w 1997 r. Turkmenistan wstrzymał dostawy, gdyż ukraińscy odbiorcy nie wywiązywali się ze zobowiązań, a Turkmenistan, nie eksportując gazu tranzytem przez Ukrainę mógł sobie pozwolić na wstrzymanie dostaw. Kierownictwo Gazpromu wykorzystało sytuację, zwiększając dostawy dla Ukrainy tak, by pokryć deficyt, wywołany wstrzymaniem dostaw turkmeńskich. Jednocześnie Gazprom usiłował wymusić przekształcenie zadłużenia ukraińskich importerów gazu w dług państwa ukraińskiego³⁶¹.

W związku z tym umowa w sprawie dostaw gazu ziemnego dla Ukrainy w 1998 r. przyniosła istotne pogorszenie sytuacji strony ukraińskiej, a towarzyszące jej ustalenia zapewniły firmie ITERA-Ukrajina³⁶² pozycję quasi-monopolisty na ukraińskim rynku wewnętrznym³⁶³ także jako operatora gazu turkmeńskiego). Zadłużenie z tytułu dostaw bieżących przestało narastać, stare zostało zrestrukturyzowane, narastał natomiast problem kradzieży gazu z rurociągów tranzytowych. Moskwa wykorzystywała to jako argument w negocjacjach dwustronnych, a także jako narzędzie dyskredytacji Ukrainy na arenie międzynarodowej, a kierownictwo Gazpromu nie robiło nic, by powstrzymać ten proceder. Wszystko przemawia za tym, że główną przyczyną takiej jego postawy było to, że z kradzieży gazu i jego odsprzedaży na Zachód czerpali zyski się członkowie ścisłego kierownictwa nie tylko ukraińskiego Ukrhazpromu, ale i rosyjskiego Gazpromu.

W lutym 1998 r. Ukraina zawarła z Turkmenistanem wieloletnią umowę na dostawy gazu ziemnego, jednak i te dostawy zostały szybko wstrzymane. W 1998 r. gaz turkmeński na Ukrainę nie docierał, w 1999 r. dostawy wyniosły ok. 8 mld m³³⁶⁴.

³⁶⁰ Natural Gas Information 2000 (strona International Energy Agency).

³⁶¹ Więcej na ten temat w: Sygnały OSW nr 31 z 1.07.1997 r. W tym roku Ukraina zdemonopolizowała import i dystrybucję gazu ziemnego.

³⁶² ITERA-Ukrajina jest filią firmy ITERA International Energy LLS, zarejestrowanej na Florydzie, której siedziba mieści się jednak w Moskwie (w biurówcu RAO Gazprom). ITERA IE LLS jest najprawdopodobniej własnością członków ścisłego kierownictwa tego koncernu. W żadnym zestawieniu „gazowego” zadłużenia nie wymieniano jako dłużnika ITERA-Ukrajina – najwidoczniej z tą firmą Gazprom rozlicza się na innych zasadach. Próba eliminacji ITERA z ukraińskiego rynku w 2000 r. wiąże się najprawdopodobniej z rozgrywką między rządem rosyjskim a kierownictwem wciąż de iure państwowego Gazpromu.

³⁶³ W latach poprzednich dystrybucją importowanego gazu ziemnego na Ukrainie zajmowały się firmy ukraińskie, zaciekle konkurujące między sobą. Więcej na ten temat w: Sygnały OSW nr 2 z 22.01.1998 r.

³⁶⁴ Dane *Naftohazu Ukrainy*, opublikowane w: Kijewskije Wiedomosti z 14.12.1999 r.

Nadal, więc Rosja była dostawcą znacznej większości spożywanego przez Ukrainę gazu ziemnego, zaś Gazprom wykorzystywał tę sytuację, dążąc do przejęcia kontroli nad ukraińskimi gazociągami tranzytowymi (bezsukutecznie) oraz interesującymi go ukraińskimi przedsiębiorstwami metalurgicznymi i chemicznymi (dość skutecznie)³⁶⁵.

Wybór Leonida Kuczmy na drugą kadencję i mianowanie na stanowisko premiera Wiktora Juszczenki przyniosło nadzieje na to, że na Ukrainie rozpoczną się radykalne reformy, zbliżające ten kraj do zachodnioeuropejskich standardów gospodarowania i życia społecznego. Nadzieje te sprawdziły się w ograniczonym stopniu. Głównym sukcesem rządu W. Juszczenki okazał się wzrost gospodarczy, osiągnięty bez wsparcia zachodnich instytucji finansowych. Jednak mimo sukcesów tego rządu przez cały rok 2000 narastało rozczarowanie Zachodu do Ukrainy, a Ukrainy – do Zachodu. Na Ukrainie dojrzywała też świadomość faktu, że dla ścisłej współpracy z Rosją nie ma alternatywy.

Program realizowany przez rząd W. Juszczenki zmierzał do uporządkowania mechanizmów ukraińskiego życia gospodarczego, ale nie do ich radykalnej zmiany. Ukraina w ciągu roku 2000 raczej odrabiała dystans, dzielący ją w tym zakresie od Federacji Rosyjskiej, niż zbliżała się do standardów zachodnich. Uderzające jest to, że zasadnicze mechanizmy ukraińskiego życia politycznego (zwłaszcza walka o wpływ na prezydenta między ugrupowaniami oligarchicznymi i urzędniczymi) i zachodzące w nich przemiany są odbiciem podobnych mechanizmów i procesów, zachodzących w Federacji Rosyjskiej³⁶⁶. Np. atak oligarchów najpierw na wicepremier Julię Tymoszenko, a potem premiera Juszczenkę miał precedensy w postaci rozprawy ich rosyjskich odpowiedników z premierem Siergiejem Kirijenką latem 1998 r. Jednak zmiany, zachodzące w rosyjskich mechanizmach uprawiania polityki od roku 2000, jak dotąd nie znajdują odbicia na Ukrainie.

W roku 2000 Ukraina odnotowała – po raz pierwszy od uzyskania niepodległości – istotny wzrost gospodarczy (PKB wzrósł o 6%, produkcja

³⁶⁵ Szerzej na ten temat pisze: Arkadiusz Sarna, *Ukraina-Rosja: „strategiczne partnerstwo”, strategiczne... uzależnienie? Analizy*, OSW, Warszawa 1999.

³⁶⁶ Najważniejszą różnicą między nimi jest to, że na Ukrainie siły zbrojne nie odgrywają żadnej roli politycznej, a także to, że ukraińscy oligarchowie są znacznie słabsi finansowo, a więc i politycznie, od swych rosyjskich odpowiedników, a państwowa biurokracja (zwłaszcza podatkowa) ma więcej do powiedzenia, niż w Rosji. Wprawdzie za prezydentury Władimira Putina nastąpiło istotne osłabienie rosyjskich oligarchów, w dalszym jednak ciągu są oni znacznie bardziej niezależni od państwa, niż ukraińscy.

przemysłowa o 13%, rolna – o 7,6%), a wzrost dochodów budżetu wpłynął na poprawę sytuacji socjalnej. Szczególnie silny był wzrost w przemyśle spożywczym, lekkim, a także stalowym. Wzrost ten Ukraina zawdzięcza w znacznej mierze wzrostowi cen ropy naftowej, który, sam w sobie niekorzystny dla Ukrainy, napędzał wzrost gospodarczy w Rosji, a więc także zapotrzebowanie na import z Ukrainy³⁶⁷. Drugim ważnym czynnikiem była kontynuacja wielkiej prywatyzacji, w wyniku, której liczne zakłady przemysłu ciężkiego i chemicznego przeszły w ręce kapitału rosyjskiego, dzięki czemu mogły zwiększyć lub wręcz podjąć produkcję. Musiało to uzmysłwić ukraińskim kołom gospodarczym i politycznym, że bez pomocy Zachodu ich kraj może się obyć, natomiast bez ścisłej współpracy z Rosją – nie.

Z drugiej strony Międzynarodowy Fundusz Walutowy przez cały rok 2000 nie wznawiał kredytowania Ukrainy³⁶⁸, a media zachodnie, co jakiś czas ponawiały kampanie, dyskredytujące ten kraj, zwłaszcza premiera Juszczenkę, najbardziej prozachodniego polityka w kierownictwie państwa ukraińskiego i uchodzącego na Ukrainie za „mianowanego przez USA”. Zaś trwająca przez prawie cały ten rok, głównie zresztą w Polsce, a nie na Ukrainie, dyskusja nad rosyjskim projektem nowego gazociągu, omijającego terytorium Ukrainy, oraz postawa Brukseli w sprawie zwiększenia importu gazu rosyjskiego uzmysłowiły ukraińskiej klasie politycznej, że Unia postrzega Federację Rosyjską jako swego głównego partnera na wschodzie Europy, a od Ukrainy oczekuje przede wszystkim dobrych, najchętniej partnerskich stosunków z Rosją.

W październiku 2000 r. spośród 100 ankietowanych czołowych ukraińskich ekspertów (urzędników państwowych, analityków z organizacji pozarządowych i mediów) 80 uznało za priorytet polityki zagranicznej Ukrainy stosunki z Rosją (66 z USA, 62 z Niemcami, 52 z Polską, 25 z Chinami, inne kraje miały poniżej 20 wskazań). Wśród krajów, współpraca, z którymi jest najważniejsza dla realizacji celów ukraińskiej polityki zagranicznej Rosję wymieniło 89 (90 USA, 80 Niemcy, 58 Polskę, 36 Chiny, 34 Wielką Brytanię, 28 Francję), zaś na pytanie, na pomoc

³⁶⁷ W 2000 r. wymiana handlowa wzrosła o 13%, w tym wymiana towarowa aż o 24%, Por. *Ukraina w cyfrach... op.cit.*, Tendencja wzrostowa w ukraińskiej gospodarce utrzymała się także w latach następnych.

³⁶⁸ Program kredytowy został wznowiony 19.12.2000 r., jednak kolejne transze kredytów nie zostały wypłacone; rzeczywiste wznowienie pomocy kredytowej dla Ukrainy nastąpiło dopiero późną jesienią 2001 r.

wojskową, jakiego kraju Ukraina może liczyć w przypadku agresji, Rosję wskazało 48 (USA 54, Polskę 30, Niemcy 20). Ankieta ta daje dobre pojęcie o poglądach ukraińskiej klasy politycznej, która na pierwszym miejscu polityki stawia stosunki z Federacją Rosyjską i Stanami Zjednoczonymi.

W Rosji³⁶⁹, w ostatnich miesiącach 2002 roku udało się zachować wzrost gospodarczy, jednak w porównaniu z 2001 rokiem jego tempo zmniejszyło się. Zgodnie z danymi *Goskomstatu* w 2001 r. PKB wzrosło o 5%, zaś według wstępnych obliczeń w I kwartale 2002 r. o ok. 3,7%. Międzynarodowe organizacje finansowe przewidywały w całym 2002 r. wzrost na poziomie 4,4%. Produkcja przemysłowa w 2001 r. zwiększyła się o 4,9% w porównaniu z poprzednim rokiem, gdy tymczasem w pierwszych pięciu miesiącach 2002 r. zanotowano 3,0% wzrost.

Tabela 3.4. Wskaźniki ekonomiczne Rosji w latach 1996–2003

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
PKB (%)	- 3,5	0,8	-4,6	5,4	10,0	5,1	4,7	7,3
Produkcja przemysłowa (%)	- 4,0	1,9	- 5,2	8,1	11,9	5,1	4,4	6,9
Inflacja (CPI) (%)	22	11	84,4	36,5	20,1	18,6	15,1	12,0
Bilans budżetu federalnego (proc. PKB)	- 7,9	- 6,7	- 4,9	- 1,7	2,5	3,1	3,5	3,7
Bilans na rachunku obrotów bieżących (mld USD)	12,0	3,9	2,1	25,0	46,3	35,1	37,2	46,0
Eksport towarów (mld USD)	90,5	89,0	74,9	75,6	105,6	103,2	106,9	135,4
Import towarów (mld USD)	68,0	72,0	58,0	39,5	45,9	53,8	60,5	75,4

Źródło: *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004

³⁶⁹ Rosja została zakwalifikowana, z uwagi na poziom rozwoju, do grupy państw *średnio-niskorozwiniętych* (*lower middle income*), *World Development Indicators 2002*, World Bank, New York 2002.

Zwolnienie tempa rozwoju było wynikiem słabości czynników rosyjskiego wzrostu gospodarczego. Sektor eksportowy opierał się wyłącznie na wrażliwych na światową koniunkturę surowcach energetycznych. Natomiast powolne tempo przeprowadzanych reform zdecydowało o niskiej konkurencyjności innych sektorów rosyjskiej gospodarki, co przejawiało się m.in. słabością eksportu pozostałych towarów. Wskutek umacniania się realnego kursu rubla do dolara i euro zmniejszył się także stymulujący gospodarkę rosyjską po 1998 r. efekt dewaluacji rubla. Tym samym relatywnie taniejący import stał się konkurencją dla rodzimej produkcji.

Wciąż utrzymuje się wysokie dodatnie saldo handlu zagranicznego, choć jego wartość wyraźnie zmniejsza się – w 2001 r. nadwyżka sięgnęła 49,5 mld USD, zaś w pierwszym kwartale 2002 r. 9,6 mld USD. Utrzymuje się tendencja wzrostowa w imporcie, w 2001 r. zgodnie z szacunkami Centralnego Banku Rosji zanotowano ok. 20% wzrost w porównaniu z rokiem poprzednim, a w I kwartale 2002 r. wielkość importu zwiększyła się o ponad 9% w stosunku do odpowiedniego okresu 2001 r. Eksport zmalał w tym czasie o 3,8% i 13% odpowiednio. Nie udało zmienić się struktury towarowej rosyjskiego handlu zagranicznego. Surowce i towary nisko przetworzone są podstawą rosyjskiego eksportu, wciąż utrzymuje się ok. 50% udział ropy naftowej, jej produktów oraz gazu ziemnego w całkowitej wartości eksportu.

Według danych Ministerstwa Finansów budżet federalny Rosji w 2001 r. zamknął się nadwyżką 3,1% PKB (ok. 9,0 mld USD). Nadwyżkę budżetową udało się osiągnąć mimo konieczności wypłaty zobowiązań z tytułu zadłużenia Rosji wobec Klubu Paryskiego, które w pierwotnej wersji budżetu nie zostały uwzględnione.

Również w pierwszych czterech miesiącach 2002 r. do kasy państwowej wpłynęło ok. 6 mld USD więcej środków, aniżeli zostało przez nią wydatkowane. Dobry stan finansów publicznych jest zasługą przede wszystkim utrzymujących się wyższych niż założone przez rząd cen na surowce energetyczne na rynkach światowych.

Pomimo stałego wzrostu płac i emerytur w Rosji - notowano w ostatnich 2 latach (9% w 2000 r. i 6% w 2001 r.), realne dochody ludności pozostają poniżej poziomu sprzed kryzysu (sierpień 1998 r.), płace o ok. 5%, a emerytury o ok. 10%.

W lutym 2002 r. średnia miesięczna emerytura wynosiła równowartość ok. 50 USD, podczas gdy średnia płaca ok. 130 USD. Dzięki jednak wzrostowi dochodów zmniejszyła się liczba osób żyjących poniżej minimum socjalnego z 29% w 2000 r. do 28% w 2001r. (i wyniosła ok. 42 mln osób)³⁷⁰.

Polityczne cele Rosji wobec Ukrainy po przejęciu władzy przez W. Putina pozostały niezmiennione i polegają na odbudowie własnych politycznych, wojskowych oraz ekonomicznych wpływów w celu kształtowania polityki Ukrainy. Należy podkreślić, że z geopolitycznego punktu widzenia ponowne uzależnienie Ukrainy stanowi niezbędny warunek odbudowy swojej mocarstwowości przez Rosję. Ukraina pozostaje, zatem najważniejszym obszarem w rosyjskich planach reintegracji obszaru poradzieckiego.

Rosja za kadencji B. Jelcyna w istocie utraciła na rzecz Zachodu inicjatywę w realizacji własnej strategii ukraińskiej. Było to skutkiem nadmiernej ideologizacji tej strategii i paternalistycznego traktowania władz ukraińskich, nawet w czasie oficjalnych, międzypaństwowych wizyt. W rezultacie elity rosyjskie zlekceważyły realne zagrożenie dla jej interesów, jakie płynęło z politycznej i wojskowej emancypacji Ukrainy. Między obydwojoma państwami występowały także rozbieżności, co do pryncypiów procesów integracyjnych na obszarze, poradzieckim, czego efektem było powołanie alternatywnej wobec WNP i ZBiR grupy GUUAM.

Wymiana elity politycznej na Kremlu po wyborach prezydenckich spowodowała istotną modyfikację rosyjskiej strategii wobec „*bliskiej zagranicy*”, w której o ile jej cele pozostały te same, należy podkreślić wyraźną zmianę, jeśli chodzi o wybór środków realizacji. W odniesieniu do Ukrainy, dotychczas preferowane instrumenty polityczne i dyplomatyczne okazały się nieskuteczne z powodu rozwiniętej świadomości narodowej Ukraińców i zakończonego powodzeniem procesu budowy własnego państwa narodowego. Głównym instrumentem ukraińskiej strategii Rosji stała się dziedzina ekonomiczna. Rosja stara się wykorzystać słabość gospodarki ukraińskiej, w tym dług za rosyjskie dostawy surowców energetycznych, czy problem kradzieży ropy naftowej z rosyjskich rurociągów tranzytowych na terytorium Ukrainy.

³⁷⁰ Por. *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004

Rosja mocno zaakcentowała opcję konwersji długu Ukrainy na akcje prywatyzowanych ukraińskich firm, a szczególnie rafinerii i spółek obsługujących rurociągi przesyłowe. Przejęcie przez rosyjskie podmioty gospodarcze strategicznych spółek ukraińskich pozwoliłoby w praktyce Rosji uzyskać kontrolę energetyczną nad Ukrainą, jak również zapewniłoby niezależność tranzytu rosyjskich nośników energii od decyzji władz ukraińskich i wzmocnić nacisk gospodarczy na Ukrainę³⁷¹.

Rezultatem rosyjskich nacisków³⁷² są ustępstwa Ukrainy w zakresie zacieśnienia związków z Rosją oraz większe zaangażowanie w przedsięwzięcia prowadzone pod jej patronatem. Wyraża się to w stopniowej akceptacji poprzednio stanowczo odrzucanych rosyjskich propozycji spłaty zadłużenia akcjami prywatyzowanych przedsiębiorstw ukraińskich, przede wszystkim z sektora paliwowo-energetycznego. Wydaje się również, iż Ukraina pogodziła się z perspektywą, co najmniej częściowej rosyjskiej kontroli nad systemem tranzytowych linii przesyłowych nośników energii, będących dotychczas własnością państwa.

Nie można wykluczyć, że zgoda Ukrainy na przejęcie, przez *Gazprom* nawet połowy pakietu prywatyzowanych gazociągów w zamian za rosyjską zgodę na tranzyt na Ukrainę turkmeńskiego gazu było najważniejszym z ustaleń poczynionych przez prezydentów Putina i Kuczmę w Soczi (16 października 2001 r.). Jednakże w obliczu rosyjskich zamiarów ograniczenia roli Ukrainy jako państwa tranzytowego rosyjskich nośników energii poprzez rozbudowę linii przesyłowych omijających to państwo, przejmowanie kontroli nad jej instalacjami przesyłowymi może uzależnić ukraińskie zyski z tranzytu od woli politycznej Rosji.

Rosja ograniczyła jednak możliwość wykorzystania instrumentu ekonomicznego, gdyż opcja otwartego szantażu, obejmującego żądanie szybkiej spłaty zadłużenia i odcięcie dostaw nośników energii mogłaby przynieść skutek odwrotny do zamierzonego. Nie wydaje się, bowiem, żeby postawiona w sytuacji przymusowej Ukraina zgodziła się zaakceptować wszystkie polityczne warunki Rosji,

³⁷¹ Szerzej na ten temat (w:) R.F. Ismagilow, B.P. Salnikow, S.B. Stepaszin, *Ekonomiczeskaja bezopasnost Rossjii: koncepcja, prawowye osnovy, politika*, Fond „Uniwersitet”, Sankt-Peterburg 2001, s.143 i następn.

³⁷² Należy do nich zaliczyć wyłączenie z zasad wolnego handlu ok. 300 ukraińskich towarów, podwyższenie akcyzy na gaz, podnoszenie kwestii dyskryminacji Rosjan na Ukrainie (problem nadania językowi rosyjskiemu statusu drugiego języka urzędowego) oraz oświadczenia o budowie omijających Ukrainę rurociągów gazowych i ropy naftowej.

w szczególności te godzące wprost w jej suwerenność. Co więcej, Rosja liczy się z ewentualną reakcją Zachodu, zainteresowanego utrzymaniem obecnego statusu Ukrainy. W konsekwencji straciłaby ona radykalnie i na długi okres możliwość wpływania na politykę Ukrainy.

Istota działań rosyjskich polega obecnie na stopniowym i ograniczonym wysuwaniu propozycji spłaty zadłużenia przy wykorzystaniu mechanizmów finansowych. Świadczą o tym m.in. zaskakująco korzystne dla Ukrainy ustalenia zawarte 30.11.2002 r. w Mińsku pomiędzy prezydentami Putinem i Kuczma, dotyczące tranzytu rosyjskiego gazu przewidujące m.in. utworzenie zapasów zapewniających jego bezpieczny transport przez terytorium Ukrainy oraz wprowadzenie przez nich cła eksportowego, rekompensującego różnicę pomiędzy cenami surowca rosyjskiego a jego cenami światowymi. Dokument określa także obowiązujące do końca 2005 r. zasady dostaw gazu ziemnego przez Rosję i jego tranzytu z Turkmenii. Ponadto Moskwa zobowiązała się do rekompensowania ewentualnego wstrzymania dostaw gazu z Turkmenii oraz zapisywania w poczet zadłużenia Ukrainy połowy ceny dostarczanego surowca. Jednocześnie Ukraina zadeklarowała gotowość spłaty pozostałej części w postaci rozliczeń gotówkowych.

Natomiast rezygnacja Rosji z przejmowania ukraińskich przedsiębiorstw sektora paliwowo-energetycznego w zamian za długi ma charakter czasowy i wynika z konieczności uregulowania w pierwszej kolejności stosunków na wewnętrznym rynku paliwowo-energetycznym oraz zachowania ciągłości dostaw dla odbiorców zachodnioeuropejskich. Po planowanych zmianach w kierownictwie Gazpromu i wzmocnieniu kontroli państwa nad tym sektorem gospodarki, Moskwa podejmie prawdopodobnie kolejne działania zmierzające do przejęcia ukraińskiej infrastruktury przesyłowej gazu ziemnego z dogodniejszej dla siebie pozycji – wskutek wzrostu ukraińskiego zadłużenia wobec *Gazpromu*.

Obok zagadnień gospodarczych najważniejszym problemem w stosunkach rosyjsko-ukraińskich pozostaje sprawa delimitacji wspólnej granicy zarówno lądowej, jak i morskiej, w tym zwłaszcza podziału wód Morza Azowskiego i Cieśniny Kerczeńskiej. Zakończone są prace dotyczące granicy lądowej, do uzgodnienia pozostała jedynie kwestia jej przebiegu w nietypowych warunkach (drogi lub linie

kolejowe przecinające kilkakrotnie granicę lub w przypadku, kiedy granica przechodzi przez rejony zurbanizowane). Głównym przedmiotem sporu pozostaje wyznaczenie granicy morskiej. Strona rosyjska stoi na stanowisku, że Morze Azowskie i Cieśnina Kerczeńska są wodami wewnętrznymi i nie wymagają delimitacji. Rosja zaproponowała jedynie współdziałanie jednostek WOP obydwu państw w ochronie zasobów naturalnych tych akwenów, zwalczaniu przemytu i nielegalnej migracji. Ukraina natomiast domaga się jak najszybszego wytyczenia linii granicznej na wymienionych akwenach, co postrzega jako wstępny warunek do dyskusji o przedsięwzięciach gospodarczych i ekologicznych na tych obszarach.

Pomimo nieuregulowania kwestii wspólnych granic aktywizuje się współpraca służb granicznych obu państw. Po zawarciu porozumienia przez przedstawicieli ukraińskiego Komitetu ds. Ochrony Granicy Państwowej i Zachodniego Zarządu Regionalnego FSG FR o współpracy w zakresie ochrony i monitoringu granicy, podobny dokument podpisali szefowie krymskiego oddziału WOP Ukrainy i Północno kaukaskiego Zarządu Regionalnego FSG FR.

Bezpośrednią przyczyną nawiązania współdziałania przez służby graniczne jest wzrastająca liczba nielegalnych emigrantów z Afganistanu, Bangladeszu, Chin i Iranu napływających przez Rosję na terytorium Ukrainy oraz funkcjonowanie kanałów przerzutowych najemników z państw arabskich i bałtyckich przenikających przez lądowo-morski odcinek granicy ukraińsko-rosyjskiej w rejonie basenu M. Czarnego i M. Azowskiego do Kraju Stawropolskiego i dalej na terytorium Czeczenii.

3.2.2.4. Ocena współpracy polityczno-wojskowej

W stosunkach wzajemnych z Kijowem, Kreml szczególną wagę przywiązuje do zintensyfikowania współpracy w sferze wojskowej. Odnoszone dotychczas korzyści z realizacji przyjętych kierunków polityki wojskowej z jednej strony, a z drugiej obawa przed ograniczeniem suwerenności państwa, powodowały brak zainteresowania ze strony Ukrainy uczestnictwem w systemie zbiorowego bezpieczeństwa WNP (Układ Taszkiencki). Udział Ukrainy we współpracy wojskowej WNP miał charakter symboliczny i ograniczał się do uczestniczenia w charakterze obserwatora

w posiedzeniach Rady Ministrów Obrony WNP.

W 1995 r. Ukraina przystąpiła do Połączonego Systemu Obrony Powietrznej (PSOP) WNP, wydzielając na jego potrzeby dwie stacje radiolokacyjne wczesnego ostrzegania w m. Mukaczewo i Sewastopol, które stanowiły integralną część systemu obrony powietrznej b. ZSRR. Zgodnie z porozumieniem pomiędzy rządami Rosji i Ukrainy „*O środkach systemu ostrzegania przed atakiem raketowym i kontroli przestrzeni kosmicznej*”, podpisanym 28.02.1997 r. (w grudniu 2001 r. przedłużono to porozumienie na kolejne 19 lat), FR odpowiada za eksploatację, natomiast Ukraina pokrywa wydatki związane z utrzymaniem personelu obsługującego stacje.

Obecnie daje się zauważyć wzrost zainteresowania Ukrainy zacieśnianiem współpracy wojskowej z Rosją. Po wieloletnich zabiegach Moskwy, został dokonany przełom w dotychczasowej polityce Ukrainy w sprawie prowadzenia wspólnych ćwiczeń z jednostkami SZ FR oraz zaangażowania tego państwa w działalność struktur wojskowych WNP. Do najważniejszych przedsięwzięć należy zaliczyć:

- wykonanie, we współdziałaniu z lotnictwem morskim Floty Północnej, strzelań pociskami raketowymi na Morzu Barentsa przez 2 samoloty bombowe średniego zasięgu *Tu-22M3* (185 plb z Połtawy) w ramach ćwiczenia FP;
- udział ukraińskich jednostek³⁷³ wojsk raketowych obrony powietrznej oraz samolotów lotnictwa myśliwskiego i bombowego w ćwiczeniu Połączonego Systemu Obrony Powietrznej WNP (PSOP) „Wspólnota Bojowa – 2000”;
- przeprowadzenie w ramach ćwiczenia PSOP „Obrona – 2000” formalnie dwustronnego, a praktycznie przeprowadzonego wspólnie z białoruskim systemem OP na jednolitym tle operacyjno-taktycznym, ćwiczenia z rosyjskimi siłami powietrznymi;
- udział ministra obrony O. Kuźmuka wraz z dowódcą sił Obrony Powietrznej Ukrainy gen. W. Tkaczowem w posiedzeniu ministrów obrony państw WNP w Duszanbe (26.10.2000 r.).

Wykorzystując pozytywną atmosferę w sferze stosunków wojskowych, Rosja powróciła również do powstałej na początku lat dziewięćdziesiątych idei utworzenia

³⁷³ Wg niepotwierdzonej informacji, z inicjatywą uczestnictwa w ćwiczeniu wystąpił minister obrony Ukrainy.

wspólnego związku operacyjnego sił okrętowych, który miałby stanowić jeden z elementów realizacji deklarowanego przez obydwa państwa strategicznego partnerstwa.

Mimo że udział ukraińskich sił zbrojnych we wspólnych z Rosją przedsięwzięciach, nie ma jeszcze zbyt dużego rozmachu (nie uczestniczą w nich siły lądowe) dokonany przełom w dotychczasowej polityce wojskowej może przynieść pozytywne skutki dla rosyjskich wysiłków w integracji przestrzeni obronnej WNP.

Należy podkreślić, iż w przeszłości konsekwentne ograniczanie przez Ukrainę zakresu współpracy wojskowej z Rosją i odmowa uczestnictwa w strukturach obronnych WNP stanowiły jedną ze znaczących przeszkód w postępie integracji wojskowej Wspólnoty, a także prawdopodobnie w znacznym stopniu wpłynęły na decyzje prezydentów Azerbejdżanu, Gruzji i Uzbekistanu w sprawie wycofania się tych państw z Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym WNP.

Intensyfikacja współpracy wojskowej Ukrainy z Rosją wpływa również na stopniowe ożywienie jej kontaktów z Białorusią. Wyrazem tego była wizyta w Mińsku szefa Sztabu Generalnego Ukrainy, której celem było pogłębienie współpracy wojskowej obu państw. Była to pierwsza od dłuższego czasu na taką skalę wizyta ukraińskiej delegacji wojskowej na Białorusi, gdyż pomimo rozpoczęcia współpracy między resortami obrony już w 1992 r. oraz podpisania wówczas 15 porozumień, wzajemne kontakty ograniczały się do rutynowych spotkań ministrów obrony.

Niewykluczone, że Ukraina zaczyna wykazywać zainteresowanie praktycznym funkcjonowaniem rosyjsko-białoruskiej integracji wojskowej, ponieważ w nawiązaniu bliższej współpracy upatruje możliwości złagodzenia problemów utrzymania sił zbrojnych i istotnej pomocy w procesie ich reformowania.

Ewentualna decyzja Ukrainy o skorzystaniu z doświadczeń Białorusi niesie jednak niebezpieczeństwo, iż w wyniku rosyjskiej pomocy, ukierunkowanej na ważne z punktu widzenia strategicznych interesów FR elementy ukraińskich sił zbrojnych, zaczęłyby one być wmontowywane w struktury Zachodniej Strefy Bezpieczeństwa FR, której już istniejącym elementem jest m.in. Regionalne Zgrupowanie Wojsk Państwa Związkowego Białorusi i Rosji.

Otwarcie antynatowski kontekst ich powstania i funkcjonowania czyniłby

wówczas ukraińską aktywność w programie PdP, co najmniej dwuznaczną, co mogłoby wpłynąć na osłabienie wojskowych kontaktów Kijowa z Zachodem.

3.2.2.5. Ocena współpracy kompleksów wojskowo-przemysłowych (KWP)

Przełom we wzajemnych stosunkach rosyjsko-ukraińskich dotyczy także współpracy wojskowo-przemysłowej. Dotychczas determinowały ją czynniki polityczno-wojskowe, gospodarcze oraz różnice w zakresie celów geostrategicznych, polityki obronnej i kierunków współpracy wojskowej z państwami trzecimi. Ponadto, procesowi zacieśniania współpracy kompleksów wojskowo-przemysłowych obydwu państw nie sprzyjały dążenia Rosji do zachowania monopolu na eksport uzbrojenia do państw WNP i krajów będących tradycyjnymi odbiorcami sprzętu wojskowego produkcji b. ZSRR³⁷⁴.

Pomimo niekorzystnych czynników mających wpływ na rosyjsko-ukraińską współpracę wojskowo-techniczną, część sektora zbrojeniowego obydwu krajów podtrzymywała więzi kooperacyjne przedsiębiorstw produkcyjnych i ośrodków naukowo-badawczych, szczególnie w przemyśle kosmicznym i raketowym, lotniczym oraz radiotechnicznym. Wynikało to z faktu, iż 40% rosyjskich przedsiębiorstw zbrojeniowych znajdowało się w bezpośredniej zależności od związków kooperacyjnych z przedsiębiorstwami ukraińskimi. W jeszcze większym stopniu od dostaw rosyjskich surowców i komponentów do produkcji sprzętu wojskowego uzależnione są ukraińskie przedsiębiorstwa obronne, np. zakłady lotnicze otrzymują z FR ok. 70% elementów i ok. 90% materiałów i surowców niezbędnych w procesie produkcyjnym.

Wzajemna zależność sektora lotniczego obydwu państw doprowadziła do współpracy przy realizacji szeregu projektów budowy samolotów i śmigłowców oraz świadczeniu lotniczych usług transportowych. Największym wspólnym programem

³⁷⁴ Szerzej na ten temat (w:) M. Derlatka, *Wspólnota Niepodległych Państw w kształtowaniu bezpieczeństwa regionalnego*, AON, Warszawa 2003, s. 215 i następne.

o wartości ok. 2 mld USD³⁷⁵ jest budowa samolotu *An-70* przez rosyjsko-ukraińskie konsorcjum „Średni samolot transportowy”³⁷⁶.

Po rezygnacji państw Europy Zachodniej z zakupu stworzonej na bazie *An-70* wersji samolotu transportowego *An-7X*, obydwie strony zamierzają wyprodukować do 2018 roku 164 samoloty tego typu na potrzeby rosyjskiego MO i 65 samolotów dla ukraińskich SZ o wartości ponad 40 mld USD³⁷⁷.

Przedstawiciele ukraińskiego Kompleksu Lotniczo-Technicznego ANTK im. Antonowa z Kijowa prowadzą rozmowy z rosyjsko-ukraińską kompanią transportową „Wołga-Dniepr”³⁷⁸ na temat wspólnej modernizacji samolotu *An-124-100* w celu zwiększenia jego ładowności ze 120 do 150 t. i rezerwu technicznego z 24 do 40 tys. Jednocześnie obydwie strony kontrolujące ok. 90% światowego rynku lotniczych przewozów ładunków wielkogabarytowych deklarują gotowość połączenia swoich działań w celu pełnej kontroli nad rynkiem tych usług³⁷⁹.

Ponadto kijowski Kompleks Lotniczy i Sp.A. „Motor-Sicz” prowadzą aktywne działania mające na celu pozyskanie kompanii „Wołga-Dniepr” do współpracy przy budowie ciężkiego samolotu transportowego *An-225 Mrija*. Przedsiębiorstwa te wyasygnowały z własnych środków ok. 20 mln USD na prace badawcze i doświadczalne, jednak wdrożenie samolotu do produkcji seryjnej jest niemożliwe bez inwestycji rosyjskich. Ok. 2,5-3 mld USD pozwoliłyby stworzyć w zakładach lotniczych na terytorium FR i Ukrainy zaangażowanych w produkcję *An-225* ok. 400 tys. dodatkowych miejsc pracy, a samolot byłby wykorzystywany jako „platforma startowa” dla rakiet nośnych w komercyjnych programach kosmicznych.

³⁷⁵ Ponad 850 mln USD pochłonęły prace naukowo-badawcze oraz ok. 1,1 mld USD wyniosą koszty przygotowania produkcji seryjnej *An-70*.

³⁷⁶ W skład konsorcjum wchodzi m.in. rosyjskie Sp.A. „Aviakor” (Samara), „Aerosila”, Leniniec-Holding” (Puszkino), „Awiapribor-Holding”, Ufimskie Zjednoczenie Produkcji Silników, Biuro Konstrukcyjne „Elektroautomatyka” (St. Petersburg) oraz ukraińskie Zakłady Lotnicze „Awiant” i Kompleks Lotniczo-Techniczny ANTK im. Antonowa z Kijowa, a także Biuro Konstrukcyjne „Progress” i Sp. A. „Motor-Sicz” z Zaporozża.

³⁷⁷ Rozpoczęcie produkcji seryjnej samolotu planowane jest na 2002 rok.

³⁷⁸ Akcjonariuszami powołanej w 1990 roku w Uljanowsku kompanii są Zakłady Lotnicze „Awiastar” (Uljanowsk), administracja obwodu uljanowskiego, holding „Kaskol” oraz ukraińskie ANTK im. Antonowa, a także Biuro Konstrukcyjne „Progress” i Sp. A. „Motor-Sicz”.

³⁷⁹ Wartość tego rynku wynosi ok. 200 mln USD rocznie.

ANTK im. Antonowa współpracuje także z samarskimi zakładami „Aviakor” w zakresie produkcji w Samarze i Charkowie samolotów *An-140*³⁸⁰. W zamian za dokumentację techniczną i zgodę na ich produkcję, Rosjanie dostarczają zakładom w Charkowie m.in. aparaturę kontrolno-pomiarową samolotu, co w konsekwencji przyspieszyło proces jego produkcji oraz w założeniach przedstawicieli ukraińskich zakładów lotniczych pozwoli w przyszłości na realizację dostaw komponentów dla realizujących licencyjną produkcję *An-140* irańskich zakładów lotniczych w m. Isfahan.

Ukraińskie zakłady lotnicze są także często podwykonawcą prac zleczanych im przez firmy rosyjskie. Państwowe Przedsiębiorstwo Unitarne-Rosyjska Kompania Budowy Samolotów MiG podpisało porozumienie z zakładami „Awiant” o rozpoczęciu w Kijowie montażu samolotu *Tu-334* i wyasygnowało w 2000 roku ok. 5 mln USD na budowę na Ukrainie drugiego egzemplarza tego typu samolotu³⁸¹.

Jednocześnie zbudowany w zakładach „Motor-Sicz” nowy silnik *D-436T1*, w który zostanie wyposażony *Tu-334* będzie produkowany w ramach kooperacji rosyjskich i ukraińskich przedsiębiorstw i biur konstrukcyjnych „Progress”, „Salut” i Ufimskiego Zjednoczenia Produkcji Silników.

Rosyjski Kamov (obw. Moskiewski) podpisał z zakładami „Motor-Sicz” porozumienie przewidujące montaż w Zaporozżu śmigłowców *Ka-226* i wyposażenie ich w ukraińskie silniki *AI-450*. Strona ukraińska liczy, iż w przypadku zwycięstwa rosyjskich *Ka-50-2* w przetargu na dostawę 145 śmigłowców dla SZ Turcji, także w nich będą montowane silniki z Zaporozża.

Ukraina oferuje także stronie rosyjskiej możliwość wykorzystania infrastruktury lotniczego centrum naukowo-badawczego „Nitka”, w którym Rosjanie testują nowe samoloty i przygotowują personel lotnictwa sił morskich. W zamian FR wzięła na siebie obowiązek utrzymania centrum oraz realizuje dostawy części zamiennych i dokumentacji technicznej dla ukraińskich samolotów *MiG-29* i *Su-25*.

³⁸⁰ Obecnie zakłady w Charkowie i Samarze posiadają zamówienia na ok. 240 samolotów *An-140*. Jego cena wynosi ok. 7 mln USD.

³⁸¹ Całkowity koszt wydatków związanych z uruchomieniem produkcji i certyfikacją samolotu szacowany jest na 69 mln USD, a uzupełnienie środków na produkcję seryjną wyniesie w ciągu siedmiu lat ok. 369 mln USD. Okres rekompensacji programu oceniany jest na 7,5 roku od momentu wyprodukowania 67 egzemplarzy *Tu-334*. Zapotrzebowanie rynku rosyjskiego na ten samolot wynosi 250 egzemplarzy, a rynków zewnętrznych kolejne 100 egzemplarzy. Cena samolotu wynosi ok. 15 mln USD.

Współpraca sektorów lotniczych obydwu państw spowodowała, iż znaczna część ukraińskiego kierownictwa polityczno-wojskowego oraz kadry kierowniczej największych przedsiębiorstw lotniczych forsuje koncepcję modernizacji będących na wyposażeniu SP Ukrainy *MiG-29* i *Su-25* w ukraińskich Lotniczych Zakładach Remontowych przez firmy z Rosji.

Więzi kooperacyjne podtrzymywane są także przez podmioty przemysłu kosmicznego i raketowego. W ramach ukraińsko-rosyjskiego konsorcjum „Kosmotrans”, w którym obydwie strony mają po 50% udziałów dokonuje się konwersji wycofywanych z wyposażenia rosyjskich SZ międzykontynentalnych pocisków balistycznych *RS-20 (SS-18 Satan)*, które wykorzystywane jako rakiety nośne *Dniepr* wynoszą na orbitę okołoziemską sputniki dla celów komercyjnych.

Obecnie przy współpracy z amerykańską kompanią One Stop Satellite Solutions (OSSS), konsorcjum realizuje program wynoszenia w latach 2001-2007 małych sputników dla potrzeb amerykańskich uniwersytetów i małych korporacji.

W 2002 roku „Kosmotrans” zrealizował także programy wyniesienia na orbitę dwóch sputników dla uniwersytetu w Rijadzie (*SaudiSat-1* i *SaudiSat-1W*) oraz włoskiego *MegSat-1* i malezyjskiego *TiungSat-1*. Ponadto, przewidziane są nowe 2-3 starty raket nośnych w ramach umowy z angielską firmą SSTL. W ostatnim czasie konsorcjum zadeklarowało także gotowość realizacji programów wynoszenia sputników na rzecz byłego największego rosyjskiego eksportera broni – „Roswoorużenijs”. Jednocześnie przez najbliższe 2-3 lata będą prowadzone prace nad budową nowej czterostopniowej rakiety nośnej *Dniepr-3*.

Ukraińskie Zakłady Budowy Maszyn „Jużmasz” i Centralne Biuro Konstrukcyjne „Južnoje” z Dnietropietrowska współpracują z rosyjskimi Zakładami Raketowo-Kosmicznymi „Energia” w ramach programu „Morski Start”³⁸². Firmy ukraińskie posiadają w nim 15%, a „Energia” 25% udziałów. Pozostałymi udziałowcami są amerykański „Boeing” - 40% i norweska Kvaerner-20%.

Rosja dąży szczególnie do zachowania więzi kooperacyjnych z ukraińskimi przedsiębiorstwami radiotechnicznymi. Podyktowane jest to faktem dużego

³⁸² Projekt *Morski Start* jest międzynarodowym programem kosmicznym, mającym na celu wynoszenie przez ukraińskie rakiety nośne *Zenit-3SL* wystrzeliwane z platform morskich, 6-7 sputników komercyjnych rocznie. Jego wartość oceniana jest na ok. 600 mln USD, z czego Ukraina ma otrzymać ok. 15%.

uzależnienia rosyjskich producentów systemów OP, łączności i dowodzenia oraz WRE od dostaw komponentów z Ukrainy. Szczególny nacisk położono na zapewnienie długoterminowych więzi kooperacyjnych poprzez tworzenie wspólnych struktur produkcyjnych o znacznym udziale własnościowym strony rosyjskiej, głównie w zakresie produkcji systemów OP i obrony przeciwrakietowej.

W celu zagwarantowania długofalowej współpracy w tej dziedzinie powołano m.in. przedsiębiorstwo „Wypieł” z udziałem firm rosyjskich, ukraińskich i białoruskich. Ponadto ukraińskie zakłady zbrojeniowe wytwarzają elementy składowe rakiet oraz centralny układ obliczeniowy i elementy urządzeń wystrzeliwujących rosyjskiego PZR *S300PU*.

Prowadzone są także rozmowy pomiędzy przedstawicielami przemysłu obronnego Rosji, Ukrainy, Białorusi i Kazachstanu na temat utworzenia wspólnej grupy finansowo-przemysłowej „Internawigacja”. Celem jej powołania ma być integracja technologiczna i finansowa, umożliwiająca realizację projektów inwestycyjnych i innych programów w dziedzinie radionawigacji. W jej skład wejdzie ok. 20 przedsiębiorstw, w tym min. rosyjskie firmy „Morswiaż”, „Kompas” i Moskiewski Bank Międzypaństwowy oraz ukraińskie „Chartron-Konsat” (Zaporoże) i kijowska „Kwant-Nawigacja”.

Również w pozostałych sektorach przemysłu obronnego odtwarzane są więzi kooperacyjne pomiędzy rosyjskimi i ukraińskimi przedsiębiorstwami zbrojeniowymi. Ukraina, która w ostatnich latach rozwijała zamknięty cykl produkcyjny w ograniczonych sektorach przemysłu zbrojeniowego, głównie produkcję sprzętu pancernego, maszyn inżynieryjnych i urządzeń radiolokacyjnych, jest w stanie zabezpieczyć samodzielną produkcję tylko ok. 5% systemów uzbrojenia.

Na skutek spadku zapotrzebowania importerów na technikę pancerną, będącą dotychczas głównym źródłem ukraińskich wpływów z eksportu broni oraz spadkiem konkurencyjności ukraińskich systemów uzbrojenia na skutek ich przestarzałych rozwiązań technologicznych, Ukraina jest coraz bardziej zainteresowana rosyjskimi propozycjami w zakresie rozszerzenia współpracy w pozostałych sektorach przemysłu zbrojeniowego. Rosjanie przedstawili propozycję wspólnej budowy oraz sprzedaży okrętów i kutrów dla SM państw spoza terytorium WNP.

Stocznie rosyjskie zainteresowane są głównie budową okrętów i kutrów ochrony wybrzeża typu *Dozor*, *Skif*, *Delfin* i *Katran*, dostawami turbin gazowych produkowanych w zakładach „Zarja” w Mikołajewie oraz sferą usług remontowych realizowanych przez stocznie ukraińskie. W tym celu powołano w 1999 roku wspólne przedsiębiorstwo „Łazariewskoje Admiratielejstwo” (Sewastopol), które ma zrealizować remonty będących na wyposażeniu Floty Czarnomorskiej okrętów *Admirał Gołowko*, *Oczakow*, *Kiercz* oraz jednego z OP.

Jednocześnie w obawie przed utratą dotychczasowych rynków zbytu sprzętu wojskowego na rzecz eksporterów rosyjskich, Ukraina gotowa jest do kompromisów i podziału kontraktów z przedsiębiorstwami rosyjskimi. Na początku 2001 roku „Roswoorużenije” i „Ukrspeceksport” podzieliły się kontraktem na dostawę czterech poduszkowców desantowych typu *Żubr*³⁸³ dla SM Grecji. Oprócz względów ekonomicznych, o podziale wpływów zdecydował także aspekt technologiczny, ponieważ zespoły poduszkowców produkowane są przez zakłady rosyjskie i ukraińskie.

Porozumienie to było możliwe dzięki zawartej w połowie 1999 roku umowie pomiędzy obydwoma eksporterami o wyeliminowaniu nieuczciwej konkurencji na światowych rynkach handlu bronią. Przedstawiciele kompanii zawarli porozumienie o współpracy i koordynacji działań na światowych rynkach handlu bronią, celem, którego jest wyeliminowanie strat finansowych. Określono segmenty produkcji i rynki, na których eksporterzy posiadają wiodące pozycje, zadeklarowano wzajemne informowanie się o planach dostaw uzbrojenia i sprzętu wojskowego oraz konsultowanie się w dziedzinie polityki cenowej.

Przedstawiciele ukraińskiego i rosyjskiego KOP opowiedzieli się za powstaniem wspólnych grup finansowo-przemysłowych i stworzeniem bazy normatywno-prawnej dla współpracy wojskowo-technicznej. Dla koordynacji działań, delegowano obserwatorów a w stolicach obu krajów powstają ich przedstawicielstwa.

Perspektywa utraty rynków zbytu przez firmy ukraińskie na rzecz eksporterów rosyjskich, spowodowana m.in. potwierdzeniem przez eksporterów z Rosji gotowości do realizacji małych dostaw uzbrojenia, które do tej pory finalizowane były głównie

³⁸³ „Roswoorużenije” uzyskało 100 mln USD a „Ukrspeceksport” 97 mln USD.

przez przedsiębiorstwa ukraińskie i białoruskie oraz spadek konkurencyjności uzbrojenia produkowanego przez przedsiębiorstwa ukraińskie, na skutek ograniczania środków na prace naukowo-badawcze i konstrukcyjno-doświadczalne nad nowymi systemami broni, doprowadziły do podpisania przez Ukrainę porozumienia o współpracy z Rosją w zakresie produkcji zbrojeniowej. Dokument podpisany przez prezydentów L. Kucznię i W. Putina w Moskwie (21-22.12.2000r.) przewiduje odbudowę więzi kooperacyjnych pomiędzy kompleksami wojskowo-przemysłowymi obydwu krajów.

Nie należy wykluczyć, iż w zamian za ustępstwa Rosji w sprawach dostaw gazu dla Ukrainy w uzgodnieniach obydwu stron znalazły się regulacje reglamentujące działalność ukraińskich eksporterów broni na rynkach światowych. Poprzez zacieśnianie wielopłaszczyznowej współpracy z Rosją, Ukraina liczy na odbudowę więzi kooperacyjnych z przedsiębiorstwami KWP Rosji, pozyskanie rosyjskich technologii oraz na spłatę części zadłużenia za rosyjskie dostawy gazu uzbrojeniem i produkcją podzespołów sprzętu wojskowego na rzecz przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego Rosji.

3.2.3. Ocena porównawcza w odniesieniu do Białorusi

3.2.3.1. Ocena stosunków ukraińsko-białoruskich

Stosunki polityczne, gospodarcze jak również militarno-obronne między Ukrainą a Białorusią³⁸⁴ nie układały się najlepiej. Rząd Ukrainy z niepokojem obserwuje to, co dzieje się na Białorusi, a szczególnie na integracyjne zbliżenie białorusko-rosyjskie.

Podstawą do ułożenia wzajemnych stosunków jest „*Traktat o przyjaźni, dobrym sąsiedztwie i współpracy*” podpisany 17 lipca 1995 r. w Mińsku³⁸⁵. Oprócz niego podpisano jeszcze pakiet porozumień regulujący dwustronne stosunki ekonomiczne, kulturalne i społeczne³⁸⁶. Prezydent A. Łukaszenka próbował namówić

³⁸⁴ Białoruś została zakwalifikowana, z uwagi na poziom rozwoju, do grupy państw *średnio-niskorozwiniętych* (*lower middle income*), *World Development Indicators 2002*, World Bank, New York 2002.

³⁸⁵ Por. K. Malak. *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi*, AON, Warszawa 2003, s.109.

³⁸⁶ Por. *Ukraina-Białoruś*, w: „Wiadomości”, OSW, 18.07.1995, nr 138, s. 5.

Ukrainę do zawiązania trójstronnego sojuszu rosyjsko-ukraińsko-białoruskiego. Dlatego też A. Łukaszenka wybrał się w tym celu we wrześniu 1995 r. do Kijowa, jednak nie znalazł tam ani wsparcia, ani zrozumienia³⁸⁷

Przez następne dwa lata stosunki ukraińsko-białoruskie były poprawne, ale dość chłodne. Władze Ukrainy z jawną niechęcią odnosiły się do białoruskich propozycji zjednoczeniowych, jak i do polityki wewnętrznej prezydenta A. Łukaszenki. W 1997 r. podpisano układ o granicy państwowej. Był to pierwszy tego typu dokument zawarty między państwami należącymi do WNP. Niemniej podczas zorganizowanej tego dnia wspólnej konferencji prasowej prezydenci podkreślili różnice w orientacji polityki zagranicznej³⁸⁸. Prezydent Leonid Kuczma potwierdził niezmiennosc ukraińskiego stanowiska, że Kijów chce mieć przyjazne i oparte na wzajemnej korzyści stosunki z NATO, A. Łukaszenka natomiast podtrzymał swój negatywny stosunek do rozszerzenia Sojuszu. Zapowiedział też, że Białoruś będzie - wzorując się na osiągnięciach Ukrainy - prowadzić dialog z Sojuszem, nie sprecyzował jednak, czego ten dialog ma dotyczyć³⁸⁹.

Wynikiem stałego wzrostu obrotów handlowych jest podpisany 11 października 1998 r. *Międzypaństwowy program długoterminowej współpracy ekonomicznej między Białorusią i Ukrainą*. Jednym z jego celów jest koordynacja produkcji przemysłowej i wymiany handlowej³⁹⁰. Mimo tego współpraca gospodarcza nie rozwija się najlepiej. Według A. Łukaszenki winna jest strona ukraińska, która nie realizuje przyjętych ustaleń, a przede wszystkim nie spłaca długów. Ponadto wprowadziła wysokie cła (70-100%) na niektóre wyroby białoruskie. Dlatego też strona białoruska nie realizuje przyjętych zobowiązań³⁹¹.

Za uściśleniem współpracy, a nawet za „odtworzeniem wspólnoty” trzech słowiańskich narodów: Ukrainy, Białorusi i Rosji, opowiadają się ukraińscy komuniści oraz zdominowana przez nich i ich zwolenników Rada Najwyższa. Dał temu wyraz Ołeksander Tkaczenko podczas wizyty w Mińsku. Na wspólnej konferencji prasowej

³⁸⁷ Por. *Kijów ma inne plany*, w: „Gazeta Wyborcza”, 25.09.1995 r., s. 9.

³⁸⁸ Por. K. Malak, *Polityka...* op.cit., s.110.

³⁸⁹ Por. *Białoruś - Ukraina*, w: "Wiadomości", OSW, 13.05.1997, nr 88, s. 4.

³⁹⁰ Por. *U Minska i Kijowa obszćij prioritet: sochranjat i razvbivat družestvennyje svjazi*, w: „Sovetskaja Belorussija”, 10.03.1999, nr 44, s.1-3.

³⁹¹ Por. Stenogramma press-konferencii Prezidenta Respubliki Belarus *A.G.Lukašenko*, 17 sentjabrja 2002, [w:] www.president.gov.by/rus/president/confer.shtml.

szefowie parlamentów Ukrainy i Białorusi skrytykowali Sejm Rzeczypospolitej za mieszanie się w wewnętrzne sprawy Białorusi. O. Tkaczenko i Anatolij Małofiejew wypowiadali się krytycznie na temat „Posłania do Narodu Białoruskiego”,³⁹².

Zdaniem O. Tkaczenki, który jest politykiem postkomunistycznej Chłopskiej Partii Ukrainy, niezbędne jest umocnienie współpracy politycznej, gospodarczej oraz militarnej trzech krajów, bowiem nic dobrego ich narodom nie przyniósł dialog z NATO. Stąd wniosek: Ukraina, Białoruś i Rosja, jako niepodległe państwa, winny odtworzyć związki ekonomiczne i kulturalne, podnieść je na nowy poziom i umocnić współpracę polityczną. Stwierdził on też, iż słuchanie zagranicznych, (czyli zachodnich) rad nie pomoże w poprawie sytuacji gospodarczej³⁹³.

Konkludując problem, można stwierdzić, że polityka obu państw jest jednak pod każdym prawie względem przeciwstawna. Ukraina otwarcie realizuje opcję prozachodnią, starając się jednocześnie utrzymać bardzo bliskie stosunki z Rosją. Natomiast Białoruś przeciwnie - kategorycznie odrzuca zbliżenie z Zachodem i dąży do ścisłego związku z Rosją. Dla Białorusi WNP jest instytucją ponadpaństwową, którą należy doskonalić, dla Ukrainy - jedną z organizacji międzypaństwowych, w której udział ma dla niej znaczenie instrumentalne. Wreszcie, w polityce wewnętrznej prezydent Kuczma dba o zachowanie pewnej elegancji i demokratycznej poprawności przy rozstrzyganiu konfliktów politycznych i społecznych, a także dąży do demokratyzacji życia społecznego, zaś prezydent A. Łukaszenka najzupełniej nie liczy się z opinią światową, otwarcie dążąc do dyktatury oraz utrwalenia struktur społeczeństwa autorytarnego.

3.2.3.2. Aktywizacja białorusko-ukraińskiej współpracy wojskowo-przemysłowej

W dniu 5 kwietnia 2000 r. na Białorusi z trzydniową wizytą przebyła delegacja ukraińskich SZ, której przewodniczył szef Głównego Instytutu Badań Naukowych Sztabu Generalnego gen. mjr W. Telelimema. Głównym tematem rozmów były perspektywy aktywizacji i rozszerzenia współpracy wojskowo-przemysłowej w zakresie planowania oraz prowadzenia wspólnych prac naukowo-badawczych

³⁹² Por. *Ku bratnim związkom*, w: "Rzeczpospolita", 29.01.1999, nr 24, s. 5.

i doświadczalnych, a także wzajemnego szkolenia wojskowej i cywilnej kadry naukowo-badawczej.

W czasie pobytu na Białorusi członkowie delegacji ukraińskiej zostali zapoznani z wybranymi osiągnięciami naukowymi oraz specyfiką Instytutu Wymiany Ciepła i Masy, który jest światowym liderem w dziedzinie badań nad osłoną cieplną aparatów kosmicznych i opracowywania urządzeń plazmowych oraz Instytutu Fizyki i Cybernetyki – twórcy przyrządów do pomiaru promieniowania emitowanego i odbijanego od powierzchni ziemi i atmosfery, montowanych na stacjach *SALUT* i *MIR*. Największe zainteresowanie ukraińskich naukowców budził jednak stopień zaawansowania prac nad nowoczesną technologią pokrywania obiektów umieszczanych na orbicie.

Przeprowadzone konsultacje miały na celu określenie zasad oraz możliwości wzajemnej kooperacji, które będą stanowiły podstawę przygotowywanego na szczeblu rządowym porozumienia o współpracy kompleksów wojskowo-przemysłowych i cywilnych placówek naukowo-badawczych Białorusi i Ukrainy w dziedzinie obronności.

Białoruskie spotkanie obydwu stron było już trzecim z kolei od początku roku i jest przejawem dążeń Mińska do aktywizacji kontaktów pomiędzy resortami obrony, które oprócz uzyskania korzyści technicznych, przewidują realizację celu politycznego, jakim jest demonstracyjne ochłodzenie współpracy z Rosją w wyniku marginalizacji znaczenia Łukaszenki przez Putina i jego otoczenie.

Białoruski KWP jest jednym z kluczowych elementów (po KWP Rosji), niezbędny ukraińskiemu KWP - do współpracy kooperacyjnej przy produkcji i naprawach sprzętu i uzbrojenia wojskowego.

Strukturalnie w skład Kompleksu Wojskowo – Przemysłowego RB wchodzi ok. 58 wyspecjalizowanych przedsiębiorstw produkcyjnych i remontowych oraz 24 ośrodki naukowo – badawcze i doświadczalno – konstrukcyjne podległe Ministerstwu Przemysłu lub bezpośrednio MO oraz pracujących na rzecz MO RB³⁹⁴, zajmujących się budową a także produkcją uzbrojenia i komponentów stanowiących podstawę

³⁹³ Por. Ibidem.

³⁹⁴ Ok. 30 przedsiębiorstw i 15 ośrodków naukowo-badawczych bezpośrednio podlega MO lub pracują na jego rzecz.

sprzętu wojskowego produkowanego w krajach WNP. Ponadto strukturalnie w skład KWP wchodzi firmy specjalizujące się w handlu bronią i technikami specjalnymi.

Do ważniejszych instytucji, zakładów i ośrodków naukowych podległych resortowi obrony RB należą³⁹⁵:

- *Komitet Naukowo-Techniczny przy MO RB (Mińsk)* – zajmuje się pracami naukowo-badawczymi i programami doświadczalno-konstruktorскими;
- *Centrum Naukowo-Badawcze przy Akademii SZ RB (Mińsk)*;
- *Zakłady Oprzyrządowania Poligonowego (Mińsk)* – zabezpieczają poligony strzelnicze MO RB w zautomatyzowane urządzenia do strzelań z broni strzeleckiej i środków artyleryjskich oraz w trenażery;
- *345 Lotnicze Zakłady Remontowe w Baranowiczach* – prowadzą remonty średnie i kapitalne silników do samolotów myśliwskich oraz remonty bieżące 10 typów samolotów dla 20 krajów świata. W ramach modernizacji samolotów wymieniana jest awionika i urządzenia celownicze oraz zmieniane są ich charakterystyki techniczne. Na dzień dzisiejszy ich potencjał wykorzystywany jest w 100%;
- *140 Zakłady Remontowe Sprzętu Pancernego w Borysowie* – realizują przeglądy okresowe, remonty i modernizację sprzętu pancernego;
- *124 Zakłady Remontowe Sprzętu Samochodowego w Mińsku* – realizują obsługę i pełny zakres remontów pojazdów kołowych.

W wyniku konwersji wiele zakładów przemysłu obronnego będących dotąd w strukturach MO przeszło w podporządkowanie Ministerstwa Przemysłu np.:

- *2566 Zakłady Remontowe Wyposażenia Radioelektronicznego* – dokonują napraw i modernizacji sprzętu OPL;
- *Lotnicze Zakłady Remontowe w Orszy* – realizujące remonty sprzętu lotniczego. Ich moce produkcyjne wykorzystane są obecnie tylko w ok. 75%.

Do największych przedsiębiorstw i ośrodków badawczo-rozwojowych gospodarki narodowej pracujących na rzecz KWP należą przedsiębiorstwa i ośrodki naukowo-badawcze: *Wympiel, Agat, Pelang, Planar, Bietwar, Integral, Las,*

³⁹⁵ Por. J. Wesołowski, *Kompleks wojskowo-przemysłowy Białorusi*, w: „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” WSI, 2000, nr 2(228), Warszawa, s. 80 i następne.

BiełOMO, Cwiototron, Monolit, Minotor, Ekran, Zakłady Radiowe w Homlu, Mińska Fabryka Ciągników Kołowych, Granat, Bielkonwers, Bielchimnieftieprom, Kamerton, Izmiertiel oraz instytuty *Narodowej Akademii Nauk RB*: fizyki, elektroniki, cybernetyki technicznej i kompleks naukowy *Instytut Wymiany Masy i Ciepła im. A. Łykowa, Biuro Konstrukcyjne Programowania Systemowego w Homlu, Miński Naukowo-Badawczy Instytut Budowy Aparatów, Miński Naukowo-Badawczy Instytut Materiałów Radiowych, Instytut Naukowo-Badawczy Maszyn Obliczeniowych, Zjednoczenie Naukowo-Produkcyjne „Centr”, Biuro Konstrukcyjne „Łucz” Doświadczalne Biuro Konstrukcyjne „Alfa”, Przedsiębiorstwo Naukowo-Produkcyjne „Aljewkurp”³⁹⁶.*

Przemysł zbrojeniowy uważany jest przez władze białoruskie za „lokomotywę” gospodarki, chociaż jego stan nie odbiega od sytuacji pozostałych przedsiębiorstw w RB.

Główne problemy to brak środków finansowych, przestarzała baza techniczna i technologie oraz brak programów rozwojowych. Jego produkcja i usługi przeznaczone są głównie na rynek zewnętrzny. Wynika to z faktu, że z powodu niedofinansowania SZ i braku zamówień z ich strony, w niewielkim stopniu realizowane są zamówienia dla armii³⁹⁷. Potencjalnym kontrahentom oferowane są przede wszystkim komponenty do produkcji systemów uzbrojenia oraz usługi remontowe i sprzedaż technologii.

W związku z trudną sytuacją finansową i brakiem zamówień na duże partie produkcji przemysłowej, białoruskie zakłady zbrojeniowe intensyfikują współpracę wojskowo-techniczną z Rosją i Ukrainą, zacieśniając więzy kooperacyjne z przedsiębiorstwami KWP. Wzajemnej współpracy sprzyjają zachowane powiązania ekonomiczne (rozliczenia), technologiczne (podobne standardy, kompatybilne układy) i kooperacyjne (wzajemne dostawy) a często także kontakty osobiste i rodzinne (wspólne studia, zależności służbowe w przeszłości, itp.). Celowi temu służyć ma także m.in. podpisywane porozumienia o powołaniu systemu wspólnych zamówień obronnych, przewidujące dostawy uzbrojenia i sprzętu wojskowego, amunicji,

³⁹⁶ Ibidem, s.81.

³⁹⁷ W 1999 r. na wyposażenie techniczne SZ przeznaczono tylko ok. 1% wydatków wojskowych, a na prace naukowo-badawcze 0,9%.

komponentów i materiałów dla utrzymania niezbędnego poziomu bezpieczeństwa państw. Przewiduje się także realizację wspólnych programów prac badawczych, produkcji i modernizacji sprzętu.

3.3. Prognozy kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na początku XXI wieku

3.3.1. Miejsce przemysłu obronnego Ukrainy na światowym rynku handlu uzbrojeniem i sprzętem wojskowym

Realizacja umów międzynarodowych dotyczących handlu uzbrojeniem, transferu technologii i usług o charakterze wojskowym przynosić będzie, równoległe z czynnikiem ekonomicznym, znaczące korzyści polityczne. Handel uzbrojeniem będą mogły rozwijać tylko te kraje, które posiadają szerokie wpływy polityczne i dysponują najnowszymi osiągnięciami naukowo-technicznymi.

Traktując Ukrainę jako podmiot światowego rynku handlu uzbrojeniem należy pamiętać, że jej obecność na nim była w głównej mierze warunkowana dziedzictwem ZSRR, który na wyścig zbrojeń przeznaczzał ogromne środki. W okresie Związku Radzieckiego na obszarze Ukrainy znajdowało się 1810 zakładów kompleksu wojskowo-przemysłowego (KWP), w których znajdowało zatrudnienie ponad 2,7 mln ludzi (był to okres najlepszej prosperity). Po rozpadzie ZSRR w dyspozycji Ukrainy pozostała znacząca część teoretycznych i praktycznych osiągnięć, w szczególności w dziedzinie produkcji urządzeń nawigacyjnych, głowic do pocisków raketowych „ziemia-powietrze”, stacji radiolokacyjnych, akustycznych systemów rozpoznania artyleryjskiego, systemów dowodzenia, urządzeń łączności radiowej, walki radioelektronicznej oraz lotniczych i raketowych systemów naprowadzania.

Planowany rozwój współpracy wojskowo-technicznej Ukrainy z innymi krajami wymusi konieczność przygotowania i wdrożenia jasnych kryteriów dotyczących wyboru poszczególnych partnerów. Konieczna będzie dbałość o własny interes narodowy oraz możliwe geostrategiczne następstwa podejmowanych działań. Poziom i zakres rozwijanej współpracy wojskowo-technicznej wywierał będzie ogromny wpływ na formowanie polityki narodowej państwa i kształtowanie jego pozycji międzynarodowej. Obecnie, w niewielkim tylko stopniu wykorzystywany jest potencjał produkcyjny i badawczo-rozwojowy KWP. W obliczu minimalnych zamówień ze strony rodzimych SZ, eksport oznacza, więc „być albo nie być” dla tego sektora.

Pozycja Ukrainy na regionalnych rynkach handlu bronią jest znacznie zróżnicowana, co wiąże się jeszcze z okresem „zimnej wojny”, kiedy światowy rynek handlu uzbrojeniem był podzielony pomiędzy Związek Radziecki i wysokorozwinięte państwa Zachodu. Wysiłki Ukrainy zmierzające do zwiększenia sprzedaży swego uzbrojenia rozpoczęły się od handlu częściowego z partnerami zorientowanymi na b. ZSRR.

Najwięcej problemów przedstawicielom biznesu zbrojeniowego stwarzało nawiązywanie współpracy z państwami, w których Rosja i Białoruś – jako państwa WNP, prowadziły już tego typu działania. Państwa te zostały najważniejszymi konkurentami Ukrainy na rynku zbrojeniowym.

Aktualnie Ukraina w większym niż dotychczas stopniu jest obecna na rynkach państw Azji, Bliskiego Wschodu i Afryki, a i na innych rynkach widoczne są tendencje wzrostowe. Dyrektor generalny *Ukrspekспорт* twierdzi, że znaczący rozwój jest możliwy tylko tam, gdzie można zaoferować całościowe ukraińskie rozwiązania, począwszy od technicznych, aż po finalną produkcję, jak np. w wypadku środków radiolokacyjnych.

Rezultaty tych wysiłków są już zauważalne. Od początku lat 90 podstawę eksportu stanowiły czołgi i inny sprzęt wojskowy sprzedawany do Pakistanu. W 1999 roku sytuacja po raz pierwszy uległa zmianie na korzyść bardziej równomiernego rozdziału dostaw uzbrojenia na inne regiony świata. Najważniejszymi dla Ukrainy rynkami zbytu będą państwa Północnej i Centralnej Afryki oraz Południowej Azji. Największy udział w tym eksporcie będzie miał kooperant *Ukrspekспорту* – firma „Progres”, obsługująca ukraińsko-pakistański kontrakt na dostawę czołgów.

Ukraina bierze udział w szeregu przetargach na dostawę uzbrojenia. Przykładem tego było uczestnictwo ukraińsko-rosyjskiego samolotu *AN-7X* w przetargach dla SP wielu państw NATO oraz prawdopodobne dostawy czołgów do Turcji i Grecji.

Gdy chodzi o obecność Ukrainy na europejskim rynku handlu bronią, to jest ona śladowa. Główną tego przyczyną jest samowystarczalność państw Europy Zachodniej, wynikająca z osiągniętych zdolności do produkcji praktycznie wszystkich

rodzajów uzbrojenia i techniki wojskowej. Istotne są również tendencje do wspierania narodowych producentów, często wbrew rachunkowi ekonomicznemu.

Tylko nieliczne ukraińskie przedsiębiorstwa produkujące na potrzeby wojskowe mogą się pochwalić eksportem do państw europejskich. Wiodącym w tym zakresie są:

- Spółka Akcyjna „Sumskoje im. Frunzego” – eksport do Francji, W. Brytanii, Holandii i Austrii;
- Zjednoczenie Produkcyjne „Fieodosijskoje PO Morie” – do Grecji i Turcji;
- „OAO Topaz” – do Danii;
- „Zaporożskij OAO Motor-Sicz” – do Czech, Irlandii i Bułgarii;
- zakłady „GP ETF Tasko-Eksport” – dostawy amunicji do Czech, Słowacji, Słowenii, Polski i Bułgarii.³⁹⁸

Interesującym, planowanym przedsięwzięciem ukraińsko-francusko-czeskim jest projekt modernizacji czołgu *T-72*.

Ministerstwo Obrony Niemiec, uznając przewagę samolotu ukraińsko-rosyjskiego *AN-7X* nad europejskim projektem *A400M* postanowiło jednak (z przyczyn politycznych) zakupić ten drugi. Ukraińskie samoloty *An-124 Ruslan* uczestniczą w przetargu na zabezpieczenie możliwości transportowych sił powietrznych W. Brytanii. Przy niemal całkowitej orientacji W. Brytanii na uzbrojenie amerykańskie, fakt ten oznacza znaczny sukces prestiżowy Ukrainy. *Ukrspeceksport* zawarł z Grecją kontrakt wartości 97 mln USD na dostawę dwóch poduszkowców desantowych typu *Żubr*.

Charkowskie Biuro Konstrukcyjne im. Morozowa podpisało kontrakt ze szwajcarską firmą „Swiss Ordnance Enterprice Corp.” na wspólną produkcję armaty czołgowej „natowskiego” kalibru 120 mm.

Kolejnym przykładem współpracy Ukrainy z państwami europejskim jest utworzenie z Włochami i Brazylią konsorcjum, które będzie się zajmowało modernizacją i wystrzeleniem z brazylijskiego kosmodromu rakiety nośnej *Cyklon*.

³⁹⁸ Por. W. Topolski, *Kierunki eksportu ukraińskiego KWP*, AO RP, Kijów 2001, s.1 i następne, (materiał nie publikowany - w zasobach autora).

Przeprowadzone zostały także rozmowy ukraińsko-francuskie, podczas których strona francuska potwierdziła chęć współpracy z Ukrainą w szeregu projektach z dziedziny wojskowej, obejmujących w szczególności rozwój i modernizację techniki pancernej wspólnie z francuskimi firmami „SAGEM” i „GIAT”, produkcję pocisków podkalibrowych przez ukraińską korporację „Tasko” we współpracy z firmą „GIAT”, modernizację z firmą „Thomson” samolotów *Mig-29* i sprzedaż ich do krajów trzecich. Projekty współpracy z Francją dotyczą również systemów łączności, systemów elektronicznych oraz podwyższenia stopnia bezpieczeństwa przewozów lotniczych. Francuzi obiecali też pomoc w sprzedaży wspólnej francusko-ukraińskiej produkcji do tradycyjnych odbiorców francuskich – 22 krajów świata oraz pomoc w otrzymaniu zamówień na modernizację i sprzedaż techniki ukraińskiej do krajów ubiegających się o przyjęcie do NATO.

Za szczególnie perspektywiczną należy uznać współpracę z Turcją. Obserwuje się stały wzrost ogólnej wymiany handlowej między oboma krajami – za rok 2000 ok. 1 mld USD, w roku 2001 nastąpił dalszy wzrost o 5%. Obecnie Ukraina ma również dużą szansę na zwycięstwo w przetargu na dostawę 1000 czołgów T-84 do tego kraju. Według ocen specjalistów, przewyższa on inne konstrukcje, szczególnie, gdy chodzi o działania w warunkach wysokogórskich i niskich temperaturach, wyniki testów typu „slalom” i w pokonywaniu przeszkód wodnych. Najtrudniejszy będzie zapewne dla Ukraińców test ostrych strzelań ze standardowych dla NATO 120 mm pocisków. Ostateczną decyzję o zakupie czołgów Turcja podejmie po wyniku tych testów.

Obecnie kluczowe projekty dla ukraińskiego KWP na rynku europejskim to uczestnictwo w przetargach na zabezpieczenie możliwości transportowych sił powietrznych kilku państw europejskich, dostawę 1000 czołgów dla Turcji, 250 czołgów do Grecji oraz współdziałanie (25-28%) w konsorcjum ubiegającym się o kontrakt na budowę 12 korwet dla Turcji.

Rynek bliskowschodni jest i będzie dla Ukrainy rynkiem perspektywicznym ze względu na znaczną koncentrację w tym rejonie uzbrojenia poradzieckiego, głównie czołgów, przeciwlotniczych zestawów artyleryjskich i raketowych, rakiet taktycznych i samolotów bojowych. Największe osiągnięcia Ukraina notuje na rynku irańskim.

Dotyczy to przede wszystkim zrealizowanego kontraktu na sprzedaż do Iranu 12 samolotów *An-74* za sumę 132,9 mln USD oraz kontraktu na budowę w tym kraju zakładów produkujących samoloty *An-140* (195,2 mln USD). Rozpoczęto również realizację kontraktu dotyczącego sprzedaży technologii produkcji samolotu *An-140*. Pierwsze egzemplarze licencjonowanych samolotów Irańczycy planują wyprodukować w ciągu najbliższych 2-3 lat. Rynek bliskowschodni był pierwszym rynkiem, na który weszli Ukraińcy i odegrał główną rolę w budowaniu pozycji tego kraju na światowym rynku handlu bronią.

Szczególnie pomyślnie rozwija się współpraca wojskowo-techniczna z Jordanią. Z tym państwem oraz kilkoma innymi krajami tego regionu podpisano protokół uzgodnień o możliwości udziału Ukrainy w modernizacji 150 czołgów *T-72* i sprzedaży 100 szt. *T-84*.

Ukraina stara się dość szybko reagować na zmiany zachowania społeczności międzynarodowej w stosunku do państw regionu, na które w pewnym okresie były nałożone sankcje gospodarcze. Można się, więc prognozować, że Ukraina będzie czynić starania zmierzające do poprawy współpracy wojskowo-technicznej z Libią, po zdjęciu sankcji nałożonych na ten kraj przez Radę Bezpieczeństwa ONZ. Pierwszym krokiem w tym kierunku są trwające w Libii prace delegacji ukraińskiego KWP, której celem są m. in. rozmowy na temat udziału Ukrainy w budowie na terenie Libii stoczni marynarki wojennej. Ogólna wartość dostaw sprzętu i usług przeznaczenia wojennego jest bardzo duża (brak oficjalnych danych). Znaczna ich część dotyczy remontów i modernizacji uzbrojenia poradzieckiego, dostaw części zamiennych i amunicji.

Tradycyjnie najpoważniejszymi konkurentami w tym regionie są Rosja i Białoruś. Rosja posiada mocniejsze lobby polityczne i więcej przedstawicielstw w państwach regionu, co czyni ją bardziej konkurencyjną.

Dla Ukrainy rynek azjatycki będzie miał kluczowe znaczenie. Wynika to głównie z faktu, że w regionie tym znajduje się najwięcej dynamicznie rozwijających się państw, takich jak Chiny, Indie, Pakistan i wiele innych mniejszych krajów. Zgodnie z prognozami, w niedalekiej przyszłości Chiny i Indie staną się państwami o znaczeniu ogólnoświatowym pod względem politycznym, gospodarczym i militarnym.

Pakistan podjął polityczną decyzję orientacji na Ukrainę w problematyce przezbrajania swojej armii. Ukraina, w przeciwieństwie do niektórych dostawców zachodnich, nie stawiała, bowiem żadnych dodatkowych warunków natury politycznej. Ponadto utrzymujące się w tym regionie wysokie napięcie w stosunkach indyjsko-pakistańskich, dodatkowo stymuluje działania Pakistanu i państw sąsiednich.

W okresie ostatnich trzech lat Pakistan stał się jednym z najpoważniejszych partnerów handlowych Ukrainy. Dzięki sprzedaży do tego kraju 320 czołgów *T-80UD* Ukraina pod względem sprzedaży uzbrojenia zajęła w 1997 roku trzecie, a w roku 1998 – siódme miejsce w świecie. W kooperacji z Pakistanem i Chinami prowadzone są też prace nad skonstruowaniem nowego czołgu *Al-Chalid* dla Pakistanu (projekt *MBT-2000*). Czołg ten przeszedł już próby poligonowe. Po pomyślnym zakończeniu prób Ukraina otrzyma zamówienie na budowę kilkuset zespołów przekazania napędu i innych podzespołów tego czołgu. Ukraina uczestniczy również w modernizacji pakistańskich czołgów *T-59*. W najbliższym czasie weźmie również udział w przetargu na budowę okrętów wojennych dla tego kraju. Łączne dostawy uzbrojenia do Pakistanu w latach 2002-2005 oceniane są na sumę ok. 800 mln USD. Plany na najbliższe lata wynoszą ok. 1 mld USD.

Mimo iż Chiny są jednym z najpoważniejszych tradycyjnych odbiorców uzbrojenia rosyjskiego, obserwuje się zwiększone zainteresowanie tego kraju techniką ukraińską. Dotyczy to głównie sprzętu lotniczego i infrastruktury towarzyszącej oraz remontu radzieckiego sprzętu lotniczego. Zakres planowanej współpracy wojskowo-technicznej z Chinami ulega ciągłemu rozszerzaniu. W ostatnim czasie Ukraina dostarczyła do Chin 56 rakietowych pocisków kierowanych klasy powietrze-powietrze, partię aparatury walki radioelektronicznej oraz silniki *AL-25TL* do chińskich samolotów *K-8J*.

Podobna sytuacja istnieje w Indiach, gdzie Ukraina niedawno otworzyła swój ataszat obrony. W najbliższym czasie utworzone zostanie również przedstawicielstwo „Ukrspeceksportu”. Rynek Indii jest obecnie zorientowany głównie na dostawców rosyjskich. Są jednak typy sprzętu i uzbrojenia, których Rosja samodzielnie nie jest w stanie wyprodukować i dostarczyć. Dotyczy to między innymi podzespołów

niezbędnych do produkcji niektórych typów samolotów, stacji radiolokacyjnych, silników lotniczych itd.

Ukraina czyni też kolejne starania zmierzające do rozszerzenia obecności na rynkach tego regionu. Do Bangladeszu sprzedano samoloty *An-24*, podzespoły konieczne do produkcji samolotów, do Sri-Lanki – śmigłowce *Mi-17* i *Mi-24*, do Kambodży – 10 mln szt. amunicji 7,62 mm. W ostatnim okresie nieoczekiwanie Bangladesz zrezygnował jednak z zakupu ukraińskiej fregaty (projekt *Sapsan-2000*), a realizację zamówienia zlecił południowokoreańskiej firmie „Daewoo Corporation”.

Reasumując problem planowanej współpracy międzynarodowej w obszarze gospodarczo-militarnym (sprzęt i uzbrojenia oraz jego eksport), można stwierdzić, że Ukraina nie tylko zachowała, lecz ciągle poszerza i umacnia współpracę wojskowo-techniczną z krajami regionu, mimo że jest on tradycyjnie zdominowany przez Federację Rosyjską. Wydatki wojskowe państw azjatyckich są obecnie wysokie i wykazują dalsze tendencje wzrostowe.

Rośnie międzynarodowe zainteresowanie zakupem nowych typów uzbrojenia i techniki wojskowej. Zmusza to, więc głównych dostawców światowych do inwestowania w najnowsze technologie i modernizację już istniejących linii produkcyjnych.

Obecnie również wiele państw Azji Południowo-Wschodniej budzi wielkie zainteresowanie światowych liderów handlu bronią. Kryzys finansowo-walutowy z 1998 roku nie okazał się tak dotkliwy jak prognozowano i w dalszym ciągu możliwe są dostawy wysokiej wartości uzbrojenia i sprzętu wojskowego. Ukraina od kilku już lat czyni starania o wejście na rynek tego regionu.

Biorąc udział w wystawie sprzętu wojskowego „LIMA-99”, prowadziła rozmowy z Filipinami, Wietnamem i Indonezją. Zrealizowano kilka kontraktów z Indonezją (remont okrętów wojennych i sprzedaż 50 transporterów opancerzonych *BTR-50*), Wietnamem (kontrakt na produkcję kutrów patrolowych). Ukraina ma dużą szansę wygrania przetargu na dostawę do Malezji 60-80 czołgów *T-84* specjalnie przystosowanych do eksploatacji w warunkach atmosferycznych panujących w tym regionie (moc silnika 885 kW, dodatkowy silnik wspomagający - pozwala

utrzymywać w pełnej gotowości wszystkie podzespoły przy wyłączonym silniku głównym, poszerzone gąsienice).

Czołg ukraiński konkuruje w tym kraju z rosyjskim czołgiem *T-90S*. W czasie wizyty ministra obrony Wietnamu w Kijowie na początku maja 2000 r. określono szeroki wachlarz współpracy między obu krajami. Dotyczył on głównie szerokiego programu modernizacji środków obrony powietrznej, systemów radiolokacyjnych, techniki pancерnej oraz szkolenia oficerów wietnamskich na uczelniach ukraińskich.

Pierwsze kroki poczynione na tym rynku pozwalają przypuszczać, że przy wsparciu politycznym i właściwie prowadzonej polityce marketingowej współpraca wojskowo-techniczna z krajami tego regionu będzie się stale rytmicznie rozwijać. Najpoważniejszym konkurentem Ukrainy na tym rynku pozostaje nadal Rosja.

Rynek Ameryki Łacińskiej jest zaliczany jako perspektywiczny dla Ukrainy. Od połowy 1996 roku w większości krajów tego regionu obserwuje się znaczne ożywienie gospodarcze. Ukraina może z powodzeniem prowadzić rozmowy dotyczące nie tylko sprzedaży finalnego produktu, lecz także przygotowania i obsługi infrastruktury, szkolenia personelu oraz budowy baz remontowych wykorzystujących moce produkcyjne przemysłów narodowych państw Ameryki Łacińskiej.

Państwa tego regionu wykazują chęć tworzenia narodowego przemysłu budowy licencyjnych okrętów (z dostawą bardziej złożonych podzespołów). Ukraina liczy tutaj na sprzedaż samolotów oraz usług związanych z wynoszeniem w przestrzeń aparatów kosmicznych. Dostarczono Ekwadorowi zestawy obrony przeciwlotniczej *Osa AK* za sumę 64 mln USD oraz partię samolotów myśliwko-szturmowych *Su-27* za sumę 600 mln USD. Podpisano z Wenezuelą kontrakt na dostawę w ciągu 5 lat: 16 samolotów transportowych *An-26*, 10 samolotów pasażerskich *An-24*, 4 samoloty transportowe *An-32*, 4 samoloty *An-12*, 6 śmigłowców *Mi-8*, 26 szybkich kutrów ochrony wybrzeża oraz 6 małych statków pasażerskich.

Gdy chodzi o rynek WNP, to jest on ściśle zorientowany na współpracę wojskowo-techniczną z Rosją. Zachodzące zmiany geopolityczne oraz zmiany orientacji politycznej niektórych państw Wspólnoty powodują jednak, że Ukraina ma wielką szansę zwiększyć swoją obecność również na tych rynkach. Dotyczy to głównie Litwy, Łotwy, Estonii, Gruzji, Azerbejdżanu i, w nieco mniejszym zakresie,

Uzbekistanu. Zasadniczymi problemami, z jakimi spotyka się na tym rynku Ukraina, są trudności finansowe tych państw oraz ich oczekiwania na pomoc wojskowo-techniczną ze strony NATO.

Ukraina dostarczać będzie uzbrojenie i technikę wojskową do Azerbejdżanu, Mołdawii, Łotwy, Gruzji, Tadżykistanu, Kirgizji oraz do Rosji. W głównej mierze dostawy te będą obejmowały podzespoły techniki lotniczej, w tym silniki lotnicze. Obecność Ukrainy na tym rynku ma tendencje wzrostowe. Rosja zajmuje drugie miejsce po Pakistanie na liście odbiorców ukraińskiego uzbrojenia i sprzętu wojskowego.

3.3.2. Kształtowanie kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy na początku XXI wieku

W procesie reformowania i kształtowania gospodarki ukraińskiej poczesne miejsce zajmuje kondycja przemysłu obronnego Ukrainy, która po okresie pełnej neutralności i niezaangażowania oraz „balansowania” między Rosją a Zachodem, wyraźnie uwidacznia się kierunek proeuropejski. Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Ukrainy - jako jeden z podstawowych dokumentów w zakresie polityki zagranicznej, wewnętrznej i wojskowej, jest potwierdzeniem dokonującej się tu ewolucji.

W tym kontekście jedną z najważniejszych innowacji jest dopuszczalność uczestnictwa Ukrainy w istniejących, oraz w nowo tworzonych systemach bezpieczeństwa międzynarodowego, co w praktyce oznacza odchodzenie od pozablokowego statusu państwa. Koncepcja otwiera również drogę legislacyjną do sygnalizowanej od dawna przez wszystkie opcje polityczne nowelizacji doktryny wojennej i strategii, w celu ich dostosowywania do zmieniającej się sytuacji geopolitycznej w Europie, w jakiej znalazła się również Ukraina.

W celu sfinansowania podstawowych założeń reformy, która ma na celu realizację programu rozwoju uzbrojenia i częściowej poprawy sytuacji w przemyśle obronnym, głównie w przedsiębiorstwach realizujących produkcję na rzecz Sił Zbrojnych - Państwowa Komisja ds. KWP podjęła działania zmierzające do

wprowadzenia przez rząd rozwiązań umożliwiających zmianę uwarunkowań i źródeł finansowania produkcji zbrojeniowej. Komisja planuje również powołanie w najbliższym czasie Fundacji Obronności Państwa, która będzie się zajmowała finansowaniem programów rozwoju sektora obronnego, z wpływów od podmiotów, które uzyskają zezwolenie na działalność komercyjną w tym sektorze, w tym przedsiębiorstw zagranicznych.

Ponadto, komisja ds. KWP niezależnie od Ministerstwa Obrony rozpoczęła prace nad strategią rozwoju uzbrojenia na najbliższe 15 lat. Będzie ona stanowiła podstawę długofalowej koncepcji odbudowy sektora zbrojeniowego. Przygotowywany dokument ma doprowadzić do koordynacji działań pomiędzy Ministerstwem Obrony a Państwowym Komitetem ds. Polityki Przemysłowej w zakresie koncepcji wdrażania nowych technologii sprzętu wojskowego.

Ponadto przewiduje się tworzenie zintegrowanych struktur branżowych, specjalizujących się w produkcji sprzętu wojskowego dla poszczególnych rodzajów Sił Zbrojnych.

Planuje się także wsparcie przez państwo najbardziej perspektywicznych dla ukraińskiego eksportu broni gałęzi sektora zbrojeniowego. Celowi temu służy m.in. podpisana przez prezydenta L. Kucznię ustawa „*O uznaniu produkcji sprzętu pancernego jako jednej z priorytetowych w przemyśle Ukrainy i podjęciu działań na rzecz jej wsparcia ze strony państwa*”. Dokument określa szereg przedsięwzięć, m.in. gwarancje państwowe dla kontrahentów zagranicznych oraz udzielenie 5-letniej prolongaty dla koncernu *Broniotechnika Ukraina* na spłatę zadłużenia wobec państwa.

Podjęto również działania zmierzające do przyciągnięcia inwestycji ze strony struktur niepaństwowych w ukraiński sektor zbrojeniowy i sfinansowania przez nie prac modernizacyjnych sprzętu będącego na wyposażeniu ukraińskich SZ. W tym celu Ministerstwo Polityki Przemysłowej i Państwowa Komisja ds. KWP wystąpiły do prezydenta L. Kuczmy z propozycją przyznania prywatnej spółce „TASKO”³⁹⁹ prawa do budowy, produkcji, remontu i modernizacji oraz utylizacji broni strzeleckiej i sprzętu artyleryjskiego oraz amunicji.

³⁹⁹ W skład tej spółki wchodzi ok. 20 instytutów naukowo-badawczych, biur konstrukcyjnych i przedsiębiorstw produkcyjnych.

Reasumując, można stwierdzić, że jeżeli Ukraina nie zwiększy nakładów finansowych na prace konstrukcyjno-badawcze i nie sprecyzuje priorytetów w opracowaniu nowych technologii, to w najbliższych kilku latach czeka ją drastyczny spadek eksportu produkcji wojskowej, powstanie luki technologicznej i utrata niektórych rynków zbytu, głównie na korzyść Rosji. Sektor zbrojeniowy, który w rozwiniętych państwach jest nośnikiem postępu i nowoczesnych technologii, straci wówczas poważnie na znaczeniu.

3.3.3. Prognozowanie zagrożeń bezpieczeństwa Polski

Otoczenie zewnętrzne wywiera coraz większy wpływ na społeczno-gospodarczy rozwój Polski. Jest to rezultatem ogólnoświatowych, jak i regionalnych procesów i tendencji oraz rosnącej skali udziału Polski w tych przemianach, szczególnie dotyczy to państw Europy Środkowo-Wschodniej. Zwiększają ją postępujące procesy transformacji, otwarcie i wzrastająca liberalizacja oraz przemiany strukturalno-własnościowe w gospodarce.

Z tej perspektywy najważniejszym czynnikiem określającym stan bezpieczeństwa Polski jest fakt, iż w chwili obecnej mamy w gruncie rzeczy wciąż do czynienia z okresem przejściowym. Wskazuje na to wciąż duża dynamika procesów zachodzących pod koniec XX i na początku XXI wieku. Większość z nich jest wciąż albo konsekwencją dawnego dwubiegunowego podziału świata, lub skutkiem sposobu, w jaki doszło do zniknięcia tego podziału.

Historyczny byt Polski byłznaczony od wieków zmaganiemio niepodległość i suwerenność z dwoma potężnymi sąsiadami – na wschodzie z Rosją oraz na zachodzie z Niemcami. Powrót do takiej sytuacji i sojusz pomiędzy tymi krajami wcześniej czy później będzie dla Polski niekorzystny. Dopóki Stany Zjednoczone będą odgrywać rolę jedynegosupermocarstwa w świecie i będą militarnie zaangażowane w Europie, to powrót do wcześniejszego, niekorzystnego układu dla Polski jest mało prawdopodobny. Dlatego też, czarny scenariusz dla Polski, może rozpocząć się z momentem wyjścia lub wypchnięcia USA z Europy, przy czym tendencje integracyjne na naszym kontynencie załamują się. Wynika z tego, że polska polityka

zagraniczna w kwestii bezpieczeństwa, powinna polegać na działaniach sprzyjających pozostawaniu USA w Europie, oraz wspieraniu jej tendencji integracyjnych.

Zagrożenie militarne ze strony Ukrainy, wskutek braku potencjalnych źródeł konfliktów politycznych, może być w krótko i średnioterminowej perspektywie z dużym prawdopodobieństwem wykluczone. Pomimo zachodzących obecnie na Ukrainie korzystnych z polskiego punktu widzenia procesów politycznych, stwarzających szansę na kontynuację zorientowanej na Zachód (przynajmniej w sferze deklaracji) polityki zagranicznej, nadal istnieje ryzyko jej ewolucji i wciągnięcia Ukrainy w strefę rosyjskich wpływów politycznych.

Znaczenie Ukrainy wynika z tego, iż po Rosji, dysponuje ona największymi i najlepiej wyposażonymi siłami zbrojnymi w Europie Wschodniej.

Dla bezpieczeństwa Polski istotne jest również, iż są one skoncentrowane głównie w zachodniej i południowej części państwa. Długoletnie niedofinansowanie spowodowało jednak, iż znaczna część uzbrojenia sił zbrojnych w średnioterminowej perspektywie wyczerpie swoje resursy techniczne. Ponadto, żaden z rodzajów sił zbrojnych nie jest w stanie zapewnić odpowiedniego poziomu szkolenia stanu osobowego, a nie przywiązywanie przez kierownictwo wojskowe wagi do szkolenia w zakresie prowadzenia operacji połączonych doprowadziło do zredukowania ogólnej zdolności bojowej sił zbrojnych jako całości.

W ciągu najbliższych lat nie należy oczekiwać zmian, które znacząco wpłynęłyby na podniesienie gotowości bojowej sił zbrojnych Ukrainy i zbliżenie ich do standardów obowiązujących w armiach zachodnich. Wprowadzanie częstych zmian do kolejnych planów oraz programów państwowych i resortowych w znaczącym stopniu wpłynęło na opóźnienia lub nawet rezygnację z części planowanych przedsięwzięć. Można jednak założyć, że pomimo tych zmian, zasadniczy kierunek zmian w SZ Ukrainy zostanie utrzymany. Prawdopodobnie główny wysiłek Ministerstwa Obrony Ukrainy skupiony zostanie na zakończeniu formowania połączonych sił szybkiego reagowania, będących sztandarowym przedsięwzięciem wszystkich dotychczasowych państwowych programów reformy sił zbrojnych. Można oczekiwać natomiast opóźnień w realizacji przedsięwzięć w zakresie realizacji programu modernizacji uzbrojenia.

Spośród wielu prognoz stosunków Polski z Ukrainą, przeważają trędy pomyślne. Jednakże, mimo pewnych oznak poprawy sytuacji gospodarczej, Ukraina ujawnia nadal dużą podatność na zjawiska kryzysowe: społeczno-polityczne i gospodarcze. Terytorium Ukrainy jest „jakby” podzielone na trzy części. W strefie zachodniej dominują nastroje niepodległościowe - prozachodnie i proamerykańskie. Działają tu silne ruchy nacjonalistyczne. Część środkowa i południowa - nastroje umiarkowane, dążące do pełnej suwerenności i niepodległości. Natomiast część wschodnia - najbardziej rozwinięta przemysłowo, aspiruje ku Rosji (ok. 40 % ludności jest rosyjskojęzyczna – są to Rosjanie posiadający obywatelstwo ukraińskie). Na taki obraz nakłada się polityczny *system oligarchiczny*, tj członkowie wielkiego biznesu (nie zawsze legalnie zdobyte pieniądze) działający w strukturach politycznych, społecznych i ekonomicznych państwa (w urzędach centralnych i obwodowych) władzy zarządzającej i wykonawczej.

Nie można, zatem odrzucać np. *czarnego* scenariusza, zakładającego załamanie się istniejącego systemu polityczno-gospodarczego Ukrainy pod wpływem katastrofalnego stanu państwa.

Z punktu widzenia zagrożeń bezpieczeństwa dla Polski, najgroźniejsze byłyby dwa, alternatywne, wynikające z tych samych przyczyn, pesymistyczne scenariusze rozwoju sytuacji na Ukrainie:

- rozpad struktur państwowych Ukrainy w wyniku utraty kontroli nad procesami politycznymi i społecznymi, w tym załamanie się stabilności gospodarczej (rewolucja lub wojna domowa). Jest to możliwe wówczas, gdy nie pojawi się realna siła, zdolna do konsolidacji społeczeństwa wokół określonej idei utrzymania struktur państwowych; lub
- odrodzenie się Ukrainy, w ramach totalitarnego imperium, na obszarze byłego ZSRR. Jest historyczną prawidłowością, że podatność społeczeństwa na radykalizm pojawia się w okresie frustracji oraz poczucia beznadziejności dodatkowo potęgowanej ogólną biedą (pauperyzacją) większości społeczeństwa. Wówczas ludzie stają się gotowi do emocjonalnego entuzjazmu i niezadowolenia z umiarkowanych (demokratycznych) środków polityki. Wzrost napięcia społecznego sprzyja nastrojom nacjonalistycznym, bardziej postawom

wojowniczym niż kooperatywnym, a także zgodzie na rządy tzw. *silnej ręki*. Warunkiem jednak zaistnienia tej opcji rozwoju sytuacji jest konieczność pojawienia się siły politycznej, zdolnej do konsolidacji społeczeństwa wokół idei budowy i utrzymania struktur państwowych za pomocą tzw. *programu naprawy państwa*, który może być kluczem do wprowadzenia porządku totalitarnego.

Jak pisze R. Wróblewski do *czarnych* scenariuszy można zaliczyć także możliwość upadku niepodległości państw bałtyckich oraz Ukrainy⁴⁰⁰.

Rozwój sytuacji polityczno-wojskowej na terytorium Wspólnoty Niepodległych Państw w okresie dwóch dekad pozostanie jednym z kluczowych czynników wpływających na stan bezpieczeństwa Polski. Będzie to wynikało ze zróżnicowanej w odniesieniu do poszczególnych państw, niestabilnej sytuacji politycznej, ekonomicznej i wojskowej.

Spśród państw WNP jedynie Rosja może być zidentyfikowana jako państwo stanowiące potencjalne zagrożenie militarne dla Polski. Przy założeniu, że nie nastąpią zdecydowane zmiany w potencjale militarnym NATO i Rosji, w okresie najbliższych dziesięciu lat prawdopodobieństwo rosyjskiej agresji, której skutkiem byłaby wojna z Sojuszem na dużą skalę, jest bardzo małe. Groźba konfliktu zbrojnego może zaistnieć w przypadku eskalacji napięcia w stosunkach Rosji z państwami sąsiednimi, w tym Polską na tle interesów bezpieczeństwa Rosji, szczególnie w przypadku rozszerzenia NATO o państwa WNP.

Zakładana możliwość wybuchu kryzysu lub konfliktu zbrojnego na tym tle wymusza uwzględnienie zagrożenia bezpieczeństwa Polski. Ważnym elementem, naszego bezpieczeństwa będzie ocena celów politycznych zakładanych przez Rosję przy wywoływaniu kryzysu lub wojny (np. zagrożenie suwerenności lub zajęcie terytorium tych państw przed osiągnięciem przez nie statusu pełnoprawnych członków NATO), które będą decydowały o jej skali i składzie użytego zgrupowania wojsk.

Zakładany poziom rozwoju sił zbrojnych FR ma zapewnić stałą zdolność do aktywnego reagowania na istniejące i prognozowane zagrożenia, a także m.in. realizację wybranych zadań polityki zagranicznej FR. Przebieg prowadzonych od

⁴⁰⁰ R. Wróblewski, *Przygotowanie i prowadzenie wojny obronnej przez Polskę po 2000 roku "KAPPA"*, Część I, AON, Warszawa 1998, s. 37.

2003 r. ćwiczeń wskazuje, iż MO FR zamierza w pierwszej kolejności odtworzyć możliwości prowadzenia przez wybrane komponenty Sił Morskich (SM) i Wojsk Powietrzno Desantowych (WPD) operacji w rejonach odległych oraz przygotować jednostki Stałej Gotowości Bojowej (StGB) do jednoczesnej realizacji zadań w dwóch konfliktach regionalnych. Intensywność prowadzonych w tym samym czasie ćwiczeń mobilizacyjnych świadczy, iż MO FR w najbliższej dekadzie skupi wysiłek na utrzymywaniu znacznych zasobów mobilizacyjnych. Ocena ich dalszej przydatności nastąpi prawdopodobnie dopiero po zrealizowaniu planów uzawodowienia sił zbrojnych, czyli dopiero po 2010 r.

Program modernizacji uzbrojenia w najbliższych latach przewiduje skupienie głównego wysiłku na rozwoju systemów i modeli uzbrojenia mających zastosowanie na przyszłym polu walki: uzbrojeniu precyzyjnego rażenia dalekiego zasięgu, kompleksom rozpoznania i wskazywania celów oraz walki radioelektronicznej i systemom zautomatyzowanego dowodzenia oraz kierowania uzbrojeniem, w tym z wykorzystaniem możliwości Wojsk Kosmicznych. Ogólne założenia programu zakładają do 2010 r. nasycenie wojsk w 35% nowoczesnym uzbrojeniem, do 2015 osiągnięcie poziomu 40-45% i pełną wymianę uzbrojenia i sprzętu wojskowego w latach 2020-2025.

Osiągnięcie tego celu ma być zagwarantowane poprzez zmianę struktury wydatków budżetu obronnego, z którego 50-60% środków mają stanowić nakłady na prace badawcze, zakup, modernizację i remonty uzbrojenia. Ze środków tych 80% ma być przeznaczane na uzbrojenie i sprzęt wojskowy sił konwencjonalnych. Wykonanie powyższych zamierzeń wymaga znacznego zwiększenia nakładów na, ten cel, które wyrażone współczynnikiem wydatków na jednego żołnierza, w porównaniu do 2000 r. powinny wzrosnąć trzykrotnie do 2005 r. i sześciokrotnie w 2010 r.

Kierownictwo polityczne i wojskowe Rosji dostrzega również konieczność dostosowania rosyjskiej myśli wojskowej do wymagań współczesnego i przewidywanego pola walki oraz do potrzeb globalnej i regionalnej polityki bezpieczeństwa. Można dostrzec to m.in. w staraniach odwzorowania zasad sztuki operacyjnej państw zachodnich oraz planowania użycia sił konwencjonalnych na podstawie m.in. doświadczeń z konfliktów zbrojnych w byłej Jugosławii, Iraku

i Afganistanie.

Niezależnie od wprowadzanych zmian, w pierwszej połowie przyjętego okresu prognozy zdolność sił zbrojnych FR do prowadzenia operacji poza granicami państwa będzie ograniczona zarówno pod względem zasięgu operacji, jak i geograficznym i musiałaby zostać poprzedzona odpowiednim okresem przygotowania, wykluczającym możliwość uzyskania efektu zaskoczenia w skali strategicznej.

Nie ulega wątpliwości, że ostatnie, gwałtowne zaostrzenie antyzachodniej, a w szczególności antypolskiej, retoryki władz Białorusi oraz wrogie działania podjęte wobec mniejszości polskiej i oficjalnym przedstawicielom Polski w tym państwie są rezultatem narastającego poczucia zagrożenia prezydenta A. Łukaszenki.

Nie usprawiedliwia tego jednak z pewnością sytuacja wewnętrzna Białorusi, gdyż społeczeństwo białoruskie nadal pozostaje pod wpływem propagandy rządowej i generalnie nie widzi wyraźnej alternatywy dla obecnego reżimu. Sytuacja gospodarcza Białorusi nie wykazuje tendencji do szybkiego pogarszania się - a co więcej, rozszerzenie UE wpływa pozytywnie na wymianę towarową Białorusi z państwami członkowskimi Unii i jest przyczyną utrzymywania się wzrostu gospodarczego. W tych warunkach, zwłaszcza po ostatnich represjach, opozycja białoruska nie stanowi obecnie siły politycznej, mogącej poważnie zagrozić prezydentowi A. Łukaszence. Zmusza to ją do przenoszenia aktywności za granicę, gdzie może znaleźć wsparcie państw demokratycznych. Ten fakt oraz ostra reakcja społeczności międzynarodowej i potępienie reżimu A. Łukaszenki za prześladowania opozycji podjęte po referendum jest z punktu widzenia Białorusi są oznaką świadomego przygotowywania przez Zachód planów obalenia obecnego reżimu i zastąpienia go prozachodnimi politykami.

Dlatego też, opierając się na doświadczeniach z Ukrainy, władze Białorusi postrzegają Polskę jako państwo, które w decydującym momencie, przy poparciu USA i UE, może podjąć działania polityczne umożliwiające opozycji przejęcie władzy. Polska jest także postrzegana jako główna baza organizacyjno-logistyczna przygotowująca białoruską opozycję, natomiast liczna mniejszość polska na Białorusi - jako potencjalne narzędzie realizacji tych działań na terytorium Białorusi. Z tego powodu właśnie Polska, a nie np. Litwa lub Ukraina, staje się celem coraz bardziej

zaciekłych ataków białoruskiego kierownictwa.

Obawy A. Łukaszenki, co do swej przyszłości, wydają się być również świadomie podsycane przez rosyjskie służby specjalne, inspirowane przez ich władze, zainteresowany zmuszeniem go do szybkiego zaakceptowania rosyjskiej formuły stosunków dwustronnych. Tym bardziej, iż władze Rosji, postrzegają kolejne „kolorowe rewolucje” na obszarze WNP w kategoriach inspirowanych przez Zachód przewrotów.

Rosja najprawdopodobniej poważnie liczy się z możliwością, iż kolejnym celem Zachodu jest Białoruś i wie, iż nie może sobie pozwolić na bierność, grożącą utratą wpływów w kolejnym państwie WNP, o kluczowym - jak Ukraina - znaczeniu.

Podejmowane przez Rosję działania sugerują, iż strategia rosyjska będzie realizowana dwutorowo. Z jednej strony Rosja wyraźnie stonowała swoją krytykę prezydenta Białorusi, na dalszy plan odsunięto również problemy związane z prywatyzacją, dostawami gazu, wspólną walutą itp., nadając priorytet dokończeniu tworzenia Państwa Związkowego w sferze politycznej. Jednocześnie, służby specjalne Rosji intensywnie budują klimat zagrożenia władzy prezydenta A. Łukaszenki, ujawniając rzekome dowody wywrotowej aktywności zachodniej na Białorusi. Co więcej, informacje te są w pełni potwierdzane, a nawet uzupełniane o emitowane w mediach rewelacje o rzekomo przechwyconych materiałach propagandowych, środkach finansowych przez białoruską milicję.

Celem tej najwyraźniej skoordynowanej akcji rosyjskich i białoruskich służb specjalnych, których najwyraźniej nie udało się uwolnić od wpływów Rosji, wydaje się być z jednej strony zmuszenie A. Łukaszenki do pogodzenia się z rosyjską wizją nierównoprawnych wzajemnych stosunków, (czego nie mogła dokonać trzyletnia polityka nacisków gospodarczych), zaś z drugiej - użycie Białorusi jako instrumentu generowania napięć z Polską. Wpisywałoby się to w całościową rosyjską koncepcję polityki wobec Polski, co więcej, nie angażującej bezpośrednio Rosji.

Drugim nurtem działań Rosji wobec Białorusi wydaje się być, będące obecnie na etapie rozważań, przygotowywanie przez samą Rosję ewentualnej „kolorowej rewolucji” na Białorusi oraz pokierowanie nią zgodnie z rosyjskimi interesami.

Prezydent A. Łukaszenko jest przekonany - i intensywnie w tym przekonaniu

utwierdzany, że Zachód realizuje spisek, mającym na celu jego obalenie. Zdaje sobie przy tym sprawę, że nie może też liczyć na całkowite poparcie swojego głównego protektora - Rosji, a co więcej - również na lojalność swojej administracji, w tym nawet najbliższych współpracowników. Narastanie poczucia zagrożenia i niepewności popycha go do działań chaotycznych, podejmowanych pod wpływem czynników chwili. Tak właśnie można interpretować ostatnie wrogie wystąpienia i działania podejmowane przeciwko mniejszości polskiej i przedstawicielstwom dyplomatycznym Polski w Mińsku.

Niewykluczone, że dalsza tego typu presja może skłonić A. Łukaszenkę do obrony swojej władzy za wszelką cenę. W takim wypadku, mógłby on wykorzystać nawet, ograniczony białoruski potencjał do samodzielnego generowania napięcia w regionie. W chwili obecnej instrumentarium dostępnych działań może objąć m.in. represje wobec polskich biznesmenów (np. pod zarzutem szpiegostwa lub działalności wywrotowej), blokady przejść granicznych, prowokacje białoruskich służb granicznych „ujawniających” np. materiały szkoleniowo-agitacyjne rzekomo przemycane z Polski lub polskich emisariuszy nielegalnie przekraczających granicę.

Narastająca krytyka prezydenta wobec Ministerstwa Obrony nakazuje z kolei liczyć się z możliwością wymiany obecnego kierownictwa wojskowego i dowódców SZ na osoby mogące rozszerzyć zakres działań na prowokacje o charakterze militarnym. Mogłyby one obejmować m.in. wzrost aktywności wojskowej w rejonie przygranicznym, niosących ryzyko zwłaszcza naruszenia przestrzeni powietrznej Polski (a także Litwy, Łotwy, a nawet Ukrainy).

Celem takich akcji mogłoby być odwrócenie uwagi od natury reżimu na Białorusi poprzez umiędzynarodowienie stosunków białorusko-polskich i zaangażowanie po obu stronach ich sojuszników. W scenariuszu takim prawie pewna byłaby aktywna rola Rosji, podtrzymującej w regionie odpowiadający jej interesom stan napięcia, w którym Polska odgrywałaby przypisaną naszemu krajowi przez Moskwę negatywną rolę.

Wzmacnianie poczucia zagrożenia zewnętrznego konsolidowałoby reżim oraz uodparniałoby go na międzynarodową krytykę. Nie jest jednak jasne, jak zachowałyby się administracja, resorty siłowe wobec najbardziej radykalnych pomysłów

prezydenta, zwłaszcza w sytuacji zagrożenia kolejną akcją czystek.

Polska, mimo wejścia do NATO nie może być porównywana z Rosją i Niemcami pod względem absolutnych wielkości militarnych oraz potencjałów gospodarczych. Nadal pozostawać będziemy między dwoma wielkimi sąsiadami, narażeni na rozgrywanie przez Rosję i Niemcy swoich interesów - naszym kosztem.

Rozpatrując uwarunkowania zagrożeń i bezpieczeństwa Polski na płaszczyźnie polityczno-gospodarczo-obronnej nasuwa się zasadniczy wniosek - że świat po zimnej wojnie nie jest miejscem bezpiecznym. Pogłębiają się napięcia lokalne. Zakończenie zimnej wojny wyzwoliło stare, do tej pory potencjalne, konflikty regionalne wynikające z różnic etnicznych, religijnych i narodowych. Poszukiwanie bezpieczeństwa zewnętrznego poprzez zwiększenie zbrojeń stworzyłoby warunki do braku stabilizacji i do zmniejszonego bezpieczeństwa międzynarodowego.

Handel bronią oraz postępująca dyfuzja technologii broni masowej zagłady prowadzą w rezultacie końcowym do zmniejszonej autonomii zarówno kupujących, jak i sprzedających. Dla poszczególnych państw rozwijających się, zakup ultranowoczesnej broni może dawać im poczucie bezpieczeństwa, ale podobna lub lepsza broń wpada w ręce ich wroga, naruszając równowagę militarną. Istnieje dzisiaj zbyt wielu dostawców, by móc wierzyć, że można utrzymać konwencjonalną przewagę. Jednocześnie określone państwa poszukują dostępu do broni masowej zagłady. Eksportując ogromne ilości doskonałej broni oraz technologii do jej produkcji i środków przenoszenia, kraje przemysłowo zaawansowane wzmacniają możliwości potencjalnych agresorów i organizacji terrorystycznych do stwarzania problemów i straszenia, że użyją one siły lub zaatakują słabszego sąsiada.

Nadal mamy do czynienia z krajami i regionami biednymi i bogatymi, słabo i wysoko rozwiniętymi, stabilnymi i wewnątrznie skonfliktowanymi na płaszczyźnie etnicznej, religijnej i ekonomicznej. Konflikty te mogą występować na obszarze jednego lub kilku krajów. Europa w perspektywie najbliższych lat narażona jest bardziej na lokalne konflikty zbrojne niż na konflikt o dużej skali. Przykłady potwierdzające taką tezę, mają miejsce obecnie w południowo-wschodnich obszarach kontynentu europejskiego (dawna Jugosławia). W dalszej perspektywie nie można wykluczyć takich zagrożeń również w innych częściach Europy.

Obserwuje się ponadto:

- postępującą utratę kontroli nad produkcją i dystrybucją broni konwencjonalnej oraz masowej zagłady, a także nowoczesnymi technologiami jej produkowania;
- powstawanie ponadpaństwowych organizacji o charakterze politycznym lub gospodarczym, a także terrorystyczno-przestępczym bądź wyznaniowym;
- postępującą degradację środowiska naturalnego;
- brak znaczącego wzrostu świadomości (wykształcenia) ludności świata adekwatnie do postępującego rozwoju technicznego, dostępu do technologii oraz wyżu demograficznego;
- mnożenie się konfliktów na tle czystek etnicznych, odrodzenie ruchów nacjonalistycznych i neofaszystowskich oraz intensyfikację religijnego fundamentalizmu jako zarzewia terroryzmu;
- stosowanie wybiórczej i siłowej polityki *wymuszania pokoju* przez mocarstwa.

Wskazane zjawiska nie wyczerpują całej gamy działań (i sytuacji), które mogą wystąpić w rozpatrywanych obszarach. Współczesna polityka i ekonomia charakteryzują się wielopłaszczyznowymi powiązaniem międzynarodowymi. Ekonomia jest też doskonałym instrumentem realizacji celów przez kraje dominujące gospodarczo w swoim otoczeniu. Spektrum celowych działań, jakie w tym obszarze mogą być podjęte, stając się narzędziem presji, faworyzowania bądź wymuszania - jest bardzo szerokie i trudne do precyzyjnego zidentyfikowania.

W związku z tą sytuacją, po przeprowadzonej analizie czynników kształtujących otoczenie zewnętrzne Polski, nasuwa się szereg wniosków:

Pierwszy. Państwa strefy buforowej - Białoruś, Ukraina - stanowią obecnie obiekt swoistej rywalizacji pomiędzy Rosją a Unią Europejską (oraz strukturami, poprzez które jest ona związana z USA, w tym przede wszystkim NATO). W odróżnieniu jednak od Rosji, która podejmuje świadome (i często agresywne) wysiłki utrzymania tych państw w swojej strefie wpływów, oddziaływanie UE polega przede wszystkim na atrakcyjności reprezentowanych przez nią wzorców cywilizacyjnych. Zachodzące w tych państwach procesy wskazują przy tym, iż w sprzyjających warunkach politycznych zamieszkujące w nich społeczeństwa są zdolne do powtórzenia transformacji dokonanej przez państwa Europy Środkowej,

aczkolwiek z zachowaniem lokalnych odrębności. Sygnalizuje to możliwość dalszego rozpadu tej strefy buforowej (obejmującej w przeszłości również państwa bałtyckie). W perspektywie dwudziestoletniej jedno z nich - Ukraina może spełnić warunki, kwalifikujące je do członkostwa w przynajmniej części struktur politycznych i obronnych Zachodu. W przypadku Białorusi analogiczne procesy dokonywać się mogą dużo później i przebiegać mniej intensywnie. Bardziej prawdopodobnym scenariuszem wydaje się być w tym przypadku długotrwałe pozostawanie tego państwa w orbicie wpływów rosyjskich, uwarunkowane dużym podobieństwem systemów polityczno-społecznych oraz wyjątkowo silnymi (nawet w skali WNP) powiązaniem gospodarczymi i wojskowymi.

Drugi. Obserwowane w świecie pogłębianie procesów globalizacyjnych, przejawiających się w zacieśnianiu związków między handlem, inwestycjami zagranicznymi i przepływem technologii, potęguje rewolucja informacyjna. Procesy społeczno - gospodarcze w coraz większej mierze kształtowane są w wyniku decyzji na szczeblu międzynarodowych organizacji, światowych korporacji i koncernów. W tych warunkach sprośanie wyzwaniom globalizacji i jej wykorzystanie dla zwiększenia korzyści gospodarczych Polski to zadanie polityki gospodarczej, a zwłaszcza tworzenia warunków dla wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstw. W świetle postępujących procesów globalizacji i internacjonalizacji ważne dla przyszłości Polski jest włączenie się w tendencje rozwojowe gospodarki Białorusi, Rosji, Ukrainy. Budowa gospodarki zdolnej do sprośania konkurencji światowej i osiągnięcie właściwego miejsca w międzynarodowym podziale pracy. Argumenty te przemawiają za celowością określenia przez Rząd RP długofalowych preferencji rozwojowych kraju, strategicznych celów obronnych i gospodarczych oraz instrumentów ich realizacji, w tym wykorzystania procesów integracji Polski z Unią Europejską.

Trzeci. Spośród światowych wydarzeń o znaczeniu długofalowym, zwraca uwagę wzmacnianie i poszerzanie regionalnych ugrupowań integracyjnych (w tym tworzenie stref wolnego handlu obu Ameryk oraz szerokiej strefy wschodnioazjatyckiej). Prowadzi to do ożywienia ekonomicznego uczestników bloków integracyjnych, ale też może przybrać, zwłaszcza w wymiarze krótkofalowym, charakter obronny, bardziej

wzmacniający własną pozycję w światowej rywalizacji niż pogłębiający procesy globalizacyjne. W tym kontekście szczególnie istotnego dla Polski wymiaru nabiera członkostwo w Unii Europejskiej.

Czwarty. Osłabienie koniunktury gospodarczej w 2001 r. w USA, które znacząco odczuł cały świat, a na naszym kontynencie gospodarka zachodnioeuropejska, a w szczególności niemiecka, nie pozostało bez wpływu na aktywność gospodarczą w Polsce. Polska gospodarka jest, bowiem silnie powiązana, zwłaszcza poprzez handel zagraniczny, z rynkiem Europy Zachodniej a poprzez surowce - z krajami Europy Środkowo-Wschodniej tj. Ukrainą i Rosją. Kraje Unii Europejskiej zaabsorbowały w 2001 r. 69,2% polskiego eksportu ogółem, a nasz import towarów z tego rynku osiągnął 61,4% całego przywozu. Jednakże osłabienia wzrostu gospodarczego w Polsce z 4,1% w roku 2000 do 1,0% w roku 2001 nie można łączyć głównie z czynnikami zewnętrznymi, przenoszonymi za pośrednictwem związków handlowych. Wzrost wpływów z polskiego eksportu (wg NBP o 7,1%) pozostał, bowiem na poziomie zbliżonym do roku poprzedniego. Zależność ta natomiast wystąpiła w 2002 roku. W ciągu pierwszych czterech miesięcy tego roku zaobserwowano, że wpływy z eksportu spadły o 2,8% w stosunku do analogicznego okresu roku 2001. Efekt przenoszenia impulsów dekonunkturalnych poprzez eksport został, jak się wydaje, przesunięty w czasie.

Spadek aktywności gospodarczej w Polsce w 2001 r. w decydującym stopniu powiązany był z czynnikami wewnętrznymi, w tym z załamaniem popytu inwestycyjnego i spadkiem dynamiki popytu konsumpcyjnego. W latach 2002 – 2006 w warunkach przewidywanego ożywienia gospodarczego na świecie na korzystne impulsy zewnętrzne może liczyć także gospodarka Polski. Ożywienie gospodarki światowej (nawet do 2,9 % wzrostu PKB w 2002 r. i 4% w roku 2003) dopomogło w przyspieszeniu wzrostu w Polsce - zaobserwowane już pod koniec 2003 r. Biorąc jednak pod uwagę, że, w 2002 r. tempo wzrostu PKB w UE zmniejszyło się do 1,3 - 1,5 %, a ożywienie jest tam przewidywane dopiero w latach 2003-2005. (do 2,9%), a wyraźnie odczuwalny wpływ na gospodarkę Polski nastąpił dopiero w 2004 roku.

Piąty. Skutki dekonunktury na rynkach światowych Polska zaczęła odczuwać od II kw. 2001 r. poprzez zmniejszenie dynamiki eksportu, a następnie (od IV kwartału)

przez spadek wpływów z eksportu w porównaniu z rokiem poprzednim. Fakt, że w skali całego roku dynamika polskiego eksportu była na tle tendencji światowych wysoka, był związany w decydującej mierze z silnym spadkiem dynamiki popytu wewnętrznego. Wymuszał on eksport, a jednocześnie zmniejszał zapotrzebowanie na import. Przewidywane ożywienie w gospodarce i handlu światowym wpłynęło pobudzająco na polski eksport od końca 2002 r. i - zwłaszcza w 2003 roku. Oczekiwane w tym okresie wzmocnienie światowych cen surowców nie stanowiło istotnego zagrożenia dla salda bilansu handlowego i stopy inflacji (warunkiem było, że nie dojdzie do skokowego wzrostu cen ropy naftowej), natomiast polepszyło się położenie polskich eksporterów towarów surowcowych. Warunkiem pełnego wykorzystania szansy dla polskiego eksportu, jaką stworzyła spodziewana poprawa uwarunkowań zewnętrznych, było przejście do bardziej niż dotychczas sprzyjającej eksporterom polityki kursu walutowego i stopy procentowej. Niezbędne były również bardziej aktywne działania, w zakresie zgodnego z międzynarodowymi zobowiązaniami Polski wspierania eksportu przez państwo przy wykorzystaniu instrumentów finansowych i informacyjno - promocyjnych. W celu zmniejszenia stopnia uzależnienia polskiej gospodarki od wahań koniunktury gospodarczej na głównych rynkach eksportowych oraz podniesienia ogólnej skali eksportu wskazane jest zwiększenie dywersyfikacji geograficznej polskiego handlu. Jako potencjalne kierunki większego eksportu wymienić tu należy zwłaszcza Rosję, Ukrainę, Białoruś i inne kraje WNP, niektóre kraje arabskie, kraje NAFTA i niektóre kraje Dalekiego Wschodu. Duże znaczenie dla tych działań powinno mieć przyjęcie Chin do Światowej Organizacji Handlu oraz przyszłe członkostwo Rosji w tej organizacji.

Szósty. Gospodarka Polski potrzebuje w miarę stabilnego zasilania ze źródeł zewnętrznych. Tymczasem od 2001 r. napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski zmniejszył się. Według Państwowej Agencji Inwestycji Zagranicznych (PAIZ) wyniósł on 7,1 mld USD wobec 10,6 mld USD w roku poprzednim. Spadek dotyczył zarówno inwestycji prywatyzacyjnych, jak i projektów inwestycyjnych typu greenfield. Zmniejszenia napływu Bezpośrednich Inwestycji Zagranicznych (BIZ) do Polski, nie można wiązać z uwarunkowaniami zewnętrznymi, gdyż skala tego napływu do całego regionu Europy Środkowo - Wschodniej nieco wzrosła. W opinii

inwestorów Polska przestała być najbardziej atrakcyjnym miejscem lokalizacji inwestycji w EŚ-W, tracąc tę pozycję na rzecz Ukrainy i Rosji. Kluczową zachętą dla inwestorów zapewniającą zwiększony napływ kapitału - jest szybki wzrost gospodarczy i pomyślne jego perspektywy, stabilne otoczenie makroekonomiczne, przewidywalność polityki gospodarczej oraz przejrzysty i stabilny system prawny. Polska musi dążyć do zmobilizowania czynników wewnętrznych, aby przywrócić zainteresowanie inwestorów zagranicznych angażowaniem się na naszym rynku. Pomogłoby to w odwróceniu spadkowej tendencji nakładów inwestycyjnych (w 2002 r. obniżyły się o ok. 10% w stosunku do roku poprzedniego). W tym celu niezbędna jest konsekwentna realizacja programu gospodarczego Rządu RP, w tym zwłaszcza działań odnoszących się do pobudzania przedsiębiorczości i rozwoju infrastruktury, jak również wdrażanie rozwiązań przewidzianych w ustawie o finansowym wspieraniu inwestycji. Wsparcie państwa powinno w szczególności dotyczyć inwestycji dokonywanych w dziedzinach, o charakterze proeksportowych, tworzących nowe miejsca pracy. Pobudzająco na napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski, jest uczestnictwo w strukturach UE, które nastąpiło 1 maja 2004 r.

Siódmy. Dla gospodarek Białorusi, Polski, Rosji i Ukrainy, po kryzysie roku 2001 i 2002, obok problemów związanych bezpośrednio z osłabieniem koniunktury gospodarczej w świecie, stał pod znakiem rozwiązywania problemów strukturalnych. Niemniej był to okres kolejnych poza cyklicznych zjawisk kryzysowych, choć zaburzenia te nie miały większego wpływu na gospodarkę Polski, skłaniają jednak do baczniejszego zwrócenia uwagi na regulacje w sektorze finansowym, zadłużenie zagraniczne i przepływy kapitału krótkoterminowego, jak i stan finansów publicznych. Uplynniony od 12 kwietnia 2000 r. polski złoty wpisuje się w mechanizm gospodarki rynkowej i informuje na bieżąco o poziomie stabilizacji gospodarki. Emitowane obecnie wysokooprocentowane obligacje i inne papiery dłużne w celu finansowania deficytu budżetowego umacniają złotego, co m.in. pogarsza konkurencyjność eksportu i zmniejsza wpływy dewizowe z tego tytułu. Utrzymanie tych tendencji może wpłynąć na pogorszenie salda obrotów bieżących bilansu płatniczego. Istotnym problemem jest też rosnące zadłużenie zagraniczne, sięgające na koniec 2001 r. 70,2 mld USD, w tym dług przedsiębiorstw 33,7 mld USD. Ze względu na wysoki poziom rezerw

dewizowych (26,6 mld USD na koniec 2001 r.), zadłużenie to nie stanowi zagrożenia dla gospodarki Polski. Jednakże koszty obsługi zadłużenia budżetowego w latach 2003-2005 rosnać będą od 2,9 mld USD do 3,9 mld USD, stanowiąc znaczne obciążenie dla budżetu. Ważną kwestią jest czterokrotny (od 1996 r.) wzrost zadłużenia przedsiębiorstw – ciągle postępujący (pomimo działań oddłużeniowych rządu). W przypadku zaburzeń gospodarczych i destabilizacji rynku finansowego mogą pojawić się trudności w jego obsłudze, a w konsekwencji bankructwa i wzrost bezrobocia.

Ósmy. Równoległe ze zmianami koniunktury, na gospodarkę Polski coraz silniej będą wpływać kierunki i tempo integracji wewnętrznej Unii. Słabsze wyniki wzrostu gospodarki Unii Europejskiej nie wpłynęły na zmniejszenie tempa realizacji strategii rozszerzenia Unii o kolejne państwa. Trwają prace nad reformami instytucjonalnymi Unii i modelem jej funkcjonowania w rozszerzonym składzie. Korzystna dla Polski jest możliwość prezentacji naszych poglądów poprzez udział w pracach powołanego w tym celu przez Unię Konwentu.

Dziewiąty. Tworzenie Unii Gospodarczej i Walutowej sfinalizowane zostało wprowadzeniem od 1 stycznia 2002 r. do powszechnego obiegu wspólnej waluty euro, która zastąpiła waluty 12 państw członkowskich (poza strefą euro pozostała Szwecja, Dania i Wielka Brytania). Dla polskich podmiotów gospodarczych nowe warunki walutowe tworzą lepsze możliwości kalkulowania szans i ryzyka handlowo-finansowego. Polskie firmy, banki (i obywatele), na podstawie uregulowania ustawowego, bez większych kłopotów dokonały przestawienia się na rozliczenia w euro. Polska docelowo jest zainteresowana wejściem do Unii Walutowej, jednak nie powinna procesu tego przyspieszać, gdyż konieczność spełnienia wymogów konwergencji może skutkować spowolnieniem wzrostu gospodarczego.

Dziesiąty. Istotnym atutem integracyjnym Polski powinna być silna gospodarka. Wymogi integracji motywują politykę gospodarczą na rzecz dynamizowania wzrostu gospodarczego. Szczególnie ważnym problemem w toku negocjacji z władzami UE, jest zapewnienie systematycznego dopływu środków pomocowych z funduszy strukturalnych i innych źródeł unijnych, które Polsce pomogłyby przyspieszyć zmiany strukturalne polskiej gospodarki i wyrównać różnice regionalne w porównaniu

z krajami UE i wewnątrz kraju, zgodnie z celami unijnej polityki spójności społeczno-ekonomicznej. Integracja z UE - zwłaszcza poprzez konsekwentne wdrażanie zmian systemowych i dostosowań instytucjonalnych. wpływa na ugruntowanie w Polsce rynkowego modelu gospodarki i przyspiesza wdrażanie reform. W świetle ostatniego, corocznego raportu Komisji Europejskiej, ogólna ocena Polski w zakresie spełniania wymaganych kryteriów członkostwa jest pozytywna.

ZAKOŃCZENIE

Uporządkowany wykład dociekań naukowo-badawczych w kwestii kształtowania się kondycji gospodarczo-obronnej Ukrainy i państw najbliższego otoczenia (Białoruś, Polska, Rosja), na przełomie XX i XXI wieku pozwolił, w przekonaniu autora rozprawy, osiągnąć założony cel. Przedstawiona i szeroko rozwinięta w rozprawie warstwa teorii i praktyki analizy, oceny wraz z prognozami stanu gospodarki narodowej Ukrainy, ukazuje z punktu widzenia potrzeb obronnych państwa w szerokim kontekście czynniki kształtujące badane zjawisko. Takie podejście do badanej problematyki pozwoliło zaprezentować podstawowe problemy społeczno-polityczne oraz gospodarczo-obronne Ukrainy na tle jej bezpośrednich sąsiadów wraz z udokumentowaniem przytaczanych wywodów, stwierdzeń i faktów popartych bogatym materiałem źródłowym.

Podjęte w niniejszej pracy dociekania, których wynikiem, było przeprowadzenie **pozytywnej weryfikacji wstępnych hipotez roboczych**, upoważniają autora do sformułowania szeregu wniosków.

Pierwszy. Ukraina jest najważniejszym sąsiadem Federacji Rosyjskiej, a stosunki z tym krajem stanowią i będą stanowić kluczowe zagadnienie ukraińskiej polityki zagranicznej do tego stopnia, iż każda opcja ukraińskiej polityki zagranicznej będzie przede wszystkim wyborem określonego kształtu stosunków z Rosją. Za takim świadczy przede wszystkim geograficzne i geopolityczne położenie Ukrainy, jej dziedzictwo wielowiekowej więzi kulturalnej, politycznej, gospodarczej i militarnej, a także z nieuniknionej hegemonii Rosji nad Ukrainą.

Drugi. Rosja jest postrzegana jako główny partner Unii Europejskiej na wschodzie Europy, zaś Ukraina jest i będzie w znacznej mierze oceniana przez Unię przez pryzmat jej stanu jej stosunków z Rosją: im będą one lepsze, tym lepiej Ukraina będzie postrzegana w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Belgii, a zwłaszcza we Francji. Odmienne są interesy Stanów Zjednoczonych, zainteresowanych niezależnością ukraińskiej polityki bezpieczeństwa od rosyjskiej, pomimo iż Ameryka także postrzega Ukrainę głównie w kontekście jej stosunków bilateralnych z Rosją. Z drugiej strony, Ukraina nie ma już wątpliwości, że kraj ten w dającym się

przewidzieć czasie, (jeśli kiedykolwiek) ma ograniczone szanse na przystąpienie do NATO i Unii Europejskiej.

Tym bardziej, za wzrostem znaczenia stosunków Ukrainy z Rosją przemawiają dokonujące się przemiany:

- ze względu na wielorakie sprzeczności i więzi łączące oba kraje, wiele trudności sprawiło obu stronom nawiązanie normalnych stosunków międzypaństwowych.
- rozpad jednolitego systemu gospodarczego ZSRR spowodował wiele utrudnień zarówno dla Rosji, jak i dla Ukrainy. Trudności te były dotkliwsze dla Ukrainy ze względu na duże uzależnienie od silniejszego partnera.
- przełom w stosunkach rosyjsko-ukraińskich jaki nastąpił w roku 2000 wraz ze wzrostem gospodarczym Ukrainy (głównie w wyniku dobrej koniunktury w Rosji), uświadomił stronom, że dla ścisłej współpracy między tymi krajami - nie ma innej alternatywy. Z drugiej strony Rosja uznała, że realizacja jej interesów politycznych na Ukrainie będzie łatwiejsza, jeśli będzie ona traktować ten kraj jako partnera strategicznego;
- zasadniczym interesem Ukrainy jest budowa partnerskich, choć asymetrycznych stosunków z Rosją, umożliwiających zachowanie niezależności przy ścisłej współpracy gospodarczej i politycznej. Interesy te, aczkolwiek rozbieżne, mogą być zharmonizowane tak, by nie prowadziły do zatargów i konfliktów;
- większość kluczowych interesów gospodarczych Rosji na Ukrainie jest zbieżna z interesami gospodarczymi Ukrainy;
- społeczeństwo ukraińskie, podobnie jak jej klasa polityczna, w znacznej większości opowiada się za zachowaniem niepodległego państwa, ale – przeciw rozluźnieniu stosunków z Rosją, co może wskazywać, że przedstawiony powyżej kurs polityki tak rosyjskiej, jak i ukraińskiej okaże się trwały
- wydaje się natomiast mało realne, aby Rosja w dającym się przewidzieć czasie mogła (czy nawet tylko chciała) „wchłonąć Ukrainę”;
- aktualnie trudno przewidzieć i ocenić, jaki wpływ na stosunki ukraińsko-rosyjskie będzie mieć rozpoczynająca się walka z terroryzmem.
- *Trzeci.* Realnym jest balansowanie Ukrainy między Rosją i Zachodem, wykorzystując przy tym korzystne położenie geopolityczne, celem uzyskiwania

jeszcze większych korzyści (politycznych i finansowych). Wzmoczona aktywność dyplomatyczna Ukrainy może być także interpretowana jako forma zabezpieczenia przed ewentualnym zepchnięciem do roli bufora między zjednoczoną Europą i Rosją oraz niekorzystnymi dla niej wynikami przyszłych wyborów parlamentarnych i prezydenckich w Rosji.

Czwarty. Dzisiejsza Ukraina stała się krajem *rozszczepionym* pomiędzy dwiema wyraźnymi opcjami kulturowymi: zachodniochrześcijańską i wschodnioortodoksyjną. Co powoduje, że w granicach cywilizacyjnych mogą zaistnieć konflikty, w wyniku których w przyszłości Ukraina może podzielić się na dwie części, z których wschodnia przyłączy się do Rosji, zaś zachodnia będzie grawitować w kierunku cywilizacji zachodnioeuropejskiej.

Piąty. W dającej się przewidzieć przyszłości można stwierdzić, że Ukraina nie jest w stanie wyzwolić się całkowicie z ekonomicznego uzależnienia od Rosji. Obawiając się, że uzależnienie to mogłoby przerodzić się w całkowitą utratę suwerenności gospodarczej, zwłaszcza w przypadku niekontrolowanej prywatyzacji strategicznych sektorów gospodarki ukraińskiej, jak i przyjęcia przez Ukrainę propozycji konwersji zadłużenia na akcje ich przedsiębiorstw. W związku z tym należy oczekiwać konsekwentnego odrzucania przez Ukrainę wspomnianych tych propozycji, jak i szybkiego wprowadzenia mechanizmów regulujących procesy prywatyzacyjne.

Szósty. Należy stwierdzić, że ze względu na ograniczone możliwości wykorzystania przez Rosję własnych instrumentów oddziaływania, stopień realizacji celów strategicznych Rosji może się sprowadzać jedynie do utrzymania neutralności Ukrainy i redukcji wpływów państw Unii Europejskiej i USA. Kluczowym, ale długoterminowym czynnikiem wpływającym na realizację ukraińskiej strategii Rosji będzie skala skuteczności przeprowadzanych reform społeczno-gospodarczych przez nowego prezydenta – Wiktora Juszczenkę i premiera rządu – Julię Tymoszenko. Ograniczenie reform tylko do poszerzenia (względnie ograniczania) wpływów oligarchów ukraińskich może powstrzymać Zachód przed udzieleniem Ukrainie wymiernej pomocy ekonomicznej, w obawie przed możliwością bezpośredniego zagrożenia jej suwerenności. W przypadku rzeczywistego usprawnienia mechanizmów

ekonomicznych państwa, Ukraina może oczekiwać istotnego wsparcia Zachodu, co zaowocuje wyraźnym zmniejszeniem jej wrażliwości na oddziaływanie Rosji.

Siódmy. Zerwanie powiązań kooperacyjnych przedsiębiorstw wchodzących w skład kompleksu wojskowo-przemysłowego z dostawcami z obszaru b. ZSRR ewidentnie osłabiło ta gałąź gospodarki ukraińskiej. Dysponuje ona obecnie zamkniętym cyklem produkcyjnym tylko niektórych rodzajów uzbrojenia, co odbija się na ogólnej skali obrotów zagranicznych. Z tego powodu nie eksportuje między innymi samolotów bojowych (ich udział w światowym handlu bronią stanowi ok. 50%), okrętów podwodnych i nawodnych (14% udziału). Można stwierdzić, że w dotychczas realizowanych kontraktach Ukrainy, często stosowana praktyką były powiązania zewnętrzne mające wpływ na kooperację z zagranicznymi producentami i odbiorcami.

Ósmy. Aktualna sytuacja Ukrainy dowodzi, że zakłady KWP znajdują się w skomplikowanej sytuacji, szczególnie finansowej. Niska rentowność ich produkcji, nie daje możliwości przeprowadzenia modernizacji parku nawet przy pewnej tendencji wzrostu w eksporcie uzbrojenia. Wobec takiej sytuacji, należy wnioskować o europejskim kierunku ich rozwoju.

Dziewiąty. Ocena sytuacji pozwala wnioskować, że w najbliższym czasie, najbardziej perspektywicznym dla ukraińskiego KWP, będzie rozwijał się prawdopodobnie rynek usług kosmicznych oraz przedsięwzięcia z nim związane. Natomiast w kolejnych latach będą realizowane komercyjne programy wynoszenia przez ukraińskie rakiety nośne na orbitę okołozemską aparatów kosmicznych.

Dziesiąty. Ponieważ kierownictwo polityczno-wojskowe Ukrainy do tej pory nie określiło ostatecznego kształtu Sił Zbrojnych, po restrukturyzacji, wobec czego prace nad koncepcją rozwoju ukraińskiego KWP oraz strategią rozwoju uzbrojenia na najbliższe piętnaście lat, nie są powiązane z reformą armii, Dlatego, po przyjęciu tych dokumentów, należy domniemywać, iż zawarte w nich priorytety w zakresie kierunków prac badawczych i produkcji uzbrojenia, jak też modernizacji i zakupów sprzętu wojskowego dla wojska, nie przystają do potrzeb i struktury zreformowanej armii. Istotnym problemem ukraińskiego KWP pozostaje brak określenia, ze strony Ministerstwa Obrony, ostatecznych priorytetów wyposażenia SZ oraz kierunku prac badawczych i rozwojowych, nad nowymi typami sprzętu wojskowego.

Dotychczasowy brak takich ustaleń uniemożliwia m.in. podjęcie przez rząd decyzji o sfinansowaniu lub doinwestowaniu określonego cyklu badawczego, lub całego projektu.

Jedenasty. W tej sytuacji, Ukraina nie zwiększy nakładów finansowych na prace naukowe oraz konstrukcyjno-badawcze i nie sprecyzuje priorytetów w opracowaniu nowych technologii, to w najbliższych kilku latach, czeka ją drastyczny spadek eksportu produkcji wojskowej, powstanie luki technologicznej i utrata niektórych rynków zbytu, głównie na korzyść Rosji. Sektor zbrojeniowy, który w rozwiniętych państwach jest nośnikiem postępu i nowoczesnych technologii, straci wówczas poważnie na znaczeniu.

Dwunasty. Podobnie jak w większości państw świata tak też i Siły Zbrojne Ukrainy będą podlegać systematycznej redukcji (wg prognozy na 2005 r. o jedną czwartą – do 210 tys. żołnierzy i 75 tys. pracowników cywilnych). Aktualnie Ukrainy nie stać i nie ma potrzeby utrzymania tak dużej armii (pod względem liczebności wojsko ukraińskie zajmuje 13 miejsce na świecie, a pod względem wydatków na jednego żołnierza 126). Olbrzymie niedofinansowanie, skutkuje powstawaniem patologii wewnątrz armii, demoralizacją, brakiem dyscypliny, zaborem mienia (wyposażenia wojskowego), a w konsekwencji brakami w wyszkoleniu, obniżeniu jakości użytkowanego sprzętu (brak odtwarzania resursów - nie prowadzeniu właściwej konserwacji i napraw, brak zakupów nowego sprzętu).

Trzynasty. Należy oczekiwać, że zapowiedziane przez ministra obrony Ukrainy zmiany strukturalne i kadrowe w instytucjach centralnych MO, mogą spowodować wzrost napięcia wśród kadry oficerskiej. W obliczu nasilających się tendencji integracyjnych wewnątrz WNP ewentualny ferment wśród wyższej kadry dowódczej, oraz niezadowolenie z powodu złej sytuacji materialnej w armii, może być wykorzystane jako element gry politycznej przez zwolenników zbliżenia z Rosją.

Czternasty. Należy się spodziewać, że w najbliższych latach Ukraina, ze względu na duże nadwyżki sprzętu wojskowego, zalegającego magazyny uzbrojenia, zwiększy aktywność w poszukiwaniu kontrahentów na zakup ww. sprzętu, nawet po cenach zbliżonych do kosztów przechowywania i konserwacji.

Piętnasty. Sytuacja w Siłach Zbrojnych Ukrainy wykazuje, że musi ona realizować bardziej aktywną, ściśle określoną i ekonomicznie uzasadnioną politykę wojskowo-techniczną. W tych warunkach tylko konkretyzacja planów partnerstwa z NATO, jak i ukraińsko-rosyjska kooperacja, w zakresie opracowywania i przebiccia się na międzynarodowe rynki z wysoko rozwiniętymi technologiami w zakresie produkcji wojskowej, mogą dać korzystne efekty.

Szesnasty. Istotnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa Ukrainy, także z punktu widzenia zachodnich sąsiadów, jest fakt, że jej wschodnie i południowe granice są praktycznie otwarte, a także – niewytyczone w terenie, w sposób odpowiadający prawu międzynarodowemu. Rozwiązanie sporu między Ukrainą a Rosją w sprawie rozgraniczenia wód Morza Azowskiego i Cieśniny Kerczeńskiej, może doprowadzić do potrzeby mediacji państw trzecich. Sprawa ta, jest tym istotniejsza, że w aspekcie polityki globalnej, Ukraina jest przede wszystkim państwem czarnomorskim.

Siedemnasty. Pozytywne przemiany na Ukrainie prowadzone pod kierownictwem prezydenta Juszczenki i premiera Tymoszenki ewidentnie wpłyną na potrzebę pokojowych zmian na Białorusi, zmian, w których Ukraina może odegrać kluczową rolę jako b. państwo ZSRR.

Osiemnasty. Poprawnie rozwijają się stosunki gospodarcze trójkąta Rosja - Ukraina - Unia Europejska, mogą w przyszłości pozytywnie skutkować dla samej Rosji, która przy zmianie swoich poglądów zewnętrznych i demokratyzacji życia wewnętrznego może wejść do szerokiej rodziny europejskiej.

BIBLIOGRAFIA

A. Publikacje zwarte

1. *Analiza ekonometryczna kształtowania się płac w Polsce w okresie transformacji*, red. S.M. Kot, PWN, Warszawa-Kraków 1999.
2. Allison R., *Military Forces in the Soviet Successor States*, Londyn, 1993.
3. *Badanie gospodarki polskiej. Stan bieżący i perspektywy*, red. E. Adamowicz, „Prace i Materiały IRG”, nr 72, SGH, Warszawa 2002.
4. *Badanie procesów gospodarczych za pomocą syntetycznych wskaźników ilościowych i jakościowych*, red. K. Stanek, „Prace i Materiały IRG”, nr 53, SGH, Warszawa 1997.
5. Baranowsky V., *Post Soviet Conflict Heritage*, "SIPRI Yearbook 1993".
6. Barczyk K., *Metody badania koniunktury gospodarczej*, PWN, Warszawa 1993.
7. Bardak B., Zgurec C., Maksimow C., *Kult: orużejnyj biznes po-ukrainski*, Defense Express, Kiew 2004.
8. Bratkiewicz J., *Ukraina: między Rosją i niezawisłością*, (w:) *Racja stanu w dobie transformacji ładu europejskiego. Implikacje dla Polski*, pod red. J. Stefanowicza, I. Grabowskiej-Lipińskiej, Warszawa 1995.
9. Bartosiewicz S., Nowak E., *Ekonometria*, Wyd. AE, Wrocław 1986.
10. Berszeda J., Honczar M., Moskałec O., *Miejsce Polski w polityce bezpieczeństwa Ukrainy*, (w:) *Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie. Miejsce Polski w polityce bezpieczeństwa jej sąsiadów*. Warszawa, Toruń 1997.
11. *Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie*, red. M. Kern-Jędrychowski, Wyd. „Adam Marszałek”, DSD MON, Warszawa-Toruń 1994.
12. Biłous A. O., *Politiczni obiednonija Ukrainy*, Kijów, 1993.
13. Bolkowska Z., Skowronek Cz., *Rezerwy państwowe. Funkcje, organizacje, ekonomika*, Wyd. PWSBiA, Warszawa 1997.
14. Bratkiewicz J., *Ukraina: między Rosją a niezawisłością*, (w:) *Racja stanu w dobie transformacji ładu europejskiego. Implikacje dla Polski*. Pod red. J. Stefanowicza i I. Grabowskiej-Lipińskiej. Warszawa 1995.
15. Brown J. F., *Present Hopes and Past Shadows*, w: „RFE/RL Research Report” No.1, styczeń 1992,
16. Budkin W., *Ukraina w ogólnoeuropejskim procesie integracyjnym*, (w:) *Polska i Ukraina w nowej Europie*, Warszawa 1993.
17. Burant S., *Ukraine and East Central Europe*, (w:) *Ukraine in the World*, 1995.
18. *Business Information Centre for Newly Independent States*, 2003.

19. Całka M., *Państwo szarej strefy - refleksje politologów ukraińskich*, (w:) *Polska i Ukraina w latach dziewięćdziesiątych. Podstawy i płaszczyzny współpracy*, pod red. M. Całki, Warszawa 1997.
20. Campbell K. M., Carter A. B., Miller S. E., Zraket C. A., *Soviet Nuclear Fission: Control of the Nuclear Arsenal in a Disintegrating Soviet Union*, Harvard 1991.
21. Chmielowa E., *Sytuacja polskiej mniejszości narodowej na Ukrainie*, referat wygłoszony na konferencji "Polska - Ukraina. Nowe wyzwania, nowa odpowiedzialność", Kraków luty 1993.
22. Chojnowski A., *Ukraina*, Wyd. Trio, Warszawa 1997.
23. Chróścielewski K., *Ekonomika i organizacja rolnictwa*, PWRiL, Warszawa 1985.
24. M. Czarnicka-Ośka, *Identyfikacja i analiza kondycji gospodarczo-obronnej Polski i państw sąsiednich w końcu XX wieku*, Praca studyjna pod kier. nauk Z. Stachowiaka, WS-O AON, Warszawa, 2000.
25. Czamocki A., *Czynniki ułatwiające i utrudniające rozwój współpracy polsko-rosyjskiej*, (w:) *Polska i jej sąsiedzi w latach dziewięćdziesiątych. Polityczne i ekonomiczne aspekty współpracy i integracji*, pod red. B. Łomińskiego i M. Stolarczyka, Katowice 1998,
26. Czerwiński Z., Guzik B., Jurek W., Panek E., Remka H., Śledziński W., *Modelowanie i planowanie wzrostu gospodarki narodowej*, PWN, Warszawa 1981.
27. Czreński A., Czerska M., Nogalski D., Rutka R., *Organizacja i zarządzanie*, Wyd. UG, Gdańsk 1994.
28. Darski J., *Ukraina. Historia, współczesność, konflikty narodowe*, Instytut Polityczny, Warszawa 1993.
29. Dąbrowski M., Antczak R., *Economic Transition in Russia, Ukraine and Belarus. A Comparative Perspective*, [w:] *Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia*, pod red. B. Kamińskiego, Nowy Jork, 1996.
30. Derhaczow Z., *Ukraina a rozszerzenie NATO na Wschód*, (w:) *Stosunki polsko-ukraińskie*, pod red. J. Kozakiewicza, Kraków 1998.
31. Derlatka M., *Wspólnota Niepodległych Państw w kształtowaniu bezpieczeństwa regionalnego*, AON, Warszawa 2003.
32. *Diagnozowanie kondycji gospodarki polskiej. Rekomendacje dla polityki gospodarczej*, red. E. Adamowicz, „Prace i Materiały IRG”, nr 67, SGH, Warszawa 2001.
33. *Diagnozy i prognozy stanu gospodarki w świetle badań koniunktury*, red. E. Adamowicz, „Prace i Materiały IRG”, nr 73, SGH, Warszawa 2002.
34. Doraczyński M., Stefanowicz J., *Polityka zagraniczna*, PWN, Warszawa 1984.
35. Donnelly Ch., *Evolutionary Problems in the Former Soviet Armed Forces*, "Survival" 1992, nr 3.
36. Dworecki S., Kęstoń T., Kulisz M., *Wskaźniki ekonomiczne obronności państwa*, AON, Warszawa 1999.

37. Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa, 1994.
38. Eberhardt P., *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, Warszawa, 1996.
39. *Ekonomika obrony*, red. W. Stankiewicz, AON, Warszawa 1994.
40. *Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza*, PWRiL, Warszawa, 1984.
41. *Encyklopedia organizacji i zarządzania*, PWE, Warszawa 1981.
42. *Encyklopedia powszechna*, PWN, Warszawa 1974.
43. *Encyklopedia PWN*, t. IV, PWN, Warszawa, 1976.
44. *Europejska ekonomika bezpieczeństwa, cz. I – Identyfikacja problemu*, red. Z. Stachowiak, AON, Warszawa 1999.
45. Filar W., *Wołyń 1939-1944 Eksterminacja czy walki polsko-ukrainskie*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, 2003.
46. Fiedorowicz K., *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989-1999*, UAM Poznań 2004.
47. Frydman R, Rapaczynski A., Earle J. S., *The Privatization Process in Russia and Ukraine*, Londyn, 1993.
48. Garnett S.W., *The Sources and Conduct of Ukrainian Nuclear Policy*, [w:] *The Nuclear Challenge in Russia and New States of Eurasia*, pod red. G. Quester, Nowy Jork 1995.
49. Garań O. B., *Bogatopartijnist na Ukraini: formowanija, problemy, perspektiwi*, (w:) *Ukraina bagatopartijna: programni dokumenti nowych partii*, Kijów, 1991.
50. *Geografia bezpieczeństwa państw regionu środkowoeuropejskiego*, red. Z. Lacha, Zarząd Geografii Wojskowej, Warszawa, 2001.
51. Giermakowski L., *Infrastruktura techniczno-ekonomiczna gospodarki narodowej w potencjale gospodarczo-obronnym kraju*, AON, Warszawa 1994.
52. Giermakowski L., *Przemysł w potencjale ekonomiczno-obronnym kraju*, AON, Warszawa 1992.
53. Gil W., *Stosunki Polski i Ukrainy*, (w:) *Polska i jej sąsiedzi 1989-1993*, Poznań-Toruń 1994.
54. Goban-Klas T., Sienkiewicz P., *Spółeczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wyd. FTP, Kraków 1999.
55. Gortat R., *Ukraińskie wybory*, Warszawa, 1998,
56. *Gospodarcze podstawy obrony narodowej. Z doświadczeń Polski i Czech*, red. M. Sułek, AON- VVSPV, WARSZAWA-VYSKOV 1997.
57. *Gospodarka obronna Polski w końcu lat dziewięćdziesiątych. Szanse i zagrożenia*, red. J. Płaczek, AON, Warszawa 2001.
58. *Gospodarka obronna-ujęcie makroekonomiczne*, Materiały i Studia AON Nr 24, Warszawa, 1993.

59. *Gospodarka Polski wobec globalnych wyzwań rozwojowych*, pod. red. W. Kowalczewski, Wyd. DIALOG, Warszawa 2000.
60. Grabiński T., Wydymus S., Zeliaś A., *Metody doboru zmiennych w modelach ekonometrycznych*, PWN, Warszawa 1988.
61. Grabiński T., Wydymus S., Zeliaś A., *Metody taksonomii numerycznej w modelowaniu zjawisk społeczno-gospodarczych*, PWE, Warszawa 1990.
62. Grygolec W., *Stosunki polsko-ukraińskie w aspekcie polityczno-militarnym*, (w:) *Stosunki polsko-ukraińskie*, Kraków 1998.
63. Grzywacz W., *Infrastruktura transportu*, PWE, Warszawa 1972.
64. Gulbicka B., *Problemy bezpieczeństwa żywnościowego*, IERiGŻ, Warszawa 1995.
65. Helnarski S., *Mniejszości narodowe na Ukrainie, Białorusi i Litwie*, (w:) *Nacjonalizm. Konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej*, pod red. S. Helnarskiego, Toruń 1994.
66. Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772-1999, narodziny nowoczesnego narodu*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000.
67. IMF Working Paper WP/02197 "An Interim Assessment of Ukrainian Output Developments, 2000 – 01".
68. *IMF Country Report*, No.02/146, July 2002.
69. Ismagiłow R.F., Salnikow B.P., Stepaszin S.B., *Ekonomiczeskaja bezopasnost Rosszii: koncepcja, prawowye osnovy, politika*, Fond „Uniwersitet”, Sankt-Peterburg 2001.
70. Jajuga K., *Statystyczna analiza wielowymiarowa*, PWN, Warszawa 1993.
71. Kamiński A. Z., Kozakiewicz J., *Stosunki polsko-ukraińskie. Raport*, Warszawa 1997.
72. Kamiński T., *Węzłowe zagadnienia ekonomiczne w transporcie wojskowym*, WAP, Warszawa 1983.
73. *Karta o szczególnym partnerstwie między Organizacją Traktatu Północnoatlantyckiego a Ukrainą* (Madryt, 9 lipca 1997 r.), (w:) *NATO Acquis*. w opr. B. Jabłońskiego i S. Kamińskiego. Toruń, 1998.
74. Karst Z., *Techniczno-ekonomiczna infrastruktura gospodarki narodowej*, PWN, Warszawa 1989.
75. Kłodziński R., *Bezpieczeństwo energetyczne Polski – Stan i perspektywy na przykładzie gazu ziemnego*, AON, Warszawa 2002.
76. Kołodziejak Z., *Wojna a wyżywienie. Wojenno-ekonomiczne aspekty rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, MON, Warszawa 1979.
77. *Kondycja gospodarczo-obronna Polski i państw sąsiedzkich, Krypt. „Kongos”*, cz. I – *Identyfikacja problemu*, red. Z. Stachowiak, AON, Warszawa, 2000.
78. *Kondycja gospodarczo-obronna Polski i państw sąsiedzkich, Krypt. „Kongos”* cz. II – *Egzemplifikacja problemu*, red. Z. Stachowiak, AON, Warszawa 2001.

79. *Kondycja gospodarczo-obronna Polski i państw sąsiedzkich, Krypt. "Kongos", cz. III – Weryfikacja problemu*, red. Z. Stachowiak, AON, Warszawa, 2002.
80. Kopania, P. *Bezpieczeństwo ekonomiczne Polski w świetle wymagań strategii obronnej*, AON, Warszawa, 2003,
81. Kotarbiński T., *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wyd. „Altaja”, Warszawa 2003.
82. J. Kozakiewicz, *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Warszawa 1999.
83. Krawczenko B., *Ukraine from Empire to Statehood*, [w:] *New States and Politics Building the Post-Soviet Nations*, pod red. L Bremmer, R. Taras, Cambridge 1997.
84. Krzastek T., *Ukraina*, MON DWiPO, Warszawa 2002.
85. Kurek, S. T. *Model oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa*, WS-O AON, Warszawa, 2003.
86. Kurek S., *Stan i możliwości rozwoju wybranych elementów infrastruktury techniczno-ekonomicznej Polski. Aspekty ekonomiczno-obronne*, „Materiały i Studia AON” 2000 nr 1(62).
87. Kurek St., Kurek S., Stachowiak Z., *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa. Zarys teorii*, AON, Warszawa 2003.
88. Kurek S., *Wykorzystanie miar kondycji gospodarczo-obronnej w ocenie bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Wybrane problemy ekonomiki bezpieczeństwa*, pod red. Z. Stachowiak i J. Płaczek, AON, Warszawa, 2002,
89. Kuzio T., *Ukraine. The Unfinished Revolution*, Londyn, 1992.
90. Kuzio T., *Political Parties in Ukraine*, "Uncaptive Minds", vol. IV, nr 2.
91. Kuzio T., *Restructuring from Below: Informal Groups in Ukraine under Gorbachov*, [w:] *Ukrainian Past, Ukrainian Present. Papers from the 4-th World Congress for Soviet and East European Studies*, pod red. P. J. Potichnyj, Londyn, 1993.
92. Kuzio T., *The Ukrainian National Guard*, "Jane's Intelligence Review", maj 1993.
93. Kuzio T., *Ukraine and the Expansion of NATO*, w: „Jane's Intelligence Review” 1995, nr 7
94. T. Kuzio, *Ukraine under Kuchma. Political Reform, Economic Transformation and Security Policy in Independent Ukraine*, Nowy Jork 1997.
95. Kuzio T., Wilson A., *Ukraine: Perestmika to Independence*, Londyn, 1994.
96. Kuzio T., *Ukraine's Military Industrial Plan*, "Jane's Intelligence Review", sierpień 1994 r.
97. Kuzio T., *Ukrainian Security Policy*, Waszyngton 1995.
98. Kuźniar R., *Polityka zagraniczna czasu wyzwań 1989-1993*, (w:) *Pozycja Polski w Europie*, 1994.

99. Lanier G., *Ukraine - Little Room for Hope*, raport GiroCredit Austria's European Bank, "East European Chronicle", kwiecień 1994.
100. Larrabee S. F., *Ukraine's Balancing Act*, w: „Survival” 1996, nr 2,
101. Lukinov I., *Radical Reconstruction of the Ukrainian Economy: Reasons, Reforms, Outlook*, (w:] *The Ukrainian Economy. Achievements, Problems, Challenges*, red. I. S. Koropecykj, Harvard, 1992.
102. *Leksykon najnowszych wyrazów obcych*, Wyd. „Twój Styl”, Warszawa 1996.
103. J. Leppingwell, *After the START*, "RFE/RL Research Report", 19 lutego 1993.
104. Lubiński M., *Analiza koniunktury i badanie rynków*, Wyd. „Elipsa”, Warszawa 2002.
105. Lupij B., *Ukraine and European Security: International Mechanisms and Non-military Security Option/or Ukraine*, Frankfurt 1996.
106. Łesiów M., *Ukraina wczoraj i dziś*, UMCS, Lublin 1995.
107. Madera A. J., *Na bocznych drogach Europy. Polacy na Ukrainie*, Rzeszów 1994.
108. Malak K., *Bezpieczeństwo i obronność państwa*, MON DSS, Warszawa 1998.
109. Malak K., *Polityka bezpieczeństwa narodowego Ukrainy*, Warszawa, AON, 1999.
110. Malak K., *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi*, AON, Warszawa 2003.
111. *Mała encyklopedia ekonomiczna*, PWE, Warszawa 1974.
112. Małysz J., *Bezpieczeństwo żywnościowe - strategiczna potrzeba ludzkości*, PWN, Warszawa 1991.
113. Matkowski Z., Nerb G., *Barometry koniunktury w krajach OECD*, „Zeszyty koniunktury w gospodarce polskiej”, nr 6, IRG SGH, Warszawa 1995.
114. Mearsheimer J. J., *The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent*,
115. *Metody statystyczne w analizie działalności przedsiębiorstwa*, red. E. Nowak, PWE, Warszawa 2001.
116. *Miary zgodności, metody doboru zmiennych, problemy współliniowości*, red. M. Kolupa, PWN, Warszawa 1979.
117. Michna W., *Bezpieczeństwo żywnościowe i polityka rolna Polski na przełomie XX i XXI wieku*, Wyd. Fundacji im. F. Eberta, Warszawa 1992.
118. *Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z 16 grudnia 1966 roku*, DzU z 1977, nr 38, poz. 169, art. 25.
119. *Model gospodarki obronnej państwa i logistyki. „Alfa-K”. Model gospodarki obronnej*, cz. II, red. A. Sokołowski, AON, Warszawa 1994.
120. *Monitoring zagrożeń niemilitarnych. Kryptonim „MONITOR”. Część II - Opracowanie końcowe*, red. J. Marczak, AON, Warszawa 2002.
121. Motyl A., *Dilemmas of Independence. Ukraine After Totalitarianism*, Nowy Jork, 1993.
122. Miller S. E., *The Case Against Ukrainian Nuclear Deterrent*, "Foreign Affairs", lato 1993.

123. Miller S. E., *Kiev and the Bomb: Ukrainians Replay*, "Foreign Affairs", jesień 1993,
124. *National ceilings and reduction liabilities of the CFE Treaty States parties* z 13 XII 1994 r.,
125. Nowak E., *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*, PWE, Warszawa, 1990.
126. Nowak E., *Propozycja prostej metody konstruowania miernika rozwoju i jego wykorzystania do badań regresyjnych*, „Przegląd Statystyczny”, 1979, nr 1-2.
127. Olynyk S. D., *Emerging Post-Soviet Armies: The Case of the Ukraine*, "Military Review", marzec 1994.
128. Olszański T., *Historia Ukrainy XX w.*, Warszawa, 1993,
129. Olszański T.A., *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Prace OSW, Warszawa 2002, zeszyt nr 3.
130. Orłowski T., *Nowy leksykon ekonomiczny*, Ofic. wyd. „Graf-Punkt”, Warszawa 1998.
131. Osadczyk B., *Kontury nowego pluralizmu politycznego na Ukrainie*, "Zuстріч" 1990, nr 3-4,
132. Piątkowski K., *Informator dla żołnierzy NATO*, MON, Warszawa, 1997.
133. Pietraś M., *Zagraniczna polityka ekologiczna Polski w okresie transformacji systemowej*, (w:) *Polityka ekologiczna III Rzeczypospolitej*, pod red. A. Papuzińskiego, Bydgoszcz 2000,
134. Pirożkow S., *Geopolityczne interesy Ukrainy w kontekście bezpieczeństwa narodowego*, (w:) *Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie*. Warszawa-Toruń 1994.
135. Płaczek J., *Finansowanie i gospodarowanie budżetem Ministerstwa Obrony Narodowej w Polsce w latach 1989-1999 (od Układu Warszawskiego do Sojuszu NATO)*, AON, Warszawa 1999.
136. Płaczek J., *Współczesne tendencje wydatków wojskowych w Polsce i na świecie*, AON, Warszawa, 2003.
137. Płaczek J., *Wydatki wojskowe na tle rozwoju społeczno-gospodarczego Polski*, AON, Warszawa, 1995.
138. Prizel I., *The Influence of Ethnicity on Foreign Policy: The Case of Ukraine*, [w:] *National Identity and Ethnicity*, pod red. R. Szporluk, Nowy Jork 1994.
139. Podkowski A., Synowski R., *Sily zbrojne Ukrainy w systemie bezpieczeństwa państwa* [w] *Działania militarne w Polsce południowo-wschodniej*, Warszawa, WIH, AON, DSO MON, 2000,
140. Podsiadłowicz M., *Polityka bezpieczeństwa Ukrainy*, DPO MON, Warszawa 2004.
141. Polarczyk K., *Gospodarka i bilans militarny. NATO i Polska na tle świata*, BSiE Kancelarii Sejmu, Raport 109, Warszawa, maj 1997.

142. Polarczyk K., *NATO w świecie, Polska w NATO. Porównania międzynarodowej sytuacji społeczno-gospodarczej i militarnej*, BSiE Kancelarii Sejmu, Raport 159, Warszawa, czerwiec 1999.
143. *Polityka gospodarczo-obronna*, pod. red. S. Stachowiak, AON, Warszawa 1998
144. Potichnyj P. J., *The March 1990 Elections in Ukraine*, [w:] *Ukrainian Past, Ukrainian Present*, Londyn, 1993.
145. Praszczalek Z., *Plany rozwoju sił powietrznych i sił obrony powietrznej Ukrainy do końca 2005 r.*, Wojskowy Przegląd Zagraniczny WSI 1998 Nr 4 (222), Warszawa.
146. "Privatisation in Ukraine: 1991-1999", Informacyjny Serwis Gospodarczy www.ukraina.net.pl
147. Pyskir B., *The Silent Coup: The Building of Ukraine's Military*, "European Security" 1993, nr 1.
148. *Raport o gospodarce Ukrainy w 1998 r.*, opracowanie Biura Radcy Handlowego RP w Kijowie
149. *Rezerwy, konflikt, obrona*, red. Z. Kołodziejak, Wyd. AE, Poznań 1989.
150. E. B. Romer, *Will Ukraine Return to Russia?*, w: „Foreign Policy” 1994, nr 96
151. Rychlik T., Kosieradzki M., *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, PWRiL, Warszawa 1981.
152. Sarna A., *Ukraina-Rosja: „strategiczne partnerstwo”, strategiczne... uzależnienie?* Analizy, OSW, Warszawa 1999.
153. Sarna A., *"Ukraińska metalurgia: ogniwo oligarchicznego systemu władzy"*, Analizy, OSW, Warszawa, marzec 2002.
154. Serczyk W.A., *Historia Ukrainy*”, Ossolineum, Wrocław 2001
155. Skrzyp J., *Charakterystyka wojskowo-geograficzna Ukrainy*, AON, Warszawa 1991.
156. *Słownik języka polskiego*, t. 1, red. M. Szymczak, PWN, Warszawa, 1978.
157. *Słownika języka polskiego PWN*, wydanie IX, 1994 r.
158. *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wyd. „Wilga”, Warszawa 1999.
159. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wyd. „Muza S.A.”, Warszawa 2002.
160. Smolański O.M., *Ukraine's Quest for Independence: The Fuel Factor*, "Europe-Asia Studies" 1995, vol. 47, nr 1.
161. Stachowiak Z., *Bezpieczeństwo żywnościowe Polski na przełomie XX i XXI wieku. Aspekt obronno-ekonomiczny i społeczny*, AON, Warszawa, 1995.
162. Stachowiak Z., *Ekonomia. Część 2 – Makroekonomia*, AON, Warszawa 1996.
163. Stachowiak Z., *Ekonomia. Zarys podstawowych problemów*, Wyd. WSISiZ, Warszawa 2000.
164. Stachowiak, Z., *Polityka Gospodarczo-Obronna*, AON, Warszawa 1996.

165. Stachowiak, Z., *Koniunktura gospodarcza: istota, prawidłowości, egzemplifikacja*, AON, Warszawa 1994.
166. Stachowiak Z., *Polityka gospodarczo-obronna*, Kryptonim „PGO”, część I, *Teoria polityki gospodarczo-obronnej*, AON, Warszawa 1998.
167. Stachowiak Z., *Procedury badawcze ekonomicznych dociekań naukowych*, „Materiały i Studia AON” 1999 nr 6(55).
168. Stanek K., *Syntetyczny wskaźnik koniunktury dla gospodarki polskiej*, „Zeszyty koniunktury w gospodarce polskiej”, nr 5, IRG SGH, Warszawa 1994.
169. Stanek K., *Wybrane metody badania kondycji polskiej gospodarki za pomocą syntetycznych wskaźników koniunktury gospodarczej*, „Prace i Materiały IRG”, nr 65, SGH, Warszawa 1999.
170. Staniszewski R., *Stan i tendencje polsko-ukraińskich stosunków gospodarczych*, Warszawa 1997.
171. Stroński H., *Problemy narodowego odrodzenia Polaków na Ukrainie*, (w:) *Między Polską a Ukrainą. Pogranicze - mniejszości. Współpraca regionalna*, pod red. M. Malikowskiego i D. Wojakowskiego, Rzeszów 1999.
172. Sułek M., *Podstawy potęgonomii i potęgometrii*, Wyd. WSEiA, Kielce 2001.
173. Świniarski J., *Dylematy bezpieczeństwa. Od problemów strukturalnych do personalnych*, AON, Warszawa 1999.
174. *The Soviet Union and the Crossroads. Facts and Figures on the Soviet Republics*, pod red. O. Storf, Frankfurt 1993, raport Deutsche Bank.
175. *The Economist, Ekonomiczne komentarze. Białoruś, Kazachstan, Rosja, Ukraina*, Nr 1(1)2004.
176. *The Future of the Defence Industries in Central and Eastern Europe*, pod red. I. Anthony, Oksford, 1994.
177. Topolski W., *Kierunek rosyjski w polityce wojskowo-technicznej Ukrainy*, AO RP, Kijów 2001.
178. Topolski W., *Kierunki eksportu ukraińskiego KWP*, AO RP, Kijów 2001.
179. *To Strengthen Regional Security in East-Central Europe. Initiative of Ukraine*, Embassy of Ukraine, w: „Press Release”, No.3, 1993.
180. *Ukraina i Rosja główne problemy sąsiedztwa*, Analizy, OSW, 1998.
181. *Ukraina bagatopartijna: programni dokumenti nowych partii*, Kijów, 1991,
182. *Ukrainian Economic Outlook*, CASE-Ukraina, 3/2004,
183. *Ukrainian Economic Outlook, Statistical Appendix*, CASE-Ukraina, 4/2004,
184. *Ustawa Prawo energetyczne*, DzU 1997, nr 54, poz. 348, art. 3, pkt. 6, z późniejszymi zmianami.
185. Walaszek-Pyziół A., *Prawo energetyczne komentarz*, PWN, Warszawa 1998.

186. Walewskij A., Honczar M., *Struktura interesów geopolitycznych Ukrainy*, Warszawa 1996.
187. Wesołowski J., *Kompleks wojskowo-przemysłowy Ukrainy*, w: *Wojskowy Przegląd Zagraniczny WSI*, 2000 nr 1(227), Warszawa.
188. Wesołowski J., *Kompleks wojskowo-przemysłowy Białorusi*, w: *Wojskowy Przegląd Zagraniczny WSI*, 2000, nr 2(228), Warszawa.
189. R. Wróblewski, *Przygotowanie i prowadzenie wojny obronnej przez Polskę po 2000 roku "KAPPA"*, Część I, AON, Warszawa 1998
190. *Wybrane problemy ekonomiki bezpieczeństwa*, red. Z. Stachowiak i J. Płaczek, AON, Warszawa 2002.
191. *Wyniki badań koniunktury gospodarczej w świetle doświadczeń Instytutu Rozwoju Gospodarczego*, „Prace i Materiały IRG”, nr 46, red. K. Stanek, SGH, Warszawa 1995.
192. Yakemtchouk R., *L'Independance de l'Ukraine*, "Studia Diplomatica" 1994,
193. *Z prac nad syntetycznymi wskaźnikami koniunktury dla gospodarki polskiej*, „Prace i Materiały IRG”, nr 51, red. Z. Matkowski, SGH, Warszawa 1997.
194. Zastawnyj F. D., *Geografia Ukrainy*, Lwów, 1994.
195. Zastawnyj F.D., Kusiński W., *Ukraina przyroda-ludność, gospodarka*, Wyd. Akademickie DIALOG, Warszawa, 2003.
196. Zięba R., *Instytucjonalizacja Bezpieczeństwa Europejskiego*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Wyd. SCHOLAR, Warszawa, 2004.
197. Ziemkowski L., *Poziom życia. Metody mierzenia i oceny*, PWE, Warszawa, 1979.
198. Zięba R., *Pojęcie bezpieczeństwa zewnętrznego państwa. Determinanty polityki zagranicznej i międzynarodowej*, MON, Warszawa, 1991.
199. *Życie kulturalne Polaków na Ukrainie*, (w:) *Polska - Niemcy - Ukraina w Europie*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1999,

B. Artykuły i czasopisma

1. Alexandrova O., *Bezpieczeństwo Ukrainy: współistnienie z Rosją i współpraca z Unią Europejską*, w: „Przegląd Zachodni” 1999, nr 1.
2. *Batalion nowej Europy. rozmowa z gen. płk. Oleksandrem Kuźmukiem, ministrem obrony Ukrainy*, w: „Polska Zbrojna” 1997.
3. Berbeka J., *Porównanie poziomu życia w krajach Europy Środkowej*, „Wiadomości Statystyczne” 1999 nr 8.
4. Berbeka J., *Taksonomiczna analiza konsumpcji żywności*, „Wiadomości Statystyczne” 1996 nr 12.
5. *Białoruś - Ukraina*, w: "Wiadomości", OSW, 13.05.1997, nr 88.

6. *Biuletyn Prasowy PAP* z 24 listopada 1994.
7. Brzeziński Z., *The Premature Partnership*, w: „Foreign Affairs”, marzec-kwiecień 1994.
8. Bojeczko V., *Severnaja Bukowina i Pridunavje*, "Politika i Czas" 1992, nr 5 i 6.
9. Całka M. J., *Polska polityka wschodnia w 1994 r.*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 1995.
10. Chojnowski A., *Stosunki z Ukrainą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 1997.
11. Cieślik M., *Stosunki polsko-ukraińskie*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 1992.
12. M. Cieślik, *Stosunki z Ukrainą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 1999.
13. Czech M., *Polska i Ukraina- działania i rozmowy*, w: „Kultura” 1993, nr 4.
14. Dąbrowski M., *Próby ratowania chorej gospodarki*, w: „Rzeczpospolita” z dnia 14 października 1994.
15. Dunn J. F., *The Determinants and Future of Ukrainian Foreign and Security Policy*, w: „Sandhurst” 1995.
16. Hellwig Z., *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny” 1968 nr 4.
17. "Hołos Ukrainy" z 16 grudnia 1992 r.
18. S. Huntington, *The Clash of Civilizations*, w: „Foreign Affairs” 1999, nr 3.
19. Hussain M., *Dobór mierników rozwoju społeczno-ekonomicznego krajów współczesnego świata*, „Wiadomości Statystyczne” 1980 nr 9.
20. IMF Working Paper WP/02/97, maj 2002.
21. Jędrzejko M., *Armie w dobie przemian. Kalendarium najważniejszych wydarzeń w armiach Europy Środkowowschodniej w latach 1989-1997*. w: „Studia i materiały” nr 46. Biuro Prasy i Informacji MON. Warszawa 1997.
22. A. Karatnycky, *The Ukrainian Factor*, w: „Foreign Affairs”, lato 1992.
23. Kłodziński R., *Bezpieczeństwo energetyczne a gospodarka gazem ziemnym*, „Zeszyty Naukowe AON” 1997 nr 2.
24. Kaczurba J., *Stosunki gospodarcze Polski z zagranicą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 2000.
25. *Kijów ma inne plany*, w: „Gazeta Wyborcza”, 25.09.1995.
26. Kijewskije Wiedomosti z 14.12.1999.
27. Kołodziejak Z., *Obronne aspekty samowystarczalności żywnościowej w Polsce*, [w:] *40 lat Ludowego Wojska Polskiego*, PAN-MON-Ossolineum, Wrocław 1984.
28. Kołodziejak Z., *Bezpieczeństwo żywnościowe - poglądy i opinie*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1990 nr 1.

29. Kozakiewicz J., *Potribni realni dii a nie deklaracji*, w: „Politika i Czas” 1997, nr 12.
30. Kramerewskij O., *Rozszirenija NATO i bezpieka Ukrainy*, w: „Politika i Czas” 1996, nr 7.
31. *Ku bratnim związkom*, w: "Rzeczpospolita", 29.01.1999, nr 24.
32. Kupich A., *Współpraca gospodarcza Polski z zagranicą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 1995.
33. Litwin W., *Kriz prozmu partijnowo baczenija*, "Politika i Czas" 1993, nr 3.
34. *Ludowy Ruch Ukrainy* „Literaturna Ukraina” z 16 lutego 1989 r.
35. *Makroekonomiczne dane gospodarki Ukrainy i handel zagraniczny w latach 2001-2003*, [w]: Rynek-Wschodni Partnerzy, Nr 6(96)2004.
36. Malina A., Wanat S., *Przestrzenna analiza rozwoju Polski*, „Wiadomości Statystyczne” 1995 nr 5.
37. Makowski Z, Nerb G, *Barometry koniunktury w krajach OECD*, „Zeszyty koniunktury w gospodarce polskiej”, nr 6, IRG SGH, Warszawa 1995;
38. Matkowski Z., *Barometry koniunktury jako metoda oceny stanu gospodarki* (w:) *Z prac nad syntetycznymi wskaźnikami koniunktury dla gospodarki polskiej*, „Prace i Materiały IRG”, nr 51, red. Z. Matkowski, SGH, Warszawa 1997;
39. Mirus O., *Nie metodom wiriszennja, a szljachom dosjagnjenia*, w: „Politika i Czas” 1996, nr 5.
40. Z. Najder, *Czerez gieneralnu reinterpretaciju widnosin*, „Politika i Czas” 1997, nr 12,
41. Ohryzko W., *Ukraina w procesie rozszerzenia NATO i UE*, w: „Przegląd Zachodni” 1999, nr 1.
42. Osadcuk B., *Ukraińskie dekompozycje*, "Kultura" 1992, nr 10.
43. Ostash Ihor, *Quo Vadis Ukraine?*, (w:) „Uncaptive Minds”, wiosna 1992.
44. Paszewski T., *Wpływ wejścia Polski do UE na stosunki handlowe z Rosją, Litwą, Białorusią, Ukrainą i Słowacją*, (w:) *Polska granica wschodnia granicą Unii Europejskiej*. Raport, Centrum Stosunków Międzynarodowych Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2000, [w:] <http://www.csm.org.pl>.
45. Pirożkow S., Kramerewskij O., *Polsko-ukrainski widnosini: pogljad z Ukraini*, w: „Politika i Czas” 1996, nr 1,
46. Prusinowski A., *Rządy czerwonych dyrektorów*, "Polityka", 2 października 1993.
47. „Przegląd Rządowy” 1996, nr 11-12
48. Ryabczuk M., *Democracy and the So-Called "Party of Power" in Ukraine*, "Political Thought" 1994, nr 3.
49. „Rocznik Strategiczny 1999/2000”, Warszawa 2000.
50. Rościszewski M., *Polska granica wschodnia*, w: „Geopolitical Studiem” 1997, vol. 1.
51. *Rosja i Ukraina z amerykańskiej i polskiej perspektywy*, w: „Polska w Europie”, marzec 2000.

52. Sajenko I., *Do jedności różnorodności*, "Politika i Czas" 1995, nr 2.
53. K. Skubiszewskiego, w: „Polityka” z 17 października 1992.
54. Solak J., *Bezpieczeństwo Polski w aspekcie doktryn wojennych wschodnich sąsiadów*, w: „Przegląd Zachodni” 1999, nr 1,
55. Stanek K., *Syntetyczny wskaźnik koniunktury dla gospodarki polskiej*, „Zeszyty koniunktury w gospodarce polskiej”, nr 5, IRG SGH, Warszawa 1994;
56. Starak T., głos w dyskusji *Polska - Ukraina - Białoruś - nowa formuła sąsiedztwa*, w: „Polska w Europie” 1993, nr 12.
57. Stenogramma press-konferencji Prezidenta Republiki Belarus *A.G.Lukašenko*, 17 sentjabrja 2002, [w:] www.president.gov.by/rus/president/confer.shtml.
58. Stobiecka J., *Ustalanie współczynników ważności cech produktów rynkowych*, „Wiadomości Statystyczne” 1998 nr 8.
59. *Strefa bezatomowa - inicjatywa ukraińska*, w: „Wojsko i Wychowanie” 1996, nr 9.
60. Surmacz B., *The Ukrainian Political Scene*, "Polish Political Science Yearbook" 1994, Lublin, 1994.
61. Sygnały OSW nr 31 z 1.07.1997.
62. Sygnały OSW nr 38 z 24.09.1997.
63. Sygnały OSW nr 2 z 22.01.1998.
64. Szmyd Z., *Stosunki z Ukrainą*, w: „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 2000.
65. *Trilateral Statement by the Presidents of the United States, Russia and Ukraine*, w: „SIPRI Yearbook 1994.
66. Udovenko G., *European Stability and NATO Enlargement: Ukraine's Perspective*, w: „NATO Review” 1995, nr 6,
67. *Ukraina-Białoruś*, w: „Wiadomości”, OSW, 18.07.1995, nr 138.
68. *Ukraina i Polska pislja rozszirenija NATO*, w: „Politika i Czas”, 2000, nr 3-4, nr 5-6.
69. *Ukraińskie Siły Zbrojne* w: „Literaturna Ukraina” z 29 sierpnia 1991.
70. *Ukraina bagatopartijna: programni dokumenti nowych partii*, Kijów, 1991.
71. Uriadowyj Kurjer z 10.03.1998.
72. *U Minska i Kijowa obščij prioritet: sochranjat i razvbivat družestvennyje svjazi*, w: „Sovetskaja Belorussija”, 10.03.1999, nr 44.
73. *Wymiana przygraniczna* w: „Gazeta Wyborcza” z 17 października 1997.
74. *Wyniki badań koniunktury gospodarczej w świetle doświadczeń Instytutu Rozwoju Gospodarczego*, „Prace i Materiały IRG”, nr 46, red. K. Stanek, SGH, Warszawa 1995;
75. *Współpraca gospodarcza Polska-Ukraina*, Departament Międzynarodowej Współpracy Dwustronnej Ministerstwa Gospodarki i Pracy, Warszawa, wrzesień 2004

76. S. Zabrowarnyj, *Do pownowo primirennja i szirowo porozuminnja*, w: „Politika i Czas” 1997, nr 9.

C. Materiały statystyczne

1. BP Amoco Statistical Review of World Energy 2000.
2. *Central Government Debt Statistical Yearbook 1980-1999*, OECD, Paris 2001.
3. "Country Report - Ukraine 1992/93", The Economist Intelligence Unit, Londyn 1993,
4. *Charting the Progress of Populations*, United Nations, New York 2002.
5. *Demographic Yearbook 2000*, United Nations/Nations Unies, New York 2002.
6. *Energy Statistics of OECD Countries 1999-2000*, OECD/IEA, Paris 2002.
7. *Energy Statistics Yearbook 1992*, United Nations, New York 1994.
8. *Energy Statistics Yearbook 1995*, United Nations, New York 1997.
9. *Energy Statistics Yearbook 1997*, United Nations, New York 2000.
10. *Energy Statistics Yearbook 1998*, United Nations, New York 2001.
11. *Energy Statistics Yearbook 1999*, United Nations, New York 2002.
12. *Energy Statistics Yearbook 2000*, United Nations, New York 2003.
13. *Eurostat Yearbook 96*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 1996.
14. *Eurostat Yearbook 2001 - The statistical guide to Europe - Data 1989-1999*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2001.
15. *Eurostat Yearbook 2002*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2002.
16. *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001.
17. *FAO Yearbook. Production 1992*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993.
18. *FAO Yearbook. Production 1994*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1995.
19. *FAO Yearbook. Production 1996*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1997.
20. *FAO Yearbook. Production 1998*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1999.

21. *FAO Yearbook. Production 1999*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001.
22. *FAO Yearbook. Production 2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2002.
23. *Freedom in the World Country Ratings 1972-73 to 2001-2002*, Freedom House, New York 2002, (<http://www.freedomhouse.org/ratings/index.htm>).
24. *International Financial Statistics Yearbook 1999*, International Monetary Fund, Washington 1999.
25. *International Financial Statistics Yearbook 2000*, International Monetary Fund, Washington 2000.
26. *International Financial Statistics Yearbook 2002*, International Monetary Fund, Washington 2002.
27. *International Financial Statistics, January 2000*, International Monetary Fund, Washington 2000.
28. *International Financial Statistics, January 2001*, International Monetary Fund, Washington 2001.
29. *International Financial Statistics, January 2002*, International Monetary Fund, Washington 2002.
30. *International Trade Statistics Yearbook 1998*, United Nations, New York 1999.
31. *Iron nad Steel Scrap. ECE Steel Series 1999*, United Nation, New York nad Geneva 1999.
32. *OECD Economic Outlook*, OECD, No. 67, May 2000.
33. *OECD Economic Outlook*, OECD, No. 68, December 2000.
34. *Privatisation in Ukraine:1991-1999*, Informacyjny Serwis Gospodarczy [w:] www.ukraina.net.pl
35. *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003.
36. *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2002*, GUS, Warszawa 2002.
37. *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004.
38. *SIPRI Military Expenditure Database*, SIPRI, Oxford 2004, (<http://projects.sipri.se/milex.html>).
39. *SIPRI Yearbook 1992*, Oxford University Press, New York 1992.
40. *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford University Press, New York 1995.
41. *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford University Press, New York 1996.
42. *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford University Press, New York 1997.
43. *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford University Press, New York 1998.
44. *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford University Press, New York 1999.

45. *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford University Press, New York 2000.
46. *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford University Press, New York 2001.
47. *SIPRI Yearbook 2002* Oxford University Press, New York 2002.
48. *SIPRI Yearbook 2003* Oxford University Press, New York 2003.
49. *Statistical Yearbook Fortieth issue*, United Nations/Nations Unies, New York 1995.
50. *Statistical Yearbook Forty-third issue*, United Nations/Nations Unies, New York 1999.
51. *Statistical Yearbook Forty-fourth issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2000.
52. *Statistical Yearbook Forty-seventh issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2003.
53. *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>,
54. *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003.
55. *Steel Statistical Yearbook 1998*, International Iron and Steel Institute, Brussels, December 1998.
56. *The Military Balance 1992/1993*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 1992.
57. *The Military Balance 1993/1994*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 1993.
58. *The Military Balance 1994/1995*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 1994.
59. *The Military Balance 1995/1996*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 1995.
60. *The Military Balance 1996/1997*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 1996.
61. *The Military Balance 1997/1998*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 1997.
62. *The Military Balance 1998/1999*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 1998.
63. *The Military Balance 1999/2000*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 1999.
64. *The Military Balance 2000/2001*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 2000.
65. *The Military Balance 2001/2002*, The International Institut for Strategic Studies, Oxford University Press, London 2001.

66. *The Military Balance 2002/2003*, The International Institute for Strategic Studies, Oxford University Press , Londyn 2002.
67. *The Military Balance 2003/2004*, The International Institute for Strategic Studies, Oxford University Press , Londyn 2003.
68. *United Nations Statistical Divison*, (Internet - <http://www.un.org/Depts/unsd/>).
69. *World Development Indicators Database*, World Bank, New York 2002, (<http://www.worldbank.org/data/>).
70. *World Development Indicators Database*, World Bank, New York 2004, (<http://www.worldbank.org/data/>).
71. *World Investment Report 1996*, United Nations, New York & Geneva 1996.
72. *World Investment Report 1997*, United Nations, New York & Geneva 1997.
73. *World Investment Report 1998*, United Nations, New York & Geneva 1998.
74. *World Investment Report 1999*, United Nations, New York & Geneva 1999.
75. *World Investment Report 2000*, United Nations, New York & Geneva 2000.
76. *World Investment Report 2001*, United Nations, New York & Geneva 2001.
77. *World Investment Report 2002*, United Nations, New York & Geneva 2002.
78. *World Investment Report 2003*, United Nations, New York & Geneva 2003

D. INTERNET

1. <http://users.adamant.net/~wehamb>;
2. <http://www.ukrstat.gov.ua>;
3. <http://www.upfc.org>,
4. <http://www.ukrainia.net.pl>;
5. <http://www.worldbank.org/data/>;
6. <http://www.freedomhouse.org/ratings/index.htm>;
7. <http://www.ukraine-emb.pl/images/ukraine-reginy.gif>;
8. <http://www.prezvdent.pl>;
9. <http://www.mg.gov.pl/statystyka>;
10. <http://www.president.gov.by/rus/president/confer.shtml>;
11. <http://www.home.sipri.se/publicatins>;
12. <http://www.iesw.lublin.pl>;
13. <http://www.forum-ekonomiczne.pl>;
14. <http://www.paiz.pl>;
15. <http://www.stst.gov.pl>;
16. <http://www.msz.gov.pl>;
17. <http://www.case-ukraine.kiev.ua>;
18. <http://www.case-com.pl>;
19. <http://www.pism.pl>;
20. <http://www.nbp.pl>;
21. <http://www.polska.com.ua>.

WYKAZ MAP, SCHEMATÓW, TABEL I WYKRESÓW

A. Mapy

- 2.1. Poglądowa mapa Ukrainy (z podziałem administracyjnym na obwody) 72

B. Schematy

- 1.1. Logika wykładu dociekań podjętych i przeprowadzonych w rozprawie na temat: „Kondycja gospodarczo-obronna Ukrainy na przełomie XX i XXI wieku. Pomiar, diagnoza i perspektywy” 11
- 1.2. Heksagon uwarunkowań kształtowania kondycji gospodarczo-obronnej 23
- 1.3. Umieszczenie kondycji gospodarczo-obronnej państwa..... 25
- 1.4. Charakterystyka wskaźników gospodarczych..... 40
- 1.5. Charakterystyka wskaźników obronnych..... 41
- 1.6. Charakterystyka wskaźników gospodarczo-obronnych..... 43
- 1.7. Koncepcja modelu oceny kondycji gospodarczo-obronnej państwa. 57
- 1.8. Piramida potrzeb Masłowa..... 71

C. Tabele

- 1.1. Opinie ekspertów w kwestii ważności poszczególnych barometrów kondycji gospodarczo-obronnej państwa..... 60
- 1.2. Ostateczne wartości współczynników wagowych..... 61
- 2.1. Skład etniczny mieszkańców Ukrainy..... 89
- 2.2. Bilans obrotów handlowych Ukrainy w latach 1998-2003 (mln USD).... 114
- 2.3. Obroty handlu zagranicznego Ukrainy w latach 1997-2003..... 119
- 2.4. Struktura geograficzna eksportu Ukrainy w latach 2001 – 2002 (w %)... 126
- 2.5. Podstawowe wskaźniki ekonomiczne za lata 1995-2004 (w %)..... 132
- 2.6. Zmiany dochodów pieniężnych ludności w latach 1996 – 2003..... 133
- 2.7. Produkcja maszyn rolniczych w latach 1990-1998 (w tys. szt.)..... 136
- 2.8. Liczba aparatów telefonicznych na 100 mieszkańców Ukrainy..... 155
- 2.9. Przedsiębiorstwa tworzone z udziałem Ukrtelekom..... 158
- 2.10. Limity konwencjonalnych Sił Zbrojnych (wybranych państw Europy środkowo-wschodniej)..... 171
- 2.11. Wydatki budżetu MO Ukrainy (w latach 1999/2005, w UAH)..... 179
- 3.1. Misje polityczne najwyższej rangi w stosunkach polsko – ukraińskich... 251
- 3.2. Wymiana handlowa między Ukrainą a Polską w latach 1992 – 2003..... 257
- 3.3. Podstawowe wskaźniki rozwoju sytuacji społeczno-ekonomicznej Polski i Ukrainy na przykładzie lat 1994-1995..... 259
- 3.4. Wskaźniki ekonomiczne Rosji w latach 1996–2003..... 291

D. Wykresy

- 1.1. Udział barometrów kondycji w tworzeniu W_{KG-O} 70
- 2.1. Rezerwy walutowe Ukrainy w latach 1998-2003 (mln USD według stanu na koniec każdego roku i bieżącego kursu)..... 117

2.2.	Struktura towarowa eksportu w 2003 roku.....	123
2.3.	Struktura towarowa importu w 2003 roku.....	124
2.4.	Struktura geograficzna eksportu Ukrainy (I półrocze 2004).....	127
2.5.	Struktura geograficzna importu Ukrainy (I półrocze 2004).....	128
2.6.	Porównanie dynamiki PKB Ukrainy na tle krajów sąsiednich w latach 1992 – 2003.....	130
2.7.	Poziom wydatków wojsk. MO Ukrainy w latach 1998-2005 (w % PKB). Wydatki Ministerstwa Obrony Ukrainy w latach 1996-2003 (w mln USD, w cenach bieżących).....	170
2.8.	Struktura wydatków obronnych MO Ukrainy w 2001 r.....	18
2.9.	Dynamika ukraińskiego eksportu uzbrojenia w latach 1993-2003.....	19
3.1.	Poziom PKB per capita wg parytetu siły nabywczej waluty.....	21
3.2.	Stopa bezrobocia.....	21
3.3.	Stopa inflacji.....	21
3.4.	Saldo handlu zagranicznego-per capita.....	21
3.5.	Saldo bezpośrednich inwestycji zagranicznych-per capita.....	22
3.6.	Liczba żołnierzy przypadająca na 1 tys. mieszkańców kraju.....	22
3.7.	wysokość wydatków wojskowych-per capita.....	22
3.8.	Poziom wydatków wojskowych przypadających na 1 żołnierza.....	22
3.9.	Wielkość gruntów ornych na 1 tys. mieszkańców.....	22
3.10.	Poziom zaopatrzenia w żywność-per capita.....	22
3.11.	Produkcja ogółu zbóż-per capita.....	22
3.12.	Produkcja ogółu mięsa z uboju-per capita.....	22
3.13.	Globalna produkcja rolna-per capita.....	22
3.14.	Liczba ciągników rolniczych przypadająca na 1 tys.ha gruntów ornych...	22
3.15.	Wielkość produkcji surowców energetycznych-per capita.....	22
3.16.	Poziom samowystarczalności energetycznej kraju.....	22
3.17.	Wielkość produkcji energii elektrycznej-per capita.....	22
3.18.	poziom samowystarczalności elektroenergetycznej kraju.....	22
3.19.	Ogólna długość dróg przypadająca na 1 km ² powierzchni lądowej kraju.....	23
3.20.	Liczba pojazdów samochodowych przypadająca na 1 tys. mieszkańców.....	23
3.21.	Liczba telefonów przypadająca na 1 tys. mieszkańców.....	23
3.22.	Liczba odbiorników telewizyjnych na 1 tys. mieszkańców.....	23
3.23.	Liczba komputerów osobistych na 1 tys. mieszkańców.....	23
3.24.	Poziom rezerw dewizowych-per capita.....	23
3.25.	Poziom rezerw złota-per capita.....	23
3.26.	Fakt członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim (NATO).....	23
3.27.	Poziom demokratyzacji i wolności ekonomiczne (Freedom Indem).....	23
3.28.	Wskaźnik kondycji gospodarczo-obronnej (W _{KG-O}) Ukrainy.....	23
3.29.	Wartość barometru ogólnogospodarczego dla Ukrainy 1990-2002.....	23
3.30.	Wartość barometru militarno-obronnego dla Ukrainy 1990-2002.....	24
3.31.	Wartość barometru żywnościowego dla Ukrainy 1990-2002.....	24
3.32.	Wartość barometru energetycznego dla Ukrainy 1990-2002.....	24
3.33.	Wartość barometru infrastrukturalnego dla Ukrainy 1990-2002.....	24
3.34.	Wartość barometru wielkości rezerw dla Ukrainy 1990-2002.....	24
3.35.	Wartość barometru politycznego dla Ukrainy 1990-2002.....	24

ANEKS STATYSTYCZNY

Tabela 1 Powierzchnia terytorialna kraju (km²)

Lp.	PAŃSTWO	Ogólna		Lądowa	
		w km ²	Ukraina = 1	w km ²	Ukraina = 1
1.	Białoruś	207600	0,29	207480	0,28
2.	Polska	312685	0,19	304465	0,19
3.	Rosja	17075200	2,83	16995800	2,93
4.	Ukraina	603700	1,00	579350	1,00
	Σ 4 państw	18199185		18087095	

Źródło: *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, : *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2004*, GUS, Warszawa 2003

Tabela 2 Liczba ludności (w tys., stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	10190	10198	10235	10244	10210	10177	10142	10093	10045	10019	10006	10002	9908
2.	Polska	38119	38245	38365	38459	38544	38588	38618	38650	38666	38740	38650	38242	38219
3.	Rosja	148292	148624	148689	148520	147997	148140	147740	147100	146539	147196	145542	145491	144100
4.	Ukraina	51840	52001	52150	52179	51920	51730	51330	50890	50500	50658	49600	49568	48700
	Σ 4 państw	248441	249068	249439	249402	248671	248635	247830	246733	245750	246613	243798	243303	240927

Źródło: *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, : *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Charting the Progress of Populations*, United Nations, New York 2002., *Demographic Yearbook 2000*, United Nations/Nations Unies, New York 2002, *OECD Economic Outlook*, OECD, No. 68, December 2000, *Rocznik Statystyczny 2004*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 3 Produkt Krajowy Brutto (w mln USD, wg kursu walutowego, ceny stałe 1995 r.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	31147	30773	27819	25705	22697	20337	20906	23290	25246	26104	27618	27816	28104
2.	Polska	113990	106010	108767	112900	118771	127085	134710	143870	150776	156957	163236	165134	167243
3.	Rosja	543653	516215	441203	402957	352307	337709	326227	329163	313034	329937	357322	389260	401468
4.	Ukraina	102175	93610	84531	72505	55877	49087	44157	42838	42005	41921	44352	45872	46872
	Σ 4 państw	790965	746608	662320	614067	549652	534218	526000	539161	531061	554919	592528	628082	643687

Zródło: *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, : *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Statistical Yearbook Fortieth issue*, United Nations/Nations Unies, New York 1995, *Statistical Yearbook Forty-third issue*, United Nations/Nations Unies, New York 1999, *Statistical Yearbook Forty-fourth issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2000, *Statistical Yearbook Forty-seventh issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2003, *Steel Statistical Yearbook 1998*, International Iron and Steel Institute, Brussels, December 1998, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002.

Tabela 4 Produkt Krajowy Brutto per capita (w \$, wg kursu walutowego, ceny stałe 1995 r.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	3057	3019	2723	2510	2219	1995	2058	2302	2507	2601	2760	2781	2836
2.	Polska	2990	2772	2835	2936	3081	3293	3488	3722	3899	4061	4223	4318	4375
3.	Rosja	3666	3473	2967	2713	2375	2280	2208	2235	2131	2255	2455	2675	2786
4.	Ukraina	1969	1800	1621	1390	1076	953	864	845	835	840	896	925	962
	Σ 4 państw	11682	11064	10146	9549	8751	8521	8618	9104	9372	9757	10334	10699	10959

Zródło: *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, : *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Statistical Yearbook Fortieth issue*, United Nations/Nations Unies, New York 1995, *Statistical Yearbook Forty-third issue*, United Nations/Nations Unies, New York 1999, *Statistical Yearbook Forty-fourth issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2000, *Statistical Yearbook Forty-seventh issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2003, *Steel Statistical Yearbook 1998*, International Iron and Steel Institute, Brussels, December 1998, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002, oraz obliczenia własne.

Tabela 5 Produkt Krajowy Brutto per capita (w \$, wg parytetu siły nabywczej waluty)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	7031	7119	6660	6245	5631	5221	5432	6073	6555	6945	7544	7592	7742
2.	Polska PL	5684	5291	5512	5781	6217	6824	7239	7703	8001	8512	9051	9240	9363
3.	Rosja RU	10079	9797	9077	8255	7286	7237	7090	7184	6934	7660	8377	9121	9501
4.	Ukraina UA	6694	6287	5998	5357	4149	3828	3496	3408	3366	3489	3816	3931	4089
	Średnia 4 państw	7372	7123,5	6811,75	6409,5	5820,75	5777,5	5814,25	6092	6214	6651,5	7197	7471	7673,75

Zródło: *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Statistical Yearbook Fortieth issue*, United Nations/Nations Unies, New York 1995, *Statistical Yearbook Forty-third issue*, United Nations/Nations Unies, New York 1999, *Statistical Yearbook Forty-fourth issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2000, *Statistical Yearbook Forty-seventh issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2003, *Steel Statistical Yearbook 1998*, International Iron and Steel Institute, Brussels, December 1998, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002, oraz obliczenia własne

Tabela 6 Stopa bezrobocia (w %, stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	0,5	0,1	0,5	1,4	2,1	2,9	3,9	2,8	2,3	2,1	2,1	2,3	3,0
2.	Polska PL	6,5	12,2	14,3	16,4	16,0	14,9	13,2	11,5	10,4	12,1	15,0	17,5	18,1
3.	Rosja RU	2,4	3,0	8,2	10,4	11,0	10,0	7,8	6,0	6,4	6,9	7,3	8,7	8,9
4.	Ukraina UA	1,2	0,7	0,6	0,4	0,4	5,6	7,6	8,9	11,3	11,9	11,7	11,6	11,1
	Średnia 4 państw	2,65	4	5,9	7,15	7,38	8,35	8,13	7,3	7,6	8,25	9,03	10,03	12,7

Zródło: *Eurostat Yearbook 2001 - The statistical guide to Europe - Data 1989-1999*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2001, *OECD Economic Outlook*, OECD, No. 67, May 2000, *OECD Economic Outlook*, OECD, No. 68, December 2000, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *United Nations Statistical Division*, (Internet - <http://www.un.org/Depts/unsd/>), *World Development Indicators Database*, World Bank, New York 2002, (<http://www.worldbank.org/data/>), *World Development Indicators Database*, World Bank, New York 2004, (<http://www.worldbank.org/data/>).

Tabela 7 Stopa inflacji (w %, średnioroczna)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	4,2	84	969	1187	2221	709,3	54,1	63,9	293,7	351,0	207	46,1	34,8
2.	Polska	585,8	70,3	43,0	35,3	32,2	27,8	19,9	14,9	11,8	7,3	10,1	5,5	1,9
3.	Rosja	5,6	93	1533	881	322	196	21,8	11,0	84,4	36,5	20,1	18,6	15,1
4.	Ukraina	6,7	84,2	1209,6	4734,9	891,2	376,7	80,2	15,9	20,0	19,2	25,8	6,1	-0,6
	Średnia 4 państw	150,58	82,88	938,65	1709,55	866,6	327,45	44	26,43	102,48	103,5	65,75	19,08	12,8

Zródło: *International Statistics Yearbook 1999*, International Monetary Fund, Washington 1999, *International Financial Statistics Yearbook 2000*, International Monetary Fund, Washington 2000, *International Financial Statistics Yearbook 2002*, International Monetary Fund, Washington 2002, *International Financial Statistics, January 2000*, International Monetary Fund, Washington 2000, *International Financial Statistics, January 2001*, International Monetary Fund, Washington 2001, *Statistical Yearbook Forty-seventh issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2003,

Tabela 8 Eksport dóbr i usług (w mln USD, ceny stałe 1995 r.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	25875	25591	16890	13106	12949	10100	10888	14579	13369	14305	15006	15235	15634
2.	Polska	20654	20303	22496	23216	26257	32244	36113	40519	46313	45109	47815	48956	49045
3.	Rosja	162561	113832	81189	82904	84214	93481	102904	107405	104981	103129	107573	108562	110507
4.	Ukraina	32828	27162	14921	20897	23927	23107	23047	21802	18881	17389	19789	19834	20034
	Σ 4 państw	241918	186888	135496	140123	147347	158932	172952	184305	183544	179932	190183	192587	195190

Zródło: *International Financial Statistics Yearbook 1999*, International Monetary Fund, Washington 1999, *International Financial Statistics Yearbook 2000*, International Monetary Fund, Washington 2000, *International Financial Statistics Yearbook 2002*, International Monetary Fund, Washington 2002, *International Financial Statistics, January 2000*, International Monetary Fund, Washington 2000, *International Financial Statistics, January 2001*, International Monetary Fund, Washington 2001, *Statistical Yearbook Forty-seventh issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2003, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003,

Tabela 9 Import dóbr i usług (w mln USD, ceny stałe 1995 r.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	39883	39963	22779	18086	16024	10993	12180	15408	15115	15085	10869	8646	8141
2.	Polska	14175	18371	18683	21149	23539	29259	37451	45466	53877	54416	53055	48940	55113
3.	Rosja	249825	133863	89522	80428	70048	82781	90314	103286	87250	62520	73461	82067	78093
4.	Ukraina	35357	26180	14231	14543	30911	24621	24790	23650	20339	16454	19933	18095	19569
	Σ 4 państw	339240	218377	145215	134206	140522	147654	164735	187810	176581	148475	157318	157748	160916

Zródło: *International Financial Statistics Yearbook 1999*, International Monetary Fund, Washington 1999, *International Financial Statistics Yearbook 2000*, International Monetary Fund, Washington 2000, *International Financial Statistics Yearbook 2002*, International Monetary Fund, Washington 2002, *International Financial Statistics, January 2000*, International Monetary Fund, Washington 2000, *International Financial Statistics, January 2001*, International Monetary Fund, Washington 2001, *Statistical Yearbook Forty-seventh issue*, United Nations/Nations Unies, New York 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003 *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2003 [w: <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003,

Tabela 10 Saldo handlu zagranicznego (w mln USD, ceny stałe 1995 r.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-14008	-14372	-5889	-4980	-3075	-893	-1292	-829	-1746	-780	238	318	196
2.	Polska	6479	1932	3813	2067	2718	2985	-1338	-4947	-7564	-9307	-5240	-9673	-10592
3.	Rosja	-87264	-20031	-8333	2476	14166	10700	12590	4119	17731	40609	34112	61832	45839
4.	Ukraina	-2529	982	690	6354	-6984	-1514	-1743	-1848	-1458	935	456	278	118
	Σ 4 państw	-97322	-31489	-9719	5917	6825	11278	8217	-3505	6963	31457	29566	52755	35561

Zródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 8 i 9.

Tabela 11 Saldo handlu zagranicznego per capita (w USD, ceny stałe 1995 r.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-1375	-1409	-575	-486	-301	-88	-127	-82	-174	-78	24	32	20
2.	Polska	170	51	99	54	71	77	-35	-128	-196	-240	-136	-253	-277
3.	Rosja	-588	-135	-56	17	96	72	85	28	121	276	234	425	318
4.	Ukraina	-49	19	13	122	-135	-29	-34	-36	-29	18	9	5	3
	Średnia 4 państw	-460,5	-368,5	-129,75	-73,25	-67,25	8	-27,75	-54,5	-69,5	-6	32,75	52,25	16

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 10 i 2.

Tabela 12 Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w kraju (w mln USD, w ciągu roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	34	50	7	18	10	15	73	200	150	444	90	169	212
2.	Polska	89	291	678	1715	1875	3659	4498	4908	6365	7270	9342	13965	11853
3.	Rosja	310	405	700	1211	640	2066	2579	4865	2761	3309	8714	12263	19780
4.	Ukraina	154	167	200	200	159	267	521	2064	2811	3282	3875	4555	5339
	Σ 4 państw	587	869	1585	3144	2685	6007	7703	10749	10072	11519	12741	30952	37184

Źródło: *World Investment Report 1996... 2003*, United Nations, New York & Geneva 1996...2003, *World Development Indicators Database*, World Bank, New York 2002, (<http://www.worldbank.org/data/>), *World Development Indicators Database*, World Bank, New York 2004,.

Tabela 13 Bezpośrednie inwestycje krajowe za granicą (w mln USD, w ciągu roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	0	0	1	3	5	13	3	2	2	1	1	-	0,5
2.	Polska PL	16	-7	13	18	29	42	53	45	316	31	17	23	31
3.	Rosja RU	0	34	67	142	101	606	923	3184	1270	2208	3208	4681	5876
4.	Ukraina UA	0	0	3	5	8	10	-5	42	-4	7	1	0,5	2
	Σ 4 państw	16	27	84	168	143	671	974	3273	1584	2247	3227	4704,5	5909,5

Źródło: *World Investment Report 1996... 2003*, United Nations, New York & Geneva 1996...2003, *World Development Indicators Database*, World Bank, New York 2002, (<http://www.worldbank.org/data/>), *World Development Indicators Database*, World Bank, New York 2004,.

Tabela 14 Saldo BIZ (w mln USD, w ciągu roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	-4	-6	-6	-15	-6	-2	-102	-350	-201	-443	-89	-169	-211,5
2.	Polska PL	-73	-298	-665	-1697	-1846	-3617	-4445	-4863	-6049	-7239	-9325	-13942	-11822
3.	Rosja RU	-310	-371	-633	-1069	-539	-1460	-1656	-1681	-1491	-1101	494	-7582	-13904
4.	Ukraina UA	-154	-167	-197	-195	-151	-257	-526	-582	-747	-489	-594	-4554	-5337
	Σ 4 państw	-541	-842	-1501	-2976	-2542	-5336	-6729	-7476	-8488	-9272	-9514	-26247	-31274

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 12 i 13.

Tabela 15 Saldo BIZ per capita (w USD, w ciągu roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	0	-1	-1	-1	-1	0	-10	-35	-20	-44	-9	-168	-213
2.	Polska	-2	-8	-17	-44	-48	-94	-115	-126	-156	-187	-241	-364	-309
3.	Rosja	-2	-2	-4	-7	-4	-10	-11	-11	-10	-7	3	-52	-96
4.	Ukraina	-3	-3	-4	-4	-3	-5	-10	-11	-15	-10	-12	-91	-109
	Srednia 4 państw	-1,75	-3,5	-6,5	-14	-14	-27,25	-36,5	-45,75	-50,25	-62	-64,75	-168,75	-181,75

Zródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 14 i 2.

Tabela 16 Liczebność armii (w tys. żołn., stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	125	102,6	92,5	98,4	85,5	81,8	83	80,9	82,9	79,8	72,9
2.	Polska	260,8	215,8	224,9	227,0	230,1	223,6	207,4	205,6	200,6	188,1	177,7	164,9	144,8
3.	Rosja	3988	3988	2720	2030	1714	1520	1270	1240	1159	1004	997,1	988,1	960,6
4.	Ukraina	-	-	530	438	517	452,5	400,8	387,4	346,4	311,4	303,8	302,3	295,5
	Σ 4 państw	4248,8	4203,8	3599,9	2797,6	2553,6	2294,5	1963,7	1914,8	1789	1584,4	1561,5	1535,1	1473,8

Zródło: *Central Government Debt Statistical Yearbook 1980-1999*, OECD, Paris 2001, *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2000*, GUS, Warszawa 2000, *SIPRI Military Expenditure Database*, SIPRI, Oxford 2004, <http://projects.sipri.se/milex.html>), *The Military Balance 1991/1992... 2003/2004*, The International Institute for Strategic Studies, Oxford University Press, Londyn 1991...2003.

Tabela 17 Liczba żołnierzy przypadająca na 1 tys. mieszkańców (w żołn., stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	13,8	13,7	12,2	10,0	9,1	9,7	8,4	8,1	8,3	8,1	8,3	7,9	7,3
2.	Polska	6,8	5,6	5,9	5,9	6,0	5,8	5,4	5,3	5,2	4,9	4,6	4,3	3,7
3.	Rosja	13,8	13,7	18,3	13,7	11,6	10,3	8,6	8,4	7,9	6,8	6,9	6,7	6,6
4.	Ukraina	13,8	13,7	4,4	8,4	10,0	8,7	7,8	7,6	6,9	6,1	6,1	6,1	6,0
	Średnia 4 państw	12,05	11,68	10,2	9,5	9,18	8,63	7,55	7,35	7,08	6,48	6,25	5,9	

Zródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 16 i 2.

Tabela 18 Wydatki wojskowe (w mln USD, ceny stałe 1998 r.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	1435	2049	2058	817	627	1027	961	961	1065	1944	1891
2.	Polska	3975	2754	2717	3011	2905	2923	3075	3239	3363	3283	3223	3496	3400
3.	Rosja	343300	327047	80400	70900	68600	43400	39500	42200	30600	35900	40300	44813	48040
4.	Ukraina	-	-	1304	1445	6184	6410	6053	6315	6187	5305	6565	4860	4728
	Σ 4 państw	347275	329801	85856	77405	79747	53550	49255	52781	41111	45449	51153	55113	58059

Zródło: *SIPRI Yearbook 1992...2003*, Oxford University Press, New York 1992...2003, *SIPRI Military Expenditure Database*, SIPRI, Oxford 2004, <http://projects.sipri.se/milex.html>.

Tabela 19 Wydatki wojskowe per capita (w USD, ceny stałe 1998 r.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	1186	1124	140	200	202	80	62	102	96	96	106	194	190
2.	Polska	104	72	71	78	75	76	80	84	87	85	83	90	89
3.	Rosja	1186	1124	541	477	464	293	267	287	209	244	277	308	333
4.	Ukraina	1186	1124	25	28	119	124	118	124	123	105	132	98	97
	Średnia 4 państw	915,5	861	194,25	195,75	215	143,25	131,75	149,25	128,75	132,5	149,5	172,5	177,25

Zródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 18 i 2.

Tabela 20 Wydatki wojskowe na żołnierza (w USD, ceny stałe 1998 r.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	86083	82021	11480	19971	22249	8303	7333	12555	11578	11879	12816	24360	25939
2.	Polska	15242	12762	12081	13264	12625	13072	14826	15754	16765	17453	18137	20836	23480
3.	Rosja	86083	82021	29559	34926	40023	28553	31102	34032	26402	35757	26513	45352	50010
4.	Ukraina	86083	82021	5670	3299	11961	14166	15102	16301	17861	17036	21610	16076	16000
	Średnia 4 państw	68372,75	64706,25	14697,5	17865	21714,5	16023,5	17090,75	19660,5	18151,5	20531,25	19769	26656	28857,25

Zródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 18 i 16.

Tabela 21 Grunty orne (w tys. hektarów)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	6084	6104	6225	6232	6230	6175	6187	6182	6133	5719	5606
2.	Polska	14388	14360	14337	14305	14300	14210	14004	14006	14057	14072	13993	13974	13922
3.	Rosja	224400	224400	132008	129538	128422	127500	126024	127466	126132	124975	124975	123860	123465
4.	Ukraina	-	-	33362	33334	33291	33286	33189	33081	32858	32670	32564	32537	32544
	Σ 4 państw	238788	238760	185791	183281	182238	181228	179447	180728	179234	177899	177665	176090	175537

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003 *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003

Tabela 22 Wielkość gruntów orných na 1 tys. mieszkańców (w hektarach)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	775	771	590	591	602	603	604	600	603	605	602	571	565
2.	Polska	378	376	374	372	371	368	363	362	364	364	362	365	364
3.	Rosja	775	771	887	871	865	861	853	865	859	855	859	851	856
4.	Ukraina	775	771	642	642	643	646	648	650	651	653	657	656	668
	Srednia 4 państw	675,75	672,25	623,25	619	620,25	619,5	617	619,25	619,25	619,25	620	610,75	613,25

Zródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 21 i 2.

Tabela 23 Zaopatrzenie w żywność per capita (w kaloriach dziennie)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	3366	3028	3166	3221	3098	3169	3232	3220	3206	3046	2902	3031	3000
2.	Polska	3343	3282	3354	3420	3287	3304	3325	3303	3360	3360	3376	3370	3374
3.	Rosja	3366	3028	2924	2968	2909	2900	2831	2870	2875	2893	2917	3012	3072
4.	Ukraina	3366	3028	3366	3245	2970	2878	2784	2836	2831	2778	2871	3003	3054
	Srednia 4 państw	3360,25	3091,5	3202,5	3213,5	3066	3062,75	3043	3057,25	3068	3019,25	3016,5	3104	3125

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 24 Produkcja zbóż ogółem (w tys. ton)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	7061	7315	5938	5314	5478	5920	4495	3412	4548	4871	5710
2.	Polska	28014	27812	19962	23417	21763	25905	25298	25399	27159	25750	22341	26950	26877
3.	Rosja	209109	155960	103794	96225	78650	61902	67589	86801	46969	53845	64342	83398	84859
4.	Ukraina	51009	46742	35550	42725	32960	32360	23486	34396	25689	23952	23780	38878	37984
	Σ 4 państw	288132	230514	166367	169682	139311	125481	121851	152516	104312	106959	115011	154097	155430

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 25 Produkcja zbóż per capita (w kg)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	722	536	685	708	575	514	531	575	438	334	446	487	576
2.	Polska PL	735	727	520	609	565	671	655	657	703	667	579	704	703
3.	Rosja RU	722	536	698	647	530	418	457	589	320	368	442	573	588
4.	Ukraina UA	722	536	684	824	637	628	458	676	509	479	480	784	779
	Średnia 4 państw	725,25	583,75	646,75	697	576,75	557,75	525,25	624,25	492,5	462	486,75	637	661,5

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 24 i 2.

Tabela 26 Produkcja ziemniaków (w tys. ton)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	-	-	8984	11644	8241	9504	10881	6942	7574	7491	8718	7767	7421
2.	Polska PL	36313	29038	23388	36271	23058	24891	27217	20776	25949	19927	24232	19379	15524
3.	Rosja RU	63608	64838	38330	37650	33828	39909	38652	37040	31418	31344	34000	34965	32871
4.	Ukraina UA	16732	17062	20277	21009	16102	14729	18410	16701	15405	12723	19838	17344	16619
	Σ 4 państw	116653	110938	90979	106574	81229	89033	95160	81459	80346	71485	86788	79455	72435

Źródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 27 Produkcja buraków (w tys. ton)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	1120	1569	1078	1172	1011	1262	1428	1187	1474	1682	1146
2.	Polska	16721	11412	11052	15621	11676	13309	17846	15886	15171	12564	13134	11364	13434
3.	Rosja	82983	65931	25548	25468	13946	19072	16166	13880	10798	15227	14041	14556	15665
4.	Ukraina	16732	17062	28783	33717	28138	29650	23009	17663	15523	14064	13199	15575	14452
	Σ 4 państw	116436	94405	66503	76375	54838	63203	58032	48691	42920	43042	41848	43177	44697

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 28 Produkcja oleistych (w tys. ton)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	23	17	16	22	20	20	30	34	43	49	35
2.	Polska	470	402	292	230	295	532	177	231	425	438	372	410	366
3.	Rosja	3920	3383	1476	1313	1209	1865	1273	1283	1370	1840	1773	1238	1657
4.	Ukraina	2200	2150	953	891	666	1203	888	971	966	1214	1484	1435	1408
	Σ 4 państw	6590	5935	2744	2451	2186	3622	2358	2505	2791	3526	3672	3132	3466

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 29 Produkcja owoców (w tys. ton)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	480	807	396	383	439	366	206	191	224	315	478
2.	Polska	1419	1875	2387	2705	2110	2114	2787	2889	2519	2385	2244	3413	3008
3.	Rosja	15086	12390	3369	3193	2404	2511	3461	3097	2606	2354	3401	3101	3600
4.	Ukraina	2902	2562	2779	3464	1548	2278	2345	3043	1400	1044	1916	1442	1569
	Σ 4 państw	19407	16827	9015	10169	6458	7286	9032	9395	6731	5974	7785	8271	8655

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. I No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 30 Produkcja warzyw (w tys. ton)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	838	1048	1030	1031	1204	1176	1273	1302	1379	1417	1507
2.	Polska	5733	6121	4874	6238	5469	6028	5523	5383	6387	5626	5891	5573	4677
3.	Rosja	31693	31376	10714	10397	10058	11816	11172	11691	10928	12840	12975	13741	13447
4.	Ukraina	6666	6126	5556	6369	5324	5934	5070	5167	5484	5324	5821	5908	5827
	Σ 4 państw	44092	43623	21982	24052	21881	24809	22969	23417	24072	25092	26066	26639	25458

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. I No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 31 Produkcja mięsa z uboju ogółem (w tys. ton)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	-	-	951	837	743	657	623	632	673	646	590	627	617
2.	Polska PL	2965	3013	2951	2728	2514	2758	2942	2820	3003	3064	2924	2878	3139
3.	Rosja RU	20006	18501	8261	7513	6810	5796	5336	4854	4704	4313	4428	4430	4692
4.	Ukraina UA	4358	3918	3399	2814	2676	2294	2113	1875	1706	1696	1667	1517	1649
	Σ 4 państw	27329	25432	15562	13892	12743	11505	11014	10181	10086	9719	9609	9452	10097

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 32 Produkcja mięsa z uboju per capita (w kg)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	69	64	92	81	72	64	60	61	66	63	58	63	62
2.	Polska PL	78	79	77	71	65	71	76	73	78	79	76	75	82
3.	Rosja RU	69	64	56	51	46	39	36	33	32	29	30	30	33
4.	Ukraina UA	69	64	65	54	52	45	41	37	34	34	34	31	34
	Średnia 4 państw	71,25	67,75	72,5	64,25	58,75	54,75	53,25	51	52,5	51,25	49,5	49,75	52,75

Zródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 31 i 2.

Tabela 33 Produkcja mleka (w mln litrów)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	5885	5584	5510	5070	4908	5133	5232	4741	4320	4834	4773
2.	Polska	15840	14448	13157	12642	12224	11644	11697	12125	12597	12285	11902	11885	11873
3.	Rosja	108502	101334	47234	46521	42173	39305	35818	34135	33255	32272	31895	32909	33395
4.	Ukraina	24508	23039	19114	18377	18131	17274	15821	13768	13753	13363	12657	13444	14100
	Σ 4 państw	148850	138821	85390	83124	78038	73293	68244	65161	64837	62661	60774	63072	64141

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 34 Produkcja jaj (w tys. ton)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	-	-	196	197	192	191	195	194	195	192	189	176	164
2.	Polska	422	362	340	310	322	351	392	426	405	415	424	449	496
3.	Rosja	4642	4535	2413	2266	2099	1898	1790	1805	1835	1857	1900	1971	2033
4.	Ukraina	-	-	776	677	582	547	509	479	482	502	505	554	645
	Σ 4 państw	5064	4897	3725	3450	3195	2987	2886	2904	2917	2966	3018	3150	3338

Zródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 35 Produkcja rolna ogółem (w tys. ton przeliczeniowych jednostek zbożowych „p.j.z.”)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	-	-	20852	21156	17983	16812	17002	16728	15792	14036	14898	15003	15297
2.	Polska PL	75477	71309	60220	66591	58724	65206	66961	64785	69531	65842	62357	64860	66987
3.	Rosja RU	481326	406602	217155	203943	173863	153172	151173	165069	121185	127222	138836	140628	141843
4.	Ukraina UA	-	-	89161	94083	79040	77058	64317	70776	59460	56566	58229	57098	58640
	Σ 4 państw	556803	477911	387388	385773	329610	312248	299453	317358	265968	263666	274320	277589	282767

Zródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 24, 26-31, 33 i 34.

Tabela 36 Produkcja rolna per capita (w kg p.j.z.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	1662	1397	2022	2048	1740	1628	1648	1625	1539	1373	1462	1500	1544
2.	Polska PL	1980	1865	1570	1732	1524	1689	1733	1676	1799	1705	1615	1696	1752
3.	Rosja RU	1662	1397	1459	1372	1171	1034	1023	1120	825	870	954	966	984
4.	Ukraina UA	1662	1397	1716	1813	1528	1495	1255	1391	1178	1131	1175	1152	1204
	Srednia 4 państw	1741,5	1514	1691,75	1741,25	1490,75	1461,5	1414,75	1453	1335,25	1269,75	1301,5	1328,5	1371

Zródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 35 i 2.

Tabela 37 Liczba ciągników rolniczych (w szt.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	-	-	125900	123400	125691	115943	101800	96300	84600	78170	72902	67070	62400
2.	Polska PL	1185000	1178760	1172140	1155600	1310690	1319390	1302908	1310500	1305510	1306700	1308500	1364579	
3.	Rosja RU	2609000	2580000	1290720	1243340	1147500	1052105	966128	886490	856708	786783	785000	698000	646000
4.	Ukraina UA	-	-	511500	511479	498743	469301	441657	405784	374166	347247	318900	413625	404259
	Σ 4 państw	3794000	3758760	3100260	3033819	3082624	2956739	2812493	2699074	2625984	2517710	2483502	2487195	2477238

Źródło: *FAO Bulletin of Statistics Vol. 1 No. 2-2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2001, *FAO Yearbook. Production 1992...2000*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1993...2002, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002

Tabela 38 Liczba ciągników rolniczych na 1 tys. ha gruntów ornych (w szt.)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	12	11	21	20	20	19	16	16	14	13	12	12	11
2.	Polska PL	82	82	82	81	92	93	93	94	93	93	93	94	98
3.	Rosja RU	12	11	10	10	9	8	8	7	7	6	6	6	5
4.	Ukraina UA	12	11	15	15	15	14	13	12	11	11	10	13	12
	Srednia 4 państw	29,5	28,75	32	31,5	34	33,5	32,5	32,25	31,25	30,75	30,25	31,25	31,5

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 37 i 21.

Tabela 39 Produkcja surowców energetycznych (w tys. ton, w przeliczeniu na ekwiwalent oleju opałowego)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	3902	4039	4103	3413	3500	3316	3162	3276	3214	3475	3410	3528	3489
2.	Polska PL	99234	95547	94103	97120	96999	98843	101895	99651	87217	83394	82036	83002	84087
3.	Rosja RU	1106528	1108970	1118707	1045406	980096	953960	947356	921662	928421	950589	952485	963000	964901
4.	Ukraina UA	112230	111048	110173	100229	86876	82992	80666	81200	80415	81923	81630	81724	81696
	Σ 4 państw	1321894	1319604	1327086	1246168	1167471	1139111	1133079	1105789	1099267	1119381	1119561	1131254	1134173

Źródło: *Demographic Yearbook 2000*, United Nations/Nations Unies, New York 2002. *Energy Statistics Yearbook 1992...2000* United Nations, New York 1994...2003, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003,

Tabela 40 Produkcja surowców energetycznych per capita (w kg, w przeliczeniu na ekwiwalent oleju opałowego)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	383	396	401	333	343	326	312	325	320	347	341	352	352
2.	Polska PL	2603	2498	2453	2525	2517	2561	2639	2578	2256	2153	2123	2170	2200
3.	Rosja RU	7462	7462	7524	7039	6622	6440	6412	6266	6336	6458	6544	6618	6696
4.	Ukraina UA	2165	2135	2113	1921	1673	1604	1572	1596	1592	1617	1646	1648	1677
	Średnia 4 państw	3153,25	3122,75	3122,75	2954,5	2788,75	2732,75	2733,75	2691,25	2626	2643,75	2663,5	2697	2731,25

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 39 i 2.

Tabela 41 Zużycie surowców energetycznych (w tys. ton, w przeliczeniu na ekwiwalent oleju opałowego)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	40103	39899	39703	31192	26530	24676	25089	25142	24566	23895	23047	23156	23156
2.	Polska	99854	98491	97322	101341	96817	99979	107562	103627	97116	93382	93112	93290	93486
3.	Rosja	795664	782393	774823	746270	651524	628404	616589	595150	581386	602952	600382	601236	601328
4.	Ukraina	23758	22597	218379	194911	165240	165496	161493	150084	142934	148389	150023	151231	151327
	Σ 4 państw	959379	943380	1130227	1073714	940111	918555	910733	874003	846002	868618	866564	868913	869297

Źródło: *Demographic Yearbook 2000*, United Nations/Nations Unies, New York 2002. *Energy Statistics Yearbook 1992...2000* United Nations, New York 1994...2003, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003,

Tabela 42 Samowystarczalność surowcowa (w %)

Lp.	PAŃSTWO	LATA											
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	
1.	Białoruś	9,7	10,1	10,3	10,9	13,2	13,4	12,6	13,0	13,1	14,5	14,8	14,8
2.	Polska	99,4	97,0	96,7	95,8	100,2	98,9	94,7	96,2	89,8	89,3	88,1	88,1
3.	Rosja	139,1	141,7	144,4	140,1	150,4	151,8	153,6	154,9	159,7	157,7	158,6	158,6
4.	Ukraina	472,4	491,4	50,5	51,4	52,6	50,1	50,0	54,1	56,3	55,2	54,4	54,4
	Średnia 4 państw	180,15	185,05	75,48	74,55	79,1	78,55	77,73	79,55	79,73	79,18	78,98	78,98

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 39 i 41.

Tabela 43 Produkcja energii elektrycznej (w mln KWh)

L P.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	39526	38735	37595	33369	31397	24918	23728	26057	23492	26516	27391	27451	27550
2.	Polska PL	134415	132728	130687	131779	133294	137042	141194	140935	140771	142001	143540	139120	144790
3.	Rosja RU	1082150	1068160	1008450	955702	874881	859026	846166	833174	826189	845347	849007	901000	925670
4.	Ukraina UA	298835	278683	252524	229708	202713	193821	182785	177826	172822	172120	175803	182570	183131
	Σ 4 państw	1554926	1518306	1429256	1350558	1242285	1214807	1193873	1177992	1163274	1185984	1195741	1250141	1281141

Zródło: *Demographic Yearbook 2000*, United Nations/Nations Unies, New York 2002. *Energy Statistics Yearbook 1992...2000* United Nations, New York 1994...2003, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002.

Tabela 44 Produkcja energii elektrycznej per capita (w KWh)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	3879	3798	3673	3257	3075	2448	2340	2582	2339	2647	2737	2744	2781
2.	Polska PL	3526	3470	3406	3426	3458	3551	3656	3646	3641	3665	3714	3637	3788
3.	Rosja RU	7297	7187	6782	6435	5911	5799	5727	5664	5638	5743	5833	6192	6430
4.	Ukraina UA	5765	5359	4842	4402	3904	3747	3561	3494	3422	3398	3544	3683	3760
	Σ 4 państw	20467	19814	18703	17520	16348	15545	15284	15386	15040	15453	15828	16256	16759

Zródło: *Demographic Yearbook 2000*, United Nations/Nations Unies, New York 2002. *Energy Statistics Yearbook 1992...2000* United Nations, New York 1994...2003, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002.

Tabela 45 Zużycie energii elektrycznej (w mln KWh)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	33372	33684	34031	31470	27843	25269	25456	26696	34166	33680	33306	33400	33000
2.	Polska PL	96250	89417	85669	86571	85336	89679	93456	94770	95041	92511	96239	97334	98452
3.	Rosja RU	784020	762887	756381	705767	633871	618336	601154	588988	577071	596144	600070	601018	602870
4.	Ukraina UA	198806	187724	186593	173286	150205	144068	129762	124630	118675	116817	117850	118395	118697
	Σ 4 państw	1112448	1073712	1062674	997094	897255	877352	849828	835084	824953	839152	847465	850147	853019

Źródło: *Demographic Yearbook 2000*, United Nations/Nations Unies, New York 2002. *Energy Statistics Yearbook 1992...2000* United Nations, New York 1994...2003, *Russia in Figures 2004*, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, *Statistical Yearbook of Ukraine for 2002*, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, *Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003*, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, *Rocznik Statystyczny 2003*, GUS, Warszawa 2003, *World Investment Report 1996...2002*, United Nations, New York & Geneva 1996...2002.

Tabela 46 Samowystarczalność elektroenergetyczna (w %)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	118,4	115,0	110,5	106,0	112,8	98,6	93,2	97,6	85,9	97,9	98,4	98,6	98,9
2.	Polska PL	139,7	148,4	152,5	152,2	156,2	152,8	151,1	148,7	148,1	153,5	149,2	153,2	153,2
3.	Rosja RU	138,0	140,0	133,3	135,4	138,0	138,9	140,8	141,5	143,2	141,8	141,5	145,5	148,9
4.	Ukraina UA	150,3	148,5	135,3	132,6	135,0	134,5	140,9	142,7	145,6	147,3	149,2	152,2	152,2
	Średnia 4 państw	136,6	137,98	132,9	131,55	135,5	131,2	131,5	132,63	130,7	135,13	134,58	137,38	151,2

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 43 i 45.

Tabela 47 Długość dróg kołowych (w km, stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	48902	49305	50322	50518	50964	51547	52131	53407	63355	65994	66200	66800	69000
2.	Polska	363116	365365	367000	368364	370510	372479	374990	377048	381046	381046	381256	381342	381445
3.	Rosja	424000	423000	419087	439991	462816	479039	651000	751000	752000	752000	754000	755000	758000
4.	Ukraina	167804	168979	169964	170518	172315	172257	172565	172378	168546	168675	169491	169600	169700
	Σ 4 państw	1003822	1006649	1006373	1029391	1056605	1075322	1250686	1353833	1364947	1367715	1370947	1372742	1378145

Źródło: Eurostat Yearbook 96, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 1996, Iron nad Steel Scrap. ECE Steel Series 1999, United Nation, New York nad Geneva 1999, Eurostat Yearbook 2002, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2002, Statistical Yearbook Forty-seventh issue, United Nations/Nations Unies, New York 2003, World Investment Report 1996... 2003, United Nations, New York & Geneva 1996... 2003, Russia in Figures 2004, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, Statistical Yearbook of Ukraine for 2002, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, Rocznik Statystyczny 2003, GUS, Warszawa 2003,

Tabela 48 Długość dróg kolejowych (w km, stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	5569	5567	5567	4621	5543	5543	5543	5542	5542	5538	5537	5529	5533
2.	Polska	26228	25848	23399	24926	24313	23986	23420	23328	23210	22891	22760	21119	21073
3.	Rosja	85969	85969	87500	87543	87543	87543	87066	86660	86652	86484	86503	86800	86900
4.	Ukraina	23316	22795	22631	22625	22564	22607	22602	22546	22532	22487	22481	22200	22100
	Σ 4 państw	141082	140179	139097	139715	139963	139679	138631	138076	137936	137400	137281	135648	135606

Źródło: Eurostat Yearbook 96, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 1996, Iron nad Steel Scrap. ECE Steel Series 1999, United Nation, New York nad Geneva 1999, Eurostat Yearbook 2002, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2002, Statistical Yearbook Forty-seventh issue, United Nations/Nations Unies, New York 2003, World Investment Report 1996... 2003, United Nations, New York & Geneva 1996... 2003, Russia in Figures 2004, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, Statistical Yearbook of Ukraine for 2002, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, Rocznik Statystyczny 2003, GUS, Warszawa 2003,

Tabela 49 Ogólna długość dróg przypadająca na 1 km² powierzchni lądowej państwa (w km, stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	0,26	0,26	0,27	0,27	0,27	0,28	0,28	0,28	0,28	0,30	0,29	0,29	0,29
2.	Polska	1,25	1,25	1,25	1,26	1,26	1,27	1,27	1,28	1,29	1,29	1,29	1,3	1,30
3.	Rosja	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04
4.	Ukraina	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32
	Średnia 4 państw	0,47	0,47	0,47	0,47	0,47	0,48	0,48	0,48	0,49	0,49	0,49	0,49	

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 47, 48 i 1.

Tabela 50 Liczba pojazdów samochodowych przypadająca na 1 tys. mieszkańców (w szt., stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	61	66	72	77	87	93	103	113	128	135	140	146	159
2.	Polska	168	195	205	211	223	233	249	262	273	286	288	294	328
3.	Rosja	81	87	89,3	90,1	92,4	93,3	102,8	113,7	122,0	128,1	132,4	138,8	147,7
4.	Ukraina	63	69	73	78	82	87	93	97	102	107	111	119	125
	Średnia 4 państw	93,25	104,25	109,83	114,03	121,1	126,58	136,95	146,43	157,78	164,03	167,85	174,45	189,93

Źródło: Eurostat Yearbook 2002, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2002, Statistical Yearbook Forty-seventh issue, United Nations/Nations Unies, New York 2003, World Investment Report 1996... 2003, United Nations, New York & Geneva 1996... 2003, Russia in Figures 2004, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, Statistical Yearbook of Ukraine for 2002, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, Rocznik Statystyczny 2003, GUS, Warszawa 2003,

Tabela 51 Liczba telefonów stacjonarnych i komórkowych na 1 tys. mieszkańców (w szt., stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	153	163	169	175	183	193	209	227	244	259	274	426	572
2.	Polska	86	93	103	115	131	150	175	215	278	365	456	543	671
3.	Rosja	140	150	154	158	163	170	178	195	204	219	240	302	523
4.	Ukraina	136	141	145	150	155	161	182	186	193	203	219	257	398
	Srednia 4 państw	128,75	136,75	142,75	149,5	158	168,5	186	205,75	229,75	261,5	297,25	382	541

Zródło: Eurostat Yearbook 2002, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2002, Statistical Yearbook Forty-seventh issue, United Nations/Nations Unies, New York 2003, World Investment Report 1996... 2003, United Nations, New York & Geneva 1996...2003, Russia in Figures 2004, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, Statistical Yearbook of Ukraine for 2002, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, Rocznik Statystyczny 2003, GUS, Warszawa 2003,

Tabela 52 Liczba odbiorników TV na 1 tys. mieszkańców (w szt., stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	268	269	269	270	281	292	303	312	322	331	342	354	368
2.	Polska	265	269	274	275	277	325	332	362	375	387	400	415	431
3.	Rosja	365	367	371	378	380	382	386	389	421	432	456	470	489
4.	Ukraina	327	329	330	335	356	372	386	392	413	434	456	468	484
	Srednia 4 państw	306,25	308,5	311	314,5	323,5	342,75	351,75	363,75	382,75	396	413,5	426,75	443

Zródło: Eurostat Yearbook 2002, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2002, Statistical Yearbook Forty-seventh issue, United Nations/Nations Unies, New York 2003, World Investment Report 1996... 2003, United Nations, New York & Geneva 1996...2003, Russia in Figures 2004, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, Statistical Yearbook of Ukraine for 2002, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, Rocznik Statystyczny 2003, GUS, Warszawa 2003,

Tabela 53 Liczba komputerów osobistych na 1 tys. mieszkańców (w szt., stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	1	1	2	4	7	9	10	11	14	15	17	23	25
2.	Polska PL	8	10	13	18	22	29	31	39	49	62	69	84	96
3.	Rosja RU	3	4	6	8	11	18	24	30	35	37	43	54	62
4.	Ukraina UA	2	3	4	6	7	8	10	12	14	16	18	22	26
	Średnia 4 państw	3,5	4,5	6,25	9	11,75	16	18,75	23	28	32,5	36,75	45,75	52,25

Zródło: Eurostat Yearbook 2002, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2002, Statistical Yearbook Forty-seventh issue, United Nations/Nations Unies, New York 2003, World Investment Report 1996... 2003, United Nations, New York & Geneva 1996...2003, Russia in Figures 2004, Official Publication Federal Service of State Statistics, Moscow 2004, Statistical Yearbook of Ukraine for 2002, State Statistics Committee of Ukraine Kyiv 2003 [w:] <http://www.ukrstat.gov.ua>, Statistical Yearbook Republic of Belarus for 2003, Ministry of Statistics and Analysis of the Republic of Belarus, Minsk 2003, Rocznik Statystyczny 2003, GUS, Warszawa 2003,

Tabela 54 Rezerwy dewizowe (w mln USD, stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	479	367	82	92	101	377	469	394	339	294	351	391	619
2.	Polska PL	4492	3633	4099	4092	5842	14774	17844	20407	27325	26354	26562	26563	29794
3.	Rosja RU	6970	5350	4758	5835	3980	14383	11276	12895	7801	8457	24264	35542	44054
4.	Ukraina UA	2436	1872	469	162	651	1051	1960	2341	761	1046	1353	2955	4241
	Σ 4 państw	14377	11222	9408	10181	10574	30585	31549	36037	36226	36151	52530	65451	78708

Zródło: Central Government Debt Statistical Yearbook 1980-1999, OECD, Paris 2001, International Financial Statistics Yearbook 2000...2002 International Monetary Fund, Washington 2000...2002,

Tabela 55 Rezerwy dewizowe per capita (w USD, stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	47	36	8	9	10	37	46	39	34	29	35	39	62
2.	Polska PL	118	95	107	106	152	383	462	528	707	680	687	694	779
3.	Rosja RU	47	36	32	39	27	97	76	88	53	57	167	244	305
4.	Ukraina UA	47	36	9	3	13	20	38	46	15	21	27	59	87
	Średnia 4 państw	64,75	50,75	39	39,25	50,5	134,25	155,5	175,25	202,25	196,75	229	259	308,25

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 54 i 2.

Tabela 56 Rezerwy złota (w mln uncji, stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	-	-	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2.	Polska PL	0,47	0,47	0,47	0,47	0,47	0,47	0,47	0,90	3,31	3,31	3,31	3,31	3,31
3.	Rosja RU	11,58	11,64	8,92	10,20	8,42	9,41	13,49	16,30	14,74	13,33	12,36	13,60	12,46
4.	Ukraina UA	-	-	0,00	0,01	0,04	0,05	0,03	0,06	0,11	0,16	0,45	0,48	0,50
	Σ 4 państw	12,05	12,11	9,39	10,68	8,93	9,93	13,99	17,26	18,16	16,8	16,12	17,39	16,27

Źródło: *International Financial Statistics Yearbook 2000...2002* International Monetary Fund, Washington 2000...2002.

Tabela 57 Rezerwy złota per capita (w uncjach, stan na koniec roku)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	0,04	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2.	Polska PL	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09
3.	Rosja RU	0,04	0,04	0,06	0,07	0,06	0,06	0,09	0,11	0,10	0,09	0,08	0,09	0,09
4.	Ukraina UA	0,04	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01
	Średnia 4 państw	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03	0,03	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05

Źródło: szacunki własne na podstawie danych z tabeli 56 i 2.

Tabela 58 Członkostwo w Sojuszu Północnoatlantyckim

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	0	0	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
2.	Polska PL	0	0	0	0	0	0	0	0,5	0,5	1	1	1	1
3.	Rosja RU	0	0	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
4.	Ukraina UA	0	0	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6
	Srednia 4 państw	0	0	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0,63	0,63	0,65	0,65

Źródło: zestawiono przyjmując następujące wartości wskaźnika: 1 – pełne członkostwo w NATO; 0,5 – stała współpraca w ramach EAPC oraz 0 – brak dwustronnej kooperacji z Sojuszem.

Tabela 59 Poziom demokratyzacji i wolności ekonomicznej (tzw. Freedom Index)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	5,4	4,4	4,3	5,4	4,4	5,5	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	7,7	7,7
2.	Polska PL	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
3.	Rosja RU	5,4	3,3	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	4,4	4,5	5,5	6,6	6,6
4.	Ukraina UA	5,4	3,3	3,3	4,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	4,4	5,5	5,5
	Srednia 4 państw	4,6	3,3	3,3	3,85	3,35	3,38	3,65	3,65	3,9	3,93	4,43	5,25	5,25

Źródło: *Freedom in the World Country Ratings 1972-73 to 2001-2002*, Freedom House, New York 2002, (<http://www.freedomhouse.org/ratings/index.htm>).

Tabela 60 Wartość barometru ogólnogospodarczego (B_O)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	0,116	0,193	0,110	0,092	0,082	0,076	0,079	0,087	0,095	0,101	0,111	0,107	0,108
2.	Polska	0,082	0,075	0,078	0,081	0,087	0,095	0,101	0,107	0,110	0,117	0,124	0,124	0,134
3.	Rosja	0,146	0,140	0,128	0,116	0,104	0,103	0,101	0,104	0,100	0,110	0,121	0,131	0,135
4.	Ukraina	0,105	0,103	0,101	0,100	0,082	0,055	0,050	0,050	0,049	0,051	0,055	0,057	0,089
	Średnia 4 państw	0,112	0,128	0,104	0,097	0,089	0,082	0,083	0,087	0,089	0,095	0,103	0,105	0,116

Źródło: wyniki badań własnych.

Tabela 61 Wartość barometru militarno-obronnego (B_{M-O})

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	0,647	0,625	0,271	0,257	0,245	0,207	0,178	0,190	0,191	0,188	0,195	0,225	0,216
2.	Polska	0,171	0,138	0,142	0,145	0,146	0,143	0,139	0,140	0,140	0,136	0,131	0,131	0,124
3.	Rosja	0,647	0,625	0,498	0,409	0,376	0,297	0,265	0,270	0,232	0,234	0,292	0,261	0,272
4.	Ukraina	0,647	0,625	0,094	0,164	0,227	0,208	0,192	0,191	0,181	0,161	0,174	0,158	0,156
	Średnia 4 państw	0,528	0,503	0,251	0,244	0,249	0,214	0,194	0,198	0,186	0,18	0,198	0,194	0,192

Źródło: wyniki badań własnych.

Tabela 62 Wartość barometru żywnościowego (B_Ż)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	0,372	0,331	0,365	0,365	0,335	0,327	0,330	0,332	0,320	0,297	0,300	0,310	0,316
2.	Polska	0,353	0,346	0,322	0,334	0,316	0,333	0,336	0,332	0,345	0,339	0,328	0,341	0,346
3.	Rosja	0,372	0,331	0,349	0,341	0,319	0,301	0,299	0,314	0,282	0,286	0,297	0,311	0,317
4.	Ukraina	0,372	0,331	0,356	0,360	0,323	0,314	0,286	0,310	0,287	0,281	0,287	0,316	0,322
	Średnia 4 państw	0,367	0,335	0,348	0,35	0,323	0,319	0,313	0,322	0,309	0,301	0,303	0,319	0,325

Źródło: wyniki badań własnych.

Tabela 63 Wartość barometru energetycznego (B_E)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	0,118	0,115	0,111	0,104	0,108	0,093	0,088	0,093	0,083	0,094	0,095	0,096	0,096
2.	Polska	0,165	0,169	0,171	0,171	0,175	0,174	0,173	0,171	0,167	0,170	0,168	0,170	0,172
3.	Rosja	0,233	0,234	0,227	0,222	0,220	0,218	0,220	0,219	0,222	0,222	0,223	0,230	0,235
4.	Ukraina	0,293	0,293	0,158	0,151	0,147	0,145	0,147	0,149	0,151	0,152	0,154	0,157	0,158
	Średnia 4 państw	0,202	0,203	0,167	0,162	0,163	0,158	0,157	0,158	0,156	0,16	0,16	0,163	0,165

Źródło: wyniki badań własnych.

Tabela 64 Wartość barometru infrastrukturalnego (B_I)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	0,108	0,111	0,114	0,117	0,124	0,130	0,138	0,145	0,154	0,161	0,167	0,192	0,218
2.	Polska	0,169	0,178	0,184	0,189	0,196	0,215	0,225	0,243	0,261	0,282	0,299	0,320	0,353
3.	Rosja	0,126	0,129	0,133	0,137	0,142	0,149	0,157	0,166	0,181	0,192	0,207	0,229	0,269
4.	Ukraina	0,123	0,126	0,128	0,132	0,138	0,145	0,153	0,156	0,164	0,172	0,181	0,192	0,216
	Średnia 4 państw	0,132	0,136	0,14	0,144	0,15	0,16	0,168	0,178	0,19	0,202	0,214	0,233	0,264

Źródło: wyniki badań własnych.

Tabela 65 Wartość barometru wielkości rezerw (B_R)

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś	0,011	0,010	0,001	0,001	0,001	0,003	0,004	0,003	0,003	0,003	0,003	0,003	0,005
2.	Polska	0,011	0,010	0,011	0,011	0,014	0,033	0,040	0,047	0,074	0,071	0,072	0,072	0,079
3.	Rosja	0,011	0,010	0,013	0,015	0,012	0,018	0,022	0,026	0,021	0,020	0,027	0,035	0,040
4.	Ukraina	0,011	0,010	0,001	0,000	0,001	0,002	0,003	0,004	0,001	0,002	0,004	0,007	0,009
	Średnia 4 państw	0,011	0,01	0,007	0,007	0,007	0,014	0,017	0,02	0,025	0,024	0,027	0,029	0,033

Źródło: wyniki badań własnych.

Tabela 66 Wartość barometru politycznego (B_P)

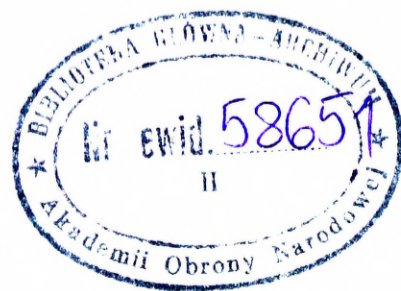
Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	0,102	0,125	0,128	0,102	0,125	0,100	0,084	0,334	0,334	0,334	0,334	0,321	0,321
2.	Polska PL	0,250	0,250	0,250	0,250	0,250	0,459	0,459	0,709	0,709	0,959	0,959	0,958	0,958
3.	Rosja RU	0,102	0,167	0,162	0,162	0,162	0,162	0,162	0,412	0,375	0,372	0,350	0,333	0,333
4.	Ukraina UA	0,102	0,167	0,167	0,125	0,162	0,162	0,162	0,412	0,412	0,412	0,375	0,400	0,400
	Średnia 4 państw	0,139	0,177	0,177	0,16	0,175	0,221	0,217	0,467	0,458	0,519	0,505	0,503	0,503

Źródło: wyniki badań własnych.

Tabela 67 Wartość syntetycznego wskaźnika kondycji gospodarczo-obronnej (W_{KG-O})

Lp.	PAŃSTWO	LATA												
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Białoruś BY	0,225	0,242	0,157	0,146	0,142	0,129	0,124	0,157	0,158	0,160	0,165	0,172	0,175
2.	Polska PL	0,158	0,151	0,152	0,155	0,157	0,187	0,190	0,221	0,227	0,258	0,260	0,264	0,271
3.	Rosja RU	0,251	0,249	0,224	0,203	0,192	0,177	0,172	0,204	0,191	0,196	0,211	0,212	0,222
4.	Ukraina UA	0,246	0,246	0,134	0,141	0,149	0,137	0,132	0,162	0,159	0,157	0,158	0,163	0,176
	Średnia 4 państw	0,22	0,222	0,167	0,161	0,16	0,158	0,155	0,186	0,184	0,193	0,199	0,203	0,211

Źródło: wyniki badań własnych.

S/6268
38,404